תשלום ראשון

מסמרי זהבי-גיאת

ד"ר מ. דבורז'צקי

ירושלים דליטא במרי ובשואה

מהדורה שניה

הוצאת מפלגת פועלי ארץ־ישראל

1951 תשי"א

ד"ר מ. דבורז'צקי / ירושלים דליטא במרי ובשואה

תורגם מאידיש בידי ח. ש. בן־אברם

שם הספר במקורו: „ירושלים דליטא אין קאַמף און אומקום".
הפרקים: „שליחי־הגיטאות", „נביא־הגיטו", „מחלות־הגיטו",
„מגע ראשון עם היער", „זכור" — נכתבו עברית בידי המחבר.

נדפס בישראל
Printed in Israel
כל הזכויות שמורות
All rights reserved
דפוס „אחדות" תל־אביב

נר לנשמות

אבי דוב, שנפטר בצער בגיטו וילנה, ב־1941.
אמי צביה (לבית רומאַנוב) שהוצאה מגיטו־וילנה לדרך־אין־שוב, ביום חיסול־הגיטו, ב־1943.
אשתי מרים (לבית קויפמן), **ואחותי** שפרה, שנרצחו במחנה הריכוז קלוֹאוֹגה באסתוניה ב־1944.
אחותי ליזה ליפשיץ, **בעלה** זאב **ובתם** מדיה, שנספו בשחיטות רוסיה הלבנה.
וכל שאר בני המשפחה: יעקב, הלוי, אליהו, ויטה דבורז'צקי; מכלה, דוב־הירש בוריש‌אַנסקי, שמריהו, גוטה, חוה בוריש‌אַנסקי; הדסה, נחום, לובה, אריה, סימה רבינוביץ; שרה רבקה אברמובסקי; שמריהו, חינה, ינטה, נחום, חנה־גילה אברמובסקי; שלום, ז'ניה, נחום אברמובסקי; דוב, רחל, יעקב, נחמה אברמובסקי; רחל לוין־רומאַנוב; חיה (לבית רומאַנוב), ראובן, שפרה צפורה דיסטיליירר; לאה (לבית רומאַנוב), משה, אליהו זלצברג, שנספו בגיטאות פולין וליטא, במחנות־הריכוז וביערות.

ה מ ח ב ר

התוכן

רשימת הצילומים, התמונות והמפות 7
תאריכים 9

חלק א': בהפתח התהום.

ימי האימה הראשונים 17
הראשון למרי — ד"ר יעקב ויגודסקי 33
הפרובוקציה הגדולה 37
בדרך לגיטו 43
הלילה הראשון בגיטו 50
הגיטו לובש צורה 55
בנתיבות המבוכה, הפירוד והמדוחים 59
מה עדיף ממה? 66
אולי יתרחש הנס? 69
מלינות 72
יום הכפורים הראשון בגיטו 78
מי יחיה ומי ימות 82
הצוואה 104

חלק ב': שנים היו דרכי המאבק.

תקופת הסטביליזציה בגיטו 113
מרחב־המחיה של הגיטו 117
שכבות ומעמדות 122
חיי המשק והכלכלה בגיטו 128
עבודה ומשכורת — החזרת חפצים — ההברחה — המסחר — התעשיה — הזנה, הסקה, בגדים ונעלים — המאבק הסוציאלי ברעב ובמצוקה — מחלקת העבודה.
מחתרת הגיטו 151
שליחי הגיטאות — שליחי המחתרת שנפלו על משמרתם. — המפלגות הפוליטיות בגיטו וילנה. — תנועת הפארטיזנים: פ. פ. א. — גיטו או יער. — אימתי התחלת הסוף — פלוגת

המאבק יחיאל. — מהיכן משיגים נשק — פעולות חבלה — תעמולה והסברה.

חיי־הרוח בגיטו וילנה 215

מערכת בתי־הספר. ספרות ואמנות, תיאטרון אידיש ועברי: הברית העברית, פעולות ספרותיות, דואר הגיטו, ידיעות הגיטו. אישים: זליג הירש קלמנוביץ, נביא גיטו וילנה; ד"ר צ. פלדשטיין, לייב אופסקין, משה אוליצקי, הרמן קרוק, נפתלי וויניק־רוזה, ישראל דימנטמן. שירי הגיטו.

הומור ופולקלור — החיים הדתיים בגיטו — בתי הדין

על משמר הבריאות 286

תנאי החיים הסאניטריים־היגייניים בגיטו. — מחלות הגיטו. — המחלקה הסאניטרית־אפידמיולוגית בגיטו, והמלחמה במחלות מדבקות. — מוסדות הרפואה.

מעבר לחומה 309

פרצופיהם של צוררים 320

איש הגיטו 326

יממה בגיטו 331

חלק שלישי: בין קירות נופלים

התקוה ל„נס של פורים" 349

המלכודת 352

מרי המובלים 361

ישועות מאסטוניה 366

מגע ראשון עם היער 371

ימים גורליים 381

מותו של יחיאל שיינבוים 391

מושיע השקר 399

הפארטיזנים יוצאים ליער 405

יומי האחרון בגיטו 410

בימי החיסול 417

פונאר 421

גורלות 424

זכור 431

רשימת הצלומים, התמונות והמפות.

1	ממראות וילנה היהודית	8א
2	חצר בית־הכנסת הגדול	8ב
3	ממראות וילנה היהודית	8ג
4	בית־העלמין העתיק	8ד
5	עסקני וילנה הציונית	9
6	מרדכי טננבוים־תמרוב	32
7	ד"ר יעקב ויגודסקי	35
8	כרוזו של הינגסט	38
9	גיא ההרוגים בפונאר	42
10	סימטה בגיטו	49
11	ד"ר גרשון גרשוני	56
12	א. י. גולדשמידט	58
13	חייקל לונסקי	58
14	תעודת־חיים צהובה	61
15	תעודת־זהות של הגיטו	62
16	פנקס־עבודה אדום	63
17	מספר־הפח של הגיטו	65
18	תעודת־מעבר	77
19	הסלקציה ע"י שער הגיטו	91
20	חורבות חצר בית־הכנסת הגדול	110
21	חצר מועצת היהודים	119
22	הסמל של גיטו וילנה	121
23	חורבות גיטו מס. 2	127
24	כרטיס המס	137
25	כרוז של הועד לעזרה צבורית	149
26	יאדזיה	161
27	כתב־יד של מרדכי	262
28	ליוניה קוז'ברודסקה	164
29	תמרה	168
30	טוסיה	169
31	אדק בורקס	170
32	שלמה אנטין	171
33	צבי מרסיק	171
34	ד"ר יעקב כגן	179
35	פרוטוקול מישיבת הועד לעזרה צבורית	187
36	קבוצת פארטיזנים	188
37	ליזה מגון	197
38	אבא קובנר	201
39	אלחנן מגיד	201
40	ניסן רזניק	201
41	ליאו ברנשטין	201
42	פסיה שיינבוים־ברנשטיין	202
43	סוניה מדיסקר	202
44	אברהם חבוויניק	202
45	יצחק קובלסקי	202
46	משפחת פרטיזנים	206
47	מכתב למורה	221
48	תכנית של התיאטרון	233
49	הצגת „היהודי הנצחי"	241
50	ז. ה. קלמנוביץ	242
51	משה אוליצקי	248
52	הרמן קרוק	248
53	נפתלי ויניק־רוזה	251
54	ישראל דימנטמן	252
55	הזמנה לאספת רופאים	288
56	תעודה להרכבות נגד טיפוס	290
57	כרוז לתושבי הגיטו לשמור על הנקיון	297
58	ד"ר קלמן שפירא	302

59 ד"ר זאב שימלישקי 303
60 ד"ר שבד־גברונסקה 304
61 קטע מ„פאלקסגעזונט" 307
62 אנה שימאיטה 317
63 מפה של גיטו 1 וגיטו 2 343
64 מפת העיר וילנה והסביבה 344
65 לווית ספרי התורה 346
לווית ספרי התורה 346
67 יוסף גלזמן 383
68 יצחק ויטנברג 385
69 הבריקדה ברחוב שטרשון 12 392
70 יחיאל שיינבוים 393
71 הלוויה של יחיאל שיינבוים 396
72 מצבת יחיאל שיינבוים 398
73 יעקב גאָנס 400
74 כרוז הפארטיזנים 407
75 יעקב קפלן 420
76 אסיה ביק 420
אזכרה בפונאר 423
78 חללי קלוואוגה 427
ילדים חללי הטבח 427
80 קבר האחים בדאוטמרגן 428
81 קבוצת פארטיזנים 428

הצילומים והמפות הומצאו ע"י המוסדות והאישים דלקמן:

המספרים 17, 35, 48, 55, 56, 57, 61 — — ייוא — ניו־יורק
„ 14, 15, 16, 18, 24, 47, 49, 77 — הועדה ההיסטורית היהודית במינכן; גיטה מילר־גורביץ.
„ 78, 79 — — — — — — גיטה מילר־גורביץ.
„ 63 — — — — — — — הועדה ההיסטורית היהודית המרכזית בפולין
ארגון יהודי וילנה בפולין
„ 19 — — — — — — — ארגון יהודי וילנה בפולין
צולם בידי גירשובסקה־פרוז'אן
„ 36, 74, 81 — — — — — הועדה ההיסטורית ע"י פח"ח באיטליה
„ 8, 9, 23 — — — — — — כ. גרשטור
„ 58, 60 — — — — — — ד"ר א. ליבו.
„ 44, 52, 76 — — — — — פ. שוואַרץ ניו־יורק
„ 75 — — — — — — — א. גולומב, מכסיקו
„ 20, 65, 66 — — — — — מ. פוקסמן
„ 80 — — — — — — — יאכל וכסלר־באנק
„ 27 — — — — — — — ארכיון מזכירות הקיבוץ המאוחד
„ 8 ב, ג, ד — — — — — — הוצאת „עם עובד", צילומי מ. וורוביצ'יק
„ 64 — — — — — — — מ. זורוביצ'יק

הצאר — ניאת בסיה וליזו ברנשטיין, שלמה בראנד, נתן גורן, אלחנן מגיד, מלך ניישטאט, חיים קופלוביץ', יצחק קובלסקי, ניסן רזניק, מערכת „דבר" ואחרים.

ממראות וילנה היהודית

(סימטה בגיטו העתיק)

ציור יעקב שר

חצר בית-הכנסת הגדול בוילנה

מסיבת עסקנים ציונים בוילנה, עם נחום סוקולוב, בשנת 1933

מימין לשמאל, שורה ראשונה 1) שמעון שפירא (ז"ל), 2) משה ביטנסקי (בארץ), 3) דוד סלוצקי (ז"ל), 4) עו"ד יצחק ברנצוק ז"ל), 5) ואקר (ז"ל), 6) 7) אליהו קרמר (בארץ), 8) ישראל קלויזנר (בארץ), 9) 10) י. פינסק (ז"ל), 11) נחום קליינמן (בארץ), 12) אינז' סטוצ'ינסקי (ז"ל), 13) חיים קופילוביץ (בארץ), 14) ירמיהו צמל (ז"ל), 15 ד"ר ד. י. שוסטר (בארץ), שורה שניה 1) עו"ד ש. מילקונוביצקי (ז"ל), 2) ס. מ. אפשטיין (ז"ל), 3) אינז' אליעזר ספירא (ז"ל), 4) אברהם כץ (בארץ), 5) ליברמן (ז"ל), 6) 7) יצחק אהרונוביץ (ז"ל), 8) שניאור לנדא (בארץ), 9) ישראל ורבלינסקי (ז"ל), 10) רופא שנים בלוך (ז"ל), 11) א. וירשוף (בארץ), 12) י. בלכמן (ז"ל), 13) סוכובולסקי (ז"ל), 14) גב' ברודנר. 15) עו"ד סטמפלברג, 16) ד"ר ליאון גינזבורג (בארץ), 17) ראובן שפונט (ז"ל), 18) צבי ישונסקי (ז"ל), שורה שלישית 1) עו"ד מיכאל סטוצינסקי (ז"ל), 2) גב' מיכל סקולסקי (בארץ), 3) גב' ד"ר פניה גינסבורג (בארץ), 4) גב' ט. לוין (ז"ל), 5) צילה סוקולוב (בארץ), 6) י. ביאלר פולסקי (בארץ), 7) י. א. אסטרין (ז"ל), 8) נחום סוקולוב (ז"ל), 9) ד"ר גרשון גרשוני (ז"ל), 10) טוביה בונימוביץ (ז"ל), 11) גב' סוניה סטוצינסקי (בארץ), 12) גב' משל. שורה רביעית 1) יוסלביץ, 2) אינז' י. קראקובסקי (בארץ), 3) ד"ר קלמן ספוקויני (ז"ל), 4) מאיר זיידשנור.

תאריכים

1941	תש"א	
22 ביוני	כז סיון	פרצה המלחמה בין גרמניה והסוביטים.
23 ביוני	כח "	המוני יהודים עוזבים את וילנה בכיוון רוסיה הסוביטית.
24 ביוני	כט "	הגרמנים נכנסים לוילנה.
25 "	ל "	גלקחו יהודים בני־ערובה.
27 "	ב תמוז	חוטפים יהודים לעבודת־כפיה.
4 ביולי	ט "	יסוד מועצת־היהודים הראשונה.
		פקודה על הטלת טלאי לבן עם עיגול צהוב.
8 ביולי	יג "	נאסרה על היהודים ההליכה ברחובות הראשיים.
10 "	יז "	טבח ברחוב בית־החולים (123 גברים), באמתלה כי הם ירו ברוכב אופנוע גרמני.
		חבורות־יהודים מומתות ביריות ביער בורבישקי.
11 "	יז "	המתת המוני יהודים ראשונים ביריות בפונאר.
12 "	יז "	יום הרבנים.
13 "	יח "	אנשי־גיסטאַפו חוטפים יהודים ברחובות ובמקומות העבודה, מצווים עליהם לקחת אתם מגבת וסבון ומוליכים אותם בכיוון בלתי ידוע.
14 "	יט "	הוצאו היהודים מזארצ'ה.
15 "	כ "	פקודה להעלות טלאי צהוב עם מגן־דוד צהוב על הבגדים. שוטרים ליטאים חוטפים גברים יהודים ברחובות ובבתים.
17 "	כב "	פוגרום בנובגורוד (הוצאו כ־800 גברים).
3 באוגוסט	תשעה באב	נאסרה על היהודים ההליכה במדרכות.
	(נדחה)	פקודה לשאת מגן־דוד צהוב על החזה ועל הכתף.
6 "	יג אב	הוטל מס של 5 מיליוני רובל.
7 "	יד אב	הומתו ביריות נציגי המועצה היהודית לייזר קרוק ופטוחובסקי.
24 "	א' אלול	נאסר ד"ר יעקוב ויגודסקי (לפי שמועות אחרות בח' אלול, 28 באוגוסט).

31 באוגוסט		ח—ט אלול	הפרובוקציה הגדולה (הוצאו למות כ־8000 יהודים).
1 בספטמבר			
6	„	יד אלול	הוכנסו היהודים לגיטו מס. 1 (קרוב ל־29.000 איש) ולגיטו מס. 2 (קרוב ל־11.000 איש).
7	„	טו אלול	מוציאים את יהודי סימטת לידאי (מגיטו מס. 1), רחוב קאלוארישקי, אנטוקול ופוהולאנקה לסוהר לוקישקי. נוסדה מועצת־היהודי־הגיטו. הוקמו מרפאת־הגיטו והפיקוח הסניטרי.
9	„	יז אלול	ראשיתם של מוסדות החינוך בגיטו.
8—15	„	טז—כג אלול	מתארגנות המפלגות הפוליטיות בגיטו, במחתרת.
12—15 ספטמבר		כ—כג אלול	בפונאר הומתו ביריות היהודים האסורים בכלא לוקישקי.
15	„	כג אלול	הוצאו למות 2950 יהודים באמתלה כי מעבירים אותם מגיטו מס. 1 לגיטו מס. 2.
20			שחיטה בטרוקי הסמוכה לוילנה, הומתו ביריות 550 יהודים.
		תש"ב	
22—23 בספטמבר		ראש־השנה א—ב תשרי	בכפר וליצ'אן נורו כ־4000 יהודים מן העיירות וילייקה החדשה, טורגל, רוקון; וגם יהודים ממחנות־הכבל קנה, שומסק, קומארובה.
1 באוק.		יום־הכפורים	פעולת יום־כפור (מגיטו מס. 1 הוצאו 2200 יהודים ומגיטו מס. 2 — 1700 יהודים.
3—4	„	יב—יג תשרי	הוצאו מגיטו מס. 2 — 2000 יהודים. התקוממות פסיבית פתאומית.
15—16	„	כד—כה תשרי (אסרו חג של סוכות)	הוצאו מן הגיטו מס. 2 — 3000 יהודים.
22	„	א חשון	השמדת הזקנים בשני הגיטאות.
24	„	ג חשון	פעולת־השמדה ראשונה של בעלי התעודות הצהובות בגיטו מס. 1. הוצאו למות כ־500 יהודים.
28—30	„	ז—ח—ט חשון	חיסול הגיטו השני (הוצאו למות 2500 יהודים).
3—5 בנובמבר		יג—יד—טו חשון	פעולת־השמדה שניה של בעלי התעודות הצהובות (הוצאו למות קרוב ל־1200 יהודים).
15	„	כח חשון	שחיטה בוורונובה (הומתו ביריות כל תושבי היהודים של וורונובה, בניאקון וכמה מאות פליטים יהודים מוילנה).
נובמבר		חשון	דרישת־השלום הראשונה מגיטו וארשה (על־ידי הצופה הניאק).

דצמבר		כסליו	יוצאים שליחים מגיטו וילנה לגיטו וארשה. לוילנה מגיעים שליחים מגיטו וארשה.
4	בדצמבר	יד כסלו	השמדת משפחותיהם של פועלים יהודים העובדים עבודה גופנית בגסטאפו (כ־600 איש).
5	"	טו כסלו	השמדת „העולם התחתון" (כתשעים איש).
20—21	"	ל כסלו	פעולת־השמדה של „התעודות הורודות" (היצאו
21	"	א טבת	(ו—ז חנוכה) למות כ־400 איש).
		א טבת	התמרדותם של האוז וגולדשטיין.

1942

1	בינואר	יב טבת	אספת־יזכור של החלוצים (הדרזה: לא ללכת לפונאר).
16	"	כז טבת	קונצרט ספרותי־מוסיקלי ראשון בגיטו.
21	"	ב שבט	קביעת דמותו המוחלטת של ועד־העזרה הצבורי.
יאנואר		טבת	באים שליחים מגיטו וארשה לגיטו וילנה.
23	בינואר	ד שבט	יסוד הפ. פ. א.
17	בפברואר	ל שבט	יסוד אגודת הסופרים והאמנים.
28	"	יא אדר	חגיגת מחתרת ראשונה של „הגג" הציוני (חגיגת טרומפלדור).
אביב		ייסן—אייר	שחיטות בגלובוקי, דולהינוב, קריויץ, דוקשיץ, קורניאץ, בודיסלאב, ויליקה, אילה, ואסילישוק.
אפריל		ניסן	יסוד הגרעין של אירגון־המאבק „יחיאל". נאסרו שליחי־הגיטו בתחנת מלכיניה.
24	באפריל	ו אייר	פתיחת תיאטרון הגיטו.
15	במאי	כח אייר	הטבח בנמנצ'ין.
מאי—יוני		אייר—סיון	שחיטות בדרויה, דרויסק, שארקובשצ'יזנה. שחיטות בגרמנוביץ, דוקשיץ, לוז'קי, ברוסלאב, וורונובה.
16—17	ביולי	ב—ג אב	ה„מניפסט" (ההצהרה), של יעקוב גאָנס פעולת ההשמדה בפוסספשקי (100 זקנים)
3	באוגוסט	כ אב	שחיטה בוולוזין.
13	"	ל אב	שחיטה במיר.

תש"ג

14	באוקטובר	ג חשון	הגליון הראשון של „בריאות־העם" („פאלקס־געזונט").
אוקטובר		חשון	שחיטה בבודסלאב.
25	בנובמבר	טז כסלו	שחיטה בדונילוביץ, פוסטאב.

1943

פברואר		אדר א'	חיסול העיירות אושמיאני, סונציאן, מיכאלישוק.
17	בפברואר	יב אדר א'	נורתה ליזה מאגון.
5	באפריל	כט אדר ב	פעולת־השמדה קובנה—פונאר (נורו 5000 איש מוילנה ומערי־השדה). מאבק בפונאר.
20	"	א של פסח	יצאה קבוצת־הפרטיזנים הראשונה ליער.
1	במאי	כו ניסן	חגיגת האחד במאי, מרד גיטו וארשה.
8	ביולי	ה תמוז	נורו מאתים יהודי וילנה במחנה העבודה ק נ ה.
9	"	ו תמוז	נורו 350 יהודי וילנה במחנה בזדאן.
16	"	יג תמוז	נאסר יצחק ויטנברג מפקדו של „אירגון הפר־טיזנים המאוחד".
17	"	יד תמוז	ויטנברג נהרג בגסטאפו.
24—25	ביולי	כא—כב תמוז	יוסף גלאזמאן יצא עם חבורה ליער. מאבק ליד לאוארישוק.
27	"	כד תמוז	הפעולה נגד הבריגדירים
1	באוגוסט	כט תמוז	פוטרו היהודים מיחידות־העבודה.
6	"	ה אב	המשלוח הראשון לאֶסטוניה (1000 יהודים). התמר־דות בתחנת מסילת־הברזל.
19—24	"	יח—כג אב	המשלוח השני לאסטוניה.
20—23	"	יט—כב אב	חיסול הגיטו בגלובוקה, שבו נמצאו השאריות מן העיירות היהודיות: דוקשיץ, דולהינוב. שאר־קובשצ'יזנה, סונציאן, קוזיאן, פוהוסט הדויא, דנילוביץ', גרמנוביץ', פוסטאב.
1—3	בספטמבר	א—ג אלול	גירושים המוניים לאסטוניה.
1	"	א אלול	נפל יחיאל שיינבוים.
4	"	ד אלול	גירוש נשים לאסטוניה.
10—13	"	י—יג אלול	חבורות פרטיזנים יוצאות ליער.
14	"	יד אלול	נורה יעקוב גאֶנס.
16	"	טז אלול	הוצאו כאלף יהודים למחנה ה. ק.פ. וכאלף למחנה „קייליס".
23	"	כג אלול	חסולו של גיטו וילנה. לאסטוניה הוצאו כ־7000 איש. והחולים נשלחו לפונאר וחבורות של נשים וילדים נשלחו למיידאנק. נתלו ארבעה פרטיזנים. קבוצת הפרטיזנים האחרונה יוצאת דרך צנורות הביוב.

1944 תש"ד

27	במארס	ג ניסן	ילדי המחנה ה. ק. פ. ומחנה „קייליס" מוצאים להורג.

15 באפריל	אחרון של פסח	יהודים בורחים דרך מנהרת־פונאר.
שלהי מאי	סיון	העברתם של מאתים יהודים בערך מה. ק. פ. למחנה־הריכוז של קוזלובה—רודה. כולם נרצחו.
1 ביולי	י תמוז	הוצאו הפועלים היהודים מיחידת הגסטאפו לקובנה, אל המצודה התשיעית, ושם נרצחו כעבור יומיים.
2—3 „	יא—יב ת״	פעולת־חיסול בה. ק. פ. וב„קיילים״. נרצחו כאלפיים יהודים. כמה עשרות יהודים מצליחים לברוח היערה.
13 „	כב תמוז	וילנה משוחררת בידי הצבא האדום. הפרטיזנים היהודיים נכנסים ביחד עם פלוגות־המחץ של הצבא לוילנה.

תש״ה

19 בספטמבר	ב דראש־השנה	1800 יהודים נרצחים ונשרפים במחנה־הריכוז קלוֹאוגה, הסמוך לראוַאל שבאסטוניה.

1945

29 בינואר	טו בשבט	כמה אלפים מיהודי וילנה מומתים ביריות ומוטבעים בים הבלטי על־יד קניגסברג.
28 באפריל	טו אייר	בשעת המרד במחנה דאוטמרגן, הנמצא בדרך לדאכאו, בורחים כמה עשרות של יהודי וילנה ליערות.
שלהי אפריל תוזילת מאי	אייר	שאריותיה של יהדות וילנה נמלטים בימי השחרור ממחנות־הריכוז הגרמניים.

חלק ראשון

בהפתח התחום...

ימי־האימה הראשונים

22 ביוני 1941, אותו יום התכוננו בוילנה להתקפת־אויר מדומה, שתשמש כעין תרגיל לאוכלוסיה, למען הדע כיצד עליה לנהוג בעת שתפרוץ מלחמה. היה זה יום ראשון בשבת. רבים מן הפועלים יצאו לטיולים אל מחוץ לעיר, לוולוקומפיה ופוספישקי, בלווית תזמורת, ועם גיטארות בידיהם.

ופתאום — צפירות־אזעקה. השמים נתכסו אוירונים. אני נמצא ברחוב, בדרכי אל חולה. לא הרחק ממני נופלות פצצות. נשמע קול התפוצצויות. עמודי־עשן מיתמרים כלפי מעלה. נדמה כי בניינים עולים באש.

אנשים אצים אל מרתפי־המקלטים, שהוכנו למקרה התקפה מן האויר. מהם עומדים בחוץ ומתפלאים למידת הצלחתה של התקפת־האויר המדומה. ההפצצות הן כאילו של פצצות ממש! ואיזה עשן! והאש הרי כמוה כאש ממש!

אני בא הביתה. אמא מעוצבנת מאוד:

— בני, זו היא מסתמא מלחמה ממש ולא אזעקה מדומה. שוּר, מה נעשה בשמים!

מתבונן אני על סביבי. הרקיע שחור מאוירונים. קול התפוצצויות, ירויות, הצלפות. מרחוק נראה בנין אחד עטוף להבות. עוברת כרכרה שבה מוליכים פצוע. הקנרים בכלובים הסמוכים לחלון מקפצים כמטורפים.

אני רץ אל הראדיו. אני מכוונו. הראדיו הוילנאי, כאילו לא אירע כלום, מזמר זמר יהודי:

„הבה נשתה־נא ,לחיים'
לכבוד החיים החדשים!
אַי! אַי! אַי! אַי!

אני מכוונו למוסקבה. תזמורת מנגנת. ופתאום: מולוטוב נואם: „הבוקר התקיף השונא את הטריטוריה הסובייטית".

האזעקה המדומה, משמע, אמתית היתה, התקפת־אויר בלתי־צפויה: התחלתה של המלחמה הגרמנית־הסובייטית.

*

ימים אחדים נמשכה הפצצת העיר. חללים היו מוטלים ברחובות ובין החורבות. הצבא הסובייטי התחיל נסוג. חיילים אדומים, עמוסים משא לעיפה, נמשכו על־פני העיר לעבר הכבישים והיערות שמסביב. שם היו פוגעים

בהם כדוריהם של הפארטיזאנים הליטאים האנטי סובייטיים, אשר חנו ביערות וידעו מראש על ההתקפה הגרמנית. שם ארבה להם בגידתו של הצבא הליטאי, שהיה חלק מן הצבא הסובייטי ואשר עבר עתה, בפרוץ המלחמה, לצד הגרמנים.

בעיר מתפשטת שמועה כי מולוטוב הודיע בראדיו, כי חס הוא מלהחריב את וילנה, ועל־כן עוזב אותה הצבא הסובייטי והוא מכריז עליה כעל עיר־פרזות.

אנשים מציפים את הרחובות ומתבוננים בנסיגתו של הצבא האדום. טורים־טורים הם עוברים על־יד ביתנו.

*

פתאום בא במרוצה החבר ישעיהו צינצינאטוס ותרמיל־גב על כתפו:

— שמע־נא, אלפי אנשים עוזבים את וילנה. בורחים מפני הגרמני, רצים לרוסיה. הדרכים מלאות אדם רב. בוא, גלך לארץ־הסובייטים.

אני מעלה צרור קטן על כתפי, מתכונן להליכה. אחרי־כן ניגש אני להיפרד מן האנשים הקרובים. על סביבי, בכל אשר אני פונה, עינים נבוכות, מיואשות, מוצפות דמעות.

אני משליך את צרורי מעל כתפי:

— לא, ישעיה, אין אני יכול להשאיר את האשה, את האם, את האב, את האחות. הישאר אשאר לשתף אתם את גורלם. אתה הנך לבדך, רוק, לך, הצל את נפשך! דרך צלחה!

— לבדי, בלי חברים, לא אלך, — עונה הוא ונשאר במקומו.

מסביב, מכל צד ועבר, רצים אנשים, נפרדים בברכות איש מעל רעהו, שוכרים עגלות, קרוניות, יוצאים, חוזרים.

רבבות אנשים יצאו אז מוילנה. רק מעטים מהם הצליחו להגיע לרוסיה הסובייטית. אמצעי־התחבורה תפושים היו בידי הצבא. מן האוכלוסיה האזרחית הכניסו לרכבות רק את הבודדים שהיו בידיהם כרטיסי־חברים של המפלגה הקומוניסטית. אלפי אנשים הלכו איפוא ברגל, בדרכים ובשבילים. הטאנקים הגרמניים שהגיעו למקום עברו על פניהם. קצתם נשמדו בדרכים ובמשך שבועות תמימים התגוללו גוויותיהם בשדות וביערות. קצתם חזרו לוילנה, רצוצים, רעבים, מאוכזבים, מיוגעים.

*

הגיע הלילה. דממת־מוות כבושה, מלאה סודות, הציפה את העיר, שנשארה בלי בעלים. הסובייטים עזבוה כבר, הגרמנים טרם באו. רק מרחוק, מאחורי העיר, נשמע קול יריות: הפארטיזאנים הליטאים הם שירו מן היערות בעקבות הצבא־האדום הנסוג.

היהודים נסגרו בבתיהם, הסתתרו בעליות־הגגות, חוששים שהאוכלוסיה הליטאית תערוך להם ליל בארתולומיאוס.

אך הנה הגיע לאזנים מבעד לדממה המתוחה קול שאון טאנקים, מרובים לאין־ספור. זה היה מצעדו של הצבא הגרמני שנכנס לוילנה.

בעינים כבות מפחד הביטו יהודים מבעד לתריסים המוגפים בצבא הנוהר בדממת לילי־האפלה העירה, בטורים עצומים של טאנקים, אוטומובילים ומכוניות־יריה.

אמי עמדה על־יד החלון, הציצה בעצב ואמרה:

— ילדים, החזיקו מעמד. הכל אבד; בידי הגרמנים אנחנו! — — —

*

בימים הראשונים לכניסת הצבא הגרמני לוילנה, לא עשה רעה לאיש. האוכלוסיה היהודית נרגעה. בעיר התחילו מרגישים מחסור בלחם. בשורות ארוכות היו עומדים אנשים בתור ומחכים לככר־לחם חמה. סדרנים ליטאים ופולנים, סרטים על שרווליהם, היו דוחקים את היהודים מן השורות, מצווים עליהם לעמוד בזנבו של התור. היהודים היו מתנחמים: „כמה ימשך הדבר? הרי אנו מבטלים אותם כעפרא דארעא. אנו נבלה אותם". והתחילו אופים להם לחם בעצמם. כן היו נזהרים ונמנעים מלהלך ברחובות, שלא להיפגע מיד הגרמנים. רק הרופאים היהודים היו הולכים לבקר את חוליהם כשהם נושאים צלב אדום על שרוולם. (מגפת טיפוס־הבטן היתה אז בעיר).

אני סר אל הפוליקליניקה שעבדתי בה בימי השלטון הסובייטי, למסור את הדין־וחשבון החדשי ולקבל את משכורת החודש. הקופאי, ליטאי מן התעמלנים הסובייטיים הנלהבים, שהיה נואם במיטינגים, וקורא את הכול למאמצים „סטאחאנוביים" למען המשטר הסובייטי, — מקדם עתה את פני בלשון זו:

— יהודים וקומוניסטים אינם מקבלים משכורת. רב מדי ינקתם וסחטתם כסף! — והרי הוא מבקש ממני את תעודת רופא־המרפאה וקורע אותה לקרעים. העלמות הליטאיות והפולניות המקיפות אותו, שעוד לפני שבועות מספר היו מתאמצות להבליט פאטריוטיות סובייטית, צוחקות בקול רם, צחוק־הנאה וניצחון.

*

נתפרסמה פקודה המחייבת את כל היהודים למסור לרשות את מכשירי־הראדיו שלהם. כלי־הראדיו נמסרים. אולם אצלנו בחצר מכניסים ראדיו אחד לתוך מרתף, מאחורי קרשים. וכך אנו שומעים חדשות.

לפי ידיעותיו הטובות של הראדיו נראה, כי המלחמה תגיע במהרה אל קצה.

*

חיפושים בבתי היהודים, מחפשים נשק. את כל חפצי־הערך שמוצאים המחפשים הם לוקחים להם: זהב, יהלומים, ממון, תכשיטים שונים, סבון טואליטי. במשך ימים אחדים לומדים היהודים להטמין את כל אלה בעליות־הגגות ובמרתפים, באופן שבשעת חיפוש לא ימצא כלום. אם בשעת חיפוש מוצאים דברים „חשודים", או ספרים רוסיים ואפילו הם שירי פושקין או יצירות טולסטוי, נלקח היהודי מביתו והוא אינו חוזר עוד. הקהל שורף את הספרים הרוסיים או מקברם באדמה.

*

27 ביוני 1941.

מתחילה פרשת חטיפות. נחטפים גברים יהודיים מן העוברים ושבים ברחובות. קצתם חוזרים בערב לבתיהם, ו„תעודה" בידם, כי הם עבדו אצל הגרמנים. קצתם אינם חוזרים כלל. הגרמנים מסבירים כי נלקחו לעבודה מחוץ לעיר.

אנשים שרוח־יזמה מפעמת אותם הולכים בעצמם לעבודה. הם חוזרים ובידיהם תעודות שכתוב בהן, כי רשאים הם להלך ברחובות המוליכים למקום־עבודתם. ויש שמביאים מעבודתם ככר־לחם. קמה התעוררות: האנשים מזדרזים להכין להם תעודות. מיד מופיעים גם מתווכים, שבמחיר כמה מאות רובל הם משיגים תעודה כזאת. את אלה שלא חזרו רואים לפעמים, כעבור ימים מספר, כשהם מוסעים באוטובוסים דרך הרחוב הנובגורודי, לעבר מושב־היער הנאה פונאר מרחק שבעה קילומטרים מוילנה. אין זאת כי מוליכים אותם לעבודה ביער!..

נוצרים, תושבי הכפרים הסמוכים לפונארי, מספרים על יריות המגיעות לאזניהם משם. הבריות מסבירים את הדבר: ודאי חיילים מתאמנים שם במלאכת־היריה והיהודים בונים בשבילם צריפים.

10 ליולי. מוציאים קבוצות יהודים ליער בבורבישקי. המוצאים אינם חוזרים.

11 יולי. חוטפים יהודים ברחובות העיר ומסיעים אותם באוטובוסים בכוון פונאר.

14 יולי. חוטפים יהודים מרובע העיר זאראטשא ומובילים בכוון בלתי־ידוע.

*

יש שאנשי גסטאפו באים במכוניות ונעצרים לפני בתים שונים של יהודים. הם קוראים מתוכם את הגברים, ומצווים עליהם לקחת עמם מגבת והתיכת־סבון כביכול. נלקחים האנשים לעבודה לימים מספר. ואילם אין אלה חוזרים עוד.

ברחובות מופיעות חבורות של צעירים ליטאים ופולנים, וסרטים

לבנים על זרועותיהם. הם חוטפים את היהודים ומוליכים אותם אל המשטרה או אל בית־הסוהר. קצתם מתפרצים לתוך הבתים פנימה וחוטפים משם את הגברים היהודים. והרי הם המכונים בפי הבריות בשם „חטפנים" (כנאפונגעס).

רובם של החטפנים הללו היו פאשיסטים ליטאים. בליטאית היו מכונים "Tautinés Drausmés Apsauga" (משמר המשמעת הלאומית). אלה היו חברים למחתרת הליטאית האנטיסובייטית. אחר כך הוקם ארגון ליטאי שעמד לרשות הנאצים "Ypatingas burys"(„איפאטינגאס בוריס", מובחרים, עדית). המטה שלהם נמצא ברחוב הוילנאי בית מס. 12. מפקד ה„איפאטינגאס" היה הקצין הליטאי לוקושיוס. ה„איפאטינגאס" היתה נתונה למרותו של קצין הגיסטאפו שווייננברג.

היו להם לחטפנים גם עוזרים: נערים פולנים וליטאים, שהיו בולשים בחצרות ובבתים, לדעת היכן יהודי מסתתר. משהיה נער כזה מופיע בחצר, מיד היתה קמה שם בהלה. מספרים: במחיר יהודי חטוף היה „החטפן" מקבל את שכרו עשרה רובלים (פחות מקילוגראם לחם).

*

בעיר התחיל מופיע עתון פולני „גוניאץ צודזיאנני" (הרץ היום־יומי). עתון ליטאי יומי "Naujoji Lietuva" (ליטא החדשה), עתון גרמני יומי "Wilnaer Zeitung" (העתון הוילנאי); כולם מלאים מאמרי הסתה אנטי־יהודית. צילומי מתים ומתחת כתובת, כי אלה הם ליטאים ופולנים שנרצחו בידי יהודים בשעת נסיגת הצבא הסובייטי. בעתונים הללו סופר לעתים תכופות, כי האוכלוסיה הליטאית מתנקמת ביהודים, והעיירות מתרוקנות, בזו אחר זו, מיהודיהן.

ולא ידענו: האם רק תעמולה היא זו, או שבליטא מתרחש באמת דבר־מה...

*

המפקד הצבאי של וילנה צאנפאניג פירסם ביום 4 ביולי פקודה, המחייבת את כל היהודים להעלות על חזם ועל גבם טלאי, עשרה סנטימרים ארכו ועשרה רחבו, עיגול צהוב בטבורו, ובמרכזו של העיגול — האות "J".

כעבור ימים מספר בוטל חוק הטלאים והפקודה החדשה אמרה: שכל היהודים חייבים לשאת על זרועם סרט כחול עם מגן־דויד לבן.

לאחר ימים ספורים, ב־3 לספטמבר, שוב פקודה אחרת:

כל היהודים חייבים לשאת טלאים צהובים על חזם ועל כתפם. על אי־קיום הפקודה — העונש החמור ביותר.

וכן היה. כל מי שיצא לרחוב „מחוסר טלאים", לא חזר עוד לביתו עד עולם...

התכנסו הנשים של חצרנו, אספו ביניהן ארג לבן, צבע צהוב, חוטים

ועסקו כל הלילה בתפירת הטלאים. שני טלאים לאיש, על כל מעיל ועל כל אדרת. לרופאים היו דרושים עוד שני טלאים צהובים נוספים, על כל חלוק מדיציני לבן (בשעת קבלת החולים).

תפרו הנשים ובכו.

נשים צעירות — בשביל בעליהן, פלות — בשביל חתניהן. בחוטי־משי, רקמו את היוד הצהובה, ותפרו את שפות הטלאי ברגש ובחיבה: שיהא הטלאי יפה ככל האפשר, נעים יותר לעין.

*

בוקר. הכול העלו על בגדיהם את הטלאים הצהובים. יושבי החצר מגלגלים שיחה:

— מי יצא ראשון לרחוב ואות־הקלון על בגדו?

— מה יאמרו השכנים הפולנים? הוי, כמה ייהנו הללו מאסוננו וישמחו לאידנו! כיצד ניראה לעיניהם?

נוטל אני את תיק־הרופא שלי ויוצא ללכת אל חולה פולני.

— מה לך נחפז? — שואלים אותי בני־הבית. — חולה זה אינו מסוכן כל־כך, יכול הוא לחכות מעט.

— אדרבא. ידעו נא שכנינו, כי אין אנו מתביישים בטלאי הזה ובאות ה„יוד" אשר עליו.

*

ברחוב. איזה גרמני מעכבני ושואל ברוגזה:

— מה אתה נושא על לבך?

— את הסימן היהודי שלי!

— האם יהודי אתה?

— כן!

והוא סר מעלי ומעכב איש אחר מבין העוברים ושבים, אחד משכנינו. אני רואה מרחוק: הוא שואלו דבר־מה ברוגזה ומצביע על הטלאים. הלה נבוך, ואינו יודע מה עליו לענות. הגרמני נעלם ביחד עם היהודי.

יהודי זה לא חזר עוד...

*

הומטרו עלינו פקודות:

— אסור ליהודים לבוא במגע־ומשא עם בלתי־יהודים.

— אין היהודים רשאים למכור את חפציהם.

— אין היהודים רשאים להשתמש ברכבת, או באמצעי תחבורה אחרים. עד הרביעי ביולי, צריכים היהודים למסור לגרמנים כל אמצעי־תחבורה שלהם, מכוניות, אפנים וכו'.

— אין היהודים רשאים לבקר בשוקים אלא בשעות קבועות (אחר כך נאסר הדבר לגמרי).

— אין היהודים רשאים להלך בעיר אלא עד שעה שש בערב.

— אסור ליהודים להלך במדרכות (רשאים הם להלך רק על הכביש שברחוב ורק איש אחר רעהו, כהילוך אווזים).

— אסור על היהודים להתהלך ברחוב־מיצקביץ', ברחוב־הרחב, ברחוב־זאוואלנה, בככר־הקתדראלית (התחומים האריסטוקראטיים של וילנה) וכן גם בסביבות בית־הנתיבות.

כל בוקר מגיעות ידיעות על הצרות ההולכות ורבות. הנה הקיפו הגרמנים חצר אחת ברחוב שפיטאלנה; והנה נצטוו כל היהודים ברחוב סטיפאן, גברים ונשים, לצאת מבתיהם, והם נלקחו לבית־הסוהר, כשהם ערומים ממש. איש מהם לא חזר.

כברק נפוצה הידיעה על פוגרום בשניפישוק. הגרמנים ערכו מדורה בחצר בית־המדרש, הטילו לתוכה ספרים וספרי־תורה, ציוו על היהודים לרקוד במעגל מסביב למדורה הבוערת ולקפוץ על פני האש.

אז הוצאו יהודים רבים משניפישוק. איש מהם לא חזר.

*

ב־24 וב־25 ביוני 1941 הופיעו כמה אנשים בכמה וכמה בתים בעיר, ובידיהם פקודות בכתב מאת השלטונות הגרמנים לאסור אישים ידועים כ„בני־תערובות".

לאחר ימים אחדים נתפרסמו ברחובות מודעות גדולות מאת מפקד־המחוז הליטאי קאַלנדרה, שהסביר כי בשביל להבטיח את השקט בעיר ולמנוע כל מעשי מרי וחבלה כלפי השלטון הגרמני, נלקחו כבני־תערובות ששים יהודים ועשרים פולנים.

הכלל שעל פיו נלקחו בני־התערובות הללו לא היה מובן לאיש: אנשים משכבות חברתיות שונות, אבל כמעט כולם לא־ידועים בציבור היהודי ובמפלגות הפוליטיות היהודיות.

ב־22 ביולי שוחררו מהם ששה, ואילו השאר לא חזרו עוד לעולם.

*

סיפר לי אחד מבני־התערובות הללו:

„ב־24 ביוני לקחוני כבן־תערובות מביתי והביאוני אל בית־הסוהר שבלוקישקי.

„כולנו, כל ששים בני־התערובות היהודים, ישבנו יחד במחלקה מיוחדת ולא ידענו דבר מן הנעשה בעיר. רק מבעד לאשנב־הכלא הקטן היינו רואים, כי כל העת, ביז ביום ביז בלילה, מוסיפים להביא עוד חבורות יהודים אל הסוהר.

„ממולנו נמצאה המחלקה, שהיתה מכוונה בפינו „ביתן הזוועות", כי משם הגיע לאזנינו קול הכאות וצעקות.

„פעם אחת העירונו בלילה משנתנו וציוו עלינו להיות מוכנים. מביתן־הזוועות עלו צעקות איומות, אחר־כך נשמעו פסיעות אנשים המוצאים מתוכו. עם עלות השחר קמה דממה. אנו לא נקראנו. מתוך שיכחה? או שמא בוטלה הפקודה?

„כעבור ימים אחדים הביאו אל ביתן־הזוועות' הריק חיילים יהודים מן הצבא הליטאי לשעבר. לאחר כמה ימים הוצאו גם הם בלילה.

„וכך היה הדבר הולך ונשנה אחת לשנים־שלושה ימים. פעם אחת הציץ אחד מבני־התערובות בחלון וצעק:

„— שוב הוציאו חבורת יהודים, ביניהם זקנים רבים מגודלי־זקן. נדמה לי כי רואה אני ביניהם את הרב הזקן גרשאטור משניפישוק!

„ב־20 ביולי ערכו רשימה בין בני־התערובות: מה משלח־ידו של כל איש ואיש מהם.

„ב־22 ביולי הוציאונו לחצר: את הרופאים ואת המהנדסים העמידו לחוד. כפי הנראה ניתנה אז פקודה, שאת הרופאים והמהנדסים אין לרצוח לעת־עתה. לנו נאמר:

„— לכו לכם, חפשים אתם,

„את הנותרים לא הוספנו לראות עוד".

*

סח לי הרב גוסטמאן שהיה גר בשניפישוק:

— המעשה היה ב־13 ביולי 1941, במוצאי־שבת, ערב שבעה עשר בתמוז שחל, כנדחה, בראשון בשבוע.

בשתים־עשרה בלילה התקרבה מכונית לחצר. מתוכה יצאו שלושה גרמנים וליטאי אחד.

— כאן גם הרב גוסטמאן?

— אני הוא!

התחילו הגרמנים מכים אותו על ראשו.

— למה תכוני? — שאל.

— יען כי רב הנך!

בבית קם שאון. אין הוא יודע בעצמו כיצד הצליח להחלץ מידיהם, לברוח לחצר ולהסתתר שם בין שיחי תפוחי־האדמה הצפופים. מרחוק שמע כי הגרמנים מחפשים אותו, כי הם נכנסים לגינה והנה הם עומדים כבר על־ידו. האחד דרך עליו, בעברו בין הערוגות, ברגלו, הרב פתח באמירת וידוי....

משנעלמו הגרמנים שלחה לו שוערת־החצר הנוצרית מכונת־תספורת ומצנפת. הוא גזז את זקנו, חבש את כובע־הגויים לראשו, עבר על־פני החצר,

ממראות וילנה היהודית

(מימין: הכניסה ל„קלויז הגאון"; בחזית: שער חצר בית־הכנסת הגדול; משמאל: ספרית סטראשון)

בית הקברות העתיק בוילנה

יצא מתוכה ואיש מן השכנים לא הכירו. במשך כל יום שבעה־עשר בתמוז דרחבא הרב אצל אחד השכנים.

למחרת נודע לו כי בו ביום עברו הגרמנים, ברשימה בידם, על־פני דירותיהם של כל הרבנים בעיר, מדירה לדירה, וכל מי שנמצא בביתו נלקח אתם.

„יום הרבנים" — כך נקרא היום ההוא אחר־כך.

*

ב־17 ביולי, אחר־הצהרים, היה הדבר: ברחובותיה של שכונת הפועלים „נובגורוד" השתרר פתאום מצב־רוח של עצבנות. מפה לפה נמסר כי חיל גרמני השליך יהודי מתוך שורת האנשים שעמדו בתור לקבלת לחם. חזר היהודי ודחף את הגרמני. התחיל הגרמני לרדוף אחריו, והיהודי ברח ונעלם. עתה מתרוצצים רוכבי־אופנוע גרמנים על־פני הסימטאות ומחפשים את הבורח. אומרים הם כי פצע את הגרמני. היהודים נעלמים מן הרחובות.

דממה. שעה של דומית־מוות.

אין יהודים ואין גרמנים ברחובות. כדממה שלפני סער. מביטים אנו בחלון לראות מה יתרחש כאן.

פתאום מופיעים אוטובוסים בככר השוק הנובגורודי, על־יד חצר בית־הכנסת ובית־המרקחת. לקול שריקה קופצים מתוכם גרמנים מזויינים ומתפזרים על־פני החצרות הסמוכות. סוחבים הם מן הבתים גברים, מהם ערומים לגמרי ומהם לבושים־למחצה. המסרבים ללכת סופגים מכות איומות. והם צריכים לכרוע על ברכיהם בככר השוק.

שוב דממה. אין גרמנים ואין יהודים. היהודים מתחבאים כנראה. קשה למצאם. מרחוק נשמע כיצד הגרמנים פורצים בקתי רוביהם דלתות נעולות ופותחים אותן. צעקות פרועות, בכיות; אנשים מתרוצצים כמטורפים. קול היללות והצעקות המגיעות מרחוק הולך הלוך וחזוק. יריות. פוגרום. — — —

היום מחשיך. הצעקות, הבכיות ונפץ הזגוגיות והדלתות הנשברות מתקרבות לביתנו. מה לעשות? —

הגברים מתפזרים על־פני עליות־גג שונות ומסתתרים שם תחת קרשים ורהיטים ישנים, הנשים נשארות על משמרתן. הפעם אין נוגעים בנשים.

אני יורד לחצר וניגש אל דירת השוערת. אני נדבר אתה: היא תקבל אלף רובל, בגדים בשבילה ובשביל אהובה. אין היא צריכה אלא לשכב כחולה במיטתה. אני אשב על־ידה בחלוק־הרופאים שעלי. שעה שיכנסו הגרמנים אעשה לה זריקה. וכך לא ירגישו בי. היא הסכימה.

אני לובש חלוק לבן. על השולחן הקטן הסמוך למיטתה אני מרתיח

מחט־זריקה, וממלא אותה קופאין. צמר־גפן, יוד, פוהל, אתר — הכול מוכן לזריקה.

הקולות,הבכיות, הצריחות כבר מגיעים עד לשער ביתנו. הנה כבר הגרמנים בחצרנו. עתה הם כבר למעלה. אני שומע צעקות, צעדי מגפים מעל לראשי, נקישות קתי־רובים בארונות, בדלתות, בזגוגיות החלונות. את מי תפשו שם? מי הוא קרבנם?

פסיעות־מגפים מהירות בסמוך לדלת דירתה של השוערת. הלמות לבי גוברת. הדלת נפרצת. גרמנים משתערים פנימה ומצעקים: „יהודים, צאו!" לאט־לאט ובקור־רוח אני מורח את ידה של השוערת ביוד, זורק לתוכה את הקופאין, מוציא את המחט, לש ומשפשף את מקום הזריקה, למען תתפשט התרופה כראוי על פני הגוף ותפעל את פעולתה. השוערת נושמת כמתעלפת, אשר אך זה עתה שבה רוחה אליה, ואת עיניה הפקוחות־למחצה היא מפשילה כלפי מעלה. הגרמנים מתחמקים מן החדר. צעדיהם מתרחקים. אחרי־כן מגיעות הצעקות מחצר טמוכה. דלתות וחלונות נבקעים, בריחי־ברזל נעקרים ממקומם.

פתאום שריקה. שעה עשר בערב. החטיפות בחצרות נפסקות לפתע עם השריקה. רק מכבר השוק מגיעות צווחות, בכיות, יריות, ריצות ואחריהן פסיעות, פסיעות. המוני אנשים מהלכים ומהלכים. ושוב דממה.

השוערת שולחת את בתה להציץ ולראות, מה נשמע ברחוב. הילדה באה ומודיעה: שקט. השוערת יוצאת לחקור בין השכנים הנוצרים. היא שבה ומספרת כי בכיכר כונסו כשבע־מאות גברים יהודים יחד. הם נצטוו לכרוע על ברכיהם, לזחול על ארבע, לרקוד, לנתר על פני האדמה כצפרדעים. אחר־כך נצטוו לרוץ, כשידיהם מורמות כלפי מעלה, והגרמנים דפקו בהם במגלביהם, וכך הגיעו לבית־הסוהר שבלוקישקי. ביניהם גם הרב סגל מנובגורוד ואביו הזקן, השוחט. בשוק מוטלים ירויים רבים.

הנשים עולות לעליות־הגגות, קוראות בקולות כבושים: דוב, ישעיה, ישראל, אלתר! רדו! רדו! כבר נרגע!

הגברים, חיוורים ומדוכאים, יוצאים בזחילה ממחבואיהם; בנשימה עצורה ובמשפטים מקוטעים מספרים הם את אשר שמעו וראו ואת פרשת הנס שאירע להם, כי הגרמנים לא הרגישו בהם.

במשך כל הלילה הכול יושבים בחדר אחד. צפופים יחד. אבלים, מבויישים, רצוצים ואובדי עצה.

במשך ימים אחדים סגורים כל השערים והבתים שבנובגורוד. הרחובות מתים. פעם בפעם נראים רק פני אשה בוכיה, רצה על־פני הרחוב ודלי־מים בידה.

על הכיכר ובחצרות הסמוכים פזורות גוויות הרוגים: אלה שנתפסו

שלא רצו ללכת — ויהי מה — ומצאו את מותם במקום; או אלה שניסו לברוח, והכדור הגרמני השיגם.

כעבור ימים אחדים היו שכנים נוצרים מספרים, כי במו עיניהם ראו איך שהוליכו מן הכלא שבלוקישקי את כל היהודים מפרבר נובגורוד, ערוכים בשורות, חמשה חמשה אנשים בשורה, ופניהם לעבר פונאר.

— מן הטהם, לעבודה! — היו היהודים מנחמים את עצמם. — עוד נזכה להתראות עמם בשמחות! ובלבד שנתקיים איך־שהוא משך הזמן הזה!...

*

למחרת הפוגרום בנובגורוד עמדה הנערה היפה להפליא, בורשטין, נשענת אל הגדר הסמוכה לביתנו, ובכתה: אחיה נלקח. במקום עבר גרמני. הוא נתעכב ושאל אותה, למה היא בוכה. סיפרה לו הנערה את מאורעות הפוגרום. הרגיע אותה הגרמני ואמר כי הוא יסע להיוודע, היכן אחיה נמצא ויוציא אותו משם.

למחרת היום בא, חיוור ונבוך במקצת. המקום, אמר, הוא מחנה־עבודה סמוך לוילנה: פונאר. הוא נסע לשם, הגיע עד לשער. אולם פנימה לא הניחו לו לבוא. אפילו קצינים רמי־מעלה אין מכניסים לשם. אין הוא יכול לעזור לה במאומה. והוא נסע לו כלעומת שבא... ונדמה היה לנו: סוד כמוס עמו. התלחשו הבריות מסביב: לפונאר! לפונאר!... לפונאר!...

*

כעבור ימים אחדים אני רואה: גברים רצים ועוברים ברחוב הנוב־גורודי.

— כיצד ניצלתם?

— היינו ב„מלינות".

— מה פירושה של „מלינה?"

והאנשים מספרים על מקלטי־סתר, בנויים באמנות רבה, שהכינו לעצמם מיד לאחר כניסתם של הגרמנים. שם היו שכובים בשעת הפוגרום ואיש לא הרגיש בהם.

אף אני מחליט לבנות „מלינה" כזו בשביל משפחתנו. אנו מזמינים נגר מפר. במסדרון אפל של דירתנו נבנה תחת הגג מחבוא־סתרים, בו יכולים לשבת או לשכב בצפיפות כחמשה אנשים. „המלינה" מוסווית בקרשים, ודלת קטנטנה בהם, שאין לעבור בה אלא בזחילה על ארבע. דלת זו מורמת למעלה ומורדת למטה. על־יד הדלת הועמד שולחן. על הרצפה מטילים גזרי־עץ, שברי קדרות, חתיכות־פח.

בתוך „מלינה" זו הסתתר אבי במשך שבועות ארוכים וניצל מידי החטפנים.

פעם אחת עומד הייתי על מדרגות המבוא האחורי של דירתנו, עומד ומהרהר: היכן אפשר להכין עוד „מלינה", למקרה ש„מלינה" זו תתגלה? פתאום זזה אחת המדרגות, נעלמה, ובמקומה מופיע ראשו של שכן.

— מה אתה מגיח מתחת למדרגות כמכשף? — פונה אני אליו בשאלה.

— מה ענין כישוף לכאן? לך יש „מלינה" במסדרון למעלה ואילו לי תחת המדרגות למטה.

מחליטים אנו כי מעתה תהיינה ה„מלינות" שלנו משותפות. בשעת סכנה יהא האחד רץ אל השני, למקום הקרוב והבטוח יותר.

מן המסדרונות הסמוכים ומעליות־הגגות נשמעים בלילות קולות של תנועות זהירות והקשות מקוטעות: שכנים עושים להם „מלינות".

*

ימים אחדים אחר הפוגרום נמנעתי להלך ברחוב, כי אחר הפוגרום הלא אסור היה לגברים להמצא בגובגורוד.

ואולם ביום השלישי שלאחר הפוגרום התעקשה גברת אחת, ברמן שמה, ודרשה ממני כי אבוא לבקר את ילדה החולה בחצבת ובדלקת־הריאות. הלכתי. בשובי נזדמן לי ברחוב הד"ר קולודנר שהתגורר לא־הרחק מביתי.

— מהלך אתה כבן־חורין ברחוב, אולם מה יהיה אם יעכבוך וישאלו לתעודה? — שואל אני אותו.

— מה יש לפחד? הלא רופא אנוכי ואל חולה אני הולך. הן זו חובתי כרופא.

בעוד אנו עומדים ומשוחחים ניגש אלינו שוטר ליטאי ושואל לרשיונות־העבודה שלנו. הד"ר קולודנר מוציא במנוחה את תעודת־הרופא שלו; אף אני עושה כך. השוטר אינו מתפעל כלל:

— אין לכם רשיונות. הריכם אסורים...

נכשלנו. מוליכים אותנו אל המשטרה. בדרך אני רומז לנוצרי אחד מן העוברים ושבים, שהיה פעם פאציאַנט שלי, שימהר להודיע לביתי כי נאסרתי ומוליכים אותו למשטרה.

בחצר המשטרה עומדות חבורות של יהודים, ערוכים בשורות, חמשה חמשה אנשים בשורה. הם מחזיקים קרשים על כתפיהם ומחכים לפקודה — לזוז.

— אנה זה אתם הולכים? — שואל אני אותם.

— זה עתה נחטפנו בלי רשיונות. מוליכים אותנו לעבודה בפונאר.

— בפונאר?

— כן. נאמר לנו כי עלינו להביא את הקרשים לשם; אחר־כך ישחררונו, ויום־יום נצטרך לשאת לשם קרשים. אף אתה תלך אתנו.

חרדה בלתי־ברורה תוקפת אותי. מציץ אני בחלון: אמי ואשתי

מהלכות בבכי מסביב לגדר המשטרה; מבקשות הן רשות להכנס לחצר, אבל זו אינה ניתנת להן. ביחד עם ד"ר קולודנר אני ניגש אל ראש־המשטרה ואנו אומרים לו:

— רופאים אנחנו ואל חולים הלכנו. מבקשים אנו להניח לנו ללכת לעבודתנו.

ראש־המשטרה צוחק.

אז אנו מוסיפים ואומרים לו כי אנו הרופאים היחידים, גם בשביל האוכלוסיה היהודית של איזור זה גם בשביל הנוצרית. אם יקחונו ישאר כל איזור־העיר הזה בלי כל עזרה רפואית. ראש־המשטרה מצלצל בטלפון, מדבר, מתווכח, ולבסוף הוא אומר:

— שיחקה לכם השעה. מהיום ישנה פקודה כי רופאים יהודים רשאים ללכת אל חולים. אף אתם תקבלו רשיונות־רופאים מיוחדים. מהרו! צאו! — —

אנו שבים הביתה. בדרך עוברת על פנינו חבורה של שמונים יהודים, קרשים על כתפיהם.

– תמסרו דרישת־שלום לנשינו. יוצאים אנו לעבודה ל פ ו נ א ר'!...

*

ימים מספר אחר הפוגרום בנובגורוד. מצלצלים בדלת. אני פותח. מ ר ד כ י־ב צ ל א ל ש נ י י ד ר, זקן הסופרים העברים בוילנה, חוקר מובהק של הדקדוק העברי, שפירסם ספרים חשובים בתורת הלשון העברית. הוא נכנס ביחד עם אשתו, פניו מביעים דאגה.

— שמע־נא! — פונה הוא אלי בעצבנות, — שמעתי כי הסופר ח י י ם־א ר י ה ח ז ן הוצא בימים אלה מביתו; לפנות־בוקר הוציאוהו ממיטתו כשהוא יחף...

— אף אני שמעתי זאת מפי עדי־ראיה.

— יודע אני כי יקחו גם אותי. לא ישגיחו בי שאני זקן. אילם זה לא איכפת לי. את חיי חייתי כבר. רק לדבר האחד אני דואג: עשרים־ושתים שנה כתבתי את יצירת־חיי, ספר מדעי גדול על הדקדוק העברי בהשוואה ללשונות־מזרח אחרות. לא נשאר לי אלא לסיים בו עוד עמודים אחדים.

— אם ירצה השם, עוד סיים תסיים את יצירתך, — אני מנחמו.

מרדכי בצלאל מביט בדאגה. אשתו חשה לעזרתו:

— מרדכי בצלאל חושש שמא יקחוהו ויאבד ספרו, סרי עבודת חייו. אולי תוכל להחביא את כתב־היד שלו? עזור־נא לבעלי בענין זה.

— חושבני, כי כדאי לגנוז את כתב־היד בין ספרי ספרית סטראשוק. לכשתגיע השעה הטובה, תדע איפה לקבל אותו. ואם לא נזכה, חלילה, אנו

לכך, הרי יהא פעם מי־שהוא מחטט ומדפדף בין ספרי ספרית־סטראשון וימצא שם גם את חיבורך.

— בואי, — פונה מ. ב. שניידר אל אשתו, — נמהר ונלך אל ספרית סטראשון. אולי יעלה בידנו להציל את כתב־היד...

לאחר זמן, סיפרו לי אנשים, כי ראו את מ. ב. שניידר בתוך חבורות יהודים שהחזיקו מטאטאים בידיהם והיו מטאטאים את הרחובות.

לפי המסופר הוציאוהו ביום הששי לספטמבר 1941 לפונאר.

*

בהתחלת חודש יולי 1941, הטיל המפקד הליטאי של וילנה קאַלנדרה על הרב שמואל פריד להקים מועצת יהודים („יודנראט"). הרב שהיה חולה מחלת־לב קשה הודיע על הפקודה לנציגי החוגים השונים של האוכלוסיה היהודית בוילנה, וקרא אותם להתייעצות.

בימים ההם בא אלי שליח מאת מייסדי המועצה היהודית והציע לי, בתור מי שהיה ציר הבלוק של „פועלי ציון התאחדות" בעירית וילנה, לייצג את אנשי א"י העובדת בוילנה במועצת היהודים העומדת לקום. הוא אמר שמייסדי מועצת היהודים מאמינים, שיעלה בידם להפסיק את החטיפות לעבודה, ע"י זה שהם בעצמם ימציאו את המיכסה הדרושה יום יום לעבודה, ויקבלו תעודות בשביל העובדים, וכך ידעו לאן שולחים את העובדים ולא יעלמו עוד אי־שם כאשר קרה עד היום. קראתי להתייעצות דחופה את שרידי החברים שעמדו בראש „התאחדות" ו„פועלי־ציון־צ. ס.", והיו נפגשים בחשאי בשנה האחרונה לפני פלישת הגרמנים לוילנה.

ההליכה ברחובות העיר היתה אז אסורה. החברים, שהיו מחוסרים תעודות־עבודה, התגנבו דרך הסימטאות לפגישה והם: נפתלי ויניק־רוזה, ישעיה צינצינאטוס, יצחק אהרונוביץ ואחרים. נדונה השאלה: ללכת למועצת היהודים או לא? מה צריכה להיות העמדה? היו נימוקים בעד ההליכה: אולי יעלה ע"י נציגות יהודית לפעול משהו בכדי להקל ליהודים ולמנוע את החטיפות וההובלות.

אלה שהיו נגד ההשתתפות במועצת־היהודים, נמקו את התנגדותם בכך, שמועצה זו, למרות רצונה הטוב, תיהפך סוף כל סוף מכשיר בידי הגיסטאַפו; מועצת־היהודים תהיה אנוסה למלא את כל פקודות השלטונות הגרמניים; שום דרישות מצד המועצה לא יביאו תועלת ממשית; השלטונות הגרמניים יבצעו את זממם, ללא היסוס; ולהיפך — מועצת־היהודים תקל עליהם, למרות רצונה, בעבודה זו: יהודים יוצאו ע"י יהודים לעבודה, אשר כנראה כל באיה לא ישובו.

היו לכתחילה חילוקי־דעות סוערים למדי. הן קשה לנחש את הבאות

במציאות שלא ידעו כמותה. לבסוף גברה דעתם של המתנגדים להשתתפות במועצת־היהודים, ביניהם אני ועוד חברים, שכבר טעמו טעמו של משטר גרמני בשטח הכיבוש של פולין, או במחנה־שבי צבאי, וסיפורינו על מראה עינינו שם, היה בהם כוח משכנע. החלט, איפוא, ש„פועלי ציון" (צ. ס.) ו„התאחדות" בתור מפלגות פוליטיות של ארץ־ישראל העובדת בירושלים דליטא — לא ישתתפו במועצת־היהודים, אולם יחפשו דרכים אחרות, יחד עם יתר הזרמים, בכדי לאַרגן את יהדות וילנה לקראת הימים הקשים הבאים.

כנראה, שגם ביתר הזרמים היו אותם השיקולים בעד ונגד ההשתתפות ב„יודנראט". היו מצדדים, מתנגדים, ומהססים. ה„בונד" החליט ללכת ושלח נציגיו למועצה. בישיבת היסוד של מועצת־היהודים השמיע הד"ר גרשוני, הציוני הישיש, נאום מזעזע, וקרא לנאספים, למרות ספיקותיהם, להכנס למועצת־היהודים, ולהשתדל על־ידה לעזור ליהודים.

נוצרה מועצה ובראשה ד"ר גרשון גרשוני. אולם מחמת זקנתו לא יכול היה לנהל את העבודה. בראש המועצה עמדו אז המהנדס שמואל טרוצקי והמהנדס אַנאַטול פריד. לבסוף מנתה מועצת היהודים כ־25 איש, מלבד צוות־העוזרים אם אינני טועה הרי היה הרכבה של המועצה כדלקמן:

המהנדס שאול טרוצקי, שמואל פיטוכובסקי (משאַוול), עו"ד פנחס קוֹן, יואל פישמאַן, גריגורי יאַשונסקי, הופמאַן, יוסף שאַבאַד, לייזר קרוק, עו"ד ד"ר שבתי מילקנוביצקי, עו"ד סופר, ד"ר רוזה שאַבאַד־גאַברונסקי, אברהם זלקינד, ד"ר לובה חולם, המהנדס אנאטול פריד, אברהם זיידשנור, שקולניצקי, עו"ד בוריס פרנס, ישראל ורבלינסקי, עו"ד ליאון קצנלסון, הרב יוסף שוב, א. לאַנגבוֹרט, ד"ר אליהו סדליס, חיים טראַפידו, עו"ד סרולוביץ, משה שאַליט, ד"ר גרשון גרשוני.

בעבודת המועצה היו פעילים הרב כץ, רבינוביץ, ד"ר ליבר, פ. קראַסני, עו"ד זילברשטיין.

ד"ר יעקב ויגודסקי לא היה חבר פעיל במועצת־היהודים. קשה להגיד אם זה היה מחמת היותו בא־בימים, או מחמת אי־אמונו באפשרות של פעולה עצמאית במועצת־יהודים תחת העול הנאַצי; אולם סיפרו שחברי המועצה היו באים אליו תכופות להתייעצויות.

ב־6 לאוגוסט קרא מוראַר, המורשה לעניני היהודים, לנציגי ה„יודנראַט" והודיע שבמשך יממה על ה„יודנראט" לספק קונטריבוציה בסך 5 מיליון רובלים (מהם 2 מיליון עד 9 בבוקר), ולא — ירה יירו כל חברי המועצה. הדבר עורר בהלה רבה בין כל חבר ה„יודנראַט" ובאוכלוסיה היהודית של העיר. היהודים התחילו להקים ועדי־רחובות, שאספו בחיפזון את הקונטריבוציה: כסף, זהב, שעונים, דברי־חפץ. אולם עד לשעה הנדרשה לא עלה לאסוף את הסכום הנדרש. כעונש על כך נורו ש. פיטוכובסקי ולייזר

קרוק, מגבית הקונטריבוציה נמשכה עד שנאסף כל הסכום שנדרש ע"י הגרמנים.

המועצה סיפקה יום יום פועלים לגרמנים, אולם החטיפות לא פסקו. ההובלות לכיוון בלתי־ידוע לא חלפו. על המועצה היה לספק בלי הרף מספרים גדלים והולכים של פועלים לעבודות אי־שם. רבים מהבריה לא יכלו, וגם לא רצו למלא את דרישות הגרמנים, שהלכו וגברו. סיפרו, שד"ר יעקב ויגודסקי הישיש מתרה במועצת־היהודים שלא תוסיף לשלוח אנשים לעבודה, כל זמן שהיא אינה יודעת לאן הם נשלחים ואם ישובו מעבודתם.

למרות תנאי־הקשר הקשים, נתפשטה פתאום ידיעה בין האוכלוסיה היהודית שישראל ורבלינסקי והרב שוב לוקחו ע"י הגרמנים, בתור עונש על אי הספקת הקונטריבוציה במועדה. כן סופר הרבה על עמדתו הגאה וכן על מסירות־נפשו של א. לאַנגבורט.

ב־2 לספטמבר נכנס שווייננברג עם שנים מעוזריו למעון מועצת־היהודים והוציא משם את כל הנמצאים והובילם לבית־הכלא של לוקישקי. הם לא שבו לעולם.

באותם הימים התחילו שרידי התנועה החלוצית להתכונן לפעולה בגיטו לכשיקום. נוצרה ראשית המחתרת החלוצית. אחד מיוזמיה וממרכזיה היה מרדכי טננבוים־תמרוב.

מרדכי טננבוים־תמרוב

הראשון למרי — ד"ר יעקב ויגודסקי

ביוני 1941, שבועות מספר לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה והסו־בייטים, ראיתי את הדוקטור ויגודסקי בפעם האחרונה. הזקן המופלג, בן שמונים־ושש, היה עוד מלא חיים כולו; אבל ראש־השיבה שלו היה מרטט, גם הידים לא היטיבו להחזיק את המטה, וקולו רועד היה כל העת.

נפגשנו על הרחבה שלפני הגינה ברחוב הוילנאי. שם אוהב היה לטייל. שם היו מעכבות אותו תמיד מוכרות־הדגים היהודיות של וילנה, נשי־השוק, וכן בעלי־המלאכה והרוכלים והיו שופכים לפניו את מרי־שיחם.

האויר ספוג היה צפיה למאורעות־מלחמה. הד"ר ויגודסקי, האופטי־מיסט הנצחי, שרוי היה הפעם בדאגה רבה:

— עננים כבדים, כבדים מאוד, עולים, מכסים את שמינו — אמר כמסיח אל נפשו. ופתאום הטיל בי שאלה, שפמו הממתני בתכנה ובה הייתי נזכר אחר־כך לא־אחת בגיטו ובמחנות־הריכוז.

— בני (כך נוהג היה לקרוא לכל אלה שהכיר עוד מימיהם האקד־מאיים; הוא היה נשיא־הכבוד של אגודת הסטודנטים היהודים בוילנה), בני, זמנים קשים באים. הגידה־נא: התזכור את משנתנו?

וכאילו ראה על סביבו קהל רב וסמוי מן העין, חזר עוד פעם על שאלתו לתוך החלל:

— ילדים, הגידו, התזכרו את משנתנו? את משנתנו היהודית, הציו־נית? איר וועט געדענקען אונזער לערע?

כעין רעד עבר אז בבשרי.

אחרי־כן הלך לו, כשהוא מקיש במקלו על האספאלט שעל־יד הגינה הקטנה. מרחוק עוד הגיע הד צעדיו ובחלל האויר כאילו תלוי היה דיבורו הכבד, הגורלי: „האם לא תשכחו את משנתנו!"

שוב לא הוספתי לראותו.

*

ישבתי על ספסל סמוך לגינה ולפני עיני חלפו ועברו עשרות, עשרות תמונות של חגיגות, מיטינגים, הרצאות והפגנות־עם, שבהן השתתף ד"ר יעקב ויגודסקי כנציגה של וילנה היהודית וכראש־הקהל שלה.

נזכרה לי תמונה מחיי הסטודנטים, מ„ימי ואצלאבסקי" — סטודנט

פולני אנטישמי שנהרג בשעת התנגשות בין יהודים ופולנים בוילנה. אחר המעשה התאכפו הסטודנטים היהודים והתבצרו בבית אגודתם שברחוב לודביסרסקה 4. בעוד שכאלפיים סטודנטים פולניים התאספו ברחוב סלובצקי ויצאו בהפגנה לעבר אגודת־הסטודנטים היהודיים, כדי להחריב אותה ולנקום בתלמידים היהודים את נקמת מות ואצלאבסקי מנהיגם.

והנה בא הד"ר ויגודסקי אל אגודת הסטודנטים היהודיים וטילפן משם אל ראש־המשטרה, כי ישלח שוטרים להגן על מועדון האגודה מפני המפגינים האנטישמיים, המתכוננים לערוך טבח בסטודנטים היהודיים. ראש־המשטרה ענה לו כי הרי זה ענין אוניברסיטאי, של סטודנטים בינם לבין עצמם, ואין המשטרה יכולה להתערב בדבר ולפגוע באבטונומיה האוניברסיטאית...

אז טילפן אליו ויגודסקי שוב:

— אנוכי, הד"ר ויגודסקי, ציר הסיים הפולני, מודיע לך בזה כי נשאר אני לשבת עם הסטודנטים היהודים והרי אני מחכה למותי אתם יחד, בהתקפה זו על מעון אגודתם. אולם אם אשאר בחיים, אפנה מעל בימת הסיים בשאילתה על פעולתך בוילנה.

והד"ר ויגודסקי נשאר במועדון הסטודנטים. ברגע האחרון, כשאלפי תלמידים פולניים אנטישמיים הקיפו את הבית והתחילו ממטירים אבנים על החלונות הגיעו שוטרים פרשים ופיזרו את המפגינים. הדוקטור ויגודסקי נשאר לסייע בחבישת פצעיהם של הסטודנטים הפצועים, ונתן הוראות „לילדיו" איך להמשיך במלחמה נגד ה„נומרוס קלאוזוס" באוניברסיטה.

*

אכן, לא לשוא היה הד"ר יעקב ויגודסקי מכונה בוילנה „אביה של ירושלים־דליטא". בחייו ובפעולתו הגשים את מסורותיה היפות ביותר של וילנה היהודית, של גאוותה היהודית, מלחמתה היהודית וחייה הפוליטיים היהודיים.

הוא נולד בעיר בוברויסק בשנת 1855. עד שנתו הי"ד למד בישיבה. בשנת 1882 סיים בפטרבורג את האקדמיה המדיצינית־חירורגית. בשנת 1884 התיישב בוילנה, ובה פעל חמשים ושבע שנים רצופות, בעמדו בראש התנועה הציונית.

בשעה שד"ר הרצל בא לוילנה, קבלו ד"ר י. ויגודסקי בלחם ומלח בשם יהדות וילנה.

בשנת 1917 בימי הכיבוש הגרמני הראשון של וילנה, נאסר ויגודסקי ע"י הגרמנים בגלל דברי־מחאה נועזים, שהיה משמיע נגדם. כשהובילוהו לתחנה לוותה אותו כל האוכלוסיה היהודית בקריאות אהדה והערצה. מגלבי

המשטרה הגרמנית לא יכלו לפזר את הקהל הגדול שהפגין את אהדתו לד"ר יעקב ויגודסקי.

בשנת 1918 עם גמר המלחמה שב ד"ר י. ויגודסקי ממחנה־השבויים בטשאַרסק, הוא מארגן את הקהלה הנבחרת של יהדות וילנה, ונעשה לנשיאה;

ד"ר יעקב ויגודסקי (1855—1941)

בשנת 1922 בוחרים אותו יהודי וילנה לנציגם בעירית־העיר ואח"כ לצירם בפרלמנט הפולני.

הד"ר ויגודסקי, העסקן הער, שהיה שרוי כל ימיו במלחמה פוליטית כללית לזכויות של הכלל היהודי, לא שכח גם את הפרט מישראל והיה מצטיין בחיבה לכל סובל, ובכל עת היה חש לעזרת מישהו מאחיו המקופחים. איש־העם היהודי, בעל־המלאכה הפשוט, הרוכל מחוסר־הפרנסה, שגזירות מרובות כל־כך ארבו לו מצד השלטון הפולני האנטישמי; תגרנית־הדגים העניה,

שאסרו עליה למכור את גיגית־הדגים שלה; הסטודנט היהודי, שנעלו לפניו דלתות האוניברסיטה; האב היהודי, שבנו נאסר כחשוד „בפעולות אנטי־מדיניות" — כל אלה היו מוצאים בד"ר ויגודסקי את סניגורם ואת ידידם, שנטה אזנו אל צערם ומצוקתם, מתוך אהבת־הבריות העמוקה שקננה בנפשו. מוכן ומזומן היה תמיד, גם ביום גם בלילה, לסייע לכל אחד במעשה, ובעצה.

ד"ר יעקב ויגודסקי פרסם כמה ספרי־זכרונות: „אין שטורעם" („בסערה" — זכרונות מימי מלחמת העולם הראשונה; „אין גיהנום" („בגיא־הינום" — זכרונות ממחנות־השבויים בגרמניה בשנות 1914—1917); „אין סמבטיון" („בסמבטיון" — זכרונות על הסיים הפולני השני, 1922—1927). בשנותיו האחרונות הכין לדפוס ספר זכרונות מתקופת־נעוריו בשם „די יונגע יארן" („ימי הנוערים").

בימי שלטון הסובייטים בווילנה, ב־1940, שלח י. ויגודסקי מכתב ליוסף סטאלין, בבקשה להרשות לקיים את בתי הספר העבריים בשטחים הכבושים של פולין וליטא.

*

בזמן שבאו הנאצים לווילנה היה הד"ר ויגודסקי מוטל חולה במיטתו ולא יכול לעמוד על רגליו אלא בקושי רב. ואולם עד מהרה הרגיש כי השעה מטילה עליו חובות, קם ולבש את זיגו השחור, שעתה היה טלאי מגן־דויד צהוב עליו, והלך אל ה„גסטאפו", לדרוש צדק. שם מחא בפני ראש הגסטאפו מוראר על מעשי־הפשע הנעשים בידי הגרמנים כלפי האוכלוסיה היהודית. מוראר לא ענה אף מלה, אלא העלה זוג כפפות לבנות על ידיו (שלא להיטמא ממגע ביהודי...) וטלטל את הזקן בן השמונים־ושש מעל כל המדרגות למטה.

הרופא הזקן קם בעמל, מחה את הדם מעל פניו וגרר בשארית כוחו את רגליו הביתה.

בקרוב נאסר והובל אל בית־הסוהר שבלוקישקי, שם עונה בידי הרוצח הנאצי שוייננברג.

יהודים, שהצליחו לשוב מסוהר־לוקישקי, סיפרו כי אף־על־פי שהזקן כבר ידע כי ימיו ספורים, לא נפלה רוחו עליו; מנחם היה את היהודים האסורים, כי שלטונה של החיה הנאצית לא יאריך ימים ומפלתו של המשטר קרובה לבוא. הוא קרא לנאסרים שיטילו את ממונם וכל דבר־ערך לבורות־השופכין, בכדי שהגרמנים לא יהנו מהם.

בבית־סוהר זה הוציא את נשמתו.

שמו מאיר היה בגיטו הוילנאי כאגדה. מותו ומלחמתו להגנת הכבוד היהודי תחת המגף הנאצי שמשו סמל וכרוז להתנגדות. יהודי ירושלים־דליטא ראו ביעקב ויגודסקי את הראשון למרי בשלטונם של הנאצים.

הפרובוקציה הגדולה

הדבר היה ב־31 באוגוסט 1941.

בשעות היום ביקרתי אצל ראשל ספויקויני־קלויזנר. באתי להיוודע אם יש לה ידיעות על בעלה, חבר־נעורי הד"ר קלמן ספוקויני. בבית־החולים היהודי הגיעו לאזנינו ידיעות מחרידות על גורלה של מושבת־הילדים בפאלאנגה, שבה שימש רופא. גם אליה הגיעו השמועות הללו, אבל היא לא האמינה בהן. להיפך, היא עודדה את רוחי: הוא ישוב אל־נכון בקרוב.

מביתה סרתי לסימטת־הגאון, אל קרובת־משפחה אחת. זו סיפרה לנו כי היה בדעתה לעזוב את וילנה וללכת עם בנה לעיירה איישישוק, שם יש לה מכרה נוצריה. אבל היום שמעה בראדיו חדשות טובות כל־כך על מפלותיהם של הגרמנים, שבטוחה היא כי קץ המלחמה קרוב לבוא וכי אין זו אלא שאלת ימים ספורים. על־כן תשאר בוילנה.

היה יום קיץ שטוף־אור. עם בוקר יצאו מכל קצות העיר פלוגות יהודים לעבודה.

לפנות־ערב הגיעו פתאום לרחוב הנובגורודי שמועות מדאיגות, כי בעיר מתרחש דבר־מה. מיד נעלמו היהודים מרחובנו, הסתתרו ב„מלינות", חרדים לאשר יבוא.

מפי נוצרים, שחזרו לפנות־ערב מעבודתם, נודע לנו כי הגרמנים הקיפו את הרובע היהודי בוילנה, ואינם מניחים לבוא ולצאת.

פועלי־רכבת, שחזרו מעבודתם בלילה, סיפרו כי מן השכונה היהודית הנצורה מגיעות צעקות איומות וכי מוציאים משם את היהודים. הם נושאים צרורות בידיהם. קצתם מהלכים ערומים־למחצה.

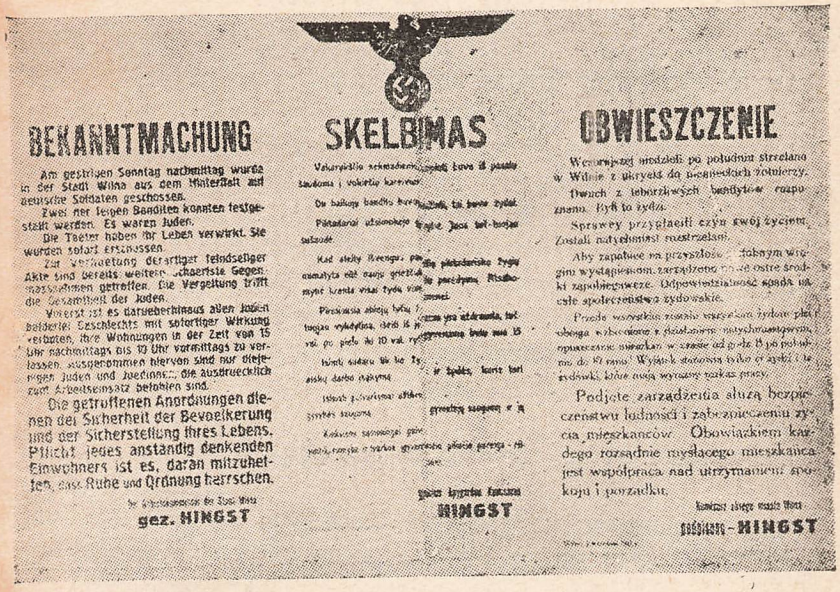
עבר עוד זמן־מה ושוב הגיעו שמועות לאזנינו, כי הוליכו אותם לבית־הסוהר שבלוקישקי. נוצרים סיפרו כי הוליכום בכיוון לפונאר.

יהודים שוב התנחמו: „מוטב לפונאר לעבודה, מאשר ללוקישקי, אל הסוהר".

הרובע־היהודי בעיר דומה היה לבית־עלמין. הרחובות ריקים. הבתים נעולים.

בכל קרני הרחובות קבוצות היו מודעות גדולות ואדומות בגרמנית.

פולנית וליטאית, וסופר בהן כי ביום 31 באוגוסט 1941 נורתה יריה באיש־צבא גרמני. הרוצח שנתפש הוא יהודי. לפיכך הוטל עונש על האוכלוסיה היהודית. על המודעה היה חתום קומיסר־הגליל הינגסט.

BEKANNTMACHUNG

Am gestrigen Sonntag nachmittag wurde in der Stadt Wilna aus dem Hinterhalt auf deutsche Soldaten geschossen.

Zwei der feigen Banditen konnten festgestellt werden. Es waren Juden.

Die Täter haben ihr Leben verwirkt. Sie wurden sofort erschossen.

Zur Vergeltung derartiger feindseliger Akte sind bereits weitere scharfste Gegenmassnahmen getroffen. Die Vergeltung trifft die Gesamtheit der Juden.

Worerst ist es daraufhinaus allen Juden beiderlei Geschlechts mit sofortiger Wirkung verboten, ihre Wohnungen in der Zeit von 15 Uhr nachmittags bis 10 Uhr vormittags zu verlassen. Ausgenommen hiervon sind nur diejenigen Juden und Judinnen, die ausdrücklich zum Arbeitseinsatz befohlen sind.

Die getroffenen Anordnungen dienen der Sicherheit der Bevoelkerung und der Sicherstellung ihres Lebens. Pflicht jedes anstandig denkenden Einwohners ist es, daran mitzuhelfen, dass Ruhe und Ordnung herrschen.

gez. HINGST

SKELBIMAS

HINGST

OBWIESZCZENIE

W wczorajszą niedzielę po południu strzelano w Wilnie z ukrycia do niemieckich żołnierzy.

Dwuch z tchórzliwych bandytów rozpoznano. Byli to żydzi.

Sprawcy przypłacili czyn swoją życiem. Zostali natychmiast rozstrzelani.

Aby zapobiec na przyszłość [illegible] takowym wystąpieniom zarządzono [illegible] ostre środki zapobiegawcze. Odpowiedzialność spada na całe społeczeństwo żydowskie.

Przede wszystkim zostało wszystkim żydom płci obojga wzbronione z dniem dzisiejszym opuszczanie mieszkań w czasie od godz. 15 po południu do godz. 10 rano. Wyjątek dotyczy tylko tych żydówek, które mają wydany rozkaz pracy.

Podjęte zarządzenia służą bezpieczeństwu ludności i zabezpieczeniu życia mieszkańców. Obowiązkiem każdego rozsądnie myślącego mieszkańca jest współpraca nad utrzymaniem spokoju i porządku.

HINGST

כרוזו של הינגסט

הודעה

אתמול, בראשון בשבוע, אחר הצהרים, נורו בעיר וילנה על הצבא [illegible] בחיילים גרמניים.

שנים מבין הליסטים הפחדניים הוכרו. הם היו יהודים.

המתקיפים שלמו בחייהם. הם נורו תיכף במקום.

כדי למנוע בעתיד הופעות־איבה כאלו, הוצא צו לנקוט באמצעי־עונש חדשים, חמורים ביותר. האחריות נופלת על כלל היהודים.

ראשית כל נאסר משום כך על כל היהודים, גברים ונשים, מהיום, לצאת משעה 15 אחר־הצהרים עד 10 בבוקר ממעונותיהם. יוצאים מכלל זה רק אותם יהודים ויהודיות שיש בידם פקודת־עבודה מפורשת.

התקנות הנ"ל תוקנו לשם בטחון האוכלוסיה ובטחון חייה. חובתו של כל תוש׳ הגון לפי מהלך־מחשבותיו לסייע בכך שסדר ומנוחה יהיו שוררים במקום.

וילנה ב־1 לספטמבר 1941. קומיסאר השטח של עיר וילנה

על החתום: הינגסט

במודעה זו רצה קומיסר־הגליל הינגסט להסוות את הפרובוקציה הגרמנית הגדולה, שגרמה להשמדת מחציתה של האוכלוסיה היהודית במרכזה של וילנה.

בימים ההם הוצאו מהרובע־היהודי בוילנה קרוב ל־10.000 איש. אחרי 6 ימים, הובאו לכאן, לבתים הריקים, היהודים מכל יתר קצות־העיר. כאן נוצר גיטו מספר 1 וגיטו מספר 2.

היהודים כינו את „הפעולה" הזאת בשם: הפרובוקציה הגדולה.

*

3. בספטמבר 1941. בוקר. מציץ אני מחלון חדרי אל ככר השוק הנובגורודי. עיני נתקלות בדמותה של אשה פרועת־שׂער, יחפה, שעינים נבהלות לה, ידה האחת חבושה ובידה האחרת צרור גדול של פרחים. היא מהלכת, מתבוננת על סביבה. מבטה תועה, מגשש. הרושם: נערה כפרית לקויה בדעתה.

כעבור שעה קלה מכניסים אותה אלי. יש בפיה לספר לי דבר־מה, אבל היא מבקשת שהכול יצאו מן החדר.

מתבוננת היא על סביבה, מביטה לכל צד ואומרת בלחש:

— ברחתי מפונאר!

— ממחנה פונאר?

— לא. אין כל מחנה בפונאר. שם ממיתים בירות את כל היהודים... אף אני ירויה הנני. בורחת אני. באתי אליך שתחבוש לי את פצעי.

אני מגיש לה מים. מבקש אותה להרגע. תספר־נא את הכול במנוחה, במתינות, לאט־לאט.

והיא מספרת:

— שמי פסיה אהרונוביטש. גרתי ברחוב שאוֶלסקה 6. שני ילדים היו לי. ב־31 באוגוסט, לפנות־ערב, באו גרמנים, גרשוני עם ילדי מביתי והוליכוני, ביחד עם חבורת־יהודים גדולה, אל הכלא שבלוקישקי. לא נתנו לנו כלום לאכול ולשתות, רק היכוּנו. אחר־כך דחקונו בצפיפות לתוך אוטו־מוביל‌ים והובילונו. הגענו עד לכיכר מגודרת. על־פי הדרך הכרתי את המקום, שאליו הובאנו. הלא בת־וילנה אני והסביבה ידועה לי. הביאו אותנו לפונאר.

הכיכר מלאה היתה גברים, נשים וטף, עד אפס מקום.

חבורות־חבורות נלקחו האנשים אל חורשה סמוכה, ושם ירו בהם. חבורות־חבורות. בזו אחר זו. הילדים בכו מאימת היריות.

ילדתי שאלה:

— אמא, היכן אנחנו? אני יראה, אני יראה...

עניתי לה:

— אל תראי. נמצאות אנו כאן במקום, שממנו מוליכה הדרך לגן־עדן. ולא ידוע לך כי בגן־העדן טוב כל־כך. הרדמי, בתי...

כולנו חכינו לתורנו. דממת־מוות שׂררה מסביב. ומקום לנוס אין. הכול מוקף גרמנים ומכונות־יריה. כל המנסה לברוח סופג בו במקום מכות־רצח ואחר־כך יורים בו מיד. בכיכר־היריות, כך היו האנשים מספרים איש לרעהו, בוררים את החזקים לעבודה, ואת החלשים והזקנים — למיתה. יש עוד איפוא תקוה כל־שהיא להשאר בחיים. הרי שלא כדאי להסתכן ולברוח, כי אז המיתה ודאית.

בעוד האנשים מחכים, היו מהם שחפרו תחתם גומות באדמה והטמינו שם את תכשיטיהם ואת כספם, לבל יפלו לידי הגרמנים.

ואילו אחרים היו דווקא מקפידים לשמור על חפצי־הערך שלהם, אולי יוכלו בכל־זאת להפיק תועלת מהם ברגע האחרון.

יהודים זקנים אמרו „וידוי" ונפרדו איש מעל רעהו. לא היתה להם כל תקוה עוד.

אחרים ישבו כשקועים בחלומות. כאילו לא האמינו בנעשה. אחדים לעסו לחם.

ילדי הקיצו בצעקה:

— אמא, מים!

היה לי טאֶרמוֹס אתי. הוצאתיו והגשתי להם מים. מיד קפץ אלי נוטר גרמני, חטף את הטאֶרמוֹס מידי, שפך את המים מתוכו וניפץ אותו. הלכו הילדים צמאים למיתה...

עם רדת הלילה הריצו את חבורתנו עד לבור גדול, ארוך ומרובע. רצתי אל הבור ושני ילדי על זרועותי. יריות. ברד כדורים. אין אני זוכרת מה היה.

— — — מרגישה אני כי מוטלת אני על גבי גוויות, שעודן זעות. וגם למעלה ממני גוויות. הכול מתנועע ומתכווץ תוך פרפורים. ילדי הקטנים מתים שניהם. ירויים. דם מטפטף מגוויותיהם הקטנות. ידי ירויה, אבל חיה עודני... הגופות הנעות נרגעו לאט־לאט, עד שנשארו מוטלות דום. ודממה שׂוררה בפוֹנאר. אני שכבתי, שכבתי, — לא אדע כמה. אחר־כך התחלתי לחלץ עצמי מבין הגופות. ולאט־לאט, בזהירות, זחלתי ועליתי מן הבור. גוויותיהם הקטנות של ילדי נשארו בבור, בין כל שאר החללים. אני

יצאתי לבדי. היתה דממה ואפלה. מרחוק הגיעו קולותיהם של קלעים ליטאים שיכורים. זחלתי ועברתי בין חוטי־התייל של הגדר, ואיש לא ראני בכך.

אחר־כך התגלגלתי וזחלתי על־פני העשב ועל־פני החול. לבל יראני איש. היה זה יער־עצים. אינני זוכרת היכן. לבסוף הגעתי לביקתה של איכרה אחת. סיפרתי לה את סודי. היא חששה שמא יוודע הדבר לבעלה. חבשה את ידי במגבת, האכילתני, השקתני, הלבישה אותי שמלת איכרה ואמרה:

— לכי יחפה ושאי פרחים בידיך; יהיו הבריות סבורים כי איכרה את, בת כפר.

וכך הגעתי לכאן.

— — — — —

להאמין או לא? האמת היא זו או הזיית דמיון חולני? — כה התרוצצו הרהורים במוחי.

האפשרי כל זה? ושמא אין אשה זו שפויה בדעתה? שמא מרוב פחד בדתה את הכול מלבה? והיתכן, שיהיו אנשים אוכלים לפני מותם? ומה היא מספרת שם על־דבר מים בשביל הילדים? המעשה הזה בטרמוס מה הוא? וכיצד יצאה מן הבור? — — —

אני מסיר את התחבושת מעל פצעה. זרועה נקובה מכדור. בפצע זוחלים נמלי־יער. ראיתי לעיני את האמת של פונאר. ניקיתי את פצעה, חבשתיו ושלחתיה אל בית־החולים היהודי. יצאתי מביתי שעל כיכר השוק הנובגורודי.

מרחוק ראיתי לפני את הבנין, שבו התגורר בשעתו הירש לקרט. כאן חי הירש לקרט, וכאן היתה זה עתה דרישת־השלום הראשונה מפונאר. התחלתי קורא אלי יהודים. אמרתי להם:

— יהודים! לא מחנה־עבודה הוא בפונאר. בפונאר ממיתים ביריות את כל היהודים! אבל איש לא האמין לדברי.

— יהודים! במו עיני ראיתי זה עתה אשה ירויה שבאה מפונאר. במו עיני ראיתי את פצעה. נמלים היו זוחלות בפצעה.

— דוקטור! אף אתה מעורר בהלות? במקום לנחמנו ולעודד את רוחנו הנך בא לספר לנו מעשיות־אימים כאלה על פונאר?

— איך אוכל לנחמכם, והרי במו עיני ראיתי את הפצע ובמו אזני שמעתי את אשר סיפרה לי האשה שנורתה.

— מה ערך לדברים שאשה משוגעת מוציאה מפיה... דברי־דמיון... כלום נוכל לדעת מי ירה בידה?

— יהודים, יש לעשות מה בעוד מועד. בטרם ימיתו בפונאר את כולנו עד אחד!

— אין צורך לעשות כלום. הרי אלו מעשיות בדויות מן הלב. הזיות של פחדנים. אין אנו זקוקים אלא לדבר אחד, והוא: בטחון!

*

לאחר זמן פגשתי את פסיה אהרונוביטש זו בגיטו. היא עבדה כתופרת, בסדנאות־החייטות שברחוב רודניצקה.

יושבת היתה בחדר־המלאכה בין יתר הנשים, תופרת כמו כולן ו... מצחקת כמו כולן.

רק אני ועוד אחדים ידענו את סודה, חוששת היתה לגלותו, שמא ישלחנה הגסטאפו מן הגיטו שוב פעם לפונאר. — — —

רק יחידים ידעו את סודה שהסתירה מתושבי הגיטו; את סוד־פונאר, את דבר־העד שלא רצו להאמין לו.

גיא ההרוגים בפונאר

בדרך לגיטו

התחילו מתפשטות שמועות נמרצות, ביחוד בחוגי הנוצרים, כי את כל יהודי וילנה יוציאו לגיטו. מתחילה היו היהודים מקבלים את השמועות הללו במידה ידועה של אירוניה. מה ערך לשיחות הללו שבפי הנוצרים? אין הדבר מתקבל על הדעת. כיצד יוציאו ששים, שבעים אלף איש מבתיהם, והיכן יתנו להם מקום? וכיצד יהיו מתקיימים? ודאי, אין זו אלא בדותא, שבדו הנוצרים מלבם כדי להטיל אימה ולגרום עגמת־נפש. אם כה ואם כה לא יספיקו הגרמנים לעשות את הדבר, שהרי אין סופה של המלחמה אלא ענין של שבועות, או לכל היותר של ירחים מספר..."

לאחר זמן הגיעו ידיעות כי בקובנה ובערים אחרות מקימים גיטאות. התחילו האנשים מאמינים. יתירה מזו, אחדים היו מאחלים לעצמם: „מוטב שיוציאונו לגיטו ובלבד שתפסקנה החטיפות מביניגו, תחדלנה הצרות, ונוכל לחיות במנוחה; ואפילו בדלות, בצפיפות, מכל מקום חיי שקט. הרי הצרה והחרפה הגדולה ביותר, שהם אומרים לגרום לנו, זה הגיטו. יהא איפוא כבר גיטו — וחוסל..."

*

התחילה פרשת ויכוחים: היכן יהיה הגיטו?

היו מי שהביאו ידיעות נאמנות, כי הגיטו יוקם בשנייפישוק. שכונה יהודית צפופה זו נמצאת מחוץ לעיר, לשם יכניסו איפוא — את כולנו. מיד פתחו אחרים, ואמרו: — שנייפישוק — אין זה מתקבל על הדעת! זו מקומה על־יד נהר הוויליה, סמוכה לגשר חשוב, לקסרקטין ולנקודות אסטרטגיות רבות־ערך. במקומות כאלה לא ישכינו יהודים.

היו מי שאמרו כי הגיטו יהיה ברובע נובגורוד. גם שכונה זו היא מחוץ לעיר — והיא איזור יהודי טהור כמעט.

באו שוב „חכמי אסטרטגיה" אחרים ואמרו: „על פני נובגורוד עוברת דרך הטאנקים והאוטומובילים הגרמניים אל החזית. לא יניחו ליהודים להתישב שם".

אחרים סבורים היו כי הגיטו יהיה אל־נכון במקום בו היה לפנים, ז. א. באזור חצר בית־הכנסת, בסביבת הרחובות הגרמני והיהודי. שוב באו אחרים והוכיחו כי אזור זה במרכז העיר הוא נמצא, ולא יניחו להם ליהודים לשבת בין הנוצרים. הלא לבודדם הם מתכוונים.

ושוב באו אנשים וסיפרו כי בונים צריפים גדולים על־יד העיירות סדבורודז' ודרוסקיאֶניקי. ואין זאת כי שם יושיבו את היהודים.

ענו אחרים לעומתם: „ששים, שבעים אלף איש לא יוציאו לערים אחרות. כיצד יעשו את הדבר ואיך יספיקו לעשותו?..."

*

יום ששי בשבת, 5 בספטמבר 1941. בבית־החולים תנועה ומהומה רבה.

— מה קרה? — שואל אני.

— אומרים כי מחר יוציאו ביום אחד את הכול אל הגיטו.

— היכן יהיה הגיטו?

לשאלה זו מרובות הן התשובות ושונות.

בדרך מבית־החולים לביתי שברחוב נובוגרוד רואה אני יהודים רבים אנשים, שפניהם ידועים לי.

אני מוסיף ללכת, במעלה ההר, אל שוקה של נובגורוד. לעבר העיר גוררים רגליהם וצרורות בידיהם.

— לאן?

— באים אנו מרחוב סטיפאן. אומרים כי מחר יוציאו את היהודים אל הגיטו שבנובגורוד. בדרך יכום מכוח רצח. על־כן השארנו את הכול, לא לקחנו אתנו אלא צרורות קטנים אלה — ואנו הולכים לנובגורוד. נלון שם הלילה באיזה מקום בפרוזדורם של יהודים מכרים. ומחר לא יהא עוד צורך להוליכנו. נהיה כבר ממילא במקום.

— אנה תרוצו?

—אהא, אין הוא יודע כלום. נוצרים סחו לנו כי מחר יועברו היהודים אל הגיטו שבשניפישוק. יוליכו אותם אנשי גסטאפו וס. ס. יהיו מכים ומלסטמים. והרי אנו רצים בעוד מועד לשניפישוק. — —

*

על יד פתח ביתי מודעה המבשרת, כי הרכוש היהודי שייך למדינת־גרמניה, וכל היהודים חייבים למסור עד הערב את כל הכספים, הזהב, כלי־הערך והיהלומים אשר להם לקומיסריוני־המשטרה. כל אשר יימצא דבר־מה מאלה ברשותנו — ירה יירה.

יהודים רצים אל הקומיסריונים ונושאים גביעים, פמוטים, טבעות־קדושין; מבקשים הם שירשמו את שמם, כי הביאו חפצי־ערך, ונחפזים לבתיהם להטמין שם במרתפים ובעליות הגגות את כל שאר כלי־הערך אשר להם. אחרים, שאין להם מקום־סתר להטמין בו את חפציהם וכספם, קורעים את שטרות־הממון אשר להם לקרעים ומטילים את תכשיטיהם היקרים לבתי־הכסא.

*

בבית הכול מעוצבנים.

— הביטה־נא! כל השכנים הנוצרים ציירו צלבים על בתיהם. דבר־מה עומד להתרחש ולבוא עלינו. מי יודע אם יוליכונו לגיטו. יש לשער כי מחר יהיה פוגרום. ראה־נא את הצלבים שעל בתי הנוצרים! צלבים על בתי הנוצרים!

על כל צרה שלא תבוא אנו לובשים כמה זוגות לבנים, בגדים אחדים, סודרים אחדים; בכל אלה יהא צורך בכל אשר נלך, אם נהיה מצווים ללכת, הימים קרים הם... מכינים צרורות; צרור לאיש, צרור לאיש. אולם מה עלינו לקחת אתנו? הרי הכול חשוב ויקר. ושמא אין עוד צורך בכלום? הלילה הוא לילי־שמורים. יושבים אנו כולנו יחד, בחדר אחד. התריסים מוגפים. לבל תפול פנימה אבן שלוחה ביד שכן נוצרי; ולבל יהא מקום לפרובוקאציה כי מן החלון הטילו דבר־מה על הגרמנים. במסדרונות ובחדרים מסתובבים יהודים בלתי־ידועים לי וידועים־למחצה, שברחו מרחובותיהם, בהיותם סבורים כי הגיטו יהיה בנובגורוד. חושך. האפלת־החובה בלילות. אחדים מתפללים מעריב. אחרים „אומרים" פרקי תהלים. אחדים מודיעים לילדיהם כתבות של בני־המשפחה בחוץ־לארץ. „אם נפרד, זכרו־נא אל מי עליכם לפנות". כל הלילה יושבים האנשים צפופים איש אל רעהו, משוחחים חרש, בלחש. — — —

*

שבת בבוקר. 6 בספטמבר. חמה אדומה ומאירה עולה מעל לכיכר־השוק של נובגורוד. אלומות־אור נופלות על הבית, שבו התגורר לפנים הירש לקרט. דממת־מוות.

פתאום מופיעים אוטומובילים ובהם חיילים גרמנים ואנשי גסטאפו, מזוייניס כולם. בחבורות של עשרה ועשרים איש הם נעצרים ועומדים, ושטח של חצרות אחדות מבדיל בין חבורה לחבורה. מספר רב של חיילים על־יד חצר בית־הכנסת של נובגורוד. הכול שקוע בדממה. הרגעים אצים. כבר חצי שעה. מציצים אנו מסדקי התריסים: דממה. רק חיילים ניצבים על־יד כל חצר.

שוערת הבית באה במרוצה בדלת אחורית ומבשרת:

— חיילים גרמנים הקיפו את כל הרחובות והחצרות. מכינים פוגרום! הצילו את נפשותיכם, כל מי שיכול ובאשר הוא יכול.

הכול מתפזרים על־פני המרתפים ועליות־הגגות. אני, אשתי ואחותי יורדים אל השוערת: היא דוחקת אותנו לתוך מרתף. מעמידה על פתחו איזה ארון ועורמת עליו גזרי־עצים. יוצאת היא מדירתה ונועלת את הדלת במפתח. מוטב שלא יחפשו כאן.

יושבים אנו שלושתנו סגורים בתוך המרתף המוסווה, מנותקים מכל העולם. מרחוק מגיעים קולות. אנשים משוחחים, מהלכים, מצעקים: קצתם בוכים. נדמה כי קוראים לנו. מה נעשה שם למעלה? סגורים הננו.

אני ואשתי מסירים מעל אצבעותינו את טבעות־הקידושין, האחות מסירה את שרשרת־הזהב מעל צווארה; אנו מטמינים את אלו במרתף, בין לבני־הקיר. אם נשאר בחיים נוציאן משם ואם לאו — אין לנו צורך בהן...

השעה היא בערך שתים אחר הצהרים. קול המולה עולה לאזנינו בסמוך למרתף, הארון מוזז ממקומו והשוערת מודיעה:

— אין זה פוגרום. אלא שמוליכים את כל היהודים אל הגיטו. הם נמצאים כבר כמעט כולם בכיכר השוק.

והיא מוסיפה:

— אותך, דוקטור, את אשתך ואת אחותך אני יכולה להחביא במרתף, למשך השבועות האחדים שהמלחמה תמשך עוד. יותר משלושה אנשים אינני יכולה להחביא. „שלי" לא יסכים לכך.

— אם כל היהודים יוצאים לגיטו נלך גם אנחנו אתם.

ויצאנו ממקום־המחבוא.

*

עולה אני למעלה, אל דירתי. הורי שיצאו זה עכשיו מהמלינה עומדים שקועים בעצבות:

— ילדים, לא נשהה כאן עוד אלא רבע שעה. השוערת הששה לקרוא לכם עד עתה, לבל יוודע כי יהודים מסתתרים אצלה. הכול עומדים כבר בכיכר־השוק. מניחים לקחת צרורות גדולים. הזדרזו. כי עוד מעט ויגרשונו מן הבית ויחתמו את הדלתות בחומר־חותם.

מציץ אני בחלון. כיכר־השוק מלאה אלפי יהודים, נשים ותינוקות. כולם כפופים תחת משא צרורותיהם הגדולים. כל אחד סוחב את כל מה שיכול להוציא מן הבית. רק זה בלבד שייך להם. השאר הולך לאיבוד, נעשה הפקר. הצרורות עטופים סדינים לבנים, שמיכות אדומות, סודר־צבעוני. ילדים מבוהלים מתרוצצים ומחפשים את הוריהם. עגלות־עריסות ובתוכן יונקי־שדים. חיילים גרמנים מנהיגים סדרים בעזרת מגלבים שבידיהם.

אני צורר בחפזה צרורות אחדים. מרגיש אנוכי כי לא אעצור כוח לשאתם. לתוך מזוודת־היד אני מכניס קצת רפואות, תחבושות, מכשירי־זריקה, מחטים. רץ אני למטה, אל השוערת, אומר לה תודה על רצונה לעזור לי. וכן אני מבקשה להחביא את חפצי. היא מבטיחה לי כי בשובי מן הגיטו אקבל את הכל בחזרה, בשלמות. אני מבקש ממנה להחביא את הכלים

ומכשירי־הרפואה שלי ונותן במתנה כסף וחפצים שונים. בשבילה, בשבילו ובשביל ילדם.

חוזר אני ועולה למעלה. אשתי מהלכת על־פני החדרים ובוכה. מתנפלת על כר המיטה, נלחצת אליו ובוכה. מלטפת את התמונות שעל הכתלים, את הצעצועים שעל השולחנות הקטנים בחדר־המיטות. מנשקת את הפנרי, העומד המום ונבוך בכלובו הפתוח.

— היה שלום ביתי!

אמא מאספת צילומים, תעודות, פתקאות וכתבות ואורזת את כל אלה בשקיקים, ביחד עם חוטי־תפירה, חוטי־סריגה, מחטים וסיפות. אחותי הקטנה שפרה מחפשת את תעודות־הלימודים שלה, את צילומי חברותיה ואת מלאכות־היד שלה בסריגה.

אבא עומד לפני ארון־הספרים. מנשק לגמרא שעיין בה, נפרד מעליה בברכה והולך. והנה הוא נזכר בדבר־מה, מוציא כרך של גרץ, מדפדף בו, מקפל דף אחד וסר באנחה מעל הארון.

אני ניגש אל הארון, פותח אותו כרך של גרץ ורואה: מקופל בתוכו הדף של „גירוש ספרד"... אני מעיף את מבטי האחרון בארון: ש"ס בבלי, ירושלמי, תנ"ך, גרץ, ביאליק, צ'רניחובסקי, פרץ, מנדלה מוכר־ספרים, שלום־עליכם, סופרים ארצי־ישראליים, ספרי־רפואה בשפות שונות. את כל זה יש להשאיר כאן, להפקיר.

נזכר אני בפסנתר. רץ אל המטבח, נוטל גרזן ופותח מהר את מכסה־הפסנתר. אני מטיח את הגרזן במנעניים הלבנים ומרסק אותם. הפסנתר משמיע נהימה אפורה. לבל ינגן בו הגרמני ולבל ייהנה ממנו! — — —

מבט אחרון אני מטיל בכתלים. על אחד מהם תלויה תמונה גדולה של מינקובסקי: „פליטים יהודים". הפליטים מעל התמונה מביטים בעיניהם האלמות בי, העומד לצאת מיד עם צרורו לדרך בלתי־ידועה.

יוצאים אנו אל המדרגות. אני נועל את הדלת במנעול האבטומטי ומסתיר אצלי את המפתח. לאשתי אני אומר: ..

— לקחתי אתי את המפתח. לכשנצא מן הגיטו נוכל מיד לשוב הביתה ולפתוח בו את הדלת.

האשה מחייכת בעינים נוגות ואומרת:

— לבי מנבא לי כי לא נשוב עוד לפתוח את דלת ביתנו עד עולם...

*

בכיכר השוק אני נסחף לתוך מערבולת של אנשים וצרורות. מסביבי, בכל אשר אפנה, פנים ידועים לי. יהודים מנחמים את עצמם: ובלבד שכולנו יחד. עוד חיה נחיה ונזכה לראות במיתתם!

שריקה. קהל האלפים זז ממקומו. מהלכים זקנים, אבות, אמהות,

תינוקות. בזרם נסחפות עריסות־ילדים. משפחות מהלכות יחד, מתאמצות שלא יפריד הזרם ביניהן. נשמעים קולות:

— אמא, איך?

— ישראל'קה, החזק בי!

אנשי הגסטאפו מאיצים בנו. האנשים רצים. אין בכוחם לסחוב את הצרורות. היום חם מאוד; הכול לבושים חליפות כפולות. פה ושם משליכים אנשים צרורות אחר גוום. על הכביש מתגוללים וגרמסים ברגלים סדינים לבנים, כתנות, בגדים, אדרות, מזוודות וצעצועי־תינוקות. — — —

פולנים וליטאים ניצבים בפתחי בתיהם ומתבוננים בנו. רובם מצחקים ונהנים. הנערים שורקים ומצפצפים מרוב שמחה. אחדים מצעקים לעבר היהודים בלעג:

— יהודים לגיטו! יהודים לגיטו! כך נאה לכם!

קצתם מרימים קול:

— חשקה נפשכם בבולשביקים — הרי לכם גיטו!

ואחרים:

— רציתם בפלשתינה — הריכם הולכים אל הגיטו!

מדוכאים, כתף אל כתף, בעל ואשה, תינוקות והורים, הולכים אנו הלאה. ומאחורינו נישאות תרועות־הצחוק של שכנים פולנים וליטאים:

— בולשביקים! לפלשתינה! לגיטו! למיתה!

אנו הולכים. יחידים מבין השכנים הנוצרים מביטים בתהלוכתנו בעצב. מרסנים הם את ילדיהם ומטיפים מוסר להם:

— ילדים, אל תלעגו לאומללים. היום — אותם, ומחר יוליכו גם אותנו כך...

ואחד פולני קורא אלינו, ונעלם בין הקהל:

— יהודים, אל תפחדו! מוליכים אתכם אל הגיטו הישן!

*

למטה מנובגורוד. על־יד „שוק־העצים". אנשי־המשמר המלווים אותנו רצים בראש וגערות בפיהם. רואה אני כי הקהל נחלק לשני ראשים. את האחד מוליכים לרחוב סטראשוון ואת השני לסימטה הלידאית הסמוכה. הסימטה הלידאית גובלת עם קסרקטיני־הליטאים. פתאום אני חש בלבי איזו נבואה רעה ביחס לסימטה לידאית זו.

חוטף אני את אשתי וצועק לעבר ההורים:

— נרוצה־נא לרחוב סטראשוון. הסימטה הלידאית סמוכה לקסרקטיני הליטאים! סכנה!

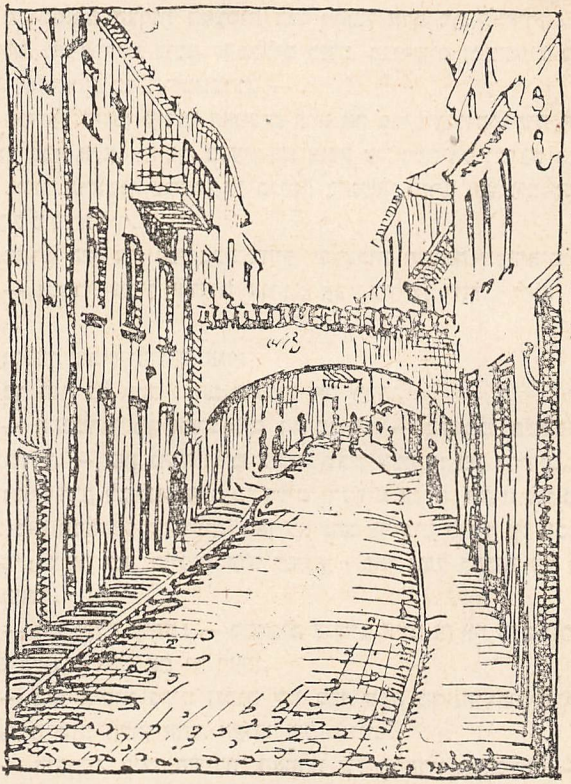
קופצים אנו לתוך הנחשול הפונה לרחוב סטראשוון. גרמנים מרביצים בנו במגלבים שבידיהם. בדרך אנו משליכים מעלינו את הצרורות. המשפחה

הרצה על־ידנו נחלקת תוך כדי מרוצה לשניים. קצתם פונים לרחוב סטראשון וקצתם לסימטה הלידאית. (מן הסימטה הלידאית הוצאו אחר־כך כל האנשים לפונאר). החיים והמות תלויים היו באותה שעה מהמקרה על יד השער.

נחשול האנשים גורפני עד לרחוב סטראשון. שער־עץ. אנשי ס. ס. עומדים במקום, מנצחים בידיהם על הקהל, מצעקים.

זרם האנשים מתפרץ לתוך הרחוב, הגדוש בני־אדם והומה ככוורת.

אנו נמצאים בגיטו. — — —

סימטה בגיטו

הלילה הראשון בגיטו

אין להבין זאת, אולם כך היה הדבר!

הרגשתנו הראשונה, חוויתנו הראשונה בגיטו, לאחר שעברנו את השער, היתה הרגשת הקלה.

הסימטאות הצרות המעטות המו מהמון אדם רב. לכאורה: בני־בלי־בית כולם, מחוסרי־גג כולם, אומללים כולם, מגורשים ומורדפים כולם בידי מעצמה, שנראתה כבלתי־מנוצחת, —

ואף־על־פי־כן קידמו האנשים איש את פני רעהו בפגישה ראשונה — לא מתוך בכי, אלא, להיפך, בכעין בת־צחוק על שפתיהם וברגש בטחון.

המפר הראשון שנזדמן לי בגיטו, בהנשאי בזרם האנשים, היה הסופר ז. ה. קלמנוביץ'.

מקדם הוא את פני בבת־צחוק, שעצבות ושמחה מעורבים בה יחד:

— ובלבד שבין יהודים אנו!... אבי צווישן יידן... שלא לאבד את הבטחון...

ובלבד שבין יהודים אנו!

כך היה כל אחד מנחם ומעודד את רעהו.

— התפטרנו מן הפרצופים הגרמנים! — מקדמני בשמחה השוחט של נובגורוד. — כאן נהיה חיים ביניהו לבין עצמנו! בין יהודים...

נדמה היה לכולנו, שאם כי דלים ורעבים אנחנו, תהיה לנו כאן בגיטו הרווחה. כאן תפסקנה החטיפות, כאן לא נהא צריכים להלך על אבני־הכביש „כאווזים"; מכאן לא יוליכונו עוד לפונאר; כאן נוכל לחכות עד בוא ימים טובים מאלה.

— אנו נבלה אותם! — מברכים אנשים זרים זה את זה בתוך הנחשול, ולוחצים בעידוד איש את יד רעהו.

— כאן איפוא נקים ונבנה לנו לפי שעה מדינה יהודית קטנה, — מביע את תקוותו חלוץ אחד, העובר על פנינו.

— דוקטור, בידי השידור האחרון של הראדיו הסובייטי! — מבשר לי בשורה משמחת איש אחד, הנסחף גם הוא בנחשול הכללי של האנשים. האיש היה בשעתו פועל בבית־חרושת של עור „פורס", והוא קומוניסט פעיל.

בקצה סימטת סטראשון נעצר הזרם; הפועל הצעיר עומד, מוקף המון עם רב, ומספר בהתלהבות את חדשות הראדיו של היום.

— קולה של מוסקבה דיבר, — מספר הוא — אל יהדות וילנה. וכה אמר: „יהודי וילנה! היום מוליכים אתכם אל הגיטו. אל יפול רוחכם עליכם. בעוד ימים ספורים נשוב, נפזר את הכנופיות הגרמניות ונשחרכם מן הגיטו! היכונו לקראת שעת השחרור הקרובה לבוא!"

— בימים הקרובים ישחררונו הסובייטים מן הגיטו — מוסרים יהודים בשמחה מפה אל פה את הבשורה הטובה, שמחברה כבר עומד בפינה אחרת מוקף המון אדם רב.

— הגרמנים לא יזכו ליהנות מאסונגו... — מנחמים היהודים איש את רעהו.

*

— היכן יגורו כאן האנשים? — שואל אני יהודי אחד, העומד על־ידי.

— באשר יחטוף לו כל אחד מקום, שם יגור — משמיע היהודי באזני את החוק הראשון של חיי הגיטו. — האנשים נכנסים לדירותיהם של היהודים שהוצאו בשעתם, בשעת הפרובוקאציה, לפונאר.

מביט אני על סביבי: הכול מבקשים לחטוף להם דירות; האנשים רצים משפחות־משפחות, חבורות־חבורות. כל אלה שהיו פעם יחד רוצים להמשיך את חייהם בגיטו בצוותא. אבל כל הדירות ממולאות כבר עד אפס מקום.

הזרם גורפני לרחוב סטראשון, לבית מספר 2.

בחבורה כבת שלושים איש תופשים אנו את דירתו של אדם שהוצא לפונאר. החלונות נשקפים לרחוב זאוואלנה. מרחוק אנו רואים את ההמונים, הנמשכים, מחנות־מחנות, לתוך הגיטו.

בחדר־האוכל תלויה תמונתו של יהודי מן הדור הישן, בעל הדרת־פנים של תלמיד־חכם ליטאי.

על הרצפה מתגוללות תעודות. דרכיה: שם־המשפחה — קרמר. שוברות־קבלה של מסים שנפרעו.

דומה, בחלל החדר נקרשו החיים, שרחשו כאן קודם לכן. ממאנים הם להיעלם. היצוע פתוח למחצה, נדמה כי חם עודנו. על־יד המיטה שולחן־הלילה הקטן ועליו סיגריה שעושנה עד חציה. על כסא סמוך למיטה מונחת כותונת־עליונה. על השולחן מחצית־הכוס של טה חריף, כפית נעוצה בתוך צנצנת קטנה של ריבת־דובדבנים.

אין זאת כי בערב, לפני עלות האיש על משכבו, נלקח למוות.

פותחים אנו דלת־מזנון. מנמנמים בו גביעי־פסח קטנים של כסף, חתומה בחותם של מנוחת־נצח עומדת כוסו של אליהו הנביא. בפינה תלויה חנוכיית־כסף קטנה, עתיקה, מעלה ירוקה, מקושטת ציצים ופקעים, מעשה מקשה.

על שולחן קטן מונח אלבום גדול של צילומים. זקנים, שפניהם עטורים זקנים נאים. נשים בשמלות־חתונה. נערות שצמותיהן קלועות והן לבושות טיגרים שחורים. נערים במדי־גימנסיה. בחורים רכים בטליתות בר־מצווה. באמצע האלבום — תמונת־משפחה גדולה: הזקן ואשתו, בנם, כלתם, נכדיהם ותינוק אחד רכוב על סוס־עץ קטן.

מביט אני על סביבי. הכול ריק. הסער נשא את כל המשפחה. לא נשארה ממנה אלא תמונה זו. עיני נתקלת בסידור פתוח. באותיות גדולות, מאירות עינים, נשקפות מתוכו המלים החרישיות של התפילה שנאמרה לפני ההליכה האחרונה:

„השכיבנו לשלום..."

*

מתיישבים אנו, כשבעה־עשר איש, בחדר אחד, שלפנים לא התגוררו בו ודאי אלא שניים.

מצב־הרוח הוא כשל אנשים שנזדמנו יחד בתא־רכבת. כאן נצטרך לעשות דרך ארוכה למדי, שתמשך מסתמא כמה שבועות. כדאי איפוא להתיידד...

מתוודעים, נאנחים קמעה, מעודדים איש את רעהו ומציעים זה לזה לערוך פרת־ידידות יחד בדירה החדשה...

האחד הביא אתו תפוחי־אדמה אפויים, השני קצת טה רותח בטרמוס, השלישי — צנימי־לחם, הרביעי — צנצנת ריבה.

— מילא, ובלבד שהגרוע ביותר כבר מאחורינו. נמצא עצה, איך שהוא — פוסקים השכנים החדשים. הגברים משאירים את משפחותיהם, מניחים את הנשים שתקבענה כאן את תחומי כל משפחה ותכנסנה קצת סדרים בדירה המשותפת, והם עצמם יוצאים לרחוב, להיודע מה חדש: מה נשמע בגיטו...

*

ברחוב אני פוגש את הסופרים חיים לוין, עורכו־לשעבר של העתון הוילנאי „צייט" ואת א. גרודזנסקי, שהיה עורך בשעתו את עתון־הערב „אוונט־קוריער". בראש כל אחד מהם מנקר הרעיון האחד:

— יש לכתוב זכרונות. איש איש את כל אשר ראה, למען ידעו הדורות הבאים...

בהוסיפי ללכת מזדמנים לי המשורר נפתלי וויניקירוזא, המגיסטר ישעיהו צינצינאטוס, זיידמאן, עסקן של פועלי־ציון בפולין, אהרונוביטש, חבר ותיק של „התאחדות".

אהרונוביטש, המפורסם בוילנה בחרזנותו הסאטירית במסיבות פוליטיות, פותח מיד בחרוז:

— מטיל אני „וטו"
על כל ענין הגיטו...

מחליטים אנו לכנס מחרתיים באחת החורבות את האסיפה הבלתי־לגאלית הראשונה של חבורת־מחתרת ציונית־סוציאליסטית בגיטו.

על־יד בית־מדרשו של רב שאול'קה, ברחוב שאוואלסקה, אני רואה את המורה העברי הידוע בוילנה, משה אוליצקי.

— מה יהא בענין בתי־הספר בגיטו? — אני שואל אותו, ספק ברצינות, ספק בהלצה.

— היה יהיו, יש לי כבר תכנית.

מזדמן לקראתי הד"ר קלמן שפירא ועמו חבורת רופאים. הם מודיעים לי:

— מחר יתכנסו כל הרופאים והאחיות בבית מספר 6 שברחוב סטראשון, שם נפתח אמבולטוריה של הגיטו, נקבל חולים גם נלך לבקרם בדירותיהם.

*

בחוץ כבר מחשיך היום והרוח נעשית עגומה קצת. אנשים עומדים בחבורות ומסיחים.

האחד אומר:

— יודע אתה, לא גיטו אחד הוא אלא שניים. אנחנו יושבים בגיטו מספר 1, ואילו מעבר לרחוב הגרמני נמצא הגיטו מספר 2. מה עלול להיות פירושו של דבר, והיכן יותר טוב?

השני אומר:

— אין זה מוצא חן בעיני, שבדרכנו לכאן, לגיטו מס. 1, חילקונו לשני ראשים; את האחד הוליכו לרחוב סטראשוּן ואת השני לרחוב לידסקה. לבי מלא חרדה: מי יודע היכן יותר טוב?

— יודעים אתם, את המשוגעים היהודים הוציאו מבית חולי־הרוח שבאנטוקול והוליכום בראש מחנה יהודים אל הגיטו. הוסיפו עליהם גם חולים אחרים ונכים יהודים בחלוקיהם האפורים; וצלם־סרטים צילם כל הזמן את התהלוכה הזאת: יהודים עם צרורותיהם, והמשוגעים והחולים והנכים בראשם.

ושוב מספר רביעי:

— לא את הכול הוליכו לגיטו. חבורות גדולות של יהודים הובדלו, ואת אלה הוליכו לבית־הסוהר שבפרבר לוקישקי. נוצרים אחדים, שעברו כאן זה עתה, סיפרו כי את היהודים מן הרחובות פוֹהוֹלאנקה א' וב', מיצקביץ', טארטאקי, פורטובה, פיראמונט, אנטוקול, ואַנגלוֹבה, וכן מחלק של רחוב

קאלוארישקה ומחלק של רחוב זוואַרינאַץ, הוליכו מאמצע הדרך לבית־האסורים. למה הוליכום לכלא ולא לגיטו? מי יודע מה ייעשה בהם? בדרך הכו אותם מכות רצח...

*

יורד הלילה. חוזר אני לחצר דירתי שברחוב סטראשון מספר 2. בחצר — מצב־רוח של בהלה. מרחוק מגיעות צעקות ואין איש יודע מהיכן. קהל־הדיירים מחליט לקבוע משמרות בשער החצר. כל שעה — ארבעה אנשים אחרים. אם יארע מה — עליהם להודיע לשאר.

בדירתנו החדשה חושך. האפלת־חובה. פורשים אנו על הרצפה את השמיכות שהבאנו אתנו ושוכבים לישון; צפופים אנו יחד ומתרפקים איש על רעהו, משפחה על חברתה.

מרגיש אני כי משתקע הנני באיזו שינה טרופה. רואה אני אנשים מהלכים, המוני אדם שאין להם סוף. לרגעים אני מקיץ. מרחוק אני שומע כי אחד השכנים מתפלל מעריב, לוחש ומבטא בהטעמה כל מלה ומלה, כרבת־משקל:

המעביר בניו בין גזרי ים־סוף; את רודפיהם, את שונאיהם בתהומות טיבע! — — —"

פתאום מגיעות לאזנים צעקות, שאינן רחוקות כלל.

בית־החומה שלנו נמצא על גבול הסימטה הלידאית; דבר־מה מתרחש שם מעבר לקרן־הבית השני. דבר־מה רועש שם. דבר־מה מתנועע שם.

מעליית־גג אחת יורד בזחילה איש מכוסה אבק:

— מעלית־גג לחברתי ברחתי מן הסימטה הלידאית. את כל היהודים מוציאים משם. כפי הנראה לבית־הסוהר שבלוקישקי...

ואחר־כך, במשך כל הלילה, הגיעו לאזנינו צעדים, מרוצות, רדיפות, צעקות. במשך כל הלילה הוליכו חבורות יהודים מן הרחוב הלידאי אל בית־הסוהר.

ולפנות־בוקר, משהאיר היום, ראינו מבעד לחלונות מעוננו הנשקפים לרחוב זאוואלנה, כי כל אדמת הרחוב מכוסה צרורות, מזוודות, וחפצים שונים שהוטלו לתוכו.

היהודים הם שהשליכו את כל אלה, בצאתם לדרכם האחרונה.

עבר לילה. הלילה הראשון בגיטו.

הגיטו לובש צורה

7 בספטמבר 1941. בחמש בבוקר כבר הקיצו בגיטו הכול משנתם; הכול יצאו מן הבתים לתוך הסימטאות הצרות האחדות, להיודע מה אירע בלילה לאנשי הטימטה הלידאית.

בבת־אחת התנדפה אשלית־הגיטו הראשונה: כי בגיטו אפשר יהיה לחיות במנוחה, בלי קרבנות־אדם. נודע:

יהודי הסימטה הלידאית הוצאו אל הכלא. ולב כל איש ניבא לו, — הדרך מן הכלא לאן היא מוליכה.

יהודים מועטים הצליחו להמלט מן „האקציה" בסימטה הלידאית. דרך חורים וסדקים, מרתפים ועליות־גג, וסתם בנסים ונפלאות נמלטו והתגנבו לתוך הגיטו מספר 1.

*

באור אפור האיר השחר הראשון בגיטו. שמחת־ההקלה מיום אתמול התנדפה מהר. אמהות התרוצצו וספדו לילדיהם, שנתעו במקרה לסימטה הלידאית. נשים ספדו לבעליהן, בנים — להוריהם.

אך עברו שעות אחדות ומצב־הרוח הוטב שנית. על־פני הגיטו נפוצה שמועה: חלק מבעלי־המקצוע (ויש אומרים: את כל בעלי־המקצוע) משחררים מן הכלא. ובכלל בפרוטקציה, כשיש מפרים המשתדלים בדבר, אפשר לצאת מן התפיסה. כל אחד העלה על־דעתו כי קרובו ושאר־בשרו ודאי ידע להיאחז באיזה מקצוע, כדי להשתחרר. ומשנראו המשוחררים הראשונים מן הכלא — האירה שוב בת־צחוק את כל הפנים:

— ראה תראו: כולם ישובו עוד בשלום...

ונשים עמדו מיד לקלף תפוחי־אדמה, להכין איזה תבשיל. גברים יצאו אל החצרות, לחפש גזר־עץ להבעיר אש. ילדים פתחו במישחקי „חטיפות", „הליכה לגיטו", „יהודי וגרמני".

ומני אז נעשו התקפות־הסירוגין של יאוש ותקוה, אימת־מוות ובטחון־ילדים, בני־לוויתם החזקים ביותר של החיים בגיטו. רגע אחד היתה מתפשטת בהלה קשה ביותר, והכול היו נעלמים בעליות, על הגגות וב„מלינות". וברגע הבא היתה מציצה קרן־אור של איזו ידיעה מעודדת — ומיד היו הכול מופיעים שוב ברחובות, והגיטו היה רותח כולו משיחות, משא־ומתן מסחרי, חדשות ותקוות.

*

מן הסימטה הלידאית הוציאו למעלה מאלפיים איש ולא חזרו לתוכה אלא כמאתים (בעלי־מקצוע שונים).

את כל השאר הוציאו לפונאר.

בין המשוחררים מבית־הסוהר היה גם העסקן הציוני הזקן הד"ר גרשון גרשוני*.

אני הייתי בבית־החולים של הגיטו בזמן שהוא הובא לשם פצוע כולו. הפנים היו מצולקים מצליפות המגלבים. אגב טיפול בו נפלטה מפי שאלה:

— חביבים עליך יסורים?

הוא השיב לי:

מקבל אני באהבה את יסורי. ראוי אנוכי למכות שהוכיתי. כל ימי

ד"ר גרשון גרשוני
(1941—1860)

עשיתי בפעולה ציונית, ואם לא הגעתי עד סוף ימי לעלות לארץ־ישראל — והגעתי לראות לעת־זקנתי כיצד מוליכים אותנו לגיטו — וכיצד מוליכים אותי לגיטו — ראוי אני להיות מופה. מקבל אני באהבה את יסורי. — —

התחילו השבועות הראשונים בגיטו. רדיפה נואשת אחרי תעודות. על פני משטח חיי הגיטו החלו לצוף ולעלות אנשים בעלי מידות נפסדות. דומה היה, ירושלים דליטא מאבדת את כבודה היהודי לפני כליונה. והזקן לא יכול לשאת את חיי השפלות בגיטו ואת ירידת־האדם ואיבד עצמו לדעת.

*

* נולד בשנת 1860. קרובו של גרשוני, המהפכן. אחד מראשוני חובבי־ציון בווילנה, ומעמודי התוך של התנועה הציונית. עניו ומתמיד. איש־מדע, מומחה למחלות־עור. בן 81 היה במותו.

עם כניסתנו לגיטו, בו ביום, נודע לנו כי ראש הגסטאפו מורר מינה מועצת־היהודים. נכללו בה: המהנדס אנאטול פריד, (מתבולל, בנקאי לשעבר), ג. יאשונסקי וא. פישמן (שניהם חברי ה„בונד"), המהנדס גוכמן (בלתי־מפלגתי, בעל נטיות בונדאיות) ועורך־הדין ש. מילקנוביצקי (ציוני בלתי מפלגתי).

מועצת־היהודים קבעה למקום־מושבה את החצר ברחוב רודניצקה 6, בבנין שהיתה בו לפנים הגימנסיה הריאלית.

במשך הזמן חילקה מועצת־היהודים בין חבריה את תפקידיה לפי מחלקות. כחבר פעיל מאוד הופיע ג. יאשונסקי, שרכש לו מיד את ההשפעה הרבה ביותר על מועצת־היהודים.

באותו יום מופיעות מודעות ברחובות: צעירים נקראים להירשם למשטרת־הגיטו; רצויים בעלי אימון צבאי.

הללו התחילו באים. השוטרים ענדו על שרווליהם סרטים לבנים ועליהם מגיני־דויד כחולים (לאחר זמן הוחלפו בסרטים כחולים עם מגיני־דויד לבנים). בין השוטרים היו גם עלמות צעירות אחדות.

*

עוד ביום הראשון של הגיטו קיבלו עליהם הרופאים היהודים את הדאגה לענין הבריאות. חלק מן הרופאים והאחיות, מאלה שעבדו קודם בבית־החולים היהודי הוילנאי ברחוב זאוואלנה, שנעשה כעת לבית־החולים של הגיטו, קיבלו עליהם את העבודה בתוכו. אחרים ייסדו בו ביום את ראשיתה של מרפאת־הגיטו, בחדר קטנטן, ברחוב סטראשוון 6. חלק שלישי הקים כעבור ימים אחדים את המחלקה הסניטארית־האפידמיולוגית, שמילאה תפקיד רב בחיי הגיטו.

כעבור זמן קצר סודר גם הפיקוח הרפואי על הילדים וכן נוסד המרכז הרפואי לבתי־הספר.

ימים מספר לאחר הכניסה לגיטו כבר הוגש למועצת־היהודים תזכיר על בתי־הספר והחינוך, על־פי תכניתו של המורה מ. אוליצקי, וכעבור זמן קצר קמה מערכת־החינוך, שהיתה מן המוסדות המאירים ביותר בחיי הגיטו.

באותם הימים ניספו במרתפי הגיסטאפו בעינויים קשים, הסופר א. י. גולדשמידט וההיסטוריון נח פרילוצקי.

ביום השלישי לגיטו נתקיימה בין חורבותיה של הסימטה הדיסנאית אסיפת־המחתרת הראשונה של מפלגת „פועלי־ציון — התאחדות".

חידשו את פעילותן ההסתדרויות של „החלוץ", „דרור־פרייהייט", „השומר־הצעיר", „הנוער הציוני", בית"ר, ה„בונד" והקומוניסטים.

בגיטו התחיל פועם הדופק של חיי־מחתרת ציבוריים ופוליטיים: הפעולה התרבותית התחילה מקבלת דמות.

*

למן היום הראשון בגיטו עמד כל איש יהודי בתוכו בפני שלוש בעיות מכריעות:

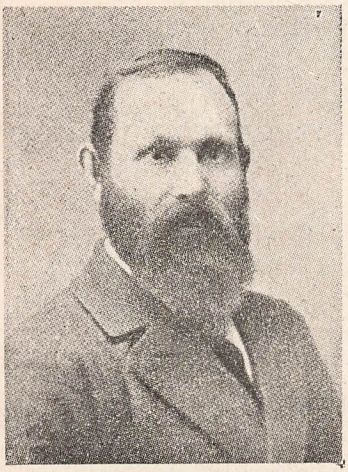
א. היכן משיגים עבודה ותעודת־עבודה? אדם בלי תעודה הנהו מועמד ראשון למוות.

ב. היכן משיגים פינה, מקום להניח את הראש עליו — דירה?

אחר־כך באו בעיות נוספות: היכן נוטלים קצת חומר־הסקה להמם את החדר בימי החורף הקרים ולבשל איזה תבשיל? והיכן משיגים בגד, נעלים?

א. י. גולדשמידט
סופר, מנהל המוזיאון ההיסטורי־אטנוגרפי

חייקל לונסקי
ספרן ספרית שטראשון.
רושם רשומות של וילנה

בנתיבות המבוכה, הפירוד והמדוחים

בלי „תעודה" (רשיון־עבודה גרמני) אי־אפשר היה לחיות בגיטו. אדם „מחוסר־תעודה" הרגיש את עצמו כנידון ערב התלייה. יומם ולילה — נשקפת לו הסכנה. עם כל „אקציה", עם כניסתו המקרית של איש מאנשי הרשות הגרמנית לתוך הגיטו, הרי הוא עלול להיות מוצא להורג. „מחוסר־התעודה" צריך להזהר אף משכניו, שמא יוודע סודו למשטרת־הגיטו, והיא עלולה להסגירו ליד הגרמנים, עת תידרש להמציא מכסת־אנשים להוצאה מן הגיטו.

„התעודה" חשובה מן הלחם, מן הבגד, מן הדירה.

„התעודה" היא התקוה לחיים, לחיות עד לאחר... לחיות ולהגיע עד...

„התעודה" — היא החיים עצמם.

*

כשאני מהרהר עכשיו בתקופה ההיא, ומעלה לפני את ענין התעודות בגיטו ילנה, וכשאני שומע כי בדומה לאלה היו פני הדברים בכל הגיטאות, ברור לי רואה כי „תעודה" זו שימשה בידי הנאצים טכסיס בוגדני מחושב מראש, כעין מכשיר מדויק, למיין בו את האנשים בתוך הגיטאות, לבלבל את מוחותיהם, ליצור להם אשליות־שוא, להלקם ולהפרידם מבפנים למעמד של „בעלי תעודות" (המרגישים את עצמם בטוחים ושאננים בצל „החסות הגרמנית") — ולמעמד של „מחוסרי־תעודות", שמטרתם היחידה היא להשיג, ככל הדרכים, הישרות והבלתי־ישרות, „תעודה" לעצמם.

ה„תעודה" שימשה אמצעי שטני, שהומצא במחשבה־תחילה כדי לזרוע קנאה בין אח לאחיו, שנאה בין „מחוסר התעודה" לבין „בעל־התעודה", להרדים את ערנותם של „בעלי־התעודות" ולמנוע כל מחשבה ונכונות להלחם בגרמנים.

„התעודה" היתה אמצעי לבודד את „מחוסר־התעודה", לשתק ולהמית בו כל רוח מרדנית כנגד השונא, להכניס אל לבו הרגשת יאוש של כליון שאין להמנע ממנו, מתוך הכרת־אימים, כי עזוב הנהו מאחיו היהודים „בעלי־התעודות", כי שום „בעל־תעודה" לא יגן עליו, על „מחוסר־התעודה" ביום השואה, ביום ה„אקציה".

„התעודה" היתה מחליפה ומשנה כמו בקליידוסקופ את מראה, את צבעה ואת ערך־החיים אשר לה.

„התעודה" שעוד אתמול היתה כשרה והיתה מצילה ממוות — נהפכה למחרת היום לפיסת־נייר נטולת כל ערך. שכן נוצרה כבר „תעודה" טובה ממנה, שמראה אחר לה או שהיא חתומה בחותמות אחרות.

ענין התעודה יצר מתיחות מיוחדת בחיי הגיטו. המחשבה עבדה במרוכז וללא הפסק בכיוון אחד: כיצד משיגים „תעודה", — כיצד שומרים עליה לבל תאבד, כיצד אפשר לדעת בדיוק עד אימתי כוחה יפה; כיצד להיות בין הראשונים לקבלת „התעודה" החדשה, הכשרה, הנכונה; כיצד להשמר, שלא להיכשל בזמן־הביניים הקצר שבין ביטולה של התעודה הכשרה האחרונה עד לקבלתה של התעודה החדשה — בהפסקה זו, שלעולם אין לדעת מ ת י תגיע, אבל בטוח אתה שהיא עלולה לבוא ב א ו ר ח ל א־ צ פ ו י, ב כ ל י ו ם, ב מ פ ת י ע. ויודע אתה כי תעודה זו שבידך, שעוד לפני רגע נתנה לך את הרשות לחיות, משמשת עתה מכשיר נגד עצמך, אמצעי לחטפך ולהוציאך לפוֹנאר, למיתה. כי הלא על פי התעודה הזאת נרשמת בפלוגת־ העבודה שלך, ובמשטרה, וחפש יחפשוך... יחפשוך בביתך ובמקומות־הסתר, במחבואים. —

*

שעה שנכנסו הגרמנים לוילנה והתחילה פרשת „החטיפות", חילקה הרשות „תעודות", שלפיהן רשאים בעליהן להלך לעבודתם ברחובות ידועים ואסור „לחטפם". התעודות הללו היו התומות בשמותיהם של נותני־עבודה שונים. אבל בקרוב נוכחו היהודים לדעת כי ישנן תעודות משני סוגים: עם צילומים ובלי צילומים.

התעודות עם צילומים עדיפות הן. ואמנם רבים מבעלי התעודות בלי צילומים, שהיו בטוחים כי תעודה מלאת־ערך בידם, נחטפו ברחובות ולא חזרו עוד לבתיהם (כיצד משיגים איפוא תעודה עם צילום?...).

*

עד מהרה בטל גם כוחן של תעודות־הצילומים ועתה הופיעו תעודות כשרות אחרות לגמרי: הללו היו מכונות „תעודות ל ב נ ו ת", והן מאושרות מטעם ל ש כ ת־ ה ע ב ו ד ה בוילנה. גורלם של בעלי תעודות־הצילומים (ביחד עם עושיהן ומתווכיהן), שלא הכינו להם בעוד מועד „תעודות לבנות", היה — פוֹנאר.

*

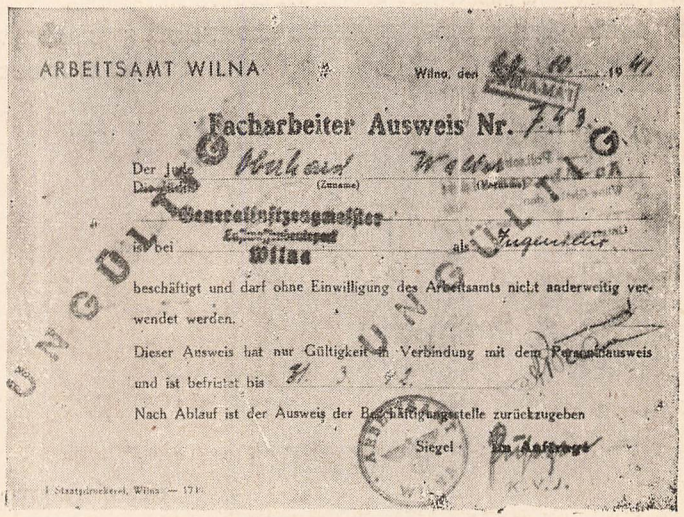
כאשר נכנסו האנשים לגיטו, נתברר פתאום כי „התעודות הלבנות" משני סוגים הן: עם כתובת „פ ו ע ל ב ע ל־ מ ק צ ו ע", ובלי כתובת כזו.

ההגיון אמר לאנשים, כי החותמת „פועל בעל־מקצוע" עדיפה היא ומשמשת סגולה לשמירה מפוֹנאר; ובמהרה באו העובדות ואישרו את הדבר. אלה שלא היתה להם חתימה זו נחטפו ולא שבו עוד לבתיהם. התחילה איפוא

ריצה אחר החתימה הנוספת „פועל בעל־מקצוע". בעת ההיא נתנה מועצת־היהודים לפקידי מוסדותיה „תעודות לבנות מטעם מועצת־היהודים".

*

ופתאום חדשה: לשכת־העבודה הגרמנית הוציאה בשביל הגיטו הראשון כשלושת אלפים תעודות צ ה ו ב ו ת לבעלי־מקצוע. הגרמנים הבטיחו כי אלו הן „תעודות־חיים" עד לגמר המלחמה. על כל תעודה רשאי האיש לרשום את אשתו ושני ילדים עד בני שש־עשרה.

ARBEITSAMT WILNA

Wilno, den 10. 1941

Facharbeiter Ausweis Nr. 743

Der Jude Kulcarf Wolf

Die Jüdin (Zuname) (Vorname)

Generalleutnantsgemeister

ist bei Eisenbahnbetriebsamt als Zugschlosser

Wilna

beschäftigt und darf ohne Einwilligung des Arbeitsamts nicht anderweitig verwendet werden.

Dieser Ausweis hat nur Gültigkeit in Verbindung mit dem Personalausweis und ist befristet bis 31.3.42

Nach Ablauf ist der Ausweis der Beschäftigungsstelle zurückzugeben

Siegel Im Auftrage

תעודת חיים צהובה

התעודה הוצאה ב־30 לאוקטובר 1941 (תעודה צהובה שבוטלה, או שהוחלפה בפנקס עבודה אדום, היו מטביעים עליה חותם: „אונגילטיק (בוטל).

הקהל הרגיש כי מתכוננים לערוך „אקציה", ומיד התחילה רדיפה פראית אחר „תעודות צהובות" והרשמת נשים על תעודות הגברים. במחיר תעודה צהובה היו משלמים אלף רובל או מטבע־זהב של עשרה רובלים.

(אולם מנין יימצאו הרובלים הללו? היכן משיגים את מטבעות־הזהב הללו? והיכן מוצאים את המומחה למלאכת התעודות, את המומחה „האמיתי", — כי בשוק הופיעו „תעודות צהובות" מזוייפות).

*

בליל ה־24 לאוקטובר 1941 קיבלו בני־המשפחה, הרשומים על התעודה הצהובה, פתקאות כ ח ו ל ו ת וקשות (דומות לכרטיסי רכבת).

ביום ה־24 לאוקטובר 1941; ומן ה־3 בנובמבר 1941 עד ה־5 בו התחוללו ה„אקציות" באנשים שאין להם תעודות צהובות. אז הוצאו לשחיטה כשמונת אלפים איש בעלי „תעודות לבנות", ז. א. אנשים מחוסרי „תעודות צהובות". קצת מאלה הצליחו להסתתר ב„מלינות" ובבונקרים. אחר־כך היתה כבר אוכלוסיית־הגיטו מחולקת לשני חלקים: כשרים — בעלי תעודות צהובות — ובלתי־כשרים, בעלי התעודות הלבנות, השרויים תמיד באימת־

*

הפתקאות הכחולות בוטלו במהרה. מתחילה נהוג היה שכל איש היוצא לעבודתו צריך להשאיר לבני־משפחתו העתק של תעודתו, „מאושר" מטעם משטרת־הגיטו.

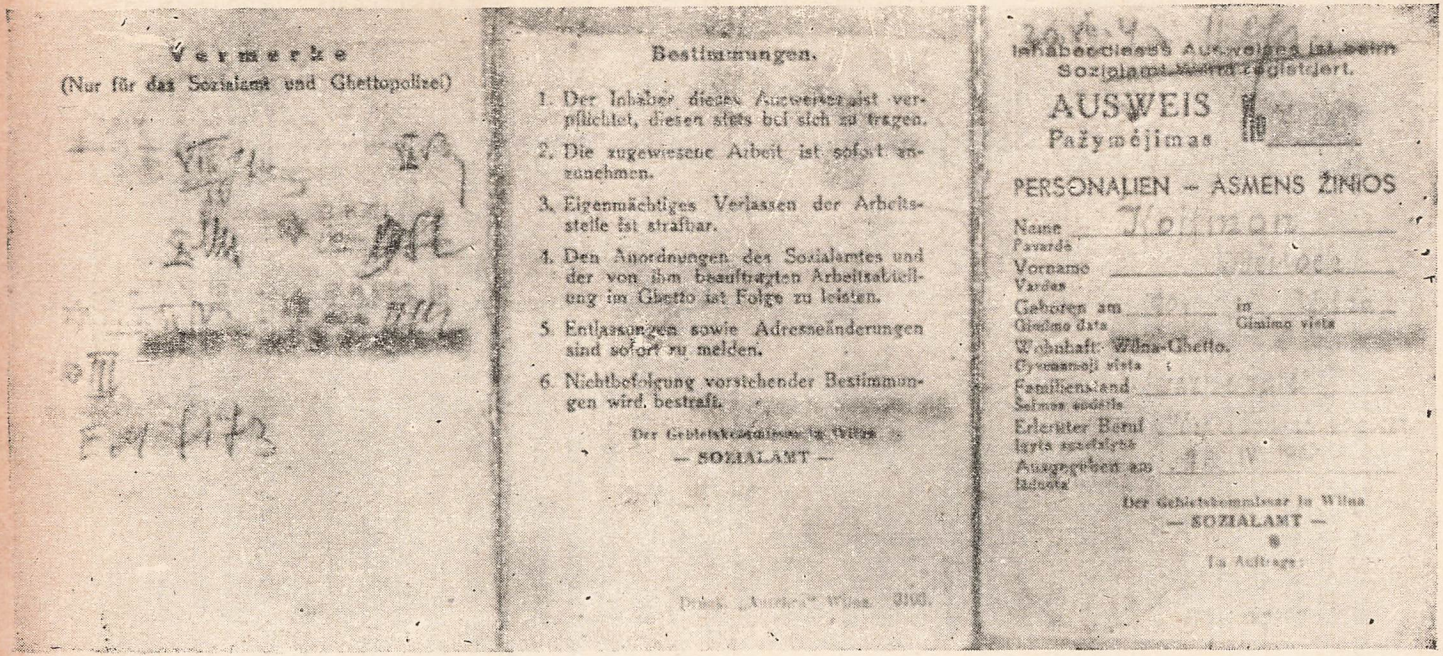
תעודת זהות (צהובה) של הגיטו

האות M מסמנת, שבעל התעודה הוא גבר (Mann)

אחר־כך יצאה פקודה כי כל הנשארים בגיטו, שאין תעודות צהובות בידיהם, מחוייבים לקבל תעודות־משפחה ורודות*. בזה קיבלה מועצת־היהודים רשות לתת למספר ידוע של יהודים מחוסרי־תעודות, מסוג בעלי־המקצוע הנחוצים לעבודה בגיטו, „תעודות־חסות" ורודות.

---

* עם „תעודה צהובה" ביד רשאי האיש לצאת לעבודתו אל מחוץ לגיטו, ואילו „תעודה ורודה" אינה נותנת רשות אלא להיות בתוך הגיטו פנימה. לשם יציאה מן הגיטו היו בעלי התעודות הורודות זקוקים לתעודות נוספות מיוחדות, כחולות, וכעבור זמן מה — לפתקאות ירוקות נוספות. יוצאים מן הכלל קבלו רשות ללכת יחידים מהוץ לגיטו, על סמך תעודות מיוחדות „תעודות־מעבר".

Vermerke
(Nur für das Sozialamt und Ghettopolizei)

Bestimmungen.

1. Der Inhaber dieses Ausweises ist verpflichtet, diesen stets bei sich zu tragen.
2. Die zugewiesene Arbeit ist sofort anzunehmen.
3. Eigenmächtiges Verlassen der Arbeitsstelle ist strafbar.
4. Den Anordnungen des Sozialamtes und der von ihm beauftragten Arbeitsabteilung im Ghetto ist Folge zu leisten.
5. Entlassungen sowie Adressenänderungen sind sofort zu melden.
6. Nichtbefolgung vorstehender Bestimmungen wird bestraft.

Der Gebietskommissar in Wilna
— SOZIALAMT —

Druck „Ausrika" Wilna 3000.

Inhaber dieses Ausweises ist beim Sozialamt Wilna registriert.

AUSWEIS
Pažymėjimas Nr. [illegible]

PERSONALIEN — ASMENS ŽINIOS

Name [illegible]
Pavardė

Vorname [illegible]
Vardas

Geboren am [illegible] in [illegible]
Gimimo data Gimimo vieta

Wohnhaft: Wilna-Ghetto.
Gyvenamoji vieta

Familienstand
Šeimos padėtis

Erlernter Beruf
Įgyta specialybė

Ausgegeben am [illegible]
Išduota

Der Gebietskommissar in Wilna
— SOZIALAMT —
In Auftrag:

פנקס־עבודה אדום

כוחו היה כ„תעודת־חיים" צהובה"

בסוף דצמבר 1941 נתקיימה „אקציה" בגיטו, וכל מי שלא היתה „תעודה ורודה" כזו בידו הוצא לפונאר.

לאחר זמן בוטלו כל התעודות הצהובות, הורודות, הכחולות והירוקות והונהגו פנקסי־עבודה אדומים, שנחשבו אז לתעודות הטובות והבטוחות ביותר.

עבר עוד זמן־מה, והנה נמצא כי בפנקסים האדומים רשומים סוגים שונים; כל מקצוע שייך לסוג המיוחד לו (ואיך לדעת איזה סוג עדיף?...).

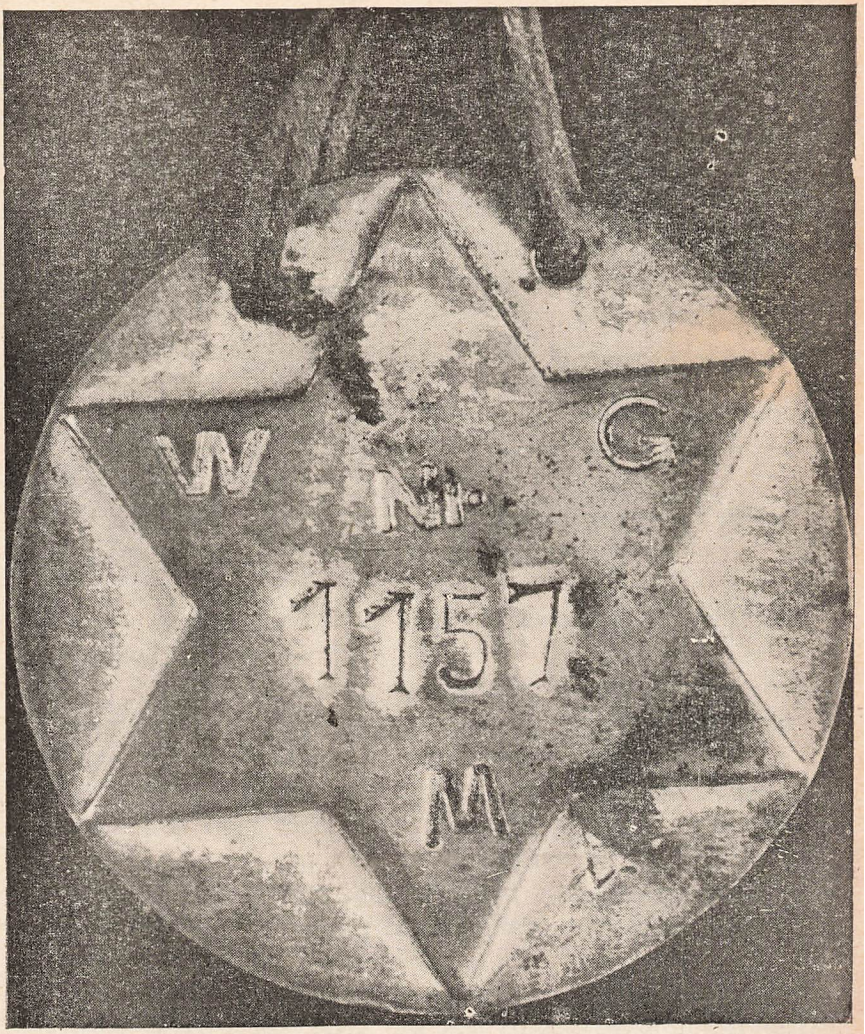
בעוד זמן־מה הונהגה „דרכיית־הגיטו הצהובה". כל גבר קבל דרכיה עם אות מ (מאן) וכל אישה עם אות ו (ווייב). כל דרכיה מספר מיוחד לה. כל בעל דרכיה קיבל „מספר של פח", שמחויב היה לשאתו על צוארו. בגיטו היה זה מכונה „מספר־הכלב".

באוגוסט 1943 נוכח הגיטו לדעת כי ישנם „מספרים גבוהים" (למעלה מרבבה) ו„מספרים קטנים" (למטה מרבבה). התחילה פרשת הוצאתם של „המספרים הגבוהים" לאסטוניה.

בספטמבר 1943 כבר לא הועילו כל „תעודה", כל „פנקס" וכל „מספר". הגיטו חוסל ותושביו הוצאו, קצתם למיתה וקצתם למחנה־ריכוז, ורק מספר קטן מאוד הובא לכמה גושי בנינים שמחוץ לגיטו.

תעודות בלי צילומים.
תעודות עם צילומים.
תעודות לבנות ממחלקת־העבודה.
תעודות לבנות ממועצת־היהודים.
תעודות לבנות עם הכותרת: „פועל מקצועי".
תעודות־חיים צהובות.
פתקאות־משפחה כחולות.
תעודות־חסות ורודות.
תעודות־משפחה ירוקות.
תעודות־מוסף ירוקות.
תעודות־מוסף כחולות.
תעודות־מוסף סגוליות.
„תעודות־מעבר" בשביל חוץ לגיטו.
פנקסי־עבודה אדומים.
דרכיית־גיטו צהובה עם מספרים קטנים.
דרכיית־גיטו צהובה עם מספרים גבוהים.
„מספר־הכלב" העשוי מפח.

הנה זו היתה הדרך הנאצית להתעות, להכות בסנוורים, להדיח, לפרד, להרוס את המוסר ולשתק את כוח המרי של איש־הגיטו.

מספר־הפח של הגיטו

האותיות W G ראשי־תיבות של Wilnaer Ghetto (גיסו וילנה);
האות M — Mann (גבר); במרכז — המספר האישי

מה עדיף ממה?

איש־הגיטו היה מרגיש את עצמו תמיד כמי שנלכד בפח. תמיד היה רואה את עצמו מוקף סכנות, עומד להיות מוצא לחיסול, ובכל תמורה שחלה בחיי הגיטו לא היה מחפש אלא את המזימה החבויה בה, כוונה של גרמנים לרמות, להוליך שולל, להוציא למוות. והנסיון היה, אמנם, מצדיק ומאשר את החשדות הללו...

בחיי יום־יום בגיטו ובעבודה מחוץ לגיטו היתה מענה אותו תמיד המחשבה האחת: כיצד מתחמקים מן הסכנה האורבת? כיצד מתקוממים נגד המזימה הגרמנית הכמוסה?

בכל מאורע שאירע בגיטו, בכל מקרה שאיש־הגיטו צריך היה להחליט ולהכריע היה עומד נבוך, מבולבל ולבו מלא ספקות: מה ממה עדיף?

משנכנסו הגרמנים לוילנה והתחילו „החטיפות", נעשה ברור לכול, כי אין טוב מלהשיג „תעודה".

אך, כאמור, הוכיח הנסיון כי יש אשר כשרותה של תעודה מתבטלת פתאום; מהלך אתה לבטח ותעודתך בכיסך — לפתע־פתאום אתה מובל לסוהר. ואילו האיש המסתתר, שאין לו תעודה, — נשאר בחיים.

ובכן — מה עדיף ממה? ללכת לעבודה כדי שתהא לך תעודה ברשותך? או לחיות במסתרים כמחוסר תעודה? אולם כמה הוא השיעור, במשך כמה זמן יכול אדם להסתתר? הלא זקוק הנהו לאכילה, לשתיה, וכל אלה אינם נופלים מרקיע־השמים. הרי מוכרח הנהו גם לישון את שנתו, וסוף־סוף הרי עלול הנך להתפש גם בתוך ה„מלינה" שלך פנימה. ואילו עם תעודה בידך הנך לכאורה יותר בטוח!

רובו של הגיטו סבור היה, כי מן ההכרח להשיג תעודות. אולם היתה גם חבורת־אנשים קטנה מאוד, שלא נתנה כל אֵמון בתעודות. הפנקסים, ההרשמות והמיפקדים היו מטילים עליהם אימה. הללו היו חיים במחבואים, כבלתי־נרשמים, כ„נעלמים".

פעם בפעם היתה המשטרה עורכת בגיטו רשימות: מי הוא צעיר מבן־חמשים ומי למעלה מזה? למי יש תעודות ולמי אין? מי נשוי ומי רווק? מי בעל־מקצוע ומי לאו? מי צעיר מבן ט"ז ומי גדול ממנו?

איך לדעת איפוא מאי מניהו עדיף?

לכאורה הרי נדמה כי מוטב להיות צעיר מבן חמישים, שהרי אז האיש עודנו בגיל „המסוגל לעבודה".

והנה מתברר כי את הצעירים מכריחים ללכת לעבודה קשה ואילו לזקנים מניחים לגמרי (גרמנים הומניטאריים!...).

לעומת זאת יודע כל איש בלבו כי צפונה כאן כוונה רעה: הגדולים בשנים אינם הולכים לעבודה, ע"כ לא יקבלו „תעודה" וסופם שיוצאו למיתה.

מה איפוא יש לעשות כדי להיות בעת ובעונה אחת גם זקן גם צעיר: לבלתי לכת לעבודה, משום שאין כוחות־הזקן הדלים מספיקים כבר לכך, ובו בזמן להיות גם „מוכשר לעבודה" — על כל צרה שלא תבוא?

ומה לעשות בבנים? לרשמם כגדולים מבני ט"ז? הרי אז יהיו זקוקים, לפי חוק הגיטו, ל„תעודה" עצמאית מיוחדת להם! וכיצד משיגים לכל ילד תעודה מיוחדת בשבילו? הרי גם בשביל האב והאם הושגה התעודה האחת בקושי רב. ולפי חוק הגיטו מותר לרשום על התעודה רק בנים עד בני ט"ז.

אף אמנם, ב„אקציות" מרובות מאוד ניצלו רק הילדים הצעירים מבני ט"ז. הם עברו ביחד עם הוריהם, חסו בצל תעודתם של הללו, ואילו הגדולים מבני ט"ז, שלא היתה להם תעודה מיוחדת לעצמם, יצאו למיתה.

מסתבר, איפוא, שמוטב לרשום את הבנים כצעירים מבני ט"ז. אבל עם זה יודעים האנשים בלבם, כי הצעירים לימים הנם חומר לא־רצוי, בלתי־מוכשר לעבודה, האוכל „לחם־חסד". והלב הנוקף חש מראש באסון הצפוי להם, לרכים בשנים. מה איפוא יש לעשות? מה יעשה האיש לבל יהא אשם בעצמו במות בניו?

מפר אחד שלי זכה, בגלל קשרי היכרות שלו, לרשום את בנו הנער בן הי"א כבן י"ז ולקבל בשבילו תעודה צהובה. האיש היה מאושר.

והנה נתפרסם חוק המחייב את כל בעלי־התעודות לעבוד עבודה גופנית קשה מחוץ לגיטו; ולפועלים העובדים עבודה קשה נשקפת תמיד הסכנה להשלח למחנות עבודת־הכפיה, בביצות־הכבול, בחטיבת־יערות, בהובלת קרוניות־חול! איך אפשר לסכן ילד סכנה שכזו? ובכן מוטב אולי לוותר לגמרי על אושר התעודה הצהובה ולרשום את הילד לפי גילו הנכון?

כל פעם שהיה מזדמן עמדי היה מענה אותי ממש:

— הווה־נא ידיד, עוצה עצה, עצה נאמנה של חבר, הלא אני דעתי נטרפת עלי לעצם הרעיון: מה עדיף ממה? — —

ואיך לנהוג בהורים?

בשורה שלימה של פלוגות־עבודה, כמו במשטרת־הגיטו, הותר לרשום את ההורים בתעודה, ועל־ידי כך ניצלו ממוות, בעוד שרבים מן ההורים

בפלוגות אחרות הוצאו לפוֹנאר. התחילה בין הזקנים בהלה להרשם כהוריהם של הפועלים „בפלוגות הטובות, הנבחרות".

לפלוגה הטובה והמאושרה ביותר נחשבה אז בגיטו יחידת־העבודה של הפועלים הפיסיים שעל־יד הגיסטאפו. הם היו מיוחסים. יהודים שהוריהם הותרו עליהם!

יום אחד, עם דמדומי שחר 4 בדצמבר 1941 נצטוותה יחידה זו — „יחידת הגיסטאפו", כפי שהיתה מכונה — שהתגוררה ברחוב סטראשוּן, לצאת אל הכיכר; כל משפחה והוריה עמה.

הכול הבינו כי אקציה היא שמכינים בגיטו, להשמדת הזקנים, ואילו אותם, את המיוחסים, מבדילים בכוונה, כדי להציל את הוריהם ממוות. אנשי היחידה הרגישו את עצמם מאושרים, — —

וכולם הובאו מן הגיטו אל בית־הסוהר שבלוּקישקי. שם הבדילו את „בעלי תעודות־העבודה" לחוד ואת הוריהם לחוד. את „בעלי־התעודות" החזירו אל הגיטו ואת ההורים הוציאו לפוֹנאר.

נמצא שפעולת־השמדה נעשתה אז רק בהוריהם של „המיוחסים". את ההורים האחרים, „ההורים הבלתי־חוקיים" לא חיפשו אז כלל, ודווקא הם, ההורים האומללים מחוסרי התעודות, נשארו בחיים...

ובכן התחילה „בהלה" בין ההורים: מה טוב לו לאיש להיות: אב בלתי־חוקי או אב רשום כדין וכדת? מאי מניהו עדיף?

וכן כשהתחילו משלוחי האנשים לאסטוֹניה, שוב לא ידע איש־הגיטו הפשוט: המוציאים אותם למיתה או לעבודה? ואפילו לעבודה הם נשלחים — איך אפשר לעבוד עבודת־פרך בתנאי־רעב, צינה ועירום? אולי מוטב מזה להשאר בגיטו?

אולם לגיטו הלא נשקפת סכנת החיסול גמור, ואת האחרונים אולי לא יוליכו עוד כלל לאסטוניה אלא לפוֹנאר!

ובכן, מאי מניהו עדיף? — הלצאת מרצון לעבודה קשה לאסטוניה, או להסתתר ולהשאר עד היום האחרון בגיטו?

לעולם אין אדם יכול לדעת דבר...

יהודי הגיטו הבין יפה, כי נמצא הנהו בכף־הקלע של מקרים, וכי הגרמני משחק בו כשחק החתול בעכבר; הנה הוא הניח לו והנה הוא חוזר ותופשו; לעולם אין אדם יודע מה יחליט, באשר כל החלטה עלולה לגרום לתוצאות הפוכות בתכלית מן המשוערות.

משום כך היו כל אנשי הגיטו, מנער ועד זקן, מזמרים זמר גיטואי

לעולם אין האדם יכול לדעת (מען קען קיינמאל ניט וויסן...)

אולי יתרחש נס?

— — — מתחילה לא האמינו הבריות...

„אין זה מתקבל על הדעת" — היה האחד טוען באזני חברו — „אין לוקחים סתם אנשים ומוציאים אותם ליריה".

מסתמא נעשית שם בפונאר חלוקה. מילא, הזקנים, שאינם יכולים לעבוד — לית ברירה — ימי מלחמה הם... גזר־דין... אבל את הצעירים, את הבריאים בגופם, משאירים ודאי לעבודה. ואת סבל העבודה ישאו איך־שהוא. —

— — ואולם ברבות הימים כבר י ד ע ו האנשים, כי פונאר פירושה השמדה. ואף־על־פי־כן היה כל אחד חושב בלבו:

— אולי יתרחש נס? — — —

הנס יכול לבוא תמיד מבלי שציפו לו:

עוד הבוקר עלולים הגרמנים להתפרץ לתוך הגיטו, לחטוף אנשים ולהוליכם לפונאר, אבל בחצי הדרך, לפתע פתאום, עלולה להגיע הבשורה הטובה, המאירה, שמצפים הם לה זמן רב כל־כך:

מהפכה בגרמניה!!!

או: קשר במטה הראשי וגרמניה נכנעת ומבקשת חנינה! או: היטלר מת פתאום, או נרצח — והקץ למלחמה! או: פלישה פתאומית של צבאות־נחיתה סובייטיים...

כי גרמניה עומדת לפני התפוררותה, כי סופה של המלחמה קרוב, קרוב הוא — זאת ידע כל יהודי ובזאת האמין באמונה שלמה, למן היום הראשון של המלחמה. הלא הדבר נראה ברור מתוך כל הודעות הראדיו!... (כמה ערבו בגיטו לאזנים הודעות הראדיו, הללו גדלו והלכו תוך כדי הימסרן מפה אל פה!).

כי הסובייטים מנצחים והגרמני בורח; כי במהרה יהא הדגל האדום מתנופף מעל וילנה; כי זו אינה אלא שאלה של כמה שבועות (אולי ארבעה ואולי ששה?) — זאת ידע כל איש עוד בשנת 1941. — — —

הנס, הגאולה, תלויים מעל לראש. אין אדם צריך אלא להתאמץ ולהמתין עד שיעבור איך־שהוא הזמן הקצר; אין הוא צריך אלא לדחות איך־שהוא את הימים המעטים, להצטמצם לבל ירגישו בו. — —

ואז יתרחש הנס הגדול!

*

— מי הוא שנתן אומץ ללבנו לשאת את כל יסורי הגיטו?

— הבטחון הגדול שלנו, האופטימיות שלנו המסתורית ממש, אמונתנו הפאטאליסטית כי במהרה, במהרה יתרחש הנס!

— מי הוא שעזר להתעותנו ולהוליכנו שולל? מי הוא שסייע לשתק את כושר ההתנגדות שלנו ואת נכונות־הקרב שלנו? —

— בטחון זה עצמו, אופטימיות זו עצמה, אמונה פאטאליסטית זו הופה.

אמונה זו בנס היתה אומרת:

אפילו יוציאו למיתה את הכל, הרי עוד עלול להתרחש לך, באופן נסי, הנס.

אותך לא יחטפו!

אתה תצליח איך־שהוא להתחמק, להסתתר!

אולי גם תצליח לברוח איך־שהוא בדרך לפונאר.

ואולי גם בפונאר גופא תעשה חלוקה!

אפילו על־יד הבור ממש יכול לקרות עוד הנס, כי לא יפגע בך הכדור ומבין החללים תתחמק ותברח!

סיכויים מרובים כל־כך ישנם עוד, להשאר בחיים!

ולפי שמרובים כל־כך הסיכויים האישיים לכל אחד להנצל ממוות, אפילו בשעה שמוציאים אותו לפונאר — לשם מה איפוא יהא חושב על מרי והתקוממות? — — —

התקוממות בגיטו המוקף אוכלוסיה של ליטאים ופולנים, שלא יסייעו לך בקרב אלא יסייעו לשונא — לגרמני; התקוממות בגיטו הנתון בצפרני הגרמנים, המוקף טאנקים, מכונות־יריה ומפציצים; — התקוממות בגיטו — פירושה, להסתלק מכל תקוות חיים, להתיאש מכל סיכוי לנס; התקוממות בגיטו נראתה לכתחילה בעיני רוב תושבי הגיטו כיציאה ודאית וגלויה למיתה...

ואולי משום שהאמונה בנס האישי, הפרטי, להשאר בחיים. והאשליה־העצמית: „יהיה טוב, איך שהוא" היתה שוררת בכל הגיטאות; ומשום שלא ניפרו כל סימנים של פעולת־מרי אנטי־נאצית פולנית או ליטאית; ומשום שאיש לא העריך את כוחה הרב של תנועה פארטיזאנית בתחומי האויב, המצטרפת מרבבות פעולות־מרי אישיות — אולי משום כך נתאחרה הופעתו של המרי היהודי המאורגן. —

*

„מנבאי השחורות", אלה שהיו מתרים ומזהירים מפני הבטחון הפאטאליסטי, שהיו מצעקים: „אל תבטחו בנסים, הגרמני אומר להשמיד את

הכול וגם עשה יעשה זאת, הבה איפוא נמוּת לפחות מיתה של כבוד", — „רואי השחורות" הללו, השרויים במצב של „לאחר יאוש", הם שהקימו את המרי היהודי.

אבל גם הם, ההולכים בגלוי למוות, גם הם האמינו במעמקי נשמתם, בנס, בנס ההיאבקות. שכן קשה ההליכה מתוך יאוש — אפילו למיתה...

שואפי־המרי האמינו בנס. אולי תגיע עזרה מאת תנועת־הפארטיזאנים הפולנית? ולאחר זמן: אולי יגיעו ברגע האחרון סעד ועזרה מן המחתרת הקומוניסטית? ובראותם כבר, כי גם הדבר הזה אינו במציאות, האמינו: היה יהיה קרב בגיטו — קצתם יפלו, אבל אולי יצליחו קצתם לפרוץ להם דרך אל היער ונשקם בידם. וכה היה יצר־החיים לוחש על אזנם של הנכונים למסירת־נפש, למיתה־בקרב: דרך המחתרת, דרך המרד בגיטו, דרך המלחמה ביערות אולי תגיע לנס השחרור:

אולי יתרחש הנס?!

*

כתריאל ברוידא, שחקן ומשורר עממי, חיבר שיר שכל הגיטו היה מזמר אותו. פזמונו החוזר של השיר העממי הזה היה:

אפשר וועט געשען א נס?
אפשר וועט געשען א נס?
אמת, יידן, מען קען ניט זאָגן:
ס׳איז שווער דעם גורל דורכצוטראָגן —
נאָר אפשר וועט געשען א נס? — — —* .

אולי עוד יתרחש הנס?
אולי עוד יתרחש הנס?
אמנם, יהודים, מהחובה לומר:
כבד משא הגורל המר —
אך אולי עוד יתרחש הנס? — — —

מלינות

אחת הצורות הראשונות של ההתנגדות לכוונות־ההשמדה של הנאצים — היו ה„מלינות" (הפונקרים): הם היו אחד הגלויים הראשונים של הרצון להתקומם נגד ההובלה למוות. השם „מלינות" ידוע היה עוד לפני המלחמה בשפתם של העבריינים, שהיו מבקשים להם מחסה ומסתור מעיני הרשות. ויש, כנראה, יסוד לדעה, שמוצאה של מלה זו הוא מן המלה העברית „מלונה". אבל גם הפולנים היו משתמשים במונח זה, הן בשיחותיהם והן בכרוזיהם.

עד מהרה נפוץ ענין בניית המלינות והיה לנחלת הרבים. ועוד בפוגרום הראשון, ב־17 ביולי, 1941, בשכונת נובגורוד ניצלו גברים רבים, לפי שהכינו להם מלינות בעוד מועד.

ומשנכנסו האנשים לגיטו היתה ראשית מחשבתם: לבנות מלינות!

התפתחה אמנות שלמה בבנייה זו. היו סוגים שונים של מלינות: מלינות אינדיווידואליות, מלינות־של־דירות, מלינות־של־גושים, מלינות־של־חצרות. ברובן היו המלינות „משותפות". כי רק במאמצים משותפים אפשר היה להשיג את חמרי־הבנין הנחוצים, את המקום הדרוש, את האנשים הדרושים לבניית המלינה.

*

היסוד העיקרי בבניית המלינה הוא הסוד. לבל יודע עליה חלילה דבר לאיש, מלבד אלה שיצטרכו לשבת בה בשעת הסכנה.

אם יודע הסוד לשכנים עלול הוא להגיע גם לאזני המשטרה... ואז ניטל כל ערכה של המלינה ממנה. בכלל, מלינה שיודעים עליה גם אחרים, מלבד בעליה, עלולה „להכשל" במהרה.

אימתי בונים מלינה? — בבניית המלינה עוסקים כרגיל בלילה, שעה שהכל ישנים. אבל יש שחשבו אחרת: שמא יעורר השאון בלילה חשד בלב השכנים? על־כן היו אלה בונים את מלינותיהם דווקא באמצע היום, בשעות הרעש וההמולה הרגילים והיו נושאים את החומר והלבנים בגלוי, כאילו לאיזו מלאכת בדק בבית.

כל מקום המעלים את תושביו מעיני רואים מתאים הנהו למלינה. המלינות ניבנו בעליות־גג, במרתפים, מתחת לבנינים ישנים, מתחת

לארגזי־אשפה, מתחת לבתי־כסא, בתוך ארובות־עשן, מתחת לבארות־מים, במערות. לא היתה חצר בגיטו שלא תהא בה מלינה, או גם מלינות אחדות.

אחד מטיפוסי־המלינות הנפוצים ביותר היה חדר מוסווה (או חלק של חדר), מכוסה שטיחים, חסום בארון־בגדים או מזנון, שבתוכו היה פתוח פתח קטן לתוך „מלינת־הבית", כפי שהיתה זו מכונה. עתים היו אנשים מוטלים בתוך מלינה שכזו במשך ירחים תמימים.

מלינות רבות היו בחצר בית־החולים הגיטואי, שנמצאו בה הרבה אסמים ועוד בניני־שימוש שונים. וכן היתה החצר של בית היוּדנראט (רחוב רודניצקה 6) משמשת ממש קן של מלינות. שם נמצאה גם מלינה אחת שכניסתה דרך תנור, אשר מכסהו נפתח ונסגר בכוח החשמל. גם במקומות אחרים היו מלינות שהכניסה לתוכן דרך תנורי־אפיה.

מלינה בשביל 80 ילדים, שכניסתה דרך תנור־פחים, נבנתה בגוש הבנינים של הפועלים היהודים „קייליס", שמחוץ לגיטו. תנור־פחים כזה היה מוסך כל היום שלא יעלה על דעתו של הגרמני כי מאחוריו נמצא מי־שהוא. שם, בתוך מלינה זו, סוּדר בית־ספר לילדים; שם נערכה להם גם הצגה.

המהנדס מארכוס הראה לי מלינה ברחוב רודניצקה 6, מעל לבנינו של תיאטרון הגיטו (שהיה מכונה בשעתו בוילנה: האולם העירוני הקטן). שהיתה מהווה „מלינה בתוך מלינה". עלית־גג מוסווית כהלכה היתה משמשת מלינה לשלוש מאות איש בשעת הפעולה הראשונה של התעודות הצהובות, ובשעת הפעולה הבאה נתגלתה. בתוכה היתה קרן־זוית מוסווית, שבה יכלו לחיות רק אנשים מספר בהיותם שכובים על בטנם, מבלי שתהא להם אפילו האפשרות להתהפך. בה ניצלו אנשים אחדים ממוות, בעת שנתגלתה המלינה בעלית־הגג.

לאחר חיסול הגיטו השני עוד הוסיפו יהודים רבים לחיות שם במלינות. פעם בפעם היה הגיטו מס. 1 מזדעזע מידיעה, כי שוב נתגלתה מלינה בגיטו מס. 2, והאנשים שנמצאו בה הוצאו לפוֹנאר.

בתוך המלינות היו האנשים מכינים להם מלאי של מזונות, מיתקני חשמל, דליי־מים (למקרה שהגרמנים ינתקו את צנורות־המים), צרכי עזרה ראשונה. היו מי שהכינו להם גם ספרים לקריאה. במלינות רבות, שהוקמו בגיטו בתקופה יותר מאוחרת, היו אשנבים מיוחדים לארובות־העשן, כדי לאוורר, וגם „בתי־מרקחת של המלינות".

*

לדירתנו, ברחוב זאוואלנה 44, היתה מלינה גדולה בעלית־גג, שיכלה להכיל בקרבה כמאה איש.

מתגוררים היינו בעלית־גג, במנסרדה. מסדרון אפל היה מחבר את דירתנו לחדר קטנטן, שמאחוריו נמצאה עלית־הגג הגדולה. במסדרון הוקם קיר עבה, עשוי לבנים, ובו פשפש קטן, הנפתח במנגנון מיוחד, המרימו ומורידו. בפתח זה היה אדם יכול להכנס רק בזחילה „על ארבעתיו". מאחורי הפתח נמצאו החדר הקטן ועלית־הגג.

במשך הזמן סודרו במלינה נוחויות מודרניות: מנגנון חשמלי להרתיח עליו מים, אצטבעות שאפשר לשכב עליהן. הפתח הקטן של המלינה היה מוסווה בבית־כסא, שבו דלי מיטלטל. במלינה זו הצילו מאות אנשים את חייהם ממוות, בימי ה„אקציות" השונות בגיטו. הרבה פעמים היו אנשי ס. ס. מתדפקים על כותל המלינה, ולא יכלו למצוא את מקומה.

פעם אחת קרה מקרה והמלינה היתה קרובה לכשלון.

חלונותיה של העליה נשקפו אל מחוץ לגיטו. ומדי לילה בלילה היה הכרח להאפיל עליהם, משום חובת־האיפול של ימי־המלחמה. פעם, בערב שבת, שכחו כמה זקנים שהתגוררו במלינה להאפיל את החלונות, וכהרגלם מאז ומתמיד העלו נרות ועמדו לקבל את השבת. ומאפלת הגיטו, בלילה, רמז לעבר העיר אור נרות־שבת מהמלינה.

הרגיש בכך גרמני שעבר במקום: מן הגיטו עולה אור באפלת הלילה. מיד הזעיק את שוטרי הגיטו והראה להם מהיכן האור בוקע. באו השוטרים ברעש רב אל הבית: „הא כיצד? נר דולק אצלכם באפלת הלילה!" כל תושבי הבית ענו פה אחד כי אינם יודעים דבר, אדרבא, יבדקו־נא השוטרים בכל הדירות. כל החלונות מואפלים ביריעות שחורות. ובכן, אמר השוטר, ודאי יש לכם כאן מלינה נסתרה, שממנה האור בוקע! הוא חיפש אותה ולא מצאה. —

אולם מאותו יום היו האנשים הולכים בפחד לתוך מלינה זו, והיו תמיד חוששים שאור זה שבקע מתוך המלינה, יסגירם בידי האויב.

*

כשהגיעו הידיעות על חיסולם של גיטאות אחרים, נוכחו האנשים לדעת כי המלינות, שהצילו את חייהם של אלפי יהודים בימי „האקציות" הראשונות, לא תצלנה אותם ביום החיסול, כאשר הגרמנים יפציצו את הגיטו ובין הרחובות יחפשו אנשי ה„איפאטינגאַ" הליטאים את המתחבאים האחרונים וימצאום שם.

על־כן התחילו בונים בעיר, מחוץ לגיטו, מלינות מחוברות במנהרות אל הגיטו. מן החצר שברחוב כרמליטא 3 הוליך מתחת לאדמה מעבר־מחתרת אל המלינה, שנמצאה מתחת לנגריה פולנית ברחוב כרמליטא 2 (מחוץ לתחום הגיטו). מבית־החולים היהודי בגיטו נמשכה מנהרה אל בית־הכנסת

„טהרת הקודש" שברחוב זאוואלנה. מן החצר שברחוב שפיטאלנה 6 נמשכה מערה אל מנזר „כל־הקדושים", שברחוב רודניצקה. מן החצר ברחוב הגרמני 29 היתה נתיבת־מחתרת אל הגיטו השני. מאותה חצר הוליכה נתיבה על־פני שלושה מרתפים גם אל תעלות הביוב העירוני.

המהנדס ספוקויני בנה רשת שלימה של נתיבות־מחתרת משונות ועקלקלות, שהוליכו מרחוב רודניצקה אל תעלות־הביוב.

אנשים רבים שכרו להם מלינות (בזהב ובחפצי־ערך אחרים) אצל פולנים מחוץ לגיטו. הם יצאו לגור בהן ביום שלפני חיסול הגיטו והסתתרו במשך חדשים ארוכים בעליות־גג ובמרתפים. בגלל הפרובוקציות של השכנים והיפושיהם של הגרמנים זכו רק מתי מספר מהם להשאר בחיים עד יום השחרור.

*

קשה, קשה לאין תיאור, היה כל רגע של חיים במלינות. בשעת „אקציה" היו המלינות מתמלאות אדם רב עד אפס מקום. עד מהרה היה חסר אויר לנשימה; היה מגיע לידי חוסר אויר שכזה, שקשה היה להצית גפרור. האנשים היו שוכבים מתעלפים, המומים. והיו מקרים רבים שאנשים היו פותחים את פתח המלינה, כדי להכניס קצת אויר לתוכה, ולעתים קרובות היתה המלינה נכשלת בשל כך.

יושבי המלינה היו רגילים למנות מביניהם „מפקד", שהיה מקיים את המשמעת במלינה, מראה לכל אדם את מקומו, מחלק את המזונות המשותפים ואת מעט המים, קובע את מועד פתיחתה של המלינה. ל„קומנדנט־המלינה" היו סמכויות של דיקטאטור.

העצבנות במלינות היתה מגיעה לדרגות הגבוהות ביותר. היו מקרים של פסיכוזים המוניים.

הכבידה ביותר מציאותם של ילדים במלינה, ויש שהדבר נסתיים באופן טראגי. בכי הילדים היה מכשיל את המלינה. פעמים, באמצע המתיחות האיומה, בדממת המוות, נשמע קול צעדי אנשי הגסטאפו המתקרבים. ופתאום — בכי של תינוק. החרדה גוברת. מה לעשות? בכן, אנשי־המלינה סותמים את פי הילד בכר. הפעוט מפרכס ונאבק. מהדקים את הכר. לבסוף — הגרמנים מתרחקים. אך הילד כבר כחול, מת.

פעמים הרבה הייתי רושם סמי־הרדמה להורים שילדים קטנים להם. בשעת „אקציה" לפני צאתם למלינה היו ההורים מרדימים בסמים אלה את התינוקות, ומצילים מאסון את אנשי המלינה ואת הילדים.

והיו מקרים שמלינה היתה נכשלת בגלל מותו של אחד האנשים.

הבר־מינן היה מתחיל להרקב והיה הכרח לפתוח את המלינה כדי להביאו לקבורה. אז היתה המלינה נכשלת ומתגלה.

*

לאחר חיסול הגיטו נתגלו הרבה מלינות על־ידי אנשי הגסטאפו וה„איפאטינגא" הליטאיים, אנשים רבים הסתתרו או בתעלות־הביוב.

בפרק זמן זה לא הייתי כבר במקום; עליו סיפרו לי לאחר השחרור אנשים שניצלו ומסרו לי פרטים על חייהם שם.

בתוך התעלות היו האנשים מהלכים באפלה. במשך הזמן התרגלו לכך והיו מכנים את התעלות בשמות הרחובות אשר מעליהן. יש אשר סילון של מי־שופכין היה מציף את הביב והאנשים היו מוכרחים להאחז בכל כוחותיהם בצנורות, שלא להסחף עם הזרם.

בלילות היו האנשים יוצאים מן התעלות לתור להם מזונות. במשך הזמן מצאו אחדים מהם נוצרים מפרים בשכנותן של התעלות ובנו להם אצלם מלינות־בונקרים, שהיו מחוברות מתחת לאדמה עם תעלות־הביוב. שם היו מתגוררים במלינות (שבהן היה יותר חם) ובשעת סכנה היו בורחים מתוכן אל הביבים.

כן סופר לי כי בשנה האחרונה, שבין חיסול הגיטו ובין השחרור, התקינו המסתתרים בביבים ובמלינות בית־כנסת להתפלל בו, וכן גם שדה־קברות קטן, בתוך מלינה שברחוב הזגגים מס. 9.

ה„נסתרים" בביבים כתבו יומנים, חיברו שירים ויצירות מוסיקאליות על החיים בתעלות־הביוב.

עם בואם של הסוביטים לוילנה, יצאו לחפשי ניצולי־התעלות.

*

הרבה שירים וחיבורים שנכתבו בגיטו תארו את החיים במלינות. ברצוני לפרט כאן אחדים מהם.

המשורר ישראל דימנטמאן כתב נובילה עברית בשם „עד השער", שעיקר פעולתה הוא במלינה של הגיטו השני, לפני החיסול.

המשורר אפסקין חיבר שיר „יהודי מן המלינה", שהיה מושר גם בפי ילדי הגיטו.

סאליה ואקסמאן הצעירה חיברה דראמה בפולנית, שחלק מפעולתה הוא בתוך מלינת־גיטו.

בשירים „שלבים, שלבים!...", „תוך מלינות ישבנו" — תוארו רגשותיהם של האנשים במלינה בשעות ה„אקציות".

מורי בתי־הספר העממיים אספו תיאורים רבים מאת ילדים, שהעלו על הנייר את חוויותיהם במלינות.

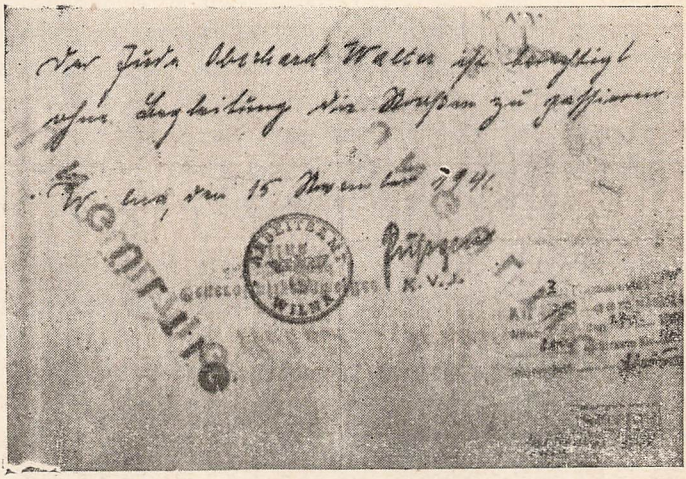
נוצרו מלים חדשות לרוב. „הייתי ממולן כהלכה", „המלנתי תפוחי־

אדמד לייטו". „הוא הנהו מלינאי מומחה". כן היו שגורים בפי הבריות כמה (מתגמים על המלינה, כגון: „מלינה טובה היא התעודה הטובה ביותר".

אשת המורה סטוליצקי ילדה את בתה במלינה וקראה לה בשם: מלינה...

*

המלינות היו משמשות גם את תנועת־המרי. במלינות היו נערכות אסיפות חשאיות: בהן היו עוסקים בתרגילי־נשק. שם גם נאגרו אוצרות־הנשק של תנועת הפארטיזאנים. ודרך צנורות־הביוב יצאו החבורות האחרונות של מתקוממי־הגיטו אל היער.

תעודת מעבר (פאסידשיין)

תעודה זו נתנה רשות לנושאה, ללכת ברחובות העיר, בלי ליווי.

יום־כיפורים הראשון בגיטו

ענינים כבדים תלויים היו מעל לגיטו: יום הכיפורים ממשמש ובא... מתקרב היום שהגרמנים נוהגים להפכו ליום־דין ליהודים.

עוד בשנת 1939, בזמן שברחתי מן השבי הגרמני ועברתי דרך העיר יארוסלאב וראיתיה „טהורה מיהודים", סיפרו לי פועלי הקטרים הפולנים כי ביום־הכיפורים הכריחו הגרמנים את כל היהודים להתאסף על שפת הנהר סאן (החוצה את יארוסלאב), להתפשט עירומים ולרדת לתוך מי הנהר. ואז פתחו הגרמנים באש ממכונות־יריה. מי שידע לשחות חצה את הנהר ועלה במערומיו על חופו השני (השייך לסובייטים); כל השאר ניספו במימי הסאן.

פליטים שברחו מפולין ידעו לספר המון סיפורים כאלה על מעשי זוועה, פרובוקציות ושחיטות איומות, שנעשו בידי הגרמנים ביום־הכיפורים. זה היה נוהג גרמני: לכוון את פעולות־הדם בימי חג ליהודים.

*

בערב, לתפילת „כל־נדרי", היו כל בתי־הכנסת בגיטו מלאים עד אפס מקום. כן נוצרו עוד „מניינים" לתפילה בחדרים שונים. בחורבות ובחצרות בתי־המדרש.

נהרו האנשים לבית־התפילה. מהם שבאו לקרוע שחקים, מתוך תקוה: אולי בתשובה, תפילה וצדקה יעבירו את רוע הגזרה; מהם שהלכו לקרוא את וידוים האחרון, ביום־הכיפורים האחרון שלהם. והיו שבאו בלי תקוה, וגם בלי יאוש, אלא שנכספו להיות אותה שעה יחד, בכפיפה אחת, עם כל העם, עם המון בית־ישראל, עם אחים שרבים מהם לא יהיו כבר כעבור שנה בחיים (ואולי גם הוא, ואשתו, וילדו — בכללם).

התפילות קרעו שמים. ההתלהבות הגיעה לצורות מסתוריות. הנקהלים השמיעו זעקת־תפילותיהם בהרימם אגרוף כלפי שמים. נשים וגברים היו מתעלפים ונופלים, תוך כדי בכי וזעקה, מרוב התרגשות נפשית, ומתוך רצון להשמיע עדי מרום שוועת תפילותיהם, אשר כמוה לא עלתה עוד על דל שפתי אנוש. — —

מתוך פסוקים נושנים בקעה ופרצה משמעות חדשה של תפילת־נידונים: הס קטיגור — וקח סניגור מקומי! — ריב ריבי — שעה ניבי! — כי הנה כחומר ביד היוצר — ברצותו מרחיב וברצותו מקצר — כן אנחנו

בידך חסד נוצר — לברית הבט ואל תפן ליצר — — — אהבת ציון אל תשכח לנצח — — ככלות כחנו על תעזבנו! — — עשה למען הרוגים על שם קדשך — עשה למען טבוחים על יחודך — עשה למען באי באש ובמים על קדוש שמך — נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך — — —

*

בשעות היום באו גרמנים מ„פלוגות־הסער" לגיטו וחטפו יהודים לעבודה. סחבום והוציאום מבתיהם ומבתי־הכנסיות, הוליכום אל פלוגות־הצבא שבפיראמונט, הסמוכה ל„בית־העולם הישן"; ציוו עליהם לרוץ בלי הפסק, כשהם נושאים קורות־עץ כבדות על כתפיהם, ותוך כדי כך דשו את בשרם במגלבי־גומי.

*

בשתים־עשרה בצהרים עבר לחש על־פני הגיטו. בגיטו מס. 2 נעשית „אקציה"; מוציאים משם את הכל, זקן ונער, איש ואשה. בהלה קמה בגיטו.

כעבור שעה נערך פתאום ב„גינה הקטנה", שברחוב רודניצקה 6, מיפקד של משטרת הגיטו. מפקד המשטרה יעקוב גאנס נתן פקודות. השוטרים היו חיוורים ומבוהלים.

— מה אמר גאנס?

על שאלה זו לא השיבו כלום. אבל בגיטו מסרו האנשים מפה לאוזן: הגרמני דורש יהודים. אלף — ואולי יותר...

קמה דממה. לא נלקח ולא נחטף איש. גם מן הגיטו מס. 2 לא הגיעו כל ידיעות. לתפילת הנעילה נתמלאו בתי־הכנסת שוב עד אפס מקום.

ושוב בוקעת ועולה הטענה: כל עיר על תלה בנויה, ורק עיר האלוהים מושפלת עד שאול תחתיה! — — מידת הרחמים עלינו גלגלי — ובעד עמך רחמים שאלי — — —

וכעין הרגעה ירדה על הלבבות.

תקעו בשופר ובקולי קולות קראו: לשנה הבאה בירושלים!

ויהודים יצאו ואמרו איש לרעהו:

—יום טוב! לשנה טובה! תפילתנו לשנה טובה נתקבלה! ואולי באמת: לשנה הבאה בירושלים? הוי, כמה יהא בכך ממידת היושר!

צעירים לחצו ידים איש לרעהו, תוך כדי איחולים: לשנה הבאה בירושלים! עוד בשנה הזאת בירושלים!

*

בביתנו (רח' דיסנא 5) נתכנסו המון אנשים לטעום מה אחר הצום. הכלו להם מרוח בכעין ריבה וקנחו במים רותחים; הוכן גם מרק־תפוחי־אדמה.

בקהל נזדמנו מפרים ישנים.

פתאום מתפרץ לתוך הבית אחד משוטרי־הגיטו ומודיע:

— יהודים, מתכוננת איזו „אקציה"! דורשים אנשים. כל מי שיש לו „תעודה" בידו (היתה זו תקופת התעודות הלבנות!) — בטוח הנהו.

כעבור חצי שעה התרוצצו שוטרים מחצר לחצר והכריזו: „כל הגברים שיש להם תעודות ילכו מיד אל שער הגיטו. שם יטביעו חותמת על תעודותיהם ויחזירום לבתיהם! כל מי שלא תהיה בידו תעודה חתומה — יישלח אל הגיטו השני".

נחפזים הכול אל השער לחתום את תעודותיהם. וגם אני בתוכם...

פתאום קמה אשתי ממקומה ואומרת:

— אל תאמין למשטרה היהודית! אל תלך אל השער!

אני מביט בה בתמיהה:

— הלא תעודה בידי, ועלי לחתמה: כמוני ככל האחרים.

אבל אשתי אומרת:

— היהודי שהלך לעבוד במשטרה אינו טוב מן הגיסטאפו! לבי אומר לי כי יש כאן איזו גנבת־דעת. אל תצא לשער!

בו ברגע מתפרצים לבית שני שוטרים יהודים וחייל ליטאי מזוין והם מתחילים לגרש את כל הגברים אל השער. אבי נחפז להתלבש. אבל איננו מספיק. הם מניחים לו, ואילו את כל האחרים הם מוציאים מן החדר אל מעקה־הבית.

מרחוק מגיע לאזני קולה של אשתי:

— אל תצא לשער! חוס ורחם על עצמך, ברח!

בחצר — חושך ואפלה. יורדים אנו מן המדרגות. נקישות צעדינו מעלות הד רם. אני תופס את חברי בשרוולו: הבה נברח!

רצים אנו באפלת הלילה על־פני מדרגות בלתי־ידועות לנו. אחרינו רודפים. מן החצר עולות צעקות. מרוצה.

אנו עולים מהם במדרגות. קומה שניה, קומה שלישית. הצעקות מתמעטות, נפסקות. אנו קופצים ועולים לעליית־גג, ממנה לעליה שניה ומן השניה לשלישית. הרגשה פרואה נושאת אותנו על־פני מדרגות, סולמות. אין אנו יודעים בעצמנו היכן אנו נמצאים.

מרחוק, משער הגיטו, מגיע שאון רב ופתאום נשמעות יריות. ואחריהן קול צעדים, צעדי אנשים מהלכים. ושוב דממה, דממת־מוות. — —

עברה שעה. שתי שעות. שעות כשנים. דממה.

פתאום מגיע מעליית־גג מרוחקה איזה קול עמום: איכה? קול אשתי

הוא. — פה הנני ! פה הנני ! — אני עונה, וקולי כאילו לתוך עולמות רחוקים הוא נישא. — צא ! כבר נגמר ! נגמר !

על־פני מדרגות וסולמות זוחלים אנו ויורדים מעליית הגג, מלוכלכים ומאובקים ; בדרך מזדמנים לנו עוד אנשים שהסתתרו בעליות־הגגות. כולם מתכנסים לבית ; מבולבלים הם ושקועים בבכי. מספרים הם :

„המשטרה היהודית רימתה" !

„אלפי אנשים, שבאו לחתום את תעודותיהם, כונסו על־יד השער והוקפו שוטרים ; את תעודותיהם לא חתמו, אלא הוציאום מן השער בדרך לסוהר לוקישקי ! את מפריהם ושארי־בשרם הזהירו השוטרים בסודי־סודות לבל ילכו אל השער..."

שרה קופלוביץ הצעירה סחה לי בדמעות : היא השיגה בשביל אביה ואמה „תעודות", ראו את עצמם משום זה מבוטחים, וגרו ברחוב חזניצקי, ע"י שער הגיטו, באו באותו לילה השוטרים ורימו את אבא־אמא. היא ישבה באותו מוצאי־יום־כפור, יחד אתנו. אך שמעה שקוראים אל שער־הגיטו, רצתה אל הוריה, אבל מצאה את הבית סגור. הכל היה בבית, אפילו המעילים. אבא־אמא חשבו, שהם יוצאים לרגע־קט אל השער, לחתום את התעודות. מה תעשה כעת ? היא אשמה... כי סיפקה להם את התעודות... ובזה היא השלתה את אבא־אבא... ללא־תעודה — היו מחפשים מלינה למחבוא.

רצתה, טרחה, הסעירה את אנשי־הגיטו, ולמחרתיים, שבע בבוקר, קבלה רשות להכנס לבית־הכלא ולהוציא את הוריה. אבל אחרה — חמש בבוקר, השכם, הוציאו אותם לפונאר. —

*

רק מתי מספר שוחררו מבית־הסוהר. הרוב, כמה אלפים, הוצאו למיתה. כך עברה ה„אקציה" של יום־הכפורים.

מני אז ניטל מן היהודים בגיטו הבטחון בשוטרים היהודים ולא היו רואים אותם עוד אלא כראות מכשירים ביד הגסטאפו.

*

באותם הימים התחילה המחתרת את ראשית צעדיה. החל לבקוע רעיון המרי המאורגן.

מי יחיה ומי ימות

באוקטובר 1941. חודש לאחר כניסתנו לגיטו, נפוצה שמועה: התעודות שהיו בידי הבריות עד עתה מתבטלות. מכניסים תעודה חדשה — את התעודה הצהובה.

חולקו אז 3000 תעודות כאלו ועל כל „תעודת־חיים" כזו רשאי היה האיש לרשום גם את אשתו ושני ילדים עד גיל שש־עשרה. בסך־הכול צריכים היו איפוא ליהנות מן התעודות הללו מ־10.000 עד 12.000 איש.

אולם בגיטו נמצאים בערך כ־23.000 איש. מה יהא איפוא בסופם של שאר האנשים?

הגיטו הבין כי מיד לאחר חלוקת התעודות הצהובות תושמד מחציתם של תושביו.

הדייקנות היסודית בשעת קיום הפורמליות של התעודה, כל מיני החומרות הכרוכות בקבלתה, הרשימות המדוקדקות לפי המקצועות, שנערכו אז בגיטו הוכיחו לכל כי הפעם נערכים מיון רציני ושיטתי של הגיטו וחלוקה: חציו לחיים וחציו למיתה.

בפלוגות־העבודה נערכו פיטורין. לבעלי־המקצוע המומחים הנשארים ולאנשים בעלי פרוטקציה נתנו הגרמנים תעודות צהובות. המפוטרים הרגישו מיד את עצמם כנידונים למוות.

אימה רבה תקפה את האנשים. התחילו מאמצי־בהלה להשיג תעודה־צהובה. יותר משני ילדים אסורים היו על בעל התעודה הצהובה. על־כן התחילה בהלה בהרשמת ילדים ובמחיקתם. האב שהיו לו יותר משני בנים היה רושמם על תעודתו של איש שני. הערירי היה רושם על תעודתו ילדים זרים. מצב־רוח של יאוש ודכאון השתרר בין פועלי המוסדות של היודנראט. לאלה הוקצב מספר קטן מאוד של תעודות צהובות. כך, למשל, קיבלו המורים, כולם יחד, רק עשר תעודות.

קטן מאוד היה גם מספר התעודות לרופאים, לאחיות, לסאניטארים. אחת מרופאות הגיטו, ד"ר ליבה חולם הכירה את רופא־העיר הגרמני עוד משנות האוניברסיטה, שבה למדו יחד, והיא השפיעה עליו שיוסיף עוד תעודות מספר בשביל אנשי המדיצינה. אולם גם אלו לא הספיקו. רופאים רשמו על תעודותיהם אחיות כנשים שלהם; סאניטאריות רשמו על תעודותיהן רופאים כבעלים. אבל גם אחרי כל אלה לא הספיק מספר התעודות הצהובות. על־כן הוחלט להטיל גורל.

באחד מחדרי ה„יודנראט" ישבה הועדה הפוסקת בענין התעודות. שעה שהוטל הגורל ביני ובין ידידי הותיק, הד"ר קולודנר הענ"ו, הצנוע והחביב, ישבנו שנינו במסדרון האפל־למחצה של היודנראט וחכינו לגזר־דיננו. שוחחנו, ובה בשעה ידע כל אחד מאתנו כי פיתקת־החיים לאחד הרי היא פסק דין מוות לרעהו. בין היושבים על יד הגורל היו הרופאים אייזיק גולדבורט מוילנה ולזר פינקלשטיין מקובנה.

והנה הוצאה בשבילי הפתקה לחיים — וידידי נידון — — בושתי לשאת את עיני — ואף־על־פי־כן לקחתי את התעודה: בשבילי, בשביל אשתי ולהצלת אחותי. (וגם זאת ידעתי, כי אילו זכה בתעודה זו ידידי היה הוא מתבייש לשאת את עיניו — ואף־על־פי־כן היה גם הוא לוקח את התעודה בשבילו, בשביל אשתו ובשביל עוד מי־שהוא...).

הוא הושיט לי את ידו לפרידה ואמר, כי לא אשמתי היא שהוא לא קיבל את התעודה. כך עלה הרצון מלפני הגורל. — —

קראו בשמי. נכנסתי אל החדר, קיבלתי את תעודתי הצהובה מס. 777, — זו תעודת־החיים שלי.

לווני מבטיהם של כל אלה שלא זכו לקבל תעודות, ויאוש פראי נשקף מעיניהם: מה יהיה עכשיו? האם עליהם לצאת למיתה? צעירים, רעננים, שופעי חיים — ולצאת ככלב — לפונאר? — —

על־יד המדרגות חיכתה לי אשתי:

— קבלת את התעודה! אנו נשארים בחיים!

— המעשיה טרם הגיעה לקצה. מי יודע מה צפוי עוד לכולנו. כן, לפי שעה אנו נשארים בחיים — אבל הד"ר קולודנר ואשתו? — —

ושנינו הלכנו חרש מן המקום, כמו לאחר הלווית־המת.

וכשהגיעה שעת „האקציה" הסתתרו הד"ר קולודנר ואשתו ב„מלינה". אבל אנשי הרשות מצאו אותם והוליכום ביחד עם חבורת אנשים אחרים לפונאר. בשער הגיטו הכירם שוטר יהודי, פרוכט, שהיה בשעתו מאיור בצבא הפולני, והוא הצילם.

ולאחר כך הוספנו לעבוד יחד בידידות, כל ימי הגיטו, במחלקה הסניטארית־אפידמולוגית ובמרכז המדיציני של בתי־הספר; ביחד היינו מרצים הרצאות להורים ולילדים — על שמירת הבריאות בגיטו.

גרם לנו מזלנו שנזדמן שוב פעם יחד במחנה־הריכוז קוראמא שבאסטוניה, שבו רפא אותי הד"ר קולודנר מטיפוס־הבהרות.

הגורל טלטלנו והביאנו יחד במצעד־הגירוש הגדול מקוראמא בכיוון גולדפילק, ששם עברנו את כל הדרך שלובי־זרוע, שלא ליפול במצעד האין־סופי הזה בשלג וברוח.

הגורל טלטל את שנינו למחנה גולדפילק, שבו היינו ישנים על גבי הקרשים הקשים, כשראשינו סמוכים זה לזה והיינו מחלקים ביניינו את מנת הלחם והמרגרינה; במחנה קראנו יחד את המגילה על מפלתו של המן ויחד ערכנו את סדר־היגון בליל הפסח.

*

היה לילה, אור ליום 23 באוקטובר 1941.

הגיטו שרוי היה בצפיית חרדה. עוד מעט, עוד מעט תבוא התחלת האקציה. במשך כל הימים והלילות עלה קול הלמות־גרזינים מן המרתפים ועליות־הגגות. האנשים בנו „מלינות".

בעליית־גגנו, בבית שברחוב זאוואלנה 44, שררה רוח נכאה. רוב תושבי הבית נשארו בלי תעודות צהובות. ה„מלינה" שלנו מוכנה. מהדקים את הקרשים האחרונים ומסווים את המלינה בגל של בקבוקים שבורים. האם תחזיק המלינה מעמד? הינצלו האנשים בתוכה?

פתאום אני חש כאב נוקב בצדי הימני. כאילו ננעצה סכין בבשרי. נשימתי נפסקת. אין אני יכול לשבת ואף לא לעמוד. בודק אני את עצמי. לא, אין זה אפנדיציט. שוכב אני על הארץ ונאנק בחשאי. בני־הבית מעבירים אותי לבית־החולים הגיטואי.

בבית־החולים מהומה. האנשים מדברים בעצבנות. אין השעה מתאימה לטיפול בחבר חולה; משכיבים אותי על גבי מיטה, מרגיעים את הכאב על־ידי זריקה של מורפיום, כנראה, ומשאירים אותי לבדי.

אני מרגיש כי הוקל לי. כל הדאגות נעלמו והיו כלא היו. דבר מה מסתחרר. הוקל לי. הוקל. אני נרדם. — — —

פתאום אני שומע את קולה של אשתי:

— קומה! קומה! בעוד שעות מספר תתחיל האקציה בגיטו!

אני מקיץ. בית־החולים כולו אחוז בהלה פראית. החולים הנבוכים מתרוצצים: מה עליהם לעשות? אין להם תעודות צהובות!

אשתי מספרת לי:

— משטרת הגיטו מסרה זה עתה הודעה: כל אלה שיש להם תעודות צהובות צריכים לבוא עם בני־משפחתם אל הקומיסריונים של משטרת־הגיטו, שיהיו פתוחים כל הלילה. שם תנתנה לנשים ולילדים פתקאות כחולות. התעודות הצהובות והפתקאות הכחולות נותנות זכות לחיים. ואילו האחרות — הדבר מובן מאליו. — — —

אחותי הקטנה שפרה באה במרוצה:

— רשום אותי לך לבת; כבר מצאתי עדים שיאשרו כי בתך אנוכי.

אנו נאחזים בכפות ידינו ויוצאים מבית־החולים. רגלי עודן כושלות לאחר זריקת ההרדמה. אולם אנו הולכים.

באור הלבנה מתרוצצים אנשים אובדי־עצה. חבורות ניראות על־יד מרתפים, עליות־גג, מדרגות בתים. האנשים מתיעצים, מתלחשים בסודי סודות, צוררים צרורות. רצים אל ה„מלינות". ואלה שאין להם „מלינות" רצים אל השכנים, מתחננים ומבקשים רחמים שיכניסום לתוך מחבואיהם הם.

והנה נחבאה הלבנה ובאפלה נוהרים נחשולי אנשים לעבר קומיסריוני המשטרה. מזמן לזמן מנצנץ אור: מי שהוא הציץ גפרור כדי לראות היכן אנו נמצאים.

ברחוב שפיטאלנה 11, בקומיסריון המשטרה היהודית. אחותי היא בתי. עדים מאשרים את הדבר. צעירה היא מאשתי רק בשמונה שנים, אך אין בכך כלום: בת אשתי הראשונה היא... עדים מאשרים גם את הדבר הזה. והרי הן נרשמות שתיהן על תעודתי הצהובה כאשתי ובתי ומקבלות פתקאות כחולות.

במשטרה „מתהווים" אבות, אמהות ובנים חדשים.

הכול מחביאים בדאגה רבה את התעודות ואת הפתקאות הכחולות. הללו הן עכשיו — החיים. אנו חוזרים. לנו, לשלושתנו, ישנן כבר תעודות, אבל אבא? ואמא? — — —

ההורים מקדמים את פנינו. יבוא אשר יבוא ובלבד שאתם, הילדים, מצוידים כבר בתעודות. תשארו אתם, לפחות, בחיים. — —

הלילה ההוא נקרא בגיטו: ליל התעודות הצהובות.

*

יום 24 באוקטובר 1941, לפני הנץ החמה. בחוץ עוד אפלה, רק מרחוק מאפירים כבר הרי־גאדימין.

שוטרי־הגיטו רצים על־פני החצרות ומכריזים:

— כל פועלי פלוגות־העבודה, שיש להם תעודות צהובות, הם ובני משפחתם, שיש להם תעודות כחולות — כולם מתכנסים על־יד שער הגיטו!

— יקחו אתם כולם צרורות, כי אולי יצטרכו לצאת מן הגיטו; על כולם להיות מוכנים עד שעה שש לפני עלות השחר. — —

בעליית־הגג של הבית מספר 44 ברחוב זאוואלנה — מוכנים הכול עם צרורותיהם בידיהם; קצתם פונים אל המלינה, קצתם אל שער־הגיטו, קצתם אל חצר היודנראט. בוכים, נפרדים איש מעל רעהו. מברכים זה את זה שיפגשו עוד בחיים. מבקשים סליחה ומחילה איש מרעהו.

על המדרגות אנו נפרדים בברכה מעל הורינו. אבא אומר:

— היו יחד כולכם. כעת אתה האב. שפרה היא בתך. ואם נגזר עלי לצאת לפונאר — אשלח לכם מפונאר את ברכתי. וזכרו־נא: יש לי אחות ברחובות ואח בחיפה. ועוד אחות באמריקה. תמסרו להם דרישת־שלום ממני, מן הלילה הזה...

ואמא אומרת:

— היו־נא ילדי כולכם יחד. תזכו־נא, לפחות, אתם להשאר בחיים. אתם עודכם צעירים. וזכרו־נא: יש לי אח בירושלים ואח בניו־יורק. וגם שתי אחיות בניו־יורק. תמסרו להם דרישת־שלום ממני, מן הלילה הזה.

מתנשקים אנו כולנו ונפרדים ביגון. אנו שלושתנו פונים אל חצר היודנראט, וההורים — לעבר „המלינה".

*

בחצר היודנראט עומדים שוטרי־הגיטו ועורכים בדיקה כללית. מתירים את הכניסה לאולם רק לאלה שיש בידיהם תעודות צהובות ופתקאות כחולות — פקידי המוסדות של מועצת־היהודים. השוטרים רשאים להיכנס לא רק עם נשיהם ובניהם, — שתעודות כחולות להם, — אלא גם עם כל בני־משפחתם, עם ההורים, האחים והאחיות. זו היא זכותם המיוחדת, שכר עזרתם לגרמני בשמירת הסדר בימי ה„אקציה". — — —

באולם־הגיטו צפופים הכול על הרצפה, כמו בתוך לול; משפחה על־יד משפחה; כל תעודה צהובה על־יד הפתקאות הכחולות שלה; גולגולת סמוכה לגולגולת.

עמוד־השחר עולה. ידיעה עוברת על־פני האולם: לגיטו נכנסו אנשי הגסטאפו והחיילים הליטאים. „האקציה" מתחילה.

וכעבור שעות אחדות אנו רואים כבר מרחוק, ברחוב רודניצקי חבורות של יהודים מובלות בזו אחר זו אל השער.

על ידי יושב הסופר ז. קלמנוביץ'. פניו שחורים כאדמה, והוא לוחש כמדבר לעצמו: כך מוליכים את עמנו...

אחר־כך קמה דממה. השעות רצו לאט־לאט. רק שוטרים היו נכנסים פעם בפעם ובפיהם חדשה:

— את כל פועלי פלוגות־העבודה עם בני־משפחתם הוציאו למקומות־עבודתם.

— נכשלה ונתגלתה „מלינה" ובה שבעים איש.

— נתגלתה „מלינה" ובה שלוש־מאות איש!

— נתגלה מרתף ברחוב זאוואלנה 44.

— הוצאו כבר אלף איש מבעלי „התעודות הלבנות".

— מהרסים „מלינה" ברחוב רודניצקה 11.

— פרצו את המלינה ולא מצאו בה איש. האנשים הסתתרו בעוד מועד במלינה אחרת.

שעה ארבע אחר־הצהרים. מצווים עלינו שנצא כולנו לחצר־הגיטו. מונים אותנו, בודקים את התעודות, את הפתקאות. חיילים ליטאיים מרדפים אותנו בקתי רוביהם על פני החצר, חוטפים ומוציאים את בעלי התעודות הלבנות, הנדחקים לתוך שורותיהם של בעלי התעודות הצהובות.

מרחוק אני רואה חיילים ליטאיים מרדפים את הסופר חיים לוין, העורך זה שנים רבות את העתון הציוני הוילנאי „צייט". הוא רץ ואתו רצים בני משפחתו.

גאַנס, מפקד המשטרה היהודית, נעלם ביחד עם איזה קצין ליטאי. הקהל מתלחש:

— גאַנס מריק כוס עם הקצין!

כעבור חצי שעה נכנס גאַנס בחברת הקצין הליטאי ומוסר מודעה:

— שובו לבתיכם! — —

*

הולכים אנו על־פני הרחובות הריקים. צעדינו מעלים הד. אין נפש חיה. רק שיירי צרורות, בגדים וכלים מתגוללים ברחוב. אנו יודעים: „האקציה" טרם הגיעה לקצה. בחצרות אחדות מוסיפים עוד לחפש. פורצים „מלינות". אנו ניגשים לחצר של רחוב זאוואלנה 44. המלינה במרתף נפרצה.

שוטרי־הגיטו מספרים:

— המלינה הסגירה את עצמה לידי המשטרה. חסר להם לאנשים אויר לנשימה, והם פתחו את מכסה הכניסה. אותו רגע הגיעו למקום גרמנים והוציאו את כולם לפונאר.

בלבבות הולמים אנו עולים בדרגות. במלינה שלנו לא נגעו. כל האנשים בתוכה חיים ושלמים. אנו נכנסים כולנו לתוך דירתנו. אני ניגש אל המלינה. דופק על הדלת את הדפיקה המותנית ואומר:

— באנו כולנו בשלום. שבו במנוחה. אל תשוחחו. ה„אקציה" טרם נסתיימה. אם יקראו לכם לצאת, ואפילו ביהודית, אל תצאו. השוטרים עלולים לרמותכם. שבו כל העת, עד אשר תשמעו את קולי ואת סימני: לצאת!

בלילה יצאו כולם מן המלינה, קפואים, חיוורים, רצוצים.

הם סיפרו:

— באו לכאן הגרמנים, היו על־יד המלינה ממש. דפקו בקיר. נשמתנו פרחה מקרבנו. אבל הם לא הכירו כלום והלכו להם.

בישלנו טה, שתינו כולנו יחד, אכלנו וסיפרנו מאשר עבר עלינו. ביום ההוא הוצאו מן הגיטו 5000 יהודים למיתה.

למחרתו שבו היתומים, האלמנים והאלמנות שנשארו בחיים, — והלכו ברוח נכאה לעבודתם, שוב למלחמת החיים היום־יומית, כדי לחיות ולהאריך ימים עד שיראו את אחריתו המרה של הגרמני.

*

עבר שבוע של מתיחות. הכול ידעו כי הגרמנים לא הספיקו להוציא מן העיר את מספר האנשים שקבעו לעצמם. הכול ידעו כי מתכוננת „אקציה" עוד יותר גדולה. האנשים היו ישנים בלי לפשוט את בגדיהם מעליהם. רבים ישבו ב„מלינות" והחליטו לחכות בתוכן למאורעות המתרגשים לבוא. בכל רגע עלולה ה„אקציה" להתחיל.

ובו בזמן היו החיים שוטפים להם בשטפם הרגיל. אנשים הלכו לעבודה. אנשים „ארגנו" כל מיני דברים. היו מכניסים דבר־מה לבית. מחליפים בגדים במזונות. מבקשים דרכים להשיג תעודה צהובה. מוסדות הגיטו היו פעילים. בסדנאות עבדו והוסיפו לייצר סחורות. בבתי־הספר התנהלו הלימודים; לימדו את הילדים בו בזמן שהחרב החדה מונחת על צוארם. —

*

וביום השלישי בנובמבר 1941, עם דמדומי השחר, התחילה תנועת סחרחורת בגיטו.

הוצאה פקודה: כל בעלי התעודות הצהובות והפתקאות הכחולות צריכים לעמוד, משפחות־משפחות, בפלוגות־העבודה שלהם, או בחבורות של פקידי הגיטו. כל איש לוקח אתו את כל אשר לו. עוברים אל הגיטו מספר 2 לשעבר לשלושה ימים. (היו מי שהתלחשו ביניהם כי עוברים לתמיד, לבלי שוב עוד...). במקום נשארת רק חבורת שוטרים, שיעשו את ה„אקציה". כל השאר, ואפילו בעלי תעודות הם. אם רק יימצאו בגיטו מס. 1 יוצאו.

התחילו האנשים נחפזים ונדחקים. ביקשו לעזוב את הגיטו מיד, עוד לפני התחלת „האקציה". מי יודע, אם ישארו אחרונים הרי עלולים עוד אנשי הס"ס והליטאים לבוא ולחסלם, ביחד עם בעלי התעודות הלבנות.

האנשים הלכו טעונים צרורות וחבילות, כמו ביום כניסתם לגיטו. קצתם הוליכו תינוקות בעריסותיהם. אנשי כל משפחה מתאמצים להיות כולם יחד. אבל נחשול האנשים הולך הלוך וחזוק. הוא מפזר את החבורות. הסימטאות הצרות נסתמות. אין לעבור קדימה ואין לשוב.

על־יד בית־החולים של הגיטו צפיפות רבה. הורים משליכים לשם את ילדיהם. אם ישארו בחיים ישובו וימצאום שם; אם לאו — יהיו הפעוטים

בהשגחת בית־ההולים. אני מסייע בידי חברי ישראל לוויתן להטיל לשם את ילדו. הוא אמר לי:

— זכור, יש לו לקטן נקודה חומה על־יד צלעו השתים־עשרה. אם יקחוני — עליך למצוא את הילד ולהשגיח עלו.

אני עוד מספיק להוליך את ישראל למקום המלינה שלנו.

*

בחצר המועצה היהודית עורך הקומאנדאנט יעקוב גאנס בדיקה. שוטרי־הגיטו היהודים מעמידים את פועליהם של מוסדות הגיטו בחבורות. כל חבורה מתייצבת בשורות. בכל שורה, בתוך — בעל התעודה הצהובה, ומימינו ושמאלו בני־משפחתו, האשה והילדים שפתקאות כחולות להם.

באמצע החצר — גינה קטנה. כאן, ליד הגינה, היו משחקים לפנים תלמידי הגימנסיה הריאלית היהודית. עתה רמוסים הפרחים. הדשא נעלם ואיננו. רק אילן זקן עומד שם, האילן היחידי בגיטו, כעין מצבת־זכרון.

הכניסה לגינה מותרת רק לאלה שתעודותיהם מסודרית. כאן הם ניצבים בשורות ומחכים.

הקומנדאנט של הגיטו עומד בין הגינה ובין הקהל, הצועד לעומתו בכעין מצעד־זוועה. מוקף הנהו שוטרים. על־ידו עומדים אחדים מאנשי הס.ס., בעלי דרגות גבוהות. הם אינם משתתפים במלאכת הבירור הזאת. רק מתבוננים הם. את החלוקה מוציא לפועל גאנס. הם סומכים עליו...

הוא מחזיק מקל גדול בידו. המשפחות עוברות לפניו עם התעודות הצהובות והפתקאות הכחולות בידיהן. והוא מונה במקלו:

— אחד, שנים, שלושה, ארבעה. אב, אם, ילד, ילד.

ומניח להם להיכנס לתוך הגינה. חבורה אחר חבורה.

שמונה שורות לפני. הנה הולכת שורה של חמש נפשות: בעל, אשה ושלושה ילדים. כל הלבבות הולמים בחרדה: מה יהא כאן?

גאנס מונה: „אב, אם, ילד, ילד". את הילד השלישי, נער בן שתים־עשרה, הוא מכה במקל על כתפו ומגרשהו מן השורה. במכה בכתף הוא דוחק את האב, האם ואת שני הילדים לתוך הגינה. את הילד השלישי הוא מסלק הצדה.

המשפחה עומדת בגינה, סופקת כפיה ומיילת: ניטל ממנה הילד. אבד, אבד! בשל יהודי, בשל גאנס!

הרון אין־אונים תוקף את השורות הצועדות. איש לוחש לרעהו: גאנס — רוצח יהודי! בוגד!

והנה, שורות מספר לפני, צועדים בשורה אחת: אב, אם וילד אחד. גאנס מונה: אחד — אב, שנים — אם, שלושה — ילד. ופתאום הוא שופך מפיו קיתון של גערות על האב:

— גולם שכמותך, היכן איבדת את ילדך השני?

האב פותח במלמול:

— אין לי ילד שני. יש לי רק...

גאנס מפסיקו ואינו מניח לו לכלות את דבריו. הוא מכבדו במכת־מקל בגב. צעקות, רעש.

תוך כדי רעש זה מטיל גאנס את גולת מטהו על צווארו של הנער בן השתים־עשרה, שהוצא קודם מן השורה, והרי הוא סוחבו ומצרפו כרביעי למשפחה זו. ושוב הוא מרים קול גערה:

— גולם שכמותך! הנה הוא ילדך. להבא, טיפש, תשמור על בנך, לבל יאבד ממך.

הילד צועד ונכנס ביחד עם המשפחה הבלתי־ידועה לו לתוך הגינה. הוא ניצל. — — —

מלמול עובר בין השורות:

— גאנס הציל את הילד.

— גאנס, למרות הכול — עודנו יהודי.

— יש לו לגאנס שתי נשמות!

— גאנס רוצה לרכוש לו אמון — לגנוב את דעתנו, להוליכנו שולל!..

והנה הגיע תורי אני. הולך אני ואתי אשתי, בתי (אחותי) וילד חסר־הורים, יתום, שבתוך המהומה התרוצץ וצעק:

— יהודים, למי אין בנים? יהודים, מי מכם רוצה להיות לי לאב?

נהייתי אני לו לאב — לשעה קלה, וביחד נכנסנו לתוך הגינה. בידו היתה איזו פתקה כחולה.

*

מן הגינה הוליכו אותנו דרך רחוב רודניצקה, אל שער הגיטו.

על־יד השער שוב פעם בדיקה, יותר חמורה, מכריעה. בבדיקה עוסקים גאנס, שוטרי־גיטו, חבר שלם של אנשי ס.ס. וחיילים ליטאים.

כאן יפסק הפסק האחרון. גזר־הדין: מי יחיה — מי ימות...

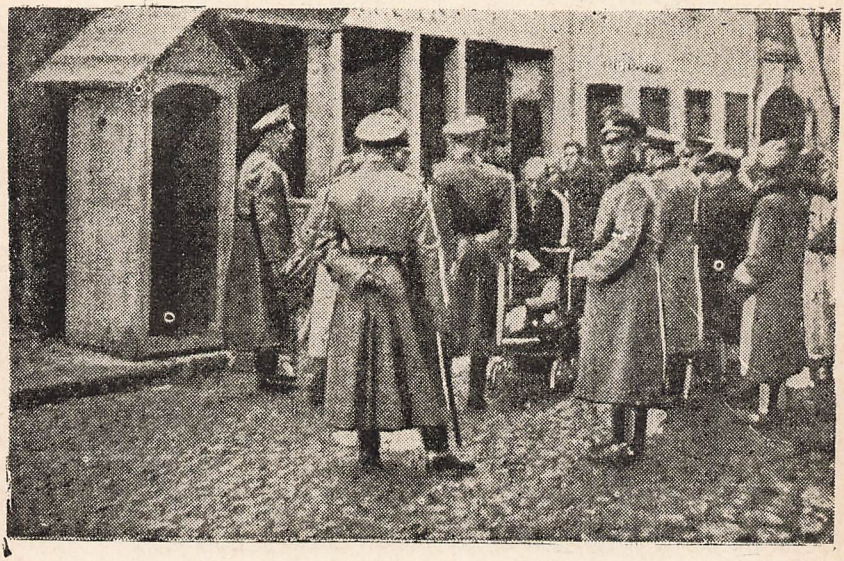
השורות הולכות. בזו אחר זו. לאט לאט, בראשים מורדים הולכים האנשים, אל המיון הגדול, אל הלוייה של אחים וילדים.

על־יד שער הגיטו נקבעה שיטה. כל המשפחות חייבות לצעוד לפי סדר זה

הילד הרך עם הפתקה הכחולה;
הילד היותר גדול עם הפתקה הכחולה;
האשה עם הפתקה הכחולה;
הבעל עם התעודה הצהובה. (או להיפך: הבעל עם הפתקה הכחולה והאשה עם תעודתה הצהובה).

*

הנה צועדת שורה: ילד בן שש, עלמה שגילה אינו ברור, בת י"ח או בת עשרים וכמה, ואולי אף למעלה מזה. לבישה היא שמלה קצרה, כדי

חסלקציה ע"י שער הגיטו

יהודי עם עגלת־ילדים, מראה לגרמנים תעודה, שילדו, בעל פתקת־משפחה כחולה רשום בתעודת החיים הצהובה שלו.

להיראות צעירה. אחותה של אשת הבעל היא, גיסתו, שנרשמה כבתו. אחריה הולכת האשה, כבת עשרים ושמונה, ולבסוף הבעל, כבן שלושים ושתים, עם התעודה הצהובה בידו.

אנשי הס.ס. העומדים בשער מכירים בעלמה כי קשישה היא מבת שש־עשרה. מעכבים אותה מתבוננים בה ופוסקים: בת עשרים וכמה היא. אין הם מכירים אותה כבתו של האיש הצועד אחרון, אלא כאשתו. את הרעיה

האמיתית מסלקים מן השורה לתוך חצר קטנה, לשם הם מכנסים את בעלי התעודות הלבנות על־מנת להוציאם לפונאר...

אנשי הס.ס. מניחים לעבור רק לשלושה אנשים: לילד בן השש, לעלמה ולאיש.

האשה נפלה קרבן בהצילה את חיי אחותה.

והשורות צועדות הלאה. — — —

*

צועדות השורות. —

הולכים שני ילדים ופתקאות כחולות בידיהם, האם עם פתקתה הכחולה והאב עם תעודתו הצהובה.

באופן בלתי־ניכר נדחקת ביניהם איזו אשה עם פתקה כחולה בידה, אשה שאין לה שורה (מנין לה הפתקה הכחולה? האם מצאה אותה? האם מזויפת היא?). קמה מהומה:

— חמשה אנשים בשורה אחת. שני ילדים, שתי נשים ובעל אחד. מי הרעיה הנכונה? —

מהומה. כיצד לדבר? כיצד לטעון? אנשי הס.ס. מצליפים במגלבים שבידיהם — על ראשיהם של החמשה. הם צועקים אל השוטרים:

— עשו סדר, חושו! גרשו את האשה המיותרת...

האשה מחבקת את הילדים, מלטפת אותם ומצעקת:

— ילדים, הביטו וראו, הולכים להפרידכם מעל אמא!..

האם האמתית עומדת נבוכה, נאלמת. הדיבור ניטל ממנה. פותחת היא את פיה. אין מלים יוצאת ממנו.

והאשה הזרה מוסיפה לצעוק:

— ילדים, ראו, הם יפרידונו! ילדים, הם יפרידונו!

אנשי הס.ס. מרוגזים. השורות מחכות. היום קצר... מהרו... מהרו... והסדר מושב על כנו. האשה השתקנית נהדפת במהלומת־אגרוף בחזה מן השורה. בשער צועדים ועוברים הילדים, האשה חזרה והבעל. האם הגבוכה מסולקת אל בין חבורת המועמדים לפונאר.

כל זה מתרחש במהירות הבזק. —

השורות ממשיכות מצעדן. —

*

עוד מעט ויגיע תורי אני.

מתבונן אני על סביבי. אחותי אינה צעירה מאשתי אלא בשמונה שנים. מה לעשות? מיד יכירו בה כי לא בתה היא. ואולי תשחק לה השעה? אחותי לבושה שמלת ילדה ומטפחת של ילדה לראשה. ואילו אשתי צונפת את ראשה בסודר, למען תראה יותר זקנה. את שער ראשה לא סרקה. הדומה היא כבר

בקלסתר פניה לאם? האם אהיה אני דומה לאב? טוב שאני אינני מגולח. גם את שפמי גדלתי. כך אני עלול יותר להיראות כאבי אחותי... אולי תשחק לנו השעה והדבר יעלה בידנו? ואולי נכשל כולנו, ארבעתנו יחד?..

אני משמיע את ההוראות האחרונות:

— החזיקו מעמד. אל תבואו במבוכה. צעדו ברגל בטוחה. אל תניחו לנתק את שורת הארבעה...

אנחנו צועדים. —

בשער. גאנס, וייס, שוטרים ליטאים, גרמניים.

אני הולך על שפת תהום פעורה. — — —

עברנו. לא הכירו. וכבר אנו מחוץ לשער.

והשורות צועדות הלאה.

*

מעבר לשער אנו עוברים בין שני טורים של כמה מאות חיילים ליטאים, מזויינים מכף רגלם ועד ראשם. שמירה היא זו, לבל נברח מן הדרך. פני החיילים הליטאים נחרתו בזכרון. עינים מוצפות דם של חיות־טרף. פרצופי שיכורים. ארשת של מטומטמים. בטחון עצמי גס. חזקים הנם. חזקים — לעומתנו, לעומת הבלתי־מזויינים. הם־הם שיעשו מיד את מלאכת ההשמדה בפונאר ויחסלו את הציד שיצודו בגיטו. הם ישתו ויירי — ושוב ישתו וישתו. — —

היתום, שאימצתיו לי לבן במצעד (צעיר מרחוב גובוגורוד, שהיה „פיונר" בימי הסוביטים), צועד אתי יחד, ואמר לי חרש:

— וכשיבואו לכאן הסוביטים, ישאו אותם הליטאים דגלים אדומים...

אומר אני לילד: והרי זה טוב שישאו דגלים אדומים.

עונה לי הילד: מוטב שישאו דגלים מאשר רובים; אבל — יהודים יצעדו אזי יחדיו, תחת דגל אחד, עם רוצחיהם — — —

— הן לא כל הליטאים רוצחים הם!..

— אבל איככה אבחין אזי? יצעד על ידי ליטאי וישיר, ואפשר, אפשר שרצח את אבי! — — —

*

אנו צועדים בשורות, וצרורותינו על כתפינו. עוברים אנו על־פני הגינה שברחוב הרחב, על־פני הקולנוע „קאזינו".

המדרכות מלאות מאות גברים ונשים, ליטאים ופולנים. קצתם מביטים הבטה סתמית. קצתם מניעים ראשיהם בלגלוג. פרחחים פולנים מקדמים את פנינו בשריקות: ז'ידים, ז'ידים!

מאת אחד הצועדים, שורות מספר לפנינו, נופל הצרור מעל כתפו ותוכו

מתפזר על הקרקע. האיש מתכופף להרים את החפצים המפוזרים. והנה קופץ זגליו איזה פולני וחוטף את הצרור מידו.

מתחילה היאבקות ביניהם. היהודי צועק:

— הנח. זה כל רכושי האחרון.

הפולני עוקר את הצרור מידו:

— ז'יד, הלא בין כה וכה הולך אתה למות. למה לך כל אלה? יהודי קמצן שכמותך, אפילו לפני מותך להוט הנך אחר...

אותו רגע בא במרוצה פולני אחר וגוער בו בזה הנאבק עם היהודי:

— סטפאן, איך לא תבוש?!

סטפאן חוזר אל המדרכה וחוזר על דבריו בצעקה:

— יהודי קמצן שכמותך, אפילו לפני מותך מסרב הנך לתת לי, לפולני, לקאתולי, את חפציך! אחוז בו, אחוז בו, בצרור זה שלך! בין כך ובין כך צפוי אתה למיתה!...

ואנו צועדים הלאה.

אתאום אנו פונים לרחוב הזגגים, באמצע הרחוב עומד שער־עץ. מכניסים אותנו לתוך הגיטו מס. 2 לשעבר. — —

שורות, שורות, הצרורות על כתפינו, אנו נכנסים אל הגיטו מס. 2*.

*

ריקים הרחובות. אין איש נראה בחלונות. אין קול מעלה הד. על הכול פרוש כאן צלו של המוות.

מתפזרים אנו על־פני הבתים הריקים. כל חבורה מתיישבת בחדר, שנקרה לפניה. לכמה זמן? יש אומרים כי לשלושה ימים. ויש אומרים כי

---

* הגיטו מספר 2 לא הכיל אלא סימטאות אחדות (רחוב יאטקובה ב', סימטת־הגאון, רחוב־היהודים, רחוב הזגגים). לכאן נצפפו קרוב לאחד עשר אלף איש (לפי מספרים אחרים — תשעת אלפים).

הגיטו מספר 1 היה מיועד לעובדים בעלי־מקצוע; ואילו הגיטו מספר 2 — לפועלים פשוטים ולבלתי־עובדים. לפי זה נעשו העברות מגיטו לגיטו. הגיטו מספר 2 היה לו יודנראט משלו, וכן משטרה מיוחדת. בגיטו מספר 2 היו קיימים בית־ספר לילדים, אמבולטוריה ובית־מרקחת, וכן נמצא כאן בית־מרחץ. מזמן לזמן הותר לחבורות יהודים מגיטו 1 לבוא לגיטו 2 להתרחץ במרחץ. מתוך כך נקבע מגע בין שני הגיטאות. כן היה משרד הדואר מעביר מכתבים מגיטו לגיטו.

בליל ה־15 בספטמבר 1941 הוצאו 3550 יהודים מגיטו מס' 1, אמרו להם כי בהיותם מחוסרי־מקצוע, הם מועברים לגיטו מס' 2, ואולם כעבור זמן

כאן נשאר לגור. כאן יהיה הגיטו. בעלי המרה־השחורה אומרים כי מכאן יוליכונו לפונאר, למקום שהוצאו התושבים הקודמים של הגיטו השני.
חדרנו נמצא בשכנותו של בית־מדרש.

כנס אני לבית־המדרש. חורבן בכל. כפי הנראה היה כאן אחד המוסדות הראשיים של הנהלת־הגיטו. מתגוללים כאן מיסמכים, תעודות־אישור, תעודות־בגרות, דיפלומים. לשם מה נערמו כאן כל אלה?
על הרצפה מוטלים ספרי־תורה קרועים, מגילות וספרים בלים. מתגוללים „עצי־חיים" ו„כתונות" של ספרי־תורה. מחברת שכתובת יהודית עליה — „פרוטוקולים", וגליון־נייר: „רשימת הרופאים היהודיים בגיטו מס. 2". ודרכיות, דרכיות, דרכיות. פולניות, ליטאיות, סובייטיות. לכאן היו באים, כנראה, יהודי ומביאים את דרכיותיהם, כדי להוכיח את גילם, את מקצועם; להוכיח כי ראויים הם לחיים.
מתגוללים ספרים. מרים אני מן הארץ אחד מהם: „חובת הלבבות". שני: „מורה נבוכים". ובין הספרים שברי מנורות וגם כמה נעלים, בודדות, שאינן מצטרפות לזוג.
מנורות, נעלים וספרים —

יוצא אני לראות את הסימטאות של הגיטו השני. כאן נמצאים אחדים מבני משפחתי: אחותה של אמי, חיה דיסטלירר, עם שתי בנותיה הצעירות שפרה וצפורה. סיפרו לי: הנערות יכולות היו להנצל, לברוח מן הגיטו. אבל

נודע כי רק 600 מהם הגיעו לשם; כל השאר הובלו בכיוון בלתי־ידוע.
ב־1 באוקטובר 1941, ביום הכיפורים, יום „האקציה" בגיטו מספר 1, נערכו שתי „אקציות" בגיטו מספר 2. האחת בשעה אחת־עשרה (הוצאו שמונה מאות איש) והאחת בלילה (תשע מאות איש). ב־4 באוקטובר הוציאו הגרמנים מגיטו 2 אלפיים יהודים. נאמר להם כי מוליכים אותם לגיטו שלישי. משראו בדרך כי מוליכים אותם לבית הסוהר לוקישקי, באה חבורה אחת באורח ספונטאני לידי מעשה התקוממות פאסיבית. האנשים השתטחו על פני הרחוב ולא זזו מן המקום, בלי שים לב למכות. זה היה מעשה־המרי הקולקטיבי הראשון בגיטו הוילנאי.
ושוב ב־16 באוקטובר הוצאו מגיטו מס׳ 2 3000 יהודים, ומקץ שנים־עשר יום, ב־28 בחודש, חוסל הגיטו מספר 2 לגמרי.
(כל המספרים האלו מבוססים על עבודתו של ד״ר הלר שנעשתה בגיטו ועל שמועות שרווחו אז בגיטו; מכאן שאין בטחון בדיוקם הגמור).

הן מיאנו להפרד מעל האֵם ולהשאירה לבדה. ויחד הלכו בדרכן האחרונה, ביום־הכפורים שנת תש"ב.

יהודים מהלכים על פני החצרות. שמא ימצאו זכר לנשימה אחרונה, להלֵכה אחרונה של משפחותיהם, שניספו בגיטו המחוסל.

פתאום מגיחה מאחד המרתפים איזו דמות.

— סוניה סורדלין?! — אחותו של חברי לשעבר.

— כן, אני היא! משארית הגיטו השני הנגי! בימי החיסול הסתתרתי במלינה. שם הייתי תקועה עד היום. עכשיו, ששמעתי קולות של יהודים, סבורה הייתי: המלחמה נסתיימה והעולם חזר לקדמותו... שוב קולות יהודיים...

— סוניה, המלחמה עודה נמשכת. הצטרפי אלינו. אולי נעבור יחד אל הגיטו הראשון, ושם נמצא אולי דרך להשיג תעודה.

היא שואלת:

— יש את נפשך לראות את המלינה שלנו?

אנו יורדים למרתף. משם אנו עוברים למרתף אחר. מאחורי גל אבנים מונחת ערמת קרשים. כשמזיזים את הקרשים ומפרידים ביניהם נפתח עוד מרתף אחד. כאן, על גבי אבנים קשות וקרות היתה שכובה חבורה של שמונה אנשים, מאז חיסול הגיטו עד ליום שהובאנו אנו הנה.

שלושה צנימים ליום ומעט מים, שהוכנו מקודם בדלי — זו היתה מנת־מזונם ליום.

עוד לששה ימים היתה להם צידה זו — מה היו עושים אחר־כך?

אחד משמונת אנשי המלינה שואל: אולי יש לך דבר־מה לעשן?

בכיסי חפיסת סיגריות.

למחרת היום אני נתקל בצעיר הזה בסימטות הגיטו. הוא עומד ומוכר סיגריות. הוא מספר לי בשמחה כי את הסיגריות שנתתי לו אתמול מכר בכסף מלא. רק אחת מהן עישן בעצמו. מחיר טוב קיבל בעדן. הקהל מעוצבן, ועל־כן הוא מבקש לעשן.

כעבור כמה חדשים פגשתי את האיש בגיטו מס. 1. היתה לו שם חנות קטנה של סיגריות.

במשך היום ההוא ראיתי ברחובות עשרות אנשים, שניצלו מחיסולו של הגיטו מס. 2 והגיחו מן המלינות.

אני חוזר לפינתי. שם חם כבר. שברו דלת, חטבוה לגזרים ומסיקים בהם את התנור. מרתיחים מים. יש סחרין ויהיה מעט טה. האנשים הביאו אתם גם קצת גריסין ויהיה מרק. במזנונים העזובים נמצאו צלחות, כפות.

יהיה מה לאכול. זו היא אריחה משותפת. כל עשרים האנשים, שהגורל הביאם לחדר האחד, יסעדו יחד.

יורד הלילה. כולנו נופלים צמאי שינה. מי ששוכב על השולחן ומי על הרצפה, על כסאות ערוכים בשורה או על גבי ארון הפוך. אינני יכול להירדם ואני יוצא לגזוזטרה המקיפה את החצר.

ליל כסף חרישי, שטוף אור־לבנה. חצרנו הקטנה, הבנויה טורי־עמודים, שמוצאה, ודאי, עוד מן הגיטו של ימי־הביניים, מוצפה אור מסתורי, שהעמודים מטילים בו את צלליהם השחורים. בפינות עומדות סיעות של אנשים ומתלחשים חרש. גם הם אינם יכולים לישון. האור רב. אפשר כמעט לקרוא.

מחשבה אחת ממלאה את לב כל האנשים האלה למראה האור הזה:

פוּנאר! מה נעשה עכשיו בפוּנאר?

*

ממחרת היום התחילו מגיעות ידיעות על המתרחש בגיטו מס. 1, נכשלות ומתגלות „מלינות"; במרתפים, בעליות־גג, בתנורים, בארובות־עשן. יהודים שנתפשו מוצאים בחבורות, בזו אחר זו, אל שער הגיטו, ומשם אל כלא לוקישקי.

התקבצו האנשים בסימטאות הגיטו השני, ויחכו בצפיה לידיעה על הנעשה עם ההורים ובני המשפחה, שנשארו במחבואים, במרתפי־הגיטו ובעליות הקיר.

עמדו חברים וסיפרו זה לזה על המדאיב אותם.

כל בעל תעודה צהובה היתה לו רשות לרשום אשה על תעודתו. והיה אם רווק הוא, ורשם את אמו כאשתו — והציל את חייה. אולם אם נשוי הוא — וניצבה לפניו השאלה האיומה: את מי להציל — את האֵם או את הרעיה?

עמד על ידי איש לא־מוכר וישפוך את שיחו:

— ארור יום בואי בברית־הנשואין. לו בחור הייתי, והיה מצפוני נקי. אולם כיום צריך הייתי בעצמי לקבוע: מי לחיים — האשה או האֵם, ועל מי להוציא את גזר־המוות... ואתן את החיים — לאשתי; ולאמי, אמי היקרה, השארתי גורל־פוּנאר.

כיפר השני:

— יהודים, הנני מודה ומתוודה. לקחתי את אמי ורשמתיה כאשתי — ואובילנה הנה, ואת אשתי הסתרתי במחבוא. אמא יש לך רק אחת. תאבד את אמך — לא תהיה לך עוד אֵם. תשכל את אשתך — תהיה לך אשה אחרת.

יהודים, רע עשיתי, אבל כך ציווני לבי. אני את אמי אוהב יותר משאוהב את אשתי. היא נתנה לי חיים — אף אני צריך לגמול לה חיים.

ענה השלישי ויאמר:

— אתוודה, אף אני אוהב את אמי הורתי יותר מאהבתי את אשתי. זבל הלא אשתי אם־ילדי, ואמי הזקנה כבר חיתה את חייה, וגם אם כבר היתה לילדים, וגם זכתה להיות סבתה לנכדים. ואשתי הן צריכה עוד את הילדים לגדל, האוכל במו ידי לקחת מאת ילדי את אמא שלהם? ואבחר באשתי — ולא באמי...

סיפר הרביעי:

— לפני שנפרדתי מאמא ניגשתי אליה ואומר: אמא, לא אוכל לקחת אותך... אני לוקח את אשתי. את בעצמך, הן הובלת אותנו להופה. את בעצמך, הלא נתת לנו את ברכתך, שנוליד בנים ונקים דור... הגידי אמא בעצמך, מה עלי לעשות? מה עלי לעשות?

אז לקחה אמא את ספר ה„צאנה וראינה" הנושן שלה, ותבך ותקרא: „על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו" — — — ותאמר:

— הנה כך רצונה של תורתנו הקדושה. תן את החיים לאשתך. היא המיועדת לך מן השמים. — — —

ותתן אמא לנו את ברכתה האחרונה —

*

לאט־לאט עוברים הרגעים. כיצד אפשר כבר להיודע מה נעשה שם בתוך המלינה: הנתגלתה או עודנה קיימת?

מחשבותי מהודקות, כמו במסמרים, אל עליית־הגג שברחוב זאוואלנה 44. רואה אני אותה לפני, את המלינה הזאת. רואה אני את האנשים היושבים בה באימת־מוות וביניהם אבי ואמי: הנה נדמה לי כי שומע הנני את נקישות אנשי הגסטאפו בדלת המלינה; הנה הם מתפרצים לתוכה; רואה אני כיצד הם מוליכים את אנשיה אל השער. — — —

ובבוקר יום השלישי היו הכול מחכים כבר: עֵד מעט ישובו אל הגיטו מס. 1. שם נסתיימה כבר האקציה. יותר אי־אפשר עוד למצוא איש. חזרה ילכו לא דרך העיר (הרחוב הרחב) אלא צעדים מספר דרך הרחוב האשכנזי.

מעלות השחר מחכים האנשים. השעות רצות. אין פקודה ללכת. איננה. וזה קרה? נודע: באקראי נתגלתה מלינה חדשה. על־כן מוסיפים לחפש עוד. פורצים מרתפים ועליות־גג.

לבסוף פקודה: להתייצב בשורות. לפי הפלוגות. לשוב אל הגיטו מס. 1 דרך השערים שנפתחו.

והנה מהומה. מרי! אין האנשים ניצבים בשורות. במפוזר הם נוהרים אל השער. בעלי התעודות הצהובות ביחד עם הניצולים מן המלינות של גיטו מס. 2. אין בכוח השוטרים היהודים לעצור בעד המון האנשים. הם נדחקים אל השער, מתפרצים לתוכו ועוברים בו בסערה.

רצים הם על־פני הרחוב האשכנזי והנה הגיעו אל שער הגיטו מס. 1, ברחוב רודניצקה 4. שוב שוטרים יהודים. גרמנים אינם נראים בקירוב מקום.

— שוטרים, אל תערכו בדיקות! היו יהודים, היו אנשים! הביטו, גרמנים אין כאן. תנו להכנס מהר. אתנו כאן יחד יהודים שנמלטו מגיטו 2. מהרו, מהרו, בטרם יבואו הגרמנים.

שערי הגיטו נפתחים. במרוצה פרועה, כנהשול, מתפרצים בעלי התעודות הצהובות עם יהודי המלינות של הגיטו מס. 2. מתפזרים הם על פני החצרות. נעלמים.

השאר (אשר אין עמם ניצולים מגיטו 2), מתייצבים בשורות וצועדים בסדר לתוך הגיטו, מצויידים בתעודות הצהובות ובפתקאות הכחולות.

*

ברחובות הגיטו, בחצרות, אי־פה, אי־שם — גוויות־הרוגים; גוויות יהודים שלא רצו ליהרג בפוגאר, שדה־ההרג שנבחר ע"י הגרמנים, והעדיפו להירצח כאן על המקום, בסימטאותיה של גיטו־ירושלים־דליטא; יהודים אלמונים, עלומי־שם.

*

ושוב אני בחצר שברחוב זאוואלנה 44. מטפס אני ועולה במדרגות הצרות, מדיוטה לדיוטה. על השלבים מפוזרים רסיסי זכוכית, לבנים, שברי רהיטים. דלתות הדירות פתוחות. נראים מזנונים, מראות, פסנתרים שבורים. ודאי חיפשו כאן מלינות נסתרות מאחורי הרהיטים.

הלב הולם. אני רץ בחרדה. למעלה, למעלה. מה יהיה אם המלינה נתגלתה?

וכבר אני בעלית־הגג שלנו. אפלה. דממת־מוות. לפני צאת האנשים אל המלינה שכחו להסיר את ההאפלה. דמכה ואפלה כמו בארון־מתים גדול.

רץ אני אל המלינה. נראות פרצות בכתלים. ניכר כי כאן נהרס הקיר במטילי ברזל. האם נלכדו האנשים או נמלטו? אני צועק לעבר המלינה. נותן סימנים. אין איש עונה לי. אני חוזר על הסימנים — דממה.

וכעבור דקה אני שומע קול חרישי.

— אתה הוא? הגיע כבר הסוף?

— הגיע הסוף! איך היה אצלכם?

— דפקו. ניסו לפרוץ את הקיר, אך לא יכלו להרסו והלכו להם נלעומת שבאו.

— חכו עד הערב. שמא ישובו עוד הגרמנים לחפש.

— אנו מחכים לאות.

חוזר אני לחדר. לוקח את התיק המדיציני שלי. נחפז אני ללכת אל האמבולטוריה. „האקציה" נסתיימה. החיים ממשיכים במהלכם. צריך איפוא להחיש עזרה לנשארים בחיים.

על־יד האמבולטוריה כבר מחכים אנשים, פצועים וחולים. אני פותח את פנקס־האמבולטוריה. במשך שלושה ימים לא נרשם בו דבר. רושם אני את היום ואת החולה הראשון. — — —

כעבור שעות מספר בא רופא אחד למלא את מקומי. אני ממהר הביתה. היום מעריב כבר. אנו קוראים לאנשים כי יצאו מן המלינה. בזה אחר זה יוצאים הם, זחולים על ארבעתם, מן הפרצה הצרה. חיוורים, קודרים, פניהם מכורכמים, שערם פרוע, בגדיהם מלוכלכים בחול, בטיט ובקש.

הנה אמי והנה אבי. כמה נשתנה אבא במשך הימים המעטים הללו! יהודי חזק כל־כך היה לפנים, ואילו עתה מראהו כחולה אנוש.

מפקדה של מלינה זו מתיישב על־ידי.

— בוא — הוא אומר — ואספר לך את אשר ראיתי מבעד לרעפי־הגג של מלינתנו. ראינו משם את הנעשה בחצרות של רחוב שפיטאלנה 9 ו־11. ראינו איך פרצו ופתחו את המלינות, איך העמידו את היהודים ואיך הכו אותם; בוא ואספר לד את כל אשר ראינו...

*

סופר לי:

מתוך חבורות אנשים שונות נקראו כל היודעים פרק בנגינה ונצטוו ללכת בראש ולנגן בכנורות את הזמר הסובייטי העליז „קאטיושה". ועל הצועדים נגזר לשיר במקהלה את הזמר הזה בדרכם לפונאר.

וכאשר מיאנו היהודים לשיר את הפזמון הצליפו הגרמנים במגלביהם על בשרם. ואז פתח קהל היהודים, המובל למיתה, בשיר; ברחובותיה של ירושלים דליטא נישאו פתאום צלילי „התקוה" וה„אינטרנציונל".

והשכנים הנוצרים עמדו והשתוממו: יהודים מובלים למיתה והם אומרים שירה...

באותם הימים של שתי אקציות התעודות הצהובות, מיום 22.10.1941 ומימי 3-4.11.1941 הוצאו לפונאר כ־8000 יהודים.

*

לזכר הימים ההם, כשעמד יעקוב גאַנס ליד השער והיה מונה „אחד-שנים-שלושה", נוצר בגיטו שיר בשם „ליד שער-הגיטו" (המחבר לייב רוזנטאל, המוסיקה מאת וואַכסלר, הושר על-ידי השחקן יעקוב ברגולסקי). המלודיה של שיר ספרדי עממי: „שיר החזית המאוחדת".

ביים געטא-טויער

עס האָט אונז דאָס לעבן געגרופן,
דאָס לעבן אויף א׳ניקע טעג,
האָט יעדער אין לאַנד
אַזוי מוטיק געשפּאַנט,
און באַזונדער געגאַנגען זיין וועג.
צו איינס-צוויי-דריי,
צו איינס, צוויי, דריי,
אויף אַרבעט אין וועג זיך געלאָזט.
יעדער טראָט האָט זיין קלאַנג,
יעדער וועג — זיין געזאַנג,
וועלט דו וויסט — וואוּ דו גייסט
און פּאַרוואָס. — — —

און איצט פּאַרוועלט טראָטוּאַרן,
פּאר אַנדערע דער וועג אַזוי פּריי,
און מיר? טו אַ קוק:
אויפן שטיינערנעם ברוך
אונטער אייזערנע קלעפּ און נאגיי.
צו איינס, צוויי, דריי,
צו איינס, צוויי, דריי,
דעם ברוק האָט מען אונז נאָר געלאָזט.
האָט דער טראָט אַזאַ קלאַנג,
גאָר אַן אַנדער געזאַנג,
וועלט דו גייסט — וואוּ מען הייסט
אָן פּאַרוואָס. — — —

ס׳האָבן ביי אונז הונדערטער דורות
אומזיסט געבויט און געהאָפּט,
ביז עס האָט אַזאַ שווערד,

אַלץ פאַרווייסט פון דער ערד
און געפירט האָט מען אונז ווי די שאָף.
צו איינס, צווי, דריי,
צו איינס, צווי, דריי,
אַזוי ווי די שאָף זיך געלאָזט,
וואו דיין פרוי ? וואו דיין קינד ?
וואו דאָס גאָנצע געזינד ?
ווען דו גייסט, און ניט ווייסט
וואו אַהין ? און פאַרוואָס. — — —
נאָר ברודער, אַן אַנדערער ריטעם
וועט באַלד צו דיין אויער דערגיין.
און דו, וואָס פאַר שרעק
ליגן היינט נאָך פאַרשטעקט,
ווי שפאַנען מיט אונז ניט אליין
צו איינס, צווי, דריי,
צו איינס, צווי, דריי,
די געסלעך, דאָס טויער פאַרלאָזט !
האָט דער טראָט אַזאַ קלאנג,
גאָר אַן אַנדער געזאַנג,
ווען דו גייסט — און דו ווייסט
וואו אַהין און פאַרוואָס — — —

קראו החיים לנו פעם
חיים לימי שמש ואור
ואיש־איש אז צעד
בלב נכון דרכו לבד,
כי כול את דרכו לו לבחור.
אחד־שנים־שלושה,
אחד־שנים־שלושה,
יצאת לעבוד... לכל דרך טעמה.
לכל צעד יש צליל,
ויש שיר לכל שביל
אם מובן רק, לאן
ולשם מה — — —
ועכשו — מדרכות נאסרו...
כל אחד כחפצו מטייל,

ואתה ? בלב הכביש
פעמיך תחיש
לקול מגלב ומכות של ברזל.
אחד־שנים־שלושה,
אחד־שנים־שלושה,
בלב הכביש ישמע
צליל אחר לפסיעה
גם הזמר — לא הא.
תצעדה — לפקודה,
בלי „לשם מה ?".
דורות למאות פה בנינו
בנינו לשוא בתקוה,
עד שחרב־זדון
מחתה כל לאבדון,
כצאן לטבח נובא.
אחד־שנים־שלושה,
אחד־שנים־שלושה,
כעדת־כבשים המומה...
אֵי אשה, אֵי הבן ?
כל ביתך, כל הקן ?
תצעדה ולא תדע
לאן ? ועל שום־מה — — —
אך, אחים, לאזניכם עוד יגיע
קצב אחר עוד מעט,
ואשר יראים,
עוד היום מסתתרים — — —
אלינו הצטרפו למצעד.
אחד־שנים־שלושה,
אחד־שנים־שלושה,
נעזובה סמטאות ושער־שממה !
ולפסיעה — זה הצליל,
והשיר — שונה הוא, כליל,
תצעדה — גם תדע
לאָן ולשם מה. — — —

הצוואה

במשך שבעה שבועות בערך, (ז. א. מיום 5 בנובמבר 1941 עד 20 בדצמבר 1941), שרר שקט־מה בגיטו ולא היו כל פעולות־חיסול המוניות. משטרת־הגיטו מסרה מודעה כי על כל בעלי־המקצוע, שתעודות לגנות בידיהם, להירשם לפי מקצועותיהם ועל־מנת לקבל „תעודות־חסות".

מתחילה לא נחפזו האנשים להירשם. חוששים היו כי אין כוונת המשטרה אלא למסרם לידי הגרמנים. אבל אחר־כך נוכחו לדעת, כי תעודות־החסות הורודות מגינות באמת על בעליהן; כמוהן כתעודות־החיים הצהובות.

לא הובן לנו אזי מאיזה טעם ולשם מה החליטו הגרמנים להוציא תעודות־חסות כאלו בשביל היהודים שהסתתרו וניצלו מן השחיטות, אשר לפי מושגיהם של הגרמנים לא היתה להם כל זכות לחיים.

ההיתה זו חוליה נוספת בשרשרת השיטה הגרמנית — לאחז־עינים, לעורר אמון ולהוליך שולל? — — —

לאט־לאט, תוך ספקות וחשדות הרבה, נתקיימה רשימת בעלי־המקצוע מחוסרי־התעודות. רבים מהם מסרו שמות בדויים וכתבות בדויות: ממה נפשך — אם „מלכודת" של משטרת־הגיטו היא, הרי לא תוכל למצאני על־פי שמי הבדוי וכתובתי הבדויה. ואם התעודה היא באמת תעודה שיש בה ממש — „אחדל להיות אני" ואהיה לאיש שעל שמו נכתבה תעודת־חסות זו.

ב־19 בדצמבר 1941 נודע פתאום, כי ההרשמה וחלוקת תעודות־החסות מוכרחות להסתיים במשך הלילה, אור ליום 20 בדצמבר עד אור הבוקר. מיד השתרר בגיטו מצב־רוח של דכאון. הרשמה במשך לילה אחד? פירושו של דבר, כי מחר תהיה „אקציה".

כל אלה שעד־עתה היו מפקפקים ומהססים, נזדרזו עתה להירשם. חצר היודנראט נתמלאה עד אפס מקום אנשים, שהביאו עדים כי בעלי־מקצוע הם, או שהיו להם הוכחות לכך על פי הדרכיות ופנקסי־הצבא שבידיהם. אגודות מקצועיות שונות ערכו רשימות של בעלי־מקצוע מחוסרי תעודות והלכו אל משטרת־הגיטו, לדרוש ולהשתדל בענין תעודות־החסות. הוכנו רשימות של חייטים, סנדלרים, חשמלאים, מורים, אנשי רפואה וכדומה. לשארית עסקני־הציבור, הסופרים, הרבנים ובחורי־הישיבות נשקפה שוב הסכנה להשאר בלי תעודות־חסות. לא היו להם כל מקצועות וכל תעודות־

מקצוע: איש לא דאג עד כה לגורלם. נערכה אז רשימת „שארית העסקנים ואנשי הרוח" והלכו לדרוש בשבילם תעודות.

*

המדרגות, המסדרונות והאולמים של היודנראט צרו מהכיל את האנשים, שעמדו וחיכו לקבלת התעודות.

מודיעים לחבר יצחק אהרונוביטש, כי שמו כלול ברשימת „אנשי־הצבור" המועמדים לקבל תעודת־חסות.

— מזקו את שמי מרשימה זו — אומר האיש — לפי מקצועי אני צורף ושען. כבר נרשמתי ברשימה אחת של בעלי־מקצוע, רשמו איש אחר במקומי.

השעה היא שש בבוקר. כל אלה שהיו רשומים ברשימות „עסקני־הציבור" כבר קיבלו את תעודותיהם. ואילו אהרונוביטש עדיין לא. שוטרת־הגיטו היהודית, המטפלת בהרשמה, עייפה כבר ועובדת לאטה. והשעות נגררות. שבע. שמונה. עוד מעט תשע. פתאום קמה השוטרת על רגליה ואומרת:

— יש לסדר עוד כמה אנשים, אבל השעה כבר תשע, אני עייפה. תבואו אחר־הצהריים ותקבלו את תעודותיכם. — והיא הולכת.

יוצאים למדרגות. שקט. אין איש. גם בחצר אין איש. פתאום מרוצה ברחוב. יהודים מודיעים איש לרעהו:

— ליטאים וגרמנים נכנסו לגיטו...

— ה„אקציה" מתחילה...

אהרונוביטש נעלם. הוא הולך להסתתר במלינה.

*

מחלת אבי קשתה עליו מיום ליום לאחר שלושת ימי התעודות הצהובות, שעברו עליו במלינה. הוא מוטל בבית־החולים. יש הכרח לעשות לו ניתוח תיכף ומיד. אבל איך אפשר לעשות עתה ניתוח, שלאחריו צריך אדם להיות צמוד במשך שבועות שלמים למיטתו? הלא בכל יום עלולה להתחולל „אקציה". ולאבא אין תעודה, ומוכרח יהיה לרוץ אל ה„מלינה". ואילו הישיבה במלינה לאחר הניתוח אף היא תקפח את חייו.

מה לעשות?

בינתיים מוטל אבא בבית־החולים בלתי־מנותח בצדם של חולים אחרים, המחכים כמוהו לסיום האקציות.

אבא, יהודי למדן, שהיה בשעתו תלמיד הישיבה הסלוֹנימית, מאן לעשות את התורה קרדום לחפור בו והיה עוסק כל ימיו במסחר־העצים

ובפנקסנות, שוכב באולם בית־החולים כשהוא מוקף מפרים ישנים, „מאותן השנים הטובות". הוא משוחח, מפרש להם את החדשות, או מעיין בספרים „זכרונות לבית דוד" ו„דון יוסף הנשיא", שנזדמנו לו בבית־החולים.

מדי בואי לבית־החולים היה נדמה לי, כי לאחר שנים ארוכות של עבודה בלתי־פוסקת, של דאגות משפחה ודאגות פרנסה, נח אבא רק עתה, זו הפעם הראשונה בחייו, בבית־החולים של הגיטו.

כנראה עולים גם על לבו הרהורים כעין אלה, שכן הוא מתחיל לשגות בדמיונות. מה יהיה כשתגמר המלחמה? כיצד נודיע לקרובי המשפחה? הוא מקיפני וחוזר ומקיפני בשאלות אם מטיב אני לזכור את כל הכתובות. מה רבה תהא השמחה לכשיזדמנו הכול יחד לאחר הגיטו...

*

כשהבאתי בבוקר ה־20 לחודש את התעודה הורודה בשביל אבי, קיבלה מידי באדישות גמורה, בשויון־נפש.

— אבא, הבאתי לך את תעודת־החסות שלך ואילו אתה אינך שמח כלל? — שאלתיו בנעימת אכזבה בקולי.

— בני, אני מרגיש את עצמי חלש, תשוש, אינני יודע אם אאריך ימים עד לחירות.

ממשש אני את דפקו של אבא. הוא הורע מאתמול במידה ניכרת. גם נשימתו נעשתה יותר מהירה. מכנס אני רופאים אחדים לשם קונסיליום: מה יש לעשות? לנתחו אי־אפשר! אקציה ממשמשת ובאה. את אבא אני מרגיע ואומר לו, כי מצבו אינו רע; רק זו בלבד שנחלש קמעה. —

נשארתי יושב עם אבא. מציץ אני בחלון הפונה לחצר בית־החולים. אנשי ס. ס. גרמניים וחיילים ליטאים נמצאים כבר בחצר. אפשר שעוד מעט תתגלינה המלינות של בית־החולים, שבהן שוכבים החולים מחוסרי־התעודות...

— מה אתה מביט שם, מה אתה רואה בחצר? — שואל אותי אבא.

— אין דבר, מתבונן אני בחטיבת העצים...

מיד עלתה מידת חומו ונשימתו נעשתה מהירה מאוד. אבא קורא לי:

— חש אני, בני, כי כוחותי כלים. רוצה אני לקבל מפיך הבטחה, כי כתום הגיטו הלך תלך לארץ־ישראל...

— אבא, למה זה תצוה רק לי לבדי? כולנו יחד, כל בני המשפחה נעלה לארץ־ישראל. ראה תראה: המלחמה מגיעה כבר לקצה, ישנן חדשות טובות...

— כל ימי חיי הייתי מקוה ומתכונן לעלות לארץ־ישראל, אלא

שתמיד הייתי דוחה את הדבר: הילדים עודם רכים, יש עוד ללמדם; ובין כה וכה באו המלחמה והגיטו. מרגיש אנוכי: עד לסופו של הגיטו לא אחיה עוד. תבטיח לי אתה בהן צדקך, כי אתה לפחות תצא לארץ־ישראל.

— אבא, הריני מבטיח לך בהן צדקי.

— אבל תבטיח לי, שאפילו טוב יהיה כאן לאחר המלחמה, ולא יוסיפו עוד להציק ליהודים, לא תשאר כאן. לאחר פוגאר אין כאן מקום ליהודים. — — — הבה לי את ידך לתקיעת־כף.

— אבא, הריני מבטיח לך בתקיעת־כף.

בליל ה־27 התחילה הגסיסה.

בבית־החולים היה חושך. רק נר אחד דלק על השולחן הקטן הסמוך למיטת אבא.

מן הזקנים החולים לא ישן איש. הם התבוננו בגוסס — וקנאו בו.

יהודי אחד, שכנו למיטה, לחש:

— כיצד יזכה אדם לגסיסה במיטתו הוא.

תוך כדי נשימת הקדחת החטופה מתרומם אבא, מטיל בנו מבט תועה ואומר:

— צביה... הילדים...

המלים נפסקות. אבא איננו.

ניגש אלינו זקן אחד ואומר:

— ברוך דיין האמת. עצמו את עיני אביכם ואל תבכו. אביכם — צדיק היה. לאו כל אדם זוכה לכך: נפטר על מיטתו ואשתו ובניו על סביבו.

וכשנראו בחלונות דמדומי השחר, פנה הזקן אל העומדים מסביב:

— נחלוק כבוד למת, נערוך את הלוויה בבית־החולים, נגמול לו את החסד האחרון, חסד של אמת. —

שני זקנים נשאו פמוטים עם נרות בוערים. ארבעה נשאו את הארון. מאחוריהם הלכו בני משפחתנו והחולים.

חרש, צעד אחר צעד, נישא הארון בדמדומי השחר על־פני המסדרונות והמדרגות של בית־החולים בגיטו. הזקן הלך בראש הלוויה וקרא בקול נוגה:

צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. — —

בדומיה של דמדומי השחר רחף על פני חדרי בית־החולים הניגון של ההליכה האחרונה: צדק לפניו יהלוך! צדק לפניו יהלך!

מסדרונות, מסדרונות, מדרגות, החצר שרויה עוד באפלה, חדר־הטהרה, הקדיש הראשון. הזקנים יושבים לאמירת תהלים.

*

וכשהאיר היום סיפרו, כי במשך שלושת הימים, שישבתי על־יד ערש־מותו של אבי, נערכה בגיטו „האקציה" על אנשים מחוסרי תעודות ורודות. יהודים רבים נמצאו במלינות. היו מי שאמרו כי חסר להם לגרמנים סכום האנשים הדרוש למכסה הקבועה, לשם הוצאה לפונאר. והיו שאמרו כי להשלמת המכסה לפונאר ידרשו הגרמנים את המתים המוטלים בחדר־הטהרה של בית־החולים...

אף־על־פי שהדבר אינו מתקבל על הדעת הריני מזדרז לערוך את הלוויה במוקדם.

ההלוויה עוברת על־פני סימטאותיו הצרות של הגיטו. אחר הארון צועדים אנו בשורה: אמא, האחיות, אשתי ואנוכי. ידידים וחברים, שכנים, מכרים, ידידים של אבא, ויהודים סתם.

נושאים את הא־ון על פני הרחובות. הנני שומע בשיחתם של יהודים:

צדיק, צדיק — זכה לבא לקבר ישראל — — כיצד להגיע למיתה שכזו? —

על־יד שער הגיטו מתרומם מחסום־הדרך. השער נפתח. הארון נוסע לבדו ואילו אנו נשארים עומדים במקום עד שהוא נעלם מעינינו. היציאה מן הגיטו להלווית־מת אסורה...

*

בדרך חזרה, עוברת בי פתאום מחשבה המרטיטה אותי, והנני אומר למשה אוליצקי ולמרדכי טננבוים־תמרוב ההולכים בשורות המלווים:

— הבאתי את אבא לקבר ישראל. אולם מי יודע, ואולי יבואו ס. ס. וידרשו מתים? ואם יחסר למכסה, ימלא המת את מקומו של החי... המת יוכל לחסוך אדם חי... ואם כן, מה היה עלי לעשות, להשתדל להביא את אבא לקבר ישראל, או לתת את גופו לחילול, אחרי מותו, בפונאר? ואולי אפשר היה באמת להציל יהודי־חי אחד?

משה אליצקי ומרדכי טננבוים־תמרוב מסתכלים זה בזה, מסתכלים בי, ושותקים.

אני בא הביתה, הופך ספסל ויושב ישיבת „שבעה". כעבור שעות מספר באים מרדכי טננבוים־תמרוב וסאוה גוריאן:

— באנו לנחמך באבלך. אבל בגיטו אין מתאבלים על המת. אין בית אשר לא איבד נפש. קום מהר ובוא אתנו להתיעצות.

*

בו בערב הודיעו לי: את אשתו של אהרונוביטש מצאו במלינה והוציאוה לפונאר ואילו אהרונוביטש עצמו לא נתפש. אבל משנודע לו אסונו

נשבר כולו והרי הוא מוטל חולה למות. רק דקות אחדות חסרו לו שיקבל את תעודת־ההסוּת הורודה ; אבל שוטרת־הגיטו עייפה היתה...

באתי אליו. שרוי היה במצב שלפני גסיסה. הוא הכירני והתחיל מגמגם :

— זכור... החברים — — —

שעות ארוכות היה מוטל במצב של חוסר־הכרה, רק פעם בפעם נעו שפתיו : „החברים, החברים". כאור הבוקר פרחה נשמתו.

חבר ותיק של „צעירי־ציון" היה ואחר־כך של „התאחדות". עוד בשנת 1905 נאסר פעם בהשתתפו בהפגנה מהפכנית, שנשא בה דגל תכול־לבן ועליו כתובות : הלאה הצאריזם ! הלאה האנטישמיות ! בוילנה ידוע היה כעסקן נלהב של הקרן־הקיימת.

הלוויתו נהפכה להפגנה הציונית הראשונה בגיטו. על קירות הגיטו הופיעו מודעות עבריות באותיות כחולות ובמסגרות שחורות. על המודעות היו חתומים : נאמני ציון, ארץ־ישראל העובדת בגיטו וילנה.

את הארון, העטוף דגל כחול לבן, נשאו על הכתפים עד לשער הגיטו. בראש הלכו יהודים ואבוקות בוערות בידיהם. אחריהם חברים של פועלי־ציון — התאחדות, „החלוץ", ציונים מכל הכיוונים ואלפי יהודים סתם.

בגיטו מתו מיתה טבעית כמה עסקני־ציבור ומורים, יעקב גרשטיין, באסטומסקי וכו'. הלוויות שלהם היו נהפכות מעצמן להפגנות ציבוריות של הגיטו. כזו היתה הלוויה הגדולה הראשונה בגיטו של ד"ר גרשון גרשוני. כזו היתה גם הלוויה הגדולה האחרונה בגיטו — של הפארטיזאן יחיאל שיינבוים.

*

בימים ההם עברה מפה לפה הידיעה על התקוממותם של האוזוגולדשטיין בשעת „האקציה" במחוסרי התעודות הורודות.

סיפרו :

כמה עשרות יהודים התחבאו במלינה ברחוב שפיטאלנה 11. אנשי הס. ס. מצאו בסיוע של כלבי בולשת את המלינה ופוצצוה. שמעו היהודים את הפקודה לצאת מן המלינה ודחוה : כאן, במקום הזה ימותו, אין את נפשם ללכת לפונאר.

ס"ס־אים אחדים נכנסו לתוך המלינה ודרשו מאת היהודים לצאת, ואחד מהם כיוון את נשקו האבטומאטי לעומתם. האוז וגולדשטיין התנפלו בידים ריקות על אנשי הס"ס. שאר היהודים החזיקו אחריהם. התחילה היאבקות בלתי־שווה בין עשרים יהודים בלתי־מזוינים ובין כנופיית אנשי

ס.ס. מזויינים מכף־רגל ועד ראש. כל עשרים היהודים מתו מות גבורים. אף שמותיהם לא נודעו, מלבד שמותיהם של האוז וגולדשטיין.
על כתלי הגיטו הופיעו מודעות במסגרות שחורות:

כבוד לקדושים האוז וגולדשטיין!
כבוד לנופלים!

חורבות חצר בית הכנסת הגדול בגיטו מספר 2

חלק שני

שונים היו דרכי המאבק

תקיפת הסטאביליזציה בגיטו

ב־27 בדצמבר 1941 נסתיימו בעצם בגיטו כל פעולות־ההשמדה הגדילות („אקציות"). הגיטו 2 כבר חוסל לגמרי, ובגיטו 1 נשארו, בערך, כ־12.000 יהודים, כמעט כולם מצויידים בתעודות־חיים צהובות או בתעודות־חסות ורודות.

יהודים חישבו את מאזן־הדמים. ביום פרוץ המלחמה היו בוילנה 60,000, בקירוב. בימים הראשונים של הנהגת הגיטו היו קרוב ל־30.000 נפש בגיטו 1 וקרוב ל־10.000 בגיטו השני, וביחד כארבעים אלף יהודים. עכשיו, ל־1 בינואר 1942, נותרו, כאמור, כ־12.000 איש, היינו 20% מיהודי ירושלים דליטא.

התחילו חדשים שקטים ללא „אקציות". הלכה ורפתה המתיחות המתמדת בגיטו, העצבנות המלוהטת, ההכרה המיואשת כי שרוי אתה כל הימים בפרק־ביניים בין „אקציה" ל„אקציה".

80% נרצחו — 20% נשארו בחיים. אין זאת כי יש כאן מן השיטה הגרמנית. מ כ ס ת־ד מ י ם גרמנית. עתה, כנראה, מלאה המכסה. והשארית, 20%, ישארו בחיים — כה התנחמו יהודים, כה הרגיעו איש את חברו.

וככל שרבו החדשים העוברים ללא „אקציות", כן הלכו ושקטו הרוחות בגיטו, שנכנס לתקופה של יציבות.

*

בגיטו שררה „אידיאולוגיה של עבודה". מטיפיה היו משטרת־הגיטו וראשי היודנראט. ובעיקר הקומנדאנט של הגיטו — גאנס. אכן, רוב תושבי הגיטו האמינו באידיאולוגיה זו, או נתנו להביא בלבם את האמונה הזאת.

אידיאולוגיה זו אמרה:

האקציות נסתיימו. מכסת־הדמים הדרושה לפי התורה והתחוקה הנאצית כבר נלקחה. עתה נשאר בגיטו מספר יהודים הנחשב כנראה בעיני הגרמנים כ מ ו ע י ל מ ב ח י נ ה מ ש ק י ת. מי שיוכל להוכיח כי אמנם מועיל הנהו מבחינה זו ישאר בחיים או שיש לו הסיכויים להשאר בחיים עד נסיגת הגרמנים מוילנה (שהמועילים לא יהיו עוד להועיל...). התועלת אשר יפיק הגרמני מן היהודים תוכח על־ידי מספר רב של פועלים יהודים בפלוגות־העבודה ועל־ידי תוצרת טובה, עבודה בעלת רמה מקצועית גבוהה, אשר יוציאו סדנות הגיטו לפי הזמנותיהם של השלטונות הגרמנים או של שלטונות העיר.

בגיטו נראה זרם אנשים נוסף; אנשים מחוסרי תעודות (בעלי תעודות לבנות) יצאו ממחבואיהם; כן הגיעו יהודים כפליטי הפוגרומים שברוסיה־הלבנה; לבסוף נצטרפו גם היהודים מן העיירות המחוסלות בסביבת וילנה. הגיטו מנה בעת ההיא עד 17.000 איש.

הנהלת־הגיטו שקדה להכניס את היהודים למקומות־עבודה, — גברים, נשים, ואפילו ילדים וזקנים. כן עוררה העמולה ללכת לעבודה קשה ביותר, ובלבד שהיא מועילה לגרמנים.

בעתון היהודי של הגיטו, „ידיעות־הגיטו" היו מתפרסמות קריאות: „יהודי־הגיטו, שימו לב!"

„זכרו־נא כי העבודה חוסכת דם!"

ב„ידיעות הגיטו", אגב מסירת דברי נאום אחד של גאנס, נאמר:

„הן בעבודה בתעשיית הגיטו, והן בעבודתנו בפלוגות עלינו לסתור את הד המקובלת כי לא נצלח לשום מלאכה, ולהוכיח, להיפך, כי אנו מועילים מאוד וכי יש הכרח בנו בתנאי־המלחמה כיום..."

אבל כמו־כן עלינו להכניס שינויים גם בקרב העסוקים, כדי להגביר את פוריות־העבודה שלנו, שעל־ידי כך נגדיל ממילא את צידוק־הקיום שלנו. על־כן חייבים פועלינו שמחוץ לגיטו להחליף את מקומות־העבודה הנוחים שלהם במקומות־עבודה אחרים, ומזה תצמח טובה רבה לעניני כלל הגיטו".

„כיום מגיע בגיטו מספר האנשים העובדים עד 14.000, ועלינו לחתור לכך שמספר העסוקים בגיטו ומחוץ לגיטו יגיע עד 16.000".

*

בתקופת הסטאביליזציה של הגיטו עבר כל השלטון בגיטו לידי משטרת־הגיטו. בעוד שקודם, בתקופת האקציות, היתה זו רק אורגן של היודנראט, שנועד לקיים את הסדר בגיטו ולהוציא לפועל את האקציות לפי דרישות הגרמנים, — הנה עתה היה הדבר להיפך: למעשה נהפך היודנראט למוסד המוציא לפועל את הוראותיה ופקודותיה של משטרת־הגיטו.

יעקוב גאנס היה עתה למעשה ה ד י ק ט א ט ו ר בגיטו. משטר פנימי זה בגיטו אושר אחרי־כן באורח רשמי על־ידי השלטון הגרמני. אז קיבל יעקוב גאנס את התואר „נציג הגיטו".

ב־15 ביולי 1942 נתפרסמה ברחובות הגיטו הודעה זו:

„לפי פקודת קומיסאר־הגליל בווילנה, מיום 12 ביולי 1942, קיבלתי עלי כנציג הגיטו וכנשיא המשטרה את כל האחריות לגיטו.

„יסוד הקיום בגיטו הוא: ע ב ו ד ה, מ ש מ ע ת ו ס ד ר. כל איש בגיטו המוכשר־לעבודה הנהו עמוד, אשר עליו יכון קיומנו.

„אסור שיהיו בינינו אנשים המואסים בעבודה והולכים בדרכי־שוא, בעשותם מעשי־פשע שונים".

ביקש גאנס להוסיף חשיבות לתארו החדש, וכנראה גם האמין כי השלטון בידו... על־כן הודיע באותה הודעה בדבר מתן חנינה:

„בהאמיני כי כל תושבי הגיטו יבינו לרוחי, פקדתי לשחרר את כל האנשים הנתונים בגיטו במאסר. אני מצווה על חנינה מקיפה, ובזאת אני נותן את האפשרות לפושעים־מאתמול לשוב לחיים ישרים למען טובתם־הם. אבל אל יפקפק איש בדברי, שאם יהא צורך לא אימנע מאמצעים חמורים ביותר במלחמה עם יסודות עבריינים, משיופיעו".

הודעה זו נקראה בגיטו בשם „המאניפסט של גאנס".

לכבוד היותו נציג־הגיטו באורח רשמי ערך גאנס אסיפה חגיגית של משטרת־הגיטו, וכן ניאות לעריכת מסיבה חגיגית לכבודו בערב. השלטונות הגרמנים הרשו אפילו להכניס לגיטו זרי־פרחים וסלי־פרחים, שהוזמנו על־ידי הקומיסארים של משטרת־הגיטו, מנהל המחלקות של היודנראט, וכן על־ידי הבריגאדירים (המפקדים) של יחידות־העבודה. משטרת־הגיטו גם העלימה אותו יום את עיניה מראות בהברחת קמח וסופר לתוך הגיטו. ובליל „הכתרתו" של גאנס (כפי שפונה הדבר באותם הימים) נישאו סלי־פרחים אל דירתו של גאנס, רבת האורות, ונהרו גברות מחוגי המשטרה, לבושות בגדי־חג, ואנשי־שלטון של הגיטו.

האיש הרגיל שבגיטו ראה בטקסים אלה את הביטוי הבולט ביותר ליציבות של הגיטו ונתן עצמו לאשליות.

*

יעקוב גאָנס ציוה אז לגדל בחצרה של המועצה היהודית, בליל מיוחד, אוזה, שהיתה מיצגת את הסמל החי של המשפחה השולטת בגיטו („גאָנס" — אוז). בגיטו שאוואל היה אחיו של יעקב גאָנס ראש הגיטו, ובגיטו וילנה היה אחיו השני פקיד גבוה של המשטרה ומשרד־העבודה. האוזה הוצגה לראוה ברשות־הרבים והושרה עליה שורה שלמה של שירי־גיטו הומוריסטיים. בני דלת־העם היו מקנאים בה באוזה זו, שכן אמרו כי היא מקבלת מזונות יותר טובים מהם...

*

בגיטו מורגשת השאיפה הגוברת ליהנות מן החיים, מורגש הרצון להסיח את הדעת מן הישיבה בגיטו. אצל הנוער ואצל חוגי העסקנים הציבוריים מתבטאת השאיפה הזאת בפעולה ציבורית נמרצת ביותר ובעבודה תרבותית, בביקור בהצגות רבות, בקונצרטים והרצאות. בחוגים אחרים, ובעיקר אצל אלה „המשתכרים", זה בא לידי ביטוי בשאיפה לשפר את הלבוש, לאכול יותר טוב. בגיטו מופיעים בגדים אלגאנטיים ומסעדות

שמותרות בהן. המשטרה עורכת חינגאות, נשפי־ריקודים וקבלות־פנים חגיגיות. עד מהרה מורגשת בגיטו דיפרנציאציה סוציאלית בולטת של שדרות שונות, לפי רמת־חיים הנבדלת מאוד. אנשים אומרים: יש לחטוף ולחיות כל עוד בידך הדבר, שמא תתרחש פורענות שנית.

*

השפעתו של יעקוב גאנס בגיטו הלכה ורבה. הוא גם אצל ממנה על בני משפחתו. אח אחד שלו היה ראש הגיטו בשאוולי, ואח אחר היה פקיד גבוה במשטרת הגיטו בווילנה ובמחלקת־העבודה. גאַנס עצמו נתמנה בקרוב, חדשים אחדים לאחר מתן החגינה האמורה, לנציג רשמי של הגיטאות בליטא וברוסיה־הלבנה.

הגיטו של ווילנה נהפך ל ג י ט ו מ ר כ ז י, אשר מרותו פרושה על שורה שלימה של גיטאות ומחנות־עבודה יהודיים מסביב לווילנה, — „חבל ווילנה". גאנס שלח את אנשי־המשטרה שלו ופקידיו לגיטאות הסמוכים בעיירות, כדי להתקין שם סדרים לפי דוגמת הגיטו הווילנאי.

משטרת הגיטו הרגישה עצמה כשלטונה של אימפריה, אשר מושבות כפופות לה. המשטרה היתה מקושטת ב„מונדרים" מיוחדים כחולים־כהים ומצנפות; לכל שוטר סימן של דרגתו על כובעו ובגדו.

יעקב גאנס היה חובש כובע מיוחד עטור פתיל־זהב ומגן־דוד של זהב. הוא הרגיש עצמו כמלך־הגיטו. הוא גם האמין כי בתכסיסיו הביא את הגיטו לתקופת היציבות. כמו־כן האמין כי בשיטת העבודה ובמשמעת־הברזל יציל את היהודים מכליון, וכי בעצם ידו עוד יוציאם מן הגיטו. — —

בעת ההיא הלכה וגדלה תנועת־המרי במחתרת.

מרחב־המחיה של הגיטו

למן היום הראשון בגיטו נתעוררה השאלה: היכן יגורו האנשים?

הצפיפות היתה לבלתי־נשוא. בחדר קטן, שבזמנים כתיקונם היה משמש דירה לנפש אחת ועד שלוש נפשות, התגוררו בימי הגיטו מחמש־עשרה עד עשרים נפש. לעתים רחוקות מאוד היה השטח העולה בחלקו של איש מגיע כדי מטר מרובע; על הרוב רק שבע־שמונה עשיריות המטר המרובע לנפש. בחדר קטנטן אחד היו מתגוררות איפוא מחמש עד שמונה משפחות: נשים וגברים, זקנים וילדים, בריאים וחולים יחד.

לא בכל הדירות שבגיטו אפשר היה לגור. רבות מהן נהפכו בימי „האקציות" לחורבות; כמו־כן היו דרושים מעונות למוסדות.

הזרם שגרף את האנשים אל הגיטו, הטילם לכל מקום שהוא, בלי הבחנה; הוא בלל יחד אנשים בעלי תכונות שונות, מקצועות שונים ומידות שונות. קשה היה להם להסתגל איש לרעהו. עד מהרה היו לזרא איש לרעהו. רוצה אחד לישון, אותה שעה מבקש אחר לדבר ולספר את מאורעות־היום שלו; רוצה אחד לפתוח את החלון, צועק אחר כי קר לו! וכן אצל הנשים. רוצה אשה אחת להסיק את התנור הקטן ולבשל דבר־מה, רוצות גם שאר הנשים לעשות כמוה.

הבתים התחילו שוקעים בזוהמה. אם אבד איזה חפץ בתוך הדחק והמהומה — היו השכנים חושדים איש ברעהו. משנמצאה האבדה, היו אומרים כי הוטל חזרה. שערוריות וקטטות בין שכנים נרגזים, — ביחוד בין נשים, שתמיד היו להן „סכסוכי־תנור", — אי־האפשרות לחיות יחד בצפיפות הרבה, — כל אלו הצטרפו לצרה קשה בגיטו.

התחילו האנשים לבקש להם שותפים לשיכון ולהחליף את דירותיהם. הצטרפו יחד קרובי משפחה או שכנים לשעבר, אנשים בעלי־מקצוע אחד, או אלה שהיו פעילים במוסד ציבורי אחד או בזרם פוליטי אחד.

ברירה זו מרצון המעיטה את החיכוכים ונתקיימה על יסוד אמון הדדי, והיא הכניסה מקצת שלווה לתושבי הגיטו.

אבל בתוך צפיפות זו גופא היו דירות יותר טובות וגרועות מהן; וחצר מרווחת או חצר צרה; דירה עם חלונות או בלעדיה; חדרים שאויר בהם או סמוכים לבית־הכסא ולבור־השופכין...

כיצד אדם קונה לו זכות לדירה? על־ידי „פלישה" לתוכה. כל הקודם

לתפשה — זוכה בה. וכשהדבר מגיע לידי סכסוך ושערוריה בין בעלי־טענות מרובים — מכריע שוטר־הגיטו. הוא יכול להכניס והוא יכול גם למנוע. ואולם עד מהרה נתבדתה אמונתם של תושבי הגיטו באוֹבייקטיביותם של רבים מן השוטרים היהודיים. פסקיהם בסכסוכים היו לעתים קרובות חד־צדדיים ביותר. לעצמם, לשאר־בשרם ולמכרם הטוב, היו מוצאים דירה יותר טובה ויותר מרווחת, או שהיו מחרימים אותה לעצמם מאת אנשים שהתישבו בה כבר. התחילה פרשת פרוטקציה בגיטו...

זמן קצר לאחר ה„אקציה" של יום־הכפורים נתפרסמה פתאום פקודה בגיטו, כי כדי שאנשי היחידות השונות לא יהיו נדחקים בצאתם לעבודתם, וכדי שהאנשים יהיו רשומים לפי מקצועותיהם, מתהווים „גושי־בנינים". כל מקצוע או כל יחידת־עבודה יתגוררו בגוש שלהם.

עקירת האנשים לדירותיהם החדשות מוכרחה היתה להתקיים במשך שעות ספורות. האנשים הלכו בסחבם עמם צרורות, קומקומים ודליים בידיהם (שמצאו בדירות העזובות). אף־על־פי שהיה לפקודה זו כעין טעם של הסדר, עוררה בהלה רבה בגיטו, שכן הבדילה בין בעלי־המקצועות לבין מחוסרי־המקצוע ושימשה כעין בשורה ל„אקציות" העתידות לבוא אחריה.

כדי לקיים סדר בשאלת השיכון, להתאים את הטלטולים ממקום למקום, לקבוע שיטה ומתכונת במספר הדיירים בדירה אחת, הוקמה על־ידי היודנראט מחלקת־שיכון.

לשם פיקוח חמור ומדוקדק על התושבים, על התרבותם והתמעטותם, רישומם, עניני התעודות וחלוקת כרטיסי־הלחם, הוקם על־ידי מחלקת השיכון הנ"ל מנגנון שכזה:

כל חדר (ארבע, שמונה, עשרה, עשרים תושבים) יש לו קומנדאנט אחראי שלו, על הרוב אשה — מפקדת־החדר; על כל חדרי דירה אחת ממונה מפקדת־הבית; על כל מפקדות־הבתים של חצר אחת ממונה מפקדת־החצר; על חצרות אחדות (המצטרפות לגוש־בנינים אחד או שיש להן איזו סמיכות אחרת) — ממונה ה„אופראבדום" *. כל ה„אופראבדומים" כפופים למחלקת השיכון. (האופראבדום נעשה בגיטו לפקיד חשוב ורב־השפעה. יכול היה לסלק אנשים מדירותיהם, להרבות או למעט את הצפיפות באיזו דירה שהיא).

כדי להגדיל את שטח השיכון בגיטו התחילו בעבודת־בדק גדולה. נבנו מחדש בתים נחרבים; שופצו מחסנים והיו לדירות; הותקנו שם קירות,

---

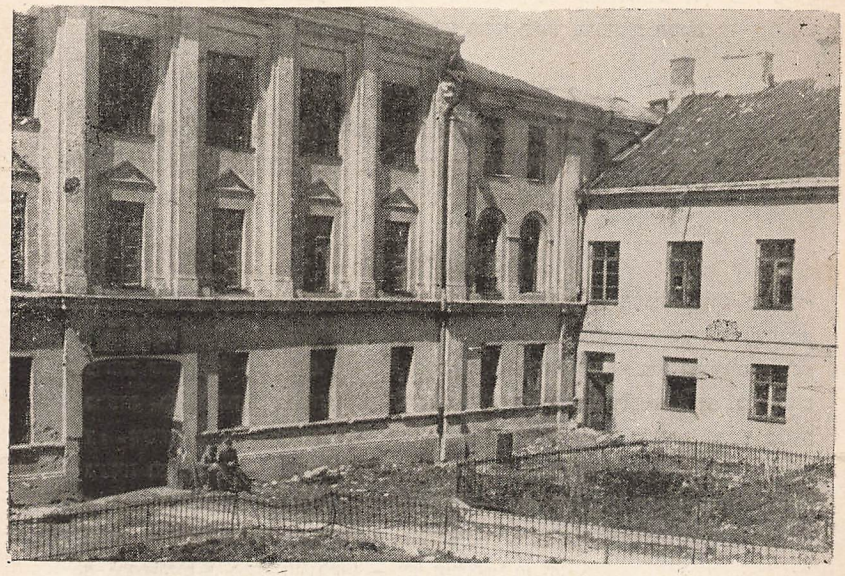
* קיצור של מלים רוסיות שפירושן: מנהל הבית.

כדי להרבות חדרים, תנורי־ארעי, שמשות, ארובות־עשן; מרתפים ועליות־גג נהפכו לדירות. מבחינה זו פעל המנגנון כראוי.

לאחר פעולות־ההשמדה ירד מספר התושבים בגיטו משלושים וכמה אלף לשבעה־עשר אלף. הגיטו נעשה יותר מרווח...

משצורפו לגיטו עוד כמה עשרות חצרות (הגיטו החדש) והוקמו עוד דירות (מחורבות, מחסנים, מרתפים ועליות־גג) — קמה רווחה, עד כי ברשותו של כל איש היו כבר בממוצע מטר וחצי עד שני מטרים־מרובעים.

פעמים היו האנשים ממאנים לעזוב את דירותיהם הצרות ולעבור למרווחות יותר שכן בנו להם כבר בתוכן מחבואים, „מלינות".

חצר מועצת־היהודים, רחוב רודניצקי 6

בחצר זה ע"י הגנות התקיימה סלקציה בימי ה„תעודות הצהובות"

הרחובות בגיטו מס. 1

גיטו מס. 1 נשתייכו הרחובות דלקמן (עתים רק חצרות בודדות של הרחוב):

רחוב זאולנה: 36, 38, 44, 46.

רחוב ה„קדש" ממספר 1 עד לסופו של הרחוב וממספר 4 עד לסופו.

רחוב סטראשון כולו („קמניצקה"), זאת אומרת מבית מספר 1 עד 15 ומ־2 עד 12.

רחוב רודניצקה ממספר 4 עד 18 ומ־5 עד 23.

הרחוב השאולי (שאולסקה) כולו וכמה חצרות ברחוב האטליזים (יאטקובה) וברחוב הדיסנאי.

חצרות מספר ברחוב הכרמליטי (פוליצייסקה) וברחוב ארקליו (קונסקה).

בתקופתו השניה של הגיטו התיר השלטון הגרמני להרחיב את הגיטו ונוספו עליו עוד כמה חצרות של הרחובות: הדיסנאי, האושמיאני (4, 6, 8), האטליזים, הגרמני (19, 22, 27, 29, 31, 36). החצרות הנוספות כונו בשם „הגיטו החדש".

שערי החצרות, שנמצאו על גבולו של הגיטו החיצוני, היו תמיד סגורים ומסוגרים; החלונות היו משוחים בצבע כהה. לתוך חצר־גבול כזו היו נכנסים דרך פירצות בכתליהן של חצרות אחרות, שיש להן מוצא חפשי לאחד מרחובות הגיטו.

רחובות הגיטו מס. 2

לגיטו מספר 2, שהיה קיים רק שבועות מספר (הגיטו של חסרי־מקצוע), נשתייכו הרחוב היהודי, רחוב הגאון, רחוב האטליזים ועוד כמה סימטאות קטנות בסביבת חצר בית־הכנסת. העריכו כי היתה שם אוכלוסיה של 9000 — 11000 איש.

גושי־בנינים

ככל שאזכור היו בגיטו הגושים הראשונים הללו: זה המכונה „גוש מדיציני" לכל הרופאים, האחיות הסניטאריות, הסאניטארים ולשאר עובדי־הרפואה ומשפחותיהם. ברחוב שפיטאלנה מס. 7, 9, 11 וברחוב זאוואלנה מס. 44, 46; גוש הפועלים שעבדו ברשות „משרד הבניה בחזית" („בוי־לייטונג־אייגנהייט") ברחוב רודניצקה 61 וכרמליטים 7; „גוש־החייטים" — ברחוב רודניצקה 9 ו־11; „גסטאפו (ז. א. האנשים שעבדו עבודה גופנית בגסטאפו) — רח' סטראשון 1, 2, 3. העובדים ב„בורבישקי" — רח' רודניצקה 7. העובדים בקומאנדנטורה של מסילת־הברזל — רח' רודניצקה 10; ב„אורטס־קומנדנ־טורה" — רודניצקה 18, כרמליטים 5; המשטרה היהודית והנהלת היודנראַט — רודניצקה 6, וכרמליטים 5. פקידי היודנראַט — רח' סטראשון 40, 6.

מחוץ לגיטו נמצאו שני גושים, המכונים „קיילים", ברחוב שפטיצקה.

בתי־מושב קולקטיביים מיוחדים מתכננים לארגן במהרה בשביל נשים וגברים גלמודים. בבתי־המושב הקולקטיביים הללו, שיהיו מוסקים, יסודרו יצועים ורהיטים נחוצים.

מדור משק הדיור

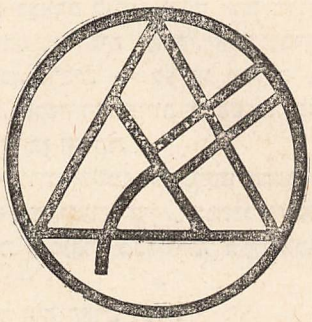
בתי־מגורים בשביל פועלי המחנות המגיעים לעיר סודרו לבסוף בכמה מקומות בשביל 300 איש ויותר. למעונות הללו שהוקמו מספק המדור את התנורים

ואת כל הסידורים האחרים. מתכוננים להקים עוד בתי־מגורים קולקטיביים חדשים כאלה, כי מחכים לבואם של הרבה פועלי־מחנות מערי־השדה.

העברתם של תושבי־הגיטו הותיקים למקומות אחרים, עלתה בעת האחרונה על הפרק, שהרי המדור מחויב הנהו לדאוג לפועלי־המחנות המגיעים לעיר.

תנורים בדירות הגיטו. המדור מספק לדירות־הגיטו תנורי־פחים קטנים, במידה שידו מגעת. מתנורים גדולים וישנים, שמפרקים אותם נעשה מספר רב של תנורים קטנים.

(„ידיעות־הגיטו" גל. 25, י"ח שבט תש"ג, 24.1.1943)

סמל של גיטו־וילנה

בתוך העגול: אותיות ו. ג. („ווילנער געטאָ"), חותמת זו הטביעו על מסמכים שונים של הגיטו, כגון כרטיסי־מזונות, כרטיסי־מרחץ, וכן על מוצרים שונים של סדנאות הגיטו.

שכבות ומעמדות

א. התקופה הראשונה: בעלי יתרונות ומקופחי־גורל.

גם בגיטו היו הבדלים סוציאליים בולטים. ולא היו אלה פרי המקרה, כפי שנדמה היה בראשונה. היתה זו חוליה אחת ברשת־הנאצית.

הותר ליהודים בצאתם לגיטו לקחת אתם רק צרור־חפצים אחד לכל נפש ושלוש־מאות רובל (שלושים מארק). זהב ודברי־ערך נתחייבו למסור לרשות עוד קודם לכן. ורבים — בעיקר יהודים „בעלי־בתים", סוחרים זעירים, בעלי־מלאכה, אנשי האומנויות החפשיות, פקידים מורים וסופרים חששו לשאת אתם יותר מן המותר.

אבל היו גם יהודים ששמו את נפשם בכפם והצניעו בתוך צרורות הבגדים והמזונות כסף ודברי־ערך. בין „המסתפנים" הללו היו עגלונים, פועלי תחבורה, אנשי־בורסה לשעבר, מבריחים, בעלי־מסבאות וכו'.

*

גם בגיטו זקוק היה האדם למזל.

היו אנשים שנקלעו בדירה של יהודי עשיר לשעבר, אשר הוצא לפונאר עוד לפני תקופת הגיטו (בימי הפרובוקציה); הללו מצאו לפניהם בית מלא כל טוב: רהיטים, מיטות, כלי־שולחן; בארונות — כל מיני מזונות; במרתפים — תפוחי־אדמה; בדירים — עצי הסקה, וב„מלינות־הכתלים" או בעליות־הגג היו טמונים גם כספים, אריגים ושאר דברי־סחורה. מיד היו קונים את כל הדברים האלה במשיכה.

והיו גם „לא־יוצלחים", שגורלם הביאם לתוך חורבה רעועה, דירת־עניים, שחלונותיה מנופצים ורצפתה עקורה — ואין בה כל דבר שהוא. ולפי שגם לא הביאו עמם כמעט ולא כלום, נשארו בגיטו בלי כל אמצעים, קבצני־גיטו...

*

היו גם „תמימים", שנזדמנו לתוך בית מלא „כל טוב" ולא הרשו לעצמם לנגוע בכל הנמצא שם, בחשבם, כי בעל־הבית ישוב עוד. ואפילו לא ישוב — כיצד יתירו לעצמם ליהנות ממה ששייך למת? „תמים" כזה משהיה נכנס לדירה, ערך מיד רשימה לכל החפצים שמצא בבית, הכניסם לארון וחתם את דלתותיו בחומר־חותם. בסופו של דבר גפל כל הרכוש הזה

בידי חיילים ליטאים ואנשי ס. ס. גרמנים, שבשעת „אקציה" בזזו כל אשר מצאו.

*

כן היו אנשים, ששיחק להם „מזלם" והם חזרו אל הגיטו לתוך ביתם, או לבית בן־משפחתם, את, דוד וכדומה. הללו היו מוכרים את הבגדים והחפצים השונים שבדירות ומצאו להם בזה את מחייתם.

ואולם הרוב המכריע של באי־הגיטו נכנס לתוך בתים זרים, ועד מהרה התחילו מתקוממים נגד „זכויות־הירושה" של בעל־הדירה הקודם או שאר־בשרו:

— הא־כיצד? — היו טוענים — כולנו יהודים הננו, ועל חטא זה כלואים אנו כולנו בגיטו, ולמה זה יהא לאחד כל מה שהיה לו קודם ולשאר — לא כלום? יבא שויון, כל מה שנמצא בבית שייך לכל המתגוררים עכשיו בתוכו.

*

פלוגות־העבודה שהוקמו בגיטו העמיקו את „הבדלי־המעמדות". היו פועלים בעלי־מקצוע — מסגר, חייט, סנדלר, פרוון, אנשים שהגרמני מנצלם לטובתו, אך הוא מזכה אותם במשהו, ראשית־כל ב„תעודות־חיים", ולפעמים גם במזונות. והיו אנשים מחוסרי־מקצוע שמוכרחים לעסוק בעבודות קשות, גסות ביותר כדי להשיג תעודה, ואף בזה לא תמיד יצליחו, כי הם נחשבים כמיותרים בעיני הגרמנים. ביחוד סבלו מזה המשכילים, המורים, אנשי הספרות והאמנות.

התחילו מחוסרי־המקצוע ל„הידחק" באיזה אופן שהוא למקצוע, אם על־ידי קבלת תעודה של פועל בעל־מקצוע (בעזרת היכרות, פרוטקציה) או על־ידי לימוד איזה מקצוע, כגון תנוראות, ניקוי־מעשנות, נגרות וכדו'. נשים למדו חייטות, סריגה, מלאכת־קרטון, קליעת־קש. בתקופה האחרונה של הגיטו לא היה כבר כמעט שום גבר, אשה או ילד למעלה מבן י"ב־י"ג, ואפילו זקן או זקנה, שלא יכלו להוכיח כי יודעים הם איזו מלאכה.

*

לסיכום האמור לעיל: בתקופה הראשונה של הגיטו התחילו להיוצר שכבות־מעמדות, אשר מבנם ומאבקם — לא היה לגמרי דומה לחלוקת־המעמדות לפני הגיטו. הקו־המבדיל בין השכבות נוצר כאילו ע"י המקרה העוור ואומץ־הלב האישי, אולם יוצרם האמיתי היתה השיטה הנאצית המכוונת.

וכך נוצרו מצד אחד: מעמד של אנשים בעלי־הון, וזכויות ויתרונות; ומצד שני: קבצני־הגיטו, מקופחי־הגורל.

למעמד בעלי־הזכויות והיתרונות נמנו כל אלו שסכנו את עצמם והצליחו להכניס לגיטו כסף ודברי־ערך; ואלו שבאו לדירותיהם וירשו

את משקם הפרטי; ואלו שבאקראי מצאו מזונות בבתים זרים; וכל אלו שהיו להם „אומנויות טובות" לפי המושגים הגרמנים; וביניהם הרבה אנשים בריאים, חזקים, היכולים לפרוץ להם דרך במרפקיהם, וכן אנשים מן „העולם התחתון" הוילנאי לשעבר.

על מעמד בעלי הזכויות נוספה במהרה משטרת הגיטו היהודית. תקפה היה רב, ובזמן ה„אקציות", כשהיתה מוציאה לפועל את פקודות הגרמנים, היה בידה הכוח לחתוך חיים ומוות. מתוך כך זכו אנשיה לחיי־רווחה. רבים מהם קיבלו שוחד וסחרו בתעודות, ובכסף רכשו להם מזונות ובגדים בשפע.

קבצני־הגיטו מקופחי־הגורל, סבלו רעב: עד מהרה פגעו בהם פגים ומחלות, וכוחותיהם הלכו ותשו מהר; להם השתייכו כל אלו שלא סכנו את עצמם בכדי להכניס דברי־ערך לגיטו, ואלו שגורלם הכניסם לדירות רעועות ועניות בגיטו, וכל אלו ש„לא היתה להם אומנות טובה" (אנשי הרוח והעט, מורים, חנונים זעירים, זקנים, חולים ויתומים).

ב. התקופה השניה: צהובים־לבנים.

וכשהגיעו הימים, שהגרמנים חלקו את „התעודות הצהובות", קבלו אותם בעיקר האנשים בני שכבת אנשי־ההון והיתרונות (הודות ל„אומנות הטובה", לפרוטקציה, ליכלתם הכספית); לעומת זה, „מקופחי־הגורל" ו„ענייי־הגיטו", רובם לא קבלו את התעודות הצהובות והם הלא היו חסרי אומנות, חסרי־אמצעים, חסרי־יזמה לרגלי גילם הקשיש או הצעיר.

התקופה השניה של הגיטו סימנה האפיני היה, חלוקה בולטת של אוכלוסית הגיטו לשתי שכבות: א) „התעודות הצהובות" (הבטוחים בחייהם) ב) „התעודות הלבנות" (המועמדים להוצאה למוות).

*

בחצר היודנראט נאסף פעם המון רב של בעלי תעודות לבנות בתהלוכת־הפגנה אל גאנס, אל היודנראט. הופיעו נואמים ובצעקות של לאחר יאוש דרשו צדק: על שום־מה יקבלו קצתם של היהודים תעודות־חיים והאחרים לא? כל היהודים שווים הם וגורלם צריך להיות אחד! אל יקבל איש את התעודה הצהובה! לכולנו — חיים, או לכולנו — מוות!

אבל התעודות הצהובות כבר היו מונחות בכיסיהם של הזכאים להן; ואיש מהם לא הלך להחזיר את תעודתו.

אנשי התעודות הצהובות היו אומרים: הגרמני לא יבהל מהפגנות. זוהי שעת צרה שלא היתה דוגמתה בעולם. כל אחד צריך לעזור לו לעצמו, כפי שניתן לו; ואלו הטוענים, שאין לקחת את התעודות הצהובות, לו היתה להם האפשרות לקבל את התעודות, לבטח לא היו מסתלקים מהן. —

*

אבל מי הם, המקופחים, בעלי התעודות הלבנות? — הלא לעתים קרובות הם אביו ואמו, אחיו, אחותו, דודו, דודנו או חבר־נעוריו הנאמן של בעל התעודה הצהובה. ובכן יש לעשות הכל כדי לסייע בידם להנצל, לעזור להם בכל מה שאפשר. על־כן רשמו אנשים רבים ילדים זרים כבניהם, בחורים רבים רשמו נערות בלתי־ידועות להם — כנשים (ולהיפך). כן היו בעלי התעודות הצהובות מסייעים בקניית „מלינות" ומקומות־מחבוא לבעלי התעודות הלבנות, — ובמקרים שהדבר היה בגדר האפשרות היו מסייעים בידיהם לצאת מן המאסר.

לאחר שתי „האקציות" הגדולות עוד נשארו בגיטו כ„נעלמים" כמה אלפים של יהודים בעלי תעודות לבנות. אז התחילה בגיטו תנועה גדולה לתמוך באנשים האלה לבל יפלו, להשתדל להכניסם לתוך פלוגות־העבודה, להשיג בשבילם תעודות־חסות ופנקסי־עבודה, ללמדם מקצוע, להצילם מרעב. אותה שעה חדלו להיות בגיטו אנשים רעבים.

*

ג. התקופה השלישית: הבדלים ברמת־החיים.

לבסוף הגיעה תקופת הגיטו השלישית, עת אשר הכול היו שווים מבחינה „משפטית", ז. א. בידי הכול היו פנקסי־עבודה, דרכיות, מספרים. ואולם בין השווים הללו נקבעו במהרה שוב הבדלים חדשים. זו היתה תקופת הסטאבי־ליזציה. בגיטו התחיל משא־ומתן מסחרי; יהודים התחילו לפתח תעשיית־בית: דבש מלאכותי, סבון וכדומה. עד מהרה הופיעו עשירים בגיטו.

אז נתגבשו השכבות הללו:

א. שכבת „נגידי־הגיטו" — בת כמה מאות איש, שהיו חיים חיי שפע ומותרות, הן מבחינת המזון הן מבחינת הלבוש. הם הרשו לעצמם לשתות משקאות שונים בגיטו, גם לקנות לעצמם מטבעות־זהב למשמרת, למלאי. על אלה השתייכו: רובה של משטרת־הגיטו; רוב „הבריגאדירים" היהודיים (ז. א. המפקדים היהודים של פלוגות־העבודה); חבורה של ספסרים־מבריחים גדולים, שרכשו להם „קשרים" והכניסו לתוך הגיטו כמויות עצומות של מזונות ונתעשרו. (הודות להם היה לגיטו מה לאכול); גורפי הפיח בגיטו — (עליהם עוד ידובר לחוד).

ב. שכבת „המשתכרים". בעלי המסעדות בגיטו, בעלי החנויות למכולת ולסחורות. בעלי תעשיות שונות, הסנדלרים והחייטים.

ג. עובדי עבודה קשה. רוב מנינו ורוב בנינו של הגיטו היו אנשים, שהיו משיגים את מזונותיהם המעטים בקושי רב ביותר, עתים תוך סכנת־נפשות, בעבודתם הקשה בפלוגות, בהחליפם חפצים שונים עם נוצרים, בהבריחם סחורות דרך השער; כן גם באפיית לחם בגיטו, במסחר זעיר,

כגביה מן המשרדים הנאציים, באי־אלו תעשיות בגיטו. רובם המכריע היה עובד עבודת־פרך מחוץ לגיטו, בפלוגות־העבודה.

ד. מאות־הפקידים האחדות של היודנראט למחלקותיו השונות. הללו לא היו רשאים לצאת אל מחוץ לגיטו ולא יכלו לרכוש להם כלום בדרך חליפין. אלה היו המורים והפנקסנים, הבימאים, רבים מן הרופאים והאחיות הרחמניות. פעמים קשה היה להם להשיג אף את צרכי־הקיום ההכרחיים, והם נמצאו על גבול הרעב. כדי לשפר כלשהו את מצבם הוקם בגיטו קואופרטיב, שהיה מחלק ביניהם מזמן לזמן מיני מפולת במחירים זולים, וכעבור זמן נקבעה בשבילם גם מנת־הזנה נוספת.

ה. האנשים הבלתי־מוכשרים, במקצת או לגמרי, לעבוד ולהשתכר. אלה היו מקבלים סיוע בכסף ובמזונות מאת ועד־העזרה הציבורי ומאת העזרה הסוציאלית. קצתם היו מקבלים תמיכה מאת „משתכרים" קרובי־משפחה או חברים לשעבר. קצתם היו כובסים לבנים, מתקנים גרביים, מטליאים בגדים, משגיחים על ילדים, ממלאים בלילות את מקומם של העומדים „בתור" — ובלבד שלא יהיו זקוקים למתנת בשר־ודם.

מלבד שכבות עיקריות אלו היתה עוד בגיטו שכבת הילדים העזובים, מחוסרי־ההורים, שהיו מתגוללים ברחובות עם גמר האקציות, לאחר שהוריהם נלקחו והם הצליחו להסתתר איך־שהוא בחורים ובסדקים או בארובות־העשן. הקטנים שבהם הוכנסו לבית־היתומים. הגדולים התחילו מארגנים חבורות של נערים אמיצי־לב, של מבריחים. הללו היו מתחמקים בלילות מן הגיטו, דרך פירצות ועליות־גג, והיו קונים מאיכרים כל מיני מזונות: לחם, קמח, תפוחי־אדמה ומכניסים אותם לגיטו. בכך היו משתכרים לפרנסתם ונהפכו לאחד מעמודי־התווך של „כלכלת" הגיטו. קצתם נתארגנו לכנופיות של „מבטלי הרכוש הפרטי", והיו קונים את כל הנופל לידיהם בתוך הגיטו פנימה ומחוצה לו. מהם שנתקבלו אחר־כך אל בריגאדת־התחבורה, המכונה „ילדים", שהיתה מסיעה קרונות־משא מחוץ לגיטו, או אל הפנימיות „ילדים" ו„ילדות", במקום שהורו להם מלאכות־מקצועיות. קצתם הלכו לעבוד בפלוגות שמחוץ לגיטו, או כשוליות בסדנות הגיטו.

מלבד זאת היו קיימים בגיטו משקים שיתופיים של בני התנועה החלוצית שהנהיגו ביניהם קנין־משותף בכל *.

*

מן הראוי להזכיר כאן את תכניתו של המהנדס מארכוס, על ריכוז המשק בגיטו.

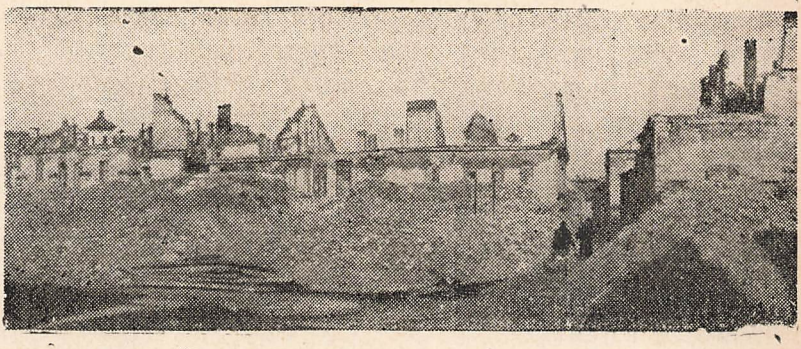
* גם במחנות הריכוז צצו פה ושם „קומונות" קטנות, „אחוות־גורל", שנצטרפו משלושה־ארבעה חברים. כל אחד היה נשבע בתקיעת־כף לחלק עם השאר כל מה שיצליח ל„ארגו" בזמן שהותו במחנה.

באחת הישיבות הפומביות הראשונות של „ועד־העזרה הציבורי", בחורף שלאחר ה„אקציות" במחוסרי התעודות הצהובות, יצא מרכוס זה בהצעה לבטל בגיטו את כל ההבדלים הסוציאליים. ג י ט ו א ח ד — מ ע מ ד א ח ד. לכל צריכות להינתן אותן האפשריות „הכלכליות" לקיים את חייהם. כל המשק בגיטו מוכרח להיות קולקטיבי. הכל צריכים למסור מרצונם הטוב, או מתוך כפיה ציבורית יהודית, את כספיהם ואת בגדיהם המיותרים למוסד יהודי אחד, שיחלקם בין הכל חלק כחלק.

תכניתו זו אוטופית היתה בתנאים ההם. אבל היא עשתה רושם חזק על הכל כקול־קורא מטעם המצפון.

*

החלוקה למעמדות, על סף־התהום, היתה אחת מדרכיה של מכונת־השעבוד הנאצי, שיצרה בין הקרבנות גופא — בטוחים ואי־בטוחים, מנצלים ומנוצלים, הן בגיטאות והן במחנות־הריכוז, בכדי לפורר את אחדותם של המעונים, לסכסכם ולהשלותם, לשתק את התנגדותם המוסרית ולשבר מלכת־חילה כל נסיון של מרי פעיל.

חורבות גיטו מס. 2

חיי המשק והכלכלה בגיטו

במה היו מתקיימים בגיטו? מהיכן השיגו האנשים מזונות, כספים, בגדים? — איך נאבק הגיטו בתור כלל, וכל יחיד ויחיד בתור פרט — בעד המינימום של אפשרות־קיום?

עבודה ומשכורת

העבודה אצל הגרמנים, ואחר־כך גם במוסדות הגיטו, היתה נותנת לא רק זכות לתעודה, אלא היתה משמשת גם אמצעי להשגת „כרטיס־מזונות", שהיה בסיס־ההזנה בגיטו.

האנשים שעבדו אצל הגרמנים מחוץ לגיטו היתה להם, כאמור, האפשרות לעסוק מחוץ לגיטו בסחר־חליפין עם נוצרים עוברים ושבים.

היו „יחידות טובות" שהיו נותנים שם צלחת־מרק בשעת העבודה; כן היו „יחידות", שהיהודים העובדים בהן הקימו בתוכן „קואופראטיבים" לסחר־החליפין עם השכנים הנוצרים. המסחר הזה נעשה כאן באורח קולקטיבי (בהסתר, כמובן), והמזונות שנתקבלו תמורת החפצים המכורים נתחלקו אחר־כך בין כל היהודים העובדים ביחידה ומשתייכים לקואופרטיב החשאי.

הפועלים במוסדות הגיטו היו באים על שכרם לפי סוגי משרתם, מבחינת חשיבותה: 300, 350, 400, 600 רובל לחודש (מחיר קילוגראם לחם בשוק הגיטואי היה 40—60 רובל). שכר זה לא היה בו כדי קיום מינימאלי. כאמור, יסד היודנראט קואופרטיב שהיה מוכר מזמן לזמן, במחירים זולים, תפוחי־אדמה, גזר, ירקות. אחר־כך נוספו עליהם גם מנות מיוחדות של „מזונות נוספים" (פאיוק), כגון לחם, קמח, סוכר, ובשר־סוסים.

הפועלים העובדים מחוץ לגיטו היו מקבלים בשכרם כמה פאניגים ליום. בסוף שנת 1942 נתפרסמה הודעה מטעם קומיסאר־הגליל הינגסט, כי שכר־העבודה הועלה ועל־כן יצטרכו היהודים לעבוד יותר.

כל העובדים מחוץ לגיטו חולקו לסוגים אלה: פועלים חסרי־הכשרה מקבלים בשכר שעת־עבודה שלהם 30 פאניגים; בעלי הכשרה למחצה — 34 פניגים; „בעלי־מקצוע" — 38 פניגים; מומחים במקצועם — 44 פניגים; בריגאדירים — 50 פניגים.

כך נקבע הדבר באורח רשמי, להלכה, ואילו למעשה היה כל פועל מקבל 15 פניגים לשעה (רובל וחצי). השאר, ז. א. 25 פניגים לשעה, בממוצע,

היה שייך לקומיסאר הגליל. בעלי־חשבונות יהודיים חשבו ומצאו, שעל חשבון שמונת אלפים היהודים, בערך, העובדים אצל הגרמנים, — מרוויח קומיסאר־העבודה הינגסט, בקירוב, חצי מיליון מארקים לחודש!

אבל גם סכום מצער זה של 15 פניגים לשעה (בערך 1.5 מארק ליום, קרוב ל־38 מארקים או 380 רובל לחודש) לא הגיע כמעט אף פעם לידים היהודיות; שהרי תמיד היה צורך לקנות מתנות למפקח על העבודה, לאשתו הנמצאת אי־שם בגרמניה, לבתו וכו'. בסופו של דבר היו הפועלים היהודיים מתקיימים רק על־ידי שהיו מסכנים את נפשם, מחליפים חפצים שוניב במזונות ומכניסים אותם לגיטו.

*

כאמור, הוציאו הגרמנים בשביל אוכלוסיית הגיטו „כרטיסי מזון" ללחם, תפוחי־אדמה, קמח, ירקות. בזמן הראשון, כשנמצאו בגיטו קרוב לשלושים אלף איש, ניתנו כרטיסים ל־8000 קילוגראמים לחם בערך — לחמשה ימים, כלומר 1500 ק"ג לחם לשלושים־אלף איש, שהם בערך 50 גרם לאיש ביום. במנות דומות לאלו ניתנו גם שאר המזונות, כגון תפוחי־אדמה ובשר־סוסים. בינואר 1942, לאחר ה„אקציות" במחוסרי תעודות צהובות שלחו הגרמנים מזונות לגיטו, לחלקם בין 12.000 האנשים הנשארים באורה רשמי. היודנראט הדפיס אז „כרטיסי־מזון" יהודיים, וחילק את המזונות בין 18.000 איש, שהרי היו עוד 6.000 בעלי „תעודות לבנות". מתחילה היו בעלי „התעודות הלבנות" חוששים לקבל את כרטיסי־המזונות, שמא כרוך הדבר באיזו מרמה מצד היודנראט, או מצד משטרת־הגיטו, המבקשים לגלות בדרך זו מי „נעלם" בגיטו. אבל משחזקה יד הרעב על האנשים נאותו לקבל את כרטיסי־המזון החשודים.

כעבור זמן הוציאו הגרמנים פקודה, כי היהודים העובדים אצלם מחוץ לגיטו, וכן גם היהודים העובדים בסדנאות שבגיטו, יקבלו יותר מזונות מאשר היהודים העובדים בתוך הגיטו במוסדות השונים של היודנראט.

*

שכר־העבודה הקטן וההזנה הדלה, המיקרוסקופית, לפי כרטיסי־המזון, לא הספיקו אפילו כדי קיום של רעב. מוכרחים היו האנשים להתחכם בכל מיני אופנים, שלא לגווע ברעב. כל התחבולות וההמצאות להשיג דבר־מה צויינו בגיטו במלה „ארגן".

מלבד סחר־החליפין, ששימש מקור חשוב לכלכלה היהודית בגיטו, ניזון הגיטו גם מן הגנבות מן המוסדות הנאציים בשעת העבודה. היה בזה גם משום אספורט של חבלנות.

מתחילה הובאו בדרך זו רפואות שונות, לחם, תפוחים ולימונים בשביל ילדים חולים, קופסות־שימורים; אחר־כך הובאו גם חוטים, סיגריות. האנשים

שגנבו מן הנאצים לצרכי קיום יום־יום, היו גם מתגאים על־הרוב שעלה בידם לחבל, להזיק במשהו למשטר; הנוער הפארטיזאני היה גונב רימונים, כלי־נשק שונים ומכניסם לגיטו.

החזרת החפצים

מקור אחר לקיום שימשו החפצים המוחזרים ליהודים מאת הנוצרים. כמעט כל היהודים השאירו את חפציהם אצל מפרים ושכנים נוצרים, שהבטיחו להחזיר להם בשמחה את הכול בהזדמנות הראשונה. משנראו הסימנים הראשונים של הרעב המתקרב, שמו יהודים רבים את נפשם בכפם והלכו (בהסירם מעליהם את הטלאים) לקבל דבר־מה מן החפצים או המזונות שלהם. אנשים רבים קיפחו בכך את חייהם, כי בצאתם נתפשו בידי סוכני הגיסטאפו. ואולם רק בזמן הראשון היו הנוצרים מחזירים את החפצים; אחרי־כן החלו רבים מהם לסרב לכך. אז היו באים יהודים אל שומרי הפקדון הנוצרים בלווית מפקח־העבודה הגרמני של פלוגתם. על־הרוב היה זה איזה בעל־מלאכה אוסטרי זקן שהיה נוטה חסד רב „ליהודים שלו", העובדים בפלוגתו. אחרים היו עושים את הדבר „באחוזים", ז. א. הם היו מקבלים מן היהודי חלק של החפצים שגבה בנוכחותם.

כעבור זמן הבינו הנוצרים, כי בני־הלוויה הגרמניים הללו אינם רשאים בעצם ללוות את היהודים ולעזור להם בתביעת חפציהם. התחילו מאיימים כי ילשינו לפני הגיסטאפו גם על היהודי וגם על המפקח הגרמני.

*

משפקד הרעב גם את ביתנו יצאתי אל מחוץ לגיטו, בלווייתו של מפקח גרמני כזה, הממונה על פלוגת־עבודה שכמה מחברי עבדו בה. מפקח זה אמר כי סוציאל־דימוקרט הנהו, ולא קיבל ממני כל שכר בעד עזרתו. הלכנו אל השוערת ברחוב נובגורוד 64, שבשעתה הצילתני מן הפוגרום ברחוב ההוא. הגרמני נשאר עומד בחוץ ואני נכנסתי לבית. היא החזירה לי כמה חפצים ואמרה כי השאר טמונים הם ועלי לבוא פעם אחרת.

משבאתי בפעם השניה מצאתי בבית אי בעלה, הוא קיבלני בזעף ושאלני קשות:

— מה לך כאן?

— יש את נפשי לקבל קצת מחפצי, להחליפם לצרכי קיומי.

— את החפצים אחזיר אחר המלחמה.

— משום מה?

— כי בין כה וכה ימית הגרמני את כולכם. שום יהודי לא ישאר בחיים. למה איפוא יפלו החפצים לידי הגרמנים. מוטב שישאר אצלי.

— אבל אני הלא חי עודני, וחפצי שייכים לי. החזר לי לפחות חלק מהם.

— אם לא תצא מיד את הבית אלך להודיע לגיסטאפו, ואז יבוא הקץ גם עליך וגם על בן־לוויתך.

*

„קבלת־פנים" כגון זו היתה לרוב היהודים, שבאו לקבל את מטלטליהם. והנה פתאום נתפרסמה הודעה מטעם הרשות הגרמנית, כי כל היהודים שהחביאו חפצים אצל נוצרים, יכולים לקבלם בחזרה. השלטונות הגרמנים היו נותנים בן־לוויה רשמי וכל החפצים היו מוצאים מידי הנוצרים השומרים עליהם. אולם את החפצים הטובים ביותר (שטיחים, פרוות) היו הגרמנים לוקחים מיד לעצמם. לאחר זמן קיבלה המשטרה הפלילית היהודית בגיטו יפוי־כוח רשמי לערוך „החזרות" רשמיות של מטלטלין כאלה על־פי היסודות האמורים, כלומר שהחפצים הטובים ביותר יעברו לידי השלטונות הגרמנים.

היו בגיטו אנשים שאמרו: הפולנים מחכים בכליון־עינים למותנו; כמוהם כנאצים. ועל הנאצים הם סומכים, במאנם להחזיר לנו את אשר לנו. על־כן רשאים אנו להשיב את הגזלה ולו גם בעזרת אותו הנשק אשר הם משתמשים נגדנו.

אבל היו גם אחרים שאמרו: בסיועו של הגסטאפו אין אנו רוצים לתקן אפילו עוול ברור שנגרם לנו. לא נשיב בעזרת גסטאפו את גזלת־הונגנו. כי בהחזרת חפצים „רשמית" זו יש לה לרשות הגרמנית שתי כוונות: להיודע אצל מי מן הפולנים נמצאים חפצים של יהודים, ולהטיל על־ידי כך אימה עליהם, להענישם ולסחוט מהם כספים; ומצד שני, לנטוע בקרב האוכלוסיה הפולנית שנאה לגיטו היהודי, בהוכיחה לה כי היהודים משתמשים נגד הפולנים בכוחו של הגסטאפו...

והם רעבו בגיטו, ולא הלכו להשיב בכוח את הונם מידי השכנים הפולנים.

ההברחה

בעיה קשה היתה בעית ה ב ר ח ת - ה מ ז ו נ ו ת אל הגיטו. על־יד שער הגיטו היתה קבועה משמרת של שוטרים יהודים, וכן גם משמר־תמיד של חיילים ליטאים. מדי רגע ברגע היו באים גם אנשי ס"ס. בהיכנס איש לשער היו עורכים חיפוש אצלו. במשך הזמן שוחדו המפקחים הליטאים והחיפושים נערכו רק באורח רשמי, למראית־עין. אבל אם היה נוכח גרמני במקום, היו המפקחים הליטאים ביחד עם השוטרים היהודים מחמירים ומדקדקים מאוד בחיפושים. וכשהיו מוצאים דבר־מה היו לוקחים את המציאה להם ואת האיש היו חובשים במאסר הגיטו. פעמים גם הכוהו מכות רצח.

(רבים נאסרו ליד שער הגיטו ונשלחו אחר־כך לפונאר. ביניהם היתה גם מזמרת־הגיטו לובה ליוויצקי. היא שילמה בחייה בעד מחצית הקילו שעועית שביקשה פעם להכניס לגיטו).

*

היו אופנים שונים להברחת מזונות לגיטו: אינדיוידואליים וגם קולקטיביים. מבריחי־המזונות הראשונים היו, כאמור, ילדים עזובים. גם אמהות של ילדים, שהגיעו לגיטו בלי מפרנסיהן, היו בין המבריחות הראשונות של תפוחי־אדמה ומזונות אחרים. רובן היו מחוסרות תעודות. רבות מהן נתפשו ונאסרו בבית־הכוהר הסמוך לרחוב סטפאן והוצאו לפונאר. כעבור זמן נהפך כמעט כל פועל, ההולך אל פלוגת־עבודתו, למבריח מזונות. איש־איש חשב לענין של כבוד ולחובת־כבוד להביא דבר־מה אל הגיטו. אלה שאינם מבריחים דבר חשבו עצמם לשלומיאלים.

*

ההברחה הזעירה של המזונות היתה נעשית:

בכיסים ארוכים ועמוקים מאוד של המכנסים.

ב„מחוכים" או בתחבושת: אלה היו שקים קטנים, תפורים בצורה של מחוכים; הם היו ממולאים קטניות, גריסין או קמח, ובשעת מישוש לא היו הבודקים מרגישים בהם.

בתחבושות היו שמים סאחארין, חתיכות־בד, חוטים, צמר וזוטות אחרות; הן היו נחתלות מסביב לרגלים ולידים ובשעת הליכה לא הורגש בהן.

ב„תסרוקת": נשים, וכן גם גברים שבלוריות גדולות לראשיהם, היו מצניעים בשערם — הפיסות סאחארין, אבן־יקרה או טבעת.

ב„קרקעיות כפולות": רבים מבעלי־המלאכה, כגון זגגים, פחחים, נפחים, תנוראים וכו', היו נושאים אתם, בבואם ובצאתם, את כלי עבודתם בקופסאות מיוחדות או בדליים. בקופסאות הללו התקינו קרקעיות כפולות וביניהן היו מבריחים את המזונות.

ב„פיח": בגיטו נתהוותה חבורה של גורפי־ארובות, שהיו רשאים לצאת לנקות את הפיח בבתים שמחוץ לגיטו. הם היו מבריחים מובהקים של מיני מזונות, שהיו נושאים אותם בארגזיהם, תחת שכבת הפיח.

בלחם: טבעת־זהב, שעון קטן, יהלום לחליפין היו מעבירים בתוך פרוסת־לחם.

„בצנעה" — היו קוראים להברחת חתיכת־בשר, כשהיא מהודקת בחבלים דקים, בצנעה, מסביב לשת. בשעת מישוש לא היו הבודקים מרגישים בה אף פעם כמעט.

ב„סלי־פרחים": זמן־מה היו הילדים רשאים לצאת בחבורות לטייל

ביער בהשגחת מו"יהם. ביער היו מחליפים חפצים קטנים, אצל הנוצרים העוברים, בגזר, בתפוחי־אדמה, בפרוסות־לחם והיו מכניסים את אלה בסלי הירקות והפרחים שהיו מביאים אתם מן היער. הברחה זו לא האריכה ימים, כי הטיולים הללו נפסקו במהרה.

*

ההברחה בקנה־מידה גדול היתה נעשית:

בעליות־גג: בעליות רבות בבתי הנוצרים שנמצאו בשכנותן של עליות־גג יהודיות נעשו פרצות, ובהן היו מכניסים (פעמים מתוך „הסכם מסחרי" עם בעליהן של העליות ההן) הרבה שקי־קמח וכו'.

במרתפים: פרצות־מעבר דומות לאלו נעשו במרתפים הסמוכים למרתפיהם של נוצרים.

בגגות: לגורפי־השיח, המטפסים על הגגות לשם ניקוי הארובות, היתה דרך ל„קשרי מסחר" על גבולות הגגות. — כל מיני מזונות היו מורידים דרך הארובה לתוך הבית.

בפרצות של הכתלים והשערים: בכתלים ובשערים רבים של חצרות על גבול הגיטו נפרצו פרצות וסדקים, ושם היו „השותפים" האריים, העוברים במקום בלילה, מצניעים חפצים שונים.

בחלונות ובגזוזטראות: מחלונות ומגזוזטראות של בתי נוצרים, סמוכים לבתים העומדים על גבול הגיטו, היו מועפות דרך השער חבילות של מזונות לשם „סחר־חליפין".

בארון־המתים: את גופות האנשים הנפטרים בבית־החולים שבגיטו היו מוציאים בארון שחור אל מחוץ לגיטו, לשדה־הקברות היהודי. הארון היה נוסע לשם וחזרה. בארון־מתים זה היו מכניסים לעתים קרובות מזונות שונים.

בעגלות עצי־הסקה: במשך זמן־מה הותר להכניס בעגלות־איכרים עצים שנחטבו ביערות הסמוכים בידי פועלים יהודים. בעצים הללו היו מסיקים את מטבחי הגיטו, את המוסדות וקצת מן הבתים. בין גזרי־העצים היו מבריחים גם מיני מזונות.

בעגלות אשפה, חצץ ושלג: את אשפת הגיטו, המצטברת בארגזי החצרות, את ערמות הדומן, קליפות תפוחי־האדמה, השלג, החצץ וגרוטאות־הברזל היו מוציאים בעגלות קטנות אל מחוץ לגיטו. העגלות הללו היו עושות לפעמים עד עשר נסיעות ביום, הלוך ושוב. בהן, תחת המכסה הכפול שלהן, פעמים אפילו בתוך האשפה והשלג, היו מוציאים כל מיני חפצים לחליפין.

בעגלות־מזונות: נוסע לו איכר לבטח בעגלת המזונות שלו על־פני רחובות וילנה. ומעשה־שטן מתקלקל אצלו דבר־מה דווקא על־יד שער הגיטו, בשער של בית סמוך הוא עוצר בסוסו על־מנת לתקן את הקלקול. משהוא

רואה כי אנשי הס. ס. התרחקו משער הגיטו מיד מזדרזת העגלה לעבור את השער ונעלמת באחת מחצרות הגיטו. שם היא פורקת את סחורותיה וחוזרת בהיות כבר לילה בחוץ. בעגלות־המזונות הללו היתה נעשית ההברחה הגדולה בידי „מבריחים מובהקים", שהיו להם קשרי־מסחר עם חקלאיים נוצרים מרובים בכפרי הסביבה. בעגלות הללו היו מכניסים בגנבה גם את המזונות בשביל הקואופרטיבים והמטבחים העממיים מטעם מחלקת־ההזנה של היודנראט.

באוטומובילים: ביחידות אחדות שבהן ביצעו היהודים מלאכות חשובות לצבא (במקצוע החייטות וכדומה), או שנמצאו בהן מפקדים „הומאניים", היו מרשים ליהודים לקנות בשכר עבודתם מן האיכרים תפוחי־אדמה קפואים או רקובים ולהכניסם במכוניות־משא לתוך הגיטו. במכוניות־המשא הללו היו מעבירים אגב־אורחא גם מצרכים אחרים. וברשיון אחד היתה מכונית־משא כזו נוסעת כמה פעמים.

בעגלות־כבסים: בעגלות הכבסים המלוכלכים, הנוסעות מבית־החולים לתא־החיטוי שמחוץ לגיטו וחוזרת, היו מכניסים בין הלבנים גם מיני מזונות.

כל אלה היו אמצעים להתנגדות כלכלית של אוכלוסיית הגיטו, לעמידתה בפני הרעב הצפוי לה. הקהל קרא ענין זה של הכנסת המזונות בשם „הברחה". אנשים רבים נכשלו בהברחת־הסחורות ושילמו בחייהם. אולם ההברחה לא נפסקה, כי לולא היא היה הגיטו במשך ימים ספורים מגיע לידי רעב קשה ביותר.

המסחר

המסחר בצורה של חליפין התחיל איפוא מן הרגע הראשון לקיום הגיטו. האחד הביא אתו, למשל, מלאי של מחטים וכמה זוגות מכנסים, והיו האנשים מחליפים ביניהם: מחט בקומץ מלח, זוג־נעלים מיותר — במכנסים וכו'. וכשהיה לו לאדם צורך בדבר־מה היה יורד לרחוב ונושא אתו דבר־מה לחליפין. תמיד היה מוצא את מבוקשו.

והיו כמה חצרות ידועות, ששם אפשר היה למצוא את המחליפים ובהן אפשר היה להשיג את הכול.

סיפרנו לעיל כיצד התנהל סחר־החליפין עם החוץ, כיצד החליפו האנשים בפלוגות־העבודה מחוץ לגיטו דברי־ערך במזונות אצל הנוצרים. והנה נמצאו בפלוגות־העבודה יהודים בעלי יזמה מסחרית. הם היו צוברים בגיטו כל מיני חפצים מאת יהודים, שאינם יוצאים אל מחוץ לגיטו, או שעובדים בפלוגות רעות, בלתי־מותאמות למסחר, והיו מוכרים את הבגדים בפלוגתם ומקבלים דמי־סרסרות.

כן קמו בגיטו מתווכים מסוג אחר. הללו פתחו בדירותיהם „משרדים

לעסקי קומיסיון"; כל מי שיראה לדבליה דמר־מה היה מביא את הדבר לכאן, ולכאן היו באים יהודים מפלוגות־עבודה שונות עם הצעותיהם או הזמנותיהם לכל מיני סחורות בשביל לקוחותיהם מחוץ לגיטו, המתווך היה מקבל אחוז מסויים ממחיר הסחורה.

ככל שסחר־החליפין הזה ארך כן הלכו ונתרוששו יהודי הגיטו. קמעא־קמעא מכרו האנשים את חפצי־הערך שלהם ואת מלבושיהם. בראשונה היה אדם מוכר איזו אדרת מיותרת, אחר־כך מכר מעיל מיותר וכעבור זמן היה מוציא לשוק גם את הכותונת מעל בשרו ואת זוג הגרביים האחרון של אשתו. מחירי־החליפין היו בערך כאלו: במחיר כותונת עליונה היו מקבלים 4 ק"ג לחם וכמה ק"ג תפוחי־אדמה; במחיר אדרת־גברים — חצי ק"ג שומן, 10 ק"ג לחם או 18 ק"ג תפוחי־אדמה. במחיר ארנק־נשים — 4־5 ק"ג לחם וכדומה.

בגיטו הופיעו גם רוכלים המהלכים עם ארגזיהם: סיגריות, טבליות־סאחארינה, שרוכי־נעלים, חוטים, כפתורים, מחטים. אחרים החזיקו בארגזיהם רקיקים, דובשנים מקמח שחור, עוגות שחורות, ככרות־לחם קטנות. רבה ביותר היתה הדרישה לסיגריות, מיני־מאפה וטבליות סאחארינה.

אנשים בעלי יזמה פתחו חנויות בגיטו. שותפים אחדים היו משפצים איך־שהוא בכוחות מאוחדים איזו חורבה, פותחים בה חנות, מסווים אותה בארון, בתנור וכדומה, לבל יכירו בה בשעת חיפוש בגיטו.

אבל הסחורות מנין נמצאו? מקורן של הללו היה במיני המזונות המובראים לתוך הגיטו, שעליהם סיפרתי לעיל. בחנויות הללו אפשר היה להשיג קצת תפוחי אדמה, מיני־מאפה, ירקות — הכל במחירים יקרים, שהרי המבריחים היו מסתכנים בהביאם את הסחורות. החנויות היו קיימות על דעת היודנראט, כמעט רשמית; היו מקבלות תעודות־מסחר מטעם היודנראט, משלמות מסים ונתונות לפיקוחה של המחלקה הסניטארית־אפידמיולוגית.

*

בימים הראשונים היו משלמים בסחורה תמורת סחורה. כעבור זמן התחילו משתמשים ברובלים סובייטיים ובמארקים גרמניים. עשרה רובלים סובייטיים (צ'ארבוניאץ אחד) תמורת מארק אחד. כיון שהקהל לא האמין באריכות ימיהם של הגרמנים, היו הכול מעדיפים את הצ'ארבונצים. בקניות קטנות היה משמש קנה־מידה קילוגרם של לחם או תפוחי־אדמה. היו אומרים

למשל: יש לי למכור מכונת־גילוח, מחירה הוא חצי הקילו לחם או שלושה קילו תפוחי־אדמה...

„המשתכרים" שבגיטו, „נגידי הגיטו", ביקשו להבטיח את הקפיטאלים שלהם בדולארים או במטבעות־זהב של חמשה ועשרה רובלים. אולם שערם של הללו היה גבוה מאוד, כי איכרי הכפרים הסמוכים, שהיו מוכרים למבריחי הגיטו תפוחי־אדמה, ירקות, קמח וכו' — לא היו מכירים אלא סוג אחד של ממון: רובלי־זהב של הצאר עם פרצופו של ניקולאי השני. הם היו אומרים: „הצאו' כוח איתן היה, ויהיה תמיד. רק הממון ש ל ו הוא ממון של ממש..." אולם סרסורי העיר הנוצרים לא היו פוסלים גם דולארים. כן היו מקבלים גם שעוני־יד כאמצעי־חליפין. ערכו של השעון היה תלוי בפירמה שלו: „לונגין", „אומגה", או „צימא".

וכך עבר קמעה־קמעה לידי השכנים הנוצריים העירוניים ולידי האיכרים כל הרכוש הדל, שהכניסו היהודים בסכנת־נפשות לגיטו.

אף על־פי כן היו אנשים שהעדיפו לרעוב מלמכור את שעונם, עגילם או טבעתם האחרונה. הם היו אומרים תמיד: אלה יכולים עוד להיות לנו לתועלת בשעת „אקציה"; בהם נוכל להיפדות ברגע האחרון מידו של ז'אנדראם גסטפאי או של חייל ליטאי. והיו אמנם מקרים, שהחפצים הללו היו מצילים אותם.

גם לבוא לביתו של איכר, לשבת אצלו בעת צרה שנים, שלושה ימים, אי־אפשר היה בלי מטבע־זהב של חמשה רובלים. גם לקניית נשק נחוצים היו הרבה מטבעות כאלו והרבה שעונים.

*

היודנראט זקוק היה ל כ ס ף. צריך היה לשלם שכר לכל העובדים במוסדותיו, בסדנאות וכדומה; לשלם לנוצרים שמעבר לגיטו בעד הסחורה הקנויה והמובחרת; להמציא סכומים למשטרת הגיטו לשם עריכת „קבלות־פנים" למפקחים גרמנים הבאים לערוך בדיקות, ו„לרכך את לבם". זקוק היה לכספים כדי לשחד כל מיני פקידים גבוהים, גרמנים וליטאים, וכן צריך היה להכין אמצעים לשעת־חירום.

לעתים קרובות, לא היה במתן־כסף משום אמצעי בר־ערך לשיחוד הפקידים הגבוהים, הגרמנים והליטאים; הללו דרשו זהב, יהלומים, כל מיני תכשיטים וכלי־ערך.

מניין יוקחו אלה?

לעתים קרובות נתבעו היודנראט ומשטרת־הגיטו לאלץ את כל יהודי הגיטו להביא את כל הזהב, התכשיטים והפרוות אשר ברשותם לשלטונות הגרמנים. הוטל על משטרת־הגיטו לבצע את הדבר על־ידי עריכת חיפושים והטלת קנסות. והמשטרה ערכה חיפושים, לקחה את החפצים היקרים, אבל

חלק מהם העלימה מן הגרמני והטמינה אותם במלינות מיוחדות. כך התחיל היודנראט לצבור „אוצר" משלו, למתן שוחד לגרמנים ועל כל צרה שלא תבוא.

בשעות־הדחק היו נקראים „גבירי"־הגיטו, בעיקר גורפי־הפיח, והיו מצטווים להביא מס לקופת הגיטו בשיעור מסויים של מטבעות־זהב בנות חמשה רובלים. הללו ידעו למה הם צפויים במקרה שלא יצייתו, והסכומים היו מובאים.

הפיקוח על צרור מטבעות־הזהב והתכשיטים היה, לפי המסופר, בידי

Zur Kenntnisnahme des Steuerzahlers.

1. Gemäss der Verordnung des Herrn Gebietskommissars Wilna-Stadt, hat jeder arbeitende Jude von dem erhaltenen Bruttolohn 10% Steuer zu Gunsten des Judenrates abzuführen.
2. Diese Steuer ist innerhalb 3 Tage nach dem Lohnerhalt, an den Judenrat abzuliefern.
3. Bei der Steuerablieferung, ist diese Steuerkarte vorzuzeigen.
4. Die Steuerkarte muss sorgfältig und sauber aufbewahrt werden.

Judenrat im Ghetto, Wilna
ARBEITSABTEILUNG

STEUER-KARTE

Arbeitsausweis Nr. 4602
Name Rabatsohn
Vorname Leib
Adresse Gaon 15?
Beruf
Arbeitsstelle
Gruppenführer

Leiter d. Arbeitsabteilung

Wilna, d. 1/VII 1942.

Staatsdruck. „Aushra", Wilna — 8110

כרטיס המס

נשיא היודנראט אנאטול פרידמאן ובידי ראש־המשטרה דאסלר. מספרים כי ביום חיסול הגיטו לקח לו דאסלאר את קופת היודנראט וברח מן הגיטו.

*

הכסף לדמי־שכירות נוצר על־ידי הטלת מסים ותשלומים שונים. נוצרה מחלקת־כספים מיוחדת ליד היודנראט, שהיתה גובה את הסכומים המגיעים מכל איש.

ה מ ס י ם — נגבו באורח קבוע מאת כל תושב בגיטו. מי שלא היתה לו חותמת על תעודותיו, לעדות כי שילם מסים, לא היה מקבל מצרכי־מזון.

מלבד זה ניגבו מחים מכל מי שהיה לו איזה עסק בגיטו, מאפיה או חנות, מספרה, קאביגט של רופא וכדומה. מס נלקח גם מאת תיאטרון הגיטו.

תשלומים — נכנסו לקופת־הגיטו משכר־דירה (כל בעל־חדר היה משלם לפי מידת המטרים המרובעים של הדירה וכן לפי דרגת־הטיב שלה); כן הוגבה תשלום בעד כרטיסי־המזון, בעד עזרה רפואית בבית־החולים ובמרפאה, כעד קבלת עצים, בעד השימוש במספרות של הגיטו, בעד הביקור בתחנה המאניזארית (במרחץ), בעד ארוחות במסעדות־הגיטו, בעד קפה בבתי־הקפה, בעד רותחים בבתי־התה. בדרך זו נצטברו סכומים גדולים.

נתמנתה ועדת־פיקוח, בעלת סמכויות גדולות לבדוק את ההוצאות וההכנסות של היודנראט, שמא נעשות מעילות במוסדות, ואם נערכו התקציבים ברוח נבונה, ואם הפקידים עובדים ביושר ובדייקנות.

כל מוסד בגיטו היה חייב להמציא מדי חודש בחדשו, דין־וחשבון על פעולתו ותכנית לתקציב משוער לחודש הבא.

הנה מאזן ההכנסות וההוצאות של מוסדות גיטו־וילנה במחצית הראשונה של שנת 1942:

הכנסות	רייכסמארק	הוצאות	רייכסמארק
מחלקת־ההזנה	292.400	שכירות	336.400
מסי־עבודה	108.700	עזרה סוציאלית	142.500
מס פנימי	16.200	מחסן האספקה הטכנית	37.700
מחלקת־השיכון	110.600	שונות	28.200
מחלקת־הבריאות	69.100		
מחלקת־התעשיה	11.800		
בית־עלמין	8.000		
שונות	42.000		
	ס"ה 658.800		ס"ה 544.800

ה ת ע ש י ה

„מן ההכרח שהגיטו ייעשה עצמאי מבחינה כלכלית. עליו לייצר בעצמו את המצרכים הנחוצים לו". — זו היתה סיסמתם של רבים מעסקני־הציבור בגיטו, והרעיון הזה עורר הד חזק בלב תושבי הגיטו.

וכך נוצרו בגיטו סדנאות של „תעשיה גדולה", כביכול, ושל „תעשיה זעירה". מנהלם הרשמי היה המהנדס ג. גוכמאן.

*

בראש הסדנאות של התעשיה־הגדולה בגיטו עמד המהנדס מארכוס, שבשעתו היה חבר פעיל במפלגת צ. ס. „התאחדות" בלודז'; הוא גם היה

חבר הועד של מחתרת פועלי־ציון־התאחדות בגיטו־וילנה. בפיקוחו נמצאו סדנותיהם של הפחחים, המסגרים, נגרי־הרהיטים, החרטים, החשמלאים, הגלפים, חרשי המכשירים המדיציניים וכדומה. הסדנאות הללו תפשו שורה שלמה של בנינים. משם היה עולה תמיד קול רחש מנועים, הלמות פטישים בברזל ופח ונסירת עצים.

הגיטו היה מתגאה ב„תעשייתו הגדולה". כל ועדת־בדיקה גרמנית, הן של הרשות המקומית והן של ברלין, היתה מבקרת את סדנות הגיטו. מוסדות־השלטון הגרמניים היו מזמינים בהן רהיטים בשביל אולמיהם החדשים ובשביל דירותיהם הפרטיות של פקידים רמי־מעלה בגרמניה (מזנונים, ארונות, שולחנות קטנים לשחמט, מיטות וכדו'). היו גם הזמנות רבות מאת שלטונות־העיר הליטאיים לדודים, גגות, מכשירים וכלי־מלאכה חשמליים, סנדלי־עץ, עששיות.

מלבד העבודה על־פי הזמנות מבחוץ היו הסדנאות הטכניות מייצרות המון דברים נחוצים לחיי הגיטו. דליים, דודים, מכשירים רפואיים, תנורים קטנים וכדומה. חשיבות יתירה נודעה לאצטבאות־המשכב, וכן גם לסנדלי־העץ, שהסדנאות היו מייצרות בכמויות גדולות.

לכל הפועלים בסדנות „התעשיה הגדולה" היו „תעודות צהובות". הם היו מקבלים גם מנות־מזון נוספות. הם היו נחשבים כבטוחים בחייהם יותר מזאחרים, שכן עושים הם עבודה פוריה והכרחית...

אנשים רבים סבורים היו כי הסדנאות הללו משמשות סגולה בדוקה לקיומו של הגיטו.

בגיטו הכינו אלבום־צילומים של העבודות בסדנאות ומסרוהו למפקחי־הרשות הגרמנים מתוך אמונה תמימה, כי יש בזה כדי להשפיע השפעה רצויה על החלטותיהם בנוגע לגורלו של הגיטו הוילנאי.

*

יום אחד סיפר לי המהנדס מארפוס: הוצע לסדנאות לתקן רהיטים, שהגיעו לוילנה ברכבת וניזוקו בדרך. והנה בתוך המזנונים והארונות ההם מצאו הפועלים טליתות, תפילין ודרכיות צרפתיות. ממשלוח זה נודע כי בצרפת מתחולל דבר־מה ביהודים...

אחד הדברים החשובים שהתקינו הסדנאות הטכניות היה תא־חיטוי סאניטארי, שרב היה חלקו בחיסול המגפה של טיפוס־הבהרות בגיטו.

כן עסקו הסדנאות הללו בייצור המוני של קלחות־פח, שכל פועל היה לוקח עמו למקום־עבודתו. בקלחות הללו היה מקבל את מנת המרק שלו, ובהם היה גם מבריח דבר־מה לתוך הגיטו. הכלים הללו היו ממלאים את מקומם של הסיר, הקערה, הכוס, הבקבוק והקומקום. עם התפתחות תנועת־ההתנגדות היו מייצרים או מתקנים כאן רובים או כלי־זיין אחרים בשביל הפארטיזאנים.

המון מכשירים קטנים, כגון מנעולים, מפתחות וכדומה. התחילו מייצרים הקורסים הטכנאים בהנהלתו של המהנדס שרייבר.

הסדנאות הטכניות־הסניטאריות, בהנהלתם של המהנדסים האחים ספוקויני, היו מכינות ומתקנות צנורות ואבזרים אחרים, הנחוצים לשרברוב.

כחומר גלמי שימשו כל מיני גרוטאות של ברזל ופח שנמצאו בעליות־הגגות ובמרתפים. כן היו מסירים את הפח מעל הגגות.

בעלי־מלאכה מרובים פתחו להם סדנאות קטנות לעצמם, שהיו עובדים בהן בערב, לאחר עבודת־היום, וכן ביום ראשון בשבוע, שאז היו שחורים מעבודה בחוץ. מחתיכות־פח היו מייצרים תנורים קטנים, דלים ושאר כלים מסוג זה. במחיר עשיית קלחת למשל, היו מקבלים 1—2 ק"ג לחם. בסדנאות הפרטיות היתה מרובה הדרישה לאצטבות־שינה, כי הסדנאות הרשמיות של הגיטו לא יכלו לספק את הביקוש הכללי למשכב כל־שהוא.

*

התעשיה הקטנה כללה סדנאות של הייטות, פריגת־גרבים, תפרות, כנדלרות, קליעה, צבעות וכדומה. בראש כל אלה עמדו יואל פישמאן והירש גוטגשטאלט. תפירת זוג נעלים היתה עולה בגיטו באלפיים רובל (בערך — 40 ק"ג לחם) והטלאת נעלים היתה עולה ב־400—500 רובל, כי באופן פרטי אי־אפשר היה להשיג עור.

הוצאה כגון זו יכלו להרשות לעצמם רק „הגבירים" של הגיטו. אבל בסדנאות הרשמיות אפשר היה להטליא זוג נעלים בחמשים רובל, על־פי פתקה של הנהלת היודנראט ובעיקר על־פי פתקתו של בריגאדיר־הפלוגה, הכותב כי הפועל שלו זקוק לנעלים בעבודתו.

בתי־מלאכה לגרביים היו עוסקים בתיקונים. בעד שני זוגות גרבים קרועות אפשר היה לקבל זוג אחד מתוקן, דבר שהיתה לו חשיבות גדולה בשביל קהל־הגיטו הגדול שלא יכול היה לרכוש לעצמו גרביים חדשות. במצבעות היו צובעים בגדים משומשים, בעיקר בגדי־נשים. היו בגיטו גם בתי־מלאכה קטנים פרטיים לחייטות ולסנדלרות שהיו מקבלים הזמנות אצל „בורגנות־הגיטו", או מייצרים נעליים, כובעים, מכנסיים ועוד ומוכרים אותם מחוץ לגיטו.

היה בגיטו גם בית־חרושת קטן למי־סודה ולימונאדה. הפועלים היו חוזרים מעבודתם צמאים מאוד והיו מרבים בשתיית כל מיני צוננים. „בית־חרושת" זה הוקם משברי־כלים שנשארו מבית־חרושת למשקאות מלפני המלחמה.

המהנדס פולאק בנה טחנה, לטחון בה את הדגן שהוברח לגיטו. קצת ממכונות־הטחנה הוכנו בסדנאות הטכניות וקצתן נמצאו בגיטו. בטחנה היתה

המלאכה נעשית עשרים וארבע שעות במעת־לעת. מהנדס זה הקים גם מכונת לטחינת גריסין.

בגיטו פעל גם בית־חרושת קטן חשאי לסאחארין, לצרכי אוכלוסית־הגיטו. היו כמה מנסרות, שהיו מנסרות את העצים לנסרים ולחתיכות קטנות בשביל תנורי הגיטו הקטנים.

היו גם מעבדות לתעשית סבון מעצמות סוסים. מקליפות תפוחי־אדמה היו מייצרים עמילן; מאפר — אבקת־כביסה; מתפוחי־אדמה קפואים — מיץ, ומן המיצים הללו — סופריות. כן היו מייצרים בגיטו — דיו, אבקת־שיניים, אבקת־עור, צבע לשפתים. רבות מסחורות אלו מצאו להן מהלכים גם מחוץ לגיטו.

חשיבות יתירה נודעה למעבדות הרפואיות, שהיו מייצרות ויטאמיני „ב" משמרים של בירה שהובאו מבית־חרושת אחד שמחוץ לעיר, מאבקת־סיד, שהוכנה מעצמות־סוסים שרופות ומפוספאטין גיטואי (סיד עצמות מעורב בשמרי בירה). כן היו מייצרים ויטאמינים מאבקת־פחם.

אנשים רבים פיתחו באופן פרטי ענפי־תעשיה של דבש מלאכותי, סופריות, סיגריות־גיטו, סבון גיטואי (על־פי „רצאפטים שלהם"); אבקת־שיניים; כל מיני מאפה וכל מיני מטעמי־גיטו, כגון דגים־מלוחים גיטואיים (עשויים מכרוב), כבד גיטואי (עשוי מסלק וכרוב) וכדומה. הוקמו כמה מאפיות מיכאניות לאפיית מצות. אנשים בעלי יזמה היו מכינים סביבונים לחנוכה ורעשנים לפורים...

*

בשנת 1943 הוזמנה בגיטו מפה פלאסטית של וילנה וסביבותיה. מפה זו היתה גדולה כדי חדר ומורכבת מארבעים חלקים. על המפה סומן כל בית של וילנה בכלל ושל הגיטו בפרט. הכנת המפה הזאת, שהעסיקה מספר לא־קטן של אמנים, מהנדסים ועובדים טכניים, משכה אליה את תשומת־לב כל הגיטו, לפי שהיו מאמינים כי כל זמן שלא נשלמה המלאכה הזאת, אין העוסקים בה צפויים לחיסול. ואף זאת, הודות להכנת המפה ניתנה ההזדמנות לעשרות אנשים לצאת את הגיטו, לעסוק כביכול במדידות בחצרות וברחובות העיר, ובהזדמנות זאת היו מחליפים בגדים במזונות או מחדשים קשרים עם נוצרים־מפרים.

מדור לתעשית הגיטו

בסדנאת הקליעה התחילו מיצרים בעת האחרונה, בגלל המחסור בחמרי־גלם אחרים, קליעות של תבן. מיצרים מחצלות־תבן רבות מאד למקררי־אוטומובילים, שטיחי־תבן לפתחי־הבתים, סנדלים של תבן, מגפים ונעלים של תבן; סנדלים לנוטרי־הלילה ולשוטרים. לכל המוצרים הללו יש ביקוש רב מאד.

בסדנאת הסריגה מיצרים כל מיני ארנקי־יד מחוטי צמר־גפן, בצבעים שונים וצורות שונות. את חמרי הגלם מספקים המזמינים.

סדנאות־הקרטון מיצרות על־פי הזמנותיו של „בית־המסחר הגרמני", מחמרי־הגלם שלהן, קופסאות־קרטון; ולפי הזמנותיה של המחלקה הכללית של הנהלת הגיטו — חפצים נחוצים שונים.

שתי סדנאות־החייטות מצטרפות במהרה למתפרה גדולה אחת ולסדנאת־כובעים, שתמצאנה במעון אחד, ברחוב רודניצקה 15. לשם כך מסיימים עתה תכנית של שיפוץ יסודי. המעון של סדנאת החייטות המאוחדת עתיד לתפוש שתי דיוטות ובתוכו יסודרו כל השכלולים הדרושים.

הפדיון של כל הסדנאות בחודש דצמבר מגיע לסכום של 80.327 מארקים. במשך הזמן הזה נתקבלו בממוצע כאלף הזמנות. פדיון הסדנאות לפי ההזמנות שנתקבלו מחוץ לגיטו הגיע במשך חודש דצמבר לסכום של 5.269 מארקים.

בשביל תלמידים נצרכים של הקורסים הטכניים, — שמספרם הוא שבעה בסך־הכל, — השתדל ועד־ההורים לקבל סיוע של לחם לפת־שחרית, וזה ניתן להם מן היום התשיעי בחודש זה.

(„ידיעות־הגיטו", גל. 25, י"ח שבט תש"ג, גיטו וילנה, 24.1.1944)

הזנה, הסקה, בגדים ונעלים

מחלקת ההזנה שבגיטו דאגה לאספקת מזונות וטיפלה בחלוקתם. עמד בראשה יהודי קובנאי, חיים טראפידו שמו, שעשה הרבה להכנסת מזונות לגיטו הן באורח ליגאלי והן באורח בלתי־ליגאלי. החלוקה נעשתה בעזרת קואופרטיבים מיוחדים.

בפיקוחה של המחלקה נמצאו גם חמשה מטבחים עממיים:

„המטבח הציוני". לכאן היו מתכנסים בעיקר ציונים, חלוצים. בין השאר נערכו שם בסתר נשפים, שיחות, ישיבות ציוניות, הרצאות בעברית.

„המטבח הבּוּנדאי" — מקום־ועד לעסקנים הבּוּנדאים והחוגים הקרובים להם. כאן נערכו לעתים קרובות הצגות מטעם התאחדות־הסופרים ואגודת־המורים.

„המטבח הכשר" או „מטבח האדוקים". — מפני הכשרות, כמעט שלא היו מבשלים כאן בשר כלל. כי הבשר בגיטו היה בעיקר בשר סוסים. המקום שימש מרכז ליהודים האדוקים.

מטבח העובדים במוסדות־הגיטו היה המטבח המרווח ביותר ובו נערכו הצגות חגיגיות גדולות של אגודת־הסופרים ושל „הברית העברית".

מטבח־הילדים, שהוקם על־ידי ועדת־הילדים של מחלקת־הבריאות, בו היו סועדים ילדי בתי־הספר. הם היו באים בשעת ההפסקה הגדולה, בחבורות בהדרכת מוריהם.

במטבחים העממיים הללו היו מגישים במחירים זולים מאוד ארוחת מרק, פעמים גם דייסת־גריסין, ומזמן לזמן נתח בשר סוס.

לאחר זמן הנהיגו גם כוס קפה בערב ובבוקר. זה היה תחליף של קפה. ומחיר כוס של נוזלים חמים אלה, ממותקים בסאחארין, היה 50 קופיקות.

בבוקר היו סרים האנשים לשם בחפזון ללגום את לגימת הקפה לפני צאתם לעבודה. בערב היו שותים כוס קפה בשובם מן העבודה ותוך כדי כך היו מוסרים איש לרעהו את החדשות שקלטו אזניהם.

לעתים קרובות היו האנשים נושאים הביתה קפה בקומקומים ובצפחות שהותקנו בסדנות הפחחים שבגיטו.

דודים, כלים שונים, צלחות ושאר כלים הדרושים למטבחים נמצאו בחורבות המסעדות ובתי־התה שבתחום הגיטו. לאחר זמן החל הגיטו לייצר כלים אלה בסדנותיו.

*

חוץ מאלה נוסדו הרבה מסעדות פרטיות, שבהן היו הגבירים של הגיטו, הבריגאדירים, אנשי המשטרה, המבריחים הגדולים ובעלי־רווחים מכל המינים, מרשים לעצמם לאכול, בהתאם לרכושם, דברים שאיש־הגיטו הרגיל לא ראם אפילו בחלומו, שהיו מובראים לגיטו תוך סכנת־נפשות מרובה בידי אנשים שואפי רווחים (יי"ש, יין וכדומה). שם היתה הארוחה עולה מכמה מאות עד כמה אלפים רובל. (המשכורת החדשית במוסדות־הגיטו היתה אז מארבע מאות עד חמש־מאות רובל).

היו גם מסעדות ביתיות, שאפשר היה לקבל שם ארוחה ביתית במחיר 60—80 רובל. למסעדות הללו היו סרים הזוגות, החוזרים מעבודתם עייפים ויגעים ואין להם מקום ואפשרות להכין ארוחה לעצמם.

מחלקת ההזנה פתחה גם כמה בתי־קפה, באולמים שהותקנו לשם כך, ובהם שולחנות קטנים וכסאות. שם היתה לקהל אפשרות לשבת בשעות קבועות ביום, לשתות כוס קפה בסאחארין ולהנפש אחר העבודה.

על בתי־הקפה הגדולים נמנה הקפה ברחוב רודניצקה 13, שקראו לו בגיטו „רפרזנטנץ־קפה". שם היו נערכים לעתים קרובות נשפים ספרותיים והצגות אמנותיות קטנות. לכאן היו מזדמנים בני־הנעורים ומדמים רגע קל בנפשם, כי מבלים הם את העת בבית־קפה כמו בשנים הטובות מלפנים. לשם היו באים בחשק רב גם השוטרים היהודים עם „רעיותיהם".

לבית־הקפה ברחוב שאוואלסקה 1 היה אופי המוני יותר, של אנשי „עמך"; כאן היה הקהל עושה עסקי מסחר וחליפין מכל המינים. גם כאן נערכו נשפים מזמן לזמן.

*

הרתחת מעט מים בבית, לשם שתית־בוקר לפני היציאה לעבודה, או לשם כביסה, כרוכה היתה בקושי רב. עצי־ההסקה היו מועטים. תנורי־החשמל היו אסורים. משום כך הוקמו בתי־תה מיוחדים, שאפשר היה לקבל שם כל היום, מהשכמת הבוקר עד הערב, במחיר זול, מים רותחים בכוסות, קומקומים או דליים. כמעט בכל רחוב מרחובות הגיטו נמצא בית־תה של היודנראט.

*

תפקיד ממדרגה ראשונה מילאו המאפיות במשק הגיטו. היו כמה מאפיות „רשמיות", שהיו אופות לחם בשביל היודנראט כדי לחלקו על־פי כרטיסי המזונות. מלבדן היו כמה עשרות של מאפיות פרטיות, שהיו אופות לחם במידה שיכלו לקנות קמח או להבריחו לתוך העיר. מחירו הרגיל של קילוגראם לחם היה 40—60 רובל. המאפיות הפרטיות נהגו גם לקבל קמח בשביל לאפות ממנו לחם על־פי הזמנה. תמורת קילוגראם קמח היו נותנות קילוגראם ועשרה דקגראמים לחם.

כן היתה מצויה כמעט בכל בית מאפיה קטנה. כל השכנים היו צוברים קמח „מאורגן", מתכנסים יחד ואופים את הלחם בשותפות כדי תנור אחד. על־ידי כך נהנו מעודף־אפיה מרובה יותר, ובחורף היה זה גם מחמם את החדר. בתנורי המאפיות היה הקהל גם מטמיז חמין לשבת.

מדור ההזנה

את עסקיו של מטבח המשטרה ואת כל הענינים הכרוכים בו נטל לידיו מטעמים רציונליים מדור־ההזנה, שכעת הנהו כבר המתאם היחידי של כל עניני ההזנה בגיטו.

קפה הביתה מכל המטבחים הצבוריים, — כדי לספק את צרכיהם של כל הפועלים, היוצאים בשעות־הבוקר לעבודתם בעיר, מתחילה מהיום, יום א', 24 לח. ז. מכירת קפה, על מנת לשאתו הביתה, בכל המטבחים הצבוריים של מדור־ההזנה: ברחוב רודניצקה 9, ברחוב רודניצקה 17, ברחוב שאולי 5 וברחוב סטראשון 2. קפה על מנת לשאתו הביתה ניתן משעה 5 עד 8 בבוקר. המחיר הוא 12 פניגים הליטר.

בית הקפה השני, ברחוב שאולי 1, נפתח לאחר שבוצע שיפוץ נאה של האולם לקהל הרחב. בבית־קפה חדש זה אפשר לקבל את הכול, חוץ מארוחות־צהרים, כמו בבית־הקפה הראשון.

(„ידיעות הגיטו", גל. 25, י"ח שבט תש"ג. גיטו וילנה, 24.1.1943)

בתחום הגיטו לא היתה הסקה מרכזית מעולם. אוכלוסי היהודים בוילנה היו נוהגים להכין בעונת־הסתיו (קרוב לחג־הסוכות) עצים ופחם לימות־החורף. והנה נכנסו היהודים לגיטו בסוף־הקיץ, בימי החום הגדול, ומשום כך לא מצאו שם כמעט כל חמרי־הסקה. הכנסת עצים או פחם לגיטו

נעשתה קשה ביותר, ודרשה הוצאות־כסף עצומות ורשיונות מיוחדים מאת הרשות הגרמנית. היהודים שעבדו מחוץ הגיטו היו מביאים אתם על כתפיהם מפלוגות־העבודה גזרי־עצים, כדי להסיק את דירותיהם או להרתיח כוס מים. אבל לעתים היו העצים האלה מוחרמים ליד שער הגיטו, ומביאיהם נענשו במלקות.

אנשים רבים עבדו במקומות, שאי־אפשר היה שם „לסחוב" עצים בשום פנים; גם פקידי־הגיטו לא היה להם כל מקור להשיג עצים. והיו האנשים עוקרים קורות־עץ מתוך הבתים, שוברים שולחנות ושאר כלי־רהיטים ומסיקים באלה. אבל לא היה בזה כל פתרון לשאלת ההסקה ואמנם בתים רבים לא הוסקו במשך כמה חרפי־גיטו, ואף הבתים „המוסקים" היו רק מתחממים משהו מזמן לזמן על־ידי הבערת גזרי־עץ אחדים לשם בישול תבשיל חם לזה שיבוא לעת ערב עייף ויגע מעבודת־הפרך.

הקירות נתכסו רטיבות וטחב. אחרי־כן באה גם מגפת הפשפשים, שהיו מטיילים באלפיהם על פני הקירות, התקרות, על אצטבות־המשכב ובין כלי־המצע הדלים.

*

המהנדס מארכוס, שעמד בראש הסדנאות הטכניות התקין סוג מיוחד של תנורי־פח קטנים, שהיו מכוונים לקימוץ בעצים ככל האפשר. אפשר היה להסיק את התנורים האלה בגזרי קליפת־עץ, במעט כפיסים ושבבים. — תנורים אלה נקראו על שם ממציאם „מארכוסובקות". אפשר היה לקנות תנור כזה בסדנות־הגיטו במחיר חמשים רובל. מובן, שתנורים אלה לא הרבו חום בבית, אבל אפשר היה לבשל עליהם על־נקלה מים או מרק תפוח־אדמה. מארכוס קיבל פרס מאת היודנראט על המצאתו.

השימוש בתנורי־בישול חשמליים נאסר בגיטו באיסור חמור, העובר צפוי היה למאסר ומכונת־הבישול החשמלית הוחרמה.

יעקב גאנס קבל מהשלטונות הגרמנים חלקת־יער, אשר שם יחטבו היהודים בעצמם עצים להסקת מוסדות־הגיטו. היער נקרא יער־היודנראט (ליצנים קראו לו „יער גאנס"). מתחילה לא נמצאו מתנדבים לעבודה זו. אולם מקץ זמן קצר מצאו האנשים כי החיים בתוך היער ברוכים יותר בשקט, בנקיון, גם ההזנה טובה יותר (בגלל אפשרויות החליפין עם האיכרים, שהיו כאן נוחות יותר), ונמצאו „בעלנים" לעבודה. שם, ביער, החלו גישושי המגע „הפוליטי" ובקשת הדרכים אל הפארטיזאנים.

קמה מ ח ל ק ת־ע צ י ם מיוחדת, שתפקידה היה, קודם־כל להמציא עצים בכמות מספקת לשתי התחנות הסאניטאריות שבגיטו (המרחצאות), לבית־החולים, לבתי־התה, לבתי־הקפה, ואחרי כן לכל מוסדות היודנראט. על־פי פתקאות מיוחדות היו מחלקים מזמן לזמן מנות־עצים קטנות לדירות

פרטיות, לפי מספר הדיירים. העצים נוסרו תחילה בחצר היודנראט, או ברחוב סטראשון 6, והוסעו אחרי־כן על־ידי בריגאדת־ההובלה „ילדים" למוסדות־הגיטו ולבתים. העצים המובאים מן היער הוחסנו בבנינים ריקים מיוחדים ברחוב רודניצקה 5, ובככר, ברחוב סטראשון 6, — „ככר העצים", שנהפכה ל„ככר הטיול של הגיטו". העצים הוּרשו בעגלות איכרים ואגב כך היו מבריחים בהן גם צרכי־מזון.

*

כאמור, נכנסו היהודים לגיטו בימי הקיץ החמים; איש איש לקח עמו על כתפיו ככל אשר יכול לשאת; כר או כסת, קצת בגדים, קצת לבנים, קצת צרכי־מזון. ברבות הימים בלו הבגדים, נקרעו ונתפוררו בעבודה. האנשים היו מהלכים חגורים חבלים, ובגדיהם טלאי על גבי טלאי. הנשים הכניסו מידה של „אלגאנציה" ב„מעשה־טלאים" זה. הם הנהיגו, כביכול, „אפנה של גיטו": בגדים (אדרות, מעילים סרוגים וכדומה) תפורים מפיסות־אריג סימטריות, גזורות מתוך בגדים ישנים מכל מיני צבעים — שחור, כחול, אדום, אפור. פיסות־הבד היו בדרך כלל בצורת מרובעים או טריגונים. „מהדרות" ביותר שיוו להן צורת עיגולים או חישוקים. כך יצרו תנאי־החיים הקשים בגיטו את האפנה של „בגדי־שחמט"...

עד מהרה התחילו להשתמש בשקים לתפירת בגדי גברים ונשים. „מהדרים בלבושם" היו צובעים את השקים, חום או כחול. אחרים לבשו את בגדי השקים כמו שהם. אם היה לו למישהו איזה בגד טוב יותר, היה חס מללבשו, שמא יהא נאלץ למכרו בעבור לחם.

שאלת־הנעליים נפתרה עד מהרה על־ידי הנהגת נעלי־עץ וקבקבים. נשים הראו גם כאן את טעמן והיו מקשטות את נעלי־העץ שלהן במשבצות של גזרי־עור ובד.

בחצר הגיסטאפו נאלצו יהודים לעסוק במיון בגדיהם של המושמדים. העבודה נעשתה בהשגחתו של גרמני וינאי אחד, מייאֶר שמו. הדברים נשלחו לאחר מיונם לגרמניה. נמצאו יהודים שהיו סוחבים משם בגדים, מביאים אותם לגיטו ומחליפים אותם אחרי־כן במזונות.

פעם אחת שאלתי יהודי כזה, כיצד הוא מרשה לעצמו ליהנות מחפצי הרוג יהודי? האיש ענה:

„לו נשאל המת, במה הוא בוחר: כי יפלו חפציו לידי גרמני או לידיו הוא, ידי יהודי, להצילו מרעב, — ודאי שהמת היה מוסר לו את חפציו בעצמו".

אחרי השחיטה של „האקציה הקובנאית" שלחו הגרמנים לגיטו מתנה — בגדים ונעלים, מן הגרועים ביותר, משל ההרוגים.

מחלקות העזרה הסוציאלית של היודנראט היו להן מחסנים של בגדים ישנים, שנמצאו בחרבות, בעליות־הגגות ובבתים שבעליהן נלקחו לפונאר. בגדים אלה הקלו את מצוקת הלבוש של העניים.

המאבק הסוציאלי ברעב ובמצוקה

היו בגיטו אנשים רבים שלא יכלו להיעזר בכוחותיהם־הם ונאלצו לבקש עזרה ציבורית שלימה או חלקית. מתחילה היו אלה, בעיקר, אנשים מחוסרי „זכות־חיים" וזכות־עבודה בגיטו (בעלי התעודות הלבנות). אחרי־כן נוספו עליהם חלקים אחרים אשר לא יכלו ליצור להם קיום בעצמם.

היו שלושה מוסדות־עזרה עיקריים:

א. ועד־העזרה הציבורי:

בזמן שהיודנראט נתמנה על־ידי הרשות הגרמנית, נצטרף ועד־העזרה הציבורי מבאי־כוח כל ליכודי־המחתרת הפילימיים הצבוריים בגיטו. כל הפועלים היהודים ב„יחידות" היו מנדבים לטובת ועד־העזרה מינימום של עשרים רובל בחודש, וכל הפקידים במוסדות־הגיטו הכניסו חמשה אחוזים ממשכורתם. מקורות־הכנסה אחרים היו: ממפעלים מיוחדים בגיטו (כגון הצגות וכד'), מתנות של יחידים לכבוד הינצלם ממוות או ממאסר, נדבות ליום־הזכרון של קרוב שניספה.

סיסמתו של ועד־העזרה הציבורי היתה: „אל יהא איש רעב בגיטו".

ועד־העזרה הציבורי היה מחלק מדי חודש בחדשו תמיכות בכסף ובצרכי־מזון (לחם, תפוחי־אדמה, קמח, גריסים). הוא חילק תמיכות מיוחדות למוסדות־ילדים, למורים, לפועלים שנפצעו בעבודה, להספקת אצטבות־משכב למחוסרי־אמצעים ובגדים ונעלים ליחיפים ולילדים קטנים. כן ניתנו תמיכות כסף לאנשים שעזבו את הגיטו בבקשם להם איזה מקלט במקום אחר שהוא.

רבים קיבלו תמיכתם בצורת „מתן בסתר". עובדי הועד היו מבקרים אצל סופרים יהודים, מורים, שחקנים, עסקני־ציבור וכן בבתיהן של אלמנות ושל נשים שבעליהן נעלמו או נאסרו, והיו מוסרים להם את התמיכה בצורה חברית ביותר.

ועד זה חילק במשך ימי פעולתו תמיכות בשיעור מיליוני־רובל אחדים. נתון היה לפיקוח ציבורי, ולעתים קרובות ערך ביחידות־עבודה יהודיות מיוחדות אסיפות לשם מתן דין־וחשבון על פעולתו, בלווית ויכוחים. כן ערך אסיפות כלליות כאלו בתוך הגיטו.

ליד הועד, שהיה מורכב לפי מפתח פוליטי, היתה מועצה ובה נציגים של פקידי־הגיטו ושל יחידות־העבודה הגדולות מחוץ לגיטו. עד מהרה נהפך

ועד־העזרה הציבורי לאחד המוסדות האהובים ביותר והיתה לו חשיבות פוליטית רבה בהיותו מעין „פארלאמנט יהודי בגיטו".

מדור לטיפול סוציאלי

למאתים ושמונים פועלי מחנה, שהובאו בעת האחרונה ממקומות שונים מערי־השדה, דואג המדור לטיפול סוציאלי. פועלי־המחנה הללו מאוכסנים בשש אכסניות, שסודרו במיוחד לשם כך, ובהן מספקים להם קפה ופת־שחרית, ארוחת־צהרים, מרק לארוחת־הערב ומאתים גרם לחם יום יום לגולגולת.

יצועי־עץ בשביל אלף איש ויותר מכינים עתה לפי הזמנתו של המדור, כדי לסדר משכבי־לילה בשביל פועלי־המחנות הבאים מערי־השדה, שמספרם מתרבה והולך כל העת. היצועים נעשים לפי דוגמה מיוחדת, אחידה וקבועה של שתי קומות, וברוחב — שיהא מספיק לשלוש נפשות בכל קומה.

עצי־הסקה בשביל הנהנים מסיוע־החורף כלו לחלק. מכל הבקשות שהוגשו סיפקו בערך כתשעים אחוז. נותנים עשירית המטר המעוקב של עצי־הסקה לגולגולת.

ועד־העזרה הצבורי

80 זוגות של סנדלי־עץ־לחורף מסר כבר הועד לועדת בתי־הספר של מחלקת־התרבות. ועדת בתי־הספר מחלקת כעת את המתנה שקבלה בין הילדים הנצרכים.

(„ידיעות־הגיטו", גל. 25, י"ח שבט תש"ג. גיטו־וילנה. 24.1.1943)

ב. מחלקת העזרה הסוציאלית:

זו היתה אחת המחלקות של היודנראט. מקורות הכנסותיה היו מסים, שגבה היודנראט מאת החנויות ובעד מתן כל מיני תעודות, חפצים, אריגים שנמצאו בחורבות, במלינות או שהוחרמו כקנס. מחלקת העזרה הסוציאלית היתה תומכת בתחנות העזרה הרפואית לילדים, במעונות־יום, פנימיות, מושב־זקנים; היא המציאה רפואות חינם לנצרכים, עזרה בעניני הלבשה, שיחררה מתשלום שכר־דירה ומסי־הגיטו.

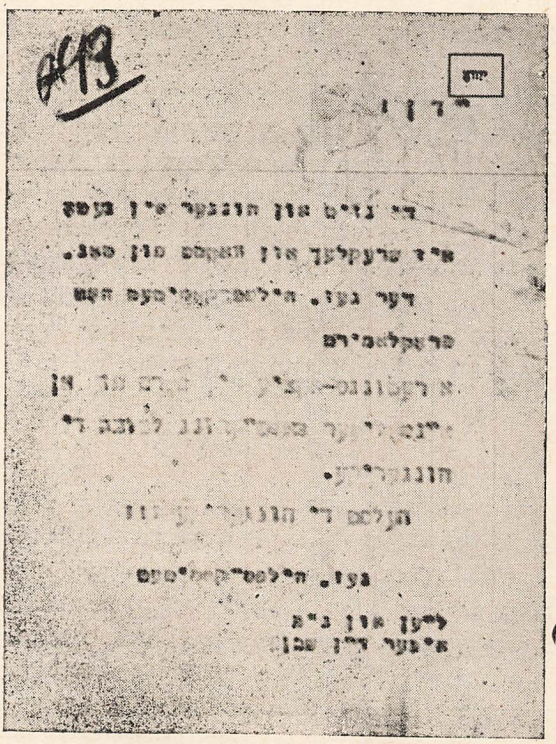
כן עזרה המחלקה ליהודי ווילנה שהוצאו לעבודה במחנות הסמוכים: ריישא, באַזדאן, ביאלוֹבקה.

היו רבים מן ה„אינטליגנציה המרוששת" שלא הרשו לעצמם לבקש סיוע במחלקת העזרה הסוציאלית של היודנראט, ובו בזמן נאותו לקבל תמיכה מאת ועד־העזרה הציבורי, בראותם בו מוסד של עזרת־חברים.

ג. הועד לעזרת־החורף:

ועד זה שם לו למטרה להילחם במחסור הבגדים. הוא אסף בין תושבי הגיטו דברי־לבוש והיה מחלק אותם לנצרכים. הוא גם חילק את בגדיהם של הגיספים. היו לו בתי־מלאכה שהיו מתקנים את הבגדים הנאספים.

שלושת המוסדות האמורים הצליחו במידה מסויימת להקל את מצוקת האנשים הנצרכים בגיטו.

כרוז של חועד לעזרת ציבורית

מחלקת־העבודה

מחלקת־העבודה שעל־יד מועצת־היהודים היתה עוסקת בסידור־לעבודה. אליה היו מוסדות צבאיים ואזרחיים שונים מכוונים את הצעותיהם עם מספרי הפועלים, הנחוצים להם בשביל „יחידות" שונות. מחלקת־העבודה היתה מחויבת לספק למועד הקבוע את מספר הפועלים הדרוש. מחלקת־העבודה היתה מחלקת את היהודים בין היחידות השונות, נותנת להם את פנקסי־העבודה שלהם. תוך כדי כך היו לעתים קרובות מרובים הבלתי־מרוצים, יען־כי היו פלוגות שנחשבו לטובות (שם אפשר „לארגן" והעבודה

קלה היא), והכול היו רוצים לקבל עבודה דוקא בתוכן. המקשר עם הנהלת־הגיטו היה א. ברוידא.

בראש יחידות־העבודה היו עומדים בריגדירים יהודיים, שעל־ידם היו מסייעים „מפקדי־טורים". ביחד היו הם מהוים את „מועצת־הבריגדירים" בגיטו. נשיאה של מועצת הבריגדירים היה ד. קפלן־קפלנסקי, שהקים בגיטו את אולם־ההרצאות לפועלים.

יעקוב גאַנס וא. ברוידא היו נושאים לעתים קרובות נאומים במועצת־הבריגדירים, מדיינים במצב שבגיטו, מסבירים את טכסיסיהן של מועצת־היהודים ושל המשטרה וקוראים לבריגדירים שישפיעו על פועלי פלוגותיהם שיקיימו את פקודותיה של משטרת־הגיטו.

בין הבריגדירים היו מזדמנים לעתים קרובות גם אנשים כאלה, שהיו משתמשים בכוח שלטונם לא לטובת הפועלים היהודיים שלהם. הצבור בגיטו היה מתיחס לבריגדירים ומפקדי־טורים כאלה באיבה גלויה.

ביום 26 לאוגוסט 1943, ז. א. ארבעה ימים לפני התחלת חיסולו של הגיטו, הדביקה עוד מחלקת־העבודה מודעות בגיטו, כי היא מחפשת מסגרים, נגרים וזגגים מוסמכים.

*

מחלקת־העבודה

פועלים יהודיים חדשים. — במשך השבוע האחרון הגיעו לגיטו 120 פועלים ממחנה זאַזמר ומאה ממחנה יאַניה. בין הפועלים הללו יש רק מספר קטן ביותר של יהודי וילנה. הפועלים נועדו לעבודה בחבורת־הבניה „גיזלר".

היחידה הגדולה ביותר של פועלים יהודיים בוילנה היא עתה חבורת־הבניה המכונה „גיזלר", כרגע עובדים בחבורה זו 810 איש ואשה מגיטו וילנה. חבורת־הבניה מנצחת על העבודות בתחנת מסלת־הברזל הוילנאית.

מועצת־הבריגדירים כינסה בשבת שעברה אספה של בריגדירים ומפקדי־טורים. דין־וחשבון על כך יובא בגליון הבא של „ידיעות־הגיטו".

(„ידיעות־הגיטו", גל. 25, י"ח שבט תש"ג, גיטו וילנה, 24.1.1943)

מחתרת הגיטו

שליחי הגיטאות

הגיטאות היו מנותקים ומבודדים זה מזה ללא קשר וללא ידיעה.

לעתים היו מתפשטות בגיטו בשורות־איוב: אין כבר יהודים בפולין, ליטא ואוקראינה; הקיץ הקץ על היהודים, כולם הוצאו להורג; — ורק אנו בגיטו, הננו אי מוצל בנכר, אי היהודים־האחרונים החיים עדיין. לעתים היו מתפשטות ידיעות משמחות, משיחיות ממש: רק אצלנו בגיטו, רק אצלנו — הובלות־למוות, ואילו במקומות אחרים — חיים היהודים כמקודם, ללא רדיפות, ללא „אקציות", ללא „הובלות"; ויותר מכן: הם מחכים אפילו שיעשו בהם חליפין: הם יוצאו מתוך עול הנאצים לארצות החופש והדימוקרטיה ותמורתם יוחזרו לגרמניה, ע"י אומות־הברית, שבויים גרמנים.

וכשם שהידיעות היו צצות לפתע — כן גם היו פוסקות־חולפות, מבלי לדעת מי הפיצן.

אכן, אנשי־הגיטו אהבו ואוו לשמוע אותן ידיעות טובות ומשמחות — אבל בסתר לבם ידעו, כי שקר יסודן, וגם חשד התגנב ללבם, אולי מתעים־במזיד מפיצים אותן; רבים לא רצו להאמין לידיעות־האימה, על אף עמדם על עברי פי־פחת.

אותו זמן יצאו לדרכם שליחי הגיטאות.

והתפקיד: להיוודע ולהודיע על הנעשה בגיטאות ועל ההובלות־למוות; להזהיר מאשליות־שוא על העברת יהודים „למחנות־עבודה"; לקרוא לפעילות ולמרי.

חלוצים וחלוצות צעירים נתגלו אז בשליחותם המסוכנת; נתגלו בלהט אמונתם ובקדושת אומץ־לבם. פתאום הרגישו צו־פנימי לעמוד לרשותה של המחתרת העברית ולמסור את חייהם על כבוד ישראל. הם היו הראשונים לקשור קשרים ולהביא את הקריאה למאבק, עת בתוך תוכה של אוכלוסית פולין וליטא, עוד לא נתגלתה כל מחשבה על מרד ומרי.

בקוים שונים נמשכו אזי דרכי השליחים: וארשה — ביאליסטוק — גרודנה — וילנה; וילנה — קובנה — שאבלי; וארשה — וילנה — קובל — בנדין וכו', וכו'.

מגיטו לגיטו נדדו החולמים החלוצים נושאי הלהבה; הבריחו גבולות, עשו דרכם ברגל, בעגלות ובקרונות־רכבת; הם חדרו לגיטאות גם בימי ההובלה למוות, וקיימו את שליחותם באמונה.

רק יחידים מבודדים מהם נשארו בחיים.

*

באותם הימים נתגבשה ההכרה במחתרת: גורל היהודים חד הוא בכל אתר ואתר תחת שלטונו של הנאצי. מה שהתרחש בוילנה — צפוי ללא ספק לכל הגיטאות. מה שהתרחש בגיטו נידח של פולין וליטא — צפוי גם לוארשה, לוילנה ולביאליסטוק — כי אחד הגורל לכולם.

*

את יעוד השליחות הטילה על עצמה — התנועה החלוצית.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1939, הקים החלוץ תנועת מחתרת בכל אזורי־הכיבוש של פולין. מתוך תנועת־מחתרת זו נוצר מנגנון של שליחים צעירים, מקשרי־חרש, גונבי־גבולין, שהתמסרו לעבודתם בלהב־נעורים ובחרדת־קודש. הם היו גם ראשונים לשליחות מחתרת־הגיטאות ב־1941.

*

ספטמבר 1941. הימים הראשונים לגיטו וילנה. מרדכי טננבוים־תמרוב נמצא אז בין חומות גיטו וילנה. כאן התחיל לארגן ולרכז סביבו את המחתרת החלוצית.

זכורני: בוקר אפור אחד, נקהלנו בחדר קטן, נסתר, ברחוב סטראשון 15. בין הנקהלים היו גם כמה חלוצים וחלוצות בעלי קלסתר־פנים גויי, לבושים בגדי־אכרים מרוסיה הלבנה ובידיהם צרורות זעירים. מרדכי שלחם בשליחות לכיוון ווּאהלין להיוודע, להודיע, לארגן.

עברו ימים, וגיטו־וילנה נותק לגמרי מן העולם היהודי הסובב; כחידה נקרה בלבבות אנשי הגיטו השאלה: מה נעשה כעת בקהילה היהודית הגדולה, בוארשה? — הכגורל וילנה גורלה? אם כן, ברור הוא כי הכל אבוד; אולם אם החיים בגיטו־וארשה שוטפים ללא הפרעות — יש לחשוב שצרות־היהודים בליטא, מהוות רק אפיזודה אחת מהתקופה הנאצית, אפיזודה שנגעה בליטא בלבד ולא תתפשט בשאר קהילות־היהודים. אנשי־המחתרת, רואי־השחור, טענו בלבבם: ואם גם שקט בוארשה — הרי יחלוף הוא במהרה, ויש לפעול בעוד מועד ולהודיע ולהזהיר את וארשה ושאר הגיטאות: דעו על הנעשה בוילנה! גורלנו צפוי גם לכם! — —

*

עם פרוץ המלחמה, בשנת 1939, קמה בוילנה, כביתר ערי פולין, קו־אורדינציה של התנועות החלוציות; היא ריכזה וכיוונה את פעולת המחתרת החלוצית בכל מסיבות והתחלפויות המשטרים בוילנה, בשנות 1939—1941. בתוך אותה תקופה המשיכו את קיומם הקבוצים החלוציים: „שחריה" (החלוץ הצעיר — דרור־פרייהייט), „השומר הצעיר", „גורדוניה", „הנוער הציוני" ו„עקיבא". עם פלישת הגרמנים לוילנה, בימי ההפצצות, הנדודים והחטיפות, נעלמו ונכחדו חברים רבים מהתנועות, ולא נודע גורלם. אולם הגושים

החלוציים שמרו על הקשר ביניהם גם באותה תקופה של ערב גיטו, וכן עיבדו תכניות משותפות של עבודת־מחתרת בתוך הגיטו לכשיקום — ותכניות של קשר עם העולם שמחוץ־לגיטו.

*

הנשמה החיה של הקואורדינציה החלוצית, מרפזה ומורה־דרכה היה מרדכי טננבוים־תמרוב.

בשליחות הקואורדינציה החלוצית בגיטו־וילנה, יצאו כמה חלוצים, חברי תנועות נוער שונות, לגור מחוץ לגיטו, בעבר ה„ארי" של העיר, בצריפי־איכרים או בבית־מנזר. תפקידם היה ליצור קשרים עם תנועת מחתרת אנטי־נאצית, לא יהודית, באם תקום. היה כאילו מובן מאליו, שאם בתוך חורבות גיטו־וילנה התארגנה תנועת מחתרת כבר בימים הראשונים להיוסד הגיטו — ודאי שתקום תנועה כזו גם בעֵבר הארי, שם היו התנאים נוחים יותר לפגישה ולקשירת־קשרים.

בניירות „אריים" נמצאו מחוץ לגיטו חיה׳קה גרוסמן, תמרה שניידרמאן, האחיות רוז׳קה ושרה זילבר, ליזה מאגון, ויטקה קמפנר, חיים ברומברג ועוד. מרדכי טננבוים־תמרוב, שלמה אֲנטין, אדק בוראקס וחברים אחרים מהתנועות החלוציות היו יוצאים תכופות מהגיטו אל העֵבר הארי, בתעודות אריות מזויפות, באים בדברים עם החברים שמחוץ־לגיטו, ומחפשים קשרים עם יתר הגיטאות.

תמרה שניידרמן עזבה בשבועות הראשונים לקיומו של הגיטו את העֵבר ה„ארי" בוילנה, ויצאה בשליחות גוש „החלוץ" בגיטו, בדרכים־לא־דרכים בכיוון וארשה, להתקשר שם עם התנועה. זמן רב נעלמו עקבותיה.

„המטבח החלוצי" ברחוב סטראשון 2, והחדר בסטראשון 15 (שם גרו ב„שיתוף" מרדכי טננבוים־תמרוב והחברים שעמדו בראש התנועות החלוציות), שימשו מרכז־פגישות למחתרת החלוצית כולה. משם יצאו „המקשרים" אל העֵבר ה„ארי"; לשם הביאו את הידיעות מחוץ־לגיטו; שם זייפו ו„תיקנו" תעודות אריות שאיפשרו לחברים לצאת אל מחוץ־לגיטו לשליחותם. נוצרו אז כל מיני תעודות ודרכונים פולניים, ליטאיים, טאטאריים וקראיים, תעודות־עבודה, תעודות־מעבר־ברחובות, ולבסוף — תעודות מזויפות של הגסטאפו.

*

ביום השלישי לגיטו (8 לספטמבר 1941) התארגן גוש המחתרת של „פועלי־ציון־התאחדות", שיזם והקים אחר כמה ימים את „ועד א״י־העובדת" בגיטו, (10 בספטמבר 1941), והיה בקשר תמידי עם הקואורדינציה־החלוצית, בהקמת המחתרת הציונית, אשר בראשה עמד ה„גג" הציוני (אוקטובר 1941). באותם הימים, קמו והתארגנו יתר הזרמים בגיטו: הקומוניסטים, וה„בונד", קם „הועד הציבורי לעזרה" שתיאם וכיוון במשותף את העבודה הסוציאלית

והפוליטית של כל הזרמים והגושים, והיווה את נציגות הגיטו־במחתרת (הרכבו המלא הושלם ב־21 ביאנואר 1942).

*

סוף אוקטובר — תחילת נובמבר 1941 הגיעה לגיטו ידיעה מאת ההלוצים שנמצאו בעבר ה„ארי": יש פריסת שלום מוארשה. הביאה צופה נוצרי האניאָק גראבובסקי, שהגיע לוילנה בשליחות „החלוץ" בוארשה. הוא נפגש עם חברי המחתרת שהתגוררו „בעֵבר הארי" בוילנה וכן עם אלה שהתגוררו במנזר.

דבריו של האניאָק היו פריסת השלום הראשונה מחיי היהודים בגיטו וארשה: החיים שמה ובביאליסטוק היו, לפי דבריו, כגן־עדן בהשוואה לחיים בגיטו וילנה; התנועה החלוצית במקומות הללו מנהלת פעולה כמימים ימימה. אספות, סמינריונים, חוגים וכו'.

החלוצים מהעבר ה„אָרי" היו נכנסים בלילות לגיטו, ובעלית־קיר ברחוב סטראשון, היו מוסרים פרטים מפריסת־השלום של האַניאָק, שנראתה אגדתית בעיני כולנו. לא יכולנו ממש להסביר לעצמנו: האמנם יש שתי שיטות נאציות, שתי תכניות שונות: אחת — השמדת יהדות־וילנה; ושניה — להשאי־ר בחיים את יהדות פולין?

היו בגיטו רבים, ובישים הראשונים גם כמה מאנשי המחתרת, שהאמינו באפשרות שכזו, ולו אפילו לזמן־מה. משום זה ראו צורך לארגן „יציאה" רבת־ממדים מגיטו וילנה בכוון פולין־רבתי, ובעזרת דרכונים מזויפים להצליח להחלץ מהגיטו בוילנה, לעבור דרכים ולהגיע לגיטאות ה„מאושרים".

לעומת זה גברה ההכרה בתנועת המחתרת שחיי־השעה הטובים וה„גן־עדן" — אינם אלא מרמה, הגורל אחד — וגזר־הדין אחד. משום כך מסרו אז לצופה האַניאָק, שיביא לוארשה את הידיעה האיומה על השחיטות ההמוניות בפונאר; שיביא לשם את אזהרתה של ירושלים־דליטא ההולכת ונחרבת: אל תאמינו בשקט! התכוננו לבאות בעוד מועד!

באמצע נובמבר 1941 יצא הניאָק לוארשה והביא את הידיעות מוילנה ומשחיטת־היהודים בטרוקי, שהיה עד־ראיה לה. מחוץ־לגיטו נפגש עם אנשי התנועה החלוצית פרומקה פלוטניצקה וצביה לובטקין, שהעבירו אחר־כך לגיטו וארשה את הבשורות האיומות. הידיעות הרעישו את גיטו־וארשה, אבל נמצאו שם לא מעט יהודים שלא רצו להאמין לבשורות־איוב אלו מוילנה.

באותם הימים קיבל מרדכי טננבוים־תמרוב מיצחק צוקרמן בוארשה מכתב מלא ידיעות על תנועת המחתרת החלוצית בפולין וקיבוצי־ההכשרה שלה. את המכתב הנ"ל הקריא מרדכי באספות הראשונות של גוש „פועלי ציון התאחדות" וחברי „החלוץ" בגיטו.

*

האַניאַק שב לווארשה, ושוב נשאר גיטו־וילנה זמן־מה ללא קשרים עם יתר הגיטאות. אזי התחילו לחפש קשרים ע"י מכתבים. מחוץ לגיטו ביחידות־העבודה, היו אנשי־המחתרת נפגשים עם אכרים נוצרים, נותנים להם בגד כשכר־טרחה ומוסרים להם מכתב לגיטאות שבסביבתם, שמא יגיע... יהודים שנודע להם על הבשורות הטובות בנוגע לחיים השקטים בגיטו וארשה וביאַליסטוק, היו מתגנבים בלילות מבין חומות־הגיטו ויוצאים בדרכים מסוכנות בכיוון גרודנה, ביאליסטוק. חלק מהם הגיע לשם והביא מכתבי־רמזים מגיטו וילנה.

*

באותם הימים הופיע בגיטו כאגדה — השם אנטון שמידט. היה זה בחור אנטי־נאַצי ממוצא אוסטרי, ששרת בצבא הגרמני. הוא היה מוביל במכונית חמרי־נשק מוילנה לביאליסטוק. במכונית זו העביר מאות יהודים מגיטו וילנה לגיטו ביאליסטוק. לבסוף נודע הדבר לגרמנים. הוא הושם בכלא, נורה ונפל קרבן על עזרתו ליהודים (1942).

*

...יזכר פה לטובה אנטון שמידט ת.נ.צ.ב.ה. פלדפבל גרמני מוינא, מנהל ה„פֿר־שפֿרנגטן־זאמלשטעלע" בוילנה, מחסידי אומות העולם, שסיכן את נפשו בהצילו מאות יהודים מן הגיטו הוילנאי והיה ידיד נאמן לתנועה, ולכותב — רע. הומת ע"י הז'אנדרמריה בגלל קשריו אתנו.

(מרדכי טננבוים־תמרוב, „מכתב לחברים, לועד הפועל של ההסתדרות, למזכירות הקיבוץ המאוחד, לחברים בארץ". ביאליסטוק, אפריל 1943)

*

וארשה חיפשה קשרים עם וילנה; וילנה חיפשה קשרים עם וארשה. תכופות היו הדרכים מצטלבות, שליחי גיטו־וילנה לגיטו־וארשה, לא היו יודעים לפעמים, שבאותה נקודה בדרכם־חרש, נמצאים גם שליחי גיטו־ורשה לגיטו־וילנה.

*

דצמבר 1941. יום אחד הודיע אנטון שמידט למרדכי טננבוים, שבידו היכולת לשלוח כמה בחורים יהודים לווארשה, שעליו להסיעם שם כפועלים פולנים. ואכן, בדרך זו יצאה משלחת מהמחתרת החלוצית בגיטו וילנה (אדק בוראקס, שלמה אנטין, ישראל קמפנר ופינטשבסקי). אחרי דרך הרפתקאות מסוכנת, עלה בידיהם להגיע לווארשה. ברחוב לשנה, בתמחוי של הנוער הציוני, קיימו התיעצות של באי־כוח הזרמים השונים בגיטו־וארשה. בהתיעצות זו מסרו דין וחשבון על המצב בוילנה והדגישו את הצורך בעיבוד קו התנגדות אחיד, אשר ייקבע בווארשה לכל הגיטאות.

אותה תקופה חזרה תמרה שניידרמן משליחותה לווארשה והגיעו זו

אחר זו לגיטו־וילנה, בשליחות המחתרת החלוצית בוארשה, ליוניה קזיברוד־סקה, טוסיה אלטמן, פרומקה פלוטניצקה, ומוילנה הן יצאו שוב לגיטאות גרודנה, ביאליסטוק, לובלין ואוקראינה. הן היו באות לבושות כ„אַריות" ובידיהן ניירות מזויפים של הגיסטאפו. מגרודנה היתה מגיעה תכופות בלה חזן, שנשלחה, עם קום גיטו־וילנה, ע"י מרדכי טננבוים־תמרוב, כמקשרת בקו גרודנה־ביאליסטוק. שלמה אנטין, צבי מרסיק, חיה'קה גרוסמן, היו מזמן לזמן נעלמים מהגיטו ומ„העֵבר הארי" בוילנה, וחוזרים אחר כמה שבועות עם ידיעות מהגיטאות.

*

תמרה, פרומה, ליוניה, טוסיה — קשה לשכוח דמויותיהן, קשה לשכוח את הפגישות הראשונות עמהן; את שעות־הצפיה לבואן על יד שער הגיטו, ואת הידיעות הראשונות שהביאו.

ליד אורו של נר דועך יושבים היינו עטופי־צללים בחדרים החשכים והקטנים של התמחוי החלוצי, בסדנאות הגיטו, במרכז הרפואי לילדים, ושומעים היינו את דברי הבשורות.

סיפוריה של ת מ ר ה היו נסוכים תוגת־ילדות; פ ר ו מ ק ה — דבריה היו דברי אֵם דואגת ויודעת להחליט; ל י ו נ י ה היתה מציירת בסיפוריה תמונות על גבי תמונות; ט ו ס י ה — רצון־חיים היה פורץ מתוך סיפוריה הנוגים ביותר.

בראשונה נשמעו לנו הבשורות כסיפורים פאנטאסטיים: עוד חיים בגיטאות, בוארשה, בגרודנה, בביאליסטוק — ללא „אקציות", ללא פחד ומוות — והחיים מתנהלים ושוטפים כרגיל. — — —

ואחר כך הלכו הבשורות הלוך והחרד, הלוך ונורא: כבר התחילו גם כאן, וגם שם — — והובלות־למוות — — ומכוניות, אשר מספרים על אודותיהם כך וכך — — ובניני־מעשנות, אשר מספרים אודותיהם כך וכך — — ויהודי הגיטאות אינם מאמינים, אם כי ישנם עֵדים שברחו משם וראו עין בעין את כל המוראות; וגם בוארשה כבר נשתנה המצב; מחפשים ויורים; ובישיבות־מחתרת החליטו כך וכך — — —

ולמחרת היו היהודים מספרים זה לזה בסודי־סודות: בואֶהלין קרה — — וגם בלובלין — — — וגם בגליציה.

מי הביא את הבשורות הללו — איש לא ידע, רק מסרו מפה לפה:

— בחורות־פלא הגיעו לוילנה והביאו את החדשות. אומרים — חלוצות מפולין. אולם היאך הגיעו לגיטו־וילנה, בשעה שכל הדרכים סגורות? ואגדות הלכו ונארגו בסימטאות הגיטו על החלוצות, על בחורות־הפלא.

*

בדצמבר 1941 התקיימה ישיבה של הקואורדינציה החלוצית. השתתפו בה מרדכי טננבוים, צבי מרסיק, ניסל רזניק, אברהם פינטשוק, שלמה אֶנטין,

אדק בוראקס, חיה־קה גרוסמן, רוז־קה ועוד. באותה ישיבה הועלה רעיון מרי הגיטאות. בחריפות התווכחו על נסיונות־ההגירה לגיטאות אחרים, ששם, נדמה היה, ישנן אפשרויות לרכז תנועת־מרי יהודית בעלת־כח. הוחלט לפרסם את הכרוז הראשון להתנגדות. אדק בוראקס יצא מן הגיטו אל המנזר, שם היה נמצא אבא, ומסר לו את ההוראות בשם הקואורדינציה לכתוב את הכרוז. ערב הראשון ליאנואר 1942 בא אבא אל הגיטו, והקריא את הכרוז בישיבת הקואורדינציה החלוצית.

*

ב־1 לינואר 1942, י"ב טבת תש"ב, התקיים באולם ה„תמחוי־החלוצי" פגס כל הנוער החלוצי בגיטו לזכרונם של הרוגי־פונאר. שם, בנוכחותם של מאות חלוצים מכל הזרמים, הובאה סיסמת־המרי והוקרא הכרוז הקורא למאבק־הגיטו. וזה דבר הכרוז:

„אל נלך כצאן לטבח!

נוער יהודי, אל תתן אמון במתעים. משמונים אלף היהודים שבירושלים דליטא, נשארו אך עשרים אלף. לעינינו הוציאו את הורינו, אחינו ואחיותינו. היכן הם מאות הגברים שהובלו לעבודה בידי החוטפים? היכן הן הנשים הערומות והילדים, שהוצאו בליל־האימים של הפרובוקציה? היכן הם היהודים שנחטפו ביום הכפורים? היכן אחינו מהגיטו השני?

כל אשר הוצא מהגיטו, לא יחזור עוד, כי כל דרכיה של הגסטאפו מובילות לפונאר — ופונאר היא מוות!

השליכו מעליכם את אשלית המיואשים: ילדיכם, נשיכם ובעליכם אינם עוד! לא מחנה היא פונאר. שם נורו כולם. היטלר זומם להכחיד את כל יהודי אירופה. נפל בגורלנו להיות הראשונים בתור.

לא נלך כצאן לטבח! אמנם חלשים אנחנו וחסרי־ישע, אך התשובה היחידה לשונא — התגוננות!

אחים, טוב ליפול כלוחמים בני־חורין מלחיות בחסדו של הרוצח!

להתגונן עד נשימת־אפים אחרונה!

1 בינואר 1942, וילנה, בגיטו.

*

והנה קטעים ממכתבו של מרדכי טננבוים־תמרוב:

— — — הבינונו: וילנה היא ההתחלה; אחריה יבואו שאר הישובים היהודים, צץ רעיון ההתגוננות.

— — — היה בזה אַקט של יאוש, של דטרמינציה. שאפנו רק לאחת: למסור את

היינו בעד המחיר הגבוה ביותר ככל האפשר. התחלנו בהכנות להתגוננות בווילנה. אחרי ה„אקציות" המרובות, כששאפנו קצת רוח והתכנסנו בלי פחד מפני טראנספורט חדש — הטלנו את הסיסמה: „לאמיר נישט גיין ווי שאף צו דער שחיטה!"

מאז היינו דרוכים למוות.

מאז נהפכנו — באופן אובייקטיבי, בלי רצון ואספירציות מצדנו — למנהיגים של עם. עבודתנו נהפכה — במטרותיה ובאופני הגשמתה — לעבודה ממשלתית בזעיר־אנפין. מצד אחד — הגיטאות; מהצד השני — העולם הגדול. היה צריך לדאוג לרדיו ולתחבורה, לזיון ולאינפורמציה, לריגול ולכסף, לתעמולה ולהגנה, לפארטיזנקה ולמו"מ פוליטי. — — —

(קטעים ממכתב של מרדכי טננבוים־תמרוב: „מכתב לחברים, לועד הפועל של ההסתדרות, למזכירות הקיבוץ המאוחד, לחברים בארץ". אפריל 1943. בביאליסטוק).

*

בהוגים שונים של הגיטו התקימו בינתים התיעצויות בנוגע לארגון תנועת מרי מזוין ובאופן ספונטאני הלכו ונוצרו קבוצות־יזמה של הסתדרויות־מאבק. ב־23 לינואר, (י"ד שבט) הוקמה המפקדה הראשית של הארגון הלוחם פ. פ. א., ובאפריל (ניסן) אותה שנה הוקם הגרעין של ארגון־המרי „יחיאל".

*

הידיעות שהביאו אתם חברי המשלחות לוארשה, אנטין ובוראקס שחזרו לגיטו־וילנה, כי דבריהם נתקבלו באי־אימון מסויים מצד שכבות שונות בוארשה, עוררו דאגה בין אנשי המחתרת בווילנה, שראו את תפקידם להזעיק את הגיטאות הלוך והזעק לבל ייפתו לאשליות השקט.

אז (אפריל 1942) יצאו מגיטו־וילנה שתי האחיות שרה ורייזל זילבאר נושאות כרוזים לכל יהודי הגיטאות. הכרוזים היו מלווים תיאורים מפורטים מהשמדת היהודים בגיטאות ליטא ורוסיה הלבנה, מיוסדים על דברי עדותם של ניצולים בנס. עם הכרוזים הללו הגיעו לביאליסטוק ווארשה והפיצום בין אנשי המפלגות במחתרת הגיטו. בדרכן חזרה נעצרו על ידי הגסטאפו בתחנת מאלקינה שליד ביאליסטוק.

מקטעי הכרוז שנשתמרו:

„גורלם של כל היהודים בעול הכיבוש ההיטלרי הוא הכחדה כללית, בלא כל שייכות לאינטרסים הכלכליים של גרמניה.

יהודים! הסירו מעליכם את האשליה, כי צרכים כלכליים בידם להושיענו! התנערו מהתקווה, שבגלל סיבות כלכליות לא ישמידו הגרמנים את 40.000 היהודים בביאליסטוק, ואת מחצית מיליון היהודים בוארשה. השמדת היהודים מהווה מבצע מרכזי, ואין הוא תלוי במוסדות מקומיים. הגרמנים בגרודנה, ביאליסטוק ווארשה, בכדי שתהיה להם עבודה ולמען לא לבלבל לחזית — יכולים אולי להשהות את קיומם של

הגיטאות לזמן־מה; אולם ההשמדה — תהליך שיטתי הוא, אשר במוקדם או במאוחר תפגע בכל. המטרה הפוליטית היא השוררת ועומדת כאן מעל לכל הגורמים הכלכליים; בכל מקום שם קיים ישוב יהודי תחת שלטונו של היטלר, שם יהיה פוגרם!

יהודים, התארגנו! אל הנשק! יהודים — למרי!

הארגון המאוחד של הפארטיזנים בגיטו וילנה

*

באותם הימים הוציאה תנועת המרי בגיטו וילנה כרוז הקטוגראפי שהופץ בין האוכלוסיה הבלתי יהודית בוילנה:

אזרחים של כל שטחי הכיבוש!

בכל החזיתות שותת האויב דם. באשו של הצבא האדום הוכה החלק הארי של רזרבות האויב. מוות ואבדון נושמים מחנות הצבא המוקפים של האויב. עייפות ובלתי מוכשרות לקרב מתגוללות הדיביזיות הגרמניות בשדות המלחמה. היטלר דחף את חיילותיו לקרב, בהבטיחו להם להיות במוסקבה במשך ארבעה עשר יום. ימים הפכו לשבועות, ושבועות לחדשים. וכאשר חלף־עבר הקיץ, הוא ציווה לחכות לסתיו. וכאשר נכשלו בדם כל הנסיונות לפרוץ את חומת ההתנגדות של הצבא האדום, היה המועד החדש — החורף. אך החורף הפך להיות אסון לגרמנים. מיליוני אנשי־צבא גרמנים מתגוללים בשדות הקרב. המרי מלחמה לאין־ספור בוזבזו הודות למהלומות הבלתי פוסקות של הצבא האדום. מתקרב האביב. עשרים מיליון חיילים סובייטיים מחכים בתהמושתם המלאה. 9 מיליון בחזית. 11 מיליון חיל־מילואים. הצבא האדום מחוסן בתחמושת חדישה, מכין התקפה אדירה שתתן מהלומת־מוות ותשמיד את האויב.

אזרחי כל שטחי הכיבוש! האויב, בפחדו מפני התנגדות, רוצה להשמידכם בהקדם. יורה הוא במיטב בניכם. הוא מובילכם לגרמניה במאות ובאלפים. בוארשה, קאליש, וילנה, לבוב, הכחיד כבר הטרור ההיטלראי המוני־המונים.

אל תתנו שיובילוכם כצאן לטבח. אם יצטרך האויב לשבור את התנגדותו של כל יחיד מכם, ייבצר ממנו לבצע את זממו. מביניכם נופלים אלפי קרבנות פאסיביים, אך חירות נקנית בקרבנות אקטיביים בלבד. היו פארטיזנים! חבלו באויב בכל הדרכים והשבילים! השחיתו משלוחי בתי־חרושת ומחנות! — אל תתנו מנוח לאויב! מוות לפולשים! לנו הנצחון! איגוד למלחמה בפולש הגרמני.

*

פרומקה פלוטניצקה, ליוניה קזיברודסקה, תמרה שניידרמן וטוסיה אלטמן היוו בחורף 1941—1942 את מרכז־הקשרים בין גיטו וילנה ובין יתר גיטאות פולין וליטא. הן הביאו מגיטו־וארשה לגיטו וילנה ידיעות והוראות מהתנועה החלוצית, וסעד כספי למחתרת החלוצית ולאנשי הרוח והאמנות בגיטו; הן העבירו מגיטו־וילנה לגיטו־וארשה ידיעות, וכן חומר היסטורי בתעודות לאוסף תעודות הגיטו שהוקם שם.

מרדכי טננבוים־תמרוב היה נוסע בתעודות טטארי מגיטו ביאליסטוק לגיטו וילנה הלוך ושוב. שם הלך ונוצר מרכז למחתרת החלוצית בליטא, פולניה, ווהלין וגליציה המזרחית. ממרכז „החלוץ" בוארשה מתקבלת הוראה להוציא קבוצת־חברים מגיטו וילנה לגיטו ביאליסטוק. בעזרתה של ליוניה קזברודסקי ובלה חזן, והודות לפעולותיו של אנטון שמידט, מעביר מרדכי טננבוים־תמרוב את קבוצת החלוצים לביאליסטוק. במקומו נשארים כמנהלי שארית „החלוץ" בגיטו יחיאל שיינבוים ופסיה. מביאליסטוק נוסע מרדכי לוארשה, מקום שם הולך וקם הארגון היהודי הלוחם. מגיטו וארשה העביר מרדכי על כתבותיהם של נוצרים בוילנה גלויות אל הנהלת מחתרת „פועלי ציון — התאחדות" ו„החלוץ" עם ידיעות מהנעשה בוארשה. לבסוף פסקו המכתבים. מרדכי עבר לביאליסטוק, ושם עמד בראש הארגון הלוחם של מורדי־הגיטו.

לימים נתקבלה ידיעה מגיטו ביאליסטוק שליוניה קזיברודסקה, שלמה אנטין ובלה חזן נתפשו בדרך־שליחותם, בתחנת מלכיניה, כלומר באותו מקום שם נעלמו עקבותיהן של שרה ורייזל זילבר.

שרה ורייזל זילבר ושלמה אנטין הומתו לפי השמועות בסוהר הוארשאי פאוויאק. ליוניה קוזיברודסקה ובלה חזן הועברו גם כן ממלכיניה לפאוויאק, ומשם לאושוויץ; בלה נשארה בחיים; ליוניה קוזיברודסקה מתה מטיפוס הבהרות.

*

אחרי המאסרים הללו, נשאר גיטו־וילנה לזמן־מה ללא קשרים עם גיטו וארשה; קשרים אלה הודקו שוב ע"י שתי שליחות „אריות": אירנה אַדאַמוֹביטש ויאַדזיה דודזיק.

אירנה אדאמוביטש, קאתולית, פעילה בתנועת הצופים הפולנים, עמדה לפני המלחמה בקשרים ידידותיים עם התנועה החלוצית והיתה לעתים תכופות מבקרת את נקודות־ההכשרה. בתקופת הגיטו התנדבה לשליחות לגיטאות מטעם מרכז „החלוץ" בגיטו וארשה. היא הגיעה לוילנה, באה בדברים עם יאדזיה דודזיק, ונכנסה לגיטו, קיימה ישיבות עם המחתרת החלוצית ועם ועד המחתרת של „פועלי ציון התאחדות". היא היא הראשונה שהביאה את הידיעות אודות תאי־הגזים, ועל מפת פולין ציירה לפנינו את דרך „ההעברות" של ישובי היהודים — דרך־האבדון. מוילנה נסעה לקובנה, נפגשה עם באי־כח היהודים בגיטו ועם אנשי ה„מצוק" (הקואורדינציה הציונית), משם נסעה לשאוולי, לביאליסטוק ולוארשה.

נשארה בחיים.

יאדזיה דודזיק, קאתולית, היתה באה לעתים תכופות לגיטו,

ועמדה בקשר תמידי עם התנועה החלוצית ועם ועד המחתרת של „פועלי ציון התאחדות", הביאה נשק ליחיאל שיינבוים, ונסעה בשליחות תנועת־המרי והמחתרת החלוצית לגיטו קובנה ושאבלי, הביאה משם ידיעות ומכתבים. ערב יום הכפורים 1942, בשעה שיאדזיה באה לגיטו, טרם צאתה לשליחות מסוכנת, אמרה לי, בשעת פרידה: ביום הכפורים, התפלל־נא עלי. היא נפלה בוילנה ב־13 לאוגוסט 1944.

יאדזיא

*

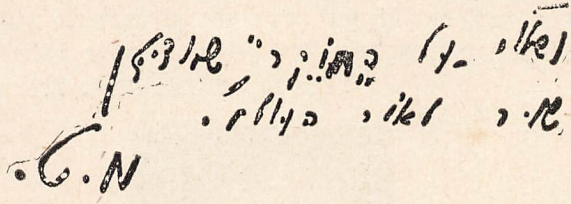
כשנוסד בוארשה הארגון הלוחם, הוא ריכז בידיו את כל הקשרים עם הגיטאות, עד פרוץ מרד גיטו וארשה. גם אחרי דעוך־המרד, בשעה שקבוצת לוחמים נשארה בעבר ה„ארי", החזיקה את הקשרים עם הגיטאות שהתקימו עדיין ועזרה לתנועות־המרי. קבוצה זו עמדה בקשר ע"י שליחים מיוחדים עם מחנות־העבודה בפולין, והעבירה להם ידיעות, ולפעמים אף נשק.

שרידי השחיטות בגיטאות פולין, ליטא, אוקראינה ורוסיה הלבנה, פוזרו בשנת 1943 למאות מחנות־ריכוז. היהודים הועבדו בעבודת־פרך, במתיחת גדרות־תיל תוך בידוד מוחלט. מחנה־ריכוז אחד לא ידע מאומה ממחנה ריכוז אחר אשר בשכנות לו.

לבדד ולבודד את היהודים זה מזה — זו היתה הדרך המנוסה של הנאצים, בכדי למנוע התקוממות יהודית קולקטיבית; לשבור את הבידוד — זה היה רצונם האינסטינקטיבי של יהודי מחנות־הריכוז. עוד תיכתב הפרשה, כיצד קשרו יהודים קשרים, כיצד אותתו זה לזה, וכיצד בתוך אותו תהום־העבדות חיפשו דרכים במאורגן לבריחה מהמחנות ולהתקוממות.

*

שליחי הגיטאות היו חלוצי רעיון ההתנגדות־היהודית בימי־הכיבוש הנאצי. אלו אשר הוזכרו כאן, שמותיהם ישמשו כסמל לעשרות ומאות השליחים האלמונים, שנפלו בשליחותם, ושמם לא הגיע אלינו.

כתב־יד של מרדכי

בחורבות גיטו־וארשה, ברחוב דזיאלנה 34, מצאו ארגז ובתוכו חלק מארכיון תנועת „דרור", כתבי יד של יצחק קצנלסון ופתק מאת מרדכי, הנגמר במלים: „ושלום על החוקר שיוציאן שוב לעולם". (20.7.1942).

שליחי־מחתרת שנפלו על משמרתם

פרומקה פלוטניצקה

פרומקה פלוטניצקה היתה אחת מנושאותיה הראשיות של הסיסמה החלוצית במחתרת היהודית בפולין. מסירות־נפשה ללא גבול, נאמנותה לתנועה, אהבתה לחברים, יזמתה ומרצה הפכוה לאחת הדמויות המרכזיות של התנועה החלוצית בימי המשטר הנאצי. נולדה בעיירה סמוכה לעיר פינסק ביום כ"ו אלול תרע"ד, 11 בנובמבר 1914, במשפחת־חסידים. בעודה צעירה נכנסה ל„פרייהייט", („דרור"), תנועת־הנוער של „פועלי־ציון צ. ס."

בשנת 1935 יצאה לביאליסטוק, נעשתה שם פעילה בקיבוץ „תל־חי" של החלוץ ובשליחותה של התנועה ביקרה בקיבוצים ובסניפי „החלוץ" שבפולניה. לכשנתקרבה שעתה לעלות ארצה פרצה המלחמה. כאילו חזתה מראש את גורלה, כתבה במכתב מיום 6 למארס 1939 את המלים דלקמן: „נדמה שזו היא מנוחה שלפני סער גדול — ואם יבוא הסער, לא ישאר ממני כל זכר עוד".

בפרוץ המלחמה נעשתה היא השליחה המרכזית והמקשרת של מרכז־החלוץ בוארשה. בימי הסכנות הקשות ביותר עברה ברגל, באופן בלתי־חוקי, את כל פולניה והביאה לפינות הנדחות ביותר של הישוב היהודי את דברה של ארץ־ישראל ואת הידיעות על מה שנעשה בגיטאות. היא היתה מקשרת את חוגי החלוץ ושולחת בימי המשטר־הנאצי עשרות מכתבים כתובים בשפת־רמזים מפולניה אל הארצות הנייטרליות ומשם לארץ־ישראל. מן המכתבים

הללו שאב הצבור היהודי את הידיעות על השמדות־ההמונים ועל אבדנה של היהדות.

בתחילת ינואר 1942 באה מ ו א ר ש ה לגיטו וילנה, על מנת למסור דרישת־שלום מן החיים בגיטו וארשה. אחר־כך נסעה לביאליסטוק, שבה היתה מנהלת, יחד עם מרדכי טננבוים־תמרוב וצבי מאַרסיק, את הסמינריון של מחתרת־החלוץ (ברחוב איונסקה 13). אחר זה נסעה לרוסיה הלבנה, לווהלין ולצ'נסטוחוב. מצ'נסטוחוב כתבה ביום 5 ביולי 1942 מכתב לארץ־ישראל, שבו הודיעה על נסיעותיה לוילנה ולביאליסטוק:

„...במשך חדשים מספר בקרתי את משפחתי בוילנה. מצבה טוב. דרישת־שלום מיוחדת לך מאת „השמדה גמורה". היא מרגישה את עצמה בטוב — — —"

בישיבה של התנועה החלוצית בוארשה ביום 28 ביולי 1942, עת שנתקבלה ההחלטה על הקמת האירגון היהודי הלוחם, נתמנתה פרומקה פלוטניצקה ביחד עם טוסיה אלטמאן, לאה פרלשטיין* ואריה וילנר** כנציגה בצד הארי. בדצמבר 1942 היא באה ל ב נ ד י ן בשליחות „החלוץ", נצבת במרכז ההכנות למרי ומוכתרת בשם „האֵם של גיטו־בּנדין".

מתקבל בשבילה מכתב מוארשה: „ישנה אפשרות להנצל בתעודות של ארצות נייטרליות". אבל היא מחליטה להשאר, לא להימלט ולהציל את עצמה בעת שכל האחים והאחיות נשמדים. —

אביב 1943. לבנדין מגיעות ידיעות על המרד בגיטו וארשה, וביניהן הידיעה על אבדן אחותה ח נ צ' ה. היא כותבת על כך במכתב לחוץ־לארץ: „תמסור לו, כי חנה הפעוטה שלי התחתנה עם רופין"***.

ביום 17 ביולי 1943 בא אליה שליח בלתי־יהודי מן הארצות הנייטרליות ומציע לה לעזוב את ב נ ד י ן וללכת אתו. היא מסרבת. ביום ההוא שלחה את מכתבה האחרון, שהיא הקריאה אותו יידיש, וביד מרקוס פ ו ה ו ר י ל ה**** נכתב גרמנית; בו היא מתארת את פעולות־ההשמדה בפולניה ובליטא ופרטים ממרד־וארשה. על המכתב באו על החתום פרומקה פלוטניצקה, הרשל שפרינגר, צבי בראנדס, ישראל קוז'וך ושלמה לרנר (חברים מהנהלת החלוץ בבנדין) והוא נסתיים במלים:

...— — — „עשו את כל אשר תוכלו. מסופקת אני אם תספיקו עוד

* חברה של קבוצת המאבק „דרור", מקשרת עם תנועת המחתרת הפולנית. ניספתה ביום 18 ביאנואר 1943.

** יורק, חבר „השומר הצעיר", אחד הלוחמים הגבורים והפעילים ביותר של תנועת־המרי היהודית, השתתף בקרבות בגיטו וארשה, נספה ביום 8 במאי 1943.

*** העסקן הציוני הידוע, המנוח.

**** צעיר מתנועת־הנוער בגרמניה, התגורר בקיבוץ בנדין.

להחיש לנו עזרה, שכן עומדים אנו לפני ימינו האחרונים. תקותנו להתראות עם „מולדת" לא תקוים לדאבוננו". —

ביום 3 באוגוסט 1943 נפלה עם הנשק בידה, בהגנה על הבונקר (המקלט), שבו נמצאו החברים מקיבוץ בנדין.

ביום השנה השני של מרד הגיטו הוארשאי הענק לה מטעם הממשלה הפולנית אות־הצטיינות.

פרומקה

ליוניה

ליוניה קזיברודסקה

קשה לשכוח את דמותה המאירה של ליוניה קאזיברודסקה. פניה הזהירו בקסם של החלטיות, של אופי חזק ורצון עז. היא נולדה בשנת 1915 בפרושקוב הסמוכה לוארשה. אביה, אברהם קאזיברודסקי, היה מורה לעברית וציוני נלהב. לאחר שסיימה את למודיה בגימנסיה היא הולכת ללמוד באולפן פדגוגי. לפני המלחמה היא לומדת שפות באוניברסיטה, ופעילה בתנועת „דרור" („פרייהייט"). בפרוץ המלחמה מקדישה היא את חייה לתנועת־המחתרת. ולא היתה שום משימה מסוכנת, שהיא לא תבצעה. בניירות אַריים מזויפים, בשם קריסיה קוסובסקה, היא נעשית למקשרת של החלוץ ובתור כזו משתתפת היא בפעולות־המחתרת האחראיות ביותר במשך כל תקופת הכיבוש הגרמני. היא היתה גבוהת־קומה, זקופה, בהירת־שער. במראה

דמתה לשחקנית סרטים. גם יהודים היו חושבים אותה לפעמים לנוצריה לאַרית... זר היה לה כל רגש של פחד והיסוסים.

בשנת 1939, עת שזרם נחשול־החלוצים הגדול מפולניה לוילנה נתפשה על הגבול בידי משמרת של הצבא האדום. בשל מראה פניה ה„אַרי" לא האמינו לה כי יהודיה הנה, אף־על־פי שדיברה וכתבה יהודית. מספרים כי דינה יצא למיתה ורק בנס הצליחה להנצל ברגע האחרון. היא נעשתה מומחית להברחת גבולות ותמיד היתה נמצאת בשליחויות. היתה מקשרת את מרכז החלוץ הוארשאי עם כל פינה נדחת ביותר, מארגנת פלוגות חלוצים וחוות בגליל לובלין.

חברי החלוץ היו מוסרים מפה לפה ספורי־אגדה ממש על האופנים הנועזים, שבהם היתה מעבירה חמרי־מחתרת מנקודה אחת לשניה. ספרו כי בעברה את הגבול, או בתחנות, היו הרבה פעמים אנשי הגסטאפו נושאים לה את מזודתה הטעונה כרוזים ונשק, בחשבם אותה לארית טהורה. היא היתה מהלכת בשעת מעשה במנוחה ובאדישות, ומראה להם להיכן עליהם להביא את המזודה.

בשנת 1941 הקדישה את מרצה להצלת חברים. היא היתה מכינה ניירות מזויפים, מנהלת משא ומתן עם מבריחי־גבול, מוצאת את המקומות, שבהם אפשר להבריח את הגבול ומעבירה על־פני הגבולות את הכספים הנחוצים.

היא היתה בין השליחים הראשונים, שבקרו את גרודנה, וילנה והביאו לוארשה את הידיעות על הגיטאות. היא היתה מסייעת בהעברתם של חלוצים מגיטו וילנה לביאליסטוק. בהוליכה ברכבת חברים של החלוץ הוילנאי על־פי ניירות מזויפים, הוציאה מגיטו וילנה את ילדתה של החלוצה יפה אֶנגלמן והביאתה לביאליסטוק. את התינוקת כינו החברים בשם ש ח ר י ה (על שם הקבוץ בוילנה).

בשנת 1942, עת שהתחילו ההכנות למרד המזוין, התמכרה להשגת נשק, בעיקר בין פולנים וגרמנים.

באפריל 1942, בצאתה בשליחות מביאליסטוק לוארשה, נעצרה בתחנת מלכיניה. עד 11 בנובמבר היתה אסורה ב„פאויאק" שבוארשה ואחר נשלחה לאושבנצים, ושם נספתה ביום 18 למארס 1943.

מרדכי טננבוים־תמרוב

מרדכי טננבוים־תמרוב היה מתהלך בין הנוער החלוצי בגיטו כמו אגדה חיה. הבריות קראו לו „ארלוזורוב של גיטו וילנה". הוא נולד בוארשה בשנת 1916. בשנת 1935 הצטרף לתנועת „פרייהייט". בשנת 1937 הוא יוצא להכשרה לבאראנוביץ׳ ובשנת 1938 הוא נקרא לעבודה

במרכז החלוץ בוארשה ונעשה למנהלה של מחלקת התרבות והחינוך. הוא לומד באוניברסיטת וארשה במחלקה למדעי־המזרח. בשנת 1939, בפרוץ המלחמה, הוא עוזב ביחד עם הבחורה שלו, תמרה שניידרמאן, ועם שאר החברים של מרכז החלוץ את וארשה. לאחר נדודים ממושכים הוא מגיע לקובל ומשם לווילנה.

ב ו י ל נ ה, שאליה הגיע אז זרם של כמה אלפי חלוצים מפולניה, מתיצב מרדכי טננבוים בראשה של הפעולה החלוצית. הוא מסייע בהקמת הסמינריון לעסקני החלוץ, על מנת להכינם לפעולת־מחתרת. הוא מבריח גבולות, נודד ממקום למקום ומקשר את התנועה החלוצית בחבלי הכיבוש השונים. הוא הנהו אחד היוזמים המו"ל והמפיץ של העתון החלוצי במחתרת. הוא הנהו אחד ממארגניה של ההגירה מוילנה לארץ־ישראל בימי המלחמה.

כשבאו הנאצים לוילנה בשנת 1941 היה הוא מן הראשונים שקשר קשרי מחתרת עם העבר הארי, על־פי דרכון מזויף של טטרי — י ו ז ף ת מ ר ו ב (על שם חברתו תמרה). בימי פעולות־ההשמדה היה הוא מוציא מן הגיטו את החלוצים מחוסרי־התעודות אל יערותיה של וולוקומפיה, — שם היתה פעם חות־הכשרה חלוצית. ביחד עם מרסיק היה הוא מומחה להכנת דרכיות מזויפות של נוצרים, טטרים, קראים.

מרדכי טננבוים היה חבר פעיל בועד המחתרת של „פועלי־ציון צ. ס.־התאחדות" בגיטו־וילנה. תמיד היה ער וזריז ובת־צחוק מקסימה ומסתורית מאירה את פניו. הכול היו נוהגים בו בהשתוממות עמוקה, בחיבה וכבוד. הוא היה אחד היוזמים למשלוח שליחים וידיעות לגיטאות גרודנה, ביאליסטוק ווארשה. בגיטו עמד בראש ועד־ההתאמה החלוצי; אחד מיוזמיו וחבריו של „הגג" הציוני ושל „הברית העברית". בעזרתה של ליוניה קאזיברודסקה הוציא עשרים ושמונה חלוצים לביאליסטוק, ושם הקימו סמינריון חלוצי וקיבוץ, שנעשה אחר־כך לגרעין חשוב בתנועת המרי של ביאליסטוק.

בראשיתה של שנת 1942 הציע בישיבה של נציגי המפלגות היהודיות והחוגים הצבוריים בביאליסטוק תכנית של התקוממות פעילה.

במכתבו מיום 31 במארס 1942 אל משרד ההתאמה של הסתדרות־העובדים בג'נבה, כתב:

„ט ב ח, המטפל עתה במשפחתי, גורם לי דאגות מרובות. כפי שאתה רואה שניתי את מקום־מגורי ועזבתי את הגאון*, כעת הנני מתגורר ביחד עם שארית בביאליסטוק ומוצא את פרנסתי במקצועו של י צ ח ק** בוארשה".

---

* וילנה.

** יצחק צוקרמאן, עמד בראש המרד המזוין בוארשה.

מביאליסטוק בא לווארשה, שבה היה מסייע בעריכת ההוצאה המחתרתית „ידיעות־ההלוץ".

באביב 1942 הוקם בגיטו הווארשאי הגוש האנטי־פאשיסטי*, פ.פ.ר., פועלי־ציון צ. ס., פועלי־ציון שמאליים, דרור, השומר הצעיר, ששימש יסוד לאירגון המאבק היהודי, שנתהוה אחר־כך. בראשה של המחלקה הצבאית עמדו יוסף קפלן (השומר הצעיר), מרדכי טננבוים (ההלוץ), פישלזון (פועלי־ציון צ. ס.), הירש לנט (פועלי־ציון שמאליים).

מרדכי טננבוים עורך אז ביחד עם שכנא זאגאן ולוארטובסקי את ה„רוף" (הכרוז), בטאונו של הגוש האנטי־פאשיסטי.

ביום 28 ביולי 1942 החלט בווארשה בישיבה משותפת של „החלוץ" וארגוני הנוער המצורפים אליו, — „השומר הצעיר", „דרור", „עקיבא" — ליצור את האירגון היהודי הלוחם. חברי המטה היו יצחק צוקרמאן, מרדכי טננבוים, צביה לובטקין ושמואל בראסלאב**. אל הצד האַרי נשלחו אז טוסיה אלטמאן, פרומקה פלוטניצקה, לאה פרלשטיין, אריה וילנר. מרדכי מארגן אז פלוגות־מאבק בצ'רניאקוב.

באוקטובר 1942 חזר מרדכי טננבוים לביאליסטוק והתיצב שם בראשו של האירגון היהודי הלוחם וקשר קשרים עם הפרטיזנים. במכתב מיום 22 באפריל 1942 להנהלת אירגון־המחתרת הפולני „ואלקה ציוילנה"*** שבמחוז ביאליסטוק, לאחר שזו סרבה לתת נשק לתנועת המרי היהודי בביאליסטוק, כתב:

— — „אין אנו יכולים לחכות. כל יום קיימת האפשרות שיוציאונו לשחיטה. מוכרחים אנו לפעול תיכף ומיד. — לא עתה היא העת המתאימה להנהלת „משא־ומתן פוליטי" בינינו. אנו פונים אליכם, אל נציגיה של פולניה החפשית, בתור אזרחיה של הרפובליקה. מאתים רמונים, כמה עשרות אקדוחים לא יכריעו ולא יקבעו את מועד תחיתה של פולניה. אבל עלולים הם להכריע ביומו האחרון של הגיטו השני, לפי גדלו, בפולניה". — —

את הנשק לא קבל.

בביאליסטוק הוא כותב יומן, שחלקים ממנו נמצאו אחר־כך.

כשפרצו הקרבות בגיטו ביאליסטוק, עמד הוא בראש הנהלתו של המרד בגיטו, ושם נפל בקרב.

---

* הגוש האנטי־פאשיסטי היה קיים זמן קצר, עד להתחלת הגירוש הגדול ביום 22 ביולי 1942.

** חבר „השומר הצעיר", ביחד עם יוסף קפלן היה מוציא את עתון המחתרת „נגד הזרם", נפל בהתגוננו ביום 3 בספטמבר 1941.

*** „מאבק אזרחי".

היכן וכיצד נספה מרדכי לא ידוע בדיוק. כפי שקובע ד"ר דאטנר איבדו מרדכי טננבוים־תמרוב ודניאל מושקוביץ (מראשי המחתרת הקומוניסטית) את עצמם לדעת, כדי שלא ליפול חיים לידיהם של הגרמנים.

באפריל 1945, ביום השנה השני של מרד הגיטו, העניקה לו הממשלה הפולנית אות הצטיינות על מלחמת הגבורה שנלחם בשונא הנאצי.

תמרה

תמרה שניידרמאן

חרישית, חיורת, בעלת רצון עמוק. נולדה בוארשה בשנת 1917, חברה של החלוץ־הצעיר־דרור. לפי מקצועה אחות־רחמניה. בימי המלחמה עברה ביחד עם חברה מרדכי טננבוים מוארשה לקובל, ומשם אל המרכז החלוצי שבוילנה, ששם היתה פעילה בתנועת המחתרת. היא היתה המקשרת של „דרור" בליטא ובפולניה. כדי לאפשר את עליתם של חלוצים היתה מכינה דרכיות מזויפות לחלוצים לשאנחאי ולקיראסא והיתה חותמת עליהן בעצם ידה. כשבאו הנאצים נשארה היא לפי החלטת החלוץ, בגלל מראה־פניה הארי, בחלקה הארי של וילנה כנוצריה בשם ואנדה מאיבסקה. אחר־כך נעשתה פעילה כשליחה מגיטו לגיטו ביחד עם פרומקה פלוטניצקה וליוניה קוויברודסקה. היא היתה מן הראשונות, שהביאו לוארשה את הידיעה על רציחות היהודים בפונאר. היא בקרה את הגיטאות של ליטא, רוסיה הלבנה, אוקראינה, בנדין, קובל, לוצק וכעשרים פעמים נסעה מביאליסטוק לוארשה

וחזרה. היא הכירה כל גיטו וגיטו בפולניה. היא היתה באה אל הגיטאות בשעת הפעולות ואחר הפעולות, על מנת למסור את הידיעות לוארשה. בוארשה היתה פעילה בפלוגות־הקרב של „דרור".

ביום 18 ליאנואר 1943 נספתה בוארשה, בהיותה שם בשליחותה של תנועת המחתרת.

טוסיה אלטמאן

נולדה ביום 24 באוגוסט 1918 בוולוצלאבק. למדה בגימנסיה העברית. בהיותה בת אחת־עשרה באה אל „השומר הצעיר", ובמשך הזמן נעשתה שם חברה ומחנכת מסורה. לפני פרוץ המלחמה נתמנתה כמקשרת של הנהגה ב' (הנהגת־מלואים לימי מלחמה) של „השומר הצעיר".

טוסיה

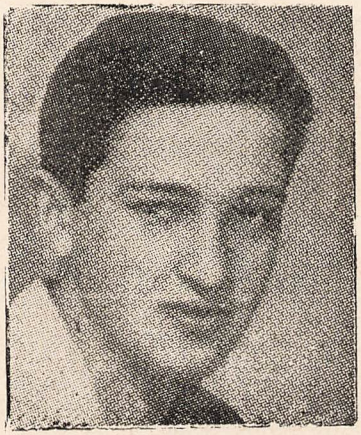
בפרוץ המלחמה היא באה ל ו י ל נ ה, שנכבשה בידי הסובייטים. בסופה של שנת 1939 עלה בידה להגיע לוארשה, שבה היא פעילה בהנהגה הראשית של „השומר הצעיר" ובמרכז החלוץ; היא מבקרת גם את קראקוב, ראדום, קלץ, צ'נסטוחוב, טארנוב. בשנת 1941, לאחר פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה היא נמנית בין שליחותיה של התנועה. בוילנה היתה שבועות מספר ביחד עם ליוניה קאזיברודסקי וסייעה בהקמת האירגון היהודי הלוחם. בדרכה לשלזיה נתפשה בידי נוטרי הגבול הגרמניים. הצליחה להמלט מידיהם ולברוח מצ'נסטוחוב עד לחוה החקלאית ז'ארקי, משם חזרה לוארשה. בקום האירגון היהודי הלוחם, נתמנתה כבאח־כוח שלו בחלקה הארי של וארשה. משם היתה מעבירה גם מכתבים על מצב היהודים בפולניה. בימי מרד הגיטו

הוארשאי נלחמה בגיטו המרכזי. נספתה ביום 24 במאי 1943 בתוך הבונקר של האירגון היהודי הלוחם בפראגה.

אדק בוראקס (אליהו)

הוא היה בחור שקט, בעל־מרץ ורציני. נולד בקאליש בספטמבר 1918, למד בגימנסיה עברית. חבר ב„השומר הצעיר".

בשנת 1933 יצא להכשרה לווהלין. בחורף 1939—1940 עבד יחד עם יוסף קפלן בהעברת חברים לוילנה. בימי הכיבוש היה בוילנה נציגו של „השומר־הצעיר" בועדת־התאום של החלוצים. לעתים קרובות היה יוצא לעבר הארי של וילנה, משיג תעודות ומסייע בהשגת נשק.

אדק בוראקס

בדצמבר 1941 יצא עם המשלחת הראשונה לוארשה והביא את הידיעות על פונאר. אחר חזר לוילנה והיה פעיל באירגון־הפרטיזנים.

בסופה של שנת 1942 הוא בא עוד הפעם לוילנה, מוסר דין־וחשבון על ביאליסטוק וחוזר לביאליסטוק.

ביום 5 לפברואר 1943, בקרבות הראשונים בביאליסטוק היה מפקד על פלוגת־קרב. הפלוגה כולה נתפסה והובלה לטרבלינקה. בדרך רצו לסייע בידו לברוח, אבל הוא סרב וגורל פלוגתו היה גם גורלו.

אחד החברים, גדליה, שהצליח לברוח, מסר כי המלים האחרונות שיצאו מפיו היו: „מסור לחברים שיוסיפו להלחם". מה עלה לו, לא ידוע.

צבי מארסיק

בחור בעל־מרץ היה, שקט, צנוע, חלוץ מסור. בן י"ד הצטרף להחלוץ־הצעיר. בהכשרה עבד כשואב־מים. בשנת 1938 נבחר לחבר המרכז של „החלוץ הצעיר".

בפרוץ המלחמה היה פעיל בתנועת המחתרת החלוצית בווהלין. עם זרם החלוצים הגיע לוילנה. בימי הגיטו הוילנאי היה מסייע במרץ למרדכי טננבוים בהנהלת המחתרת החלוצית. אחר־כך עבר ביחד עם חבורת חלוצים לביאליסטוק ושם היה פעיל בקיבוץ של תנועת המחתרת. היה המקשר בין מפלגת פועלי־ציון־התאחדות בביאליסטוק והקיבוץ; היה מאסף חומר היסטורי על המרטירולוגיה היהודית, מבקר הרבה מקומות, כדי לרשום את גביית־עדותם של הנשארים בחיים. מת ממחלת הטיפוס בביאליסטוק ביום 28 ביאנואר 1943.

צבי מרסיק

שלמה אנטין

שלמה אנטין

נולד ביוני 1916 בדרוהיצ'ין הסמוכה לפינסק. חניך הגימנסיה העברית „תרבות" בפינסק. אחד החברים הפעילים של „הנוער הציוני" הפינסקאי. בפרוץ המלחמה הוא בא לוילנה ומקוה לעלות מכאן לארץ־ישראל. בגיטו וילנה עמד בראש „הנוער הציוני" והיה נציגו בועד התאום של התנועה החלוצית. בסופה של שנת 1941 בא לוארשה כחבר במשלחת הנוער הראשונה מן הגיטו הוילנאי. באחת הנסיעות שלו, באפריל 1942, נעצר בידי הגסטאפו בתחנה מלכינית.

המפלגות הפוליטיות בגיטו וילנה

הזרמים הפוליטיים שהתקיימו בוילנה לפני המלחמה חידשו את פעולתם בגיטו והיוו את המחתרת הפוליטית של הגיטו; פעולותם וכוחם היו לעתים תכופות תלויים מהמקרה ומהנס — כמה מחבריהם הפעילים נשארו בחיים אחרי תלאות ערב־הגיטו ואחרי ההובלות בימי ה„אַקציות"; כולם עמדו לפני אותן הבעיות הספציפיות של הגיטו, וכולם שאפו במלוא מידת־יכלתם להתאים פעילותם עם צרכי הגיטו, ולמען תת־יד להקמת מרי־הגיטו על כל צורותיו. להלן אמסור על המפלגות, עד כמה שפעולותיהן ידועות לי.

המפלגה הציונית הסוציאליסטית „פועלי־ציון־צ.ס. ־התאחדות"

בוילנה, כבכל פולין, התקיימו עד פרוץ המלחמה בשנת 1939, שתי מפלגות ציוניות־סוציאליסטיות „פועלי־ציון צ. ס." ו„התאחדות". בימי המלחמה 1939—1940, השתייכה וילנה לליטא; בתקופה זו עמדו שתי המפלגות בקשר ארגוני הדוק עם המפלגה המאוחדת „צ. ס." בליטא; בשנת 1940—1941 הפכה וילנה לבירת ליטא הסובייטית. המפלגות המשיכו פעולותיהן במחתרת. עיקר הפעולה התבטאה בחיפוש־הדרכים לעליה. בוילנה נמצאו אזי אלפי חלוצים וחברי המפלגות הציוניות־הסוציאליסטיות שהגיעו לכאן עם זרם־הפליטים משני אזורי־הכיבוש של פולין. תנאי־הזמן אפשרו לכתחילה את יציאתם של הרבה פליטים דרך פרס, יפאן וארצות אחרות, ועליתם ארצה; ואילו תושבי־וילנה לא ניתנה להם אפשרות־היציאה מרצונם, פרט לאלה שהוצאו פתאום במשלוחים, כמה שבועות לפני פרוץ מלחמת גרמניה — רוסיה.

אחרי פלישת הגרמנים לוילנה, החליטה התיעצות דחופה *) של פעילי „התאחדות" ו„פועלי־ציון־צ. ס." (יולי 1941) לא להשתתף במועצת־היהודים, מתוך ראיה שמוסד זה עלול, בעל־כרחו, לשתף פעולה עם הרשות הנאצית, ולמלא פקודותיה.

ביום השלישי לגיטו (8 ספטמבר 1941) כינסתי להתיעצות בבנין הרוס בסימטת דיסנה, את שארית החברים הפעילים של „פועלי־ציון צ. ס." — „התאחדות", והצעתי להקים במאוחד ארגון־מחתרת בגיטו. בהתיעצות ראשונה זו, ובהתיעצויות שהתקיימו בימים שלאחר־כך, נתקבלו ההחלטות וקוי־הפעולה כדלקמן:

1. בגיטו קם ארגון־מחתרתי ציוני סוציאליסטי מאוחד „פועלי ציון צ. ס. — התאחדות".

---

* פרטים ראה עמוד 30.

2. לארגון זה יכולים להשתייך רק חברים פעילים „נאמני־ציון" ו„נאמני־המפלגה", שאפשר לסמוך על נאמנותם לארגון — בכל משטר ומשטר.

3. במפלגה — מחייבת המשמעת הפוליטית של המחתרת; המפלגה יכולה לצוות על כל חבר לעזוב כל עבודה ועמדה בגיטו, אשר ייראו בעיני החברים ללא־מתאימים לקו־המפלגה במחתרת.

4. את הפעולה בגיטו יש לנהל במשותף, כגוף ציבורי אחד, עם גוש החלוץ („דרור־פרייהייט־החלוץ הצעיר") ועם שרידי „גורדוניה".

5. לרכז מסביב לגרעין המחתרת את שאר החברים, שהשתייכו לפני המלחמה למפלגות „פועלי ציון צ. ס." ו„התאחדות", לאירגוני הנוער שלהם, ולהסתדרויות „הפועל" ו„העובד"; לדאוג לגורל החברים הנ"ל, ולכוונם להשתתפות בפעולות שייעשו בגיטו ע"י המפלגה, או ע"י מוסדות או אירגונים שיקומו ביזמתה.

6. לשאוף להקים בגיטו תיאום־פעולה הדוק עם הקואורדינציה החלוצית ולהקים מסגרת כללית למחתרת ציונית משותפת.

7. לחפש דרכים לקיים בצוותא עם כל הכוחות הציבוריים בגיטו עבודת־תרבות ועזרה הדדית סוציאלית.

8. לעורר רוח־התנגדות לכוונותיהם של הגרמנים ונגד שיתוף פעולה עמהם.

9. לחפש דרכים של קשר עם יתר הגיטאות בפולין וליטא ויהדות חוץ־לארץ.

10. לא לתת ליהדות־הגיטו לשקוע בדכאון; לעודדם ע"י חזון־הציונות ותקוות חיים חפשים בארץ־ישראל.

לביצוע החלטות וקוי־פעולה אלו, היתה מוקדשת פעולת המחתרת של המפלגה. עם מרוץ הזמן נעשתה הבעיה המרכזית של המפלגה: דרכי הקמת המרי בגיטו.

התיעצות זו קבעה מזכירות ראשונה של הארגון בהרכב דלקמן: יצחק אהרונוביץ, הסופר נפתלי ויניק־רוזה, זיידמאן, ישעיהו צינצינאטוס ורושם־הטורים שנפל בגורלו להיות מרכז המפלגה במחתרת עד ימי החיסול. בעניני־הגיטו החלט בתור קו־עיקרי לא להשתתף ב„מועצת־היהודים", שמונתה ע"י הגרמנים. כמו כן הוטל איסור על חברי־המפלגה לשרת במשטרת־הגיטו.

מסיבות־החיים ותלאות־הגיטו שינו במהירות את הרכב מזכירות האירגון: זיידמאן, אחד היוזמים של עליה מן הגיטו דרך ארצות סקנדינביה, נעלם מן הגיטו בשעת האקציה של יום־הכיפורים 1941; ישעיהו צינצינאטוס,

הוצא בימי האקציה של התעודות הצהובות (התחלת נובמבר 1941), יצחק אהרונוביץ שבק חיו בימי האקציה של התעודות הורודות; נפתלי ויניק־רוזה עזב את הגיטו לזמן ממושך. הנהלת המפלגה במחתרת, הרכבה היה אחר־כך: מרדכי טננבוים־תמרוב, יחיאל שיינבוים, פסיה שיינבוים, אלחנן מגיד, סאַוואַ גוריאַן (ניספה 1944 בה. ק. פ.; עמד שם בראש קבוצת־פארטיזנים), המהנדס מאַרפוס (חבר „התאחדות"), ישראל דימנטמן ורושם הטורים האלה. בתקופה האחרונה של הגיטו נוספו לה החברים זליק קבטשניק (ממנהלי קלוב הנוער בגיטו, ניספה במחנה הריכוז דאאוטמרגן 1945), אריה שפטל, ברסלוי (ניספה במחנות־הריכוז שבאסטוניה 1944).

בין הפעילים בגרעין־המחתרת היו כמו כן לייב טאַראַשינסקי (ממנהלי „החלץ" בוילנה, ניספה במחנות־הריכוז 1945), גאַרבר (ניספה במחנה הריכוז דאאוטמרגן 1945), טננווורצל, ישראל לויתן (ניספה במחנות הריכוז שבאסטוניה 1944), ישראל מוראַשקין (מזכיר „גורדוניה", לפני המלחמה בוילנה. יצא את הגיטו בשנת 1943 וניספה שם ב־1944), בצלאל פיטוכובסקי (ממארגני „העובד" בוילנה, ניספה במחנות הריכוז) יצחק קויפמן (ממארגני קבוצת הלוחמים שברחה ממחנה־הריכוז אַראַדה ליערות־אסטוניה), שץ (מפעילי „פועלי־ציון־צ. ס." בוילנה, ניספה במחנות הריכוז באסטוניה), ישראל שאַפיר (מפעילי „פועלי־ציון צ.ס." בוילנה, גורלו בלתי ידוע). בתקופה האחרונה של הגיטו, כשהגיעו לוילנה יהודי ערי־השדה נוספו לקבוצת־הגרעין המורה ברמן ממחנה הכבול בביאלובקה (המזכיר הראשי של „תרבות" בוילנה, חבר „התאחדות", מנהל עבודת התרבות בין הילדים העזובים והבריגדה „ילדים", ניספה במחנות הריכוז שבאסטוניה 1944), גורביטש מסול (מפעילי „פועלי־ציון־צ.ס." בגליל וילנה. ארגן קבוצות פארטיזנים מבחורי ערי־השדה, ניספה באקציה „קובנה־פונאר" ב־1943), יוסף מינץ (מורה עברי, חבר „התאחדות", ממארגני קבוצת הפארטיזנים באושמינה, גורלו בלתי ידוע), יעקב ריפר ממיכאַלישוק (מורה עברי, חבר „התאחדות", ניספה בברגן־בלזן 1945).

*

רבים מפעילי „פועלי־ציון־צ"ס" ו„התאחדות" בוילנה, ניספו לפני הגיטו ובתהילתו: המורה ירמיהו צמל („התאחדות", מנהל „תרבות" בוילנה, ואחד ממארגני רשת בתי הספר העבריים בגליל־וילנה) ואשתו פאני, מראשי העסקניות ב„ויצו"; בנימין כוואיבסקי („התאחדות", פעיל באגודת הסטודנטים הצ. ס. „ארץ ודרור") — ניספו בשחיטות וואורונובה 1942; יצחק בארנטשוק (מפעילי „פועלי־ציון־צ.ס." ומראשי עסקני־הצבור

בוילנה) הוצא ב־16 ליולי 1941, ע"י החוטפים; סרואלוב (פוע"צ־צ.ס.), הוצא בספטמבר 1941; ד"ר שמואל רבינוביץ (ממייסדי "התאחדות" ו"ארץ־ודרור" בוילנה) ניספה בעיירה דולהינוב, 1942; ד"ר קלמן ספוקויני (מראשי הליגה למען א"י העובדת, "התאחדות" ו"ארץ ודרור") ניספה בפאלאנגא, ספטמבר 1941, ביחד עם מושבת־ילדים יהודיים שעמד בראשה בתור רופא ד"ר י. קושלביץ' ("התאחדות", "ארץ ודרור"); מגר' גרשטר ("התאחדות"), זיידד (פוע"צ־צ.ס., בן־משפחה לאלכסנדר זייד, וחבר לבר בורוכוב); ה. שטרויס (פוע"צ־צ.ס.); מינקין (פוע"צ־צ.ס. "הפועל"), ישראל גורביץ (מנהל בית הספר "שולקולט") — כולם ניספו בשנת 1941.

המפלגה ניהלה את פעולותיה במשותף עם גוש־החלוץ ("דרור־פרייהייט־החלוץ־הצעיר"), והוו בשטחים השונים של חיי־הגיטו כעין גוף־פוליטי אחיד. מ"גורדוניה" נשארו בגיטו רק שרידים, הם רוכזו מסביב למפלגה ובראשם עמד ישראל מוראשקין.

הקמת מסגרת רחבה וכוללת לתנועת המחתרת בגיטו היה אחד התפקידים הראשונים של המפלגה. ביזמתה קם (10 ספטמבר 1941) ועד א"י העובדת של הגיטו (מרדכי טננבוים־תמרוב, אנדזיאָ לאָביאָד י. צינצינאטוס, מ. דבורז'צקי). באותם ימים ראשונים של הגיטו עמדו החברים לפני אי־בהירות גמורה של המצב. המלחמה היא לשנים או רק לשבועות מספר? באחת הישיבות הראשונות של ועד א"י העובדת בגיטו הושמע הרעיון דלקמן כקו־פעולה:

אפשר, והמלחמה תגיע מהר לסופה; אם כן יש בעוד מועד לארגן בתוך הגיטו תנועה, לגייס את השארית, למען עזוב, מיד עם גמר המלחמה, את מקומות־מגוריהם — ולעלות ארצה; ומשום כך יש להקים בגיטו תנועה ציונית ענפה ומאורגנת.

מרדכי טננבוים־תמרוב בא לישיבות אלו עם הצעות נועזות לארגן עלית־מחתרת מגיטו־וילנה ושאר הגיטאות, שתלך דרך הונגריה וסלובקיה; לשם כך יש לחפש את עזרתם של פקידי־הרכבות ומנהלי־הרכבות האנטי־נאצים; חיפשו גם נתיבי־עליה דרך ליבוי ולאטביה; בתכנית: להגיע לשם במכוניות גרמניות משוחדות, ומשם להגיע לשבדיה על פני הקרח של המפרץ הפיני. קיוו שאנטון שמיד ידע למצוא נהגים אנטי־נאציים שיעזרו במפעל זה. זיידמאן הצליח למצוא בימים הראשונים קשר עם שטוקהולם. כל הקשרים הללו נותקו מהר, והתכניות נשארו ללא ביצוע ממשי במשטר־הנאצי.

ביזמתם של חברי "פועלי־ציון־התאחדות" הוקם ה"גג" הציוני,

שריכז את כל העבודה הציונית במחתרת. ואח"כ „הועד לעזרה ציבורית", נציגות דעת־הקהל שבגיטו (ראה את הפרקים הדנים בבעיות אלו).

המפלגה היתה הכוח־המניע בעבודת־התרבות בגיטו; חבריה היו מיוזמי הברית העברית וממארגניה, ממקימי החברה המדעית העברית, התיאטרון העברי והמקהלה העברית, כמו כן השתתפו בפעילות באגודת־הסופרים איגוד־המורים, האוידיטוריה של הפועלים וקלוב־הנוער; השתתפו ביזום המוסדות והמפעלים, בניהולם ובביצועם.

בית־הספר בגיטו ובעית תכנית הלימודים וכיוון־החינוך בו, תפסו מקום חשוב בהתיעצויות „פועלי־ציון־התאחדות", שהיתה הכוח העיקרי בניהול „המאבק־התרבותי" למען החדיר את ארץ־ישראל כרעיון היסודי של החינוך בגיטו. בשטח זה ריכזה המפלגה מסביבה את כל המורים ועסקני־התרבות שואפי־ציון.*

בשדה־פעולה זה הקדיש יזמה ומרץ בלתי־פוסקים הסופר ישראל דימנטמן, אחת הדמויות המרכזיות בפעולות־התרבות של הגיטו, כמו כן משה אוליצקי, יוזם בתי הספר ומארגנם, שהיה מקיים את תכניותיו והצעותיו מתוך התיעצויות תמידיות עם מחתרת המפלגה.

בשטח החיים הציבוריים בתוך הגיטו, התבלטה דמותו של המהנדס מארכוס, איש־המצפון, יו"ר הכבוד של בית־הדין היהודי בגיטו ומארגן מפעל הסדנאות.

המפלגה הקדישה בכינוסי־המחתרת בין השאר מקום ניכר לשיחות בקשר לידיעות שהובאו ע"י שליחי־הגיטאות, לדיונים עיוניים על בעיות חיי־היהודים לאחר המלחמה, לשיחות על נחמן סירקין, א. ד. גורדון, בר בורוכוב, חיים יוסף ברנר, טרומפלדור, ד"ר הרצל, יום־ההסתדרות, ולישיבות־אזכרה לחברים שניספו. הישיבות התקיימו מדי שבוע בשבוע בתכיפות, בסדנאות הגיטו או במעון של המרכז הרפואי לבתי הספר.

בשעת הדיונים מסר כל חבר־דין וחשבון מפעולותיו כנציג המפלגה בשטחים השונים של חיי הגיטו; במשא־ומתן של החברים עובדו הוראות וקוים לפעולה בגיטו בכלל ובארגוני־התאים בפרט. כל ישיבה היתה נגמרת במסירת חדשות מהחזית, שנקלטו במחתרת. עם בואם של שליחי־הגיטאות או בהגיע ידיעות על מאורעות העלולים להתרחש בגיטו, היתה מחתרת־המפלגה נזעקת לישיבות פתאומיות.

המקשרות בין הגיטאות, חברות המפלגה וגוש החלוץ, פרומקה פלוטניצקה, ליוניה קזיברודסקה, ב. חזן, תמרה שניידרמן, כשהיו מגיעות

---

*) ראה את הפרק: פעולות התרבות בגיטו.

לגיטו משליחותן — היו מוסרות דו"ח בישיבות המחתרת של המפלגה וגוש־החלוץ, על המצב בגיטאות ועל עבודת המחתרת הנעשית שם. ישיבות שכאלו התקיימו אף בהשתתפותם של שליחי יתר התנועות, טוסיה אלטמאן, אדק בוראקס, חיה'קה גרוסמאן, ושלמה אנטין. ישיבות אלו עם שליחי־הגיטאות היוו בתקופה הראשונה של הגיטו את דופק חיי־המחתרת של המפלגה. מלבד זה עמדה המפלגה בקשרי מכתבים, ע"י הזדמנויות שונות, עם חברי המפלגה בגיטאות וארשה, גרודנה, ביאליסטוק, קובנה, לידה. על רוב המכתבים חתמתי בשם מארק מפאיובסקי או נפתלי קאוואל. אלחנן מגיד וסאווא גוריאן עזרו הרבה בהקמת קשרי המכתבים עם הגיטאות.

המכתב האחרון למפלגה נתקבל באביב 1943, מאת מרדכי טננבוים־תמרוב, ובו פרטים בשפת־רמזים על מרד גיטו וארשה.

בישיבות המחתרת של „פועלי ציון־התאחדות" ו„החלוץ"; בפעולה היום־יומית המפלגתית והציבורית, בכל שטחי החיים בגיטו; בהקמת המסגרות לתאום פעולותיה של המחתרת הציונית ופעולת התרבות והעזרה ההדדית; בפגישות עם שליחי הגיטאות ובדיונים על התווית קוי־הפעולה המשותפים למחתרת הגיטאות בפולין וליטא; במאמצים להקים אוירה של התנגדות בגיטו, לפתח דרכי־מחשבה של מרי לכל צורותיו, ובביטויו המובהק והסמלי: הקמת המרי המזוין — בקעה לפנינו בקסם מיוחד דמותו של מרדכי טננבוים־תמרוב. הוא היה מתהלך בינינו כאגדה חיה. פשטות חלוצית, ראיה של חזון, כוח־החלטה מדהים, אומץ־רוח ללא־חת, מרץ בלתי פוסק, הגיון משכנע בדברים, מעוף אדיר בתכניות, נכונות ללא גבול לקרבנות בעד הרעיון, התנועה, ובעד כבוד־ישראל — כל התכונות האלו השתלבו בו באופן מפליא, ויצרו את הדמות הבלתי־נשכחת של מנהיג־מחתרת בגיטאות.

*

כשהחלה בגיטו תנועת המרי המזוין, שמחשבתה נולדה כבר בישיבות המחתרת הראשונות בהתחלת הגיטו, היתה מחולקת התנועה לשני זרמים. (ראה את הפרקים הדנים בבעיה זו). בין חברי המפלגה היו שהשתייכו לפלוגה, אשר בראשה עמד יחיאל שיינבוים (יחיאל, פסיה, אלחנן מגיד, סאווא גוריאן, ישראל דימנטמן, ישראל מוראשקין, מ. דבורז'צקי וכו' — וכל גוש החלוץ—דרור־פרייהייט); וקבוצת חברים אחרת (ברסלוי, גרבר, ל. טאראשינסקי, י. מינץ, י. קויפמן, א. שפטל, שץ וכו') שהשתייכה לפ. פ. א. המפלגה הפכה אז גורם לאיחוד שני זרמי תנועת המרי. באחת הישיבות הסוערות של המפלגה התקבלו אז שתי ההחלטות דלקמן:

1. המפלגה קוראת את כל חבריה להשתתפות פעילה בתנועת המאבק והמרי של הגיטו.

2. חברי „פועלי־ציון־התאחדות", המשתייכים להסתדרויות המרי נקראים להפעיל השפעתם בכדי למזג את ארגוני־הקרב לארגון אחיד.

בכיוון זה פעל הרבה יחיאל שיינבוים, ולבסוף התמזגו שני האירגונים יחד.

יום מות־הגיבורים של יחיאל בראש המתרסים בגיטו — הפך ליום המסמל של המרי המזוין שבגיטו־וילנה, ודמותו של יחיאל נשארה חקוקה בלבבות אנשי־הגיטו כדמות הסמלית של החלוץ־הלוחם.

במחנות הריכוז שבאסטוניה ובגרמניה המשיכו שרידי־המפלגה לקיים קשרים ולהפגש בישיבות־מחתרת, והשתתפו בארגון התקוממויות־של־בריחה (במחנות הריכוז באַראַדה ודאַוטמרגן).

בשטוטהוף, מחנה־הריכוז של 70.000 איש בני אומות שונות, היוו שרידי החברים גוש־מחתרתי שהטיף לאסירי המחנה את רעיון יציאת־אירופה לאחר השיחרור, בסיסמה — „שאר ישוב!"

גוש החלוץ

(דרור־פרייהייט — החלוץ הצעיר)

שרידי „דרור־פרייהייט — החלוץ־הצעיר", והקיבוץ החלוצי „שחריה" היוו בגיטו את גוש־החלוץ; בראש גוש־החלוץ עמד מרדכי טננבוים־תמרוב; מהפעילים בתנועה — צבי מרסיק. גוש־החלוץ היה מיוזמי המחתרת החלוצית עם פרוץ המלחמה, וניהל את עבודתו זו עם התחלף המשטרים בוילנה יעם פלישתם של הגרמנים. משורותיו יצאו הראשונים לפעולת־המחתרת בעבר „הארי" ובשליחויות מגיטו לגיטו (קרא את הפרקים על מרדכי טננבוים־תמרוב, תמרה שניידרמן, צבי מרסיק, ליוניה קזיברודסקה).

גוש החלוץ היה חלק מן הקואורדינציה הפוליטית, ובשטחים שונים של חיי־הגיטו הופיע כגוש פוליטי אחיד עם מפלגת פועלי־ציון־צ.ס. — התאחדות.

קבוצת חברים עברה מגיטו־וילנה לגיטו־ביאליסטוק לבנות שם מרכז למחתרת־חלוצית ולתנועת־מרי לכל הסביבה. בין אלה שיצאו לביאליסטוק זכורים לי השמות: מרדכי טננבוים־תמרוב, שמואל ז'ולטי, יהודית שניידר, צפורה בירמן, גירא כהן, שרה קפלינסקי, משה, בתיה כץ, צבי מרסיק, יצחק אנגלמן, אברהם, נחמה לייווינט.

בראש חברי החלוץ שנותרו בגיטו־וילנה אחרי צאת הקבוצה הנ"ל לביאליסטוק, עמדו יחיאל שיינבוים ופסיה שיינבוים, שתיאמו את פעולותיו של גוש־החלוץ עם המפלגה.

סאלא זאקס, אשתו של עוה"ד זאקס, אשר בחווה שלה בוואולוקומפיה הוקם לפני המלחמה מרכז להכשרה חקלאית חלוצית, השתתפה בפעילות בעבודת־המחתרת של החלוץ והיתה חברה נאמנה לחברי הגוש בדאגות היום־יומיות של הגיטו. היא גם מסרה, בנוכחותי, את כל תכשיטיה, וכל דבר־ערך למרדכי, בכדי שיוכל בזה לממן את הצעדים הראשונים של פעולות־המרי. בחווה שלה, מאחורי וילנה, התחבאו לא אחת, בתקופה הראשונה של הגיטו, חלוצים מחוסרי „תעודת־חיים". שם גם קוימו כנוסי־מחתרת של התנועה החלוצית בגיטו.

חברים מגיטאות שונים השתדלו, למרות כל הקשיים בתחבורה, לעזור בהקמת המחתרת החלוצית בגיטו. ד"ר יעקב פּגן מבאַראַנוֹביץ, מהעומדים

ד"ר יעקב פּגן

בראש תנועת א"י העובדת ומפלגת פועלי ציון־צ. ס. בעירו, העביר מגיטו בראנוביץ, שעון־זהב ע"י איכר ביילורוסי, לידי מרדכי טננבוים. שעון זה איפשר כמה צעדים ראשונים של המחתרת החלוצית בנדודיה בין וילנה—גרודנה—ביאליסטוק. ד"ר יעקב קגן, השתתף בחפירת תעלה מגיטו נובוגרוד לעבר ה„אַרי", וניספה אחרי צאתו מהתעלה. כן העביר כמליניק (מפעילי „פועלי ציון צ. ס." בפולין, נהרג בימי חיסול הגיטו בביאליסטוק) סכום כסף מגיטו ביאַליסטוק — תמיכה למחתרת החלוצית בגיטו וילנה.

ביערות היו פעילים מאוד: פסיה שיינבוים, שומוביץ, יאַנאַק וצמרח, יפה גאַלאַר, בלה מלמד. מבין חברי „דרור" שנפלו בקרבות: יחיאל שיינבוים יחיאל פלדמן (מיוזמי ההתקוממות בה. ק. פ.), מנדל בורנשטיין, וואַלפקאַ

סאַלין, מאיר מורדקובסקי (מקשר בין תנועת המרי בקובנה והפארטיזאנים ביערות רודניקי).

„גורדוניה"

בגיטו התקיימה קבוצה של שרידי „גורדוניה". בראשה עמד ישראל מוראַשקין. רוב חבריה ניספו ב„אַקציות" לפני הקמת הגיטו. חברים אחדים מ„גורדוניה" נמצאו במחנות־הכבול ובמחנות העבודה מסביב לוילנה. חלק מהם הצליחו לפרוץ ליערות. אחדים מהם הובאו למחנה הריכוז בקלוואוגה שבאסטוניה ושם היוו גוש־מחתרת.

„השומר־הצעיר"

ארגון פעיל בגיטו היה „השומר הצעיר". בחדשים הראשונים של הגיטו נמצאה קבוצה של „השומר הצעיר" במנזר קתולי בסביבות וילנה, (אבא קובנר וכו'); וכמה חברים (חיה'קה גרוסמן וכו') נמצאו בעבר ה„ארי" של העיר, בתור מקשרים. בראש הקבוצה שנמצאה בתוך הגיטו עמד אַדק בוראַקס ואַנדזיא לאַביאַד. האחרון יצא אח"כ לגיטו ביאליסטוק יחד עם חברתו רבקה מאַדייסקר וקבוצת חברי „השומר־הצעיר".

אבא קובנר שב עם חבריו מהמנזר לגיטו בסוף דצמבר 1941, והיה מראשוני המיסדים של פ. פ. א. יחד עם יצחק ויטנברג ויוסף גלזמן.

אַדק בוראַקס היה אחד השליחים הראשונים מגיטו וילנה לגיטאות וארשה וביאליסטוק;

בשליחויות ארגון־המרי והתנועה החלוצית פעלו הרבה טוסיה אַלטמן, אריה וילנר, רוז'קה ושרה זילבאר. חיה'קה גרוסמן היתה פעילה כמקשרת בין גיטאות ובתנועת המרי בגיטו ביאליסטוק.

השתתפותם של חברי „השומר הצעיר" בהקמת הפ. פ. א. היתה ניכרת. משורות „השומר הצעיר" יצאו הפארטיזנים הפעילים: ויטקה קמפנר, ליזה מגון, רוז'קה קורטשק, זלדה טרגר, ברוך גולדשטיין, ראשל וליובה מאַרקוביץ, שרה דבלטוב, יאַשקה ראַף, חיה טיקוטשינסקה, שלמה קנטרוביץ, מיכאל קובנר, צסיה רוזנברג, צבי צפלביץ, הירש רוזאנוביץ וכו'.

בגיטו חיו פעילי „השומר הצעיר" ב„שיתוף"; במעון ה„שיתוף" התקיימו ישיבות המחתרת של התנועה.

„השומר הצעיר" היה בגיטו חלק מה„קואורדינציה החלוצית". חבריו היו פעילים ב„ברית העברית", ב„חוג הציוני", וב„ועד לעזרה ציבורית". בא־כוח „השומר הצעיר" ב„ועד א"י העובדת" בתקופה הראשונה של הגיטו היה אנדזיא לביאַד. אחרי צאתו של מרדכי טננבוים־תמרוב את גיטו וילנה,

ייצג אבא קובנר ב"גג הציוני" את התנועה החלוצית; כן היה חבר מפקדת הפ. פ. א. מהווסדה.

ביתר

האישיות המרכזית בתנועת ביתר בגיטו היה יוסף גלזמן, ששמש קודם כסגן מפקד המשטרה, ואחר כך עזב אותה ונעשה אחד ממייסדי פ. פ. א. ומשך לשם קבוצה מחבריו.

בתקופה הראשונה לקיום הגיטו היה בין השוטרים מספר ניכר של אנשים שהציגו את עצמם כרביזיוניסטים. ההלכו למשטרה מרצונם הם או לפי פקודת המפלגה? ההיו אלה אנשים שרק הצהירו על יחסם לרביזיוניסטים מבלי השתייך למפלגה? קשה לתת תשובה ברורה על שאלה זאת. מפקד־הגיטו יעקב גאֶנס, מפקד־המשטרה ס. דסלר (שהיה לפני המלחמה ראש הקורפורציה הרביזיוניסטית "חשמוניה" בוילנה), קציץ־המשטרה מושקט, מפקד משטרת־השער לאֶוואַס, היו נוהגים להכריז על עצמם כרביזיוניסטים.

בגיטו היה הרושם שמתקיימות כמה קבוצות ביתריות, שלא התיחסו זו לזו באֶמון, סיעת בוריה פרידמן, סיעת ח. לזר וכו'. בוריה פרידמן השתתף יחד עם קבוצת ביתרים בהקמת ארגון המאבק השני, והיה בו אחד הפעילים. קבוצה זו טענה שסיעת ביתר בפ. פ. א. נמצאת תחת השפעה זרה למהותה הרעיונית. אסתר יפה היתה ממייסדי ביתר בגיטו ופעילה בראשית קיום המחתרת כאיש־אמונים של יוסף גלזמן, אולם אח"כ החלו הביתרים שבפ.פ.א. חושדים בה באי־נאמנות. מבין הפעילים בקבוצות הנ"ל (במחתרת וב"ברית העברית") ידועים לי השמות: בוריה שנידר, משה בראוזה, ליובה זיסקוביץ, מולקה חזן, יצחק קובלסקי, מירה גוניונדסקי, ניוסיה, איסר ליובוצקי, יהודה קושינסקי, מרים ברנשטין, ישראל קמפנר, מ. פוקסמן. הרביזיוניסטים היו מיוצגים ב"גג־הציוני" ע"י יוסף גלזמן, ב"ועד לעזרה צבורית" ע"י דאֶאוול, ו"בברית העברית" ע"י בוריה פרידמן.

המזרחי

לא ידוע לי על קיום הסתדרות מאורגנת של "מזרחי" בגיטו. רוב הרבנים ניספו ב"יום הרבנים" י"ז תמוז תש"א ובתקופתו הראשונה של הגיטו.

מעסקני "מזרחי" לשעבר, היו פעילים בגיטו עזריאל שסקין ופליכס דסלר. וכן יצחק אושפיץ־שסקין משאַוולי.

המורה א. גולדברג ארגן סמינר לבעיות היהדות, והיה מרצה לעתים

תכופות על נושאים מדברי ימי ישראל. קבוצת נוער של „מזרחי" היתה מתכנסת מזמן לזמן בבתי־המדרש לשיחות.

פרטים על חיי הדת בגיטו ראה בפרק הדן בבעיה זו.

אגודת־ישראל

לא ידוע לי על קיומה של הסתדרות מאורגנת של ה„אגודה" בגיטו. מבין חבריה עסקו בעניינים דתיים הרב ניסן יפה וויגדורטשיק.

שני הסנטורים של ה„אגודה" טרוקנהיים ולייב מינצברג היו ממייסדי המטבח הכשר. בסוף 1941 עזבו את הגיטו בכיוון ביאליסטוק־ורשה.

„פועלי־ציון שמאל"

לא ידוע לי על קיומה של מפלגת „פועלי־ציון שמאל" בגיטו. מבין פעילי המפלגה הזאת בעבר, הייתי פוגש בגיטו את י. סניצקי (יו"ר איגוד המורים בגיטו), אייפא (יצא ליערות) וחרמץ (גורלו בלתי ידוע).

הציונים הכלליים

מתי מעט מעסקני ההסתדרות של הציונים הכלליים נשארו בגיטו. רובם נכפו בימי הפרובוקציה הגדולה (1 לספטמבר 1941) וביום הגירוש לגיטו (6 לספטמבר 1941).

ד"ר יעקב ויגודסקי, יו"ר הכבוד של הסתדרות הציונים הכלליים, מת מות־גיבורים ב־1941. (ראה את הפרק: ד"ר ויגודסקי)

ישראל ורבלינסקי, מי שהיה יו"ר הקהילה היהודית בוילנה, לוקח ע"י הגסטפו בימי חיסול מועצת־היהודים הראשונה. באותו הזמן ניספו גרינברג, יעקב פינסקי, הסופר ל. רובינוב, הסופר חיים לוין (ניספה בשעת האקציה של התעודות הצהובות). ד"ר גרשון גרשוני איבד עצמו לדעת בשנת 1941; יאשונסקי, מפעילי „תרבות" בוילנה, מת מיתה טבעית בגיטו. מותיקי התנועה הייתי פוגש בגיטו את סוכובולסקי, רופא השינים בלוך, בלכמן גרינהויז.

את הציונים הכלליים ייצגו ב„גג" הציוני — חיים טוראפידו (מפעילי „עת לבנות" בקובנה), וב„ועד לעזרה ציבורית" — אברהם פינטשוק, מי שהיה מזכיר הסתדרות הציונים הכלליים בוילנה. (ניספה מטיפוס הבהרות במחנה הריכוז ואיוארה באסטוניה בשנת 1944).

„הנוער הציוני"

„הנוער הציוני" השתייך בגיטו יחד עם „דרור—החלוץ־הצעיר" ו„השומר הצעיר" לקואורדינציה [illegible].

בראש „הנוער־הציוני" עמדו בגיטו שלמה אַנטין וניסן רזניק חבר מפקדת פ. פ. א. מפעילי התנועה היה גם אברהם פינטשוק. שלמה אנטין היה מראשוני השלידים שקשרו את גיטו וילנה עם גיטו ואַרשה.

כ־20 חברים מ„הנוער הציוני" הקימו קיבוץ ברחוב בית־החולים מס׳ 7. בגיטו ניהלו עבודה תרבותית, ערכו ערבי־שבת, סדרים וכו׳. בראש הקיבוץ עמדו: מאנקביץ, סימה זאק ופסח מיזרטש. חלק מחברי הקיבוץ עבד בסדנאות הגיטו וחלק הקים מאפיה משותפת. ניסן רזניק ייצג את „הנוער־הציוני" במפקדת פ. פ. א. מפעילי „הנוער הציוני" נמנו בתנועת־המרי: נחום קאס, יאנק שטול, הירש לוין.

„הנוער הציוני" עזר בהרבה להקמת מטבח ציוני ברחוב סטראשון מס. 2. מטבח זה שימש בתקופה הראשונה של הגיטו מקום־פגישה לכל חברי תנועות הנוער הציונית בגיטו. „הנוער הציוני" היה פעיל ב„ברית העברית", במקהלה העברית ובתיאטרון העברי.

במחנות־העבודה, ומחנות־הכבול ע״י וילנה, נמצאו קבוצות חברי „עקיבא"; בראשם עמדו משה קאַלכהיים ויחיאל זיידל; משה קאַלכהיים יצא עם קבוצת חברים היערה.

„הגג" הציוני

„הגג" הציוני שימש ועד־מתאם לכל פעולות הארגונים הציוניים בגיטו. היאום־הפעולה הציונית במחתרת הושג שלבים שלבים. „הקואורדינציה החלוצית" קמה עוד לפני הקמת הגיטו. בימים הראשונים לקיום הגיטו נוסד „ועד א״י העובדת"; אח״כ התקיימו גם התיעצויות של הזרמים הציוניים המשתתפים בקונגרס הציוני, ולבסוף נוסד ה„גג" שייצג את כלל התנועה הציונית בגיטו. ה„גג" נקרא גם בשם „ועד השבעה" (ע״פ מספר חבריו). הרכבו היה:

פועלי ציון־התאחדות, שני חברים — סאווא גוריאן (כעבור כמה חדשים מילא מקומו ישראל דימנטמן) וד״ר מ. דבורז׳צקי; ציונים כלליים א׳ — אברהם פינטשוק; ציונים כלליים ב׳ — חיים טראפידו; ציונים בלתי־מפלגתיים — ד״ר שבתאי מילקנוביצקי; רביזיוניסטים — יוסף גלזמן; תנועת החלוץ — מרדכי טננבוים־תמרוב (אחרי עזבו את הגיטו בוילנה, מילא את מקומו אבא קובנר).

בכמה מישיבות ה„גג" הציוני השתתף ב״כ „מזרחי" יצחק אושפיץ־שסקין.

מתפקידיו של „הגג" היה: לרכז, לתאם ולנהל את כל הפעולה הציונית בגיטו; לדאוג לעבודה התרבותית העברית (ע״י קשר מתמיד עם „הברית העברית" וענפיה: המקהלה, התיאטרון העברי והחברה המדעית העברית);

לדאוג ללימוד העברית ולילימודים עבריים אחרים, כמו היסטוריה, ספרות וידיעת ארץ־ישראל בתוך רשת בתי־הספר בגיטו; קשרים עם הגיטאות בפולין וליטא (השליחים־החלוצים מזרמים שונים היו מוסרים דוחו"ת מנסיעותיהם בישיבות „הגג"); לדאוג לאיסוף תעודות היסטוריות מחיי הגיטו; השתתפות פעילה בעבודה הסוציאלית בגיטו (ע"י הועד לעזרה ציבורית). שום הופעה ציונית בעלת אופי כללי לא יכלה להתקיים בגיטו מבלי הסכמתו של „הגג".

„הגג" היה מיוצג ב„ועד לעזרה ציבורית" ע"י ד"ר ש. מילקנוביצקי, אברהם פינטשוק, דאָאול ורושם־הטורים. בתקופתו האחרונה של הגיטו — גם ע"י אבא קובנר ויוסף גלזמן.

בשעה ששליחי המחתרת החלוצית הביאו לגיטו תמיכה כספית מהג'וינט לשם חלוקה בין הסופרים ואנשי־הרוח בגיטו, הקים „הגג" ועד מיוחד, שתפקידו היה לחלק את הסכומים לחוגים אינטלקטואליים אלה שבגיטו, וכן לאלמנותיהם ולילדיהם של עסקני־הציבור שניספו או שהוצאו מוילנה, או מגיטו־וילנה. „הגג" סייע לקבוצות־הנוער שהגרו לגיטאות אחרים, או שהגיעו לגיטו־וילנה מגיטאות רוסיה הלבנה, בתקופת השחיטה שם.

בימיו האחרונים של הגיטו הגדיל „הגג" את מספר חבריו ע"י צירופם של ד"ר ליאו ברנשטיין, יחיאל שיינבוים וניסן רזניק, ושינה את שמו: „הועד הקואורדינציוני הציוני בגיטו וילנה". מתפקידו היה לתאם את פעולות הגושים הציונים בתוך תנועת המרי המזוין; להביא לידי איחודה של התנועה הזאת, אשר בראש שני פלגיה עמדו פעילי התנועה הציונית בגיטו, וכן לקבוע את קו־הטקטיקה: אימתי להתחיל בהתקוממות בתוך הגיטו? ומה מועד היציאה ליער? התחילו הוויכוחים קדחתניות בבעיות הנ"ל, אך בינתיים פרצו מאורעות חיסול־הגיטו.

ה„בונד"

ל„בונד" בגיטו חסרו רבים מפעיליו, שהוצאו מוילנה בשנות 1940—1941.

כשניגשו להקים את „מועצת־היהודים", לפני הקמת הגיטו, שלח ה„בונד" לאספה המכוננת ארבעה מחבריו: וואפנר, ווידמאן, גריגורי יאשונסקי ויואל פישמן.

במועצת־היהודים שקמה בגיטו היו נציגי ה„בונד": ג. יאשונסקי ופישמן. ל„בונד" היתה זמן ידוע השפעה ניכרת ב„מועצת־היהודים". ג. יאשונסקי ניהל את מחלקת הארגון ומחלקת התרבות מטעם „מועצת־היהודים", ופישמן ניהל את מחלקת הסדנאות. כפי שסיפרו היו חילוקי־דעות בתוך ה„בונד" בגיטו, אם נציגיו צריכים לשבת ב„מועצת היהודים". עם

התקרב קץ הגיטו הרחיק יעקב גאָנס את ג. יאשונסקי מ„מועצת־היהודים". חברי ה„בונד" השתתפו בחיי־התרבות של הגיטו. הקבוצה הבונדאית עזרה בהקמת ה„ועד לעזרה ציבורית", אולם כשגברה השפעת הציונים בנשיאות לא השתתפו אנשי ה„בונד" בנשיאות אלא בועד בלבד.

מפעילי ה„בונד" בגיטו מוכרים לי השמות: הרמן קרוק, סופר, מפעילי התרבות בגיטו); הירש גוטגשטאַלט (מפעילי התרבות); מרים גוט־גשטאַלט (לשכת בתי הספר); אברהם כבויניק (חבר מפקדת פ. פ. א.); יוסף לייקין (מפעילי בתי הספר); אסיה ביק (פ.פ.א.); פאַטי קרמר (אלמנתו של ארקאדי קרמר, בת 76 היתה בגיטו, ולמרות זה ערה לבעיות ציבור, ניספתה ביום חיסול הגיטו).

הקומוניסטים

בגיטו היתה פעילה קבוצה קומוניסטית. מפעיליה ידועים לי השמות: יצחק ויטנברג (ראש מפקדת פ. פ. א.), ברל שרשניבסקי, כינה בורובסקה, המשורר לייב אופסקין, מרים ברנשטיין, רחל ברוידא, רוזה שרשניבסקה, סוניה מאדייסקר, יעקב קאפלאן, ליובקה והירש גורדון, איזקה ודאנקה לובוצקי, יצחק מצקיביץ', רחל בוראקיסקה.

כפי שסיפרו, הורדה קבוצת צנחנים סובייטים בפברואר 1942 ביערות הסקורביטשאנים, לא רחוק מביאלא־וואקה. מפקד אותה קבוצת נצחנים, מארגוס, נתן ליצחק ויטנברג יפוי־כוח לארגן מפלגה קומוניסטית בוילנה. בתור חברי הועד העירוני הקומוניסטי בוילנה נמנו מאנשי הגיטו: יצחק ויטנברג, ברל שרשניבסקי, כינה בורובסקה, וכן סוניה מאדייסקר (הממונה לעניני הקוסמול); סוניה מאדייסקר נשארה לעבודת מחתרת בעיר, אחרי חיסול הגיטו. ניספתה במרתפי הגסטפו.

המפלגה הקומוניסטית היתה מיוצגת ב„ועד לעזרה ציבורית" ע"י רחל ברוידא, לייב אופסקין. יעקב קפלן ומרים ברנשטיין. בתקופתו האחרונה של הגיטו — גם ע"י יצחק ויטנברג וכינה בורובסקה.

הקבוצה הקומוניסטית השתתפה בפעילות בתנועת המרי המזוין, בחיים התרבותיים, ברשת בתי הספר, בקלוב־הנוער ובכל יתר שטחי החיים הציבו־ריים בגיטו, תוך קואופרציה עם הזרמים האחרים.

ס. ר.

בוילנה התקיימה לפני המלחמה קבוצת סוציאליסטים־רבולוציונרים שהיתה לה השפעה ניכרת בחוגי הפועלים. ביניהם: ליכטנשטיין, גרשון מאַלאַקאַויץ, פרץ צונזר, האחים פייוול וי. טרופיאנסקי. הם ניספו בגיטו ובמחנות הריכוז.

הועד לעזרה ציבורית

בתנאי הגיטו היה צורך מיוחד להקים מוסד, אשר בו יוכלו להשתתף באי־כוח כל הזרמים, לשם התיעצות בצותא בבעיות שונות. המוסד הוקם ונקרא „הועד לעזרה ציבורית".

הרכבו היה: מטעם „הגג" הציוני — ש. מילקנוביצקי, אברהם פינט־שוק, דאַאול, רושם־הטורים; מטעם הקומוניסטים — מרים ברנשטין, רחל ברוידא, ל. אופסקין, יעקב קפלן; מטעם הבונדאים — אברהם חבוֹיניק, ה. קרוק, ה. גוטגשטאַלט, ג. יאשונסקי, וכן פ. טרופיאנסקי — בתור איש שהשתייך לארגון שאינו מתקיים בגיטו (לפני הגיטו היה חבר ס. ר.).

במשך הזמן הצטרפו לועד מטעם היהודים הדתיים — ויגדורטשיק, ומטעם פלוגות העבודה — יצחק גלזמן.

בתקופה האחרונה של הגיטו סופחו לועד לעזרה ציבורית: יוסף גלזמן, יצחק ויטנברג, כינה בורובסקה, אבא קובנר וקפלן־קפלנסקי.

בראש הועד עמדה נשיאות. הרכבה: יו"ר — ש. מילקנוביצקי (מטעם „הגג" הציוני); סגן־יו"ר — ל. אופסקין (מטעם הקומוניסטים); מזכיר ראשי — מ. דבורז'צקי (מטעם „הגג" הציוני); גזבר — מרים ברנשטיין (מטעם הקומוניסטים); חבר הנשיאות — פ. טרומפיאנסקי (בלתי־מפלגתי). (באי־כוח ה„בונד" לא נכנסו לנשיאות, כמחאה על בחירתו של ציוני ליו"ר הועד, אולם עבדו בפעילות במליאת הועד).

„הועד לעזרה ציבורית", הפך במהרה לנציגות דעת הקהל של הגיטו, ל„פרלמנט־הגיטו". כאן התיעצו באי־כוח הזרמים השונים על הבעיות האקטואליות של הגיטו, התווכחו ובאו סוף־סוף לעמדה משותפת. בישיבות ה„ועד לעזרה ציבורית" היו תכופות מגיבים בחריפות נגד פעולותיה של המשטרה. למשל, שולחה משלחת (המשורר לייב אפסקין ורושם הטורים) ליו"ר „מועצת־היהודים" אנטול פריד ולמפקד־המשטרה יעקב גאַנס, להביע מחאה חריפה נגד הברוטאליות של המשטרה היהודית ע"י השער, בניהולה של לאַוואַס, שהיתה מכה מכות־רצח את „החוטאים" ומצליפה אותם.

בלשכה של „הועד לעזרה ציבורית" היו פעילים: רוזה שרשניבסקה, רחל בורקיסקה, מרים גוטגשטאלט, אלחנן מגיד, יצחק ברסלוי, טריגובוב, צבי צ'פלביץ.

„הועד לעזרה ציבורית" מצא הרבה מתנדבים לעבודתו, ביניהם ד"ר פומרנץ, ד"ר רוטשניק, ד"ר גרשוביץ, ד"ר ברונזפט, קאמרמאכר, סולודוכא, פליכס דסלר ואחרים.

„הועד לעזרה ציבורית", מלבד עזרתו הסוציאלית ליהודים, נתן סעד לכל מפעל שיתופי בגיטו, לקיבוצים החלוציים, למוסדות הילדים, ולניצולי השחיטות בגיטאות אחרים, שהיו מגיעים וחודרים לגיטו־וילנה.

פ ר א ט א ק א ל

פון: דער שלעזינגער זיצונג פון נעע. מילגם-קאמיטעט דעם 5/10 1942

אנוועזנדיג די ה.ה. מילקאנאוויצקי, אפעטשין, שווארצבאנד, "אשומר", קרוין, נוטענשטאלם, ם. בערנשטיין, ר. ברוידא, דעסלער, ווינגראדסקי, פלעטמן, קאהן, פינעשוק, דר. דוויזרשצקי, אזן שערטשינסקי(די לייטערן פון בונד)

סדר - הי ו ם

1/ באריכט:

דר. מילקאנאוויצקי - רער פארזיצער פון נעע. מילגם-קאמיטעט נעם אויבער א באריכט פון רער ארבעט פון נ.ה.ק. פון 8/4 1942 ביז 2/5 1942.

תכנסת: 135,225 פאר רעם חודש - ובכלל 350.000.

עס האבן נעצאלט נאטע רעזולטאטן ראס נלעזל פיר פאר די פיינאנדיר. די ארבעט-אויסמיט ה.ה. האט זיך נליין אפנערופן, אזן ס'איז פארנעקומען א פארזאמלונג פון רער אויסמיט אין זאל פון "ירן-ראס אויף וועלכער פיר הבון זיך פארטליכטיגט צושטיין צו רער ארבעט, וועלכע עס פירט רער נ.ה.ק.

"קיילים" האט זיך אויך אפנערופן, אבער פארנעקומען א נעמיינ-זאמע פיצונג פון מרעזידיום פים די פארשטייער פון "קיילים" אויף וועלכער ס'איז אנגענומען נעווארן א פלאן פון ארבעט.

רער ירן-ראס האט נעצאלט א סובווענץ פון 13.000 רובל (פון רי ארבעט ביכלאך)

אנשטרענגונגען האבן באקומען פאר מאנאט 934 מאמילגם (וואריאנטן ביז 3.000 מיטגלידער)

ס'איז ארויסנענאנגן נעווארן 54 פאר זוילן, 53 פרויען האבן באקומען פארעם, 13 פון שייבן + 28 פון מרייר.

עס איז אונטערשטיצט נעווארן רער קינרער-הויס, קינרער-קיך, מושב-זקנים.

נעצאלט די איניציאטיוו פון וואשטאנ (קאסא פון מענדלין) רער נ.ה.ק. איז נעווארן א נרויסער נעזעלשאפטלעכער פאקטאר אין נעסא.

ח. "אשומרניק לעבן פאר, אז רער נ.ה.ק. זאל זיך אריינמישן אין די מכסהים צווישן בריינאדיר אזן ארבעטער פון רער אייניקייט, רעפארט וועלן די אקטיוויסטן פון שאר-וואך, פארנישטערן ראס עולייריקן די נקסות.

מ. שרופ-אנסקי-סאקס, אז בנוגע רער פראנע פון בריינאדיר אזן שאר-וואך זאנט רעפארט רער ירן-ראס, וועלכעס א מיטגליר ס'איז ח. "אשומרניק", מען פוט באשלאסן די לאנע, וויי צו רעפארטן די נאשלקעריונג פון אונצער-פרייס, די מעשים תקוועים ביים שאר-וואך זייענן אונטערשטעפט צוין רער וויכטיג פון רער ארבעט פון נ.ה.ק. וועלכער לייגט צו אויך נרויס ווישנט פון רער ארבעט פון רער ג'וינט-לייענרע פיצארבעט פאר רעם נ.ה.ק.

ח. נלאזמאן לייגט פאר זיין פשטלך ביים שאפן פראדוקטן פאר רעם נ.ה.ק.

רר. מילקאנאוויצקי ענטפערט אויף רער ד'סקוסיע אזן וועגנרעט זיך צו מ. "אשומרניק אזן זייענ אנרויס, אז זיי זאלן ארויסטרעטן אין פרעזידיום, אזן ניט שפיין פון רער וויכטנס פון רער ארבעט פון נ.ה.ק. וועלכער לייגט צו אויך נרויס וואשטיונג ארבעט פאר די ניט-לייענרע אין נעסא.

רער אנגענומען רער פארשלאג פון מ. "אשומרניק קאנקרעט פארלאנט אז די שאר-וואך זייענן ניט אפנרופן, אזן מען וועגנרעט אז די פרעזידיום פון רער ג'וינט-לייענרע פון רער ארבעט פון נ.ה.ק. וועלכע לייגט צו אויך נרויס וואשטיונג ארבעט פאר די ניט-לייענרע אין נעסא.

3/ קינדער פארזארגונג:

פארשארקן די ארבעט צו פארזארגן קינדער פים קלופפס, - אזן אויך באפיין זיך וועגן פלכושים פאר קינדער.

פ. מילקאנאוויצקי

פרוטוקול מישיבת הועד לעזרה ציבורית

אוכלוסיה הגיטו ראתה ב„ועד לעזרה ציבורית" שריד מ„הקהילה" של ירושלים־דליטא, אשר בה ישבו נציגי יהדות וילנה, לא מתוך מינוי, אלא כשליחי השכבות השונות של וילנה היהודית.

בחדרי ה„ועד לעזרה ציבורית" היו לעתים תכופות מתכנסות ישיבות־המחתרת, והיו מתאמנים בהם באמוני־נשק.

המוסד ניהל את עבודתו עד ימי חיסול הגיטו.

תנועת הפרטיזנים

שאיפת־הנקמה והמרי הבהבו כגחלת לוחשת בלבו של כל איש בגיטו. כפעם בפעם היתה השאיפה הזאת מתגלית בפעולות־מרי אישיות או קולקטיביות; והיתה נשתקת שוב, נוכח הבדידות במאבק, ומתוך הרגשת־האין־אונים, שבאה מחוסר־הנשק.

השליחים מגיטו לגיטו, היו נושאים את רעיון־המרי כשאת לפיד מישוב אחד למשנהו. המפלגות הפוליטיות והנוער הקימו באופן ספונטאני, וכמעט בכל הגיטאות בבת־אחת, חבורות־מרי ואירגוני פרטיזנים.

*

פעולות־המרי הראשונות בגיטו הוילנאי היו פאסיביות, בלי נשק.

בשעת חיסול הגיטו מס. 2 בשנת 1941 לא הניחו מאות יהודים שיוליכום לפונאר והשתטחו על האדמה.

בימי „התעודות הצהובות", אחר ה„פעולה", נמצאו בחצרות גויותיהם הנקובות בכדורים של יהודים, שמאנו ללכת לפונאר והעדיפו ליהרג בגיטו.

בשעת פעולת „התעודות הורודות" התלקח ברחוב בית־החולים (שפיטאלנה) מס. 13 המרד של החבורה „האאוז וגולדשטיין".

בדצמבר 1941, עת שנמשכה בגיטו הפעולה, המכונה „פעולת העולם התחתון", התמרדה בדרך לפונאר החבורה שכללה אנשים בריאים בגופם: עגלונים, סבלים, גנבים ואנשי העולם התחתון. בידים ריקות התנפלו על מלויהם המזוינים ונאבקו עמהם. רבים מהם הצליחו לברוח וכעבור ימים מספר חזרו לגיטו.

*

רוח־המאבק עלתה בגיטו לכשהגיעו הידיעות על פעולות מרי יהודי בערי־השדה של רוסיה הלבנה.

מפה לפה סופר כי בעיר ב ר ס ל א ב הקימו היהודים מיתרסים ונאבקו בעקשנות בשעת השחיטה; כי ב נ ס ו י אֶז' הציתו היהודים את הגיטו ולאור הבתים הבוערים נלחמו ואחר־כך ברחו אל היערות. — ספרו כי בעיירות

קלצק, סטולפצה וגלובוקי שרפו היהודים את הגיטאות. יהודים שהגיעו מן העיירות המחוסלות ספרו, כי חבורות נוער פורצות להן דרך אל היערות ומצטרפות אל הפרטיזנים.

*

אספת־הנוער החשאית הראשונה בגיטו הוילנאי, תחת הסיסמה „אל נלך לפונאר!" נתקיימה כ„נשף יזכור" של התנועה החלוצית, ביום 1 לינואר 1942.

ביום 23 ליאנואר 1942 הונחה בישיבה של נציגי המפלגות, בעלית־הגג שברחוב רודניצקה 6, אבן היסוד של אירגון הפרטיזנים המאוחד (פ.פ.א.).

שורה שלמה של חבורות־מאבק קטנות, שהיו קיימות לחוד, הצטרפו אחר־כך לאירגון מאבק אחד, שבראשו עמד יחיאל שיינבוים („אירגון המאבק של יחיאל"). גם הוא נתמזג בתקופה האחרונה עם אירגון הפרטיזנים המאוחד.

קבוצת פרטיזנים

פ. פ. א.

„פ. פ. א" זה היה שמו של „אירגון פרטיזנים המאוחד" (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע).

המטה הראשון כלל שלושה אנשים: ליאון (יצחק ויטנברג), — המפקד; אורי (אבא קובנר) ואברהם (יוסף גלאזמאן) — חברי המטה. כעבור זמן הצטרפו למטה ניסן רזניק ואברהם חבוזניק; אחר־כך יעקוב קפלן ול. זיסקוביץ. המפקדים הראשונים היו החברים:

אבא קובנר ויוסף גלאזמאן — מפקדי בטליונים; ברוך גולד־שטיין, סוניה מדייסקר ושמואל קפלינסקי — מפקדי פלוגות; אדק בוראקס, יצחק מאצקביץ — מפקדי כיתות.

*

באירגון הפרטיזנים נתהוו פלוגות־קרב מיוחדות: חבלנים, מרגלים, קלעים, ממקשים. רדיו חשאי נקבע ברחוב הכרמליטים 3. בכל ערב היו מחלקים בין החברים עלון־חדשות על המאורעות בחזיתות.

המדפיס יצחק קובלסקי, שעבד בבית־דפוס גרמני ממשלתי, גנב משם חמרי־דפוס, שמהם הקימו דפוס אחד בגיטו ואחד מחוץ לגיטו (ברחוב הארמון 15). בבתי־הדפוס האלה נדפסו עתונים, כרוזים והודעות בליטאית, גרמנית ופולנית. שמו של עתון הפולני היה „דגל החרות" ("Sztandar Wolnosci").

על מחלקה מיוחדת של פ. פ. א. הוטל לקבל בעוד מועד ידיעות על פקודות־הסתרים הגרמניות, המגיעות לגיטו; למצוא את הסודות הצבאיים, לגלות את סוכני הגסטאפו, לקיים פיקוח על חבריו של אירגון הפרטיזנים. חברים אחדים של מחלקת הבלשות המיוחדת נשלחו לעבודה במשטרת־הגיטו, למען תוודענה בעוד מועד כל הפקודות, המתקבלות במשטרת הגיטו. בראשה של חבורה זו עמד יוסף גלאזמאן. על הבלשים הפעילים ביותר נמנו מרים גוניונדסקה ומרים ברנשטיין.

תחת הנהלתו של יוסף גלאזמאן הוקם קורס למדריכים, שעליו נמנו משה בראוזה, ברוך גולדשטיין, לובא זיסקוביץ', מולקה חזן, יאשקה רף, משה שימיליסקי ואחרים.

העיקרים והיסודות של פ. פ. א. נוסחו במשך הזמן בצורת תקנון, ובמארס 1943 הוקרא באזני החברים. על התקנון היו חתומים: ליאון (יצחק וויטנברג), אברהם (יוסף גלאזמאן), אורי (אבא קובנר), משה אברהם חבויניק) וחיים (ניסן רזניק). בתקנון היו שמונים ושש סעיפים, מחולקים לששה חלקים: 1) תקנות כלליות, 2) אירגון־המאבק, 3) הגיוס, 4) פעולה עצמאית, 5) זיון ו־6) המטה המיצג.

תקנון המאבק של פ. פ. א.

1. הוראות כלליות

1. הכאבק שאליו אנו מתכוננים ישמש אבן־בוחן גבוהה ביותר לערכיו המוסריים והפיסיים של איש הפ.פ.א. ולכשרו, כוח־עמידתו וסבלו של כל לוחם ולוחם.

2. למאבק נצטרך לצאת לאחר מתיחות עצבים קשה, בתוך אוירה של בהלה, לאחר תבוסות קשות שיתכן וינחול הפ.פ.א. ערב הקרב.

3. לוחם הפ. פ. א. חייב לא לאבד בתנאי המאבק הקשים את בהירות הכרתו, את מנוחתו. הוא צריך לחשב את מעשיו, לפעול בתקיפות ובשכל — ולהשאר לבלי חת.

4. כל מפקד פלוגה וכל לוחם לחוד צריך להתכונן למאבק ע"י זה שישווה תמיד לעיניו מצב קרוב ביותר למציאות־המאבק הצפויה לו — לבל יופתע ולבל תפול רוחו עליו; כדי שהאיש אשר לא ירה עוד מימיו לא יבהל מיריתו שלו עצמו!

5. את זה יש להשיג על־ידי תרגילים מתאימים ועיון אישי בלתי־פוסק שידמה מראש את התמונה של המצב האפשרי, שאליו יכול כל אחד להגיע ברגע המאבק.

2. אירגון המאבק

6. אירגון הפרטיזנים המאוחד (פ. פ. א.) מתפלג לשני בטליונים.

7. כל בטליון צריך להכיל משש עד שמונה כיתות.

8. כל כיתה מכילה שלוש חבורות.

9. כל חבורה כוללת חמשה לוחמים.

10. בראש כל חבורה עומד מפקד החבורה.

11. בראש כל כיתה עומד מפקד הכיתה.

12. את הבטליון מנהל מפקד הבטליון — שהוא חבר המטה.

13. לכל בטליון יש כיתת מלואים הנמצאת ברשותו של המטה.

14. לרשותו של כל מפקד עומד מקשר, שבו הוא ישתמש בשעת הצורך.

15. הפקודה הגבוהה ביותר היא פקודתו של מפקד הפ. פ. א.

16. מקשרי המלואים אינם צריכים להיות ידועים לאיש ואין להשתמש בהם אלא במקרה שמקשר־המטה נספה.

17. שומה עליהם להכיר את כל מפקדי הבטליונים ואת כל המנגנון של מקשרי הכיתות והמחלקות. הם צריכים לקבל ידיעות גם על המשימות, הפעולות והכיתות של הבטליונים.

3. גיוס

18. הגיוס הוא תנאי קודם למאבק.

19. הגיוס של פ. פ. א. יכול להתקיים: א) על־פי פקודתו של המטה; ב) באופן אבטומטי.

על־פי פקודת המטה

20. הגיוס מתקיים על־פי סיסמה (קריאת גיוס).

21. הסיסמה היא: „ליזה קוראת!"

22. בשמוע המפקד את הסיסמה הרי הוא מחויב לגייס מניה וביה את חבורתו — וכן גם להתיצב ראשון בנקודת־הגיוס.

23. כל חייל בודד, לכשבאים אליו עם הסיסמה (אחת היא מי הוא הבא), מחויב להתיצב מניה וביה בנקודת־הגיוס.

24. נקודת־הגיוס היא — הרחוב הגרמני 31.

25. באם לא ייקבע, יחד עם קריאת־הגיוס, מקום חדש לגיוס, נשארת בתקפה נקודת־הגיוס — הרחוב הגרמני 31.

26. בנקודת הגיוס יש להתיצב למרות כל הקשיים; להשתמש לשם כך בכל מיני טכסיסי מעבר. באם ייתקלו בהתנגדות, יש לפרוץ בכוח־הנשק (נשק קר) דרך אל נקודת הגיוס.

27. אל נקודת הגיוס חייב הלוחם להגיע בכל מחיר!

28. בהגיעו לנקודת הגיוס צריך כל לוחם למצוא את מפקדו (ולא להיפך).

29. באם אינו מוצא את מפקד־החבורה עליו לגשת אל מפקד־הכיתה או להצטרף לחבורה אחרת של כיתתו.

הצעת תכנית של שני בטליונים

30. הבטליון הראשון. המפקד אברהם (יוסף גלאזמאן). כיתה ראשונה. המפקד שמואלקה (קפלינסקי). חבורה 7 — קנטרוביץ', 17 — גנבר, 8 — שמואלקה.

כיתה שניה. המפקד אייזיק. חבורה 5 — חיים. חבורה 19 — גולדמן. חבורה 6 — אייזיק.

כיתה שלישית. המפקד ברוך (גולדשטיין). חבורה 3 — אברהם. חבורה 10 — ויטקה. חבורה 2 — ברוך.

כיתה רביעית. המפקד גורדון לייב. חבורה 10 — ברוך (ברוך שניידר), חבורה 22 — גורדון הירש.

31. הבטליון השני. המפקד אורי (אבא קובנר), כיתה ששית. המפקד ישמעאל (זאב מאצקביץ'), חבורה 20 — וירשוב. חבורה 23 — וידוצקי. חבורה 24 — ישמעאל. כיתה שביעית המפקד ראף (יאשקה ראף). חבורה 13 — יצחק רוגולין. חבורה 14 — זולף רבסקי. חבורה 15 — יצחק לאם. כיתה שמינית. המפקד הרש. חבורה 11 — פינע, חבורה 12 — הרש, חבורה 10 — צבלביץ'.

גיוס אבטומטי

32. במקרה שהמטה נעשה, מסיבות בלתי צפויות מראש, משותק בפעולתו, צריך הפ. פ. א. להתגייס באופן אבטומטי.

33. איזה מצב מחייב גיוס אבטומטי? — כשלגיטו נשקפת סכנת פתאום; כשאת האוכלוסיה תוקף פתאום מצב־רוח של בהלה ומתחילה מרוצה אל המלינות. מצב זה יהא מכונה „מצב יוצא מגדר הרגיל".

34. במצב כזה חובתו של כל לוחם היא, — להתיצב על דעת עצמו בנקודת־הגיוס, מבלי לחכות לפקודת המטה הקורא לגיוס.

35. במקרה כגון זה יש להתגבר על כל המכשולים ולפרוץ דרך אל נקודת הגיוס, לפעול בהחלטיות לפי ההוראות המפורטות בסעיפים 26, 27, 28, 29, 30, 31, נוהג אחר, כגון להסתף בנחשול הבהלה הכללית, לברוח עם המשפחה אל המלינה, כמוהו — כבגידה.

36. בריחתו של לוחם למלינה, בכל תנאים שהם ובכל מצב שהוא, כמוה כמנוסה מחזית הקרב במלחמה ונחשבת לבגידה.

37. בבוא האיש, ע"פ הגיוס האבטומטי, לנקודת הגיוס, שומה עליו, במקרה שאינו מוצא את המפקד, ללבוש את סימנו של הפ. פ. א. ולהתארגן על דעת עצמו.

4. פעולה עצמאית

38. כל כיתה, כל מפקד וכל לוחם עלולים להמצא בתנאים כאלה, שיהיו מנותקים מן המרכז ולא יהא ביכלתם לקבל פקודה ישירה.

39. משום כך נחוץ שהכיתות, המפקדים והלוחמים יפעלו במאבק על דעת עצמם ויגלו יזמה עצמאית. לכשמתגלה כי המטה נאסר, מתיצב בראש הפ. פ. א. נציגו של המטה, הפועל מיד על־פי ההוראות הקבועות מראש.

40. כל אחד מחויב לשאוף בכל האמצעים שברשותו לקיים מגע עם המרכז: הלוחם עם החבורה, החבורה עם הכיתה, הכיתה עם הבטליון.

41. כל כיתה מחפשת בכל מחיר את המטה ואת המגע אתו.

42. במקרה שהמטה יאסר יתייצב בראש הפ פ. א. מטה־מלואים שיפעל לפי הוראות מוכנות מראש.

43. מטה המלואים נקבע מבעוד מועד.

44. הסיסמה של מטה המלואים היא: „ליאון הוא בבית־החולים". תשובת חבר הפ. פ. א. היא: „אני הנני אחיו".

45. בהנתקו בשעת הקרב מן המרכז, מנהל מפקד הכיתה את כיתתו לקרב על דעת עצמו.

46. בהיותו מנותק מהכתה, מנהל מפקד כל חבורה את חבורתו לקרב על דעת עצמו.

47. בהיותו מנותק מהכתה, נלחם כל חייל על דעת עצמו.

48. כל מפקד מחויב הנהו, בראותו כי החבורות או הלוחמים היחידים נשארו מפוזרים ללא כל קשר ביניהם, לכנסם על דעת עצמו, לעמוד בראשה של החבורה הגדולה ככל האפשר, ולהוליכה לקרב.

49. כל חייל בהשארו לבדו צריך להפעיל ולקרוא לקרב (גם להכריח) חבורות אנשים, לעמוד בראשם כמפקד ולהוליכם על דעת עצמו לקרב.

50. לנהל את הקרב בכל מספר אנשים, מבלי לשים לב לכמות הנשק הנמצאת בידו.

51. להאבק גם בעת שאין נשק חם; להכות בנשק קר.

52. להאבק בגרזנים, מעדרים, מקלות, מוטות, אבנים, חמרי הצתה.

53. להאבק גם בלי נשק.

54. מרגע התחלת המאבק נחשבת ההסתלקות מתחום המאבק — לבגידה.

55. אין איש רשאי לעזוב את תחום המאבק אלא לאחר קבלו פקודה על כך.

56. בהשארו לבדו, צריך כל חבר של אירגון הפרטיזנים לפרוץ לו דרך לעמדת קרב של הקולקטיב הנלחם.

57. כל חבר פ. פ. א. צריך לשמש במצב המסוכן דוגמה של אומץ־לב וגבורה, למשוך אחריו מספר אנשים רב ככל האפשר, במעשיו ובקריאתו למאבק.

58. האות להתחלת המאבק צריך להיות: א) פקודה מאת המטה, ב) סכנה ישירה המאיימת בחיסול.

59. אם מפקד הכיתה נעדר מן השורות, מחויב תיכף ומיד למלא את מקומו אחד מחבר המפקדים.

60. אם נעדר מן השורות מפקדה של חבורה, צריך כל חייל להיות מוכן ומזומן לקבל על עצמו את פיקוד החבורה.

61. חוסר פקודה מאת יחידה יותר גבוהה אינו נותן למפקד רשות להשאר בלתי פעיל בשעת המאבק.

62. בשעת המאבק צריך כל איש להיות תמיד מוכן ומזומן להחיש לחברים הלוחמים עזרה בכל האמצעים האפשריים; להגיש להם אש, רמונים, גרזן ומעדר.

63. הנשק האבטומטי בולע הרבה כדורים, שאת חסרונם אי־אפשר למלא בימי המלחמה. על־כן צריך כל לוחם להיות חסכוני. לכוון את יריתו למטרה, ומתוך שיקול דעת. ליריה יש להשתמש ברגע המתאים ביותר ולירות במנוחה.

64. אף כדור אחד אינו צריך ללכת לאיבוד.

65. חייל הפ. פ. א. צריך לבצע את משימת־המאבק שלו ביזמה, בתבונה חיילית; שומה עליו להוליך שולל את האויב.

66. על חייל הפ. פ. א. שומה לדעת לקבל החלטה ברגע המתאים ולבצע את החלטתו באומץ־לב ובלי היסוסים.

67. בקרב נמצא מפקד החבורה בראש חבורתו, גם בשעת התגוננות, התקפה וגם באש הקרב.

68. מפקד הכיתה נמצא בשעת קרבות ההגנה וההתקפה מאחורי כיתתו. באש הקרב הוא ניצב בראש כיתתו.

69. מפקד הבטליון נמצא בשעת ההגנה וההתקפה בעמדה מיוחדת, מאחורי קו האש.

70. פקודותיו של המפקד צריכות להיות ברורות, קצרות, ערוכות בלי פירושים, באופן שהמקבל את הפקודה יבין היטב את המשימה המוטלת עליו. את הפקודות יש לקיים בעקביות.

71. כדי להמנע מטעויות מחויב המפקד לדרוש כי האיש אשר לו ניתנה הפקודה, יחזור עליה באזניו.

5. זיון

72. זיון הכיתות הלוי במשימה ובאפשרויות.

73. לכל בטליון תהיה חבורת־מלואים של פ. פ. א., חבורה של קלעי־רמונים וחבורה שיש ברשותה נשק אבטומטי.

74. כבר בתחילת המאבק יש להתאמץ לפגוע במספר רב ביותר של חיילים מזויינים וליטול מהם את נשקם ואת תחמשתם.

75. אלה שיהיה להם די נשק חם צריכים לגשת תיכף ומיד לרכישת גרזנים, מוטות, מטילי ברזל, סכינים, מעדרים וכו'.

76. לפוצץ מוסדות, כגון מחסן־הגיטו, סדנאות וקורסים וליטול משם את כל מה שיכול לשמש נשק קר.

77. כל אחד מן הלוחמים חייב, בעת שהוא פצוע ואינו מסוגל להשתתף עוד בקרב, למסור את נשקו ואת תחמשתו לידי חברו.

78. חבר שנהרג — יש לפרק מעליו מיד את נשקו ותחמשתו.

79. — — —

6. מטה ממלא מקום

80. המטה הבא למלא את מקום קודמו צריך להיות בקי בכל עניניו החשובים ביותר של המטה.

81. הוא צריך להכיר את כל המפקדים

82. ברגע שעבודת המטה נפסקת צריך המטה, הבא למלא את מקומו, להתקשר עם המקשר או עם שני מקשרי־מלואים.

83. אם המטה נאסר בגלל סיבות שאינן תלויות במצב הגיטו, צריך המטה הבא למלא את מקומו ליטול לידיו את הנהלת פ. פ. א. ולהמשיך את פעולתו.

84. משימתו הראשונה היא לקשר קשרים עם המטה שנאסר.

85. אם המטה נאסר בנסיבות יוצאות מן הכלל, ביום שלפני המאבק, צריך המטה הממלא את מקומו לגייס את האירגון וליחד פלוגה למשימות מיוחדות.

86. אם המטה יוסגר לידי הגסטאפו ואין מצליחים להצילו — יש מיד להחליט להוביל באופן עצמאי את הפ. פ. א. לקרב.

ליאון (יצחק וויטנברג), המפקד

חברי המטה: אברהם (יוסף גלאזמאן) משה (אבראשה חבויניק)

אורי (אבא קובנר) חיים (ניסן רזניק)

מארס 1943, בגיטו וילנה.

הערה

הסעיפים 1—29 מן התקנון של אירגון הפרטיזנים המאוחד (פ. פ. א) ניתנו לפי העתקות מן הנוסח המקורי באידיש, שנמסרו לי בידי פרטיזנים שונים.

הסעיפים 30—86 נערכו בחלקם מחדש על־פי רשימותיהם של פרטיזנים יהודיים, או תורגמו מן הנוסח הפולני, הנמצא בספר „תנועת המחתרת בגיטאות ובמחנות" (מיסמכים ותעודות) שעובד על־ידי בּ ט י א י י ז נ ש ט י י ן, הוצא לאור על־ידי הועדה ההיסטורית היהודית המרכזית בפולניה, מס. 28, עמודים 125—130; הנוסח הפולני תורגם מן הנוסח היהודי המקורי.

גם הקטעים המעטים מפירושי התקנון תורגמו מן הספר „תנועת המחתרת" והושוו לנוסחאות שבידי הפרטיזנים.

הערה: בסיסמת הגיוס „ליזה קוראת" התכוונו להנציח את מקשרת המחתרת ליזה מגון, שנורתה ע"י הגיסטאפו ב־17 לפברואר 1943.

גיטו או יער

לפני בעיות קשות ומסובכות ביותר עמדו אנשי תנועת־המרי היהודית בגיטו, בתנאי־החיים המיוחדים במינם של הגיטו, בהיותם מבודדים מהתנועה־המרי של השכנים הבלתי־יהודיים, שמאנו להגיש עזרה ובהיותם מזוינים זיוף מינימלי לעומת עוצמתם הענקית של הגסטאפו, הצבא הגרמני ומשתפי־הפעולה שלהם מאוכלוסית־השכנים.

מה היא מטרתו של המרי, להיכן הוא צריך להוליך?

בשאלה זו נאבקו שני רעיונות:

הרעיון האחד טען: המטרה היא לארגן את המאבק בגיטו גופא, להראות לעולם ולהיסטוריה, כי היהודים התקוממו בגיטו נגד האויב הגרמני ומתו מיתה של כבוד. האנשים הכרוכים אחר הרעיון הזה ידעו, כי ברגע של מרידת הגיטו לא יחיש להם איש מבני העמים השכנים כל עזרה, זהו מאבק ללא תקוה, מאבק בשביל ההיסטוריה, על קידוש שם ישראל.

רעיון שני טען: מטרת המרי היא להשתתף השתתפות פעילה במאבק נגד השונא הגרמני. על כן יש להוציא הרבה צעירים אל היער, אל הפרטיזנים. זה נותן את האפשרות להשתתף במאבק הכללי נגד הנאצים; זה נותן סיכויים להציל לפחות את הנוער מן הגיטו.

באופן כזה נעשתה השאלה: גיטו — או יער, לטלע המחלוקת העיקרית בתנועת המרי.

מצדדי "המאבק בגיטו" (זו היתה נקודת־מוצאו של פ. פ. א.) ראו ביציאת הפרטיזנים ליער — עזיבת הגיטו, התרוקנותו מכוחות־הנוער, מכוחות ההגנה שלו.

בפירושים לתקנון של אירגון הפרטיזנים המאוחד, החתום ביד המפקד ביום 4 באפריל 1943, ניתנו תשובות לשאלות ולספקות של החברים. התשובה על שאלת היער היתה:

„אירגון הפרטיזנים המאוחד הנהו אירגון צבורי לאומי; מטרתו היא מאבק והגנה על חייהם וכבודם של היהודים. ההליכה ליער אינה אלא חיפוש אחרי בטחון אישי והצלת־חיים וכמוה כהתחבאות במחבוא"

ואילו הטוענים ליציאה היערה אמרו:

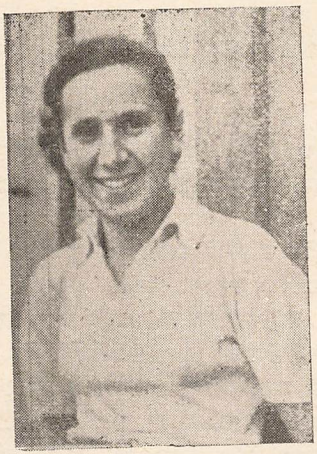
„המאבק בגיטו גופא נידון למפרע לכשלון, בגלל זה שהאוכלוסיה המקיפה אותנו לא תחיש לנו עזרה. המאבק בתוך הגיטו לא יגרום נזקים לגרמני, ולא יציל את חייהם של יהודים. להיפך, מלחמת הפרטיזנים ביער, יחידות יהודיות לאומיות, זהו מאבק על הכבוד היהודי, וזוהי דרך להציל את

הייהם של מאות או אלפים מבני־הנעורים. חבורות של פרטיזנים יהודיים תוכלנה בשעה קשה להחיש עזרה לגיטו".

שתי הגישות השונות הללו הן שגרמו בין השאר להתהוותן של שני ארגוני־מאבק: פ. פ. א. ו„פלוגת יחיאל".

החיים בגיטו ומרוצתם הטרגית של המאורעות יצרו סינתזה בין שתי נקודות־העמדה, שהביאה אחר־כך לידי התמזגותן של שתי הקבוצות.

כבר באותם „הפירושים לתקנון של אירגון הפרטיזנים המאוחד" ניתנה תשובה דלקמן על השאלה: „שמא יש לצאת ליער?" שהוצגה מצד לוחמי

ליזה מגון

האירגון המאוחד, ועל הרעיון המדריך את המנוחה — אם צריך לנהל מאבק שאין לו כל סיכויים להצלחה — תשובה, שכלולה בתוכה את ראשית הסינתזה.

„ליער נצא אחר המאבק, לאחר שנמלא את חובתנו נגרוף אתנו את ההמונים, וכחלק מצבא הפרטיזנים נמשיך במאבקנו עם הרוצח הטורף. רק במאבק, המתחולל הודות להתקוממותנו, ישנם סיכויים להשאר בחיים ולהציל את המוני היהודים הרבים".

ואילו פלוגת יחיאל סבורה היתה:

משלוח מידי של חבורות ראשונות ליער נותן את האפשרות להכין עמדות בשביל החברים שיבואו, לכשיגיעו ימי חיסול הגיטו; פלוגה זו חשבה לדבר מובן מאליו, כי ביום מלחמת־הגיטו מוכרחים כל כוחות־המרי לצאת יחד למאבק.

לבסוף נוצרה הסינתזה בכיוון דלקמן: תנועת המרי אחידה היא בשאיפותיה למאבק. את טכסיסי המאבק — בגיטו או ביער — צריך בתנאים מסוימים לקבוע המטה.

החיים בגיטו ומרוץ המאורעות, שאי־אפשר היה לחזותם מראש, שיחקו משחק אירוני בנקודות־השקפה!

יוסף גלזמן — אחד התיאורטיקנים והאידיאולוגים הראשיים של המאבק בגיטו — מוכרח היה לצאת עם פלוגות־הפרטיזנים הראשונות ליער, ושם נספה.

יחיאל שינבוים — האידיאולוג הטוען למלחמת הפרטיזנים ביער — נפל במלחמת הגיטו, והוא הוא שהטיל בשונא הנאצי את היריה הסמלית של הגיטו הנאבק.

התחלת הסוף — מה פירושה

אימתי היא השעה המתאימה לפתיחת המרד בגיטו?

— בשעת חיסול הגיטו.

מה פירושו של חיסול הגיטו? האם יבוצע חיסול הגיטו בבת־אחת, או קמעה קמעה, לחלקיו, על־ידי הוצאת חבורות יהודים בזו אחר זו בכיוון בלתי ידוע, לעבודות־כפיה או לקרמטוריונים?

כיצד ינהג ארגון הפרטיזנים המאוחד בשעת חיסול חלקי של הגיטו? — זו היתה השאלה, שבה היו לוחמי הפרטיזנים הצעירים פונים אל מפקדיהם. האם יש לחכות עד ליומו האחרון של הגיטו ורק אז להתקומם? או לעשות זאת בעוד מועד, בשעת הוצאת המשלוחים הראשונים, כי אחר־כך יהא כבר מאוחר? —

על השאלות הללו ניתנה תשובה ב„פירושים לתקנותיו של ארגון הפרטיזנים המאוחד":

„ארגון הפרטיזנים המאוחד יפתח במאבק בעת שיופרע קיומו של הגיטו כולו.

„אפשריות הן צורות שונות של התעללות, רציחות, פעולות שיש להן אופי מקומי, כל מיני מעשי עונש מצד הגסטאפו שליהודים יחידים, או לעשרות ומאות, יעלו במחיר חייהם.

אנו נוקטים בעמדה, כי חייו של כל יהודי כדאים וראויים להגנה, ואין לתתם לרוצחים בלי התנגדות. אך היות שארגון הפרטיזנים המאוחד איננו מהוה כוח צבאי חזק, שיוכל לקבל עליו את המאבק הבלתי שוה עם האויב הגרמני, אין הוא יכול לצאת להגנתו של כל יהודי. פ. פ. א. כחלוץ הישובים היהודיים שנשארו, ולא של וילנה לבדה, עלול ביציאה לקרב, שטרם הגיעה

שעתה, לגרום להשמדתו המוקדמת של האירגון ולהשאיר על־ידי כך את הגיטו בלי כל הגנה עצמית. טכסיס כזה יהא דון־קישוטי, כמוהו כאיבוד לדעת של האירגון. היהודים יראונו אז כפרובוקטורים והיינו באים לידי מלחמת־אחים. הופעה לפני בוא העת יהא בה משום קלות־דעת; הופעה לאחר עבור המועד — כמוה כפשע. אירגון הפרטיזנים המאוחד יצא לפעולה כזו, שיראה אותה כהתחלת הסוף, ללא כל קשר למספר היהודים. על רגע צאתו לקרב יחליט המטה, שיעריך את המצב על סמך הידיעות שיקבל ממקורות נאמנים. הזיון הבלתי מספיק מצדיק את העובדה, שאין האירגון יכול לצאת לקרב בכל רגע, אבל אין הזיון הקלוש יכול להצדיק את ההמנעות מקרב, בעת שתהא צפויה סכנה לקיומו הכללי של הגיטו. לכשתעמוד על הפרק השמדתנו הכללית, נצא לקרב, אפילו אם לא נהיה מזוינים...״

חיסול הגיטו מהו? — לשאלה זו ענו אנשי ארגון־המאבק השני: החיסול הוא תהליך שהתחיל עם ההובלות הראשונות למוות של יהדות־וילנה, ובעיקר של הגברים שלה — הכוח המגן הטבעי; החיסול הלך ונמשך ע״י ה״אקציות״ בתוך הגיטו גופא, שהוציאו ממנו את רוב אנשיו; כה ילך הגיטו ויתחסל מ״אקציה״ ל״אקציה״, עד כי בבוא שעת ״האקציה האחרונה״, החיסול הגמור, לא יהיה כבר לגיטו איזה שהוא כוח ממשי להתנגדות, והמרי לא יוכל לפרוץ; מוטב, איפוא, בעוד מועד, להוציא אל היערות כל כוח מזוין וכל כוח המסוגל לקרב, ולא — יחוסלו גם הכוחות המעטים הללו, ביום האחרון של הגיטו, ללא כל יכולת להגן על תושביו.

פלוגת־המאבק ״יחיאל״

מלבד פ. פ. א. נתהוותה בגיטו פלוגת־מאבק שניה, שעתה מכנים אותה ״פלוגת־המאבק של יחיאל״. חבריה השתתפו השתתפות ניכרת בעיצובה של תנועת המרי.

אירגון זה שם לו למטרה לעצב פלוגות גדולות ככל האפשר לשם מלחמת־פרטיזנים ביער. מלבד חבריהן של מפלגות שונות, כללה הרבה יהודים סתם ונוער מערי־השדה. האירגון נתהוה כתוצאה מהתאחדותן של שורת חבורות־מאבק קטנות, שצצו מאליהן, ללא כל קשר ביניהן, בתקופה שבה עלה בגיטו הרעיון של מרד מזוין.

האירגון היה שונה מאירגון הפרטיזנים המאוחד בנבואתו הטכסיסית על סיכויי המאבק בגיטו; הוא חזה מראש כי תנאיו המקומיים של גיטו וילנה, הנמצא בכמה סמטאות קטנות וצרות במרכזה של העיר, מוקף כולו אוכלוסיה, שלא תעזור במאומה במאבקו — יעשו לבלתי אפשרי מרד ממושך כלשהו של הגיטו; משום כך דורשים גם הכבוד היהודי, גם שאיפת־הנקמה בשונא, גם

הרצון להציל במאבק מספר רב ביותר מיהודי הגיטו — להוציא בעוד מועד יהודים רבים ככל האפשר אל שורות הפרטיזנים שביער. האירגון הצליח להעביר אל היערות כמאתים פרטיזנים, שהם היוו את הגרעין של פלוגות הפרטיזנים היהודיים. משורותיהן יצאו הלוחמים והמפקדים האמיצים של היער הרודניצקי.

שם אגדתי יצא לו ללוחם האמיץ לולקה וארשאוציק. הוא השתתף בפעולות לאין־ספור, ובאחת מהן נפל חלל. ולפקה סאלין הצטיין במעשי־גבורה, ולבסוף נפל כשהוא נוהג טאנק. מיטיה ליפנהולץ, שלמה בראנד, יצחק צ'וז'וי ביצעו פעולות מסוכנות בהספקת מזון לפארטיזנים היהודים.

אלחנן מגיד היה בגיטו מאמן בנשק ומפקד בטליון, ואח"כ חבר המפקדה. ביער היה מפקד פלוגת הסיור „נקמה", השתתף במעשי־חבלה רבים, כגון פיצוץ גשרים, מסילות־ברזל ומשלוחי נשק, ניהל ביצוע העונש נגד אויבי־הפארטיזנים ברויוויאנצי. במאי 1944 ניהל קרב־פארטיזנים על הכביש וילנה־גרודנה.

משפחת פאַנאַאוסוב (האב שמואל, בניו בוריה ואברהם ונשיהן) נתפרסמה ביערות הודות למומחיותם בכל עבודת מתכת ובתיקוני־נשק, מגרוטאות וחלקי־נשק פגומים הם הקימו מחסן נשק־קרבות למחנות־הפארטיזנים היהודיים, שסבלו מחוסר־נשק ביערות.

ד"ר ליאו ברנשטיין היה המקשר בין מחנות הפארטיזנים היהודיים ובין מחנות הפארטיזנים הרוסים. הוא גם תירגם את המיסמכים הצבאיים הגרמנים שנפלו שלל בידי הפארטיזנים בשעת ההתקפות.

פסיה שיינבוים היתה המקשרת של ארגון יחיאל והשומרת על הנשק בגיטו. ביער היתה אם המחנה, הדואגת לכלכלה ולמזון.

*

הנני מצטט בזה כמה קטעי זכרונות שמסר לי ד"ר ליאו ברנשטיין על תולדות „פלוגת־המאבק יחיאל", שהיה בה חבר־מטה.

— — — „פלוגת־המאבק מכונה פלוגת־יחיאל, יען־כי יחיאל שיינבוים היה דמות מרכזית בתוכה. הפלוגה היתה מאוחדת עם אירגון הפרטיזנים המאוחד — ברגעיה הקשים ביותר של תנועת המחתרת בגיטו. ללא כל ספק היתה התקופה של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" בגיטו יותר עשירה, רבת־תנועה וגם יותר טרגית. היא זעזעה יותר את הגיטו והיתה גם יותר מזהירה. בשורות האירגון עמדו ונפלו דמויות כשל יוסף גלאזמאן ויצחק ויטנברג. אבל מבחינת התוצאות שוות הן שתי הפלוגות לחלוטין: בגיטו לא יכלו שתיהן להביא לידי מרד־המונים כפי שהתחוללו בגיטו ורשה או ביאליסטוק. ביער, שלשם עברו בימיו האחרונים של הגיטו, עמדו שתיהן

אבא קובנר

אלחנן מגיד

ניסן רזניק

ליאו ברנשטין

פסיה שינבוים־ברנשטין

סוניה מדיסקר

אברהם כבוינק

יצחק קובלסקי

לא כיחידות נבדלות וחבריהן להמו בצותא על הענין הכללי. ביער התבוללו יחד במידה כזו שהיסודות שהיו לפנים זרים זה לזה חדלו להתקיים.

— — — „פלוגת־יחיאל לא היתה לבסוף אלא תערובת של פלוגות שונות, שנתמזגו יחד תחת השפעתו המוסרית ופיקודו רב־המרץ של י ח י א ל. אנסה לתאר בקיצור את כל אחת מהפלוגות לחוד:

— — — א. פ ל ו ג ת־ה ג ר ע י ן. מסביב ליחיאל התכנסו בגיטו החברים של „דרור־החלוץ־הצעיר": יאנק וצמרת שומֿביץ, ולפקה סאלין, בלה מלמד, יפה גלר, אליהו פופקו. מוטל פוכס ואחרים.

בפעולה פרטיזנית ממש בגיטו התחילה הפלוגה שמסביב ליחיאל באביבה של שנת 1942, עת שהצליח יחיאל לקנות את אקדוחו הראשון במקום עבודתו אצל „פליגר־הורסט" ברחוב ויוולסקי 13. כאן היתה באה אליו גם י א ד ז י ה, שקשרה אותו יחד עם הסוציאליסטן הפולני מ י א צ י ס ל א ב. ממנו קבל יחיאל את הכמות הגדולה הראשונה של כדורים וכלי מלחמה. באותו מקום גופא קבל יחיאל אחר־כך גם נשק. החברים סאלין ופופקו היו מביאים נשק ממקום עבודתם בפורובאנק, ששם היתה כעין נקודת־כינוס של הצבא הגרמני לכל מיני כלי־זין ששדד וכבש בקרב.

פלוגתו של יחיאל היתה מחולקת לחמישיות, שעסקו בעבודת מחתרת פעילה. אבל הקשרים ביניהן קלושים היו מטעמים קונספירטיביים. פעולתן של החמישיות כלולה היתה בעיקר בהרצאות בתורת־הנשק, שהיו מתקיימות שלוש פעמים בשבוע במרכז הרפואי של בתי הספר ברחוב סטראשון 2 וברחוב שפיטאלנה 25 בעלית־גג, שבה התגוררה חבורת בחורים של „דרור" („פרייהייט"). יחיאל היה המנוע הרוחני והבר־סמכא החביב על הפלוגה. מסירותו לבלי גבול לחברים ודאגתו האבהית להם, וכן גם הכרתו העצמית היהודית הגאה, היו בין הגורמים שעשאוהו לבר־סמכא מקובל על חבריו. בסופה של שנת 1942 היתה כבר הפלוגה מזוינת כהלכה ועליה נמנו שלושים חברים.

— — — ב. ב ו ר ק א פ ר י ד מ ן ו פ ל ו ג ת ו. בורקא פרידמן נולד בוילנה בשנת 1912. הוא היה אחת הדמויות המפורסמות ביותר של „ביתר" במקום. איש בעל ידיעות עבריות מרובות. בזמן האחרון עבד במשטרת־העבודה היהודית בגיטו, אבל הכל ידעו כי סרט־המשטרה החבוש על זרועו אינו אהוד עליו אלא במידה שצבעיו הם תכלת־לבן. הוא היה אחד מעוזריו הקרובים ביותר של יוסף גלאזמן. גם באירגון הפרטיזנים המאוחד היה משתף אתו פעולה במשך זמן־מה. לא ידוע בדיוק בשל מה נפרד מעל יוסף. בורקא פרידמן כינס סביבו חברים, שביניהם היו גם האחים אזגוד, זלמן טוקר, שמואל אפשטיין, המשפחה לוין (האב, הבן והבת), טולקא קרקובסקי מחטיבת־העבודה „קיליס", פסח מגיד, ביניהם גם רבים שאינם רביזיוניסטים.

— — — ג. פלוגת רינג. מסביב לנאטק רינג התכנסו: מיצקה ליפנהולץ, ניסן רויטבארט, מאיר ליכטנזון, לייזר בארט, ישראל וייס, שלמה בראנט, יאנק פאוסט, בנימין יעקובסון, האחים לולקה, הירשקה וארשאוצ'יק וישראל בן־אשר (רוזן).

— — — מתחילה היה נאטק קומיסר המשטרה ברובע הראשון של הגיטו. לכשנקבע המטה בפלוגת המאבק של יחיאל, התחנן נאטק כמה וכמה פעמים לפני המטה שירשו לו לעזוב את משרתו במשטרת־הגיטו. אבל המטה לא נאות לכך משני טעמים: עמדתו של נאטק היתה חשובה מאד ופלוגת המאבק יכלה לנצלה לצרכים שונים, כגון הכנסת־נשק וכדומה. חוץ מזה אפשר היה לדעת מראש כי דסלר יתנקם ביהודים במקרה שהוא יעזוב את משטרת הגיטו. דסלר מסוגל היה לפטר בגסות של חית־בר אנשים, שהיו להם ידיעות מרובות ביותר עליו, או שהיו סתם בלתי נוחים לו. פלוגתו של נאטק היתה מזוינת כהלכה. נאטק עצמו ועוד יותר ממנו חברו מיצקא, היו יוצאים לעתים קרובות העירה ומביאים נשק. נאטק היה שומר את כלי־הזין הללו במגרת שולחנו במשרד המשטרה הגיטואית. הוא היה בטוח, שאם יערכו חיפושים גדולים של נשק, לא יבואו לחפש במקום „קדוש" כזה של קומיסריון־המשטרה.

ד. הקבוצה הגרודנאית. בסופה של שנת 1942, עת שחוסל הגיטו בגרודנה, הצליחו כמה יהודים לעבור לגיטו וילנה. ביניהם היו גם מאיר זאמושצ'אנסקי וקבוצתו. הוא הביא אתו גם כמה אקדוחים. בוילנה עבדו רובם בפורובאנק. שם היו גונבים או קונים נשק. את הידיעה הראשונה על חיסולו של גיטו גרודנה הביאו לייזר זאלצמן (נטפה), מאיר זאמושצ'אנסקי ואולקא.

ה. קבוצת ערי־השדה. קבוצה זו לא נתהותה בבת־אחת. מיסדיה היו החברים ליבל באס ואהרן הסנדלר, שהיה זה שנים רבות קומוניסטן. הקבוצה — ובכללה החברים שנוספו עליה אחר־כך מערי־השדה — הכילה כמעט רק קומוניסטים וחברים של ברית־הנוער הקומוניסטית לשעבר. קבוצתו של ליבל באס מנתה בראשיתה אחד־עשר איש והיו לה כמה אקדוחים.

— — — ברחוב זאולנה 4, מחוץ לגיטו, נמצא לאחר פעולת־ההשמדה קובנה־פונאר מחנה של יהודים מערי־השדה, שאחר־כך עברו אל הגיטו והיו חיים בשיתוף ברחוב הגרמני 21, ביניהם היתה גם קבוצה מאורגנת של נוער, כחמשה־עשר איש בערך, מסוּיר, תחת הנהלתם של החברים ברוך וזלמן, שעוד בהיותם בערי־השדה היו מקיימים קשרים עם הפרטיזנים. ביניהם נמצאה גם צפורה ברזמאן, שקשרה אותם עם יחיאל.

— — ו. קבוצת עקיבא. בחודש יולי 1941 יצאה מוילנה לביאלוואקה לעבודת כבל קבוצה של כמה מאות יהודים. ביניהם היה גם חוג מתנועת „בני־עקיבא", שכלל כעשרים איש, תחת הנהלתם של משה קאלכהיים ויחיאל זיידל. באביבה של שנת 1943 התחילו יהודי ביאַלוואקה מחפשים קשרים עם הפרטיזנים של היער הרודניצקי שרק אז התחילו מפתחים פעולה ניכרת יותר בסביבה. לאחר ששה יהודים מביאלוואקה גנבו מן המשמר הליטאי שלושה רובים וברחו היערה אל הפרטיזנים, חיסלו הגרמנים את מחנות ביאלוואקה והעבירו את היהודים לגיטו וילנה. כאן נתקשרה קבוצתו של משה קאלכהיים תיכף ומיד עם יחיאל ונכללה בפלוגתו של יחיאל.

הקבוצות השונות הללו התחילו מקיימים קמעה קמעה במשך ימי הגיטו מגע ומשא ביניהן.

הישיבה הראשונה בהשתתפות כל נציגי הקבוצות נתקיימה במארס 1943 ברחוב רודניצקה 6. אז הוקם המטה של הקבוצות המאוחדות שנמנו עליו חמשה אנשים: יחיאל שיינבוים, ראש המטה ומפקד פלוגת־המאבק, נאטק רינג ושלמה בראנד — מחלקת הנשק; בורקא פרידמן — כספים; ליאו ברנשטיין — תעמולה. אחר־כך נשתנה הרכבו של המטה. לכשיצא בורקא פרידמן ליער תפש את מקומו במטה יאנק פאוסט; לאחר שיחיאל נספה בקרב שבגיטו נתמנה במקומו אלחנן מגיד.

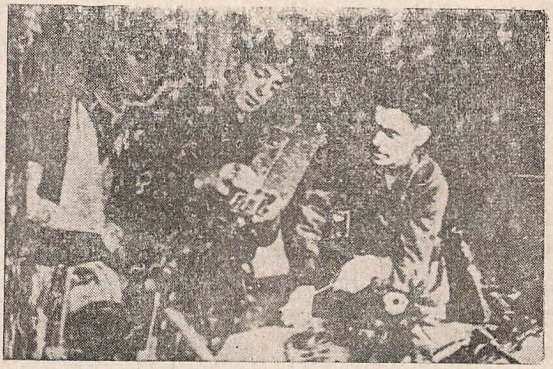
— — התכנית. מיד לאחר האיחוד נוסחה במפורש התכנית. קבוצת־המאבק רואה כשטח־פעולתה העיקרי את תנועת הפרטיזנים ביער. לשם יש להעביר את כל חבריה, וכן גם את כל היהודים, המוכנים ומזומנים לכך. אבל קבוצת המאבק תפתח בכל עת ובכל שעה במרד מזוין בגיטו נגד הגרמנים, לכשתהא נשקפת לו לגיטו סכנת חיסול רב, חלקי או שלם.

האירגון. ביום ההתאחדות מנתה קבוצת המאבק כמאה חברים בערך. בימיו האחרונים של הגיטו הגיע מספרם עד למאתים. היחידה הקטנה ביותר של פלוגת המאבק היתה חמישיה. לקיום קשרים בין החמישיות השונות היתה מתמנית על־פי־רוב בחורה מקשרת. כרגיל, היו החמישיות מורכבות חברים של קבוצות־המאבק הקודמות, שמהם הצטרף אירגון־המאבק. לעתים קרובות היו החברים מתגוררים יחד בחדר אחד, למען יוכלו לנהל שם את עבודתם. היו גם שתי חמישיות־משטרה, שכללו שוטרים, שגויסו בשביל הקבוצה, או חברים, שנשלחו במיוחד למשטרת־הגיטו, כפי שהיה נוהג כבר קודם לכן אירגון הפרטיזנים המאוחד. שלוש חמישיות היו מהוות כיתה אחת.

ארבע או חמש כיתות היו מצטרפות לפלוגה אחת. ארבע או חמש פלוגות היו מצטרפות לבטליון אחד. בטליונים כאלה היו לנו לבסוף שנים.

את הרצאות־הזיון היו עורכים מפקדי הפלוגות: שלמה בראנד, זלמן טוקר, אלחנן מגיד, מיצקה ליפנהולץ, הוגו גרונר, ליאו ברנשטיין, בורקא ואבראשא פנאוסוב.

— — לחדשות־הרדיו היו מאזינים בעיר חברים שנקבעו לכך במיוחד. בימים האחרונים היה לה לקבוצת־המאבק גם רדיו שלה, שנקבע בידי מיצקה ליפנהולץ במליבת־מרתף ברחוב הברמני 21.

זשפחת פרטיזנים וילנאים בתעשית נשק
האב והבנים פנאוסוב

— — לדאבוננו אין הנוסח המקורי של התקנון קיים עוד. הוא כלל את ארבעת החלקים דלקמן:

1. צורת קבלתם של חברים;
2. חובותיהם ומשימותיהם של החברים;
3. כלליה היסודיים של פעולת המחתרת;
4. ענשים על בגידה ומעשים נגד רוחה של התכנית או חוקי התקנון.

מהיכן משיגים נשק?

הגיטו היה מבודד ומנותק מן העולם המקיפו. — מהיכן משיגים נשק? כיצד מכניסים אותו לתוך הגיטו? כיצד מבריחים אותו דרך שער הגיטו? כיצד מיצרים נשק בגיטו גופא?

הרמונים הראשונים בגיטו הובאו אל אבא קובנר בידי „אם"־הנזירית, שהחביאה אותו במנזר שלה. עובדה זו שמשה סמל — בגיטו יש נשק!..

את האקדוח הראשון הביא, בסוף יאנואר 1942, ברוך גולדשטין. הוא גנב אותו מתוך בונקר גרמני. שלושה ימים היה מהלך לעבודה כשידו נפוחה וחבושה. ביום השלישי נכנס כשהאקדוח בתוך התחבושת — ועבר את השער. הוא נעשה לאחד ממבריחי הנשק הפעילים ביותר.

זלמן טיקטין, נער בן שש־עשרה, התפרץ באפריל 1943 לתוך קרון־נשק נעול וחתום וגנב מתוכו מציתים וסרטים של מכונות־יריה. הוא נתפש והתחיל צורח. ברד־כדורים רדף אחריו והוא נפל. עת שהעבירוהו, בהיותו גוסס כבר, על־פני הפועלים היהודים של פלוגתו קרא להם חרש:

— בריעדער, האט זיי אין דרערד! — אחים, יהיו כעפרא דארעא בעיניכם!

*

החבריא התחילה גונבת ממקומות־העבודה, ממחסני־הנשק ומפלוגות־הצבא — אקדוחים, חלקי־נשק וחומר־נפץ. אחרים התחילו קונים נשק — במחיר טבעות־קידושין, שעונים ומלבושים — מאת פועלים פולניים שבסביבה, מאת כרטיסני־רכבות, מאת גרמנים שתויים־לשכרה.

אבל כיצד ישמור אדם על נפשו מפרובוקציה?

מחיר האקדוח בעיר עלה חיש מהר, מעשרת אלפים רובל לחמשה־עשר אלף ועד לעשרים וחמשה אלף; מעשרה רובלי זהב לחמשה־עשר, לעשרים וחמשה.

מהיכן משיגים את הסכומים?

*

באותן הדרכים שהיו מבריחים מזונות התחילו מבריחים ומכניסים גם את הנשק: דרך פירצות שבכתלים, במרתפים, בעליות־גג; בתוך כיסים מוצנעים, בתוך ככרות־לחם, בעגלות־אשפה, בארון־המתים.

שמואל קפלינסקי ומאטוס לוין גנבו מן העיריה את סימני־הדרכים האדומים, העמידום ברחוב־סטפאן והפסיקו את התנועה: מלאכת־שיפוץ בביוב... הם הרימו את מכסאות־הביוב והטילו לשם שני צרורות נשק בתוך שקיות מהודקות יחד.

דרך פתח של „סדנאות ספוקויני" שברחוב רודניצקה נכנסו בלילה כמה בחורים צעירים לתוך הביבים והוציאו את הנשק.

*

פעילות רבה מאד בקנית נשק, השגתו, גנבתו והברחתו לגיטו מגלים החברים של אירגון הפרטיזנים המאוחד, שעבדו ביחידה „בורבישקי" יגם ביחידות אחרות. מביניהם אני נזכר בשמות: משה בראוזה, אברהם גונטובניק,

ברוך וצדוק גורדון, לייבקה והרשקה גורדון, מולקה חזן, איזקה וניונקה טולרנט, דינה לייזרסון, חיים לאזאר, הירשקה לוין, האחים פילובסקי.

גם יי"א* היה משמש מקור לאספקת נשק. בייוו"א עבדו ארבעים פועלים יהודים במיון הספרים בשביל מטהו של רוזנברג. שם היו משיגים ומחביאים נשק ומשם היו מביאים אותו אל הגיטו.

דומות לאלו היו דרכי השגת הנשק בקבוצת המאבק של יחיאל. מיצקא ליפנהולץ, שעבד בעיריה הוילנאית בתור טכנאי־לביוב, קיים קשרים עם הרבה ליטאים ופולנים וקנה מהם אקדוחים. שלמה בראנט היה מקבל מאת גסטפואי אחד פעמיים בשבוע בערך מאוזרים חדשים להלוטין במחיר רובלי־זהב. לאם מעיר ממל עבד כמתרגם במטה־רוזנברג, בבנין של יי"א. ליטאים מכרים היו מביאים אליו נשק לשם. ליאו ברנשטיין, שהיה בא לייוו"א עם תעודת־מעבר בידו, כאילו על מנת לחפש ספרי־למוד יהודיים לתינוקות, היה מקבל שם את הנשק מידי לאם ומכניסו לגיטו. בשער עמדו השוטרים של פלוגת־המאבק והיו דואגים לכך שהכנסת הנשק תעבור בשלום. שורה שלמה של חברים מפלוגת־המאבק של יחיאל היו גונבים נשק מיחידת הגסטאפו. הם גנבו גם את אקדוחו של הרוצח מארטין וייס והביאוהו לגיטו.

*

גם בתוך הגיטו היו מייצרים נשק. בסדנאות הטכניות שברחוב רוד־ניצקה 6, שנמצאו בהנהלתו של המהנדס מ א ר כ ו ס, הוכנו מנחושת לבנה ומאלומיניום כסיות אמריקניות (לפי תכניתו של יאנק ש ט ו ל), כמאה ועשרים גרזנים בשביל הפרטיזנים, וסוגים שונים של נשק־הגנה קר, כמה מאות חניתות, סכינים, ברגים, מציתים לרמונים (יאנק שטול וש. קפלינסקי), אבזרי אקדוחים, קפיצים, ידיות. גם בסדנאות פרטיות היו מרכיבים נשק מחלקים (משה שימיליסקי ואחרים).

הרבה פעמים היו מנהלי הסדנאות והמדריכים היהודיים מתפלאים לחריצותם של תלמידיהם הצעירים, העובדים גם בשעות הנופש, ועתים היו מעמידים פנים, כאילו אינם רואים מה מייצרים שם הנערים.

כשמונה מאות רמונים הוכנו בגיטו מעששיות חשמל; השתמשו לכך בחומר־הנפץ שהוברח לגיטו בידי הירש ולייב גורדון בשקי בולבסין ומלח.

אלחנן מגיד, האב והאחים פנאוסוב היו משפצים בסדנאות הטכניות כלי־זין ישנים שיצאו מכלל שימוש ומחדשים אותם לנשק מועיל.

*

היכן מחזיקים את הנשק? מחסני הנשק נמצאו במלינות־נשק, במרתפים, בעליות־גג, תחת רצפות הבתים, בתוך קורות־עץ חלולות; בתוך תריסי־חלונות כפולים. ברחוב סטראשון 12, במטבח העממי, היו מונחים

* מכון מדעי יהודי — יידישער ווייסנשאפטלעכער אינסטיטוט.

אקדחים בין קרקעיותיהם הבפולות של דליי מים, שעמדו בחוץ, ברשות הרבים. ברחוב סטראשון 2 היו אוטומטים קטנים מונחים בתוך צנצנות הויטמינים אשר למרכז הרפואי של בתי־הספר. מחסני־נשק של „ארגון הפרטיזנים המאוחד" נמצאו במרתף ברחוב הכרמליטים 3, במטבח העממי ברחוב הגרמנים 31, ברחוב האושמני 8 (מעון המטה של אירגון הפרטיזנים המאוחד), ברחוב סטראשון 6 (בספריה של „חברת מפיצי השכלה").

מלינות־הנשק של קבוצת יחיאל היו במשרד בתי־הספר שבגיטו; במרתף ברחוב סטראשון 2, תחת הנקודה הרפואית של בתי־הספר; בתוך דרגש, שעמד במעונו של בראנט, באולם הקומיסריון הראשון של משטרת הגיטו.

*

היכן למדו האנשים להשתמש בנשק?

ההרצאות הראשונות על הלכות השימוש בנשק ועל פרוק חלקיו וצרופם, נערכו בחדרי בתי־הספר, במועדון הנוער, בסדנאות הגיטו, בנקודה הרפואית של בתי־הספר ובתוך המלינות. אימוני השימוש בנשק נעשו במרתפים שבהצרות: ברחוב הכרמליטים 3, ברחוב רודניצקה 7, ברחוב הגרמנים 31, ברחוב סטראשון 6.

החברים הצעירים של תנועת המרי לא היו מדייקים לקיים תמיד את כל שיטות־הזהירות ולא פעם אירע בגיטו שאקדוח היה יורה מאליו. היו שני מקרים שהכדורים פלחו יד ורגל. מקרים כאלה קרו גם ביער. מדריכי הנשק היו בחורים, שעבדו בשעתם בצבא. על־פי פנקסי־הוראות צבאיים, שהובריחו מן החורבות של „ייווא", התמהו האנשים והשלימו את ידיעותיהם הצבאיות.

*

בכלל ההכנות למאבק בגיטו וביער היה גם האימון הסניטרי. על פלוגות־המאבק נמנו רופאים ואחיות, שדאגו להמציא את חבר הסניטרים ואת החמרים הדרושים. בתור חבר בפלוגת־המאבק של יחיאל הייתי מנהל בנקודה הרפואית של בתי־הספר הבורה של אחיות־רחמניות פרטיזניות. הוריתי להן את מלאכת הזריקות, החבישה וההשת העזרה הראשונה לפצועים.

שורה שלמה של אנשי רפואה שהצליחו לפרוץ להם דרך אל היער בימי חיסולו של הגיטו, עשו שם עבודה חשובה בהצלתם של הפרטיזנים הפצועים.

פעולות־חבלה

עוד טרם שנתהוו תנועות־המרי, התחילו יהודים, — על דעת עצמם, מבלי שנדברו ביניהם, מבלי שנתארגנו, אלא מתוך רצון להנקם בשונא, — מחפשים דרכים לחבלה, לגרימת נזקים לנאצים.

פעולות־סבוטג'ה אירעו עוד לפני הכניסה לגיטו. יהודים פשוטים, פועלים, אנשי תחבורה, שעבדו אצל הגרמנים, היו מנקבים חורים בשקי קמח, משברים חישוקים שעל גבי חביות, מקלקלים אבזרי מנגנונים. כל אחד ידע כי פעולות־הסבוטג'ה הקטנות אין בהן כדי להכריע ולקבוע את מנת גורלו של השונא; אבל כל אחד רצה לספק במשהו את רגש המרד שבלבו, את צמאונו לנקמה.

בתקופת הגיטו, עת שעוצבה תנועת הפרטיזנים, היו כבר פעולות־הסבוטג'ה מאורגנות ומתוכננות.

לא כל פעולות־הסבוטז'ה, אף לא רובן, ידועות לי, רק אחדות מהן, שעליהן שמעתי, אספר כאן.

יאנק שטול סח לי, כי בשבוע הראשון לכניסת הגרמנים לווילנה, עבד עם עוד שלושה חברים (מאכס, פריץ וחיים ראצר) בהרכבת חלקי אפנים ברחוב ז'ליגובסקה 4 ב„עמדת המלאי". הם החליטו להתחיל בפעולת סבוטז'ה. עת שהיו אורזים אפנים שלמים על מנת לשלחם במשלוח היו חותכים את צירי הגלגלים או את חלקיהם האחרים של האפנים, ובאופן כזה קלקלו חלקים של שש מאות זוגות אפניים.

לאחר זמן, שבועות מספר לפני הגיטו, עבדו ברחוב פילסודסקי 68, בשיפוץ טאנקים. שם היו נוקבים חורים בחביות־הבנזין, ובאופן כזה גרמו לנזילתם של רבבות ליטרי בנזין והרסו חלקי מכונות של שלושה טאנקים.

הגרמנים, שלא העלו על דעתם כי יהודים יעיזו לנקוט בפעולות סבוטז'ה, לא יכלו להבין למה נשפך הבנזין מן החביות.

*

להרבה פעולות־סבוטז'ה יהודיות לא נתנו הגרמנים את דעתם, או חשבון למעשי־חבלה של מורדים פולנים וליטאים או של פרטיזנים רוסיים — כי ביהודי לא יכול הגרמני לחשוד שהוא יעסוק בסבוטז'ה, בעת שחרב־המוות היתה תלויה כבר מעל לראשו.

*

פירוקם וקלקולם של חלקי מכונות וכן גם הזלת בנזין נעשו למשחק־חבלה חביב על נוער הגיטו.

סיפרו:

המסגר בן השבע־עשרה, ליבקה דיסטל, הרס ארבעים וכמה מנעולים של מרגמות אנטי־אוויריות. הוא היה מומחה גם להברחת נשק לתוך הגיטו.

יושקה ראף ופלדמן, טכנאים־מומחים, השמידו בעת שעבדו ביחידת הק"פ חלקי טאנקים; כן עשו עוד אחדים מן האנשים שעבדו שם.

בבורבישקי נמצאו מחסנים גדולים של נשק, מרגמות, טאנקים

וכדומה. ברוך גולדשטיין, גורדון וזיאמקה טיקטין עוסקים שם, בשעת עבודתם, בקלקול חלקיהן של המרגמות. על ברוך גולדשטיין היו מספרים, כי הוא לבדו קלקל למעלה ממאה מרגמות אנטי־אוויריות.

בסיועו של המהנדס רטנר, הטילו פועלי בורבישקי בקיץ 1942 מציתים אבטומטיים לתוך מיכלי־הבנזין של ששה טאנקים, שנטענו בבורבישקי ונשלחו לעבר סמולנסק. בדרך אחזה אש בטאנקים.

מספרים כי בקיץ 1943 טפל בבורבישקי גרמני צעיר מחיל המלואים, שעבר שם, ברמון. לאחר שסלק ממנו חלק אחד נבוך מאד. רטנר אמר לו: השלך את הרמון כי אחרת תקרע לקרעים! — ובידו הראה לו להיכן עליו להשליכו. הרמון פוצץ מחסן של כדורים. איש לא העלה על דעתו, כי רטנר ידע את התכנית של מחסני תחמושת מוסוים בבורבישקי...

על זליק גולדברג, שהיה בשעתו מורה בטכניון היהודי בוילנה, ספרו כי בעת שעבד כמהנדס בשדה־התעופה שבפאורובאנק, פירק חלקים חשובים מהמשים אוירונים, שעמדו שם בשיפוצם.

*

על־יד בזדאן, ארבעים קילומטרים מאחורי וילנה, היה מחנה־עבודה של יהודים. שם פירקו הירש לוין, מאצקויץ, קופרברג ווינשטיין במברג שבידם מאות מטרים של פסי מסילת־הברזל וילנה־איגנאלינה.

*

באחד הימים נזדעזעה וילנה כולה מן הכערה שפרצה בבית־החרושת לפרוות „קיילים", שבה עלו באש רבבות פרוות. בשריפה זו היתה ידם של חברי „אירגון הפרטיזנים המאוחד".

שריפה פרצה גם במחסן־הבנזין הסמוך לוילנה, לא־הרחק מפונארי, „בנזינובקה". כמה מאות חביות בנזין עלו אז באש. זו היתה מלאכתו של היהודי פרידמן.

מעטים היו האנשים בגיטו שידעו, כי בשתי השריפות הללו העלו יהודים את האש.

*

בתחילת הקיץ של שנת 1942 אירע מעשה־החבלנות הראשון במסילת־הברזל. בסימטת הכרמליטים 3, במרתף, יצרו את רמון־החבלה.

פעם, בבוקר, יצאה ויטקה קמפנר עם חבורת פועלים יהודים אל מחוץ לגיטו למצוא מקום מתאים לחבלה; שער ראשה של ויטקה קמפנר הוא צהבהב בהיר; קלסתר פניה כשל ארית. פתאום היא מסירה את הטלאי שלה, עולה למדרכה וצועדת הלאה, כארית, אל מחוץ לעיר, בסמוך למסילת־הברזל; שם היא מחפשת את המקום המתאים, מתאמצת לזכור את הפרטים,

כי ההתנקשות צריכה להתחולל בלילה. ככה היא עוסקת שלושה ימים בחיפושיה. בבוקר היא יוצאת מן הגיטו, בערב היא חוזרת לתוכו. נבחר המקום, כשבעה קילומטרים מאחורי וילנה.

באחד הימים של יולי 1942, לפני הגץ החמה, יוצאים ויטקה קמפנר, יצחק מאצקביץ' ומשה בראוזה משער הגיטו ונושאים את המוקש בידיהם. בלילה מניחים אותו תחת פסי המסילה. ביום המחרת, בשעות הערב, הם חוזרים. ובגיטו נפוצה הידיעה:

— על־יד וילייקה הופצצה רכבת; הקטר וקרונות התחמושת נתרסקו; ישנם הרבה גרמנים הרוגים ופצועים!

זה היה מעשה־חבלה ראשון ברכבת, סמוך לוילנה. אז נאספו כמה מאות איכרים בסביבת המקום. חיפשו ביניהם פרטיזנים פולניים, אשמים בהתנקשות. הגרמנים לא חשדו כלל כי מלאכה יהודית היא זו.

*

רבים מחברי אירגון הפרטיזנים המאוחד ביצעו מעשי־ריגול אנטי־נאציים; במקומות עבודתם היו רושמים את תנועתן של יחידות הצבא ואת מספרן. יצחק מאצקויץ' עבד על־פי ניירות של טטרי בטמוך למסילת־הברזל. הוא היה רושם את תנועתן של רכבות־הצבא ומוסר את הרשימות למטה של אירגון הפרטיזנים המאוחד.

*

מקום ניכר בפעולות הסבוטז'ה תפשו הגנבות מן המשרדים הגרמניים. כל יהודי ראה חובה לעצמו לגנוב דבר־מה מן הצבא, או מיחידות־העבודה, ולהביאו לגיטו. זה היה מקור רב־ערך של כלכלת הגיטו, אבל גם ענין של כבוד. כל מי שגנב דבר־מה מן הגרמנים היה מתגאה בכך. אלה שחזרו הביתה בידים ריקות, מבלי לגנוב כלום, היו ממש מתביישים. הכול ראו אותם כראות „לא־יוצלחים", וכאלה היו גם בעיני עצמם.

פעולת־גנבה גדולה מ„משרד־ההלבשה־בחזית" בוצעה על־ידי טוליה ז'אבינסקה, מולקה חזן, מיכאל קובנר ודנקה לובוצקי, על מנת להכניס סכום כסף בשביל אירגון הפרטיזנים המאוחד. מולקה חזן, לבוש מדי שוטר, עומד בחלון של משרד ההלבשה. מיכאל קובנר ודנ'קה לובוצקי עומדים ליד עגלה. טולקה ז'אבינסקה משליכה אליהם מן החלון סדינים גרמניים, פרוות שחורות, לבני־צמר. הסחורה הגנובה מכניסה ארבעים אלף רובל.

עבודה מסוג אחר מבצע י. קובאלסקי. הוא מדפיס כרטיסי־מזון מזויפים, המכניסים סכומים ניכרים.

יצחק וולוז'ני משמיד במחנה־המזונות מיני מכולת הנשלחים לחזית.

טבקה גלפרין שורף וקורע מכתבים גרמניים בעת שהוא מוביל את הדואר הגרמני; הוא גונב חבילות מזונות ומביאן לילדים שבגיטו.

יחיאל שיינבוים משמיד במקום עבודתו את כל מה שנראה לו כדאי: חלקי מכונות, חוטי־חשמל, אפילו את הזגוגיות בחלונות. כפעם בפעם הייתי בא אליו למקום עבודתו. פעם נתתי דעתי לכך שחסרות הזגוגיות בחלונות. למבט־השאלה שלי הוא עונה בהנאה:

— זו היא מלאכתי אני... הם סבורים כי מן ההפצצות של התקפות־האויר מתפקעות השמשות בחלונות...

*

ספרתי כאן רק את המקרים, שעליהם היו מסיחים בגיטו, במחנות או אחר המלחמה. פעולות־סבוטז'ה רבות מני ספור, גדולות וקטנות, שבוצעו בידי הברי „תנועות־המרי" ובידיהם של יהודים בלתי־מאורגנים, אינן ידועות לקהל. ידועות הן רק למבצעיהן השתקנים.

תעמולה והסברה

כיצד לנהל תעמולה לרעיון המרי, כיצד להכניס רוח חדשים, בעת שיסודה של תנועת־המרי מבוסס הנהו על אמון אישי?

משום כך לא יכלה תנועת המרי לנהל תעמולה גלויה בקרב קהל האנשים שבגיטו, מוכרחה היתה לנקוט בדרכי עקיפין בפנותה אל רגשותיו ואל לבו של יהודי הגיטו.

העבודה התרבותית בגיטו היתה בשנה האחרונה משמשת כעין במה לרעיון המרי. קן להתעמולת המרי היה משמש מועדון־הנוער, שמנה כשלוש מאות איש. במלאכת הבהירה של ההומר המתאים להצגות דרמטיות מהפכניות, לדקלומי מקהלה וכדומה, היו מסייעים: ליאו ברנשטיין, מנהלו של מועדון־הנוער, אבא קובנר, הבמאי פילניק, ל. אופסקין, ש. קאצ'רגינסקי, אברהם סוצקבר, המורים זליג קבצ'ניק, ישראל דימנטמאן, א. שפטל וראסקין והעסקנים הצבוריים הרמאן קרוק, גוטגשטאלט ואחרים.

עצרות־הפועלים, שבהן היו נערכות בראשון בשבוע הצגות חינם לפועלים, בהשתתפותו של מועדון הנוער; שורה שלמה של שירים, שהיו מזמרים בהצגותיו של התיאטרון היהודי בגיטו; המחזה העברי, הקורא למרד, „היהודי הנצחי", של התיאטרון העברי; הנשפים של „ברית עברית" שהוקדשו למלחמת החשמונאים ביוונים ולמלחמת הקנאים ברומאים; חגיגות ל"ג־בעומר בבתי־הספר; ההצגות מיצירות ליויק ולאה'לס; הדקלומים של חיים גראדה „בכי הדורות" ושל השיר העברי: „הנך מוכן — שאל הקול" וכד'; החגיגה הפומבית של „מסדה", שאורגנה בידי ז. קבצ'ניק ולמוד

„מסדה" בבתי־הספר; הביום־המקהלתי של „מרד" מאת שלונסקי בידי אבא קובנר; „אל תהא סבור כי התבל היא פונדק" של י. ל. פרץ ושירי־הזעם של ח. נ. ביאליק — אלו היו הדרכים שבהן באה תנועת המרי עם קריאתה לגיטו.

*

שונות היו דרכיו של המרי היהודי בגיטו; הוא מצא בטויו במאבק התרבותי, המוסרי, הדתי, המשקי־כלכלי, הסניטרי והפוליטי; לבסוף נתגלה באופן עוד יותר בולט בתנועת־המאבק הפרטיזנית של הגיטו.

מי היה גבורו של המרי היהודי בגיטו? —

הגיטו בכללו, היהודי־מהגיטו שנאבק יום יום בעקשנות על חייו ועל כבודו; יהודי־הגיטו שלא ידע אפילו כי לזה מרי יקרא, אבל באופן אינ־סטינקטיבי התקומם נגד כוונות־ההשמדה של הגרמנים; יהודי־הגיטו שאת חזונו ואת שאיפותיו היה מביע במלים הפשוטות כל־כך: „להגיע, עד שאזכה לחיות כבן־אדם ולמות כבן־אדם".

כלל־הגיטו הוציא מקרבו את כל אלפי היהודים, שהשתתפו במאבק הגיטו על קיומו; כלל־הגיטו הוציא מקרבו גם את אלה שלא עצרו כוח לעמוד בנסיון בתנאים האיומים והנוראים — את האנוסים, את המתעים ואת המותעים; את אלה שתעו ואת אלה שבתעיתם היו סבורים כי טובות הם גומלים לו לגיטו.

כלל־הגיטו הוציא מקרבו את היחידים המנהיגים, הפעילים, שהיו שייכים לשכבות שונות ולחוגים פוליטיים ורעיוניים שונים של הגיטו ושקבעו לעצמם ברור את מטרות מאבקו של הגיטו: לחיות גם בגיטו כבן־אדם — ולמות גם בגיטו כבן־אדם.

מרי־הגיטו בכל דרכיו וצורותיו — היה נחלת־הכלל של ישראל בגיטו.

חיי הרוח בגיטו־וילנה

מערכת בתי־הספר

אחד הפרקים המזהירים ביותר של החיים היהודיים בגיטו וילנה, של כוח התנגדותם הרוחנית, היה בשטח התרבות; העדה היהודית של וילנה, היתה במשך דורות מרכז רוחני לחיים רוחניים — ירושלים דליטא; ובתקופת השואה — היתה לירושלים דגיטאות, ולסמל של המרי הרוחני היהודי נגד המשטר הנאצי.

למרות סכנת־המוות, הגירושים וה„אקציות"; למרות מצוקת העוני, הרעב והיסורים — לא פסקה מסורת־התרבות בין החומות של גיטו וילנה; ונוצרו בו מפעלי־תרבות, ספרות ואמנות.

בתוך המלינות היו האנשים מחברים שירים; במרתפים צברו ספרים; בחורבות ישנות עסקו בהוראה לתינוקות; תנאי החיים הפראיים והמשונים לא שברו את רוח היצירה היהודית בגיטו.

*

ביום השלישי לגיטו קם משה אוליצקי, מי שהיה נשיא „אגודת המורים העברים" ואחד ממייסדי הגימנסיה העברית בוילנה, וכינס מורות אחדות בבנין בית־המדרש של ר' שאול'קה והציע לפניהן להקים בגיטו מערכת־חינוך מאוחדת ואחידה מכל הזרמים יחד. הם חיברו תזכיר אל היודנראט בדבר הצורך במוסדות לפיקוח על הילדים, לטפל בהם ולהעסיקם במשך היום, בזמן שהוריהם נמצאים איש־איש במקום־עבודתו.

מספרים כי גאָנס, שהיה מעוצבן מאוד מן המצב הקשה בגיטו ומן „האקציות" שאינן נפסקות, ענה למשלחת:

— אל תבלבלו את מוחי; הרי לכם כמה אולמים ועשו בהם בילדים כטוב בעיניכם.

דירות ראשונות לבתי־הספר בגיטו שימשו: חורבה של בית־מדרש ברחוב שאוּלסקה, אטליז פנוי ברחוב האטליזים וחורבת־בית ברחוב סטראשון 12. כששים איש, מורים מזרמים שונים לשעבר, ניגשו לפנות מן החורבות את תלי המפולת, האבנים ורסיסי הזכוכית, להתקין דלתות משברי קרשים, לשטוף את הרצפות.

הרשמת הילדים נעשתה בעזרת האחיות הרחמניות. במקומות שונים

בגיטו נדבקו מודעות, הקוראות להורים לרשום את ילדיהם במוסדות־הפיקוח על הילדים. מתחילה היו ההורים מהססים וחוששים, שמא כרוכה בכך איזו מירמה מצד היודנראט, המבקש לגלות באופן זה את מספר הילדים שישנם ואת כתובותיהם. אבל אחרי שראו כי בראש מפעל־החינוך עומדים מורים שחינכו בוילנה דורות של תלמידים, — פגו החששות מלבם והתחילו מוליכים את הילדים להרשמה.

בספטמבר 1941 נרשמו אז למעלה מ־2700 ילדים מבני שש עד בני ארבע־עשרה. (גם ב„גיטו השני", שכאמור לא האריך ימים, נוסד בית־ספר ובראשו עמדה מרים ברנשטיין). ואף־על־פי־כן חלק הגון של הילדים לא נרשם; אם בגלל רשלנותם של ההורים, או בגלל פחדם, ואם משום שחלק מן הילדים, מבוגרים יותר, מחוסרי הורים וקרובים־דואגים, היו מוכרחים למצוא להם בעצמם את פרנסתם.

*

בימי חלוקת התעודות הלבנות ניתנו אלה לכל ששים האנשים, העסוקים במערכת בתי־הספר. אבל כשהגיעה שעתן של „תעודות־החיים" הצהובות, נפלו בחלקם של אנשי החינוך רק עשר תעודות כאלו. מחמישים המורים הנותרים הצליחו קצתם לצאת לעבודה אל מחוץ לגיטו ולהשיג שם תעודות; וקצתם הסתתרו במלינות; ואולם רובם הוצאו לפונאר. במשך הזמן נוסף מספר תעודות למורים, והיודנראט התחיל לתת לבו יותר לבתי־הספר ולבסוף נקבעה בגיטו גם חובת־לימוד.

*

בתקופת־הגיטו הראשונה התפתחה היאבקות תרבותית על אפיים ומהותם של בתי־הספר, על מטרותיהם החינוכיות, הרכב מוריהם ותכניות־הלימודים. זה היה מאבק על נפש הילד בגיטו: מה הן המטרות הלאומיות והציבוריות אשר לאורן יתחנך, והן יהוו את מטענו הרוחני, באם יצא לחפשי; מהו המקום אשר יש לקבוע בבית הספר האחיד של הגיטו לעברית, אידיש, ארץ ישראל, תנ"ך, קורות־ישראל ותולדות ימי־העולם; איזו תקופות וגיבורים, דורשים תשומת־לב מיוחדת בהוראת־הגיטו?

בזמן הראשון של הגיטו היתה בבתי־הספר השפעה ניכרת לגישה לא־ציונית, הודות למקרה שבראש מחלקת־התרבות של הגיטו עמד בונדאי (ג. יאשונסקי). „הגם הציוני" פתח במאבק נגד השפעה חד־צדדית זו. נושאי „המאבק התרבותי" הזה בגיטו היו חברי ועד־המחתרת של „פועלי־ציון־התאחדות".

כתוצאת „המאבק התרבותי" הזה, נקבע מספר שווה של מורי עברית ואידיש ונקבעה פרוגרמה סינטטית לבתי־הספר. למנהל מחלקת־התרבות

נתמנה ד"ר ליאו ברנשטיין, ולסגנו, הסופר ד"ר צמח פלדשטיין. מערכת בתי־הספר הוותה חלק ממחלקת התרבות.

המנהל הראשון של מערכת בתי הספר היה משה אוליצקי, מייסד בתי־הספר בגיטו; אח"כ נמסרה ההנהלה לידי הסופר ישראל דימנטמן; משה אוליצקי עבר לנהל את בתי הספר בבלוק־„קיילים" שהיה מסונף לגיטו, אבל כל הזמן היה הוא הנשמה החיה והאישיות המרכזית במוסדות־האולפנא בגיטו. במשרד־בתי־האולפנא היו כל הזמן פעילות המורות: רחל ברוידא, מרים ברנשטיין מהזרם הקומוניסטי ומרים גוטגשטאלט מהזרם הבונדאי.

*

הוחלט כי שפת ההוראה היא אידיש בכל בתי־הספר ובכל הכיתות (בגן־ילדים אחד היו הלימודים מכוונים באופן שתהא לילדים אפשרות לעבור במשך הזמן לעברית כשפת־הוראה). ואולם יש ללמד במידה רבה עברית וספרות עברית, תוך הדגשת ערכן הרב בחיי העם ותרבותו בכל הדורות. ההיסטוריה היהודית היא מקצוע מרכזי בבתי־הספר. באורח מקביל מלמדים את התקופות המקבילות בדברי־ימי העולם. התנ"ך הוא אחד המקצועות היסודיים במערכת בתי־הספר.

עיקרונות־החינוך היו:

כבוד לאומי; טיפוח האהבה לעברו של העם, תוך תשומת־לב מיוחדת לתקופות העצמאות הלאומית ולמלחמות־החירות (חשמונאים, בר־כוכבא, מסדה); הכרת ההווה הלאומי (חיי היהודים בכל התפוצות); טיפוח האמונה בעתיד העם; עבודה וחירות; שותפות העמים במלחמה לעולם צודק יותר; ידיעת ארץ־ישראל.

*

היו שלושה בתי־ספר עממיים בגיטו. מהם היה הגדול ביותר: בית־הספר העממי מס. 1, ברחוב־סטראשון 12, שעבדו בו שלושים־וששה מורים ומורות. פעמים הגיע מספר הילדים המבקרים בו ביום אחד למעלה מאלף. מספר הכיתות היה למעלה מחמישים. בבית־הספר העממי מס. 2 היו כעשר כיתות וקרוב לשמונה מאות ילדים. בבית־ספר העממי מס. 3 ברחוב הגרמני 29, היו כשבע כיתות, וכמה מאות ילדים. פעמים הגיע מספרם לארבע מאות. מלבד אלה היו בקורסים הגימנאסיאליים — מחמישים עד מאה ילדים בארבע כיתות.

בגני־הילדים למדו תינוקות מבני ארבע עד שש.

גם מחוץ לגיטו, בשני גושי הבנינים של משכנות־הפועלים המכונים „קיילים", היה בית־ספר, לחמישים — ששים ילד, מחולקים לכמה כיתות.

*

המורים והילדים נהפכו למשפחה אחת. יחד היו נושאים ומוציאים את

צרורות האבנים והלבנים מתוך חורבות הבנינים שנועדו לשמש דירות לבתי־הספר. יחד הביאו מחורבה אחת דלת, מחורבה אחרת קרש, וחלון שבור ממקום שלישי כדי לצרף מאלה משהו שיהא דומה לחדר. מורות ותלמידותיהן כיבדו יחד את רצפות בתי־הספר. מורים ותלמידיהם חטבו יחד עצים, לחמם בהם את החדרים הקרים.

בתקופת־הגיטו הראשונה לא היו כמעט כל ספסלים בבתי־הספר. הילדים היו יושבים צפופים יחד, על הקרקע, ובולעים את הדברים היוצאים מפי המורה. את מחברותיהם, מחברות־הגיטו, היו מניחים על כתפי החבר היושב לפניהם, וכך היו רושמים את רשימותיהם.

סיפרו: פעם אחת התחילה „אקציה" בגיטו ומורה אחת חסרת־תעודה עמדה באמצע שיעורה. לא הפסיקה המורה את השיעור, כי אם הוסיפה לספר באזני הילדים על העולם הטוב העתיד עוד לבוא. היא לא הספיקה עוד להסתתר ומנת־גורלה היתה פונאר.

לעתים קרובות מאוד היו הילדים מקדימים לבוא לבית־הספר, כדי שעה תמימה לפני התחלת הלימודים. בקוצר־רוח היו מחכים למורה, שיבוא ויפתח בסיפוריו באזניהם. בכוח דמיונם היו מפליגים לעולם אחר, שאין בו גיטו ואין „אקציות", ויהודים אחרים שם, גבורים מסוג החשמונאים ואנשי מסדה.

בהפסקות היו ילדים מרקדים יחד במעגל ושרים: צעירים אנחנו, צעירים אנחנו...

*

מאורע גדול בחיי הילדים היו חגי בתי־הספר. הילדים היו מתכוננים אליהם בהתלהבות, וגם המבוגרים שאפו להיות נוכחים בחגיגות אלו. איש־איש ביקש להתעודד שעה קלה בסביבה זו של תום ושמחת־ילדים.

חג־הילדים הראשון בגיטו. צפופים ודחוקים ישבו יחד: ילדים, מורים והורים. לאורך הבמה שלט ועליו דברי י. ל. פרץ:

„א מיין ניט די וועלט איז א קרעטשמע,
לית דין ולית דיין!"

(אל נא תחשוב כי העולם פונדק הוא, לית דין ולית דיין!).

ילדים שזה עתה ניצלו ממוות וילדים שנגזר עליהם למות מחר מדקלמים, שרים, יוצאים במחולות מסוגננים. ביאליק ופרץ מדברים מפי הילדים אל היהודי הגיטואי.

הפסקה. מצב־רוח של צפיה, כמעט מסתורי; הנשימה עצורה. ופתאום, מה הנעימה המשכרת הזאת, המעוררת חלומות?! „על פני תכלת הדונאו החרישי" של שטראוס. המורה מנגנת והילדים ממלמלים במקהלה. הקהל

נסחף עם הצלילים. נזכרים לו: עולם רחוק. חלומות־נעורים, לילות של אור כסף. האם היה היה כל זה לפנים? והאם נעלם כל זה וגו במימיו הכחולים והחרישים של הדונאו? היה היה עולם נאה כל־כך... מתוך הדממה המתוחה נשמע קול בכיה. לב אחד האנשים נשבר בקרבו. והנה בוכה שני. שלישי. כאילו פסיכוזה של המונים תקפה את הקהל באולם. הכול בוכים. הילדים שרים והיהודים בוכים... אכן, יצור בלתי־מובן הוא האדם. בקהל ראיתי אנשים שעברו עליהם כל בעותי הגיטו, והם לא בכו; אנשים שנמלטו בברחם מדרכם לפונאר. היה שם אחד שברח מן הבור, לאחר שכבר עמד בתוכו. הרבה פעמים סיפרו פרטים נוראים בלי שתיראה דמעה בעיניהם. ואילו עתה, פרצו בבכי לשמע צלילי מנגינה. —

*

ההורים, האבות והאמהות העובדים בפרך, היו המשתתפים העיקריים בחגיגות־ילדים אלו, שפעמים היו מעוררים אוירה של התלהבות הבשעת תפילה ממש. בזמירות הילדים ובדיקלומיהם היו מוצאים הם, שלא־מדעתם, ביטוי לרגשי־הצער־והתקוות שלהם האינטימיים ביותר. כאחוזי היפנוזה היו חוזרים, יחד עם הילדים, על פסוקי י. ל. פרץ:

— — פון טרערן וועלן טייכן; פון טייכן ימים,
פון ימים — א מבול; פון פונקטן — א דונער —
א, מיין נישט, לית דין ולית דיין.*

זעזוע היה עובר באולם שעה שעל הבמה היו מופיעים הקטנים שבתלמידי בתי־הספר וילדי הגנים, מקושטים בבגדי־צבעונין כפרפרים וכמלאכים. ברגעים אלה לא היה איש מעיז להביט בפני רעהו, שמא יקרא גם בעיני הזולת את המחשבה האיומה, האכזרית כל־כך בוודאותה, על הצפוי לפעוטים אלה מחר, מחרתיים ואולי עוד הלילה הזה...

*

ועוד נזכר אני בכמה נשפים של מערכת בתי־הספר:

א. נשף־יום „למנצח על המחולות" (ח. נ. ביאליק), ו„אל נא תחשוב, כי העולם פונדק הוא" (י. ל. פרץ).

בתכנית: „זמר הבד הכחול" (מאני לייב), „האנשים כולם אחים הם" (י. ל. פרץ), „הלבנה מספרת" (י. ל. פרץ).

ב. „ל"ג־בעומר" — דקלומים, זמירות ומחזות ממלחמת־היהודים ברומאים.

---

* הדמעות יהיו לנחלים, הנחלים — לימים;
מימים — מבול; מניצוצות — רעם!
אל נא תחשוב! לית דין ולית דיין!

ג. „חמשה־עשר בשבט". הנשף נערך בסיסמה: דרישת־שלום מילדי הגיטו לילדים בארץ־ישראל; בתכנית: תמונות מחיי הילדים בגיטו ומחיי הילדים בארץ־ישראל, ערוכות ע"י המורים: ראסקין האב והבן, א. שפטל וא. קבטשניק. המורה ישראל דימנשטין נשא נאום, שסיים אותו במלים: „עוד בוא תבוא השעה, שאתם, ילדים, יחד עם הילדים החפשים ההם שבארץ־ישראל, תהיו נוטעים עצים ושרים שירים וזכר ימי הגיטו הללו יהיה לכם כמו חלום־בלהות"...

על הבימה התנוססה כתובת

„אנחנו בגיטו —

אתם בארץ־ישראל..."

*

ט"ו בשבט חל ביום ה' שעבר, לכבוד החג נתקיימו באותו יום בבתי־הספר רק שלושה שיעורים, אחר־כך נערכו בכיתות חגיגות צנועות.

בתיאטרון הגיטו נתקיימה חגיגת ט"ו בשבט בשביל ילדי הכיתות הגבוהות של בתי־הספר העממיים ושל בית־הספר התיכוני, ביום הששי בשעה שתים־עשרה וחצי בצהרים. את החגיגה פתח בנאום קצר מנהלה של מחלקת בתי־הספר האדון דימנטמאן. אחר־כך קידמו הילדים בברכות את נציג הגיטו, שאיחל להם לילדים בין השאר, שיטעו במקום אילנות ריאליים אילנות סמליים, אילנות של תקוה. אחר־כך הופיעו ילדים שביצעו את סעיפי הדקלומים, המשחקים והזמרה. לבסוף הוצגה אופרת־הילדים „בובות". תוך כדי כך נשאו הילדים ברכה גם למחבר האופרה, האדון גילינסקי, שנזדמן לכאן באקראי וגם למחבר המוסיקה, האדון י. טרומפיאנסקי.

(„ידיעות הגיטו" גל' 25, י"ח שבט תש"ג. גיטו וילנה. 24.1.1943)

*

בחנוכה ובפורים היה כל בית־ספר וכל גן־ילדים עורך חגיגה, במסיבת המורים, הילדים וההורים.

בשנת 1943 נערך במועדון־הנוער „סדר־המונים": כל הילדים באו לבושים בגדים לבנים. לכל ילד הוכנו מצות אחדות, משהו מעין חרוסת ואיזה משקה, שהיה צריך להזכיר את יין ארבע־הכוסות. הילדים שרו במקהלה את ארבע הקושיות: „אבא, אשאל אותך ארבע קושיות..." אחר־כך באה תכנית שהוכנה על־ידי המורים: פסח כחג השחרור; ארבע קושיות הגיטו, שאין עליהן תשובה; סאטירה על גאנס וכו'.

נוגעים עד הלב היו „הסיומים" (חגיגות־הגמר) בבתי־הספר, בסוף שנת־הלימודים, כאשר הילדים היו מקבלים את תעודותיהם ועולים לכיתה גבוהה יותר; בוגרי בית־הספר היו עוברים לבית־הספר הטכני או לסדנאות

מכתב למורה (גיטה מולר) נמצא בחורבות הגיטו אחר השחרור

הננו מברכות את מורתנו גיטה ליום הולדתה ומאחלות שלשנה הבאה תחוגי יחד אתנו

מחוץ לגיטו, בארץ־ישראל. מאתנו תלמידות־הגיטו, שלך פרידה אברך ושרה'לי סלוצקי

הטכניות והיו זוכים לקבל פנקס־עבודה עצמאי. הללו היו נפרדים מעל חבריהם הצעירים מהם, מעל מחנכיהם בכיתות ומעל מנהלי בתי־הספר, היו מקריאים דברי־זכרונות מחוויותיהם בבית־הספר, והיו מגישים מתנות למוריהם. לכל מתנה היו מוסיפים נאום־פרידה, שיר שחיבר התלמיד, ולעתים גם פרח חי, שגונב לגיטו.

חגיגת־סיום גדולה, כללית, של כל בתי־הספר בגיטו נערכה באביב שנת 1943 בתיאטרון הגיטו, בהשתתפותם של כל הסופרים מכל החוגים וכל הזרמים הציבוריים והפוליטיים בגיטו. בנשף ההוא קראו רבים מן הילדים את יצירותיהם. בּוֹמס בן השתים־עשרה קרא על „הקרב במסדה". ומשה'לה בן־השמונה (מע'ר אוֹשמיאני) קרא את שירו, שנסתיים בבית זה:

פון איבער דעם געטא־צוים
עס רופט צו מיר א בלוים:
משה'לע, משה'לע, וואס זיצטו דא?
קום צו מיר, קום! * — —

*

בבתי־הספר היו מלמדים גם את לימודי־הדת, — אמנם לא כלימוד־חובה. למעשה היו כל הילדים מבקרים את שיעורי־הדת הללו — ואולם ההורים האדוקים החליטו להקים להם בתי־ספר מיוחדים, שבהם ינתן לילדים חינוך דתי בלבד. הוקמו בית־ספר דתי מס. 1, בית־ספר דתי מס. 2 וישיבה קטנה. הלימודים נקבעו ברובם בשעות כאלו, שתלמידים רבים יכלו לבקר גם בבתי־הספר הכלליים. חבר המורים ועסקני הציבור בגיטו לא ראו במוסדות־החינוך הדתיים כל התחרות לבתי־הספר הגיטואיים הכלליים, אלא כעין הוספה להם. בבתי־הספר הדתיים מס. 1 ומס. 2 למדו ילדים עד גיל שתים־עשרה: „עברי", חומש, תנ"ך, קצת חשבון. בישיבה הקטנה — נערים מבני שתים־עשרה עד שש־עשרה: משניות, גמרא. בישיבה הגדולה ישבו על התורה בחורים שלמדו בישיבות עוד מלפני המלחמה. בסך־הכל הכילו מוסדות־החינוך הדתיים כמאתיים תלמיד, בערך.

מבין המורים בבתי הספר הדתיים זכורים לי: הרב יעקבסון יעקב (מנהל הישיבה הגדולה), ר' גרשון ליבמאן, מנהל הישיבה הקטנה, הרב מארקוס, הרב סלודזינסקי ובחורי־הישיבה חיים ברטמן, חפץ, לייבל נאבור־שטשיק־ניאבושטשיק. עם האחרון נפגשתי במחנות־הריכוז של שטוטהוף

---

* קורא אלי הפרח
מעבר לגדר־התיל:
למה, משה, תשב בגיטו?
בוא אלי, בן־חיל!

ודאוטמרגן, תמיד היה מארגן חוגים של בחורי־ישיבה שהיו בלילות לומדים בע"פ פרקי משניות וגמרא, אחרי עבודת־הפרך במחנה־הריכוז.

מזמן לזמן היו בתי־הספר הדתיים עורכים „בחינות" פומביות. היו מושיבים את הילדים מסביב לשולחנות, והרבי ישב באמצע. הוא היה בוחנם מן החומר שלמדו וגם האורחים המוזמנים רשאים היו לשאול שאלות. כתום הבחינות היתה נערכת „סעודת־מצווה".

פעם הייתי נוכח בשעת בחינה כזו, בסוגיא של „יאוש שלא מדעת". הילדים התווכחו והתפלפלו. במרחק שלושים מטרים מבחינת־גמרא זו בגיטו עמד בשער, על משמרתו, איש הס. ס....

*

נערים בני ט"ו וט"ז, היו מבקרים את בית־הספר הטכני בגיטו, בהנהלת המהנדס מ. שרייבר, שהיה בשעתו מנהל הטכניון היהודי הוילנאי, מ־סודה של חברת „ארט". בין המורים: המהנדסים יגוב וישראל קוניצקי. ב„טכניון־הגיטו" היו מחלקות למסגרות וחשמלאות. במשך ירחים אחדים של עבודה אינטנסיבית היו הנערים לומדים את המקצוע עד כדי להיות שוליא דמסגר או שוליא דחשמלאי, ובתור בעלי־מקצוע היו יכולים לצאת לעבודה אל מחוץ לגיטו ולקבל פנקס־עבודה עצמאי. המורה מאשה עפרון, מפעילות ארגון המאבק „יחיאל", הקימה בשנת 1943 שעורי ערב למלאכת־יד בשביל תלמידות בתי־הספר העממיים; גם הן קיבלו פנקסי־עבודה.

*

בגיטו היה גם בית־ספר ל מ ו ס י ק ה, בהנהלתם של המנצח אברהם סלאפ והמורה־לנגינה תמרה גרשוביץ'. היו בו שלוש כיתות: לפסנתר, לכינור ולזמרה. ביקרו בו כמאה ילדים. לעתים קרובות היו נערכים בו גם קונצרטים לקהל. אחד הילדים, אלק וולקוביסקי, בן השתים־עשרה, פסנתרן־קומפוזיטור, חיבר את הניגון לשיר־האבל הגיטואי: „חרש, חרש".

שם היו פעילות הפסנתרניות: אדאלה ביי, רוזה נאדלמאן, סוניה ראכטדיק, מ. קוברסקה, הכנר רבינוביץ והזמרים רוזשינסקי, לובה לויצקה, וירה ליבו.

*

על־יד בתי־הספר היו מועדון־נוער (בשביל בני־הנעורים מבני שש־עשרה ומעלה) ומועדון־ילדים (בשביל הילדים מגיל בית־הספר). בתוך בנין, שבשעתו היה משמש בית־חרושת לתרמילי־סיגריות, סודר מעון חדש ומרווח בשביל המועדונים, ובו חדרים מיוחדים למחלקותיהם השונות, אולם־אסיפות ואולמי־קריאה וספריות. על־יד המועדונים היו מחלקות לספרות, דברי־הימים, בלשנות, פולקלור, מתימטיקה, פיסיקה וגם חוג דראמאטי.

מועדון־הנוער היה עורך לעתים קרובות נשפים מוקדשים לסופרים שונים, כגון בימי פטירתם של ביאליק, פרץ, יהואש וכדומה. כן היה עורך תערוכות ומשתתף בהצגות דראמאטיות קטנות, בדיקלומים ובשירת־מקהלה בנשפי־תרבות כלליים שונים בגיטו. במשך הזמן נערכו במועדון־הנוער הצגות אלו: „החייט" לשלום־עליכם; „דוד ושלמה" ליהואש; „שומרים" ו„כל בני־אדם אחים" לפרץ; „ברוך ממגנצה" לטשרניחובסקי; „מרד" לשלונסקי וחלקים מתוך „מסדה" ללמדן. היה מופיע עתון־קיר בשם „בין הקירות — ואף־על־פי־כן צעירים". המחלקה להיסטוריה שבמועדון־הנוער ערכה משפטים־ציבוריים על „יוספוס־פלאויוס" ועל „הורדוס" (בשתי דמויות אלו היו שופטים את ראש המשטרה היהודית, יעקב גאַנס). צעירים רבים ממועדון־הנוער השתתפו השתתפות פעילה בחוגים השונים של תנועת־הפאַרטיזאַנים. במועדון נערכו לעתים קרובות אסיפות המחתרת ושם היה טמון גם נשק.

*

בגיטו נתארגן מועדון לאספורט לנוער, שמנה בערך 400 איש. על שער בית מועצת־היהודים, ברחוב רודניצקה 6, היתה מתפרסמת בכל שבוע רשימת שעות ההתעמלות. ברחוב סטראשון 6 הוקדש מגרש מיוחד לתרגילי האספורט. שם התנוססה כתובת גדולה: „בגוף בריא — נשמה בריאה". באותו מגרש־האספורט היו אח"כ הגרמנים מאספים את הזקנים להובלה למוות. אותו מגרש נעשה בימים האחרונים של הגיטו מקום מרכזי לכינוסיהם של הפאַרטיזאַנים.

פעם נערכה „אולימפיאדה" בגיטו עם מרוץ ברחובות, שהשתתפו בה קבוצות גברים וקבוצות נשים. מסילת המרוץ היתה ממגרש־האספורט ברחוב סטראשון 6 ועד חצר מועצת־היהודים ברחוב רודניצקה 6, רוץ וחזור. הרצים הטובים נתכבדו בפרסים. המדרכות היו מלאות יהודים שנתכנסו לראות היאך „הנוער רוצה לשכוח את עצמו". באויר היתה מרחפת חרב־הגירושים למחנות הריכוז באסתוניה.

החלונות של הרחובות האריים, המשקיפים אל הגיטו היו מלאים סקרנים, שתמהו לראות את האולימפיאדה של הגיטו, כראות „משתה בעת מגיפה"...

*

כל המורים בגיטו היו מאורגנים ב א ג ו ד ת - מ ו ר י ם. מתחילה היו בה ששים חברים, כעבור זמן הגיע מספרם למאה ועשרה. כמעט בכל ערב־שבת נערכו באגודה הרצאות על בעיות חינוכיות, ספרותיות, והיסטוריות ובריאות־הילדים והיו באים אליהן גם הסופרים היהודים שבגיטו וכן גם עסקני ציבור מוזמנים מזרמים שונים. כן ערכה האגודה סמינריונים מיוחדים להשתלמות מורי־הגיטו בבעיות פסיכולוגיה, כלכלה, פדגוגיה.

מורי־וילנה שניספו, בימי־השואה, ערב־הגיטו, בגיטו ובמחנות־הריכוז:

ב. אברמוביץ, חנה אברמובין, אסתר ומשה אוליצקי, לייב אופסקין, דר. ישראל ביבר, מרים ברנשטיין, רחל ברוידא, גדליה בושאל, בריקנר, ברקוביץ, ש. בסטומסקי, מרים בסטומסקי, — חיימסון, אסתר בולגין, ישראל ברמאן, זליג גולדברג, הירש גרשטר, גרשטר מאניה, ה. גוטגשטאלט, מרים גוטגשטאלט, מ. גילינסקי, י. גרשטיין, ר. גרשטיין, ישראל גורביטש, מנחם גורביטש, יהושע גזונדהייט, ל. גורדון־צוקרמן, מ. גרוסמאן, אברהם גלזר, חיים גליוט, שולמית גורביטש, אליעזר גולדברג, ישראל דימנטמן, דימאנט, ראובן האויט, דר. הלר, אברהם ווינק, נפתלי ווינק־רוזא, רחל ווינשטיין, בתיה זילזניקובה, יעקב טרופיאנסקי, שלמה כץ, ש. טשארנוצקי, ל. טשאסלי, שמעון לאנדוי, ישראל לובוצקי, וויטה לוין, דוד לובוצקי, מאניה לוי, לויטמאן, שרה לויתן, לוסקי, לוסקה, יוסף לייקין, ישראל מהרש"ק, שפרה מרקלס, מולטשאנסקי, מובשוביטש, מינצובסקי, יוסף מינץ, ר. מקובר, לאה מאגון, מורגנשטרן, אסתר נוטיק, רבקה נוטיק, עמנואל נוטיק, אברהם סלפ, משה סניצקי, מלכה סניצקי, יצחק סניצקי, חיים סטוליצקי, משה סולובא, פסיה עליאשבין, נ. עליאשברג, פומוצניק, ש. פולטצקי, שרה פרלוב, פרידה פלסתין, פטוכובסקי בצלאל, זיוה פלודרמכר, יואל פרלמאן, יעקב פיין, ירמיהו צמל, פאני צמל, צירקין, צפלביץ, מרגלית צונזר, קלוט, קנישטשיקר, יעקב קפלן, קוסטרינסקי, זליג קבטשניק, רחל קלוינר־חזן, אידה קפלנוביץ, אידה כץ, יעקב רייפר, לאזר רודניצקי, אסנה רויטנשטיין, זלמן רסקין, חיים רסקין, בלה שולגייפר, דורה שומלסקי, שטיינהויז, יצחק שפייזר.

מבין מורי הגיטו שניצלו: דר. ל. ברנשטיין, ד. ברקמן, גיטה מילר, פייגה דימנטמן, צביה נבוזינה, מאשה עפרון, פאסאל, ס. שמידט.

ספרות ואמנות בגיטו

ברחוב סטראשון 6 נמצאו הספריה, אולם הקריאה, הארכיון, המכון הסטאטיסטי והמוזיאון של הגיטו. על שום כך נקרא הבית מס. 6 שברחוב סטראשון „בית־התרבות של הגיטו".

בזמן שנכנסו היהודים לגיטו מצאו ספרים מתגוללים בחורבות הבתים, בעליות־הגגות ובמרתפים. התחילו מאספים אותם ומכניסים לרחוב סטראשון 6, אל בית הספריה העברית הוילנאית המפורסמת של „חברת מפיצי השכלה".

הפועלים היהודים בפלוגות היו מוצאים גם הם ספרים שונים במקום עבודתם בבתים ההרוסים שבעיר, ויש אשר במקום תפוחי־אדמה או לחם היו מגניבים לגיטו את שירי ביאליק, את ההיסטוריה של דובנוב, או את „מורה נבוכים" לרמב"ם. התחילו מצטברות גם ספריות קטנות פרטיות. בהתאם לפקודה שיצאה מטעם משטרת־הגיטו היו כל הספרים צריכים להבדק על־ידי ועדת־צנזורה מיוחדת. מי שנמצאו אצלו ספרים שלא אושרו מטעם הצנזורה הגיטואית צפוי היה לעונש חמור. (פקודה זו הוצאה, כפי הנראה, לפי

הוראתו של גאנס בגלל מקרה שהיה: מעשה בועדה גרמנית שנכנסה במפתיע לאחד מבתי הגיטו ומצאה בו יהודי מעיין בשקידה באטלס גיאוגרפי שהוצא ב מ וסקבה ואשר לפיו צוינו וילנה ועוד ערים אחרות כשייכות לברית־המועצות). התחילו יהודים נושאים את ספריהם אל צנזורת־הגיטו. כל הספרים בעברית ובאידיש היו מקבלים תיכף גושפנקה כראויים לקריאה, ואילו את הספרים החשודים בשפות לועזיות היתה הצנזורה "מחרימה" וגונזת אותם בתוך המלינה של הספריה. מן ההחרמות הללו נצטברו הרבה ספרים בספריה.

כבר ב־10 בספטמבר 1941, כלומר — ארבעה יום לאחר הכניסה לגיטו, התחילה הספריה להשאיל ספרים. וכעבור זמן מה נפתח גם אולם־קריאה, שפתיחתו היתה חגיגית.

אולם זה היה משמש מקום רוחני בגיטו. הכתלים היו מקושטים בפרוכות, מגורות, כתבות־"שויתי", שניצלו מתוך בתי־כנסת חרבים (בתוך הגיטו ומחוצה לו), וכן גם בתמונותיהם של ביאליק, פרץ, מנדלי מוכר־ספרים, שלום־עליכם ובמפה גדולה של ארץ־ישראל. את הספרים היה מגיש חייקל לונסקי, הספרן הנצחי של ספרית־סטראשון בוילנה, זה "השומר של ירושלים דליטא", שידע אלפי פרטים מחייהם של גאוני וילנה וגדוליה, ועל כל שאלה שנשאל ידע להביא ערמות של ספרים מתאימים. ברגעי הפנאי היה יושב וכותב את אותיותיו הזעירות לתוך ה"קונטרס" שלו, — זה פנקס הגיטו הוילנאי, — רושם מאורע אחר מאורע, ומדי הכנס איזה קורא היה מקדם את פניו בבת־צחוקו הלבבית, היהודית ולעתים גם באנחה:

— לדאבוני אין לי בשביל מר כל הספרים הדרושים לו. חסרים הרבה ספרים, חסרים... אבל אולי עוד יביאם מי־שהוא, יבריחם לתוך הגיטו... אז יקבל מר את הספר הדרוש לו. לפי שעה יקרא־נא פרק בהיסטוריה של דובנוב (ההיסטוריה של דובנוב הוברחה לתוך הספריה בטפסים רבים, ובגיטו־וילנה היו קוראים בה בשקידה רבה).

האולם הוא המקום המרווח היחידי שבגיטו ואנשים רבים מתכנסים לכאן. מסביב לשולחנות שוררת דממת־מוות. אנשים יושבים ורושמים להם רשימות שונות: מי שרושם חומר להרצאה שהוא עומד להרצות בגיטו, בשביל שיעורי־ההוראה שלו בבתי־הספר, או לצורך מחקר מדעי שהאיש עוסק בו. כאן, על־יד השולחנות הללו, אתה מוצא תמיד את רבני־הגיטו האחרונים, את הסופרים ואת מורי הגיטו, וכן גם תלמידים, המכינים את חיבוריהם לבחינות ולעתוני־הקיר, כן פוגש אתה כאן צעירים בגיל־העבודה, המצליחים לפעמים לקבל מאת הרופאים תעודת־שחרור מעבודה לכמה ימים.

בנובמבר 1942, עם השאלת הספר ה־10.000 בספרית־הגיטו, נערכה

בה חגיגת־שחרית מיוחדת. וכשנמלאה שנה לקיום הספריה, זכתה ילדה בת י"ד בפרס הראשון בעד שקידה בקריאה. ילדה זו לא היתה מפסיקה את קריאתה אלא בימי ה„אקציות".

*

בארכיון־הגיטו ובמוזיאון נצטברו אלפי מיסמכים מימי הגיטו (פקודות־משטרה, מודעות, גביות־עדות מפיות הבורחים מפונאר, מפיות יהודים מערי־השדה, וכדומה). כל אלה נטמנו באדמה בתיבות־פחים בתוך מלינות.

הלשכה הסטאטיסטית היתה מאספת ידיעות על פעולת כל מוסדות־הגיטו ומפרסמת אותן בצורת עלונים סטאטיסטיים ודיאגרמות. לכל מדור של חיי הגיטו היה עלון מיוחד לו: מחלקת הבריאות מחלקת־התרבות, ההזנה וכד'. באולם זה נמצא גם משרד־האדריסאות, שפעולתו התפתחה בעיקר בתקופת שני הגיטאות, כאשר יהודים היו מחפשים את כתובתו של איזה בן־משפחה בגיטו השני, שאי־אפשר היה להם להגיע אליו.

בראשו של בית התרבות עמד הסופר ז. ה. קלמנוביץ'.

*

הסופרים, המוסיקאים, השחקנים והציירים שבגיטו הקימו אגודה מאוחדת. אסיפת־היסוד שלה היתה ב־17 בפברואר 1942. הנהלת האגודה היתה עורכת אחת לשבוע או לשבועיים אסיפות ספרותיות־אמנותיות „על כוס טה", בעיקר באולם המטבח שברחוב־רודניצקה 17. מסיבות אלו כללו הרצאות על נושאים שונים ולאחר ההרצאה היתה תכנית אמנותית של דקלום וזמרה באידיש ובעברית. האמנים היו מקשטים את האולם בתפאורות מתאימות לנושא ההרצאה.

זכורים נושאים אחדים של הרצאות הללו: נעימות „קידוש־השם" בספרות היהודית (ברוך לובוצקי); ברוך שפינוזה (דר. צמח פלדשטיין); ארבעים הימים של מוסא דאג (דר. לב ברנשטיין); מארק שאגאל (יעקב שאר); מוסיקה יהודית (יעקב גרשטיין); „שיילוק ונתן החכם" (דר. ל. ברנשטיין).

יש שנושא אחד זכה בערב אחד להארה מנקודות־השקפה שונות. כך, למשל, הנשף „וילנה" זכה למרצים אחדים: וילנה — עריסתה של ההשכלה וחיבת־ציון (דר. מילקנוביצקי); „וילנה — עריסתה של תנועת הפועלים" (ה. גוטגשטאלט); וילנה — עירו של „הגאון" (ר. כהן).

עצרות מיוחדות הוקדשו ליהדות פולין ויהדות ליטא.

*

זכור לי נשף שהוקדש למארק שאגאל; המרצה — יעקב שאר. כתלי האולם הצר היו מקושטים בהעתקות מתמונותיו: „הכנר הזקן", המנגן את ניגונו החרישי והעצוב; „היהודי הפורח מויטאבסק" שמתעופף מעל

לגגות של גיטאות שקועים בשינה; בתים רעועים עזובים; ברנשים שראשם לחוד וגוויתם לחוד — ו„היהודי בתפילין".

הקהל יושב בצפיפות ומקשיב במנוחות להרצאה. פתאום אזעקת־אויר: יש לרדת למרתפים. אולם — מאי נפקא מינה? הלא מוטב למות מהתפוצצות פצצה תוך כדי שיחה על אמנות מאשר לחכות למוות שיבוא מידי בשר־ודם. ואין איש יורד למרתף. הצפירות מיללות, מעל לוילנה רועשים מפציצים. כל אנשי העיר רצים אל המרתפים. ואילו בגיטו יושבים יהודים ומאזינים במנוחה להרצאה על האמנות...

*

להנהלה הראשונה של אגודת הסופרים והאמנים בגיטו השתייכו: ז. ה. קלמנוביץ, ה. גוטגשטאלט, ה. קרוק, יוסף גלאזמאן, א. סוצקבר (סופרים) יעקב גרשטיין (מוסיקאי) שבתי בליאכר וישראל שאדובסקי (משחקים). אח"כ השתייכו להנהלה דר. צ. פלדשטיין, ישראל דימנטמן, דר. ליאו ברנשטיין, ויעקב שאר.

*

אגודת הסופרים והאמנים ארגנה עצרות־ספרותיות גדולות בתיאטרון־הגיטו ובשאר אולמי־הגיטו. העצרות הוקדשו לזכרם של ח. נ. ביאליק, י. ל. פרץ, שלום עליכם, מנדלי מוכר ספרים, או לפעולתם הספרותית של סופרים חיים, כגון ה. לייוויק, י. אפאטושו וכו'. העצרות והמסיבות של אגודת הסופרים והאמנים היו חוויה רוחנית לאנשי־הגיטו ובמה לגילוי היצירה התרבותית שקמה בין כתלי־הגיטו.

האגודה חלקה פרסים ספרותיים לא. סוצקבר בעד שירו „דאס קבר־קינד", לישראל דימנטמן בעד סיפורו „עד השער", ללאה דימנטמאן בעד שיריה על חורבן ליטא, להירשקה גליק הצעיר בעד שיריו ממחנה־העבודה. נקבעו פרסים בעד יצירות מדעיות וספרותיות נוספות, אבל חלוקתם לא יצאה כבר לפועל, כי בינתים הגיעו ימי חיסול הגיטו.

*

בשביל הפועלים של פלוגות־העבודה, שלא היתה להם כל אפשרות לבקר במוסדות־התרבות הללו לפי שהיו חוזרים מעבודת־הפרך שלהם יגעים ורצוצים, נערכה, לפי יזמתו של ד. קפלן־קפלנסקי *, בכל ראשון בשבוע, בעשר בבוקר, סידרת־הרצאות בתיאטרון הגיטו. התכנית הרגילה של הרצאה כזו היתה: דברי־פתיחה, הרצאה על נושא תרבותי ולאחריה דקלומים וזמירות בעברית וביהודית. זכורים לי כמה נושאים של ההרצאות הללו לפועלים:

---

*) עסקן ידוע של הסיעה העממית־הדימוקראטית בוילנה, חבר ועד־הקהילה ומועצת־העיר; נספה במחנה־הריכוז דאוטמארגאן, בווירטמברג שבגרמניה.

„וילנה", „פרץ", „שלום־עליכם", „ביאליק", „טשרניחובסקי", „מנדלי", „זלמן שניאור", „עניני בריאות בגיטו", „המלחמה במחלות מדבקות", „חסידות", „שירי־עם" וכו'.

*

אנשי־המדע היהודים הקימו בגיטו מכון־מדעי, או כפי שהיה מכונה „האוניברסיטה של הגיטו".

חנוכתו נערכה באולם של ספריית־הגיטו, ברחוב סטראשון 6, ז. קלמנוביץ נשא נאום על תפקיד אנשי־המדע היהודיים בגיטו, שעליהם לאסוף חומר ומיסמכים על חיי הגיטו, זכרון לדורות שיבואו, וכן גם להקדיש את התעניינותם המדעית לפעולות מעשיות, לשם הארכת ימיה של האוכלוסיה בגיטו.

הוקמו המחלקות הללו:

1) לפילוסופיה ומדעי־החברה; 2) לבלשנות; 3) למדעי־הטבע; 4) למתמטיקה ופיסיקה; 5) לחימיה. על־יד המחלקה לחימיה נפתחה מעבדה טכנו־חימית. על־יד המחלקה ההומאניסטית היו קורסים לאתנוגרפיה, אתנו־לוגיה ופולקלור.

*

חורף 1941, בתקופה בין „האקציות" של התעודות הצהובות והוורודות, כינסתי, עם ב. פרידמאן, ברחוב סטראשון 2, את ההתיעצות הראשונה בכדי להקים בגיטו „ברית עברית". בהתיעצות הנ"ל הוקמה „הברית העברית" ששמשה אח"כ במת התרבות של ועד התיאום הציוני במחתרת שנקרא „גג", וריכזה את הפעולה התרבותית בשפה העברית.

מטרת „הגג" היתה לרכז כל הפעולה הציונית־המדינית; מטרת „ברית עברית" — ליצור בגיטו, באמצעות המלה העברית החיה ובהשראת החזון לחיי חירות במולדת, בימה כתריס מפני חיי הגיטו העלובים.

חברי־הועד הראשונים והמארגנים של הברית העברית היו: ב. פרידמן, ישראל דימנטמן, מרדכי טננבוים־תמרוב, אבא קובנר, יוסף גלזמן, ניסן רזניק, יחיאל שיינבוים, אברהם פינשטוק, ליובוצקי וכותב שורות אלו. סייעו הרבה בעבודה: דר. צ. פלדשטיין, ז. קלמנוביץ, ל. ברנשטיין, א. שפטל, ז. קבטשניק, האב והבן ראסקין, משה אוליצקי.

מסיבותיה הראשונות נערכו באולם „המטבח העממי", המכונה „ציוני", שברחוב סטראשוז 2, בנוכחותם של כמה עשרות חברים. נשפים אלה היו מוקדשים לזכרם של יוסף טרומפלדור ואליעזר בן־יהודה.

עד מהרה נתחבבו המסיבות הללו על ציבור־הגיטו, ומספר הצמאים למלה עברית וקבוצ־קול רחוקה מארץ ישראל כה גדול היה שמן ההכרח היה להעביר את המסיבות אל אולם־הגיטו ואל תיאטרון־הגיטו. היו מקרים שמספר

המאזינים הגיע לשש־מאות איש. עצרות הברית העברית שמשו במה לרעיונות תנועת־המרי אשר רבים מחבריה השתיכו „לברית". נערכו „נשפים" לכבוד פסח, (משה מכה את המצרי) ל"ג־בעומר, (מרד־הקנאים) שבועות (מתן־תורה), חנוכה (מרד החשמונאים), פורים (מפלתו של המן); מסדה (מלחמת המיואשים), וכן עצרות מוקדשות לזכרם של ביאליק, הרצל, אחד־העם. נשף אחד הוקדש לשירה העברית הצעירה. כל נשף היה כולל הרצאה אחת או אחדות, שירה־במקהלה, קריאות מהתנ"ך ודקלומים מן השירה העברית.

בשעות קשות, כאשר ענינים כבדים היו נתלים מעל לגיטו, היה דימנטמן אומר לחבריו:

— עד ליומו האחרון של הגיטו צריכה להשמע בו המלה העברית. הבית בוער באש, אך השעון ממשיך בהילוכו! —

על־יד הברית העברית נוסדה גם „חברה מדעית עברית", בה נערכו הרצאות מדעיות על מאמריו של אחד־העם (דר. צ. פלדשטיין, ישראל דימנטמן), אגרותיו של הרצל וכד'. משה אוליצקי הקריא שם מסה גדולה בשפה העברית: „ההומור אצל היהודים בכל התנאים".

על־יד „הברית העברית" קמה חבורת־סופרים, שהתחילה מאספת בכתובים את כל הרצאות העבריות החשובות של „הברית העברית" ושל „החברה המדעית". היה בדעתה של חבורה זו להוציא קובץ עברי בגיטו ולערוך נשף לכבוד הסופרים והמשוררים העבריים הצעירים בגיטו, אבל בינתים התחילה פרשת המשלוחים לאסטוניה.

*

בגיטו היה קיים תיאטרון יהודי. מתחילה נראה הדבר כבלתי־אפשרי, ואילו כעבור זמן נעשה לחלק של חיי התרבות בגיטו. שרידי השחקנים בגיטו נתכנסו בחדרו הקטן של חברם שבתי בלאכאר * והחליטו להקים תיאטרון. אחד היוזמים היה הבמאי מ. ויסקינד **. רעיון התיאטרון מצא סיוע רב מצד חוגי המשטרה הגיטואית. ואילו תושבי הגיטו היו מתמרמרים: מה? הצגות תיאטרון יערכו על לבותינו השבורים? — —

זכורני כי בישיבה אחת משותפת של פועלי־ציון־התאחדות ו„החלוץ" נתקבלה החלטה, שאיש מאתנו לא ילך אל הצגת־הבכורה, שמשטרת־הגיטו עשתה לה פרסום רב במודעות. וכי למה מעוניינת המשטרה שהיהודים יהיו שמחים? היו גם חברים שהציעו לבוא לתיאטרון לערוך שעוריה ולהפסיק

---

* אחד השחקנים הוילנאים המחוננים ביותר. נספה, כפי הנראה, במחנה־הריכוז בקלוגה בשנת 1944.

** בוגר הגימנסיה העברית הוילנאית. מן הבימאים המחוננים ביותר של האולפן הדראמאטי העברי בוילנה; נפטר בגיטו־וארשה.

את ההצגה. ביום חנוכת התיאטרון חולקו בגיטו כרוזים למאות. בכרוז היתה מסגרת שחורה ובה משפט:

בשדה-קברות
אין עורכים תיאטראות!

אל הפתיחה שנערכה באולם־הגיטו של הגימנסיה הריאלית באו נכבדי הגיטו, השוטרים עם רעיותיהם וסתם מיוחסים שהוזמנו. הסיעות הפוליטיות שלחו צופים, לראות מה מתרחש שם. הכול היו חוששים שמא יחלל התיאטרון את אבלו של הגיטו. והנה נתברר כי השחקנים — ניגשו לענין מתוך כובד־ראש, וכך הצליחו ליצור „יש" אמנותי, שאינו מחלל את רגשות הצער והחרון, אלא להיפך, גורם לרגעים להתרוממות־הרוח. הקהל התחיל מבקר בתיאטרון. התכניות נשאו אופי של תיאטרון לאמנות זעירה.

התכנית הראשונה (16.1.42) כללה:

דברי פתיחה מאת יוסף גלאזמאן — כעין גלוי־דעת של התנצלות, למה הרשו לעצמם לערוך הצגה תיאטרלית בגיטו; וכן דברי־אזכרה לקדושי־הגיטו.

„ס׳גליסט זיך מיר ווינענ" (לבכות אתאווה) מאת ח. נ. ביאליק (דקלום במקהלה).

אלי, אלי (החזן איידלסון); „זאַמד אין שטערן" („כחול וככוכבים"), הזמרית ל. לוויצקה.

קטעים מ„מירה׳לה אפרת" מאת יעקב גורדין.

קטעים מ„גאַלדענע קייט" (שרשרת הזהב) מאת י. ל. פרץ.

במוי־ספורו של סט. צווייג, „רחל אמנו".

קונצרט־פסנתר של שופן (נוקטורן ב־מול), בביצועה של סוניה ראַכטיג.

דברי הקונפרנסיה נכתבו בידי א. סוצקבר, נקראו על ידי א. סגל.

*

ההצגה השניה:

„בחושך", קטע מ„הגולם" של לייוויק.

פרק מישעיהו באידיש, בתרגומו של יהואש.

„בר־כוכבא" מאת א. גולדפאדן (שיר מבית־הכלא, מושר ע״י לובה לוויצקה)

*

ההצגה השלישית 24.4.42 (פתיחת תיאטרון־הגיטו, ב„אולם העירוני הקטן" לפנים, רחוב ארקליו 3):

„שלמה מולכו" — מאת ה. לאה׳ליס.

„מזל טוב" — מאת שלום עליכם, מערכה אחת.
תזמורת סימפונית — מנגינות קאוקאז.

*

ההצגה הרביעית בשם „שנות דגן וימי חיטים" *, נערכה בעיקר ע"י כתריאל ברוידא, מוסיקה וכסלר. בפרוגרמה השירים: „אולי יתרחש הנס", „צר בחדר".

*

ההצגה החמשית נקראה בשם: „מען קען גאר ניט וויסן" („אי אפשר לדעת"), בתכנית: „אי אפשר לדעת" מאת כ. ברוידא, טנגו של הגיטו, „מלאכה־מלוכה", כוס־הדמעות.

*

ההצגה הששית בשם: „פאשא מראשא", (הטקסט מאת ל. רוזנטל, המשחקים העיקריים יעקב ברגולסקי וחיה'לע רוזנטל), הוצגה בימים שלגיטו־וילנה הובאו היהודים מהמחנות הסובבים ראשא וכו'.

אחד השירים מההצגה הזאת: „ביים געטא־טויער" („ע"י שער הגיטו"), נעשה לשיר־עממי של הגיטו.

*

ההצגה השביעית: „משה האלט זיך" („משה החזק מעמד!"), נערכה כבר בימי המשלוחים לאסטוניה. בתכנית: שירו של כ. ברוידא „משה החזק מעמד", „גיטו, אותך לעולם לא אשכח".

*

מלבד ההצגות לאמנות זעירה, הוצגו גם מחזות דראמאטיים!

ההצגה הראשונה של המחזה „גרינע פעלדער" (שדות ירוקים) מאת פרץ הירשביין, התקיימה ב־20 ליולי 1942. המחזה הוצג 28 פעם, כל פעם באולם מלא, שהכיל 450 מקומות.

ה„אדם מתחת לגשר" מאת אוטו אינדי (תפארות רחל סוצקבר) הוצג 46 פעם.

המחזה השלישי שהוצג היה „דער אוצר" מאת דוד פינסקי (תפארות אומא אולקי־ניצקה, מוסיקה מ. וכסלר).

המחזה הרביעי — „המבול" מאת ברגר, הוצג בימי המתיחות בגיטו מאי־יולי 1943. (תפארות אומא אולקניצקא. מוסיקה מ. וכסלר).

התכוננו להציג את „טוביה החולב" מאת שלום עליכם. אולם באמצע ההכנות הגיעו ימי חיסולו של הגיטו.

במשך שנת 1942 נתן תיאטרון־הגיטו 120 הצגות; מספר המבקרים הגיע ל־38.000 איש.

---

* קלמבור באידיש: ווייצענע טעג — ימי חיטים; ווי צו די טעג — אוי ואבוי לימים.

תכנית של התיאטרון

כל הצגה תיאטרלית לא היתה יורדת מעל הבמה במשך שבועות אחדים. בראשון בשבוע היו נערכות שתי הצגות: אחר־הצהרים ובערב. עשרה אחוזים מהכנסות התיאטרון הוקדשו לועד־העזרה הציבורי.

בגיטו היתה גם בימה לאמנות זעירה, בשם „די יאָגעניש אין פאס" (קלמבור „דיוגנס בחביתו"). הצגותיה נערכו בבית־הקפה „רפרזנטנץ".

*

ממשחקי־הגיטו זכורים לי: יעקב ברגולסקי, שבתי בליאכר, רוטבלום (מקובנה), יקותיאל רוטנברג, אסתר ליפובסקה, סאשא ליפובסקי, סוניה ליפובסקי־מינץ, צירה'לה ליפובסקי (סבתה, אב, אם ובת), מאקס שאדובסקי, חיה'לה רוזנטל, ליובה לויצקה, פימה שפירא, כתריאל ברוידא, פרגמנט, גניה שפירא, דורה רובין, לילי גולדברג, אידה נלקין, א. סגל, ליאון הרבסט, משה גורביטש („הפצצה"), קרמר, א. לייזרוביץ, ראובן דובינסקי.

על גורלם של המשחקים היהודים מוילנה מסר לי א. סגל דלקמן: נהרגו מחוץ־לגיטו או בגיטו: מ. לאמפאָ, משה זאָלוואָר, זאבלוצקי, זובאק, סטאפר, ל. שריפטצר, ויטאלינא, זיגלבוים, קדיש, כאש, נחמה, פראניה ווינגר.

ס. ליפובסקי (מת בגיטו), אסתר וסוניה ליפובסקי (נשלחו „לשמאל" בחיסול הגיטו 1943), מ. שאדובסקי והארבסט (נהרגו בשעת האקציה על הילדים ב„קייליס", 1944), ש. בליאכר, רוטבלום, קרמר, דובינסקי, ל. רוזנטל (נהרגו במחנה הריכוז קלוֹאוגה), כתריאל ברוידא, פ. שפירא, רוטנברג, מ. גורביטש (נהרגו במחנה הריכוז קניגסברג, ימים מועטים לפני השחרור), יעקב ברגולסקי ולילי גולדברג (נהרגו בה. ק. פ. 1944). ורחל סוצקבר, אומא אולקיניצקה ומ. וכסלר (נשלחו „לשמאל" בשעת חיסול הגיטו 1943).

*

בגיטו פעל גם תיאטרון עברי שנוסד על־ידי ועד „הברית העברית". השחקנים היו חלוצים וחלוצות מאירגוני־נוער שונים, שהיו בלילות, אחרי יום עבודת־הפרך בפלוגות־העבודה, מקדישים את שעות־מנוחתם בגיטו, להכנת מחזה עברי.

הנלהב לרעיון התיאטרון העברי בגיטו היה הסופר ישראל דימנטמן. מתחילה היה בדעתם של מייסדי התיאטרון לביים את „יום הששי הקצר" מאת ח. נ. ביאליק, אולם אח"כ הוחלט לחפש יצירה שתהא קשורה בבעיות מלחמות־השחרור של היהודים ותקוות־הגאולה.

כמחזה ראשון נבחר „היהודי הנצחי" מאת ד. פינסקי, אולם בגיטו לא נמצא אף טופס אחד של המחזה, מלבד פרוגרמה קצרה של הצגת „הבימה", שנמצאה באקראי. ובכן ישבנו, הסופר דימנטמן ואני, והעלינו בזכרוננו מה היה מראה „היהודי הנצחי" בהצגת „הבימה". ישראל דימנטמן חיבר אח"כ בעצמו תוכן לדראמה (לקו שם לו את הפרוגרמה הנ"ל), הוסיף עליו כמה שירים עד שיצא מחזה בכמה מערכות. (המורה ראסקין עזר על־ידו והשתתף אתו בחיבור המערכה השניה). הבמאי יעקוב ברגולסקי השקיע בהכנת ההצגה

שקדנות והתלהבות במידה בלתי מצויה. בשיפור הלשון עזר גם המורה לובוצקי מהגמנסיה העברית.

דימנטמן היה מבלה לילות תמימים בחזרות, יושב ומתקן כל מלה ומלה, משפר את השפה. לעתים קרובות היה מזמינני: — בוא אל החזרות. ראה תראה, המחזה ירומם את רוחם של בני־הנעורים בגיטו.

דורמאשקין היה מנצח על המקהלה והתזמורת. יעקב שר התקין תפאורות מיוחדות. גינה גרשטיין ניהלה את הכוריאוגרפיה. מטליתות ו„ארבע־כנפות" הותקנה תלבושת יהודית מסוגננת מתקופת חורבן בית שני.

הצגות „היהודי הנצחי" בגיטו היו לשעות של התרוממות־הרוח, שסחפה את הכול בלהט עוזה ועוררה לתקווה ולמרי. היו אלה רגעי־אורה בל יישכחו בחשכת־הגיטו.

על הבמה עברו הימים האחרונים במלחמת ישראל לחירותו, יגונו של אדם יחיד שלא השתתף במלחמת־העם, אבדן־העם, לידת־המשיח וצאתו של הנביא לדרך הנצחית של קיום אשר תעודתו — בקשת־הגואל.

וכשמהבימה נפלו קריאות לקרב אחרון עם הרומאים, הבין הקהל מי הם הרומאים בגיטו, ומי הוא הנדרש לצאת לקרב נגד הנוגשים.

הצגת „היהודי הנצחי" ע"י התיאטרון העברי בגיטו נתקבלה אז ע"י נוער הגיטו ככרוז דרמתי מסעיר למרי ולהתגוננות.

*

שבוע התיאטרון. בשבת וביום א' שעברו הוצגה עוד הפעם הצגת־היובל; ביום ב' בערב נערכה הצגת־חינם של „האדם תחת הגשר" בשביל פועלי מחלקת הדיור והמשק; ביום ג' בערב הוצג שוב פעם „האדם תחת הגשר", הכרטיסים נמכרו כולם, עד אפס מקום; ביום ד' תכנית הזוטות „אי־אפשר כלל לדעת". ביום ה' בערב — תכנית מעורבת של תזמורת־הדוכן וחבר הג'אז. במוצאי שבת נתקיים קונצרט־בכורה של המקהלה היהודית ושל סוליסטים.

היום, בראשון בשבת, 24 לח. ז, בשעה 16, תתקיים הצגת־חינם בשביל מועצת הבריגדירים: „השדות הירוקים". ובערב יתקיים לסיומו של שבוע־התיאטרון קונצרט של התזמורת הסימפונית ושל המקהלה העברית.

(„ידיעות הגיטו", גל' 25 י"ח שבט תש"ג. גיטו וילנה. 24.1.1943)

בגיטו היתה מ ק ה ל ה בהדרכתו של המנצח הוילנאי הידוע ס ל אֶ פ *. לעתים קרובות ערכה המקהלה קונצרטים של שירי־עם יהודיים.

* יעקב גרשטיין, המנצח על מקהלת „החברה הוילנאית להשכלה" („וויליביג" — ווילנער בילדונגס־געזעלשאפט) נפטר בתקופת־הגיטו הראשונה. המנצח של המקהלה העברית בסמינריון „תרבות" בוילנה, המשורר יוסקוביץ', נספה מחוץ לגיטו, ששם חי בתעודות של „ארי".

„הברית העברית" אירגנה מקהלה עברית ובה למעלה ממאה איש. תכניותיה הכילו בעיקר שירי חלוצים, שירי תימנים וחסידים, פרקי תנ"ך, „שירי־עם" של ביאליק, המנצח זאֵב דורמאשקין.

כן היתה ליד „הברית העברית" גם „מקהלה עברית קטנה", בת חמשה־עשר איש, בערך, שהיתה משתתפת בנשפים הספרותיים של ה„ברית העברית". המנצח שלמה שארף.

את הופעתיהן הפומביות של המקהלות היהודיות והעבריות היתה מלווה תזמורת סימפונית, בעלת רמה אמנותית גבוהה למדי, בניצוחו של ז. דורמאשקין.

כן היו מופיעים מוסיקאים בודדים פעם בפעם בקונצרטים אינדיוידואליים לפסנתר, כינור וזמרה. גם בית־הספר למוסיקה היה עורך הופעות פומביות של תלמידיו.

חולק גם פרס למוסיקה. את הפרס הראשון קיבל דורמאשקין בעד האלגיה שלו „לפוֹנאר"; את השני — הנער א. וולקוביסקי — בעד הניגון: „חרש, חרש, כאן צצים קברים"... היצירות שזכו לפרסים נוגנו בנשף־חגיגה פומבי, שנערך בתיאטרון הגיטו.

*

גם ציירים ופסלים יצרו בגיטו את יצירותיהם. הצייר יעקב שר צייר שורה שלמה של תמונות גרפיות: חצרות־הגיטו, חורבות־הבתים והמלינות. כן צייר תפאורות לתיאטרון. בחודש מארס 1943 נערכה באולם־ההמתנה של תיאטרון הגיטו תערוכת־אמנות בהשתתפותם של שר, רחל סוצקובר, הארדיכלית רוֹם (דוגמאות), וולק, דייכס, נוטאֵט (גלופות־עץ).

גם בין הילדים בבתי־הספר של הגיטו, בטכניון, בפנימיות, הופיעו כמה אמנים מחוננים. תמונות ופסלים יצר בגיטו זלמן באק, בן התשע, שעורר בשעתו תקוות גדולות.

סופרים, עתונאים ואנשי־מדע שנספו בוילנה בתקופת־השואה: לייב אופסקין, א. י. גולדשמיד, ד"ר י. גורדון, ה. גוטגשטאלט, ה. גליק, ד"ר אברהם גליקסמאן, א. י. גרודזנסקי, דוד האלברשטאט, ד"ר א. ווירשובסקי, נפתלי וויניג־רוזאֵ, משה זילבורג, שלום זירמן, חיים אריה חזן, מלכה חיימסון־באסטומסקי, חיים חיות, יוסף טפר, ד"ר דינה יפה, יוסקוביץ, חייקל לונסקי, ד"ר נפתלי ליבר, ראובן ליכטשטיין, חיים לוין, משה לוין, משה לרר, הירש מאץ, חיים סמיאטיצקי, נח פרילוצקי, ג. פלודרמכר, ד. פיינשטיין, אייזיק פרידקין, פרץ צוּנזר, בנציון קיט, דוד קארנו, עו"ד פנחס קון, ז. ה. קלמנוביץ, ה. קרוק, לייב רוזנטאל, לאה רודניצקי, ל. רובינוב, רוזנשיין, שמואל רובינשטיין, יצחק ריקלס, מרים רייזיו. שמעֶרל שאראפאן, זלמן שיק, מרדכי בצלאל שניידר, ישראל ראבון, משה שליט.

פעולות ספרותיות

נכתבו הרבה חיבורים ספרותיים; על־פי־רוב יומנים, תאורי מאורעות ואישים בגיטו.

רוצה אני לרשום את השמות, שהיו ידועים לי: חיים לוין, (עורכו של „ווילנער צייט") וא. י. גרודזנסקי (עורכו של „אווענט־קוריער" הוילנאי) היו כותבים יומנים — מיומו הראשון של הגיטו עד שהוצאו להורג.

ז. ה. קלמנוביץ׳ כתב באידית ובעברית שורה שלמה של חיבורים; ביניהם מחקרים ספרותיים, „הבעיות היהודיות לאור הגיטו", מאמר על „תולדות הספרות" של ד"ר צינברג, מסות על פרץ, אחד־העם ואחרים, וכן יומן באידית ועברית.

הירשקה גלילק חיבר את הימנון־הפרטיזנים „אל נא תאמר", „הס הלילה מכוכב" ושירים אחרים שעליהם הוענק לו פרס בגיטו.

ד"ר צמח פלדשטיין כתב מסות ספרותיות בעברית ובאידית על ה. לייוויק, ח. נ. ביאליק, י. ל. פרץ, אחד־העם; דמויות של אישים בגיטו, ציורים מחיי הגיטו והיה עורך את העתון „ידיעות הגיטו".

משה אולילצקי כתב באידיש (אי־אלה פרקים עברית) יומן מפורט של הגיטו, שבו נתן דעתו במיוחד לעבודה התרבותית, ובעיקר למערכת בתי־הספר.

ישראל דימנטמן כתב יומן עברי, שבו טיפל במיוחד בחיים הפוליטיים ובמחתרת של הגיטו. חיבר ספור עברי: „עד השער"; היה אחד מיוצרי הנוסח העברי של „היהודי הנצחי". הוא כתב באידיש דרמה מחיי הגיטו, שעליה הענק לו פרס.

אברהם סוצקבר כתב שורה שלמה של שירים, שעוררו הד חזק; ביחוד השיר: „ליטול את הברזל ביד". על שירו „ילד־הקבר" הענק לו פרס הגיטו.

לאה רודניצקה (קובנאית) כתבה פואימות על אבדנה של היהדות הליטאית; על אחת הפואימות שלה הענק לה פרס הגיטו.

שמרקה קאצ׳רגינסקי חיבר שירים עממיים, שהיו נפוצים בגיטו; „חרש, חרש...", „צעיר הוא הרוצה להיות צעיר" ואחרים.

לאו ברנשטיין כתב יומן ובו הרבה פרטים על „הפעולות" וההובלות לפונאר, וכן גם שירים ומסות ספרותיות.

חייקל לונסקי כתב כרוניקה יום־יומית של הגיטו, רשם עובדות ומאורעות שהיה שומע בשבתו בספריית־הגיטו.

הרמאן קרוק כתב יומן גדול של הגיטו, שהקיף את כל שטחי החיים; בכך עזרו על ידו מכרים רבים, שהיו באים במיוחד לספר לו ידיעות בשביל יומנו; מלבד זה כתב מסות ספרותיות.

לייב אופסקין כתב שירים, שנים מהם, „אנה תלך, היהודי מן המלינה?" ו„מדוע", היו פופולריים מאד.

לייב שפטל רשם הרבה פרוטוקולים על ההוצאות מן הגיטו, אסף חומר היסטורי וכתב חיבור על החסידות.

הבמאי בלאכר היה מאסף תמונות ומאמרים וצרף אליהם רשימות על כל בימאי מוילנה שנשמד.

ד"ר הלר הכין ספר: „וילנה הישנה והחדשה" ובו סטטיסטיקה מפורטת של היהודים שהוצאו לפונאר. את החיבור הזה הזמין יעקב גאנס, שצריך היה להמציאו לשלטונות הגרמניים, למען ידעו, כמה יהודים היו בוילנה לפני הגיטו וכמה נשארו עוד בגיטו.

גפתלי ויניק־רוזה כתב מסה על לייב ניידוס ועל המשורר העממי אליקום צונזר והתחיל לכתוב חיבור גם על משה קולבאק ויעקב גלאטשטיין.

טרטקובסקי כתב יומן בעברית.

סאליה ואקסמאן חיברה בפולנית דרמה מחיי הגיטו.

ה. גוטגשטאלט כתב מאמרים ספרותיים.

עורך־הדין פרואימצ'יק רשם ביומנו פרטים רבים על משטרת־הגיטו, ובעיות משפטיות של הגיטו.

ד"ר לאזאר אפשטיין כתב יומן מדויק מאד ובו לוחות סטטיסטיים על הפעולה הסניטרית בגיטו, וכן פואימה על חיי הגיטו.

ד"ר יצחק רוצ'ניק חיבר ספר על מחלות־העינים.

ד"ר זלקינדסון, הבן, הכין חיבור מתמטי גדול.

כתריאל ברוידאול. רוזנטל כתבו הרבה נוסחאות להצגות־הגיטו. את שיריהם היו מזמרים הכול בגיטו, מגדול ועד קטן.

ד"ר וולקוביסקי כתב פולנית את הנוסח הראשון של השיר „הסו, הסו, לבבות בוכים" *). ש. קאצ'רגינסקי עיבדו עיבוד פיוטי ביידיש („שטילער, שטילער").

אני כתבתי יומן, פרקים עברית ופרקים אידית; תארתי בו בעיקר את החיים התרבותיים, צבוריים, סניטריים וכלכליים של הגיטו; ספר בשם „תנאי־החיים הסניטריים־היגיאניים בגיטאות לפנים", וכן גם „אנשי רפואה יהודים בגיטאות לפנים".

האחות הרחמניה טייטל גרנאדיר רשמה רשימות מן העבודה הסניטרית היום־יומית.

ד"ר גלמאן תרגם מאנגלית ליהודית ספר על בקטריולוגיה.

---

*) Cicho, cicho, serca placza.

ישעיה גוזנטהייט כתב חיבורים מדעיים על החיים המדיניים בעולם לאחר המלחמה.

האלברשטאט כתב מאמרים ופרקי זכרונות.

פרץ צונזר כתב מסות ספרותיות.

גרישא שור היה כותב ברוטית יומן מחיי היהודים בחטיבת ה.ק.פ.

היכן הם עתה כל החיבורים הללו?

בין הילדים ובני הנעורים הופיעה שורה שלמה של מחוננים. מביניהם הריני נזכר בשם שמעון בומס, נער בן שתים־עשרה, ופרץ, נער בן שלוש־עשרה מלודז'.

הרבה שירים נוצרו על־ידי מחברים, ששמותיהם נשארו בלתי ידועים. את שיריהם היו מזמרים כשירי־עם של הגיטו.

כמיסמכים של חיי הגיטו ובעיקר של חיי־התרבות בתוכו ישמשו, מלבד האספים של המוזיאון ושל הרמאן קרוק, גם מאתים המכתבים שהליטאית אנה שימאיטה הצפינה בסמינר־יון לליטואניסטיקה בוילנה. המכתבים נכתבו בשנות 1941—1943 מן הגיטו אל א. שימאיטה, שנמצאה מחוץ לגיטו. מחברי המכתבים הם ישראל דימנטמאן, מרים ברנשטיין, ד"ר יעקוב מובשוביץ', סאליה ואקסמאן, חנה אברמוביץ'. דינה אברמוביץ', פרץ צונזר, סוניה טרומפיאנסקה, אולה ברמאן, גלה ברמאן, לובה לויצקה, בוג־ראנסקי (ממשרד העבודה בגיטו) וטילה טיקטין (מורה וילנאית ידועה).

כן נוסדה „הוצאת ספרים של גיטו וילנה", כלומר אוסף כל הכתבים הספרותיים שנכתבו בגיטו. הסופרים קיוו כי לאחר השחרור יופיעו כל הכתבים הללו ב„הוצאת גיטו וילנה".

אגודת־הסופרים היתה מאספת גם יצירות ספרותיות בשביל „קובץ של גיטו וילנה", שצריך היה להיות מוקדש לבעיות־גיטו שונות, וכן גם לדברי־ימיהם של מוסדות הגיטו.

ידיעות הגיטו

הבטאון הרשמי של הגיטו היה מכונה „ידיעות הגיטו". הוא היה נדפס במכונת־כתיבה יהודית בכמה עשרות טפסים, שאותם היו מחלקים בין מוסדות־גיטו שונים ותולים במקומות, שבהם מתכנסים הרבה אנשים: בחצר־הגיטו, במרפאה וכדומה. „ידיעות־הגיטו" היו מופיעות כרגיל ב־6—8—10 עמודים, עתים היה מספר העמודים מגיע גם עד ל־16;

העורך היה ד"ר צמח פלדשטיין. משימה קשה היתה זו בשבילו. העתון

נבדק קודם ע"י צנזורה של משטרת־הגיטו. נחוץ היה להיזהר בכל מלה, בכל ידיעה. אף־על־פי־כן היה מתחכם לכתוב מאמרים ראשיים, שבהם יוכל למסור לקוראיו בשפת־רמזים את מצבי־הרוח והתקוות השוררים בגיטו. הצבור ראה את העתון כראות הוצאה רשמית, „קאזיאַנע"; אף־על־פי־כן היה קורא אותו, כי בו אפשר היה למצוא חדשות שונות מחיי הגיטו, קבועות במדורי־העתון השונים: מועצת־היהודים, המשטרה, מחלקת השיכון, מחלקת־התזונה, בית־החולים, עניני הבריאות, עניני בתי־הספר, תיאטרון, אספורט, פלוגות־העבודה, טפול סוציאלי, ועד־העזרה וכו'.

הרמאן קרוק היה מסייע בחיבורן ועריכתן של „ידיעות־הגיטו".

דואר הגיטו

למחלקת התרבות היה מצורף גם משרד הדואר בגיטו. מתחילה היו שולחים מכתבים מגיטו מס. 1 לגיטו מס. 2. הדבר נמשך זמן קצר למדי; הגיטו מס. 2 חוסל.

הודעה מאת יעקוב גאַנס הודיעה פתאום: אפשר לשלוח מכתבים לגיטאות אחרים, אפשר לקנות גלויות. ואמנם, כעבור זמן קצר התחילו זורמים מכתבים לגיטו וילנה. הנתקבלו באיזה מקום המכתבים, שנשלחו מגיטו וילנה — לא ידוע לי. מנהלו של משרד־הדואר בגיטו היה ד"ר צמח פלדשטיין. שם, במשרד־הדואר של הגיטו, .תודעתי אליו. הוא הראה לי מכתבים מגיטאות שונים, שבהם סופר, כי ממקומותיהם נשלחו מסעות של פועלים יהודים לחבל וילנה. נמסרו שמות־המשפחה וכן גם ימי־המשלוח ונשאלה השאלה אם ראו אותם, את המסעות הללו.

מן המכתבים נודעו הובלות־האנשים ההמוניות, המבוצעות בפולניה כולה — ונתעורר חשד, כי לפונאר מובילים להשמדה יהודים מחלקיה השונים של המדינה הגרמנית.

לאחר זמן חדלו להגיע מכתבים לגיטו; יעקוב גאַנס הביא אז כמה עשרות גליונות של „הצלב האדום" ובהם נשלחו אגרות קצרות, של עשרים וחמש מלים, לארץ־ישראל ולאמריקה.

במקרים נדירים, לכשהיו נופלים לידיהם של שוערים הומניים מכתבים, שנתקבלו לפי כתבות ישנות, לאנשים שהתגוררו פעם בבתים הללו, היו הם שומרים עליהם ומעבירים אותם לגיטו. מתוך אחד המכתבים הנדירים הללו שהגיע לידיה של הגברת רייזין, נודע, כי שורה שלמה של יהודים, שהוצאו בידי הסוֹביֶיטים, נמצאים בטהראן או בארץ־ישראל. נתגלגלה כמו כן לגיטו, על־ידי „כתובת ביתית", גלויה כתובה גרמנית מאת המשרד הארצישראלי בקושטא, שבה הודיעו לגברת חסיה אבסטפלד־האלברשטאט, כי בעלה אבסטפלד שלח לה העתק־תצלום של סרטיפיקט, ושעליה להרשם

ב„צלב־האדום" לשם עליה לארץ־ישראל. המכתב הזה נדד ונמסר מיד ליד. סרטיפיקט! ארץ־ישראל! משרד ארץ־ישראלי! מכתב מעולם האמת! — איש לא האמין לכך. אחר־כך נתקבלה גלויה מאותו אבסטפלד גופא וכן גם העתקת־התצלום. יעקוב גאַנס יעץ לה לאשה לעבור על־כך בשתיקה, לבל תגיע הידיעה לאזני הגסטאפו, העלול לחשוד בה כי היא עוסקת בריגול.

בתקופה האחרונה היה משרד הדואר בגיטו עוסק במשלוח מכתבים מן הגיטו למחנות־העבודה שבסביבה; פעולתו האחרונה היתה לשלוח אל קרובי־המשפחה שבגיטו את המכתבים עם דרישות־השלום הראשונות מאת האנשים שגורשו לאסטוניה.

הצגת „היהודי הנצחי" בתיאטרון הגיטו

המשתתפים בתיאטרון העברי של הגיטו: א. פסקר, פ. קליינפלאַץ־יפה, מ. סמול־גובסקה, א. ראַזו, ז. קורגאַן, ש. שימאַץ, מרים ברנשטיין, א. קומפיאַנסקי, ח. סטראַשון, א. קאַרפינקס, י. אונגר, ריווקינד, ד. ברנשטיין, ג. גרשטיין, ב. שאַראַל, גיטה מולר, י. טריגובוב, י. קושינסקי, ח. סטראַשוו, פ. דורמאשקין, ס. קורגאַן, ד. זייף, שפרה דבורז׳צקי, ח. פוליטאַצקי, י. ברקמן.

אישים

ז. ה. קלמנוביץ'

חרישי התהלך בסימטאות הצרות של גיטו וילנה, הסופר היהודי הצנוע, המרוכז בתוכו והמוזר בהליכותיו ובמנהגיו — זאֶליג הירש קלמנוביץ'.

בימי השואה עשה את חשבונו האישי וחשבון האומה. אהבה אין־סוף לעם הטובע בתהום חיי הגיטו, התפלאות מלאת התלהבות לכל הניצוצות

ז. ה. קלמנוביץ'

הקדושים שנתגלו באנשי הגיטו, ולקח אכזרי מימי המצוקה — עשו אותו נביא גיטו וילנה.

*

נולד בקורלאַנד, בעיירה גולדינגאַן, ב־30 לאוקטובר 1881. אביו היה רוכל, אמו — פועלת בבית חרושת למחטים.

עד שנת ט"ו לחייו למד בישיבה, ורק ב־1911 קיבל תעודת בגרות בתורת אֶפסטאַרן, ואח"כ סיים את המכון ללימודי השפות השמיות בפטרבורג.

בשנת 1906 התחיל לעסוק בעבודה ספרותית באידיש, ומאז לקח חלק פעיל בספרות אידיש בפטרבורג, קובנה, מינסק, ברלין, ריגה.

משנת 1926 — מורה לספרות עברית ולנ"ך בגימנסיה העברית בפוניביז, (ליטא).

ב־1929 עבר לוילנה, והיה בין מייסדי ומנהלי המכון למדעים ייוו"א.

זליג הירש קלמנוביץ׳ היה יהודי עניו ונחבא אל הכלים. חבריו קראוהו בשם „קלמן׳קע״; לא אהב את הפירסום, ולכן לא היה ידוע בחוגים רחבים, אולם הוא היה בלשן מעמיק והיסטוריון. תרגם לאידיש את „מלחמות היהודים״ ליוסיפוס פלביוס, „תולדות היהודים בימי הבית השני״ (ע. שירר), „תולדות העולם״ (של ה. ג. וֶאלס). פעולה ספרותית רבת־ערך הוא תרגומו המעולה של ספר דברי ימי ישראל לדובנוב.

עם פרוץ מלחמת העולם ב־1939 נשאר בוילנה. כשבאו הסוביטים נאלץ לעזוב את עבודתו בייוו״א והוא עבר למלאכת מגיה בבית־הדפוס של קלאַצקין.

*

בן ששים היה קלמנוביץ׳ בשעה שהובילונו לגיטו. בימי המצוקה ההם נטל על עצמו יעוד לאַמץ את הלבבות בגיטו ולטפח מרי רוחני של ירושלים דליטא בימי אבדנה — ונעשה לאחד מעמודי התווך של חיי התרבות בגיטו.

הוא הקים את אגודת הסופרים היהודים ואת „בית־התרבות״ בגיטו (רח׳ סטראשון 6) והיה מרביץ תורה ברבים במסיבות הספרותיות של אגודת הסופרים, אגודת המורים, ה„ברית העברית״, „החברה המדעית העברית״.

בגיטו כתב יצירות ספרותיות באידיש: „השקפת י. ל. פרץ על ספרות אידיש״, „שאלות ראשיות של ספרות אידיש במהלך התפתחותה״, ובעברית: השקפות אחד־העם על הספרות העברית.

מימרה היתה שגורה בפיו: „יידן פאלט ניט אריין אין עצבות״, (יהודים אַל תשקעו בעצבות...).

פועלים יהודים שעבדו מחוץ לגיטו, גנבו פעם והביאו לו במתנה ספר עתיק. אז בא קלמנוביץ׳ לישיבת מחתרת וקרא מהספר:

„אסור לו לאדם לשקוע בעצבות, כי עצבות גורמת לביטול־היש. ואף בשעות רעות ונואשות בחייו של אדם, אַל ישקע בעצבות, כי עצבות זוהי כפירה בעיקר״. —

— אתם מבינים! עצבות זהו ביטול היש... והלא זה רצונו של הגרמני: לא רק להמית אותנו, אלא גם לבטל את היש שלנו לפני המוות... — ואם כן, להכעיס לו, ואם גם מר גורלנו פי כמה — נזכור: לא לשקוע בעצבות, יידן פאלט ניט אריין אין עצבות — —

כך דיבר, כמנהגו, במשפטים מקוטעים, כסח לעצמו.

*

בימי נעוריו השתייך ז. קלמנוביץ׳ לתנועה הציונית הסוציאליסטית. היה בין מנין החברים הראשונים של האגודה „חירות״, שנוסדה בברלין ע״י נחמן סירקין. רוב ימיו היה „פולקיסט״; בפולקיזם ראה גישה ליהדות הכוללת

את שלימות היצירה היהודית בכל הדורות: הוא יסד בתי־ספר חילוניים באידיש, והוא עצמו היה קשור בכל נימי־נפשו במסורת העברית.

ערב פרוץ המלחמה ביקר בארץ ישראל. ברל כצנלסון הציע לפניו שיקדיש את כוחותיו לארכיון העבודה בא"י. רצה קלמנוביץ' להימלך עם אשתו, שב לוילנה, ובינתים פרצה המלחמה.

בגיטו וילנה חלה בו תמורה נפשית עמוקה, הוא הגיע להשקפות ציוניות חותכות, אכזריות, והיה מפרסמן בשעת הרצאותיו הפומביות.

הוא היה מתחרט בפומבי על בזבזו את כוחותיו למען הקים את התרבות היהודית במקום שצפוי לה אבדון. הוא הוכיח את עצמו, על אשר לא הלך עם אלה, אשר קבעו עוד לפני הרבה שנים את הפרוגנוזה היהודית.

*

זכורני מסיבה ספרותית בגיטו. אחד הנואמים אמר על קלמנוביץ', שהוא הנו „השומר של ייוו"א בוילנה" — —

— לא, לא שומר — אלא קברן — —

דבריו עוררו סערה של השתוממות: בין המסובים היו הרבה סופרים ששיתפו אתו פעולה בייוו"א שנים רבות, וידעו שקלמנוביץ' עוסק בהצלת ספרי ייוו"א והבאתם לגיטו וילנה.

קלמנוביץ' עמד וטען בקול נרגז:

— „כן, קברן, קברן. עזרתי לבנות בנין־תרבות, המובל אלי קברות. רציתי להיות סופר וחוקר דברי־הימים בבית־עלמין, ובני הלך והיה לפועל, „אַ פּאסטוך" (רועה) בארץ ישראל. אותי יובילו למוות של כלימה, ובני יחיה כאדם, וימות כאדם.

דומית מוות שררה אז בחדר — —

*

וזכורני עוד מסיבה ספרותית בגיטו (ברחוב רודניצקי 6, במעונו של ראש־הגיטו יעקב גאַנס). הנושא: „מי הוא יהודי?". היה ויכוח חריף. בין המשתתפים ז. קלמנוביץ', ד"ר צ. פלדשטיין, המשורר ישראל דימנטמאַן, גוטגשטאַלט וכו'.

גוטגעשטאלט (חבר פעיל מה„בונד") אמר:

— וכשאני שומע שמפציצים את וארשה, תאחזני בכיה של עוית — — הפסיקו קלמנוביץ'.

— וכשמפציצים את ירושלים? — —

וטרם הספיק גוטגשטאלט לענות לו, קפץ אחד המסובים, חבר לו לדעה ואמר:

— אַרט עס מיר, ווי די קאץ, (זה איכפת לי, כלחתול — —).

קלמנוביץ' נרתע ממקומו, רץ אל האיש באגרופים מאיימים וצעק:

— מה אמרת? מה אמרת? אין לי מקום בד' אמות שלך.
ורץ אל הדלת.
בקושי רב עלה להשקיטו ולשכנע אותו, שהלה לא נתכוון למה שאמר, אלא סתם נפלטו דברים מפיו.
סיפרו במחנות, כי כשהובילו את קלמנוביץ' למוות, צעק:
— „אני לועג לכם, איני ירא מפניכם! יש לי בן בארץ ישראל" (בנו במרחביה).

במחנות קיבל באהבה את חיי הצער והיסורים, היה חלש ולא יכול היה ללכת לעבודה פיסית, לכן נתמנה מנקה מחראות המחנה. בשקט מילא את עבודתו והיה אומר לידידו:
אני נושק את צואתם של ישראל עם קדושים!

במחנה הריכוז נפגש עם משה לאראר, זה אשר תפס את מקומו ב־1940, בתור מנהל „ייוו"א", מטעם הסוביטים. קלמנוביץ' לא שכח לו גם בגיטו את צעדו זה, ולא דיבר אתו. אולם כשחלה לאראר בדיזנטריה, טיפל קלמנוביץ' במסירות, ניקה את צואתו, וחילק אתו את מנת האוכל הזעומה, וכשמת — הביאו קלמנוביץ' לקבורה ואמר „קדיש".
במחנה תששו כוחותיו של קלמנוביץ', והוא נפח את נשמתו הטהורה — ועלה בעשן — — —

ד"ר צמח פלדשטיין

אחד הנואמים והעסקנים התרבותיים הפופולריים ביותר בגיטו היה ד"ר צמח פלדשטיין, שמוצאו מליטא; הוא נולד בניישטאט, למד בברלין ובברן, היה מורה בגימנסיה היהודית של קרינסקי בוארשה, יסד גימנסיה יהודית במינסק; אחר מלחמת־העולם הראשונה חזר לליטא, ששם היה מנהלה של הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. השתתף יחד עם שאול צ'רניחובסקי במשלחת „תרבות" לאמריקה, ביקר בארץ־ישראל בשנת 1935 ופרסם שורה של תאורי־מסע בעתון הקובנאי „יידישע שטימע"; חוץ מזה פרסם הרבה מאמרים על הספרות היהודית והעולמית; מרצה ידוע־שם.
בגיטו היה עובד מתחילה בדואר הגיטואי. אחר־כך התמכר בהתלהבות לעבודה התרבותית. הופיע בהרצאות רבות באגודת הסופרים, בהסתדרות המורים, באולם הפועלים ובמועדון הנוער. פעל הרבה מאד לטובת „ברית עברית" ו„חברה מדעית עברית". תרגם לעברית את „אאידה" בשביל

המקהלה העברית. כתב זכרונות מן הגיטו, רשימות על דמויותיהם של אישים בגיטו, ספריט על אחד־העם, ח. נ. ביאליק ותיאודור הרצל.

הוא היה העורך של „ידיעות הגיטו" וסבל הרבה מזה שמוכרח היה לפרסם רק „ידיעות רשמיות" פושרות, שנבדקו תחילה על־ידי גאַנס. אף־על־פי־כן היה טורח להכניס לתוכן יותר חדשות ואפילו ספרות, מסות־אמנות וכן גם מאמרים נוחים לקריאה.

הוא היה אחד המרצים הנלהבים על ה. לייויק ואהב לצטט את דבריו. גם במחנות לא הפסיק ד"ר צמח פלדשטיין את כתיבתו. (ובעת שלא היו בידו נייר ועפרון, היה מתכנן בראשו עבודות ספרותיות ועל גבי אצטבת־העץ היה מחבר שירים עבריים ויהודיים).

במחנה דאוטמרגן, נחלש מאוד. פעם ציטט לי בית משירו של ה. לייויק.

— הטה אזנך ורד לסוף דעתי:
זעסט עס לעשן זיך
די ליכט שוין אויס, נאר איין־און־איינציק ליכט
דאס לעצטע פינקלט נאך, און באלד וועט אויך
דאס לעצטע זיך פארלעשן *

העמדתי פנים כאילו אינני מבין ושאלתיו:

— מה שייכות יש לזה ולמחנה־הריכוז?

פעם, ביום כפור קשה, בשעת מיפקד המחנה, אמר לי:

— יודע אתה, היום נזכרתי בחרוז מ„קומדית־הגאולה" של לייויק:

אויפן הייסן מדבר זאמד איז אויסגעקריצט געוועז מיין גורל
מיין גורל איז געבאַט פון דורות.
אבער רחמים קומט מיר ניט. **

התדע, עלה על דעתי רעיון חדש על „קומדית הגאולה"; אחר השחרור אכתוב עליה מסה שלמה.

---

* רואה אתה, כבים הם כבר
הגרות, רק נר אחד ויחידי,
האחרון עודו נוצץ, אך במהרה
כבה יכבה גם האחרון — — —

** על חול המדבר הלוהט חרות היה גורלי,
גורלי הוא — צו הדורות:
אבל רחמים — אינם מגיעים לי,

הדבר היה כבר בשנת 1945, למחרת היה יום־הסיוט של הולכת ערומים למחנה־המרחץ, שלזקנים ולתשושים לא הספיקו הכוחות לכך, וביניהם היה גם ד"ר צמח פלדשטיין.

מירה ברנשטיין

אחת המחנכות ועסקניות־בתי־הספר היהודיות המפורסמות בוילנה. מוצאה ממשפחת א. ליברמן, עורך ה„אמת"; פעילה בחוגים הקומוניסטיים.

צנועה, עממית, לבבית, בעלת מרץ גועש וים של אהבה לתינוקות; פעלה הרבה מאד בהקמת רשת בתי־הספר בגיטו ובקביעת קשרים לבביים בין המורים והילדים. היתה מכובדת ואהובה מאד על הילדים שהעריצוה ממש.

היתה פעילה גם בשטח הסוציאלי בתור חברת הנשיאות של ועד־העזרה הצבורי בגיטו. היא היתה „הנשמה החיה" של הופעות בתי־הספר בגיטו; הכינה הצגות „האנשים כלם אחים", „הוה מקפיד בנקיון" וכו'. היא הכניסה התלהבות לתוך עבודתם של מועדון־הנוער ומועדון־הילדים.

לייב אופסקין

נולד בשנת 1908, בוגר של סמינריון־המורים היהודי בוילנה.

איש עממי שוקט ולבבי; מורה עממי יהודי בעל כשרון משורר עמוק, חוש ער לעבודה ריאלית, שנתגלה בפעילותו בתור סגן־הנשיא של ועד־העזרה הצבורי. הוא חיבר שורה של שירים, שהשאירו רושם חזק בגיטו: „מיוגע", „למותו של המורה גרשטיין", „איך אפשר לשכוח", „עשרה אחים" וכו'. את שירו „היהודי מן המלינה" היו הילדים מזמרים במקהלה. שירו „עם שחר" („באגין") הוכתר בפרס־הגיטו. הוא היה חבר פעיל של המפלגה הקומוניסטית, היה לו רגש עמוק לאוצרות התרבות העברית ולמסורת היהודית. חבר של ארגון הפרטיזנים המאוחד. נפל בחטיבת ה.ק.פ. ביולי 1944.

בעת שוילנה שוחררה והפרטיזנים היהודיים נכנסו אל החומות של ה.ק.פ. מצאו על־יד גופו המת מחברת מלוכלכת בדם ובה שיריו של המשורר.

משה אוליצקי

מן המורים ועסקני־התרבות הקשישים בגיטו. בן ששים. אני זוכר אותו עוד משנת 1916, בימי הכיבוש הגרמני הראשון של וילנה. הוא היה אז ממורי הראשונים לעברית ולדברי ימי ישראל.

ביחד עם ד"ר שבתי אפשטיין, חיים אריה חזן, מ. ב. שניידר, וא. י. טריווש ואחרים יסדו את הגימנסיה העבריה הראשונה בתפוצות הגולה.

אחר־כך היה מיסדו ומנהלו במשך שנים ארוכות של בית־הספר העממי „תרבות" בוילנה, על שמו של ד"ר ש. אפשטיין. במשך עשרים שנה היה מזכירה הראשי של אגודת המורים העברים בוילנה. כל פעם שהתרחשו בוילנה הופעות משותפות של המורים היהודיים מבתי־הספר השונים, כגון הצהרות בקהילה, שביתות וכדומה — היה משה אוליצקי מרכז אותן תמיד יחד. היה ידידה הנאמן של ארץ־ישראל העובדת ובימי הבחירות לקהילה ולמועצת־העיר היה שמו מתנוסס תמיד ברשימות של פועלי־ציון־התאחדות.

משה אוליצקי

איש מלא וגדוש ידיעות בתחומי הספרות העברית והיהודית, בהיסטוריה היהודית והעולמית. יהודי שהיה כעין מעין מתגבר של חריפות וחידוד.

בגיטו — היוזם של בתי־הספר, מארגנה הראשון ומנהלה של מערכת בתי־הספר, מרצה הרצאות באגודת־הסופרים, בארגון־המורים, בברית־העברית, בחברה המדעית העברית. למן יומו הראשון בגיטו כתב יומן (באידית ופרקים בעברית) מלא וגדוש הערות סוביקטיביות והערכות חריפות של מאורעות ואישים בגיטו. בעיקר היה היומן מוקדש לחיי התרבות של הגיטו. גם בגיטו לא ניטל ממנו חוש ההומור והחריפות שלו, וכאילו מתוך כוונה לשכוח ולהסיח את הדעת מן המציאות, היה מרצה הרצאות באידית ועברית על ההומור אצל היהודים בכל התגאים.

איש בעל מוסריות גבוהה, היה מרבה לדרוש מעצמו ומזולתו, לא ידע עיפות בעבודתו, שהיה מקיימה בעקשנות ושכחה עצמית.

בגיטו נפטרה אשתו, אסתר, אחת המורות העממיות הראשונות בוילנה. היתה הלויה רבת־עם עד לחומת הגיטו. אח"כ נסע הארון לבית־העלמין ללא מלוים. אנו נאלצנו כולנו לשוב. משה אוליצקי מביט ומתבונן על סביבו, כאילו מבקש הנהו לחרות בזכרונו את תמונת המלוים. לשאלת מבטי האלם הוא נענה בהתלוצצות עצובה:

— מביט אני בהלויה ורואה לאיזו הלויה הייתי אני זוכה אילו מתי בגיטו. אבל אני לא אזכה לכך — — —

אחר־כך אחזני תחת זרועי ואמר חרש:

— עוצה עצה, כיצד להחביא את היומן — — —

ידוע לי כי הצליחו להוציא מן הגיטו חלק של יומנו. (היכן הוא?).

ופעם, בשעת הפסקה בין השעורים, עת שהילדים בחצר התחילו מרקדים במעגל, שאלני:

— רואה אתה כיצד הילדים מרקדים? עינך שמחה למראה? מחבב אתה את הילדים? להוי ידוע לך: כולם יספו — — —

משה אוליצקי נספה בשעת חיסולה של חטיבת־הבתים „קיילים", בשנת 1944. מספרים כי מאז ללכת לאשר הוליכוהו והומת ביריה על מדרגות הבית. — — —

הרמאן קרוק

פעילות תרבותית, זריזה, בעיקר בשטח איסופו של חומר היסטורי, פיתח בגיטו וילנה הרמאן קרוק.

נולד בשנת 1897 ב פ ל ו צ ק שבפולניה. בשנת 1916 נצטרף למפלגה ס. ד. ק. פ. ל.. בשנת 1921 הוא מתקשר עם „צוקונפט" ואחר־כך עם ה„בונד".

הוא עובד במועצה המרכזית של האגודות המקצועיות. ואחר־כך הוא נוטל לידיו את הנהלת „ספרית גרוסר". בה בעת הוא פעיל כסופר ועתונאי.

בגיטו וילנה נכנס למשטרת הגיטו בימים הראשונים להיוסדה וכעבור ימים מספר עזבה. הוא היה אחד ממארגני אגודת־הסופרים, ספרית־הגיטו וארכיון־הגיטו. היה פעיל מאד במכון המדעי של הגיטו, ריכז סביבו חבורה גדולה למדי של אנשים שרשמו גביות־עדות מפיהם של הנמלטים מן השחיטות, והיו מסייעים על־ידו בצבירת מסמכי־גיטו שונים, פרטיכלים, מודעות של מועצת־היהודים ושל המשטרה, וחומר סטטיסטי מכל מחלקותיהם של מוסדות המועצה היהודית. לעתים קרובות הוא מרצה הרצאות על בעיות תרבות, מסייע להציל את אוצרות־התרבות היהודיים של „ייוא" כותב כרוניקה מפורטת של הגיטו. את החומר הרב, הרב מספור, הוא שומר בארגזי פחים, במלינות מיוחדות, שבשעתן לא היו ידועות אלא ליחידי סגולה. פעיל הוא בהנהלתה של הסיעה הבונדאית בגיטו, חבר בועד־העזרה הצבורי. הוגלה לאסטוניה, שם הוא כותב יומן. נספה בשעת השחיטה בקלוגא ביום 19 בספטמבר 1944.

נפתלי וויניק־רוזה

נפתלי וויניק־רוזה היה מן המבקרים והפולקלוריסטים היהודיים המעניינים והדקים ביותר בפולניה.

נולד בטארנא שבגליציה, ביום 16 לפברואר 1897, למד פילוסופיה וספרות סלאבית בקראקוב ודברי־ימי האמנות בוילנה.

השתתף בעתונים של פועלי־ציון „ארבעטער צייטונג" ואחר־כך ב„ארבעטער ווארט", „אונזער ווארט", „ליטעראריש בלעטער", „סאציאלע מעדיצין". כתב שורה של מסות על הספרות היהודית והעולמית, וכן גם מאמרים על הפולקלור היהודי.

בימים הראשונים להקמת הגיטו נכנס למשטרת־הגיטו, מבלי לחזות מראש למה עתידה זו ליהפך. עומד היה בקרן־רחוב של הגיטו ומכוון את האוכלוסיה שתהא מהלכת בסדר הקבוע. ביום־הכפורים תש"א, לאחר שכינס יעקוב גאָנס אספה של שוטרי הגיטו והודיע להם על פעולת־ההעברה מגיטו מס. 1 לגיטו מס. 2, מסר נפתלי וויניק לכל מי שיכול, לבל יאמינו למשטרת הגיטו ולבל יקיימו את פקודותיה.

מיד לאחר־כך עוזב הוא את משטרת־הגיטו, בורח מן הגיטו, עובד בחטיבת־עצים בעיירה הקטנה סויר שברוסיה הלבנה; הוא חוזר אל הגיטו, ששם הוא חי עם משפחתו בדלות קשה, ממש ברעב.

הוא מתחיל בהוראת הספרות היהודית והמדע הארצישראלי בבתי־הספר העממיים שבגיטו, כותב חיבור ספרותי גדול למדי על לייב ניידוס,

פותח בכתיבה על יעקוב גלאטשטיין; מאסף פולקלור גיטואי. היה פעיל בברית הסופרים והאמנים היהודיים והרצה שם, בגיטו, באולם של מועדון הפועלים, את הרצאתו על אליקום צונזר.

היה אדם שקט וצנוע, שהיתה לו גישה ידידותית אל כל אחד ואחד.

הוא גורש אל המחנות שבאסטוניה. חבריו למחנה מספרים ביראת־הכבוד על חייו במחנות־הריכוז. שם, במחנה נארווה, נספה בשנת 1944 מרעב ותשישות.

נפתלי וויניק־רוזה

ישראל דימנטמאן

ישראל דימנטמאן, מורה וסופר, היה אחד מעמודי־התוך של העבודה התרבותית והחינוכית בגיטו.

היה חבר טוב, לבבי וגועש מרוב מרץ.

נולד בואנגרוב, בסביבת וארשה, בשנת 1904, במשפחת חסידים; גמר את הגימנסיה העברית בקובנה ואחר־כך למד פילוסופיה והיסטוריה באוניברסיטה הקובנאית. היה מורה בערי־השדה וגם בבתי־הספר העבריים של קובנה. השתתף בעתונות העברית של ליטא; בעיקר היה כותב על בעיות פדגוגיות („משעולי החינוך" בקובנה). היה חבר במרכז „תרבות" ובועד המרכזי של „המורה" בליטא.

בשנת 1932 פרסם בריגה רומאן ברוסית בשם „Накануне" („בטרם"), שבו הוא מתאר את הזמנים שלפני מלחמה מתרגשת לבוא.

בשנת 1936 הוא יוצא בראש סיור־מורים לארץ־ישראל ומדפיס שם את רשמיו ב„דבר". בשנת 1938 הוא מפרסם מסה בשם „ערכן החינוכי והאמנותי של מעשיות" בכתב־העת הליטאי למורים מתקדמים „תרבות וחיים" („גיויא־נימוס איר קולטורה").

לכשנספחה וילנה לליטא הוא בא לוילנה, שבה הוא נעשה למנהלה של גימנסית „תרבות". בגיטו הוא מפתח פעילות זריזה מאד, מתחילה בתור

ישראל דימנשטין

מורה לעברית בבתי־הספר של הגיטו ואחר־כך בתור מנהלה של כל רשת בתי־הספר; הופיע בהרצאות רבות ביהודית ועברית באגודת הסופרים, במועדון־הפועלים, באגודת־המורים, בברית־העברית, במועדון־הנוער ובמוסדון־הילדים. חבר ההנהלה של אגודת־הסופרים, של „הגג" הציוני, של הנהלת פועלי־ציון־התאחדות; היה אחת הדמויות המרכזיות של החיים הצבוריים בגיטו בכלל ושל המחתרת הציונית בפרט.

ישראל דימנטמאן היה אחד ממתרגמי „היהודי הנצחי" לדויד

פינסקי, על מנת להציגו בתיאטרון־הגיטו העברי, שהוא היה „הנשמה החיה" שבו. כתב נובלה עברית „עד השער", שעליה הענק לו פרס־הגיטו, וכן גם דרמה מחיי־הגיטו ביהודית, שעליה הענק לו שוב פרס מטעם אגודת־הסופרים. בגיטו כתב יומן עברי, שבו היה מתעכב ביחוד על הפעולה התרבותית שבגיטו.

גורש לאסטוניה, למחנה־הריכוז קלוגאוגה. שם כתב שוב יומן מחיי המחנה. נספה בקלוגאוגה ביום הטבח, 19 ספטמבר 1944.

חזון המשורר בגיטו

בראשית, נראה היה הגיטו כעין עדר, שהכניסוהו וכבשוהו בצפיפות לתוך כמה סימטאות צרות; צללי־אנשים נטולי־עזרה, שרויים בפחד ובאימה, הרואים את המוות לפניהם. עדר שקוע ביאוש עמוק, ותקוף צמאון־חיים פרוע, עד שכל כבש עלול ליהפך חיה טורפת למשנהו...

ועת שנפתחו בגיטו בתי־הספר הראשונים ומאולמי החורבות הגיעה רינת ילדים, הרגישו האנשים שאף־על־פי־כן הנם מהוים מ ש פ ח ה.

ועת שהילדים מרקדים במעגלות — ואפילו על גבי תלי־החורבות... — הרי אנו אבא ואמא הגנו, אחים ואחיות, הבה נסייע אפוא לעשות פרח ולקלוע זר ליתום המרקד, הבה נזמר „צעירים אנחנו", באזניו של זה, שאת אביו הצעיר כל־כך הוציאו רק אתמול לעקדה...

בראשיתו היה הגיטו כעין אבן דוממת. כך הוא הדבר — וכך הוא מוכרח להיות. אתמול אתה — ומחר אני... בלי בכי — ובלי תקוה. ומה שמוכרח לבוא — ימהר ויבוא! ואני, ואתה — אין אנו יכולים לשנות כלום. הוליכה אפוא אותנו, גורל עיור, לתוך התהום השחורה! נטול נטלת מאתנו את כבוד האדם — הרינו בלי כבוד... לכשתיטול גם את החיים — אנו מחכים לכך — לילה לילה, מבלי לפשוט מעלינו את בגדינו... בלי בכי, בלי מחאה ובלי תקוה. אבן שחורה ומחרישה...

והנה הגיעה חגיגת־הילדים הראשונה בגיטו וילנה. ומפיו של תינוק מגיעות לאזנים מלים שלא נשמעו זה כבר:

ס׳ציט מיך, ווי כמארעס, צום ים, צו דעם שווארצן
טיפער צו אייך מיינע עלנטע ברידער.

...לבי נמשך אליכם, כעננים אל הים השחור,
לעמקי מעמקיכם, אחי הגלמודים!

ודממה שוררת באולם. והלבבות מאזינים... ודבר־מה קדוש ניצת בעינים הכבות: דורכשלאגן זאלן זיך אייערע טרערן! גרינגער זאל ווערן — און פרייער זאל ווערן! (תפרוצנה נא דמעותיכם! שיזקל לכם — שתהא הרוחה לכם!)

והדמעות פורצות להן דרך. והאולם בוכה, אבא, ואמא, והתינוקות והמורים.

האבן בוכה בכיה קדושה.

ומן הבמה מרעים קולו של תינוק, קול מלא בטחון:

איבערגיין וועלן די פינצטערע צייטן!

עבור יעברו ימי האפלה.

עבור יעברו ימי האפלה? היכול עוד לקרות פעם כדבר הזה? הכדאי לקוות?

ועין עם עין מחליפות מבט, בהבעת תמיהה ובשאלה, שבה כלולה כבר התשובה: חלוף יחלופו ימי האפלה!

אתה, יתום־הגיטו החיור, נבא לנו, ונחם ינחמנו־נא דבריך —

און פֿאר א זכר פון היינטיקע כמארעס

וועט אייך פארבלייבן א נייער „על נהרות"

וואס ער וועט הימל און ערד איבערקערן — — —

גליקלעך איז דער און געבענטשט זאל דער ווערן,

וואס וועט פארהיילקן אייערע טרערן,

הייליקע צווייטוויזנטיערקע טרערן. *

והכל ראו לפניהם את ח. נ. ביאליק...

אז בא ח. נ. ביאליק אל הגיטו... והאנשים הרגישו בו, והם שמעו בקרבם את דברו.

אם דמעותינו הן דמעות בנות אלפי שנים — הרי אין אנו עדר עוד, ולא משפחה, אלא עדה!

הבה אפוא נבנה ונחיה בגיטו, על אפו ועל חמתו של השונא, כמו שחיה עדה, כמו שחי צבור. מחר יכול לבוא המוות — אבל היום חיה נחיה חיי עדת־ישראל, ואולי זכה נזכה עוד לימים טובים מאלה, עת שנצא לחפשי מן הגיטו עם אוצרות־הרוח שיצרנו בתוככי התהום.

* ולזכרן של אלו הענגות

ישאר לכם פרק חדש „על נהרות",

שהפוך יהפוך ארץ ורקיע — —

ברוך ומאושר יהיה זה שיופיע

שיקדש את דמעות־העינים,

דמעותיכם אלו — בנות־האלפים.

הביאו הילדים לתוך הגיטו את דבר הנחמה של ח. נ. ביאליק. והנוער הביא את קריאתו לנקמה:

וְאִם יֵשׁ צֶדֶק יוֹפִיעַ מְיָדְךָ!

והנוער הטיל את השאלה: האם צריכים ללכת ככה אל המוות, כמו שהיו הולכים עד היום? — — — והאם שומה עליהם ללכת ככה?

לֹא יָדַעְנוּ לָמָּה מַּתָּם — — —

וְעַל מִי וְעַל מָה מַּתָּם?

וכשאי־אפשר היה לדבר בגלוי, היו עורכים עצרות־ספרותיות, והמחתרת היתה מדברת אל הגיטו ב„שירי הזעם" — ובדברי „על השחיטה" אשר לח. נ. ביאליק:

יָרִימוּ נָא אֶגְרוֹף — וְיַתְּבְעוּ אֶת אֶלְבּוֹנָם...

והנה הגיעו ימים, וההתקוממות היהודית בגיטאות תבעה את העלבון...

הומור ופולקלור

התנאים המיוחדים של חיי הגיטו יצרו מונחים מיוחדים לגיטו, בדיחות של הגיטו, פולקלור מיוחד.

כבר נאמר לעיל, כיצד השתמשו במלה „מלינה" כשם וכפועל: „למלן" (להגניב), מלינאַ, „ממולן" (מוסתר). מושג דומה לזה היה למלה „אריינוואשעווען" (להרחיץ).

תפוחים קפואים — פירושם היה גרמנים שקפאו בחזית הרוסית.

כרוב מרוסק — חיילים פצועים קשה.

אקציה — הוצאה להורג.

טראנספורט — הוצאה להשמדה בכיוון לא־ידוע.

ה„מ"ם — מוראַר (בכדי לא לבטא במלואו שם טמא).

מספר־הכלב — הפחית הנושאת עליה מספר, שכל יהודי חייב היה לשאת על חזהו.

כן נוצרו שבועות מיוחדות, כגון „ולואי שאזכה כך להגיע לקבר־ישראל"... או: „כה אזכה וארא בחופש"...

היו משתמשים בפתגמים ואמרים כגון: הרי הוא יקר בעיני כתעודה הצהובה, או: הרי אין אני אני גורף־פיח (אינני מעשירי־הגיטו).

תפוחים! — מלה זו היתה קריאת־אזהרה, שמשגיח על העבודה מתקרב ובא. אחרים היו משתמשים בקריאה: „זעקס!" — „שש!". מן הגיטו הקובנאי חדרה לגיטו־וילנה קריאת־האזהרה: יעלה! (מדברי התפלה „יעלה ויבוא" — ופירוש הקריאה — הרי זה עולה ובא!). אחרי־כן נעשתה המלה

„יעלה" שם נרדף לכל פקיד גבוה, אפילו הוא יהודי, חבר היודנראט. שוטרי הגיטו נחשבו אף הם „יעלות". וכן גם „קפו" יהודים ומשגיחים יהודים במחנות־הריכוז. בכינוי „יודנפארראט" (בגידה ביהודים, הסגרת־יהודים) „עיטר" קהל־הגיטו את היודנראט (מועצת היהודים).

נוצרו כל מיני ראשי־תיבות וגימטריאות, שחישבו את מועד מפלתו של היטלר, היום והשנה. משהגיע היום ו„הקץ" לא בא, נוצרו חישובים וגימטריאות חדשים (היטל"ר; נס גדול היה שם; סוף גנב לתליה, ימח שמו וזכרו וכדו').

העורך־דין מושקאט היה מומחה לבדיחות ופליטונים מחיי הגיטו. ממנו באו אמרות אלה: „ישנם אנשים בגיטו המאמינים בדיאיזם (אלוהות) — וישנם שמאמינים בטיאיזם (טיאה — שם של שוטרת, שהיתה לה השפעה רבה על יעקב גאֶנס. המלצתה חשובה היתה לקבלת „תעודת־חיים".

הוא גם בעל המימרות דלקמן:

„אימתי הוא חיסול־גיטו חלקי ואימתי הוא חיסול טוטאלי?"

תשובה: אם מוציאים עשרת אלפים איש ולא יותר ואני איני ביניהם — הרי זה חיסול ח ל ק י; אם מוציאים אותי ועשרת אלפים עוד נשארים — הרי זה חיסול ג מ ו ר.

בגיטו מקובלים יותר ברווזים מאווזים (פירושו: בגיטו נוטים יותר להאמין לכל מיני שמועות־חרדה — ברווזים — מאשר להבטחות־השלום של גאֶנס (גאֶנס: אווזים).

הרבה בדיחות היו מהלכות על היטלר, גרינג וגבלס. הנה אחת מאלה. תקפו את גבלס מכאובי־ראש קשים. קרא אליו במתר רופא יהודי שיעץ לו לעשות אמבטיות של ראש.

— מה פירוש אמבטיות של ראש?

— לתקוע את הראש שלוש פעמים במים — ולהוציאו משם רק פעמיים.

הרבה בדיחות וקריקאטורות טיפלו במשטרת־הגיטו. תיאורי־הווי מחיי הגיטו נוצרו על־ידי נשפי־הבדיחה והסאטירה של התיאטרון. סאטירות עוקצניות נכתבו על־ידי בני־הנעורים מ„מועדון־הנוער". הילדים בגיטו אף הם יצרו המון בדיחות, אמרות ודברי־חריזה לכל מקרה ומקרה. וכן היו מאספים ורושמים את הפולקלור הגיטואי.

*

בריגאדיר היה בגיטו, וייסקופ, בור־דאורייתא, שעלה לגדולה ועלה בידו לשחרר מאות יהודים מבית־הכלא; בעד ה„טרחה" היה לוקח 10 רובלים

זהב; את הרבנים היה משחרר חינם, לשם מצוה. כשנתעשר התחיל לתת הרבה צדקה לכל מי שבא לבקש ממנו תמיכה, וכן גם תרם תרומות גדולות למפעלי העזרה הסוציאלית. לסוף נחטף ע"י הגרמנים בשעה שעסק בעניני הברחה מיצרכים לגיטו, ונורה בפונאר, בתקופת גדולתי קראו לו בשם „הכליף של הגיטו".

סיפרו עליו הלצה, ואולי מעשה שהיה:

בשעה שאגודת הסופרים ערכה נשף י. ל. פרץ, והלכו למכור כרטיסים (בכדי להקים קופת עזרה לסופרים), באו גם לווייסקופ:

— קנה־נא כרטיס לנשף של י. ל. פרץ, סופר יהודי שכזה.

— „נעבעך", פרץ הוא נצרך ואני לא ידעתי. הגידה לו שיכנס אלי ואתן לו נדבה הגונה.

באחת מהמסיבות הספרותיות של אגודת הסופרים ראו על הקיר קריקטורה: צועד ענק, ווייסקופ, ומאחריו גנס, י. ל. פרץ, וטלאי צהוב בדשו. ווייסקופ מושיט לו מטבע:

— יקח נא פרץ, אל יתבייש, הן אנו בגיטו!...

שירי הגיטו

הגיטושר

בימי האימה והסבל, בימי שחור־היאוש ובימי הנץ־התקוה חיפשו אנשי הגיטו ביטוי ועידוד בשיר. כך היה בכל הגיטאות ובמחנות הריכוז.

במלינות־סתר, במרתפי־הגיטו, בשדות עמל־הפרך — התחילה בוקעת שירת־הגיטאות: מחבריה: קצתם שרידי אנשי־העט — ורובם אלמונים, אשר במלים, לפעמים דלי־ניב ופשוטות בתכלית הפשטות — נתנו מוצא לרגשי קהל־הגיטו, ליגון היחיד וליגון הרבים; לאכזבה ולנחמה, ליאוש ולתקוה, לפחד־נידונים ולקריאת־נקמה־ומרי.

רבים מן השירים נפוצו חיש־מהר ממלינה למלינה בגיטו, מעלית־קיר לעלית־קיר, והיו לנחלת הרבים. והיו גם שירים שהסתננו בדרכי־סתר, עברו מגיטו לגיטו וממחנה־ריכוז למשנהו.

*

כשרוכזו היהודים בגיטו, ורבו ההובלות למוות, נקבעה במחשבת אנשי גיטו וילנה איזו ודאות: אולי עוד יישאר בנס קיבוץ קטן של יהודים בוילנה, אבל ירושלים דליטא הולכת ואובדת לנצח.

אז התעוררו געגועים עמוקים לוילנה — עיר ואם בישראל, לאותו פרק בדברי ימי העם, ההולך ונעלם; לאותה עיר יהודית ההולכת ושוקעת. — התחילו לשיר בכל כינוסי־הגיטו שירים על ירושלים־דליטא, שנתחברו

עליה בזמנים שונים. אחד השירים הללו, „וילנה, וילנה" התחבב ביחוד. (נכתב באמריקה ע"י ו. ל. וואלפסון; המגזינה א. אולשאנצקי).

והרי כמה חרוזים מאותו שיר:

וילנע שטאַט פון גייסט און תמימות
וילנע יידישלעך פאַרטראַכט —
וואו עם מורמלען פול מיט סודות
שטילע תפילות צו דער נאַכט.

וילנע קוואַל פון פלפול־ספרים
טיף פאַרטראַכטע חלוצ־שטאַט;
וואו עס האַבן דורות־פרומע
זיך באַהעפט מיט גייסט און גאָט.

וילנע, וילנע, אונזער היימשטאַט
אונזער בענקשאַפט און באַגער
אַך, ווי אָפט עס רופט דיין נאָמען
פון מיין אויג אַרויס אַ טרער.

וילנער געסלעך, וילנער טייכן,
וילנער וועלדלעך באַרג און טאל,
עפעס נאָענט, עפעס בענקט זיך
נאך די צייטן פון אַמאָל.

שיר זה היה בימים הראשונים מושר בכל כינוסי הנוער בגיטו. כעבור זמן פסקו רבים לשיר את שיר־הגעגועים לוילנה. הם אמרו: אם נישאר בחיים, נעזוב בין כה וכה את וילנה. כל אבן תזכיר לנו כאן את המוות. אם כן הבה ונעקור מלבנו, בעוד מועד, כל רגש־געגועים לוילנה שמכבר...

שירי־ערש

בגיטו וילנה, כבכל הגיטאות, נוצרו שירי־ערש. נשים היו מרדימות את ילדיהן בשירי־ערש אלה, שסיפרו על אבא שלוקח ואיננו; אמהות שכולות היו מבכות בשירי־הערש את ילדיהן שניספו ואינם.

אחד השירים הללו היה „שטילער, שטילער" מאת ש. קאַצ'רגינסקי

(המנגינה: אלכס וולקוביסקי; אביו ד"ר וולקוביסקי חיבר את הטקסט הקצו הראשון של השיר הזה בפולנית בשם „שקט, שקט, לבבות בוכים כאן").

שטילער, שטילער

שטילער, שטילער לאָמיר שווייגן — קברים וואַקסן דאָ,
ס׳האָבן זיי פאַרפלאַנצט די שונאים — גרינען זיי צו בלאָ
ס׳פירן וועגן צוּ פאָנאַר צו, ס׳פירט קיין וועג צוריק,
איז דער טאַטע וואו פאַרשוואונדן — און מיט אים דאָס גליק.

שטילער קינד מיינס, וויין ניט אוצר, ס׳העלפט ניט קיין געוויין,
ס׳וועלן שונאים אונזער אומגליק סיי ווי ניט פאַרשטיין.
ס׳האָבן ברעגעס אויכעט ימים, ס׳האָבן תּפֿיסות אויכעט צאַמען,
נאר צו אונזער פיין — קיין פּיצל שיין

פרילינג אויפן לאנד געקומען, און דיר האַרבסט געבראַכט,
וויגט זיך טאָג אין ים פון בלומען — אונז זעט נאָר די נאַכט.
גאָלדיקט זיך דער האַרבסט אויף שטאַמען — בליט אין אוי
זיצט פאַריתומטע א מאַמע — ס׳קינד גייט אויף פאָנאַר.

נאָר די וויליע אַ געשמידטע — טיף געיאָגט אין פיין
ס׳יאָגן קריעס אייז דורך ליטע, איצט אין ים אַריין
ס׳וועט דער חושך ניט צערונען — פון דער פינסטער לייכטן זונען
רייטער קום געשווינד — דיך רופט דיין קינד.

שטילער, שטילער ס׳קוועלן קוואַלן־טרויער הערשט ארום,
ביז דער טויער וועט ניט פאַלן — זיין מוזן מיר שטום.
וויין ניט קינד מיינס, ס׳איז דיין שמייכל איצט פאר אונז פאַראַט
זען דעם פרילינג זאל דער שונא ווי אין האַרבסט א בלאט.

זאל די וויליע רואיק פליסן, רואיק זיי און האָף
מיט דער פרייהייט קומט דער טאַטע, שלאָף זשע קינד מיינס שלאָף
ווי די וויליע א באַנייטע, ווי די בלעטער גרין פאַרצווייגטע
לייכט שוין פרייהייסט־ליכט — אויף דיין געזיכט.

אחד משירי הערש שנפוצו בגיטו, נכתב ע"י המשוררת לאה רודניצקה:

דרעמלען פייגל אויף די צווייגן

דרעמלען פייגל אויף די צווייגן
שלאָף מיין טייער קינד.
ביי דיין וויגל אויף א נארע
זיצט אַ פרעמדער און זינגט
ליו־ליו, ליו־ליו ליו.

ס׳איז דיין וויגל וואו געשטאַנען
אויסגעפלאָכטן פון גליק
און דיין מאַמע, און דיין מאַמע,
קומט שוין קיינמאל ניט צוריק
ליו־ליו, ליו־ליו ליו.

כ׳האָב געזען דיין טאַטן לויפן
אונטער האָגל פון שטיין.
איבער פעלדער איז געפלויגן
זיין פאַרריתומטער געוויין
ליו־ליו, ליו־ליו ליו.

שירי יגון

שירי יגון על החיים הכלים ועל ההובלות למוות נתחברו בידי משוררי הגיטו ובידי מחברים רבים עלומי־שם. בפי כל היה שגור שיר־היגון „ביים געטא־טויער" („על יד שער הגיטו").

בגיטו חיברו אלגיה גם על בני הנעורים שהוצאו במרמה לפונר בשעת הנסיעה לקובנה: „ארויס איז אין ווילנע א נייער באפעל" („צו חדש ניתן בוילנה"). המחבר — בלתי ידוע.

בנתיבות בלתי־ידועות הגיע לוילנה שיר הגיטו הקראקובי מאת המשורר העממי משה גבירטיק „עס ברענט, יידן, עס ברענט" („בערה, יהודים בערה!").

נפוץ מאד היה גם שירו האַלגי של ל. אופסקין „פאַרוואָס?" („מדוע?"):

פאַרוואָס איז דאָס הימל געווען נעכטן לויטער
פון פרייד האָט געשיינט יעדע גאַס

פֿאַרוואָס איז די זון אַזא ליכטיקע רויטע
פֿאַרכמורעט היינט, בייז און אין כעס ?

עס ווייניט היינט דער הימל, דאס הויז און דאס גאַסל
עס טרוימט דאָס האַרץ שטילערהייט
צו קען מען פֿאַרגעסן, ווי קען מען פֿאַרגעסן
פֿאַרגאַנגענע שעהן פון פרייד ?

וויש אויס דיינע טרערן, פֿאַרגעס דיינע זאָרגן
צו טרויערן איז נישט כדאי,
ס׳קען זיין שוין אז מאָרגן, ס׳איז זיכער אז מאָרגן
זאָל אויפשיינען זון אויף דאָס ניי.

שיר־יגון קצר „ביי אונז איז שטענדיק פינסטער" („אצלנו חושך תמיד") נכתב ע״י כתריאל ברוידא. שיר זה הושר ע״י כל משתתפי ההצגה „מען קען גאָר ניט וויסן" („אי אפשר לדעת").

ביי אונז איז שטענדיק פינצטער
די זון קוקט ניט אַריין
אַלץ איז איינגעהילט אין חושך
נעפּל אומעטום און פיין.

זינקט די וועלט אים חושך
אַלץ טיפֿער ווערט דער תהום
וועלקן פרילינגדיקע בלומען
אַרומגערינגלט מיט א צוים.

באותה הצגה „אי אפשר לדעת" שרו שיר־יגון אחר של כתריאל ברוידא: „גיטו".

מיר שטייען ביי די וועגט
מיט הערצער מיט פֿאַרקלעמטע
מיט אַראָפגעלאָזטע הענט
וויי ביי א ווייגעדיקער וועלבע.
עס קוקן אויגן שטאַר
און זינקען איין טיף אין דער וויטקייט

און ס'בלייבט אין זיי דער צער —
די אייביקייט.
שוועך צו זען די וועלט דורך ענגע מויערן,
די שיין האָבן פארשטעלט די געטאָ־טויערן —
פאַרמאַכט די אויגן נאר,
דאָן זעסטו אַלץ ווי אין א חלום
ס'דערשיינט ווי אויף דער וואר
די גרויסע וועלט.

געטא!
דיך פארגעסן וועל איך קיינמאָל ניט,
— איכה —
איז דיין הארציקע,
דיין טרויעריקע ליד.
איך זע דאָ דיינע טרערן,
דיין אומעט און דיין פיין.
כ'הער דאָ דיין געבעט:
וואָס וועט זיין, וואָס וועט זיין?
אין דיינע געטאָ־פעסלעך איז מיר ענג,
דאס האַרץ אַזוי באַטריבט,
און כאַטש כ'פארשטיי ס'טוט ווייַ —
דאָך איז מיר אזוי ליב...
געטאָ!
דיך פאַרגעסן וועל איך קיינמאָל ניט!

לייב רוזנטאל כתב שיר־יגון „שאָטנס" („צללים"). הרי בזה החרוז והמחוז:

וויי מיר זענען ווי שאָטנס,
בלאָנדזשען שטיל דורך דער נאַכט,
וויי אין לעבן אָן ליכט,
וויסט ניט וער וואו ער קריכט,
פַרעמד זיין אייגן געזיכט...
יעדע טיר, יעדער לאָדן
איז פאַר אונז היינט פאַרמאַכט...
ווערסט פון אומעט געיאָגט,
קיינער פרעגט וואָס דיך פלאגט,

צו א האַרץ אין דיר שלאָגט !
זוכסט דיין געזיכט, דיין אייגן איך,
און קענסט עס ניט געפינען.
קומסט מיט דער נאַכט,
און ווערסט אין נאַכט צערונגען.
ווייל מיר זענען ווי שאָטנס
וואָס די נאכט האָט צעשפרייט,
נאר זי איינע פאַרשטייט,
וואו אַהין יעדער גייט,
ווער צום לעבן — ווער צום טויט.

אַלגיה על החיים הקשים של האשה בגיטו כתב כתריאל ברוידא בשיר „פרויען" („נשים"). הרי בזה החרוז החוזר:

פרויען, געבוירענע אין בייזע שעהן,
דאַן ווען עס לויערט שרעק אויף יעדן טריט,
אין שווערע קייטן איר זייט פאַרשמידט.

שוועסטער ! אויף אייך ליגט איצט דער יאָך דער גרעסטער,
דאַן ווען איר קערט צוריק פון מי און פיין,
באַדאַרפט איר אויך א מאַמע זיין.

עס איז פארווערט, צעשטערט דאס גליק,
פון יאָרן לאנג געשפינט,
און ס׳איז אַייך פרעמד,
די טרייסט, די פרייד,
פון אייער אייגן קינד.

שירי אהבה וגעגועים

בערבים היו בני־הנוער מתכנסים ויושבים על הקורות בחצר־העצים, או בתוך החדרים הצרים, ומשתפכים בשירי געגועים על הבית שהיה לפנים, ועל האביב המסתיר פניו מפני הגיטו. שיר אביב מאת ד״ר צ. פלדשטין פתח בחרוז:

וואָס הער איך פון די טויערן,
עס קלינגט מיר אין די אויערן...

אחד השירים שהיה נפוץ בכל הגיטו, היה השיר „איך וויל נאָך איינמאל זען מיין היים" („מי יתנני לראות עוד פעם את ביתי") מאת ל. רוזנטל. בשיר הזה בא לידי ביטוי צער הפליטים שנקלעו אל הגיטו הוילנאי. השיר התגלגל ונדד מגיטו לגיטו, והיו שרים אותו גם במחנות הריכוז.

וועָן מענש ביסט יונג
איז גרויס דיין שוואונג
דאן יאָגסטו זיך נאָך גליק ;
פאַרלאָזט פאַרגעסט
דיין היים, דיין נעסט
די צייט קומט ניט צוריק.
וועָן ס׳קומט די עלטער אָן,
טוסטו זיך א דערמאָן,
און טראַכסט : וואָס איז געשען ?
זיך ניט ארומגעזען
וויי לאַנג בין איך אַליין אַ קינד געווען.
איך וויל נאָך איינמאָל זען מיין היים.
צו איז נאָך אַלץ דאָרט ווי געווען ;
אָט אָ דער פאַרקאָן, אָט דער בוים,
אָט דאָ דער דאָך, וואָס האַלט זיך קוים,
מיין אָרעם היים.
פיר וועָנט, א טישל און א באַנק.
אָט דאָ פאַרבראַכט האָב איך עס לאנג.
כ׳האָב דאָ געחלומט אין געהיים,
מיין יוגנט גליק, מיין יוגנט טרוים.
איך בענק אהיים.
איך הער עס זינגט אין נאַכטיקן געוויש
דאָס וויגט אזוי מיין מאמע מיך אין שויס.
אָ וויפל בענקשאַפט, וויפל חן
פאַרמאָגט א מאַמעס אָרעם היים.
ס׳מעג זיין פון ציגל צו פון שטיין,
ס׳מעג זיין פון שטרוי, ס׳מעג זיין פון ליים.
איך בענק אהיים.
וויי זאָרגלאָז פריי,
לויפסט מענש פאַרביי,
איך שטיי דערביי און קלער :

דו האָסט געוויס
דיין אָרט, דיין טיש,
דיין וואַרעם בעט ניט מער.
מיין היים איז מיר פאַרשטערט.
מיין היים איז מיר פאַרוועלקערט.
איך וואַנדער נע ונד
איך בין קיינמאָל ניט זאַט,
וועק איך וואָלט איצט מיין אָרעם היים געהאַט.
איך וויל נאָך איינמאָל זען מיין היים.

כתריאל ברוידא חיבר שיר געגועים „עס בענקט זיך, עס בענקט זיך" ששרו אותו בהצגה „קאָרענע יארן און ווייצענע טעג". והרי בזה החרוז החוזר:

ענג
אונזער צימער איז ענג,
און דער אומעט פאַרבענקט,
יאָגט ארויס אונז אין דרויסן.

מאַי
אונז דערמאָנט אַן דער פריי,
און עס בענקט זיך, עס בענקט זיך
אויף אַלץ וואָס פארביי.

„שיר־אביב" („פרילינג") — מחברו ש. קאצ'רגינסקי (מנגינה א. ברודנא). השיר הושר בהצגות של הבמה לאמנות זעירה „די יאָגעניש איז פאס". והרי בזה קטע:

ס'איז היי־יאָ דער פרילינג
גאָר פרי אָנגעקומען,
צעבליט האָט זיך בענקשאַפט נאָך דיר
איך זע דיך ווי איצטער
באַלאַדן מיט בלומען,
אַ פריידיקער גייסטו צו מיר.
די זון האָט פאַרגאָסן
דעם גאָרטן מיט שטראַלן,
צעשפראָצט האָט די ערד זיך אין גרין,
מיין טרייַער, מיין ליבסטער,

וואו ביסטו פאַרפאַלן —
דו גייסט גיט אַרויס פון מיין זין.

שירי תקוה

גם בזמנים הקשים ביותר היו האנשים מנחמים את עצמם ומבקשים להאמין בישועת־פתאום. אחד השירים הנפוצים ביותר בגיטו היה של כתריאל ברוידא „אפשר וועט געשען א נס" (אולי יתרחש הנס").
והיה פזמון נפוץ:

מען קען גאָר ניט וויסן —
אַז גאָט וויל קען אַ בעזים שיסן.

בין שירי התקוה היו מפורסמים הפזמונות „משה החזק מעמד". ביניהם התחבב ביותר שירו של כתריאל ברוידא „מיר שפאַנען צום בעסערן מאָרגן" (נצעד לקראת מחר יותר טוב):

אין לעבנסצייטן גראָע, שווארצע
ווען שטורם הערשט אויף גאר דער ערד
העלפט נישט דאָס פארגיסן טרערן
העלפט נישט קלאָגן „ס'איז באַשערט".

ס'איז אַ ווינט וואָס רייסט אויס גאַנצע שטיבער
ס'איז אַ ווינט וואָס וואַיעט אין געוויין
מיר בויגן זיך און ווען אויפשטיין ווידער
און מיר ווען ווייטער גיין.

מיר שפאַנען צום בעסערן מאָרגן
מיר גייען צו אַנדערע טעג
און כאָטש ס'איז די פרייד נאך פאַרבאָרגן
דאָך ציט זיך פאָרויס אונזער ווג.

עס שמייכלט פון ווייטן
א וועלט אַ באנייטע
צעצויבערט, צעבליט און צעבלומט
מיר זענען די גלויבער

אין אַטאָ דעם צויבער
מיר ווייסן אויף זיכער : ער קומט.

לייב רוזנטאל כתב שיר : „מיר לעבן אייביק" („חיי-עולם נחיה").

מיר לעבן אייביק, עס ברענט א וועלט.
מיר לעבן אייביק, אן א גראָשן געלט.
און אויף צעפוקעניש אלע שונאים
וואס ווילן אונז פאַרשוואַרצן אונזער פנים,
מיר לעבן אייביק, מיר זענען דאָ.
מיר לעבן אייביק אין יעדער שעה.
מיר ווילן לעבן און דערלעבן,
שלעכטע צייטן אַריבערלעבן,
מיר לעבן אייביק, מיר זענען דא.

באותה הצגה „משה האלט זיך", שהוצגה בחודש האחרון לפני חיסול הגיטו, היו כל המשחקים שרים את הפזמון „עס שלאגט די שעה" (מגיע השעה) מאת כתריאל ברוידא :

עס שלאָגט די שעה
מיר זענען דאָ
מיר קוקן אין די ווייט,
ס׳וועלט דער הימל ווידער קלאָר.
ס׳קומען נייע צייטן.
און כאטש דערווייל
איז פינסטער שטאָק
וואַרטן מיר געדולדיק.
עס קומט דער טאג, עס שלאגט די שעה
דאן פאלט דער, ווער ס׳איז שולדיק.

הנעימה החוזרת בכל אותה ההצגה האופטימיסטית „משה האלט זיך", ערב חיסול הגיטו, — היו דברי הפזמון העיקרי, אשר עליו נקראה ההצגה — משה האַלט זיך — משה החזק מעמד.

מיין ברודער משה לעבט אין שרעק,
ער טראכט : וואו גייט מען דא אוועק,

וואו קען מען זיך באַהאַלטן.
דעם קאָפּ נאָר, משה, הויב אים הויך,
פאַל ביי זיך נאָר ניט אַראָפּ,
געדענק, מען וועט ארויס.

משה, האלט זיך, משה, האַלט זיך!
זע, ניט צעפאַל זיך, האַלט זיך, משה, פעסטער,
משה, האַלט אויס, גליטש זיך ניט אויס,
און געדענק, מען דאַרף ארויס.
ווייל עפעס הערט מען, עפעס פילט מען,
האַלט זיך, משה,
עס קומט די צייט, עס שלאגט שוין באלד
די שעה, די גרויסע.
משה, האַלט אויס
גליטש זיך ניט אויס,
און געדענק, מען וועט אַרויס.

שירים מחיי הגיטו

בשורה שלמה של שירים נותן תיאור חיי יום יום בגיטו. קצתם — מוצאם היה מגיטו קובנה, כגון הזמר „געטאָ־בייגעלעך" (כעכי הגיטו), שהיו מזמרים אותו בניגון השיר הרוסי „בובליטשקי" (כעכונים):

קויפט געטאָ־בייגעלעך, קליינע ווי אויגעלעך
צעקווענטשע אויגעלעך, דאָ ווי איר זעט,
א מאַרק א בייגעלע פון שווארצן טייגעלע,
קויפט ביי דער מיידעלע פון קאָמיטעט.

שיר רוכלי־הסימטאות, „פאר זיי די סקווערן" (להם — שדרות) נכתב ע"י כתריאל ברוידא (שירים דומים היו נפוצים לפני המלחמה בוארשה).

פאר יענעמס סקווערן און בולוואַרן
פאר דיר אזא קוואַרטאל
פאר וואָס זאל יענער דיך אַלץ נאָרן
פאַרוואָס כּדאי דיר דער טרערנקוואַל?
וואָס הייסט דער אויפשריפט אויפן ברעטל?
פארוואס ניט ווייטער גיין?

פארוועדט פאַר מיר מיין היים, מיין ברעטל
און מיין געלעגער האַרט ווי שטיין.
צו דאַרף עס אזוי זיין
צו מוז עס אזוי זיין ?
צו איז פאַר איינעם דאַס גליק באשערט
און פאר א צווייטן אַלץ פארוועדט ?
ווער האט דאַס איינגעשטעלט
אזוי זאל זיין די וועלט ?
ס׳פרעגט און ס׳וועקט דאס האַרץ מיין :
צו דארף עס אזוי זיין ?
צו מוז עס אזוי זיין ?

בשעת ההליכה לעבודה, היו לעתים תכופות שרים את השיר שהסתנן מגיטו קובנה :

מיר יידישע בריגאדעס
אויסגעפוצט אין לאַטעס
מאַרשירן טאג איין טאג אויס
און האלטן די צרות מוטיק אויס.

שירי ילדים

הילדים העזובים בגיטו, שנסתפחו לארגון הטראַנספורט „ילדים", היו מעבירים חפצים ממקום למקום בגיטו, רתומים לעגלות קטנות. הם היו שרים במועדונם ובסימטאות הגיטו את השיר של כתריאל ברוידא : „דאַס טראַנס־פארט־יינגל" (ילד הטרנספורט) :

געהאַט אמאל א היים, א טאַטע מאַמע,
געשיקט מיך לערנען : אַלץ מיין קינד פאַר דיר !
געמיינט איך וועל א דאַקטאַר זיין מסתמא,
געצערטלט און געצאַצקעט זיך מיט מיר.
נאר פלוצעם האט א שטורעם זיך צעהוליעט
געבליבן בין איך איינזאַם ווי א שטיין,
ביז גוטע מענשן האָבן צוגעטוליעט
און איצט בין איך שוין ווידער ניט אליין.
איך בין פון טראַנספאַרט
מיך קען אַ יעדער אין גאַס.

איך בין פון טראַנספאַרט
איך חוזק, לאַך און שפּאַס.
היי ! זעט מיין וואַגן
ער העלפט דעם שווערן יאַך מיר טראָגן
מיט שטאַלץ קען איך אייך זאָגן
אַז פון טראַנספאַרט בין איר.
געווען אַ נאַכט א קויטיקע, אַ קאַלטע
דעם גאַנצן טאג אין מויל גאָר ניט געהאַט
נאָר פּלוצעם : איך זע א שמאַטע העגגט אַן אַלטע
ס'וועט זיין אויף ברויט האָב איך געטאָן א טראכט.
נאָר פּלוצעם, כ'וויים ניט וויִ אזוי, פון וואַנען :
„א גנב ! פירט אים גלייך אין פּאליציי !"
— איך א גנב ? אוי וועז ס'הערט מיין מאַמע ;
איצט שוין אָבער טו איך ניט אזוי.
איך בין פון טראַנספאַרט...

בתיאטרון הגיטו שרו שיר ילדים עזובים „ישראליק" שנכתב בידי לייב רוזנטאל.

נו קויפט זשע פּאַפּיראָסן,
נו קויפט זשע סאַכאַרין
געווארן איז היינט סחורה ביליק־וועדט
אַ לעבן פאר א גראָשן,
א פרוטה — אַ פאַרדינסט
פון געטא־העגדלער האָט איר דאך געהערט
כ'הייס ישראליק
כ'בין דאָס קינד פון געטאָ
כ'הייס ישראליק
א הפקר־דיקער יונג.
כאָטש פאַרבליבן גאָלע־נעטאָ
דערלאַנג איך אַלץ נאָך
א סוישטשע און אַ זונג.
א מאַנטל אָן א קראגן
תחתונים פון אַ זאַק,
קאַלאָשן האָב איך — ס'פּעלן נאָר די שיך
און וועד עס וועט נאָר וואַגן

צו לאַכן, אוי אַ סך
דעם וועל איך נאָך ווייזן וועך בין איך
כ׳הייס ישראליק...
גיט מיינט מיך האָט געבוירן
די הפקר׳ד׳יקע גאַס
כ׳בין ביי טאַטע מאַמע אויך געווען א קינד
כ׳האָב ביידן אָנגעוואָרן
גיט מיינט עס איז א שפאַס
כ׳בין געבליבן ווי אין פעלד דער ווינט
כ׳הייס ישראליק,
נאָר וועך קיינער זעט נישט
ווייש איך שטיל זיך
פון אויג אַראַפּ אַ טרער.
נאָר פון מיין טרויער
בעסער אַז מען רעדט נישט
צו וואָס דערמאָנען
און מאַכן ס׳הארץ זיך שווער.

שירים הומוריסטיים

היו גם שירים הומוריסטיים ששמו ללעג ולקלס את חיי הגיטו, את מנהגיו, ואת נכבדיו.

שיר סאַטירי מאת ד״ר ל. בוז׳אַנסקי „באַמבעס״ (פצצות) תיאר את שמחת אנשי הגיטו בשעת ההפצצות.

אין שטאָט זענען באַמבעס געפאלן
פרייהייט־גרוסן אונז שיקט
מיר יובלען פון פריידן און מיר שאַלן,
ווי ס׳וואָלט אונז געטראָפן אַ גליק.
באַמבעס, באַמבעס, ליבע טרייע
שוין געווארט אז יעדע מינוט
זאָלט איר קומען ווארפן מיט פייער
און אויב איבער אונז — איז דאך אויכעט גוט.
אַ לעבן געפירט האסט א שיינעם
איצט ביסטו געווארן א קנעכט

קינדער און פרויען און זקנים
כסדר מען האָט אונז געשעכט.
באַמבעס, באַמבעס, ליבע טרייע...
עס נאגט דער געדאנק, די נשמה
צו וועלן מיר מענשן נאָך זיין
דאָס האַרץ גאַרט אזוי נאך נקמה
פאַר אונזערע צרות און פיין.
באַמבעס, באַמבעס, ליבע טרייע...

בתיאטרון הגיטו שרו שיר הומוריסטי על ההווי בגיטו שנכתב בידי ל. רוזנטאל בשם „אַז אַ ליבע שפילן"

וועי זאגט אַז אַ ליבע שפילן קען מען נאָר אין פאַלאַצן
און אין געטאָ איז עס גאָר אַ שאנד ?
אָט האָב איך זיך פאַרכליאָבט ביז איבער די אויערן
און דווקא אין א פראָסטן פאליציאנט.
דאָס איז דאָך אברהמ'ל, אוי א בראָך אין זיינע ביינדעלעך,
ער האָלט דאָך ביים טויער די וואַך
ביי אַלינקע מיידעלעך נעמט ער צו די פעקלעך
ביי מיר אַבער נעמט ער קיין זאך.
ער רופט מיר „קראַסאַוויצע", ער שוועדט מיר; „מיין ליובעניו"
איך וועל דיך היטן ווי מיין גאלן שיין,
ביי מיר וועסטו טראָגן און טראָגן פאָקופקעלעך
אויב דו וועסט נאר מיינע וועלן זיין.
א יעדיקן אָוונט קומט ער אין מיין צימערל
ער איז דאָך אַ נאנצע וואָך פאַרשמאַכט
בין איך אים מכבד מיט רעטשקענע קוגעלעך,
וואָס איך האָב פאַר אים אַליין געמאכט.
מיר גייען שפאצירן פון רודניצקער אויף קאָמניצקער
און פון קאָמניצקער אַהין און צוריק
דאָן טייטלט מיט די פינגער דער בלאָק פון מיינע חברטעס
„אוי, באַסקען האָט געטראפן אזא גליק".
ווען גאָט וועט נאך וועלן, און אויך מיינער וועט וועלן,
א חתונה פראָווען וועלן מיר דאָן
און צופלאַצט וועלן ווערן די שכנים פון מיין צימערל
מיט אלינקע צוויי און דרייסיק מאן.

שירי מאבק

כשהתחילה התנועה הפרטיזנית, נוצרו בגיטו שירי מרי ומאבק. שירו של הירשקע גליק „זאָג נישט קיינמאל, אז דו גייסט דעם לעצטן וועג" נעשה להימנון תנועת המרי בגיטו וילנה, ואחר כך לשירם של לוחמי היערות. שיר זה נעשה לקנין כל העם והוא מושר בכל תפוצות ישראל.

פּאַרטיזאַנער־הימן

זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דער לעצטן וועג
הימלען בלייענע פּאַרשטעלן בלויע טעג.
קומען וועט נאָך אונזער אויסגעבענקטע שעה
ס׳וועט אַ קלאַפּ טאָן אונזער טראָט: מיר זיינען דאָ!

פון גרינעם פאלמען־לאַנד ביז ווייסן לאנד פון שניי
מיר זיינען דאָ מיט אונזער פיין און אונזער וויי
אין וואו געפאַלן איז אַ טראָפּ פון אונזער בלוט,
שפּראָצן וועט דאָרט אונזער גבורה אונזער מוט.

ס׳וועט די מאָרגן־זון פּאַרגילדן אונז דעם היינט
אונזער נעכטן וועט פּאַרשווינדן מיטן פיינט
נאָר אויב פּאַראַמען וועט די זון אין דער קאַיאָר
וויי אַ פּאַראָל זאָל גיין דאָס ליד פון דור צו דור.

געשריבן איז דאָס ליד מיט בלוט און נישט מיט בליי
ס׳איז נישט קיין לידל פון אַ פויגל אויף דער פריי
דאָס האָט אַ פאָלק צווישן פאַלנדיקע וועלט
דאָס ליד געזונגען מיט נאגאנעס אין די הענט.

טאָ זאָג נישט קיינמאָל, אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג,
כאָטש הימלען בלייענע פּאַרשטעלן בלויע טעג.
קומען וועט נאָך אונזער אויסגעבענקטע שעה
ס׳וועט אַ קלאַפּ טאָן אונזער טראָט: מיר זיינען דאָ!

אחרי שבוצעה פעולת החבלה הראשונה של לוחמי גיטו וילנה, כתב הירשקע גליק את השיר „שטיל, די נאכט איז אויסגעשטערנט", המתאר את גבורתה של בחורה פרטיזנית. השיר היה מושר בכל אסיפות המחתרת.

שטיל די נאכט איז אויסגעשטערנט

שטיל די נאַכט אין אויסגעשטערנט
און דער פראָסט האט שטאַרק געבראַנט.
צו געדענקסטו ווי איך האָב דיר געלערנט
צו האַלטן אַ שפּייער אין די הענט ? —

אַ מויד, אַ פּעלצל און אַ בערעט
און האַלט אין האנט פעסט א גאַגאַן
אַ מויד מיט אַ סאַמעטענעם פּנים.
היט אפּ דעם שונאס קאַראַוואַן.

געצילט, געשאָסן און געטראָפן
האָט איר קליינינקער פּיסטויל
אַן אויטאָ, אַ פּולינקן מיט וואָפן
פּאַרהאַלטן האָט זי מיט איר קויל.

פּאַרטאָג פון וואַלד אַרויסגעקראָכן
מיט שניי־גירלאַנדן אויף די האָר
געמוטיק פון קליינינקן נצחון
פּאַר אונזער נייעם פּרייעם דור — -- —

ש. קאַצ'רגינסקי חיבר שיר „יוגנט־הימן" (הימנון הנוער):

אונזער ליד איז פול מיט טרויער
דרייסט איז אונזער מונטער גאַנג
כאָטש דער שונא וואַרט ביים טויער
שטורמט יוגנט מיט געזאַנג :

יונג איז יעדער, יעדער, יעדער, ווער עס ויל נאר
יאָרן האבן קיין באדייט
אלטע קענען, קענען, קענען, אויך זיין קינדער
פון א נייער פרייער צייט.

ווער עס וואָקלט אום אויף וועגן
ווער מיט דרייסקייט שטעלט זיין פוס

ברענגט די יוגנט זיי אַנטקעגן
פון דעם געטאָ אַ גערוס.
יונג איז יעדער...
מיר געדענקען אַלע שונאים
מיר געדענקען אַלע פריינט
אייביק וועלן מיר פאַרבינדן
אונזער נעכטן מיטן היינט.
יונג איז יעדער...

שיר־אביה לשונאים נכתב בידי ל. אופסקין בשם „דער ייד פון דער מאַלינע" (היהודי מהמלינה). זה היה אחד השירים האחרונים שנכתבו ע"י משוררי הגיטו:

וואו גייסטו ייד דורך נאַכט און ווינט ?
וואָס ברענט דיין בליק מיט מאַרד און זינד
און פלאַמט מיט פונקען שנאה —
איך גיי וואו ס'טראָגן מיך די טריט
מיין וואונק א ברענעדיקער גליט
איך בין אצינד דער לעצטער ייד,
דער ייד פון דער מאלינע.

וואס זוכסטו ייד אויפן וויסטן שטיין
איך בלאַנקע אום אין נאַכט אַליין
און שלייך זיך ביז באַגינען.
וואו ס'רויט דאָס טייערע געבליין
וואו גליט דאָס עלנדע געבליין
וואס כ'קען עס ניט געפינען.

די נאַכט דעקט צו מיך און פאַרהילט
דער טאָג ער דראָט מיך בייז און ווילד
וואוהין זאָל איך אַנטרינען.
מיין צונג אַ קלאַגעדיקע שילט
מיין טרוים איז היינט — דער הונט וואָס בילט
צום ייד פון דער מאלינע.

איז וואַנדער ייד און גיי און שילט
געבענטשט זאל זיין די האַנט וואָס צילט

אַט זאָלן העגט נאך דינען.
וועט נאָך מיין ווייטיק זיין געשטילט
וועט אפשר זון נאך שמייכלען מילד
צום ייד פון דער מאלינע.

נוער הגיטו הרבה לשיר את השיר „אונטער די קאַנאַנען". מחברו לא היה ידוע בגיטו, כנראה זה תרגום משיר פרטיזני בשפה לועזית.

מיין ליבער מאריאַן
טרעפן וועלן מיר זיך
ביים ראַנד פון קאַנאַן.

און איידער וואַס וועט
נעם א שער
שער אַפּ דיינע צעפּ
טו אָן אַ מאַנטל מיט סאָלדאַטסקע קנעפּ
נעם ארום, גיב א קוש
און קום.

מיין ליבער מאַריאַן
טרעפן וועלן מיר זיך
ביים ראַנד פון קאַנאַן.

און וועג דו וועסט
טרעפן מיך א טויטן אין שניי
אייגזאם באַדעקט
מיט א ביסעלע היי,
נישט מאַכן זאלסטו קיין וויבעריש געשרייי
נאָר נעמען א צווייטן פון אונזער ארמיי.

אויף די קאַנאַנען וועלן מיר זיך באַגעגענען,
אונטער די קאַנאַנען וועלן מיר זיך געזעגענען,
ביקס צו ביקס צעקושן
ביקס צו ביקס.

משירי אותם הימים

באותם הימים ציפו יום יום בכליון עינים לישועה שתבוא מצבאות ברית־המועצות, שיבואו וישחררו את העיר מידי הגרמנים; ואולי יזכו לגאולה גם אותם משרידי הגיטו, שיגיעו לימים ההם. שירים סובייטיים רבים נפוצו אז בגיטו וביניהם ביחוד השירים „יאַסלי זאַווטרה וואַינאַ" (אם מחר הקרב...), „ראַסקינולוס מוראַ שירוקוֹ" (הים הרחב השתרע) „ליובימי גוֹרוֹד" (קריה אהובה), כן נפוץ היה בגיטו שיר רוסי שנשלח במתנה מילדים רוסיים, שנמצאו במחנה הריכוז ברחוב סובוטש (באותם הבתים אשר שם היה לפני המלחמה קיבוץ החלוץ „שחריה").

בערבים היו בוקעים מעליות הקיר בגיטו שירים עברים: שירי ציון, שירי חלוצים, שירי ההגנה. חזון המולדת, חזון גאולת שרידי עם גולה ונשמד — הרגין לבבות. השירים היו מושרים בכיסופים כתפילות.

פרקי תנ"ך היו מושרים במקהלה העברית, במסיבות הנוער, ובהתקהלויות שבמחתרת. ביחוד השתרש הפרק „כרם היה לידידי", הקהל היה חוזר על דברי השאלה:

מדוע קויתי לעשות ענבים
ויעש באושים?

עד שעה מאוחרת בלילה היה מסתננים לסמטאות הגיטו מאשנבי עליות קיר דברי השיר:

אנו אוהבים אותך מולדת
בשיר, בדם ובעמל.

שיר זה היה מושר כהימנון ממש בכל כינוסי „הברית העברית" ובמסיבות הנוער; המקהלה העברית העלתה אותו בכל הופעותיה והחדירה אותו לגיטו כשיר עם, עד שנעשה שגור בפי כל.

השיר „ירושלים, ירושלים" מאת אביגדור המאירי היה מלהיב לבבות בכוח מסתורי בכל ההצגות העבריות שבגיטו.

בתקופות איומות ביותר, היה הנוער שר בכינוסי המחתרת את דברי השיר של שאול צ'רניחובסקי:

אומרים ישנה ארץ
ארץ שטופת שמש,
איה אותה ארץ
איפה אותה שמש? — — —

החיים הדתיים בגיטו

רוצה אני לספר כאן מעט על החיים הדתיים בגיטו, על קיום המסורת, המנהגים והתפלות, במידה שראיתי את הדברים בעיני או שמעתים מפי אחרים.

על גורלם של רבני ווילנה היו מספרים בגיטו את הדברים הבאים:

הרב שמואל פריד, נכלא על־ידי הגרמנים בסוהר הלוקישקאי ומשם הוליכו אותו עם חבורת יהודים לפוֹנאר. הרב היה חלש מאוד ולא יכול ללכת. אולם אהוב היה על הציבור הווילנאי כאוהב־הבריות וכאדם בעל נשמה טובה; ובכן נשאוהו האנשים על כפיהם בדרך לפוֹנאר.

ר' חיים שמעון טאֶפּ — מורה־הוראה בווילנה, זקן בן שבעים, נלקח עוד לפני היות הגיטו על־ידי החוטפים. הוא הראה התנגדות וסירב ללכת. גררוהו החוטפים מדירתו שברחוב־סטיפאן הקטן עד לשוק העצים שבפרבר נובגורוֹד. הם גררוהו והוא צעק „רוצחים"! הטילו החוטפים את הזקן על עגלת־משא והובילוהו לסוהר הלוקישקאי.

ר' הניך אייגאֶס — מחברו של הספר „מרחשת" (נחשב בחוגי התורה בווילנה כשני לר' חיים־עוזר גרודזנסקי בידיעת התלמוד), הוצא בשבת 6 בספטמבר 1941 לסוהר הלוקישקאי. הוצא לפוֹנאר יחד עם בנו הד"ר אייגאֶס (עסקן ב„מזרחי").

ר' הניך נאַוויאז'סקי „רבה של אנטוקול", נודע כלמדן מופלג, נלקח על־ידי הגרמנים עוד לפני היות הגיטו.

ר' משה קראֶליץ — היה בגיטו השני ונלקח משם עם כל משפחתו סמוך ליום הכיפורים תש"ב (1941).

ר' אייזיק קוסצ'יקובסקי (שארו של ר' חיים עוזר) נחטף על־ידי החוטפים ב־1941.

ר' לייזר קאפלאן (משגיח של ישיבת ראדון) נכדו של בעל ה„חפץ חיים", נלקח על־ידי החוטפים ב־1941.

ר' יהושע לווינזון (ראש ישיבת ראדון) נלקח על־ידי החוטפים ב־1941.

ר' שלמה הרכבי (משגיח של ישיבת גרודנה) נלקח עוד לפני היות הגיטו ב־1941.

הרב זאב סגל (רבה של נובגורוד) נלקח יחד עם אביו השוחט מרדכי סגל בשעת הפרעות בנובגורוד, 17 ביולי 1941.

רבה של גאַווארוֹב, ברח לרוסיה הלבנה וניספה שם.

הרב מיכאל כץ — נלקח לפני היות הגיטו, ב־1941.

הרב שוב, — נלקח מתוך היודנראט, בספטמבר 1941.

ר' שמעון שפירא (רבה של ליפובקה, גיסו של הרב זאב סגל). הוליכוהו

מן הגיטו לסוהר הלוקישקאי. הוא ברח מן השיירה, בדרך עלה בכרכרה ונסע לליפובקה. משנתקל במשמר גרמני ירד מהר מן הכרכרה ונמלט אל הרי ליפובקה. הגרמנים פתחו באש, ואין זאת כי הרב ניספה שם.

הרב אלתר פרלוב, רבי של חסידי קוידנוב, נלקח מן הגיטו הראשון בחורף 1941.

הרב משה אבא קאסל משניפישוק. ביום הפרעות בשניפישוק הכריחו לקפץ על פני מדורות של ספרי־תורה בוערים. הוא התנגד נמרצות. ניספה בגיטו בשעת ה„אקציה" במחוסרי תעודות צהובות.

הרב המיכאלישקאי, זקן, הגיע עם יהודי מיכאלישקא אל הגיטו בעת חיסול העיירות.

רבי אלחנן וואסרמאן (ראש ישיבת בארנוביץ) נסע מווילנה לקובנה עוד לפני יסוד הגיטו. הגיעו שמועות שהוא נורה שם.

הרב דוד גרשטר (ממשפחת רוקח), בעל־קורא של בית־הכנסת הגדול בווילנה, הוצא לפונאר בשעת הפוגרום בשניפישוק, קיץ 1941.

בגיטו נשארו מן הרבנים הווילנאים הרב זלמנוביץ' והרב דוב־בר פילובסקי. במחנות שבסביבת וילנה נמצא הרב גוטסמאן. בימי חיסול העיירות הגיעו לווילנה רבנים אחדים מערי־השדה. מהם זכורים לי הרב ליפא סלאדזינסקי והרב מארקוס. הרב אהרון בריק מוטל היה כל ימי הגיטו בבית־החולים, חולה שחפת. ראש הישיבה הגדולה היה הרב קארניצקי. בישיבה הקטנה ובבית־הספר הדתי היו פעילים הרבנים ר' גרשון ליבמאן ו. מרדכי יודלביץ', תלמידו של הרב שמעון שקופ; בחורי־הישיבה לייבל ניאבוש שיק־נאבורשטשיק מאוקריינה, מאיר חייט, בנו של השמש מנובגורוד, לאנדוי, חיים בארטמאן וכו'. המשגיח היה ר' אברהם־צבי ליסטובסקי. מן החזנים שבגיטו זכורים לי ליטבאק, שניספה באסטוניה, וכן איידלסון ולייזרוביץ'. בגיטו היה גם מוהל, ר' משה פאקלאר שמו. הוא היה עורך בריתות־מילה לנולדים „הבלתי־חוקיים". מת בימיו האחרונים של הגיטו. „בעל־קריאה" בגיטו היה גרשאטר, קרובו של הרב גרשאטר „מגזע רוקח". בכל מיני ענינים דתיים הרבו להתעסק הרב יעקב יעקובסון, צבי־ניסן יפה וי. ויגדורטשיק. לאחר זמן הקימו מועצה דתית על־יד מחלקת־התרבות של היודנראט. מיסדיו של המטבח הכשר היו הסנטורים טרוקנהיים ומינצברג מפולניה. לאחר זמן יצאו אל הגיטו הביאליסטוקאי. מן המגידים הווילנאים הקודמים נמצא בגיטו רק קלוס. ראיתיו שם עד ימי־החיסול. המגיד זוחוביץ' מבאראנוביטש ניספה עוד לפני היות הגיטו.

*

בגיטו היו בתי־המדרש הללו: בית־הכנסת של הקצבים, ברחוב יאטקובה (רחוב האטליזים) 5; בית־המדרש של ר' שאול'קה, ברחוב שאולסקה 5; בית־המדרש של יאגיכה, ברחוב שאולסקה 1. בבתי־המדרש הללו היו לומדים ומתפללים מן השעה ארבע וחצי בבוקר עד עשר בערב. יתר בתי־המדרש של הגיטו נחרבו. קצתם נבנו לאחר זמן מחדש ונהפכו לפנימיות או לבתי־ספר עממיים. באולמי בתי־המדרש נמצאו גם הישיבות ושני בתי־הספר העממיים הדתיים.

בגיטו נשתמרו כששים, שבעים ספרי־תורה. רובם נמצאו בבתי־המדרש. קצתם נגנזו. מהלכות שמועות כי הרמאן קרוק הצליח להטמין מחוץ לגיטו הרבה „עטרות" וגם כמה ספרי־תורה מבתי־הכנסת שנחרבו. בתי־המדרש היו מלאים ספרי קודש, ממש עד אפס מקום. כל יהודי, שהיה מוצא ספר באיזו דירה או חורבה, היה מביאו אל אחד מבתי־המדרש.

לעתים קרובות היו בחורי־הישיבה הצעירים דורשים דרשות באזני הקהל. המורה האדוק אליעזר גולדברג הקים „סמינריון דתי", שבו היה מקריא באזני הקהל מדי שבוע בשבוע פרק בדברי־ימי־ישראל. ניסן יפה היה מלמד בערבים פרק במשנה.

*

בתקופת־הגיטו הראשונה (עד „אקציה קובנה" באפריל 1943) לא היו נוהגים לאמר קדיש אחר האנשים שהוצאו לפונאר, שהרי לא היה ידוע מה עלתה להם שם... אולם היו אנשים שטענו כי פירושה של פונאר ידוע הוא; הללו היו אומרים על דעת עצמם קדיש אחר בני־משפחתם שהוצאו לשם.

משנכנסו היהודים לגיטו הנהיגו המתפללים לאמור בכל יום, אחר „שמונה־עשרה", תפילות של „תחנון" יום שני וחמישי, הפותחות במלים:

„אלהי ישראל שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך. הבט משמים וראה כי היינו לעג וקלס בגויים. נחשבנו כצאן לטבח יובל, להרוג, לאבד ולמכה ולחרפה. ובכל־זאת שמך לא שכחנו, נא אל תשכחנו!"

בכוונה רבה ובבכי היה הקהל מצעק בתפלת התחנון את הפסוק:

„שומר ישראל, שמור שארית ישראל ואל יאבד ישראל!"

בתפלת שחרית ובתפלת מנחה, אחר „שמונה עשרה" היו אומרים יום־יום „אבינו מלכנו".

כן היתה נאמרת יום־יום התפילה הבאה:

„אחינו כל בית־ישראל, הנתונים בצרה ובשביה, העומדים בין בים ובין ביבשה, המקום ירחם עליהם ויוציאם מצרה

לרווחה, מאפלה לאורה ומשעבוד לגאולה, השתא בעגלא ובזמן קרוב ונאמר אמן"

אחר התפלה היו קוראים את פרקי התהלים: קמ"ב — משכיל לדוד בהיותו במערה תפלה. י"ג — למנצח מזמור לדוד: עד אנה ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר פניך ממני. קכ"א — שיר המעלות: אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי. והקהל היה קורא בקול רם: לא ינום ולא ישן שומר ישראל. ק"ל — שיר המעלות: ממעמקים קראתיך. והקהל היה מסיים בקול רם: והוא יפדה את ישראל מכל עוונותיו. כ' — למנצח מזמור לדוד יענך ה' ביום צרה. ע"ט — מזמור לאסף: אלהים! באו גויים בנחלתך. — — נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים, בשר חסידיך לחיתו ארץ. — — שפוך חמתך אל הגויים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו. — — — והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך. — — —

*

קשה מאוד היה לקיים את שמירת השבת בגיטו, אפילו ליהודי אדוק שהוטל עליו לצאת לעבודה בפלוגה גרמנית אל מחוץ לגיטו. נשים אדוקות היו מעמידות „חמין" בתנורי המאפיות של הגיטו, לבל תצטרכנה לבשל בשבת. בתי־המדרש היו מתמלאים בשבת יהודים שאינם עובדים בפלוגות. בתקופת הגיטו השניה התעוררה תנועה לשמירת השבת. אשה אחת היתה דורשת דרשות בבתי־המדרש וקוראת לשמירת השבת מחללה. אבאלה (אביו — אחד משני היהודים שנרצחו בגיטו בידי ליסטים), נער בן י"ג, מסולסל פיאות, תלמיד ב„ישיבה קטנה" היה מעכב בסימטות הגיטו יהודים מעשנים והיה שואל אותם:

— למה זה תעשן? שבת היום! את העישון אין כופים עליך — —

אף־על־פי שקשים ואבלים היו החיים בגיטו נעשו בכל־זאת מאמצים גדולים לחגיגת חג־הפסח. הוקמו מכונות לאפיית מצות. מחלקת־ההזנה של הגיטו חילקה על־פי כרטיסי־המזון מרבע עד חצי קילוגראם מצה לאיש, לכל ימי הפסח. אולם היו אנשים רבים שמנעו מפיהם במשך ירחים ארוכים את כל אשר הצליחו להבריח באיזה אופן שהוא אל הגיטו, למען תהיינה להם בפסח מצות במידה מספקת. המצות נאפו בגיטו מקמח־תערובת של שיפון וחטים. הרבנים התירו קטניות וקמח של כוסמת. היו אנשים שהסתפקו בכל ימי הפסח במנת־המצות הזעומה, רבע הקילוגראם, בתוספת שנים־שלושה תפוחי־אדמה ליום. את הסדר ערכו משפחות־משפחות, או שנערך על ידי דיירי כל חדר יחד. בשנת תש"ג (1943) נערכו הרבה סדרים קולקטי־

ביים חגיגיים: במטבח הכשר, ב„ברית העברית", בבתי־הספר העממיים, בפנימיותיהם של הילדים והילדות.

בחג השבועות ערכו תיקון־שבועות בבתי המדרשות ולמדו שם כל הלילה.

בראש השנה וביום הכיפורים היו סגורים כל מוסדות היודנראט. ילדים שלחו ברכות „שנה טובה" למוריהם. יהודים ביקרו איש אצל חברו לברכו בשנה טובה.

לחג הסוכות הקימו להם יהודים אחדים סוכות מקרשים ודלתות. סכך לסוכות היו משמשים הענפים שהיו מביאים אתם מן העבודה בפלוגות. היו בגיטו גם אתרוג אחד ולולב שנמצאו בחורבת אחד הבתים. ב־1 באוקטובר 1942, יום ד' לחוה"מ סוכות, נערכה בבית־הכנסת של הקצבים „שמחת בית השואבה", והמורה אליעזר גולדברג הטיף על הנושא: „יין, דם ודמעות".

בשמחת־תורה נשאו הילדים דגלים קטנים, שנמצאו בחורבותיהן של חנויות־הספרים. כן הותקנו דגלי שמחת־תורה מתוצרת הגיטו.

בשעת תפלת יזכור היו בתי־הכנסת מלאים עד אפס מקום. יהודים שאלו איש את פי רעהו: — מי יגיד פעם „יזכור" אחרינו? — — —

בחנוכה נמכרו בסימטות הגיטו סביבוני־עופרת, מאלה שנמצאו בחנויות־הספרים וגם סביבוני־עץ מתוצרת הגיטו.

לפורים הוכנו בידי בעלי־מלאכה רבים רעשני־עץ בשביל התינוקות.

כל פעם שחיכו בגיטו ל„אקציה" או לגזרות קשות היו החוגים הדתיים מכריזים על תענית־ציבור. לאחר המקרה ששני יהודים נרצחו בידי אנשים מן „העולם התחתון", יהודים גם הם (שהועלו על כך לתליה), — הכריזו החוגים הדתיים על תענית־ציבור, לשם התעוררות־הרוח.

החוגים הדתיים השתדלו להתקין „מקווה" ליד התחנה הסאניטארית של הגיטו. לא נודע לי אם הדבר עלה בידם.

הבעיה של חופה וקדושין עוררה ויכוחים בקרב האדוקים, לפי שמקצתם היו טוענים כי אין ראיה שהמגורשים נפטרו ושהנותרים הם אלמנים או אלמנות.

*

לאחר ה„אקציה" במחוסרי התעודות הצהובות נתכנסו החוגים הדתיים למועצה, ואחרי־כן יצאו הרבנים מנדל זלמנוביץ, ר' דוב־בער פילובסקי, יצחק קורניקס, וגוסטמאן במשלחת אל יעקב גאנס הקומנדאנט של הגיטו. הם אמרו לו כי לפי דין־ישראל אפשר להסגיר יהודי לרשות, אם היא דורשת אותו בפירוש, בציינו את האיש ואם הוא נאשם בעבירות אישיות. אבל אסור להסגיר יהודי, אם הרשות דורשת יהודי סתם (כלומר, לא על

חטא שחטא, כי אם על שום היותו יהודי). הרבנים העירו לגאַנס כי אין הוא רשאי לברור יהודים ולמסרם לידי הגרמנים, כדרישתם. גאַנס הצטדק כי על־ידי השתתפותו במיון ובהסגרת מספר מועט של יהודים הוא מציל את כל השאר ממוות.

ענו לו הרבנים, כי על מקרה זה אמר כבר הרמב"ם: „וכן אם אמרו להם עכו"ם: תנו לנו אחד מכם ונהרגהו, ואם לא נהרוג כולכם — יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל" (הלכות יסודי התורה להרמב"ם, פרק ה', סעיף ה').

*

בימי ההובלות למוות, היו בגיטו, זה בצד זה: תופעות של התרופפות האמונה־בשמים, כפירה מתמדת שלאחר־יאוש; תופעות של אדישות גמורה לכל מחשבה מחוץ לנעשה בין כתלי הגיטו — לא אמונה ולא כפירה; רק מחשבה אחת תמידית: כיצד להיחלץ מהסכנה האורבת; וכן היו תופעות של התלהבות דתית מסתורית של אף־על־פי־כן, אמונה בלתי־מעורערת בדרכי־ההשגחה, בטחון בגאולה הקרובה שתבוא אחרי ימי־הזוועה, ונכונות נפשית לקידוש השם.

בתי־הדין

בגיטו היה פעיל בית־משפט עם סניגורים, קטיגורים ושופטים. בשטח בתי־המשפט זכורים לי שמותיהם של עורכי־הדין רובאשוב, קורנגולד, סרולוביץ', יאשונסקי, מילקאנוביצקי, פוֹבירסקר א. חבוֹיניק. פרואימצ'יק, המהנדס מארקוס, הקטיגור נוסבאום, הסניגור אורנשטיין.

בעניינים ובסכסוכים, שהובאו לפני בית־הדין, נשתקפו החיים היום־יומיים, הקשים, האפורים והמסובכים של הגיטו.

לעתים קרובות מאד היו מבררים ענינים של קטטות ומריבות. קוצר־הרוח ועצבנות שררו בגיטו; הצפיפות בחדרים היתה לבלתי נשוא וכתוצאה מזה היו — קטטות אין־סופיות בעיקר בין נשים, על התור להרתחת מים, לשטיפת הרצפות, להרקת עביטי האשפה ועוד שאלות אחרות של החיים היום־יומיים.

לעתים קרובות נתקיימו גם משפטים על עקירת קורות־עץ מתוך בניני־גיטו הרוסים, על גנבת עצי־הסקה ממחסן־העצים של מועצת־היהודים, או של איזה שכן; היו זמנים שבהם היו עצי־ההסקה יקרי־המציאות בגיטו: אז היו האנשים מניחים לפני שכבם לישון את גזרי־העץ האחדים שברשותם למראשותיהם, לבל יגנבם השכן בלילה.

לעתים קרובות היו משפטים אדמיניסטרטיביים, למשל, על התנגדות

למשטרת הגיטו ואי־קיום פקודותיה, על פגיעות בכבודן של מפקדות־הבתים; על שליחת „מלאך" (ז. א. איש אחר) — ממלא מקום בעבודת־הכפיה או לשבת ימים מספר בבית־סוהר הגיטו; על אי־החזרתם של ספרים שהושאלו מספרית־הגיטו במשך כמה חדשים, על אי־הליכה לבית־המרחץ כדרוש.

לעתים קרובות היו מתבררים בבית־דין הגיטו סכסוכים מסחריים, על בגדים שנמכרו באופן רע (זאת אומרת במחיר זול ביותר) על־ידי מתווכי המכירה, עת שבעל הבגד היה מרגיש כי מחירו קופח.

בית־הדין היה מטפל לעתים קרובות בעניניהם של אנשים, שנחשדו בגנבת התעודה הצהובה מאת שכנם, או נתפשו במכרם את תעודת־החיים שלהם עצמם.

לבית־הדין של הגיטו היו מגיעות כמו כן הלשנות בלתי מבוססות, בדויות מן הלב וזדוניות של שכן אחד על רעהו; עתים היו עוסקות בכך נשים מיוגעות והיסטריות, שלבן מר עליהן מחיי הגיטו, מתוך תקוה שאת השכן יעבירו לדירה אחרת ובינתים ירוח להן קצת בחדר־הגיטו הצר שלהן. היו גם בירורי־דין של מעשי־רמאות וסחיטות כספים.

בית־הדין של הגיטו רשאי היה להוציא את הפסקים דלקמן: 1) שחרור, 2) בטול התביעה, 3) אזהרה, 4) מאסר, 5) קנס של כסף, 6) קנס של כסף ומאסר, 7) עונש־מות.

בית־הדין הגיטואי לא היה הערכאה היחידה, הרשאית להטיל עונש על איש־הגיטו. רשות זו היתה כמובן גם למשטרת הגיטו (ובעיקר מטה־המשטרה, משמרת השער ומשטרת־הפלילים). ענשי המשטרה היו מוטלים בעוון יציאה העירה בלי רשיון, אי־קיום פקודותיה של המשטרה, פגיעה בכבודם של שוטרי־הגיטו בשעת בצוע פעולותיהם, בריחה מבית־הסוהר של הגיטו וכדומה.

ענשי־המאסר היו כרגיל למועדים אלה: עד 24 שעות, עד 48 שעות, עד שבוע, עד שבועיים, עד חודש, „מאסר עולם" (ז. א. עד שיבוטל הגיטו).

הסטטיסטיקה של תפיסת־הגיטו מראה כי מספר הגברים הנאסרים היה גדול פי שנים לעומת זה של הנשים; כי את רוב ענשי המאסר היתה מטילה משמרת השער (בעוון הברחת צרכי מזונות); וכי רובם של המאסרים היו אדמיניסטרטיביים, ליום אחד.

כך, למשל, מראה הסטטיסטיקה של האסורים בחודש יוני 1942: מספרם הכללי של הנאסרים — 1427; ביניהם גברים — 909; נשים — 518; נענשו בעונש אדמיניסטרטיבי — 1365; נענשו כעבריינים — 62; עונש של יום אחד — 903; של שני ימים — 426; עד לשבוע — 84; עד לשבועיים — 10; לחודש — 4; (בין הנענשים 987 מטעם משמרת־השער).

בחודש יוני 1942 פסק בית־דין הגיטו עונש־מוות בתליה לששה יהודים, שחמשה מהם נמצאו אשמים בביצוע, או סיוע לביצוע רצח של שני יהודים בגיטו גופא; והששי (אבידון) נאשם, כמלשין, בשחיטתם של יהודי לידה.

עונש־המוות בוצע בחצר של ככר־העצים בידי חבורה של משטרת־הגיטו היהודית. יעקוב גאַנס נשא לפני קיום פסק־הדין את דברו באזני שוטרי הגיטו ואמר כי בקיימם את פסק־הדין עושים הם מעשה יהודי חשוב: הם משחררים את הגיטו מרוצחים.

כדי לברר את הסכסוכים בין השכנים נתהוותה ועדת בוררות, שעיבדה תקנון־גיטו מיוחד לזכויות השכנים. יעקוב גאַנס ציוה להכין כסאות מיוחדים בשביל שופטי־הגיטו. על הכסאות היו חרותים שני לוחות־הברית ושלט־הגיטו. אלה צריכים היו לסמל כי בית־הדין בגיטו שופט על־פי הדין היהודי.

בדרך כלל היתה אוכלוסית הגיטו מתיחסת בכובד־ראש לבית־הדין הגיטואי.

*

בית־הדין עבר למעון חדש.

היום עובר בית־הדין למעון אחר, מותאם יותר, לרחוב רודניצקה 4 (לחדרים שבהם היה המשרד של מטבח־המשטרה).

ועדת הבוררות

בית־הדין קבל כבר את התכנית המעובדת של התקנון לשיכונם המשותף של השכנים בדירות הגיטו (זכויות השכנים בגיטו). תכנית זו הגיעה כבר לדיון.

פסק־דין על הגבה סוערת ביותר, הוטל בבית־המשפט הגיטואי על שמואל פ. מרחוב הכרמליטים 7. הוא מתגורר בקומה התחתית של הבית. באמצע הלילה התחילו טפות נוטפות על משכבו. הוא קם ועלה לקומה השניה. אבל נתברר כי לאותו מקום גופא נוטפות דרך הספון טפות מן הקומה השלישית. אז עלה לקומה השלישית ומצא, כי הברז שמעל למשפך פתוח הנהו והמים נשפכים בלי הרף על הרצפה וכו'. למראה הדבר חטף בחמתו הרבה געל בלה והתנפל על המפקדת הישנה והכה אותה. התחוללה שערוריה שהדה הגיע עד לבית־המשפט.

על תגובתו המבוהלת ביותר והבלתי מתאימה הוטל עליו עונש ונתחייב גם בתשלום דמי־המשפט.

(„ידיעות־הגיטו" גל. 25 י"ח שבט תש"ג. גיטו וילנה 24.1.1943)

על משמר הבריאות

1. תנאי-החיים הסאניטריים-היגייניים בגיטו*

הגיטו נמצא, בסימטותיה הצרות ביותר של וילנה, בתחום הגיטו הישן מלפני מאות בשנים. בחדרים שררה צפיפות איומה.

מספר המיטות בגיטו היה מועט; ואף באלו לא היה צורך, כי תפשו מקום רב מדי. והיו אנשים ישנים על הרצפה, צפופים ומכווצים יחד, ממש איש על גבי רעהו. לאחר זמן הנהיגו אצטבות של עץ.

גם לפני המלחמה לא היו בשכונה עתיקה זו של וילנה חדרי-שימוש בתוך הדירות, כי אם בחצרות, בחוץ. והנה, בבית שישבו בו קודם שלושים, ארבעים איש, התגוררו עתה משלוש עד ארבע מאות. והיו עומדות לפני בתי-הכסא שורות ארוכות של אנשים מחכים לתורם.

הביוב נהרס במהרה, המים לא היו שוטפים כראוי, המחראות נתמלאו ונסתתמו. במשך שבועות מספר נהפכו למקור-זוהמה קשה ביותר, שכרוכה בו סכנת מגיפות. האשפה, המרובה פי עשר מקודם, והשפע הגדול של קליפות תפוחי-אדמה (בגלל חוסר לחם ושאר מזונות) מילאו עוד בימי הגיטו הראשונים את ארגזי-האשפה, גם כיסו את שטחי-החצרות הקטנים והתחילו נערמים לערמות ומתנשאים כלפי מעלה בצורת תלים וגבעות, שהיו חוצצים במקומות בעד האור מלחדור אל הדיוטות התחתונות. משהתחיל הקור קפאו כל הערמות האלה.

בבתים רבים שלא הוסקו נתפקעו בבוא החורף צנורות-הביוב והשרברוב. חסרו מים לשתיה, לבישול וכל שכן לכביסה. הלכלוך גרם מהר למחלות עור שונות ודלקות-עור מעלות מוגלה. ופשטה מחלת-הכנים.

רעב, קור, דוחק, חלאה, תלי אשפה וזוהמה, בליל-קליפות בולבוסין ושתן, בתי-כסאות סתומים ומלוכלכים, מחסור בהסקה ומים, חוסר מלבושים

---

* פרטים על המצב הסאניטארי בגיטו וילנה, על הרופאים, על מחלות הגיטו והפעולה הרפואית, ראה ספרו של המחבר: „קאמף פארן געזונט אין געטא ווילנע", הוצאת אזע, פאריס 1946 — וב„דפים רפואיים", תל אביב, ספטמבר 1946, (תרגום עברי של הספר הנ"ל.

ונעלים, טחב ועובש בחדרים, פשפשים וכנים — זו היתה התמונה הכללית של תנאי הסניטריה וההיגיינה בגיטו וילנה.

בתנאים אלה פתחו אנשי־הרפואה בגיטו בהיאבקותם על הבריאות. הם גם האמינו כי שמירת הגיטו ממגיפות פירושה, שמירה מרציחות בהמון, עסקני־הציבור מכל החוגים — שלא להשתקע ביאוש, עוררו הד עמוק בלב קריאת אנשי הרפואה להיאבק על הבריאות, וכן גם קריאתם של ויתר סיכויים להתגבר על הכל, לחיות ולהגיע לימים טובים מאלה... היהודים בגיטו. למרות הכול לא נשברה רוחם של יהודי הגיטו. ההתאבדות לא היתה אלא תופעה נדירה. וכן לא נרשמו אלא מקרים מעטים של טירוף־הדעת.

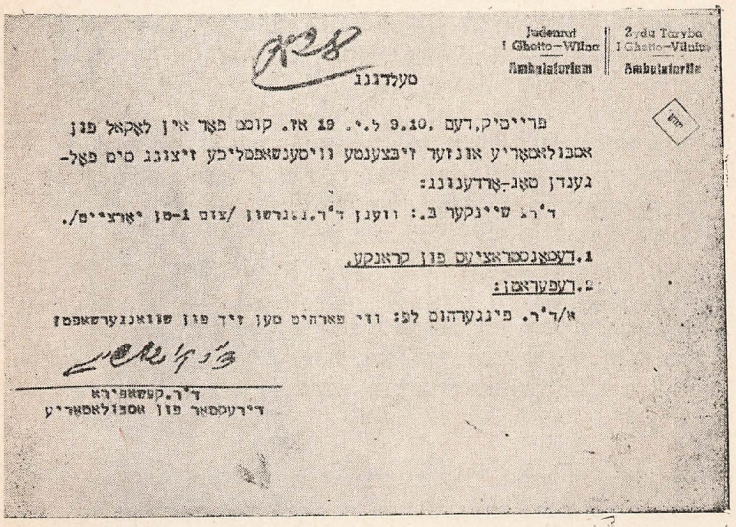
ה ת מ ו ת ה „ה ט ב ע י ת" בגיטו, בתוך אוכלוסיה קרובה לעשרים־אלף איש, הגיעה בממוצע לשני מקרי מוות ליום; בווילנה היהודית שלפני המלחמה, שהיתה בת שבעים אלף איש, בקירוב, לא היתה התמותה אלא בשיעור של שלוש—ארבע מיתות ליום. בעצם היתה עכשיו התמותה בגיטו גדולה יותר באורח יחסי, שהרי מספר הזקנים נתמעט.

ה י ל ו ד ה נתמעטה ביותר בשל האיסור ללדת, שהעוברת עליו היתה צפויה לעונש־מוות. הנשים שעמדו בירחי הריון אחרונים הגיעו ללידה מתוך סכנת־נפשות ממש. לידות חדשות, אצל נשים שנתעברו בגיטו גופא, היו יקרות־המציאות.

ואילו ה ח ת ו נ ו ת היו מרובות ותכופות. בעליהן של נשים רבות נלקחו מהן והוצאו להורג, וכן איבדו בעלים רבים את נשיהם. כיון שתעודת־חיים היתה נותנת זכות־חיים גם לאשתו של בעל־התעודה או — לאישה של בעלת־התעודה, — היו גברים ונשים נרשמים כזוגות, ואחר־כך היו מוכרחים להתגורר בחדר אחד, שלא תתגלה חלילה התרמית, בשעת בדיקה. בחורים רשמו להם נערות צעירות כנשים. במשך הזמן היו רבים מן הזיווגים הבדויים הללו לנישואים של ממש, והזוגות היו נאמנים ומסורים זה לזו לחיים ולמוות. החתונות המדומות נערכו ב„משרד ההרשמה" של משטרת־הגיטו היהודית.

מתחילה היו החוגים הדתיים מסרבים לסדר חופה וקידושין לצעירים שפנו אליהם לשם כך. הלא בתוהו ובוהו של הגיטו אי־אפשר היה לדעת מי הוא רווק, מי גרוש ומי אלמן; — והוא הדין בנשים. וגם זאת: מנין אפשר לדעת כי האנשים שהוצאו לפונאר לא ישובו עוד עד עולם? הלא אין כל עדות לפטירתם.

החיים הם שמצאו פתרון־פשרה לבעיה זו. גברים ונשים, שידוע היה עליהם כי לא נישאו עוד אף פעם, או שמצבם ברור היה מבחינה משפטית, היו מסדרים להם חופה וקדושין רשמיים מטעם הרבנים האחדים שנשארו בגיטו. אשר לשאר הזוגות החדשים, נחלקו אלה לשני סוגים. היה סוג אחד של „בעל גיטואי ואשה גיטואית", כלומר, של אנשים אשר לא נישאו זה לזה באורח רשמי, אלא שהיו מופיעים בכל מקום כבעל ואשתו ומקווים היו לחיות חיי־משפחה יחד גם לאחר הגיטו, אם ישארו בחיים. הסוג האחר היה

Judenrat
f Ghetto-Wilno
Ambulatorium

Żydowska Tarybo
i Getto-Vilniaus
Ambulatorija

טעלעפון

פרייטיק, דעם 9.10. ל.י. 19 אז. קומט פאר אין לאקאל פון
אמבולאטאריע אונזער זיבצענטע וויסנשאפטליכע זיצונג סים פאל-
גענדן טאג-אָרדענונג:
ד"ר ש' ווינקער ב.: וועגן ד"ר י.נרשון /צום 1-טן יאר צ"ט/.
1. רעפעראטן פון קראנקע.
2. רעפעראטן:
א/ד"ר. פינגערהום לע: וועי פארהיט מען זיך פון שווינערשאפט?

ד"ר.קעשאירא
דירעקטאר פון אמבולאטאריע

הזמנה לאסיפת רופאים

של בעלים ונשים „נרשמים", כלומר בדויים לחלוטין; הללו היו מכונים „בעל של נייר" ו„אשה ש'ל נייר".

*

בשביל הזקנים התשושים הוקם בגיטו „מושב־זקנים". אבל כל יושביו נלקחו בידי הגרמנים בסתיו של שנת 1941. אחר־כך, בקיץ 1943, כינסו הגרמנים את כל זקני הגיטו לפוספיאשקי, לתוך הבנין ששימש לפנים למושבת־הילדים של „אֶזע". שם איכסנו זמן־מה את הזקנים והספיקו להם מזונות טובים; היו מגישים להם קפה לבן, תות־גינה, לחם לבן; הזמינו

תיירים מבני חוץ־לארץ, צילמו אותם, ומיד לאחר־כך — הוציאום למיתה.

אף־על־פי־כן השכילו כמה זקנים להסתתר באמנות מרובה ב„מלינות", עד כי ביום האחרון של הגיטו נראו פתאום לעיני הבריות איזה ישיש או ישישה מטיילים על־פני הגיטו עם סידור־תפילות ביד...

מחלות הגיטו

בגיטו הופיעה שורה שלימה של תופעות פתולוגיות, שנראו כספציפיות בתנאי החיים של הגיטו.

א) חולשת גוף כללית.

בתקופה הראשונה לחיי הגיטו נראתה בבת אחת אצל אנשים באים בימים חולשת גוף כללית פתאומית, הרגשה של אפיסת הכוחות ורזון, שהתקדמו במהרה ובמקרים רבים נסתיימו במוות. הסבירו את הדבר כפרי החוויות הקשות והתזונה הירודה, ביחוד אצל אנשים בעלי כושר־התנגדות גופני מופחת. אנשי הגיטו היו אומרים בפשטות: „מות־רעב אטי". משהוטבו תנאי־החיים בגיטו וניתנה עזרה למחוסרי פרנסה — נעלמה תופעה זו לחלוטין.

בצורה המונית חריפה ראיתי תופעה זו של חולשה גופנית כללית במחנות־הריכוז באסטוניה ובגרמניה. היא היתה אופיינית, מפורסמת ובולטת כל כך, והפרוגנוזה שלה היתה ברורה כל כך בתנאי המחנות, שהרופאים שוב לא חשבוה כתוצאה מסיבות שונות, כמו: רעב, עבודה קשה, התעיפות יתירה, אלא הכניסוה בדו„ח כמחלה מיוחדת לעצמה בשם „א. ק. ס." (אלגעמיינע קערפער־שוועכע"). הקהל היה קורא לחולים אלה „מוסלמים", מפני שתמיד חשו קור והתעטפו בשמיכות כערבי ב„עביה", — חולים אלה רוכזו בצריפים מיוחדים או בקבוצות מיוחדות ומזמן לזמן היו מוצאים למשרפה.

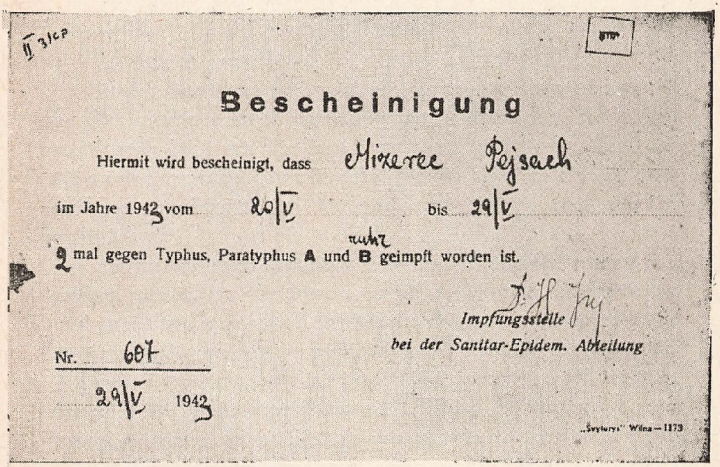
ה„מוסלמי" היה ניכר בעורו הצפוד, בעיניו השקועות בחוריהן, באפו המחודד, בעצמות־לחייו הבולטות, בקולו הרפה והצרוד, שלפעמים נתלוותה לו נעימה של תחנונים ובכי. בשעת המיפקדים היו עלובים אלה עומדים בקושי על רגליהם. כל דחיפה קלה היתה מפילה אותם ארצה כבובת־שעוה. תמיד סבלו מהפרעות מעיים ומדיזנטריה. הם היו כלים כנר, תוך הכרה צלולה. הנה שוחחת עם אדם בענין שוטף, וכעבור רגעים מעטים כבר גווע ומת. במחנות אחרים היו קוראים ל„מוסלמי" בשם „קאמעל" (אטי בתנועותיו כגמל).

ב) מחלות מידבקות.

בימים הראשונים פרצה בגיטו וילנה מחלת טיפוס הבהרות, טיפוס המעיים ופרטיפוס ב'. הודות להתערבותה הנמרצת והתקיפה של המחלקה הסניטארית־אפידמיולוגית ובעזרת שאר המוסדות שבגיטו — חוסלו המחלות, ורק מקרי מוות בודדים נרשמו.

החצבת והשנית עברו בגיטו בקלות. הדיפתריה שהתלקחה הופסקה הודות להרכבה האנטי־דיפתרית בין הילדים.

מחנות הריכוז נפקדו ע"י טיפוס הבהרות לעתים קרובות והתמותה היתה גדולה. בין היהודים היתה התמותה מטיפוס־הבהרות קטנה במידה ניכרת מאשר בין האריים, אף על פי שהיהודים נמצאו בתנאים גרועים יותר במחנות. כדאי להעיר שמקרי המוות מטיפוס הבהרות בין היהודים היו פחותים בין הגברים מאשר בין הנשים. בדרך כלל היתה התחלואה והתמותה הטבעית ממחלות שיגות אצל הנשים קטנות בהרבה מאשר בין

Bescheinigung

Hiermit wird bescheinigt, dass Mixeree Pejsach

im Jahre 1943 vom 20/IV bis 29/IV

2 mal gegen Typhus, Paratyphus A und B geimpft worden ist.

Impfungsstelle
bei der Sanitär-Epidem. Abteilung

Nr. 607

29/IV 1943

תעודה להרכבות נגד טיפוס.

הגברים (אולי משום שהאשה יכלה יותר לשמור על נקיון הלבנים וגם להכין לעצמה דבר־אכילה ביתר קלות אף בתנאי־המחנה הגרועים).

תכופות היתה המחלה מופיעה במחנה בלי הבהרות האופייניות. האבחנה נקבעה במקרים בודדים. כשניתנה האפשרות לכך, ע"י תגובה חיובית של וויל־פליכס, אך ברוב המקרים – רק על סמך מהלך המחלה. כן היו קובעים את האבחנה על סמך תגובת־עור אופיינית בשעת הלחץ על כלי־הדם הנימיים של היד או הכתף; על סמך סימנים אופייניים של הלשון וכן לפי נטייתו של החולה לשכב לרוחב המטה ולא לארכה (תופעה מצויה מאד במחנות שבאסטוניה.

כסיבוכים לטיפוס הבהרות נראו במחנות גנגרינה של הרגלים; פסיכוזות קשות, ולאחר ההחלמה — תפיחת־רגלים, שהתמידה חדשים רצופים, ודופק מוחש. במקרים לא מעטים היה הטחול מוגדל במידה ניכרת.

בגיטו ורשה שררה — לפי שמוסרים עדי־ראיה — מגפה חזקה של טיפוס־הבהרות, שגרמה למקרי־מוות רבים.

ג) הפרעות הוסת אצל הנשים.

מיד עם היכנסן לגיטו החלו הנשים להופיע במרפאה לרגל היעלמות הוסת. לפי הערכת הרופאים איבדו את הוסת בתקופה הראשונה לגיטו כ־75% מן הנשים. תופעה זו עוררה הרדה בקרב הנשים וויכוחים סוערים בין הרופאים. היו שרצו להסביר תופעה זו בחויות הפסיכיות, בשינויים האנדוקרינולוגיים בהפרשת ההורמונים, במחסור הויטמינים. היו שראו בכך תופעה יציבה ואחרים חזו שהשינויים הם חולפים בלבד.

משנשתפרה התזונה בגיטו וחדלה לזמן־מה הוצאת האנשים למוות — חזר הוסת לנשים, אך אצל חלק מהן לעתים לא סדירות ובכמויות בלתי־מספיקות ואצל חלק — שוב לא הופיע בכל תקופת הגיטו. תופעות אלו של הפרעות־וסת היו שכיחות בכל הגיטאות ובמחנות־הריכוז. בגיטו קובנה, שבו שרר זמן־מה שקט וניתנה בו תזונה נורמלית, חזר הוסת אל רוב הנשים. אותן הנשים שהוסת נעלם אצלן ניכרו על נקלה בחזותן השמנה ובקוי־פניהן המגושמים.

ד) גרדת.

הגרדת היתה אורחת מצויה בגיטו וילנה והתפשטה בצורת קנים־קנים. תחילה תקפה הגרדת בני משפחה אחת שישנו על אצטבא אחת והתכסו באותה שמיכה. אחר כך עברה אל האנשים שדרו באותה דירה. בבתי־הספר היתה הגרדת מתפשטת תחילה על התלמידים שישבו על ספסל אחד ואחר כך פשתה בכל המחלקה.

המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית שמה חיש מהר קץ למחלה. ע"י ריפוי כפיה של 3 ימים במשחת וילקינסון. החולים ומשפחותיהם הובלו על כרחם לבית־המרחץ וכל בגדיהם נמסרו לחיטוי. אחר כך הוצרכו עוד במשך שבועות רצופים לעמוד תחת פיקוח אנשי הרפואה, כדי לבדוק אם אין הישנות המחלה. אם הופיעה הגרדת שוב — חזרו על הטיפול הקודם. כשחסרה משחת וילקינסון בגיטו, רפאו במריחת Ac. hydrochl. conc. 4/2oo עם Natr. hyposulf. 40/200 בתוצאות טובות. כשטוהר הגיטו מן הגרדת, היו מופיעים לפתע חולי־גרדת חדשים בין החוזרים מן המחנות והיערות שליד וילנה, מקום שם עבדו בעבודת כבול להסקה.

בעבודת כבול להסקה.

ה) פורונקלים ופריחות־עור.

בתקופה הראשונה פקדו את דרי הגיטו פורונקלים, שהיו מתפשטים על פני הגוף כפורונקולוזיס. כן נראתה שורה שלימה של מחלות־עור אחרות: פריחה, פיודרמיה וכו' כתוצאה מן הצפיפות, אי־הנקיון והלבנים שלא הוחלפו זמן ארוך. משנפתח בית־מרחץ והושג סבון, פחתו מחלות אלו בשעור ניכר. היה גם רושם, ששתיית תכשירי ויטמין ב'

בגיטו הביאה תוצאות טובות. במחנות הריכוז היו הפורונקולים והקרבונקלים מצויים ביותר וגרמו עינויים קשים לדרי המחנות.

ו) מכת הכנים.

מכת הכנים בתקופה הראשונה של הגיטו הביאה פורענות גדולה על האנשים, בהתבטאה לבסוף בצורת מחלה ממש. אנשים היו מכוסים רמשים מכף רגל ועד קדקד. ידוע לי מקרה, שלבית־המרחץ הובא אדם שהכנים כיסו את כל גופו כמגן ולא נראה אף טפח מעורו. כשהוציא מכיסו ניירות ותעודות זחלו עליהם הכנים משך חדשים. כפו אותו ללכת לבית־המרחץ ובגדיו נלקחו לחיטוי על כרחו, משום שהיה „רַאֲצידיבאי" עקשני. איל זקנים וחלושים האריכו הכנים ימים יותר מאשר אצל צעירים. לרבים היתה הכינה אות מבשר לאפיסת כוחות גמורה, הממשמשת ובאה. מוכי־הכנים היו נעשים אדישים, כתומים, אנמיים. עורם היה שרוט, פצוע ודלוק. טיהור־הכפיה שם במהרה קץ למכה זו בגיטו.

גם במחנות הריכוז ווייוַארַא, קוראַמה, גולדפילץ (אסתוניה) ראיתי תופעה המונית של צרת הכנים, שגרמה מגפות טיפוס־הבהרות. במחנה דאוטמאגאן (דרום גרמניה) לא היה במשך חדשים מכון לטיהור מכנים, וכל דרי המחנה היו נגועים ואכולי־כנה. אנו, קבוצת רופאים, ערכנו פעם נסיון על עצמנו, כדי להוכח כמה כנים נוכל להסיר מעלינו במשך שעה אחת. נתברר, שכל אחד מאתנו מנה במשך השעה 600 כנים, ואחרי כל זאת לא היינו נקיים.

צרת הכנים גררה אחריה אנמיזציה חזקה, עצבנות, איבוד המרץ ורצון־החיים. כל אלה בצירוף מחלת הדיזנטריה הכשירו את הקרקע לתמותה נפרזת ביותר. כל רגע פנוי נוצל ע"י האנשים לפלייה, ובלילות היו האנשים מחטאים את כתנותיהם על צנורות מחוממים.

ז) הפרעות־ההשתנה.

אצל גברים באים בימים נראה בתקופת הגיטו מספר רב של מקרי התעבות הערמומית, ולעתים גם עצירת־שתן, חלקית או שלימה. את התגדלות בלוטת הערמונית אצל אנשים באים בימים ראו כתוצאה מהצטננות בשעת השינה בעליות־הגג ובמרתפים קרים, אגב הסתתרות מפני „הפעולות". התגדלות הערמונית והחויות הפסיכיות הביאו לידי עצירת־השתן (לרוב — עוויתית). צנתר קשה היה לכתחילה להשיג בגיטו, ורבים מן הזקנים מתו „מות אורמיה" טבעי וכך נמנעה מהם מיתת חנק בתאי הגזים. תופעה המונית בגיטו היתה גם תכיפות־ההשתנה, וריבוי־השתן.

במסדרוני החדרים של דירות הגיטו עמדו דליים ועביטי־שופכים גדולים ואנשים היו רצים להטיל מימיהם, מהם 4—8—10 פעמים במשך הלילה. רבים היו מתעוררים לפתע משנתם מחמת דרישה תכופה להשתנה וממהרים אל העביטים בהתקלם בשכניהם הישנים.

את סיבת התופעה הזאת רצו לראות בחוויות הפסיכיות שעוררו עווית בשרירי השלפוחית, במזון שהיה עשיר מדי במים ודל מדי בשומנים ובחלבונים, והעיקר —

בכמויות המרק הרבות שניזונו מהם האנשים מחמת מחסור במזונות אחרים במטבחי־העם במחנות־העבודה. היתה גם רווחת דעה, שהקולר תלוי בכמויות הגדולות של סכרין (כמשלשל) שהשתמשו בו לתה (מים רתוחים עם עלי־דובדבנים מיובשים); הסוכר היה דבר יקר־המציאות בגיטו.

גם במחנות־הריכוז באסטוניה ובגרמניה היתה תופעה כללית של השתנה תכופה במידה יוצאת מן הכלל: אנשים היו מטילים מים 10—15 פעמים ביום בשעת העבודה ובהליכה וכן 4—5 פעמים בלילה (ולא פעם הוכו האנשים מכות רצח ע"י המפקחים על העבודה והמשגיחים על הצריפים).

ח) בצקות.

תופעה אופיינית בחיי הגיטו היו הבצקות שנראו על ידיהם, רגליהם, ואף על פניהם של אנשים רבים.

את סיבת הדבר חיפשו בהפרעות מצד מערכת הכליות, בהפרעות תיפקודי הלב, בהפרעות ההורמונים, בהיפו־ויטמינוזה ובאוויטמינוזה, בהתעיפות היתרה בעבודה, ברעב לחלבונים. משנשתפרו התזונה ותנאי־החיים בגיטו — נעלמו הבצקות במידה ניכרת. יש שהסבירו תופעה זו ברבוי המרקים והנוזלים, שהיו דרי הגיטו מגיחים אל קרבם. לכלל דעה אחידה בנידון זה קשה היה להגיע. הדעה הרווחת בין אנשי הרפואה בגיטו היתה, שהבצקות הן תוצאות מכמה וכמה סיבות של חיי הגיטו.

במחנות ריכוז של אסטוניה וגרמניה היו בצקות־גפיים ופנים תופעה שכיחה מאד, המבשרת, מבחינה דיאגנוסטית את בואה של אפיסת־כוחות כללית מהירה.

ט) הפרעות בפעולות מעיים.

הצורך התכוף להפריש צואה נעשה גם הוא תופעה המונית בגיטו. אנשים רבים היו יוצאים לצרכיהם 2—3 פעמים במשך הלילה. אנשים היו מוכרחים לרוץ בלילות הקור והאופל על פני החצרות אל בתי־הכסאות המלוכלכים, כדי להמעיט את אי־הנוחות היו אנשים, נשים וטף מתייצבים — לפני השכיבה לישון — בתור ארוך לפני בתי־הכסאות, וכאן היו משוחחים על עניני היום.

ההפרשה התכופה של הצואה היתה תוצאה מאכילה נפרזת של מרקים עשירים מדי בתאית (צללוזה) ודלים מדי בחלבונים. ניכרה נטיה גדולה לדלקת קיבה ומעיים, הן בגיטו והן במחנות־הריכוז.

אחת הסיבות העיקריות למות הטבעי במחנות־הריכוז היתה הדיזנטריה, שהיתה שוררת שם בתמידות ולפרקים עברה לצורה אפידמית סוערת.

י) עוורון־לילה.

היה נפוץ בגיטו ובשעת בין השמשות כבר לא יכלו בעלי־המיחוש להבדיל בין דמויות ובין צבעים, כתוצאה מחוסר ויטמין A.

במחנות ראיתי מקרים שבהם הופיע עוורון־הלילה בפתאומיות מדהימה, „כברק ביום בהיר", אצל קבוצת אנשים. אמרו על כך: „מגפת־עוורון". די היה להכניס שיפור קל במזון, בעיקר מבחינת השומנים, ועוורון־הלילה נעלם כלעומת שבא.

יא) השחפת.

בגיטו נראו סימנים של שחפת ההולכת ומתפשטת ביחוד בין הילדים. השיקופים הרנטגניים, שנעשו ע"י המרכז הרפואי לילדים, הראו אצל 70% מן הילדים בלוטות מוגדלות מסביב לסמפונות. תגובת־פירקאַט היתה מאוד חיובית אצל הילדים הרכים. בחדשים האחרונים של הגיטו נראו אצל הילדים מקרים רבים של אדממת קטרית (אריטאמאַ גודוזום) ומסננים (אינפילטראַטים) שחפתיים בריאה. אולם אופי המוגי לא היה לשחפת בגיטו וילנה.

במחנות הריכוז הופיעה שחפת הריאה אצל האריים ביתר שכיחות מאשר אצל היהודים וגם בצורה קטלנית יותר.

יב) זפקת.

תופעה פתולוגית אופיינית ביותר היתה מגפת הזפקת אצל ילדים. גם אצל מבוגרים, בעיקר נשים, נראתה הזפקת. וכן צוינו בגיטו מקרים לא מעטים של התגדלות בלוטות הרוק.

*

לפתע נראתה בגיטו תופעה המונית של בלוטת־מגן מוגדלת, הן אצל ילדים עד גיל 7 שנים והן אצל ילדים בגיל בית־הספר, עד שקבלה צורת מגפה. כדי להנהיג שיטתיות וסדר בבדיקות הילדים, קבענו במרכז הרפואי לבתי הספר מונחים אלה:

1) S_0 — כשלא נמצאה הגדלה בבלוטת־המגן בשום שיטת־בדיקה; 2) S_1 — כשנמששה בלוטת־מגן מוגדלת בשעה שהילד מרים את ראשו ובולע רוק או מים; 3) S_2 — זפק, המורגש גם בלי הרמת ראש ובליעת מים; 4) S_3 — הגדלה מרובה ובלתי נורמלית של בלוטת־המגן.

— Sg, Sg, Sg_3 נקראו הזפקים שהוגדלו לימין; — Sd, Sd, Sd_3 נקראו הזפקים שהוגדלו לשמאל.

בחורף 1942—1943 הגיעה התפשטות הזפקת אצל הנוער הלומד למדרגה של: S_0 — 25%; $S_1 + S_2 + S_3$ —75%. ופירושו: 75% מן התלמידים הלו במחלת הזפקת, ולפי המדרגות היתה החלוקה כך:

התפשטות זפקת מוגבלת באופן מקביל נראתה גם אצל ילדים קטנים בגיל שנה נורמלית של בלוטת־המגן.

מה היתה סיבת הזפקת בין ילדי הגיטו? בשאלה זו התפתח ויכוח מקיף בחוגי הרופאים. ד"ר לזר פינקלשטיין היווה דעתו לאמור: מגפת הזפקת בגיטו נגרמה ע"י מחסור יוד בין הילדים, כתוצאה מחוסר כמויות היוד במזון (חוסר דגים וירקות וכו'). ד"ר פינקלשטיין הציע להנהיג חובה של רפוי ופרופילקטיקה של יוד בין הילדים הנתונים לבקורת רפואית. טיפול זה יינתן בשעת הלימודים בבתי־הספר. כותב הטורים האלה היה סבור: סיבת זפקת הילדים בגיטו אינה מחוורת עדיין כל צרכה. נרשמו מקרים של זפקת אצל ילדי־יהודים, שניזונו ה י ט ב ושהוחבאו ביערות אצל נוצרים. נתקבלו גם ידיעות,

שאף אצל ילדי הנוצרים, מחוץ לגיטו, נרשמו מקרי זפקת לא מעטים. מסתבר איפוא, אין כאן „זפקת גיטואית" אלא „זפקת מלחמתית", שנגרמה ע"י חוויות פסיכיות (הרפתקאות המלחמה) והתנאים הסניטריים (גרוי אבק) וסיבות הורמונליות. מן הדין לגשת לכרופיל־קטיקה ולרפוי בהירות יתירה, בעיקר בשים לב אל רפיפות גופם של ילדי הגיטו ובמיוחד בתקופת התבגרותו של נוער הגיטו (ההתבגרות בגיטו נתבלטה קודם זמנה).

נוסדה ועדה לחקר בעיות זפקת הילדים בגיטו. הרכבה: ד"ר לזר פינקלשטיין, ד"ר שאבאד־נובורונסקה, ד"ר לידסקה, ד"ר ברייטבארט, ד"ר ברודסקי, ורושם הטורים. בשעת החקירה בצבצה המחשבה, שסיבת הזפקת בוילנה נעוצה במחסור היוד במערכת־המים העירונית. סמוך לכיבוש הנאצי פרצה בוילנה מגפה של דלקת הקיבה והמעיים, והמים נמהלו בכלור, כדי להשמיד את החיידקים. הכלור, עשוי לדחוף את היוד מן המים, ובאופן כזה לגרום לזפקת.

כתוצאה מן החקירה והנסויים, החל חלק מן הילדים לקבל חלב עם טפות־יוד — „סול־די־יוד". קבוצה אחרת קבלה רק ירקות ודגים. קבוצה שלישית לא קבלה שום תרופות, אך נתאפשר לה לבלות יותר באויר ובשמש. הגיע קיץ 1943 — ומגפת הזפקת החלה לרדת במהירות, עד שנעלמה בין כל קבוצות הילדים, בלי הבדל, והסיבה האמתית של התלקחות המגפה והיעלמותה נשארה בגדר „תיקו". מן הראוי היה שתצפיות אלו תושווינה לשאר תצפיות של רופאים שנשארו מגיטאות פולין וליטא.

המחלקה הסניטרית-אפידמיולוגית בגיטו.

על שערי הגיטו תלו השלטונות הגרמניים שלט גדול: „זהירות, סכנת מגפות. הכניסה ללא־יהודים אסורה לחלוטין!"

הרופאים היהודים ידעו, שהתפרצות מגפה ממש עשויה לקרב את קצו של הגיטו, ושהמלחמה למניעת מגפות פירושה מלחמת להארכת ימי הגיטו ככל האפשר. כבר בימים הראשונים נתכנסו בחצר סטראשון 6 הרופאים היהודים למועצה ודנו על הדרכים לשיפור התנאים הסניטריים בגיטו. נוצרה מחלקה סניטרית־אפידמיולוגית שהציבה לה למטרה עיקרית להשליט את ההיגיינה והסניטריה בתנאים הקודרים של הגיטו, לשקוד על מניעת מחלות מידבקות ולהילחם במחלות שפרצו.

מלחמה בזוהמה בחצרות ובבתים, מלחמה בכנים, מלחמה בגרדת ובמחלות מידבקות חדות — אלו היו הסיסמאות של המחלקה. בגיטו וילנה ידעו שבגיטו קובנה שרפו הגרמנים בית־חולים על חוליו היהודים שהיו שם השוכני־מרפא.

בראש המחלקה עמד ד"ר לזר אפשטיין מקובנה, שהוכיח יזמה ועקשנות למכביר בפעולתו. במחלקה זו עבדו (בקביעו ובאורח עראי): ד"ר אימניטובה, ד"ר גולדבורט, ד"ר ברנשטין, ד"ר גליקסברג, ד"ר זיידלר, ד"ר

עמנואל אפשטין, ד"ר קולודנר, ד"ר קוסטשיניבסקי, ד"ר סמושקוביטש וכותב הטורים האלה.

הגיטו חולק לאזורים. כל איזור עמד תחת פיקוח רופא ואחיות אחדות, שהיו הולכים מדירה לדירה, מחדר לחדר, תובעים ומוכירים שיטאטאו את החדרים, שיאוררו את כלי־המטה, שישטפו את כלי המטבח, שידיחו את הרצפות, שינקו את הקירות מקורי־עכביש. הם יעצו איך להלחם בפשפשים, איך להחזיק את החצר במצב היגייני. הם הדריכו את החצרנים בנקיון בתי־הכסאות, פחי־האשפה. הם שלחו לבית המרחץ ולחיטוי, ניהלו את רשימות מוכי הכנה והגרדת הזקוקים להשגחה ולטפול מיוחדים.

בכל ערב, ולפעמים גם בבוקר, היו הרופאים והאחיות של המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית מתכנסים למיפקד, שבו מסרו סקירה על הדירות והחצרות שבוקרו, על המעשים שנעשו ועל העומדים להיעשות.

*

זכות גדולה היא למחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית שעלה בידה לאסור מלחמה עד חרמה בצרות הכינה ומניעת מגפות טיפוס־הבהרות מן האוכלוסיה של הגיטו.

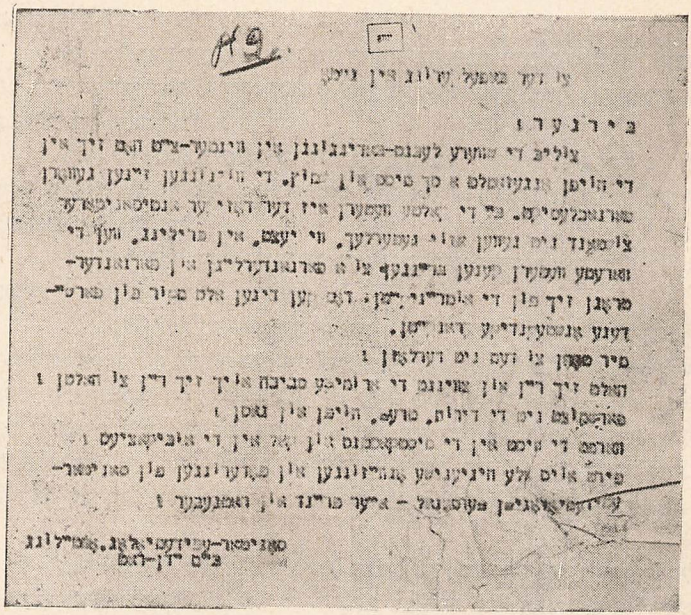
לפי יזמת המחלקה נבנתה, בעזרת המהנדס מרכוס, מנהל בתי־המלאכה הטכניים בגיטו, תחנת־מעבר (למרחץ ולנקוי מרמשים) ברחוב רודניצקי 6 ואחר כך גם תחנת־מעבר שניה, ברחוב סטראשוון 6.

מן הבוקר ועד מאוחר בלילה היו זורמות קבוצות יהודים, בנות 22 איש כל אחת, אל התחנה. הרחיצה והחיטוי לכל קבוצה ארכו שעה אחת. הביקור בתחנת־המעבר לפחות אחת לחודש היה חובה, וכל איש היה מצויד בכרטיס שבו סומן הביקור ע"י חותם מיוחד, שבלעדיו לא קיבל האיש את כרטיס־המזון החדשי. משהוקמו התחנות — נעלמו הכנים ועמן מחלות טיפוס־הבהרות, שתחילה כבר קבלו צורת מגפה.

עם כל זה נשארו בני־אדם חלשים, אפאטיים, גלמודים וחולניים, שעוד זמן רב, לאחר שרוב דרי הגיטו כבר היו נקיים מן הכינה, היוו קנים עקשניים של הכנים. הללו היו נשלחים על כרחם מדי שבוע בשבועו חנם אל תחנות־המעבר הסניטריות. האחיות היו בעצמן צוברות את בגדיהם ולבניהם בחבילות ונושאות אותן לחיטוי, כי לא סמכו על מוכי־הכינה.

כדי לעניין את אנשי הגיטו במלחמה עם הכינה ולהסביר להם את סכנת טיפוס־הבהרות, אורגן באולם־הגיטו הגדול, רודניצקי 6, משפט פומבי על הכינה, שהודיעו עליו בכרוזים בכל רחובות הגיטו. ד"ר לזר אפשטין, הקטיגור, האשים את הכינה, אויבת הגיטו, מוצצת את דם יושביה, ומתנקשת

בחייהם ע"י הכשרת הקרקע למגפות ולמוות. ד"ר פוצ'טר, הסניגור, ביקש רחמים על הכינה שטבעה הביולוגי בכך — למוץ דם. הוא תלה את הקולר בתנאים המאפשרים לכינה להתפתח. כותב הטורים האלה וד"ר קולודנר הסבירו לקהל דרכי התפשטותה של מגפת הטיפוס ומה שיעור סכנתה לגיטו.

כרוז לתושבי הגיטו לשמור על הנקיון

השופטים פסקו שהכינה — אחת דינה להישרף בתא־החיטוי ולהיעלם מן הגיטו, יחד עם התנאים שאיפשרו את הופעתה.

*

בגיטו היו כמה מספרות שעמדו בפיקוחה של המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית, מספרה מיוחדת היתה לילדים והם נשלחו אליה ע"י המרכז הרפואי של מפעל החינוך. הביקור במספרה היה חובה על הילדים, והתספורת — חנם.

בחדשים האחרונים לחיי הגיטו, כשחיכו לחיסולו, חדלו להקפיד על התספורת, כדי שבמקרה בריחה לא יכירו את ילדי הגיטו לפי התספורת.

המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית היתה עורכת תכופות הרצאות באולם הגיטו וכן במקומות העבודה. הנושאים: איך להישמר ממחלות מידבקות (טיפוס, דיזנטריה, דיפתריה).

ברחוב בית־החולים נפתחה תחנה בהנהלת רופא ואחיות מטעם המחלקה, שבה ניתן טיפול ספציפי לחולי גרדת. לאחר הטיפול הוליכו את המחלימים למרחץ ולחיטוי.

ברחוב רודניצקה 19 נפתחה תחנה, בהנהלת ד"ר ו. פוצ'טר, שאליה פנו חולי־שחפת. שם הזריקו להם זריקת־סיד, עשו שיקופי־רנטגן, פנוימטור־כס, מיבחני טוברקולין לילדים.

כדי לחילחם בפשפשים, שגרמו בתקופת הקיץ ענויים קשים, נוצר גדוד של אחיות ומחטאים, שהיו משמידים את הפשפשים ואחר כך מסיידים לפעמים את הקירות.

ליד המחלקה היה קיים תא־חיטוי, שאליו שלחו את כל כלי האנשים שבדירתם אירעה מחלה מידבקת.

ליד בית החולים שבגיטו נפתחה מכבסה שבה כיבסו את הלבנים של החולים ובני ביתם, לאחר החיטוי. כעבור זמן־מה נשרפה המכבסה וקבעו שכל אחד מדרי־הגיטו רשאי פעם בחודש, לפיה תור, לכבס 5 ק"ג לבנים. ניהלה את המכבסה ד"ר נעמי גורדון. לאחר זמן נתוספה מכבסה שניה, גדולה, שבה כיבסו את כלי החיילים הגרמניים שנפלו בחזית. בראשה של מכבסה זו עמד אברהם פינטשוק, שהיה גם מנהל המשק במחלקת הבריאות.

כדי לשמור על הגיטו מפני הצטברות תלי אשפה, נגשה המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית לארגון הוצאת האשפה אל מחוץ לגיטו בעגלות אכרים מן הסביבה (האכרים היו להוטים אחרי האשפה וקליפות הבולבוסין לזבול אדמותיהם ולהאכלת בהמותיהם). כשהוצאה עגלת־הזבל האלף נחוג המאורע בסיסמה: „אלף עגלות זבל". על קיר המחלקה נתלה כרוז שבו צוירו טורי עגלות מלאות אשפת הגיטו...

כדי להשגיח על הנקיון בחצרות ובחוצות הגיטו, וכן על בתי־הכסאות וארגזי האשפה הופקד בכל חצר חצרן, שבשכר עבודתו קבל „תעודת חיים". החצרנים עמדו תחת השגחתה של המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית, אשר רופאיה היו מבקרים יום יום בחצרות ורושמים בפנקסי־החצרנים את הערותיהם ועצותיהם. בעוון אי־נקיון של אחת החצרות היה החצרן עלול לאבד את „תעודת החיים" שלו.

לנקוי חדרי המוסדות הצבוריים נקבע „גדוד מנקות החדרים", שחברותיו היו שוטפות יום יום את הרצפות ומכבדות את החדרים. מנקות

אלו היו רובן נשיהם של עסקנים צבוריים לשעבר בוילנה, שנתאלמנו ואיבדו כל מישען. עבודה זו הקנתה לנשים זכות לקבל „תעודת חיים".

זריקות נגד טיפוס, פרטיפוס וחולירע נעשו בתמידות ע"י המחלקה. חייבים בזריקות היו כל עובדי המטבחים וחנויות־המזונות, המורים והפרסונל הרפואי. הזריקות נעשו בתחנה מיוחדת. הזרק נשלח מאת הגרמנים (מחוסר אמון בחומר הוזרקו תחילה לנסיון בעלי־חיים, על מנת להווכח אם אין החומר ארסי).

כדי לאפשר לאנשים ההולכים לעבודה, לקבל בבוקר ובערב מים רותחים, נפתחו בכל אזורי הגיטו בתי־תה, שבו יכלו במשך כל היום לקנות מים רותחים בשכר מינימלי (10 קופיקות עד רובל, בזמן שקילו לחם עלה 50 רובל בערך).

ליד שער הגיטו, ברחוב רודניצקי 19, היתה קיימת תחנת הסגר מטעם המחלקה ובה היו יושבים זמן קצוב היהודים שבאו ממחנות הסביבה שהיו חשודים על טיפוס ושאר מחלות. מנהלת התחנה היתה ד"ר אימאניטובה.

עץ יחיד, בודד, היה בכל הגיטו, בחצר רודניצקי 6, בכבר שהיתה בה לפנים גינה. מקום זה שימש טיילת לנוער הגיטו. המחלקה הסניטרית־אפידמיולוגית הציעה לנטוע גינות־פרחים זעירות ברחוב רודניצקי 6, וכן בשאר חצרות. גינת־פרחים בצורת מגן דוד ניטעה ליד המרכז הרפואי של מפעל החנוך, סמוך לחומת הגיטו, ושם היו הילדים משתעשעים וקוטפים לפעמים פרח — מתנה לאמא.

מוסדות הרפואה

בית־החולים היהודי, שהיה מכונה לפנים „הקדש", קיים היה בוילנה מאה וארבעים שנה, בערך. זה היה המוסד היחידי שנתקיים עוד מימים שלפני הגיטו. היה זה בית־חולים יהודי עממי. ועוד בימי שלטון הצאר הרוסי היו הרופאים היהודיים מדברים כאן עם חוליהם אידיש. וכן גם בימי המשטר הפולני והליטאי. בפסח היה נערך סדר לחולים. בחנוכה ובפורים נערכו חגיגות לילדים*.

---

* לפני המלחמה נתון היה בית־החולים במשך שנים רבות להנהלתו של העסקן הרפואי היהודי הידוע והסופר ד"ר א. וירשובסקי, שפירסם שורה שלימה של חיבורים מדעיים במקצוע הפסיכיאטריה היהודית; מנהלו של בית החולים בגיטו היה בימיו הראשונים הד"ר ברודסקי ואח"כ במשך כל תקופת הגיטו הד"ר א. סאַדליס.

בית־החולים מנה כמה מחלקות: למחלות־נשים, לפסיכיאטריה, למחלות ילדים, לחירורגיה, למחלות פנימיות ולמחלות מידבקות.

למחלקת הנשים היה תפקיד מיוחד, בגלל האיסור שחל על הלידות: ההריון כרוך היה בעונש־מוות. ואולם הרופאים לא הקפידו על קיומה של הגזירה. נשים הרות היו יולדות כאן את ילדיהן בסתר, את העוללים היו הרופאים והאחיות מחביאים בחדרים מיוחדים שב„מלינות". שם היו הנשים מיניקות אותם, משגדלו קצת הנולדים היו רושמים אותם כילדים שנולדו לפניכן בית־החולים לוילנה. אמנם לנשים רבות נעשו הפלות בבית־החולים; ההריון היה מפריע להן בעבודתן אשר בלעדיה אי־אפשר היה לקבל תעודת־חיים. אבל רב היה מספר הנשים, שלא השגיחו בסכנת־המוות הכרוכה בהריון: הן רצו לסיים את הריונן ולהביא את פרי־בטנן לעולם, כדי להקים שם וזכר לבעל שניספה בפונאר...

בבית־חולים זה השתקפה כמו באספקלריה הטראגדיה של חיי היהודים בגיטו, עצבנותם ומצבי־רוחם המשתנים חליפות. היו ימים, שהאנשים היו נדחקים לכאן כחולים, מתוך תקוה כי משם לא יחטפום לעבודת־כפיה. אבל היו גם זמנים, שהחולים היו עוזבים בהמוניהם את בית־החולים, מתוך פחד להיות מוצאים דווקא מכאן לפונאר. כך למשל „חיסל" הגסטאפו מיד, עוד בחדשים הראשונים של הגיטו, את המחלקה הפסיכיאטרית. הגרמנים כינסו אז יחד את כל חולי־הרוח שבבית־החולים היהודי ואיש ס. ס. שוויינברג בא לבית־החולים, השליך גלוסקאות למשוגעים ונאם באזניהם נאום, כי כאן רע להם והוא יוליכם למקום טוב מזה, ששם ינתנו להם מאכלים יותר טובים. כך משך אותם בערמה, הכניסם לתוך מכונית והוציאם לפונאר.

*

בימים הקשים של „האקציות" היו הורים מחוסרי „תעודות־חיים" משאירים את ילדיהם בבית־החולים. הצליחו ההורים להנצל באיזה נס, היו באים פכלות „האקציה" לבית־החולים לקבל את ילדם. ואם ניספו ההורים בשעת „האקציה" היו ילדיהם נשארים בבית־החולים, במחלקת הילדים, עד שהיו מכניסים אותם לבתי־היתומים או לפנימיות.

במחלקה החירורגית היו מטפלים בין השאר גם במקרים של תאונות־עבודה. כאן שכבו גם היהודים הבודדים שנמלטו מפונאר, לאחר שנפצעו ביריות.

במחלקת המחלות הפנימיות היו מסתתרים מורים ועסקני־ציבור, שמחלתם היחידה היתה תשישות גוף כללית וחוסר הכשרה לעבודה פיסית.

למחלקה זו היה שייך גם אגף השחפנים, שהיו רשומים על־פי דיאגנוזות אחרות, פחות מסוכנות. כן היה שייך לה גם האגף ברחוב שפיטאלנה 9, למחלות כרוניות שאין להן ריפוי.

*

מחלקת המחלות המידבקות נשא שם־מסווה: מחלקת הבדיקות". טיפוס הבהרות וטיפוס־הבטן היו בגיטו "בבל ימצא ובל יזכר", רק "מצב של חום"; כך היתה הדיאגנוזה הרשמית כלפי הרשות. את מקרי המחלות המדבקות צריך היה להעלים מעיני הגרמנים. מתוך חשש ש"יחסלו" את הנפגעים. את לוח החום היו עורכים באופן מיוחד, לבל יעורר כל חשד. המנהל של מחלקה זו היה ד"ר שומאַליסקי.

הלידות בסתר, הדאגה ליונקים, ריפוי חולי־השחפת וחולי־הטיפוס — פרק מזהיר של המחתרת הרפואית בגיטו.

*

ועדות גרמניות היו באות לעתים קרובות לבית־החולים לשם בדיקה. חוגים מסויימים של אוכלוסי העיר בווילנה (לא גרמנים) היו מעונינים לסגור את בית־החולים היהודי וליטול מתוכו את כליו ואת מכשיריו בשביל בתי־חולים לא־יהודיים. אבל בית־החולים היהודי בגיטו היה משמש דוגמה מבחינת הסדר והנקיון. ואין אני יודע מה זכות עמדה לו לבית־החולים שנשאר בידים יהודיות עד לחיסול־הגיטו.

*

מרפאת הגיטו היתה נותנת עזרה תחילה, בחדשים הראשונים של הגיטו, חינם, אין כסף, ולאחר זמן בתשלום מינימאלי לקופת היודנראט. הרופאים היו מבקרים את החולים גם בבתיהם. מנהלה של המרפאה היה ד"ר קלמן שפירא. על־יד המרפאה פעלה "העזרה המהירה" תמיד, יומם ולילה. רופא "העזרה המהירה" רשאי היה להלך בפנס מאופל בידו ברחובות, בשעות העוצר של הלילה, מתשע בערב עד חמש בבוקר. הוא היה נושא אתו ארגז־רפואות עשוי במיוחד לשם כך, שמצוירים עליו מגן־דוד אדום וכתובת יהודית "עזרה מהירה".

המצב בגיטו השתקף בדיאגרמה של הביקורים במרפאה: בימי "האקציות" היה מספר הביקורים יורד באופן פתאומי, ולעומתם היה עולה מספר הקריאות ל"עזרה המהירה" (התעלפויות, התקפות־עצבים, נפצעים בשעת ההתחבאות ב"מלינות").

*

כמעט לכל פלוגת־עבודה היו רופאים שלה, שהיו יוצאים לעבודתם בהשכמת הבוקר, ביחד עם יחידותיהם, וחוזרים אתן יחד. ואילו למשכנות־הפועלים "קיילים", שנמצא בווילנה מחוץ לתחום הגיטו, וכן גם למחנות

היהודים ברישא 2, ביאלה ואקה, סורוק טאטארוב — היו נשלחים רופאים מן הגיטו הוילנאי.

רופאי־השינים הקימו מחלקה לריפוי שינים ומעבדה טכנית.

החובשים, שברובם היו אנשים באים בימים, כמעט שנעלמו מן הגיטו. נוצרה שכבה חדשה של סניטארים, צעירים שעבדו עבודת־סיוע מדיצינית בבית־החולים, בשטח החיטוי והניקוי מרמשים.

*

האחיות היו עושות את מלאכתן הקשה באחריות רבה ועתים במסירת־נפש ממש. במידה רבה רק הודות לפעולתן הן הצלחנו להתגבר על

ד"ר קלמן שפירא

ד"ר זאב שימליסק

מכת הכנים בהלכלוך בגיטו, וכן לנהל את פעולת ההסברה מבית לבית. הן גילו אהבה וחיבה מיוחדת לתינוקות, שנמצאו תחת פיקוחן.

*

בגיטו הורגש מחסור רב ב ר פ ו א ו ת הפשוטות ביותר. מטעם הרשות הגרמנית נאסר על בתי־המרקחת האריים להכין תרופות לחולים יהודיים, ואפילו לחולים אריים על־פי פתקתו של רופא יהודי. במחלות מסוכנות, כשהיה צורך, למשל, בנסיוב דיפטריה לילד הולך למות, היו האמהות היהודיות מטכנות את נפשן, מסירות מעליהן את הטלאים, רצות לבית־מרקחת נוצרי ובידן פתק בשם רופא בדוי, שנראה כשם לא־יהודי, והיו רוקחים נוצרים אחדים שהעמידו פנים כאילו אינם מבינים את הענין והיו נותנים את הרפואות הדרושות על־פי הרצפטים המזויפים.

*

בימי־הגיטו הראשונים התהלכו הרופאים על־פני עליות־גג וחדרים עזובים בשטחי ההורבות והיו מאספים בקבוקי־יוד וטיפות־וַאלֶאריאן, טבליות שונות, צמר־גפן, חיתולים, מלמלה וכו'. רבים מן הרופאים, וגם יהודים־סתם, תרמו את תכשירי־הרפואה שלהם, שהביאום אתם לתוך הגיטו, והתחילה חלוקת רפואות חינם לחולים. לאחר זמן נעשה בית־המרקחת של בית־החולים לבית־המרקחת של הגיטו כולו.

בכל מיני המצאות וערמומיות היו הבריות קונים מאדיקאמנטים מחוץ לגיטו ומבריחים אותם פנימה. (בפעולה זו הצטיין ביזמתו הרוקח צאסלי). והיו מן הפועלים היהודים שהיו גונבים צרכי־רפואה מבתי־המרקחת של „הצלב־האדום הגרמני", או של בתי־החולים הצבאיים, ששם עבדו במלאכות שונות. הם היו מביאים את הרפואות לבית־המרקחת של הגיטו.

אז נתברר ההכרח, שיהא הגיטו מייצר אמצעי־ריפוי בעצמו. לפי יזמתו של הד"ר גרשוביטש התחילו מייצרים בגיטו תכשירי־ויטאמין ב', בצורות שונות: של משחת־ויטאמין שאפשר למרחה על הפת; של משקה־ויטאמין שטעם בירה לו; של משקה־ויטאמין ממותק, מיוחד לילדים. בדיקות הילדים שנעשו במרכז הרפואי של בתי־הספר הוכיחו את ההשפעה הטובה של ויטאמיני־הגיטו ב' על הנגועים בפורונקולים ובמחלות־עור אחרות. נעשו גם נסיונות לייצור ויטאמין ד'.

*

התחילו שורפים עצמות, כותשים אותן במכתשים מיוחדים לכך ומייצרים מהם סידן וזרחן, שהיו ניתנים בצורה נקיה, או מעורבים באבקת הויטאמין ב', בעיקר לילדים; האמהות והילדים כינו את התרופה הזאת בשם „פוספאטין גיטואי". העצמות לתעשיית הסידן היו מצטברות מבשר־הסוסים, שהיה הגיטו מקבל למנת מזונותיו.

כן היו מייצרים בגיטו אבקת־פחם, תכשיר־יוד מיוחד, וגם כמויות גדולות של תערובות ידועות לתרופות נגד נבראלגיות, מחלות ריבמאטיות ומיחושים אחרים; הייצור נעשה במנות קבועות מראש, שלא יהא צורך להכין את הסמים לכל חולה לחוד, אלא שיוכל לקבלם מיד מן המוכן. לפי המצאתו של הד"ר פינגרהוט, גנקולוג ידוע מווילנה, היו מייצרים תכשירים מיוחדים למניעת ההריון.

המחסור בכלים מדיציניים הורגש מאוד. התחילו הסדנאות הטכניות להתקין מכל מיני גרוטאות וחתיכות־פח מאזניים מדיציניים שונים, סטארילי־זאטורים, מנגנונים לקיטור הגרון וכו'.

כן פעלה בגיטו מעבדה חימית שהיתה מייצרת אבקת־כביסה מרמץ; עמילן מתפוחי־אדמה; סבון מעצמות סוסים ונייר להרעלת זבובים.

*

הילד הגיטואי היה משמש נושא לדאגה ואהבה לכל תושבי הגיטו. כיוון שאי־אפשר היה לשמור על הזקנים מכליון, התרכזה תשומת־לבו של הכלל על הילד: יחיה־נא הוא לפחות ויגיע לשנים טובות מאלו:

את הפיקוח על התינוקות שעד גיל בית־הספר היתה מקיימת ד"ר שאבאד־גברונסקה, בהשתתפותם הפעילה של הרופאים לאזאר פינקלשטין מקובנה, ד"ר אלקס פארגאמנט, וד"ר פ. פייגלסון.

במחלקת הטיפול הרפואי בילדים היו רשומים כל הילדים מבני שנה ומחצה ולמעלה. לכל ילד היה כרטיס מיוחד, שעל־פיו היו מקבל חלב ומזונות

ד"ר שאבאד־גברונסקה

אחרים, בהתאם לגילו ולמצב־בריאותו. כאן היו מרכיבים אבעבועות לילדים, מרפאים אותם במנורות־קווארץ, עושים להם זריקות אנטי־דיפטאריות, שוקלים ובודקים אותם פעם בפעם.

על־יד מרכז־הפיקוח על הילדים היתה קיימת גם פנימיה ליתומים. הילדים נאספו אחר „אקציות" לתוך בית־החולים היהודי או לבתים העזובים. ילדים־צללים, מצבות חיות לאכזריות הגרמנית, מצאו להם כאן בית, טיפול מסור, מזון טוב ועזרה רפואית.

בשביל הפעוטות, שהוריהם מוכרחים לצאת לעבודתם בפלוגות הגרמניות ולהפקיר את עולליהם במהומות הגיטו, ללא כל השגחה, הוקם מעון־יום. שם היו הילדים מקבלים אוכל, טיפול, בדיקה רפואית והיו משחקים שם עד שוב הוריהם.

מטעם מרכז־הפיקוח על הילדים היה פעיל גם מטבח־ילדים, ויום־יום היו ילדים באים שמה לאכול, בהשגחת המורים, בעיקר ילדיהם של ההורים המרוששים ביותר. כן היתה גם תחנה מיוחדת, שהיו מחלקים שם

חלב בשביל הפעוטות מבין הילדים. בהברחת החלב לתינוקות הגיטו גילתה ד"ר שאבאד־גאברונסקי יזמה מיוחדת.

*

הפיקוח הסניטארי־היגיאני על הנוער בגיל בית־הספר, מבני שבע עד שש־עשרה, נמצא בידי המרכז הרפואי לבתי־הספר. שטח־פעולתו הקיף את בתי־הספר העממיים ואת גני־הילדים שעל־ידם, את הקורסים הגימנא־סיאליים, את הקורסים הטכניים, את בתי־הספר הדתיים, את בריגאדת־ההובלה „ילדים", את הפנימיה „ילדים", את הפנימיה „ילדות". לאחר זמן, כאשר הוקמו בגיטו סדנאות־ילדים, נמצאו בפיקוחו של „המרכז" גם הסדנאות הללו למלאכות טכניות, לחייטות, לכריכת־ספרים, למגפי־לבד, לקליעת־קש. בסך־הכול נמצאו בפיקוחו של מרכז בתי־הספר למעלה משלושת אלפים ילדים בגיל בית־הספר. מנהל המרכז הרפואי של בתי־הספר היה מחבר השורות הללו. תפקידי „המרכז" היו: להשגיח על בריאותו של הנוער בבתי־הספר ולשמור עליו ממחלות מידבקות. כל ילד שעמד להתקבל לאיזה מוסד מקצועי או חינוכי צריך היה להיבדק על־ידי הרופא של מרכז בתי־הספר. כן צריך היה להביא הילד מאת המרכז הרפואי של בתי־הספר תעודה, הקובעת לאיזה מקצוע אפשר לקבלו. ילדים תשושים היו מקבלים תוספת־הזנה. בתקופה מאוחרת יותר היו גם ילדי בתי־הספר זוכים בכוס חלב ביום.

חובת־התספורת לילדים גרמה לשיפור הנקיון. בראשית הפעולה ההיגיינית בבתי־הספר הגיע מספר הילדים הנגועים בכנים עד כדי שמונים אחוז; במשך ירחים אחדים ירד מספרם עד כדי ארבעה אחוזים ואחר־כך ירד עד כדי אחוז אחד ואחוז וחצי.

סייעו למרכז הרפואי בעבודתם ד"ר ל. אפשטיין, ד"ר שאבאד־גאברונסקה, ד"ר ל. פינקלשטיין, ד"ר קולודנר, ד"ר ברנשטיין, והאחיות טייטל, קילסון, וכיליסברג.

בכל מקרה של מגפה בגיטו כאשר המרכז היה סוגר את בתי־הספר, מרכיב נסיובים כנגד מחלות, או זורק זריקות חיסון וכדומה, היינו מרצים הרצאות באזני ההורים והילדים. לילדים היינו קוראים שיבואו אל הזריקות הללו מרצונם הטוב, כדי לחסן על־ידי כך את גופם נגד המחלות, „למען יוכלו להגיע לימים טובים מאלה". אחר־כך היתה נערכת הצבעה: מי מן הילדים מסכים לקבל זריקה מרצונו הטוב ומי לא? התוצאות היו: מאה אחוזים של מסכימים מרצון. כ ל הילדים נאותו לעשות את ה כ ו ל ובלבד שיוכלו להשאר בחיים ולהגיע לימים הטובים העתידים לבוא...

ביום־השנה לקיום המרכז הרפואי של בתי־הספר נערך על־ידו חג לילדים. בין הילדים חולקו משקאות ויטאמינים. הילדים הכינו בעצמם לוחות

סטאטיסטיים ותמונות והקריאו את יצירותיהם. המורים, שביקשו לסייע בידי "המרכז" בתעמולת ההיגיינה, ערכו הצגת־ילדים מיוחדת: "הקפד על הנקיון!", עם פזמונים ורקודים של "המגבת, מברשת־השיניים, מברשת־הבגדים, סבון ריחני ומספריים־לצפרניים".

בקיץ 1940 התירה הרשות הגרמנית טיולי־ילדים ביער "זאקראטי", שמחוץ לתחום הגיטו. הטיולים היו נערכים בהשגחתם של מורים ואחיות. הם היו מעוררים התלהבות גם בין המורים וגם בין הילדים. ההורים היו עומדים בשער ומחכים לילדים עד שובם.

בין ילדי בתי־הספר הדתיים בגיטו היו מרובים מאוד הנחלשים. אבל בשום אופן לא נאותו לאכול את בשר־הגיטו (בשר־סוסים). מוריהם היו שולחים את החלשים אל המרכז לבדיקה, והללו היו מקבלים פתקת־רופא כי עד יום פלוני בחודש מותר להם לאכול את בשר־הגיטו. אז היו המלמדים משפיעים על הילדים שיקיימו את פקודת הרופאים.

*

ימים רבים לפני המלחמה היתה בוילנה אגודה של רופאים יהודים שהיו מרצים בה הרצאות ומבררים בחברותא את השאלות הכרוכות בעניני בריאותם של היהודים. גם בגיטו הוסיפו הרופאים לשמור על המסורת של אגודתם זו. ב"ערבי שבתות", בעיקר, נערכו הרצאות וויכוחים על נושאים מדעיים, הקשורים בבעיות הרפואיות של חיי הגיטו, בסיכומים של תצפיות במחלות הגיטו ובדיונים על המלחמה במחלות מידבקות.

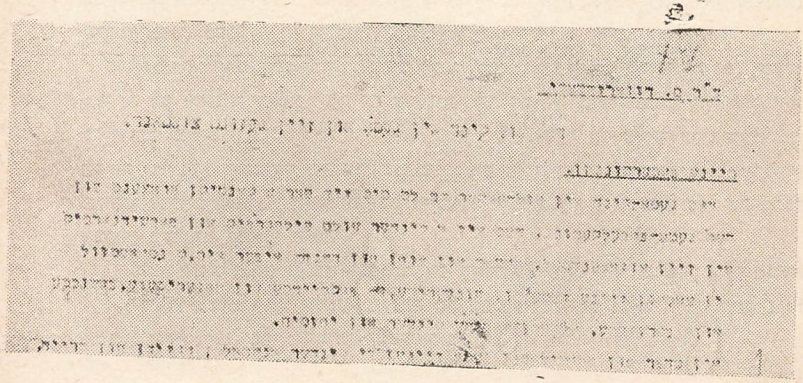
*

כדי לתת לקהל הגיטואי את האפשרות לשמוע הרצאות פופולריות על מחלות הגיטו, ניגשו לחדש את "בריאות העם" ("פאלקסגעזונט"), שהיה בשעתו עתונה המרכזי של חברת "אזע" בפולין, בצורה של עתון חי.

אחת לשבועיים היה מופיע בתיאטרון הגיטו גליון חי של "בריאות־העם". כל מיני בעיות, הכרוכות במחלות בגיטו ובתופעות פאתולוגיות מיוחדות של הגיטו, שהיו מדיינים בהן קודם באגודת הרופאים, היתה מובאת אחר־כך בצורה פופולרית ב"בריאות־העם". כן נמסרו בעתון זה דיוני־וחשבונות על אודות הפיקוח על הילדים, על פעולת המרכז הרפואי של בתי־הספר ושל מחלקת־הבריאות כולה. שורה שלימה של מאמרים הוקדשה לשמירת בריאותם של הפועלים היהודים בפלוגות־העבודה.

בגליונות האחרונים נתלוו אל ההרצאות תמונות־אור של פנסי־קסם, שהוכנו בגיטו בעזרת הסדנאות "ילדים". הגליון האחרון, השמונה־עשר, של

„בריאות־העם", נערך ימים מספר לפני הגירוש לאסטוניה. אז היה כבר ברור לכול כי הגיטו יחוסל; אף־על־פי־כן הוחלט להמשיך בעבודה, כאילו אין כל דבר עומד להתרחש כלל...

קטע מ„פאלקסגעזונט"

מחלקת הבריאות

הועדה לבדיקת בריאותם של עובדי הגיטו וחלוקתם לסוגים מתאימים טפלה במשך חודש דצמבר בשמונת אלפים איש. הועדה ממשיכה בפעולתה.

העבודה במעבדת הויטמינים נתחדשה שוב. כמו כן התחילו לחלק מזונות ויטמינים בבתי־הספר שברחוב הגרמני 21, ברחוב השאולי 1 ובבית־הספר הטכני, מתכוננים להתחיל במהרה לספק לפועלים ויטמינים חמים לפני צאתם לעבודתם.

מטעם המכבסה מעירים שוב את תשומת־לב הצבור לכך שאת הלבנים שנמסרו לכביסה יש לקבל בחזרה כעבור 8—10 ימים. למכבסה אין מקום לשמור בו זמן יותר מרובה את הלבנים הנקיים, כי השטח נחוץ לה בשביל כמויות הלבנים הנקיים החדשים המגיעות כסדר כל העת. על אי־קבלת הלבנים הנקיים במועד הקבוע יוטל קנס.

בנקודה הרפואית של בתי־הספר הוגדל מספר המנות לילדים חלשים מששים למאה ועשרים.

בבתי המרחץ הגיע במשך חודש דצמבר מספר המבקרים ל־18.028. מספר המשמרות הוגדל מ־14 ל־18.

(„ידיעות־הגיטו", גל' 25, י"ח שבט תש"ג. גיטו וילנה, 24.1.1943)

*

תא־החיטוי ביצע מלבד החיטויים הפנימיים (בגיטו) חיטוי יותר גדול של חפצים, שנשלחו אליו מאת מוסד עירוני שמחוץ לגיטו.

הנקודה הרפואית של בתי־הספר המשיכה בפעילותה; היא היתה בודקת ילדים בגיל בית־הספר, שאינם מבקרים בבתי־ספר, מעמים אפידמיולוגיים (שניות) נסגרו מוסדות־הפיקוח על הילדים, דספריה, אולפ־קריאה, מועדון־האספירט ומועדון־הילדים.

בנקודת הגרדה נתפעה בספטמבר העבידה במידה ניכרה. כי בגיפו חוסלה כמעט הצרעת לגמרי ועתה מרפאים רק את התילים, המניעים כל העת ממחנות־העבודה שמחוץ לעיר. מספר העובדים בנקודה נתמעט עד כדי אחוז אחד.

הביקורים בנקודות־המעבר הסניטריות היו בתחילת התודש מעטים. רק לכשנתקרב מועד קבלתם של כרטיסי־הלדם לאוקטובר, נתרבו הודות להודעה כי יעובב כרטיס־הלחם של כל מי שלא תהיה בידו תעידה על ביקור בבית־מרחץ. על הקופה של נקודות־המעבר הסניטריות הוטל ממש מצור של המוני אנשים ובתי־המרחץ התחילו עובדים במלוא הקיטור. בחודש אוקטובר אומרים לקיים את ביקור־החובה בבתי־המרחץ בשלמות ובאופן שיטתי.

המ כ ב ס ה כבסה בחודש ספטמבר 406 קילוגרמי לבנים יותר מבפי ששוער מראש.

(ראשי־פרקים מדין־וחשבון פעולתה של מחלקת־הבריאות בגיטו וילנה מיום 1 עד 30 בספטמבר 1942. פרק: המדור הסניטרי־אפידמיולוגי. ארכיון של „ייוא").

*

שמות הרופאים שנספו בימי השואה:

אלכסנדר אברמוביץ, אברהם אברמוביץ, רחל אידלסון, הינדה אימיאָניטוב, י. איוואַנטר, ל. איוואַנטר, אלתרמן, לזר אפשטין, עמנואל אפשטין, יצחק אַנטקולץ, אהרון ברנשטין, מארק ברייטבאַרט, שמחה ברייטבאַרט, קטיא בראַגינסקה, וול. בראַנובסקי, רפאל בוך, אדולף בלומוביץ, מיכאל ברודסקי, רבקה ברגר־רימיני, בראַנט, מאקס בוראק, אבא בייקוביץ, אייזיק גולדבורט, שלמה גיטל, משה גירשוביץ, מיבאל גיצוב, גרשנוביץ, שרה גרשגורן, גדליהו גלמן, דוד גרודזנסקי, גדשון גרשוני, ל. גרדון, חנה גלובוס, י. הויזמן, מ. ווינגרטן, יעקב וויגודסקי, ס. ווינצינגסטר, וולפסון דוד, וולפסון גריגורי, אברהם ווירשובסקי, ס. וואַפנר, ליאו וולקוויסקי, יהושע זלקינדסון, פאולינה זלקינדסון, ברנרד זלקינדסון, דוד זלדוביץ, סופיה זלדוביץ, ליובה חולם, עמנואל חולם, שמעון חנוביץ, מיכאל חרמץ, חורג, פאלק טרוצקי, זלמן טרוצקי, טויבנהויז, טמרה יאברוב, דוד יאשפן, יוסטמן, אליהו כץ, זכ. כץ, אברהם לידסקי, אפרים לרנמן, שמואל ליוואַנדו, רפאל לוין, אבא ליבוביץ, הנריק לופטשפרינגר, שמואל מרגליה, ליב מלמד, אדולף מאַקובר, ליפה נאמיוט, הינדה סלוצקי, סמוסקוביץ, מתילדה סוראוויץ, קלמן ספוקויני, גינה סלוצקית, סלובודסקי, פסיה פייגלסון, וול. פוטשה, זאב פרלמן, ליאו פומרנץ, אלכסנר פרבוזקי, ש. פרבוזקה, רחל פרגמנט, שלום פרגמנט, הלל פייגוס, ל. פינגרהוט, אליעזר פינקלשטין, משה צוקרמן, ה. קוברסקי, אבא קשמיאנסקי, סוניה קצנלנבוגן, אלכסנדר קפלן, נ. קרנובסקי, יהודה קושלביץ, קוסצ'נבסקי, קבטשניק, ג. ראן, אלכסנדר רם, מיכאל רם, שמואל רכס, א. רוזנבליט, ה. ראַסולט, ל. ריווקינד, יצחק רוטשניק, ליאון ראַשקס, רשנסקי, רוזה שבד, גברונסקה, קלמן שפירא, זאב שומליסקי, ברכה שנקר.

מעבר לחומה

כעד מן התקופה הריני רואה חובה לעצמי לספר — כשם שספרתי על ההופעות החיוביות והשליליות בחיי היהודים בגיטו, — גם את הידוע לי על התיחסותם של השכנים הבלתי־יהודיים אל היהודים בגיטו.

וגם את השורות הללו, הייתי רוצה לראות כתוספת־חומר גרידא לחוקר־ההיסטוריה, כי בודאי ישנם פרטים רבים שאינם ידועים לי. אי־אלה פרטים על עזרה מצד העמים השכנים יתפרסמו עוד ודאי במשך הזמן על־ידי יהודים שניצלו.

אבל הקהילות היהודית בליטא, שנטבחו בידי ה„אקטיביסטים" הליטאים, וכן גם יהודי וילנה, שנחטפו בידי „החטפנים" הפולניים והליטאים, או נמסרו על־ידי פולנים וליטאים בוגדים לידי הגסטאפו — הללו לא יובלו לגולל עוד את סוד אבדנם עד עולם...

*

את התיחסותם של השכנים הליטאים והפולנים אפשר לחלק לשורה שלמה של סוגים שונים:

א. הרוצחים הפעילים ושותפי הנאציזם.

חלק ניכר של האוכלוסיה הליטאית והפולנית התחיל תיכף משתף פעולה אקטיבית עם הנאציזם בשטח השמדת היהודים. בעיקר היו הללו האקטיביסטים הליטאים (לאומנים ריאקציוניים) שהיו מהוים את רוב מנינם ורוב בנינם של „החטפנים".

כבר למחרת כניסתם של הגרמנים לוילנה, הודבקו ברחובות העיר הרבה כרוזים של האקטיביסטים הליטאים, שבהם קראו את הנוצרים לערוך שחיטות ביהודים.

עוד טרם שהוכנסו יהודי ליטא לגיטאות, נטבחו יהודי העיירות בידי הליטאים, שבצעו את מלאכת־הרצח מרצונם הטוב, ועל דעת עצמם, מבלי שהכריחום הגרמנים לכך. אותם אקטיביסטים ליטאים בצעו גם את שחיטת היהודים בקובנה, בהסכמתה האדיבה של הרשות הגרמנית. קצתם של הליטאים הללו קיוו, כי בדרך זו של שיתוף־פעולה בטבח היהודים, יקבלו מן הגרמנים את עצמאותה של ליטא.

מן החוגים הללו נתהוו אחר־כך „האיפטינגאס בוריס" (הנבחרים) עם

נארוויש בראש, שביצעו את רציחות היהודים בקובנה ושאולי; הם היו רוצחים גם את היהודים בפונארי. הרשות הגרמנית היתה סומכת עליהם במלאכת השמדת היהודים, הם היו נאמנים עליה מבחינה זו לחלוטין והיתה שולחת רק אנשי ס"ס אחדים לנצח על הפעולה.

כעבור זמן מה, לאחר שהשלטונות הגרמניים לא קיימו את סיכוייהם של הלאומנים הליטאים הריאקציוניים לעצמאות, אלא להיפך, דרשו עוד מן הליטאים שיגייסו את הנוער שלהם להישלח לחזית הסובייטית בלגיונות של מתנדבים ליטאים, התחילו קצתם של הלאומנים הריאקציוניים לנהל פעולה אנטי־גרמנית. באחד מכרוזיהם של „האנטי־גרמנים" החדשים הללו היה כתוב:

„אנחנו נתנו לכם את היהודים ואתם לא החזרתם לנו אפילו את חפציהם. את הבגדים הטובים לקחתם לכם ולנו השארתם רק בלויי־סחבות". — — —

גם בקרב האוכלוסיה הפולנית נמצאו המוני צעירים, — ביניהם: סטודנטים, טכניקאים, תלמידים, בעלי־מלאכה ואנשי־שפל, — שנעשו „חטפנים". הם היו מתרוצצים על־פני הרחובות, החצרות והבתים, מחפשים יהודים בלי תעודות וממציאים אותם לידי הגסטאפו במחיר 10 רובלים לגולגולת. היו גם פולנים שמתוך „התנדבות אידיאליסטית", זאת אומרת ללא תשלום, היו מראים להם לאנשי הגסטאפו, היכן מתחבאים יהודים במלינות שמחוץ לגיטו, או את היהודים, שהתגנבו מתוך הגיטו וחזרו לבתיהם הישנים, כדי למצוא שם קצת מזונות ובגדים. אלפי יהודים הוצאו לפונארי הודות לדילטורים המתנדבים הללו.

רבים מן השוערים הפולנים היו מסייעים בימים ההם בידי החטפנים במלאכת־הדמים שלהם. גם ביניהם נרשמו כמה מקרים טובים, יוצאים מן הכלל.

ב. הרוצחים מן העתונות.

היתה עוד חבורה של אנשים, שבאופן אישי לא השתתפו ברצח היהודים, אלא מסייעים היו לנהל תעמולת־שיסוי אנטישמית „אידאית". — ביניהם היתה שורה שלמה של עתונאים ליטאים, שהציפו את העתונות הליטאית של קובנה ווילנה במאמריהם האנטישמיים, וכן גם העתונאים הפולנים של העתון הוילנאי הפולני „גוניאץ צודזיאנני" *).

מאצקביץ' — עורכו של העתון הוילנאי הליטאי, סופר ליטאי ידוע, שקיבל פעם פרס ספרותי על ספרו „הליטאים האפורים", כתב בימי הכיבוש ההיטלריסטי ספר אנטישמי בשם „הפוליטרוק שמול שוינדלביץ'" **), שבו

*) „הרץ היומיומי".

**) המדריך הפוליטי שמואל בן רמאי.

הוכיח כי היהודים הנם רמאים, קומוניסטים, שודדים ופחדנים. כתב־פלסתר זה נדפס בעשרת אלפים אכסמפלרים ונפוץ על פני ליטא כולה.

בספרית האוניברסיטה הוילנאית היתה דרישה רבה מצד חלק רב של המשכילים הליטאים לספרות־הסברה אנטישמית... הם חפצו להשתלם „בידיעת היהודים" שלהם, על מנת לשמש את השלטונות הגרמניים בהוכחות אנטישמיות.

ג. אלה שרצו להתעשר משלל היהודים.

ליטאים ופולנים רבים, שלפני בוא הגרמנים לא עסקו אף פעם בתעמולה אנטישמית, הביטו כעת בעין יפה על פעולת־ההשמדה הגרמנית כלפי היהודים, כי על־ידי כך ניתנה להם האפשרות להתעשר מרכושם ונכסיהם של היהודים. הם תפסו את הדירות שהיו שייכות קודם ליהודים, לקחו לעצמם את הרהיטים שמצאו בתוכן, את הבגדים, את מכשירי־העבודה וכלי־המטבח; באימה ופחד היו חושבים על השעה, שבה יוכל לשוב היהודי ולדרוש בחזרה את רכושו; במידה שהגרמנים מרבים בהשמדת יהודים, בה במידה מתמעטים הסיכויים שהיהודי ישוב לקחת בחזרה את דירתו, את רהיטיו, את בגדיו.

בידיהם של רבבות ליטאים ופולנים השאירו היהודים את בגדיהם לפני צאתם לגיטו. עת שפרץ הרעב בגיטו ויהודים היו מסכנים את חייהם, מתגנבים מן הגיטו אל שכניהם הליטאים והפולנים, לבקש קצת בגדים, למען יוכלו להמירם במזונות, מאן רובם של הליטאים והפולנים להחזירם להם. רבים מהם היו אומרים:

— בין כה וכה יוציאכם הגרמני למיתה, ישארו אפוא החפצים בידינו.

תשובה כזו היו משמיעים באזני היהודים רבים מאנשי ההמון; תשובה כזו היו משמיעים גם רבים מבין המשכילים, רופאים ועורכי־דין.

*

כשיצאתי פעם אל מחוץ לגיטו, אל פרבר נובגורוד, שבו התגוררתי פעם, מצאתי הרבה בתי־עץ יהודיים קטנים, בני קומה אחת ושתים, מפורקים באופן כזה שרק אבני־היסוד נשארו במקום. אלה השכנים הפולנים, שבמשך עשרות בשנים היו היהודים חיים אתם בידידות, הם שחטטו בין הקורות, בתנורים, בעליות־הגגות ובמרתפים וחפשו את הזהב והחפצים היקרים שהחביאו היהודים העקורים, ובשעת מעשה היו מעבירים לבתיהם את דלתות הבתים, את זגוגיות החלונות, את הרעפים, את לבני התנורים, את הנברשות, את מיתקני החשמל ואת אבזרי בתי־הכסאות. בבתים ההם לא נשארה אבן על גבי אבן. „מלאכת־פריקה" זו נעשתה בקצב מהיר — מאימה שמא תסתיים המלחמה והיהודים ישובו לבתיהם.

ד. הפחדנים האדישים.

הפחדנים האדישים — עליהם נמנה רובם, אולי רוב רובם, של הליטאים והפולנים. האנשים הללו לא רצחו ולא שדדו, אבל גם לא עזרו במאומה לנרצחים... מקור אדישותם היה בפחד.

הם היו מפחדים להחיש להם ליהודים עזרה כל־שהיא; יראים היו להחביא יהודים, יראים היו להשתייך גם לחבורות־המרי שלהם, הליטאיות והפולניות; הם היו אדישים לגבי כל ענין הפאשיזם, הנאציזם והיהודים. שתיקה פחדנית והסכמה למשטר הנאצי בכלל, ולהשמדת־היהודים בפרט — זו היתה הדרך שבה הלכו.

על השתקנים הללו היה השלטון הגרמני מקים ומבסס את ממשלתו בשטחי הכיבוש שלו.

ה. המשתתפים בצער ושותקים.

היתה גם שכבה ידועה ביו הפולנים והליטאים, שהשתתפו בצערם של היהודים. עתים היו שואלים אפילו את עצמם:

— למה מגיעים להם ליהודים אסונות מרובים כל־כך? במה חטאו במידה כזו?..

ועתים היו מתביישים, בשמעם על השתתפותם של ליטאים ברצח היהודים ושל פולנים בחטיפות; בושה וכלימה היתה מכסה את פניהם למראה האנשים, שאינם מחזירים את כליהם של היהודים; בחשאי, באין רואה, היו מבשרים לפעמים גם איזו בשורה טובה. יש גם שהיו אומרים אפילו:

— יש לחכות רק עד האביב — והכול יחזור כבר למוטב!

איזו נוצריה באה בימים היתה תוחבת לפעמים גם פרוסת לחם, או שני קילוגרמים תפוחי־אדמה לידו של פועל יהודי שמחוץ לגיטו; היתה משליכה לו כמה גזרי עצים; מסייעת בידו להחליף איזה בגד, באופן שאיש לא ירגיש בכך.

הם היו משתתפים בצערם של היהודים, אבל פחדו להלין בביתם יהודי שנמלט על נפשו. לעתים רחוקות, רחוקות מאד, היה אחד מהם מחליט להסתיר בביתו תינוק יהודי, ואפילו אם שער בהיר לראשו. לעתים רחוקות ביותר היה מזדמן ביניהם אמיץ־לב, שיסייע בידי יהודי לברוח מן הגיטו, שיראה לו את הדרך ליער ויקשרו עם איכרי היער או ישיג בשבילו נשק.

הם היו אוהדים ליהודים, אבל לסכן משהו לטובת היהודים היו מפחדים.

ו. העוזרים.

היה גם חלק קטן של ליטאים ופולנים, מחסידי אומות העולם, שהיה מושיט עזרה ליהודים. היו ביניהם כמה חברים של האגודות הקומוניסטיות

ושל ההסתדרות הסוציאליסטית לשעבר. ברובם היו אלה יחידים יוצאים מן הכלל שאינם משתייכים למפלגות, אלא סתם אנשי מצפון. יחידים כאלה נזדמנו הן בין תושבי הערים והן בין האכרים, שהיו מחביאים אצלם יהודים חינם, שלא על מנת לקבל פרס...

בתוך חברה של רוצחים פעילים שותפי הנאציזם, רוצחים בעט, אדישים ופחדנים, יבדלו נא המעטים שלא נספחו עם זרם הרשעות. הם היו עשרות־מספר בין מאות אלפי פולנים וליטאים בוילנה, מאות־מספר בין כמה מליונים בני־ליטא.

רצוני כאן להציב יד לכמה מהמעטים האלו. בתקופת הגיטו שמעתי רק כמה שמות, אולם אחר השחרור חקרתי־ודרשתי בין הניצולים, אולי יודעים הם על עוד יחידים בין הפולנים והליטאים בוילנה שעזרו או רצו לעזור. השמות שאביא להלן נמסרו לי ע"י הליטאית אנא שימאיטה, בשעת פגישתי אתה בפאריס, ומתוך אמון בנכונות דבריה הנני מביאם בזה:

בוילנה היתה חבורה קטנה של משכילים ליטאים ופולנים, שהיתה מחישה לגיטו עזרה סמלית, על־ידי מגביות־כספים קטנות. חבורה של ס"רים ליטאים התחייבו לשלם מס של עשרים אחוז מרווחיהם לשם עזרה חמרית לגיטו. יוזמו של רעיון זה היה הליטאי יורגיטאיטיס, בעלה של המורה היהודיה טילה טיקטין. חבורת פועלים של האוניברסיטה הוילנאית הליטאית אספה סכום־כסף קטן לעזרת הגיטו.

הפרופיסור לספרות מיכאל בירז'שקא היה תורם מדי חודש בחדשו מאלפיים עד ששת אלפים רובל לכלכלתם של ילדים יהודיים.

הפרופיסור לפיסיקה ז'ורנאס, סוציאל־דמוקראט, גילה התענינות פעילה בענין היהודי; הוא שלח אפילו ציאן־קאלי לידידו בגיטו, ד"ר מובשוביץ'.

הפרופיסור לתורת ההגיון שטרזמאן, הפרופיסור להיסטוריה קארסאוין והפרופיסור ויקטור בירז'שקא הסתירו בדירותיהם כמה יהודים, סייעו בידי יהודים להחליף את בגדיהם; ויליישיס היה מחיש עזרה לד"ר צמח פלדשטיין. הפרופיסור ויקטור פלצ'אר העיר למוסר את אזנו של רופא פולני, שמאן להחזיר חפצים של יהודים. הפרופיסורים יאנושקביץ' ומיכיידא היו מסייעים בידי מכריהם הרופאים היהודים.

רוטקאוקאס, פקיד ליטאי, הציל מן הגיטו של ריגא נערה יהודית, ששמה מאטלה. כשנסעה בתו של רוטקאוקאס לעבודה לגרמניה, הכין בשביל הנערה היהודיה ז'אנה ראן ניירות על שם בתו מרגריטה רוטקאוקאס. על־פי הניירות הללו תפשה אחר־כך מקום חשוב במטהו של רוזנברג במינסק; כפעם בפעם היתה באה לוילנה לבושה מדים גרמניים.

היתה מבריחה תעודות גרמניות שונות לשלטון הסובייטי. אחר חיסול הגיטו החביא בביתו את היהודים מגיטו וילנה: סמילג, בראונשוייג ואת אשתו של פרוכט. יהודים מתחבאים היו באים אליו לאכול. מאה וחמשים יהודים שלח רוטקאוקאס לגרמניה לעבודה במחנות־עבודה נוצריים, על־פי תעודות אריות מזויפות, ביום שלפני היסול הגיטו, ברצותו להצילם מן ההשמדה.

ד"ר יואוזאס סטאקאוסקאס, מנהלו של ארכיון־המדינה בצותא עם המורה הליטאי ז'מאיטיס והנזירה הפולנית מיקולסקה החביאו שנים־עשר יהודים: את ד"ר אלכסנדר ליבא עם אשתו ובתו, את גריגורי יאשונסקי ואשתו, את המהנדס יעקוב יפה עם אשתו ובתו, את הגברת אסתר יפה, את הגברת באק ובנה, את המשרטט הצעיר זלמן, את העלמה מירה רודניק.

הפרופיסור אוקא, הפרופיסור צ'יז'ובסקי, והפרופיסור יוזף צ'יאלצקי סייעו בהחבאתם של כמה יהודים ממכריהם.

יהודי וילנה יודעים לספר על העזרה הפעילה שהחישו להם כמה נשים פולניות. מארילה אברמוביץ'־וולסקה היתה מכינה ליהודים דרכיות מזויפות, היתה מחביאה בביתה, ברחוב פוהולאנקה 16, עשרות אנשים ומסייעת בידם סיוע של ממון ומזונות. באותו בית החביאה גם הגברת ויקטוריה גז'מילבסקה עשרות יהודים והתיחסה אליהם בידידות. כאן כדאי להזכיר גם את שם הגברת מארילה פאדאצקה, שהצילה כמה יהודים ממוות, בסייעה בידיהם לברוח מן הגיטו. הנשים הנ"ל בצעו את מעשיהן הכרוכים בסכנות מתוך טעמים אנושיים טהורים.

שורה שלמה של משרתות נוצריות גילו רגשות אנושיים לבעלי־הבתים, שאותם היו משמשות לפנים; לעתים קרובות היו מספקות להן מזונות ובמקרים בודדים היו גם מחביאות אותם. יש לספר גם על אומנות ומיניקות נוצריות, שהחביאו ילדים יהודיים, שלפנים היו מיניקות אותם או מטפלות בהם.

*

סעד ידוע מצאו יהודים גם — לפי דבריה של שימאיטא — מצד אישים אחדים מבין הכמורה הקתולית. הכמרים מארקביץ' (פולני) וליפניונאס פנו בדברים אל קהל שומעיהם, שיחזירו ליהודים את חפציהם. ליפניונאס נאסר. את הכומר קרופוביצ'יוס שלחו הגרמנים בעוון הוכיחו אהדה גלויה ליהודים, למחנה־הריכוז בטילזיט. הכומר ואיטקוס החביא את ילדו של טרופיאנסקי בבית־יתומים קתולי והיה מסייע גם בהצלת ילדים יהודיים אחרים. התיאוסופים סייעו בהחבאתם של כמה יהודים.

היו גם מקרים, שבפגוש כמרים בחבורת פועלים יהודיים ברחוב, היו משמיעים באזניהם איזו מלת נחמה על זה שגאולתם קרובה לבוא. כמו כן היו מספרים שכמריה של כנסים „כל־הקדושים", שנמצאה בשכנותו של הגיטו, התיחסו בחמימות ליהודים העוברים על פניהם. הדבר הזה עודד גם הרבה יהודים בגיטו שהתחילו כורים נתיבות־מחתרת מן המלינות שלהם אל כנסית „כל הקדושים".

אינני יכול להעלים גם את העובדה כי בידי קתולים ניצלו תינוקות יהודיים, לא תמיד בלי הכוונה להביאם תחת כנפי הכנסיה הקתולית.

סבורני כי מספר הפולנים והליטאים, שהחביאו יהודים, גדול הנהו בהרבה מן הידוע לנו. הפולנים הכפריים נראו לעתים קרובות הרבה יותר לבביים מן העירוניים.

ודאי היו עוד הרבה פולנים מחביאים יהודים, אלמלא האימה הרבה, שהיו יראים מפני הצפוי להם באם ימצא יהודי אצלם.

הגרמנים תלו איש אחד (אולי יהודי) בככר הקתדרא בוילנה, ובמודעות ברחובות ובעתונים הודיעו, כי זהו נוצרי, שנענש בעוון החישו עזרה ליהודי; כך היה האיש תלוי במשך ימים אחדים.

אבל רב היה גם מספר האנשים שלא ידעו פחד והיו מחביאים יהודים בבתיהם במחיר סכומי־כסף גדולים (בתקופת הגיטו — מחמשה עד עשרה רובלים זהב לחודש, שהם בערך 4000 עד 8000 רובל); כשלא היה לו, ליהודי במה לשלם, היו מצוים עליו ללכת. ובאם מאן היהודי היו מאיימים עליו בגסטאפו.

לי עצמי ידועים מקרים רבים של יהודים, שהתחבאו במשך כמה חדשים אצל נוצרים שמחוץ לגיטו, ואחר־כך חזרו לגיטו ערומים ממש, כי את הכול היו מוכרחים להשאיר אצל מארחם החנון והרחום. אלה מהם שלא היה להם כסף, לא הגיעו אפילו עד לגיטו; מנת־גורלם היתה בית הכלא של הגסטאפו.

*

היו פולנים וליטאים, שהיו נוהגים ביהודים נוהג של מסחר, ראו אותם כראות חבורה של לקוחות, שאפשר לקנות מהם סחורות בזול.

שכן אחד שלי, פולני ידוע־שם, בא אלי שבוע לפני צאתי לגיטו על מנת לקנות ממני את הפסנתר שלי. הוא אמר:

— אתה תלך לגיטו. הרהיטים והפסנתר שלך ישארו הפקר. אבל אני אינני רוצה לזכות מן ההפקר. אני אינני שודד, והריני מציע לך עשרה קילוגרמים של בולבסין ומכור לי את הפסנתר.

את הפסנתר לא מכרתי ולפני צאתי לגיטו שברתי את מיתריו...

אני הכרתי היטב את האיש. הוא לא היה אנטישמי. אבל ערכו של

היהודי נעשה אפסי במידה כזו, שהוא חשב לו אפילו למעשה הומני רב את הצעת עשרת קילוגרמי הבולבסין במחיר הפסנתר.

שבועות מספר לפני היציאה לגיטו, באו מאות רבות מאכרי הסביבה להציע ליהודים למכור להם את רהיטיהם: מזנונים, ארונות, אספקלריות, נברשות במחיר קומץ־מזונות. היהודים היו עושים זאת ברצון, ובלבד שיהיה להם „מלאי" כלשהו בלכתם אל הגיטו.

במשך כל תקופת הגיטו נתקיים, כפי שהזכרתי כבר כמה פעמים, מסחר־חליפין רק בין יהודים לפולנים. יהודים היו נותנים חליפת־בגדים בקילוגרם להם, שמלת חופה של האשה — בתפוחי־אדמה.

הפולנים, שהיו מבצעים את הקניות הזולות הללו, לא היו אנטישמיים כל עיקר, אלא סבורים היו כי יש לנצל את ההזדמנות שבאה להם ולזכות ברכוש היהודי באפס מחיר.

לתולדות היחסים בין היהודים והפולנים הנני רוצה לספר עוד, כי בעת שהגרמנים הקיפו את השכונות הפולניות שבעיר ובצעו שם מאסרים, העלו פולנים רבים על בגדיהם טלאים צהובים וברחו אל הגיטו. שם החביאום היהודים במלינות־הגיטו.

*

קשה למיין הופעות סוציאליות ופסיכולוגיות ידועות ולחלקן בדיוק לפי סוגיהן. שורותי אלו אינן אלא נסיון לברר לעצמי את הבדלי הצבעים הדקים והשונים בבעית הפולנים והליטאים ויחסם אל היהודים בימי הגיטו.

כזאת היתה נשיאת המנזר הבנדיקטיני הסמוך לוילנה, שבו הסתתרו אבא קובנר וחבריו; היא היתה מביאה אפילו רמונים בשביל הגיטו. כאלו היו הפולניות אירנה אדמוביץ' ויאדיה דודזיץ; הס"ר־ית הליטאית אנה שימאיטה ושתים שלוש הנשים שנזכרו לעיל. רוצה אני להאמין כי היו עוד יחידים ובודדים כאלה בגיטו וילנה ומסתמא גם בגיטאות אחרים.

אנה שימאיטה

חברה בתנועה הס"ר־ית, חובבת תנ"ך וספרות יהודית; מוצאה ממשפחת פועלים.

כפי שספרה לי אנה שימאיטה היה סבא שלה מלמדה בימי נעוריה:

— אל תאמיני בבדותות השקר שבודים על היהודים.

והוא נתן לה לקריאה את ספרה של אליזה ארז'שקובה „מאיר יוזפוביץ'", שבו מתוארים היהודים מתוך רגש של חיבה.

לפני המלחמה היתה משמשת ספרנית בספרית־האוניברסיטה הקובנאית; בימי המלחמה — מנהלת רשימת־הספרים האוניברסיטאית. מיד

לאחר הכנסתם של היהודים לגיטו, באה ביום 14 לאוקטובר 1941 אל הגיטו בחברת ג ו ד ל ב ס ק י (מנהל הספריה הצבורית בווילנה), כדי לראות את המצב ולברר במה אפשר להחיש עזרה; ליהודים רבים בגיטו עזרה במעשיה ובדאגתה להם. לאחר זמן היתה מחכה בשעות־הבוקר על־יד בית "ייוא" ועוזרת בהצלת ספרים ומיסמכים רבי־ערך.

היא היתה מביאה אל הגיטו חדשות מחוץ לגיטו, מקבלת מידי הסופרים שבגיטו המון מכתבים ושומרת עליהם. היא היתה מבקרת כל מיני חגיגות תרבותיות בגיטו. באחת החגיגות הללו, בנשף לכבוד ח. נ. ביאליק, הציגני המשורר ישראל דימנטמאן לפניה.

גנה שימאיטה

היא החביאה כמה ילדים יהודיים והיתה עוזרת בהצלתם של ילדים גם אחרי חיסול הגיטו. לבסוף נעשתה חשודה בעיני הגסטאפו והיא נאסרה. היא נשלחה למחנה־ריכוז לצרפת, ושם שוחררה על־ידי הצבא הצרפתי.

*

הנשארו רוסים בווילנה? לא ידענו על כך בגיטו. ידענו רק זאת כי ברחוב סובוץ' 37 (לשעבר גושי הבנינים של קיבוץ „שחריה") נמצאים ילדיהם ונשיהם של אנשי־הצבא הסוביטיים שנתרחו.

ברחובות העיר היו רואים לעתים קרובות את שבויי־המלחמה הסוביטיים המובלים. המראה שלהם היה איום: קרועים, יחפים, מגודלי־שער, צמאים, רעבים ומעונים. אף־על־פי שקשים היו חייהם של היהודים בגיטו היו בכל זאת מחפשים אמצעים לסייע להם לשבויים הרוסים בפרוסת־לחם, ובמשלוח איזה בגד לנשים ולילדים בסובוץ' 37. שם, בסובוץ' 37, נוצר גם

שיר־ילדים סובייטי על היהודים, На улице Субоч два дома стоят („ברחוב סובוץ׳ עומדים שני בתים").

*

עם הלטים, האֶסטונים והאוקראינים לא היה לו לגיטו כל משא ומתן אלא בימי "הפעולות", בעיקר בתקופת המשלוחים לאֶסטוניה ובימי חיסול הגיטו (1943). את הרציחה האדישה ואת חוסר־ההמלה ביחס לנשים, זקנים וטף מצדם של מתנדבי הס. ס. הלטביים, האֶסטוניים והאוקראינים, אין לתאר. מבחינה זו היו עולים לפעמים על אנשי הגסטאפו הגרמניים. הופעתם בסמוך לגיטו, היתה מעוררת בהלה איומה, כי היא היתה משמשת בשורת־מוות.

*

ואחינו הקראים?

הגרמנים לא היו מרדפים את הקראים, שכן התיחסו אליהם כאל בלתי־יהודים.

בתקופת־הגיטו הראשונה הכינו להם יהודים רבים דרכיות מזויפות של קראים ובשעת פעולות־המות היו מתגנבים מן הגיטו לעיר וחיים שם בתור קראים.

בגיטו היו מספרים אז כי „חכם" הקראים שלח לגסטאפו רשימה מפורטת של שמות כל הקראים בעדתו, בצרוף כתובותיהם; כל יתר הדרכיות הקראיות, משמע, מזויפות הן. אחר־כך נערכו בעיר בדיקות בבתיהם של כל אלה שנרשמו כקראים. מאות, מאות רבות, של יהודים הוצאו אז למיתה.

(בדומה לזה ספרו גם על המופתי של המוסלימים בווילנה. כדאי היה שהשמועות או העובדות הללו תחקרנה ותבדקנה).

„חכם" הקראים, הפרופיסור שאפטאל, התאמץ בימים ההם בכל כוחותיו להוכיח למטהו של רוזנברג, כי מוצאם של הקראים איננו מן הגזע השמי ועל כן אין להם כל שייכות ליהודים. האנשים ממטהו של רוזנברג פנו אל זליק־הירש קלמנוביץ׳, בר־סמכא בעניני היהדות, והציעו לו למצוא תעודות ומיסמכים היסטוריים על מוצאם של הקראים. לבסוף ערכו הגרמנים ויכוח בין פרופיסור שאפטאל וזליק־הירש קלמנוביץ׳, על בעית מוצאם של הקראים.

זליק־הירש קלמנוביץ׳, נביאו של הגיטו הוילנאי, לא השיב להם לקראים כגמולם, בהתאם לשנאת־היהודים שנקטו בימי המשטר הנאצי; להיפך, הוא בקש לשמרם מן השחיטה והודה בשעת הויכוח כי אין להם לקראים כל שייכות לגזע השמי ולעם היהודי.

*

קטן, קטן ואפסי היה מספר האנשים שחפצו לעזור ועוד קטן ממנו מספרם של אלה שעזרו בפועל ממש. לעומת מיליוני האנוסים, יאדויגות ואירנות

נמצאו רק בודדות, יחידות סגולה — אנה שימאיטה, יאדויגה דודזיאץ ואירנה אדמוביץ. בשל הטירור ההיטלריסטי לא היה גם המספר הקטן של היוצאים מן הכלל המאירים ידוע לצבור בגיטו, כי גם חסידי־אומות העולם חוששים היו לבגידתם של אחיהם הם עצמם...

ואילו באדישות הפחדנית ובשנאה הרצחנית הגלויה היו היהודים נתקלים מדי יום ביומו. לעתים קרובות היה היהודי בגיטו נשבר יותר, מבחינה מוסרית מיחסם של הפולנים והליטאים מאשר מזו של הגרמנים ההיטלריסטים, שמהם הרי לא ציפה לשום דבר אחר.

בודד ואבוד הרגיש את עצמו היהודי בגיטו; הוא ידע כי אין לו מגן ואין לו עזרה בבוא שעת האבדון הקשה. הוא ידע כי בדרך כלל אין לו לצפות, כי מי שהוא יאבה להסתירו; הוא ראה מראש כי בכל נסיון לברוח עלול הוא להמסר לידי רודפיו על־ידי הפולני או הליטאי הראשון, שיזדמן לו ברחוב ויכירנו כי יהודי הנהו. ההרגשה של חוסר־עזרה מוחלט ושל בדידות במאבק, ואימת בגידתם של השכנים — היו משתקות מראש כל רעיון על מאבק והתנגדות פעילה. ועת שנתהותה תנועת המרי, הרי ידעו המוני היהודים בגיטו ידיעה ברורה, כי ברגע שיתחולל מרד בגיטו יהיה זה מרד בלי בן־ברית, בלי כל עזרה ניכרת מצדם של חוגי השכנים הרחבים. מרד ללא שמץ תקוה לנצחון, מרד של בודדים וגלמודים במלחמתם...

פרצופיהם של צוררים

כל יהודי הכיר מהר את שמותיהם של הגרמנים שהיו אדונים לרכושו, לחייו ולכל גורלו.

השם הראשון היה צאָנפאָנינג — הקומאנדנט הצבאי של ווילנה. הוא שפירסם את הפקודות הראשונות בדבר הטלאי הצהוב עם האות "J" (8 ביולי 1941).

אחריו — היינגסט, קומיסאר הגליל של וילנה, רוצח־המונים נודע לשם. ממעשיו: הטלת קונטריבוציה על אוכלוסי היהודים, פרסום גזרות על גבי גזרות ועריכת פוגרומים קטנים במקומות. הוא שחתם על מודעת־הרחוב בדבר „הפרובוקציה הגדולה". בחרדה היו האנשים הוגים את השם שווייננברג. הוא היה קצין הגסטאפו והקים לו את המפקדה שלו ברחוב וילנה 12. שם ניצח על איגוד האקטיביסטים הליטאים — „איפאטיגנאס בוריס", שמהם היו מתגייסים החוטפים ועורכי שחיטות־היהודים בפונאר. ב־17 ביולי ניצח על הפוגרום בנובגורוד. ב־31 באוגוסט 1941 ביצע, בעזרת שלישיו ווייס והרינג, את ה„פרובוקציה הגדולה". שווייננברג התרוצץ אז מבית לבית ובמגלב ביד הזעיק את היהודים לשיירות. בסוהר לוקישקי התעלל ביהודים, הצליף במגלב על בשרם הערום, עינה אותם בתרגילי התעמלות, דקר אנשים בפגיונו. הוא ניצח על הסדרים בגיטו. הוא שביצע גם את ה„פרובוקציה השניה", כלומר הוציא למוות את היהודים המגורשים לסמטה הלידאית. כן ערכו הוא ושלישיו את ה„אקציות" הראשונות בגיטו. פתאום נעלם. התהלכו שמועות כי נשלח לחזית; אחרים סיפרו כי מוטל הוא בבית משוגעים.

סבור היה הגיטו כי עכשיו תבוא רווחה כלשהי. אולם עד מהרה באו צוררים חדשים, לא טובים מקודמיהם: מוראָר, ווייס, קיטאָל.

*

מוראָר היה המרצה לעניני יהודים על־יד קומיסאר־הגליל הינגסט. קצין גרמני, חניך הנוער ההיטלראי. שמו הטיל אימה על כל הגיטו. משעבר הקול „המי"ם הולך" מיד השתלטה דממת־מוות בסימטות הגיטו והאנשים נחפזו ל„מלינות". הוא אהב לערוך ביקורים בגיטו: במוסדות, בסדנאות, בבית־המרחץ; להשתער לתוך בתים. שעות רצופות היה עומד ליד השער ומנצח על ההצלפות בגוף הערום. כצפור־טרף היה מתנפל באורח לא־צפוי

על חבורות היהודים החוזרות מן העבודה, היה בודק את הטלאים, אם הם עשויים בהתאם לפקודה, ממשש את האנשים, שמא הם מבריחים משהו ומוצא לו קרבנות לטוהר, לפונאר. למחרת האקציה „קובנה־פונאר" בא מוראר כרגיל לסדנאות שבגיטו. באחת הסדנאות מצא את יעקב גאנס ושאל אותו בשמחה:

— מה חדש?

גאנס ענהו, כי ודאי יודע הוא בעצמו מה שאירע. מוראר השיב לו ברוח מתונה:

— גיטו וילנה אינו בא בחשבון.

מן הסדנאות פנה מוראר אל בית־המרחץ. שם התרחצו נשים. הוא התבונן בהן היטב, מישש גופן ואמר:

— נשי היהודים שמנות מדי! — והלך לבקר בשאר מוסדות הגיטו.

בימים של מצב־רוח מדוכדך היה מבטיח כי לאחר המלחמה יוטב ליהודים: יוסיפו עוד רחוב לגיטו, את רחוב סטאפאן...

*

מארטין ווי ס. הוא היה יורשו של שווייננברג, ראש האיפאטינגאס, הממונה על פונאר. עלה מהר מדרגה לדרגה. אהב לא רק לנצח על השחיטות כי אם גם להשתתף בהן בעצמו — להרוג בעצם ידו, לענות בעצמו. ב־6 בספטמבר 1941, שעה שהוליכו את היהודים לגיטו, הוציא מתוך השורות ילדה אחת, גיטה פרלוב שמה, ירה בה והרגה. בשעת השחיטות בפונאר היה מוציא ליד הבורות בחורים ובחורות יפי־מראה והיה יורה בהם בעצם ידו. אהובתו היתה אלר רבנר, סוכנת הגיסטאפו, לשעבר סטודנטית בהמבורג. יחד ירו למוות בכנף־הרננים של הגיטו לובא לוויצקי. הוא גם ערך בפונאר שחיטות של צוענים, של כמרים פולנים. כמן־כן היה הוא המארגן של „בית־ההפקר" הממלכתי ברחוב סובאטש 3, והביא לשם נשים פולניות שנחטפו על רגליהן הטביע חותמות בברזל מלובן, שלא תברחנה. היה לו עוזר בפונאר שהיה בודק בבגדיהם ובכיסיהם של ההרוגים; חפצי־הערך — לווייס, השאר — מתנה לגיטו. כסער היה משתער אל הגיטו. שלושה צלצולים בפעמון־הגיטו החשאי בישרו לקהל כי וייס הולך ובא, ודומיית־מוות היתה משתלטת בגיטו.

וייס חובב־טבע היה, חובב־יערות. על־כן בנה את הקיטנה שלו ליד יערות פונאר. חובב היה פרחים בגינות הגסטאפו, ולבקרים היה משקה את הפרחים הענוגים, שלא יבלו, חלילה.

*

ק י ט ל. בתקופת־הגיטו האחרונה בא קיטל למלא את מקומו של וייס בפעולת חיסול הגיטו הווילנאי. הוא נודע בשם „מחסל הגיטאות". הגיטו הווילנאי היה השביעי בחשבון־החיסול שלו. הוא נעשה השליט של פונאר. שחקן וזמר היה לפי מקצועו. לגיטו היה נכנס ועמו מכונת־יריה לפעמים,

ולפעמים סאפסופון. מכונת־היריה מכוונת ליהודים, הסאפסופון — לשומעי־הראדיו בווילנה.

יום אחד בא למחנה באֶזדאן, שליד ווילנה, אסף את כל הפועלים לצריף, שיבח את עבודתם, חילק ריבה. ומיד אחרי־זה הוקף הצריף על־ידי אנשי ס"ס והועלה באש. האנשים נשרפו חיים. מי שקפץ בעד חלונות־הצריף הבוערים נורה במכונת־יריה.

וויס ומוראֶר היו נכנסים לגיטו בשער; קיטל היה מחליק כנחש לתוך הגיטו דרך מלינות מבולשות, דרך חורים, עליות־גג ומרתפים. בעצם ההמולה של חיי יום־יום בגיטו היה צף ועולה פתאום מתוך אחת המלינות.

בחדשי־הגיטו האחרונים נערכה באולם־הגיטו אסיפה גדולה של בריגאדירים ומנהלי מחלקות שונות ביודנראט. לפני הכניסה נבדקו כל הבאים בדיקה חמורה, שמא יש למי מהם נשק. באסיפה נשא מנהיג הגסטאפו נייגבוֹיאֶר נאום אל היהודים — יעקב גאֶנס תרגם אותו ליהודית. נייגבוֹיאֶר הבטיח בהן־צדקו שאין כל סכנה אורבת לגיטו, שעל־כן יהיו־נא הכל שקטים וישקדו על עבודתם. הוא, נייגבוֹיאֶר, ידאג להגדיל את מנות־המזונות.

על הבמה עמד קיטל והיה מחייך.

בשעת חיסול הגיטו ישב קיטל ע"י שער הגיטו וניגן על פסנתר; יהודים צעדו לפניו והוא ניגן... רצה לחקות את נירון־קיסר...

*

הגרמנים החליטו לחסל לא רק את חיי היהודים ואת רכושם, כי אם גם את אוצרות התרבות של היהודים. על פעולה אחרונה זו ממונים היו אנשי „המטה של רוזנברג". צבא „מלומדים" כאלה ממחנה רוזנברג פעל גם בווילנה.

הנה שמות אחדים מהם:

הד"ר ג ו ט ה א ר ט, פרופיסור ליודאיקה בברלין, מיועציו של היטלר; בשבילו ערכו נח פרילוצקי והסופר גולדשמיד רשימות של כתבים יקרי־המציאות שבספריית סטראשון. אחרי־כן נמצאו השנים מתים במרתפי הגסטאפו.

הד"ר פ ו ל, מנהל המוזיאון שבפראנקפורט לחקר עמי־המזרח, לשעבר תלמיד למדעי המזרח באוניברסיטה הירושלמית. הוא שלח לגרמניה כעשרים אלף ספרים יהודים בעלי־ערך שהוציא מספריית סטראשון, מבתי־המדרש, מייוו"א. כשמונים אלף ספר מכר כחומר־גלם לבית־החרושת לנייר אשר בווילייקה החדשה. את האמהות של התלמוד מבית־הדפוס של האלמנה והאחים ראֶם מכר כחומר ליציקה.

הד"ר מ י ל אֶ ר. תכניותיו להשמדת־המדע היו רחבות ביותר, לא רק

אנטי־יהודיות. הוא ציווה להעלות באש את הספריה הרפואית של בית־החולים אשר ליד האוניברסיטה בווילנה.

פארקאס אסף את ספרי־התורה מבתי־המדרש הרבים של וילנה ומסרם לעשות מהם בטנה למגפי־חיילים. את מצבות בית־העלמין שלח לגרמניה לרצף בהן רחובות.

המטה של רוזנברג פנה אל הגיטו להמציא לו עשרים עובדים היודעים יפה אידית ועברית, שיעזרו למיין את הספרים ואת כתבי־היד. ז. קאלמאנוביץ' והרמאן קרוק החליטו לצרף קבוצת־יהודים אשר תשים לה למטרה להציל מאוצרות־התרבות כל דבר בר ערך מיוחד. בדרך זו הצילו „עובדי רוזנברג" היהודים הרבה ערכי־תרבות חשובים והצפינום בקירות בית ייוו"א ושעריו. ספרים ותעודות בעלי חשיבות הובאו גם לגיטו, — כ„נייר פסול" „להסיק בו את התנורים", — ונמסרו לבית־התרבות; היו גם אנשים מן העובדים שצירפו בגיטו ספריות קטנות מן הספרים המוצלים. אחד הביא לי כמתנה את כל הכרוזים החשאיים משנת 1905, שנתפרסמו על־ידי מפלגת הציונים הסוציאליסטים ברוסיה.

לא כל הגרמנים היו עשויים לפי מתכונת אחת; מבחינת יחסם ליהודים היו הבדלים בין אנשי־הצבא, אנשי־„טודט" (ארגון עבודה), ואנשי ס"ס וגסטאפו.

העבודה ביחידה צבאית היתה בגיטו נחשבת לעתים קרובות כפריבילגיה, כי לפעמים היה איזה חייל משליך לו ליהודי פרוסת לחם או שניים־שלושה בולבסין; גם „איש־הטודט" היה מעניק לפעמים מתנה — קערת־מרק — לפועל של פלוגתו. היו גם בין אנשי הס"ס יוצאים מן הכלל, שהליכותיהם עם היהודי היו קצת יותר טובות, בעיקר עם „היהודי שלו", העובד אצלו — „היהודי שלי".

„ברגעים טובים", בשוחחם עם יהודי, „שנתידדו" אתו בעבודה, באין איש אתם, היו אומרים:

— אין לנו כלום נגד היהודים; אין אנו אנטישמיים, הלא אין אנו פולנים... אנחנו לא נעשה לכם אף פעם כל רעה, אלא אם כן תנתן לנו פקודה.

ואכן, לא אחד מהם היה מסייע ב„אירגון" מזונות, בהשגת תעודה, בהחזרת חפצים, והיה מזהיר אפילו בפני „הפעולות" העומדות להתקיים; ואילו אחר־כך, בבוא הפעולה או „החיסול", היה במנוחה, בנפש שקטה, מוסר לגרדום את „ידידו", שעוד אתמול היה מחיש לו עזרה.

וביום המחרת היה בא עוד הפעם ומסייע במשהו לפועליו היהודיים שנשארו בחיים. ושוב פעם, באין איש אתם, היה משמיע באזניהם את רגשי אהדתו ואת רצונו להחיש עזרה.

— אבל ביום פעולה לא אוכל להושיע; אז עליכם להנצל על דעת עצמכם, כי בעוון הצלה צפוי לי העונש להשלח לחזית...

באין זר אתם היו אחדים מותחים אפילו בקורת על היטלר ועל המשטר הנאצי כולו והיו אומרים בסוד:

— אין אנחנו נאצים.

ובה בעת היו מקיימים את כל התקנות הנאציות, בדייקנות, ללא כל היסוס, ללא כל מחאה, ללא כל התנגדות.

אם היתה זו בוגדנות ציבית, אופן מחושב יפה לגנבת דעתו ואמונו של היהודי, לעורר בו רצון לעבוד בשקידה בשביל בעל־הבית שלו, „הגרמני הטוב", ולהרדים את הערנות היהודית בהשלית־שוא על „גרמנים טובים", שאינם נאצים; או שהם באמת לא היו נאצים, גרמנים מהמון העם, רחוקים מאנטישמיות, שאכלה אותם האימה הגדולה, השולטת בכול, מפני הטירור ההיטלראי, בריות בינוניות ואפורות ללא אומץ־לב למחאה, ללא כל רצון להתקוממות?

*

פעם, בשעת־רצון של מסירת־מודעה כי איננו היטלריסט, כי כל מעשי־התעתועים של הנאצים הם למורת־רוחו, אמר גרמני אחד ל„יהודי שלו", מכר שלי:

— בלתי היטלריסטים כמוני ישנם מיליונים בגרמניה.

— למה אפוא אינכם מתקוממים?

— ומחנה־הריכוז?

היהודי לא העז לשאלו משום־מה מתקוממים המתנגדים של עמים אחרים למרות אימת מחנה־הריכוז, השפוכה גם עליהם.

*

היו הרבה גרמנים בעלי „נשמה כפולה", של „סאקסופון ורובה", בביתו הנהו בעל נאמן ואוהב, אב ענוג המלטף ברגש את קדקדו הקטן של תינוקו ושל ילדי השכנים, הנזהר מלדרוך על זנבו של החתול, המוציא את הצפור מן הכלוב למען תוכל להתעופף קצת; אבל משלבש את מדיו וקיבל את הפקודה הרי הוא מוכן להוציא — מבלי להניד עפעף, מבלי להעלות כל ספק על לבו, מבלי שיהסס מצפונו היסוס כל־שהוא — המוני אנשים למיתה, לענות זקנים עד יציאת נשמתם, להלקות אנשים חלשים עד מוות, לרוצץ את גולגלותיהם של עוללים אל עציהם של שדות־העונשין; ואחר־כך לשוב הביתה, ללטף מחדש את ראשו של הילד ולהטות שוב אוזן לזמרתה של צפור.

הגיטו הטיב לדעת את הדבר והיהודים היו אומרים איש לרעהו:

— אל תהא מאמין לדבריו של הגרמני ההומני ביותר, העונד את

צלב־הקרס, שהרי אף פעם אינך יודע את השעה, אשר בה יקבל את הפקודה... שהרי לעולם אינך יודע אימתי נהפך ההומניזם הגרמני לחיה טורפת...

*

על הרקע של הרוצחים הנאצים, של עוזריהם שהפכו לחיות־טרף, משתפי־הפעולה שלהם נטולי־המצפון, בני־לויתם העוברים על מעשיהם בשתיקה — מתנוססים היוצאים־מן־הכלל, המעטים והנדירים מאד, של גרמנים אנטי־פאשיסטים לוחמים, שהיו מסכנים את חייהם ומתקוממים נגד מנגנון־השדים הנאצי.

כזה היה בוילנה הגרמני, ממוצא אוסטרי, אנטון ש מ י ד. הוא היה אנטיפאשיסטן אידיאלי. לחובתו האנטיפאשיסטית הקדושה ביותר חשב · לסייע בידי יהודים להמלט מן הגיטו. הוא היה מארגן אוטומובילים, גונב בנזין ומוציא בעצמו חבורות חבורות של יהודים לביאליסטוק, גרודנה, לידה, ששם, היו הבריות סבורים, שור שקט. בסופו נתפש — ושילם בחייו.

מרדכי טננבאום־תמרוב היה מספר לי לא פעם בהתלהבות על מסירות־נפשו ועוז־רוחו של שמיד.

בימי הגיטו האפלים ההם היה שמו של ש מ י ד מאיר כאגדה, וכעידוד כי לא כל העולם שמחוץ לגיטו הנהו עולם אחד של פחדנות וחיה טורפת.

יתנוססו ויזהירו אפוא מבין מאות אלפי הרוצחים הגרמניים ומיליוני הפחדנים — היוצאים מן הכלל המזהירים — השם ש מ י ד — השמידים יחידי־הסגולה...

איש־הגיטו

(הגבר, האשה, הילד, הזקן)

מה דמות קיבל הלך־המחשבה של איש־הגיטו? כיצד הסתגל היהודי של הגיטו לתנאי־הגיטו? כיצד הגיב עליהם? —

יש להלחם על החיים. לעולם יהא אדם ער בגיטו, כי כל רגע אורבת לך סכנה בלתי־משוערת. עליך לשלוט ברוחך, בעצביך; לראות סכנות מראש, להימנע מהם, להשתמט מהן; להסתגל לתנאי־הגיטו, לסגל באורך־רוח את התנאים אליך, לשאת בסבלנות את כל אי־הנוחויות, לחכות, לקוות עד הרגע האחרון; להתגבר ולחיות בכל התנאים ולמרות כל התנאים; הגיטו הוא פרשה זמנית — אחרי־כן יבוא החופש לתמיד. —

אלה היו יסודות מחשבתו של כל אדם בגיטו. ל ה ח ז י ק מ ע מ ד — זו היתה השאיפה, הסיסמה של כל איש ואיש. בשעות הקשות ביותר של „האקציות" עליך להיות ק ר־ר ו ח, שאם לא כן, הרי אתה אבוד כליל ועלול אתה לאבד אף הזדמנות יקרה להצלת נפשך. בשעה שאתה עומד לפני אקציות, מסתתר ב„מאלינות" ובמרתפים, עליך לאכול משהו, גם אם אינך רוצה לאכול; קח משהו אל פיך כדי לקיים את כוחותיך. חייב אתה להתלבש בצורה הוגנת — שלא לשכוח כ י א ד ם א ת ה. אסור להגיע לידי רישול. אם כבדה רוחך עליך — לך לקונצרט, להצגה בתיאטרון של הגיטו — יש ל„אוורר" את הצער, כדי שתהיה מסוגל לחשוב, שלא יערפל הצער את המחשבות בשעת הכרעה.

כמי שמקבל סם־מרפא, כמי שמקיז לו דם לרפואה, כן היו האנשים מבקרים מזמן לזמן הצגת־סאטירה קלה, כדי לצחוק מעט ולהפיג את ה„מרה השחורה", לכפות על עצמך מצב־רוח טוב במקצת, לשכוח לשעות מספר את הכרתך הכבדה ואת ניחושיך השחורים. —

כטובע הנאחז בקש — כן עליך להיאחז בכל שמועה טובה, להכריח את עצמך להאמין בה — ולהתאושש באופן מלאכותי; אך לעולם עליך להיות ער, ולזכור יום־יום, שעה־שעה את ה ח ו ב ו ת ו ה ת פ ק י ד י ם שעליך למלא למענך ולמען בני־ביתך.

*

הבעל, האב — אבדה לו בגיטו עמדתו של מגן עיקרי ודואג עיקרי למשפחה; האשה היתה שותפת לו בדאגות, חלק כחלק; אולם נוצרו ספירות

מסוימות, ועניינים שבנוגע אליהם סבור היה הגבר כי חובתו העיקרית היא לפעול כאן, להבטיח, למלט — ורק אם אין הוא מצליח בכך — מוטלת התובה על האשה לעשות.

ראשונה לכל דאגות הגבר בגיטו היתה השגת תעודת־החיים, המבטיחה גם את חיי אשתו ובניו. עליו להשתער אל כל מיני מקומות־עבודה ופלוגות־עבודה כדי להשיג את תעודת־החיים; לא תמיד היה מצליח בכך. אף־על־פי־כן היו התעודות הראשונות תעודות של גברים, רק חלק מסויים של בעלים נהנו מתעודת־האשה, שהיתה נאלצת במקרה זה ללכת לעבודות קשות ביותר.

הבעל ראה לו לחובה „לארגן" מחוץ לגיטו בכל מיני אופנים מצרכי־מזון ולהבריחם לגיטו; לתור, לכבוש, להשיג ב„קולי־קולות" במחלקת הדירות את דירתו בגיטו, את פינתו. לדאוג לאצטבת־משכב לשינה; להשיג עצים להסקה, או לבניית־המשכב; למצוא מקום ל„מאלינה", להשיג את חמרי־הבניה ולמצוא את השותפים הנאמנים להקמת־המאלינה; לדעת את כל החדשות הכלליות, לבלוש ו„לרחרח" את הגזרות, להזהיר את בני־הבית על הסכנות המתרחשות לבוא.

*

האשה — האֵם — עמדה לעתים בפני תעודות מורכבות, שלא היתה רגילה בהן קודם. מצד אחד נשאה בחובותיה העיקריות: להכין אוכל לבעל ולילדים, „ליצור יש מאין" בנידון זה בתנאי־הגיטו הקשים, לכבוש לה בדמדומי שחר או בשעת־לילה מאוחרת מקום ליד תנור־הגיטו הקטן; לשמור על הנקיון בבית מחשש תמיד לבדיקות סאניטאריות; לעמוד בתור הארוך כדי להשיג את מעט המכולת הניתנת על פי כרטיסי־המזונות של הגיטו; לחקור ולהיודע היכן אפשר לקנות עצם של בשר־סוס, שנים־שלושה תפוחי־אדמה, מעט סלק; היא עשתה את כל מלאכת־האשה הרגילה, אפתה לחם, כיבסה לבנים, תיקנה בגד קרוע, גרב; השגיחה על ילדיה, ביחוד שלא יתעו ולא יאבדו בשעות־מהומה בגיטו. ומלבד אלה עוד עסקה לפעמים במסחר, באשר היה עליה למכור את המיצרכים שהכניס בעלה מחוץ לגיטו; כן היו רוב „עסקי־הקומיסיון" בידי נשים. ולפיכך היתה לבושה ביתר הקפדה, היתה רחוצה ומסורקת, בעוד שהבעלים היו מגיעים עד מהרה לידי רישול, בהשארם בבית.

כן היו נשים הרבה שנאלצו לצאת ליום תמים לעבודת־פרך, לחפור בורות, לשאת קורות־עץ ולבנים — כדי להשיג „תעודה" שלא יכול הבעל להשיגה; ומלבד זה עוד היה עליה לדאוג בשעות השחר, או בשעות־הערב לכלכל את משק הבית, לכבד את המטבח, לשמור על הנקיון. ולעתים נמצא, כי האשה, בעלת התעודה, יודעת למצוא ידיה ורגליה בכל מלאכות הגבר

הקשות, וכן יודעת להגניב עצים, להבריח מכולת, להחליף חפץ במזונות, גם „לארגן" וגם להשתכר — ואילו הבעל, „מחוסר התעודה", שמוכרח לשבת בגיטו — הוא אובד עצה בעשותו את מלאכת האשה, ברחיצת־רצפות, בכביסה, בבישול ובשמירת הנקיון בבית.

נמצא, שבעיתים־קשות מגלות הנשים יתר יזמה, אורך־רוח, מרץ, כושר־פעולה מאשר הגברים. הן גם יודעות יותר מן הגברים לשית עצה בנפשן בכל מיני מצבים בלתי־צפויים.

מעין זה ראיתי גם במחנות־הריכוז. הנשים הסתגלו ביתר קלות לתנאי־החיים הקשים, לא הזניחו עצמן, שמרו זמן רב יותר על נקיון הגוף והלבוש; הנשים היו עלולות למחלות ול„מיתה טבעית" במידה פחותה בהרבה מאשר הגברים.

בדרך כלל ניתן להסיק מסקנה, שהנשים הן יותר „מחוסנות־בפני־פורענות" מאשר הגברים. עם זה אין לשכוח שלעתים קרובות היה היחס כלפי נשים בעבודה נוח בהרבה מאשר לגברים, והן ספגו מכות פחות.

מ ב ח י נ ת ה כ ב ו ד ה היה החוק בדבר „חילול־הגזע" לאשרן של נשי־ישראל. חוק זה שמר אותן מפני התאנות, עינויים ומעשי־אונס מצד הגרמנים משגיחי־העבודה, אנשי המשטרה הצבאית הגרמנית ואנשי ס"ס. כי כל גרמני ידע שעבירה על החוק הנ"ל עלולה להוריד אותו מדרגתו במשרה, ולעתים גם להביא עליו מוות.

תנאי־החיים האפורים, המדכאים בגיטו גרמו לעתים להתרגזות עצבנות, ביחוד בקרב הנשים, שהיתה מתבטאה בשטף קללות, במריבות נוראות בין שכנות לחדר אחד בגלל דבר של מה־בכך. אז היה הגבר משמש כמפשר, כשופט ומביא־שלום.

*

חוקר דברי־הימים יציין את העובדה, ש ה א ש ה ה ע ב ר י ה נ ט ל ה ח ל ק א ק ט י ב י ב י ו ת ר ב ת נ ו ע ת־ ה ה ת נ ג ד ו ת, שהיה גדול במידה רבה מחלקה האקטיבי של האשה בעסקי־הציבור היהודיים בימים כתיקונם. הנערה העבריה היתה ראשונה לכל תפקיד קשה בשליחות מגיטו לגיטו, בהברחת גבולות, בהעברת נשק. הפרומקות והליונקות והטימות פעלו בכל הגיטאות, וכן גם ביערות ליטא, רוסיה הלבנה, אוקראינה ופולין. אין ספק כי במידה לא־מעטה נדחפה הנערה אל העמדות הקשות בגלל חזותה הארית, לפי שיכלה להתחפש כפולניה ולשוטט ברחובות ובדרכים — בתעודות אריות מזוייפות. עם זה הרי נכשלו רבות מהן וסיימו את פרשת חייהן במרתפי הגסטאפו. ואף־על־פי־כן הלכו מרצונן בשליחותן, והיו ממלאות את תפקידן כמעשה־אמנות. פנים אל פנים הביטו בפני המוות ובת־צחוק על שפתיהן. עמדו בתוך המון פולני שעה שיהודים הוצאו בהמונים להשמדה,

והעמידו פנים של פולניות כשרות... ואחרי־כן הגיעו למחתרת וסיפרו את פרשת האסון לכל פרטיה, רשמו פרוטוקולים, כדי להזהיר את יהודי הגיטו וכדי להשאיר זכרון לדורות הבאים.

באותן השעות הקשות נתגלתה אצל הנשים גישה פסיכית חדשה — דינאמיות־של־שואה.

*

הילד בגיטו, אף הפעוט, כבר ידע גיטו מהו, ידע מה פירושה של פונאר, מה נעשה שם, מה פירושה של „מלינה" ולמה זה רצים לשם. הילדים היו משחקים ב„אקציות", ב„פריצת מלינות", ב„שחיטות בפונאר", ב„החזרת בגדי המתים". הילדים ידעו גורלם, ידעו כי מחוסרי־מגן הם. אבא, אמא אמנם יודעים ל„מלן" מזון, לגנב סחורה — אך לא יוכלו להגן עליהם... ובאורח אינסטינקטיבי ביקש הילד להקיף עצמו במעגל־קסמים ולחיות שם חיים אחרים, לא חיי־גיטו. למעגל־קסמים זה היה לו בית־הספר בגיטו. שם בדה לו חיים בין ספרים, סיפורי מורים ושירים.

מימי לא ראיתי הערצה כזו, אהבה והתאהבות כזו של ילדים כלפי מורים כאשר ראיתי מצד ילדי הגיטו אל מוריהם. אצל הילדים התפתחה בגרות פסיכית. ילדים בני עשר, אחת־עשרה חשבו כמבוגרים, סיכנו נפשם כמבוגרים, ארגנו והחליטו כמבוגרים.

התפתחה אצל הילדים וכן אצל בני־הנוער הרגשה חזקה של שותפות־גורל עם המבוגרים, והם גילו רצון עז לתת ידם במאבק־החיים הקשה. ילדים קטנים סייעו ב„תורנות", בשמירת הסדר והנקיון בחדרים, עמדו ב„תורים" לקבלת לחם, מכולת, מים רותחים. בני־הנוער רשמו עצמם בגיל מבוגר יותר כדי שיוכלו לצאת לעבודה קשה מחוץ לגיטו, לקבל תעודת־חיים, ולהציל את נפשם בעזרתה וכן גם את מי מן המשפחה. הם גם עזרו „לארגן", להבריח מזונות לגיטו.

בזמן הראשון נראו הופעות שליליות אצל הילדים העזובים. הם התארגנו לכנופיות גנבים וביצעו מעשי־גניבה נועזים בתוך הגיטו ומחוצה לו. על־ידי מוסדות בשם „ילדים" נמשכו לחיים קולקטיביים, ללימודים בכלל ולליטוד מלאכה בפרט. עד מהרה נהפכו לנוער טוב, שואף־עבודה.

בית־הספר בגיטו נתן לילדים ולנוער חזון של חיי־חירות. מדברי ימי ישראל קראו לפניהם בעיקר פרקים בדבר מלחמת עם ישראל על חירותו ועצמאותו. מן הספרות נקראו יצירות המברכים את מלחמת האדם בעבדות. כל זה עורר בילד ובנער את השאיפה לפעולת־שחרור. ובני־הנוער, אף הילדים, נשאו נפשם להצטרף אל חוגי הפארטיזאנים, לחדור לתנועות־המחתרת.

*

הזקנים חיו בגיטו בחשאי, כמעט בלי שהרגישו בהם. רק מאות מעטות היו אלה, אשר הצליחו להתחמק מן ה„אקציות". הם נמנעו מהתבלט אף לעיניהם של יהודים, חששו לעין רעה, יראו שמא ייזכר בהם שוטר יהודי, המחשבה, שהיתה בגדר מושכל ראשון, כי בגיטו אין מקום לזקנים — ליוותה אותם על כל צעד וצעד. הם ראו עצמם באזרחים מקריים בגיטו וביקשו להצדיק במשהו את חייהם המקריים. הם מילאו בצייתנות את כל פקודות־הנקיון; הלכו בכל עת לתחנת־החיטוי, שלא תבוא, חלילה, צרה עליהם בגלל אי־נקיון. ואילו הרמשים נטפלו דווקא בעקשנות אל האנשים הזקנים... בשעה שהאנשים נסתלקו לעבודתם, היו הזקנים שומרים על החדרים, עזרו להסיק את התנורים, לטאטא את הרצפה, להכין את האוכל; בערב, בשוב העובדים מעבודתם, היו הזקנים מצמצמים עצמם בדל"ת אמות שלהם, כדי לתפוס מקום מועט ככל האפשר. ביד צמודה לאוזן היו מקשיבים במתיחות לחדשות ולשיחות הפוליטיות של הצעירים, היו קולטים כל ידיעה טובה, נאחזים בה ומספרים אותה אחר־כך אלפי פעמים.

הזקנים שבגיטו — רצו אף הם בחיים...

יממה בגיטו

עובר לפני עיני יום רגיל, „נורמאלי", בגיטו, יום שקט ללא מאורעות.

חצות־ליל.

אפלה. על אצטבת־העץ, על השולחן והכסאות המצורפים שוכבים שמונה—חמשה־עשר איש בחדר. משפחות משפחות שכובות יחד. האנשים קצתם עירומים וקצתם לבושים למחצה. החלונות מכוסים במטליות שחורות. איפול־חובה — מחשש התקפות אוירונים בלילות.

הדלת נפתחת חרש, בחריקה. צל נדחק אל צל.

— שלמה, קומה־נא למשמרת־הלילה שלך.

— תיכף. אני הולך כבר. מה נשמע בגיטו?

— שקט. ברחוב רצו שוטרים. מסתמא חיפשו את מי־שהוא. אולם בדרך כלל — שקט. ולוואי שימשך כך.

שעה אחת אחר־חצות.

לילי־כסף חרפי. הגיטו לוטה אור־קסם נוגה. רק החומות וכרכובי־הכתלים מטילים צללים מקוטעים.

על גזוזטרת־הבית ברחוב זאואלנה 44 מטייל נוטר־הלילה. לבוש אדרות אחדות, זו על גבי זו. קר. הקור רב. נשמע קול חריקת צעדיו החרישים.

מרחוק מגיעים צעדים בודדים של משמר־הלילה בחצרות הסמוכות. פרצות בכתלים מחברות את החצרות ואפשר לעבור בנקל מחצר לחצר, כאילו היו שערים פתוחים ביניהן.

שקט. רק פעם בפעם מגיעה לאוזן אירושה חרישית מאצל השער. כעין תנועה. מה נעשה כאן?

זקיפי־הלילה ניגשים אל השער. הם מאירים אותו חרש בפנס מאופל. שער החצר זאואלנה 44 נמצא על גבול הרחוב שמחוץ לגיטו. פסיעה אחת — והרי אתה מחוץ לגיטו! אבל השער נעול במנעולים חזקים וגדור בקרשים ובמסמרים.

אין איש. הכל רק נדמה להם הדבר לזקיפים? אך הנה כאן קרש אחד כאילו הוזז קצת ממקומו. מאירים בפנס־היד: שקיק קטן מונח. מי מן העוברים תקע את השקיק לכאן, מבעד לקרש־השער המוזז ממקומו?

פתאום עולה מן המדרגות שבחצר קול־צעדים חרישי; צל מתקרב.

— שלמה, מצאת צרור על־יד השער?

— מצאתי.

— אף מלה! בואה, ואספר לך, מה מונח שם בצרור... יום יבוא, עוד נשתמש בו! עוד נשתמש בו.

2 בלילה:

דלת נפתחת. צל מתקרב אל צל.

— אברהם, קומה למשמרת־הלילה שלך. אני כבר עמדתי את השעתיים שלי. עתה הגיע תורך אתה.

וכך מתחלפות המשמרות בחצרות הגיטו אחת לשעתיים, בכל לילה ולילה. המשמרת משגיחה שלא יתפרצו גרמנים, ליטאים או פולנים שיכורים לשעריי־החצרות, שעל גבול הגיטו החיצוני; משגיחה אם אין מתרחש בגיטו דבר־מה בלתי־צפוי, אם אין מחפשים את מי־שהוא, אם לא הוצאה פקודה ל„אקציה".

משמתעורר איזה שאון חשוד ברחובות השקועים בתרדמת־הלילה, או אם השוטרים מתקהלים פתאום במשטרות וניתנות להם פקודות־לילה בלתי־צפויות, מיד רץ משמר־הלילה מדירה לדירה ומכריז ומזעיק:

— יהודים, קומו, אי שקט בגיטו!

ומקץ רגעים מספר קמים כל האנשים ועומדים על רגליהם; מי שאין לו תעודה בידו רץ למלינה.

תהא סיבת הרעש בגיטו ככל אשר תהיה — לעולם מוטב לאדם שישב במלינה ויחכה — עד יעבור זעם...

שעה ארבע לפנות־בוקר:

מתחילה תנועה בחדרים. בזהירות מעלים אש בעששית ומתבוננים אם איפול־הלילה הוא כשורה. האנשים מתלבשים בחפזון. כולם יחד, גברים, נשים, ילדים. לעיני כול. אין איש נתפס לביישנות כבימים מלפנים; נדמה: אין איש רואה את משנהו.

על־יד הכירה שבמטבח עוסקות הנשים; הן מדיינות, וקשה להן להידבר, זכותה של מי הבוקר לבשל דבר־מה לבעלה, לפני צאתו לעבודתו.

מפקדת־הבית ניגשת אל הרשימה הקבועה על הקיר וקוראה:

— מלכה מטאטאת היום את כל החדרים ואת המדרגות.

— שרה שוטפת את הרצפות.

— מיד, בטרם יאור היום, ייעלמו הדליים מן המסדרונות. זכורנה,

כי היום תהיה בדיקה סניטארית. השגיחו על הסדר. הריני מזהירה אתכן בפעם האחרונה. אין את נפשי להכלא בגללכן בבית־הסוהר.

הנשים מסתכלות במפקדת מתוך חימה כבושה.

— ואילו את „נסיכה" הנך? יכולה את להטריח גם את ידך!

— מה, וכי איני עובדת כמוכן, עבודת־פרך בפלוגות? הריני מוחלת לכן את הכבוד, תהיינה אתן למפקדות...

גברים מתערבים בענין:

— נשים, הירגענה. את דברי מפקדת־הבית יש לקיים. סדר צריך שיהיה. וכי חשקה נפשכן בצרות־חינם?

חמש לפנות־בוקר:

מרחוק מאפיר אור השחר. ברחובות מתחיל זרם־התנועה. אנשים עומדים בתור על־יד בתי־הטה של היודנראט, נשים עטופות סודרים רצות יקומקומי־רותחין בידיהן. תהיה לו כוס טה חם לבעל.

ברחובות מסתובבים יהודים וארגזים קטנים בידיהם:

— מי יקנה סאחארין, מקורי, טוב?

אשה אחת נעצרת:

— אקנה שתי חפיסות. אולם רק אם מקורי הוא. הן לא מקומי הוא, לא־תחליף?

— מה משמע מקומי? בני גנב אותו אתמול בעצם ידו מאת גרמני, במקום עבודתו. הוא סחב גם שלושה לימונים. אולי מכירה את איזה חולה, הזקוק ללימון?

— בכמה אתה מוכר לימון?

— חמשה קילוגראמים לחם. הם הושגו בדמים ממש. בסכנת־נפשות.

שש לפנות־בוקר:

בחצרות המיוחדות לכך מצטרפות היחידות לעבודה. האנשים עומדים בשורות. בראש כל יחידה הבריגאדיר היהודי שלה.

הפועלים לבושים, איש־איש באשר מצא תחת ידו, כל אחד חגור בחבל ועמו קלחת־למרק ותרמיל ללחם. בריגאדה אחר בריגאדה, שורה אחר שורה, נוהרים האנשים מן החצרות אל שער הגיטו.

בשער עומדים אנשי ס.ס., שוטרים ליטאים ושוטרי־גיטו יהודים („משמר־השער").

הבריגאדות עוברות בזו אחר זו, השורות נימנות. כמספר האנשים היוצאים מן הבריגאדה לעבודה, כן צריך להיות מספרם בשובם. הבריגאדיר היהודי הוא האחראי לכך; אם לא ישובו — דמו בראשו.

עוברות הבריגאדות. רצות השורות. צללים ותרמילים. צללים ותרמילים.

קצתם פוזמים זמר, שהתגנב לכאן מן הגיטו הקובנאי:

בְּרִיגַאדוֹת יְהוּדִיוֹת הֲנֵנוּ.
טָלַאי עַל גַּבֵּי טָלַאי יְפָאֲרֵנוּ...*

שבע בבוקר:

שקט ברחובות. פלוגות־העבודה כבר יצאו לעבודתן. מחצית תושבי הגיטו כבר מחוץ לגיטו. בתוך הגיטו לא נשארו אלא ה„נעלמים" מחוסרי־התעודות, וכן הנשים. הילדים ופקידי היודנראט.

הילדים מתלבשים. על הכירים מתבשל מרק של קמח. שוב פעם מרוצה לבתי־הטה, להביא רותחין. עתה אוכלת המשמרת השניה: הנשים והטף.

ישנן כבר גם ידיעות על מאורעות הלילה; מי נאסר. היכן נערך חיפוש; אילו מודעות חדשות קבועות על הכתלים; אילו גזרות חדשות מתרחשות לבוא.

שמונה בבוקר:

ילדים רצים לבתי־הספר של הגיטו. פועלים רצים אל סדנות־הגיטו. פקידי היודנראט היהודים — אל משרדיהם, אל בתי־החולים ואל הקואופרטיבים.

שוטרי־הגיטו מוכרים את העתון הפולני האנטישמי „גוניאץ צודזיאנני". מחיר הגליון רובל אחד.

יהודים חוטפים את העתון ורוקקים בחימה:

— תבוא עליהם מיתה משונה על המסיתים האנטישמיים הללו. אסור לנגוע בו בעתון זה. אף על־פי כן הכרח הוא לדעת קצת חדשות. תמיד יכול אדם להיודע דבר־מה מבין השיטין.

תשע בבוקר:

החיים בגיטו זורמים במהלכם הרגיל.

בחצרות, מבית לבית, מחדר לחדר, משוטטים הרופאים הסניטאריים היהודיים וטוענים באזני הבריות:

---

* במקור: מיר יידישע בריגאדעס,
אויסגעפוצט אין לאטעס...

„אַוורו את כלי המיטה, שטפו את הרצפות, שפשפו את הזגוגיות, קנחו את האבק מן התמונות הישנות, נקו את בית־הכסא, שפכו את האשפה. כל איש מכם שהוא מופה כינים — ישיג כרטיס־חינם לבית־המרחץ. כל המרגיש גירוד בידיו — ישיג פתקה אל המרפאה לקבל שם משחה. מי שחומו עלה ימדוד אותו, אבל אל־נא תשברו את המדחום, כי אי־אפשר לקנות חדש. יהודים — השמרו ממחלות!"

היהודים הקודרים והמדוכאים מגיבים על אזהרותיהם של הרופאים והאחיות באופנים שונים.

קצתם מקדמים את פניהם ברוגזה:

— אין לכם שום דאגות אחרות מלבד נקיון? ומחיה? ותעודה? ומה נשמע בענין פּוֹנאר?

אחרים מקדמים אותם בסבר פנים יפות, מזמינים אותם לשבת על אצטבת־העץ:

— דוקטור מסכן. לפנים חיית חיי רוחה. ועכשיו הרי אתה מחזר בהשכמת־הבוקר על הפתחים, כאותו שמש בימי הסליחות, הקורא לעבודת הבורא. השמיעה־נא איזו מלה טובה, ספר איזו חדשה משמחת. הלא אתה יודע ודאי יותר ממני.

ממבוא־מדרגות אחד למשנהו נמסרת הידיעה:

— הרופא הסניטארי היהודי הולך! האחות הסניטארית הולכת! קומו לשטוף את הרצפות ולטאטא את המדרגות.

— מה לכם מפחדים מפני הרופא היהודי? הלא מבין הוא את המצב. כלום אפשר להספיק הכל, בחפזה כזו?

בחצרות משגיחים החצרנים על הסדר. מנקים הם את המחראות. על־יד ארגזי־האשפה עומדות עגלות, איכרים טוענים עליהן את האשפה ואינם פוסקים להשתומם: מנין באה אשפה מרובה כל־כך במשך לילה אחד? קליפות תפוחי־אדמה וסלק ופסולת של ירקות אחרים.

יהודיה העוברת במקום לוחשת לו לאיכר:

— מיכאל, התכירני? לפנים היית קונה ממני סחורה. אולי צריך אתה חולצה בשביל אשתך?

—ודאי צריך, אברמובה, מהרי והביאי אותה לכאן, לבל יראך איש בכך. אויה, לידי מה הגעת! תקבלי שני קילוגראמים לחם, שלושה קילוגראמים תפוחי־אדמה, ביצה אחת וסלק אחד.

העסק נעשה. החולצה האדומה, הארוזה בנייר עבה, נעלמת בתוך האשפה שעל העגלה.

סחר־החליפין החשאי מתנהל בכל החצרות.

ברחובות נפתחות המאפיות. אנשים עומדים בתור וקונים לחם שעודנו חם מאוד, מעלה הבל. כשיש לו לאדם פת־לחם בבית הרי הם מרגישים את עצמם יותר בטוח. הלא כל רגע ורגע עלול הוא להצטרך ולרוץ אל המלינה.

נפתחות החנויות הקטנות, המכונות „קואופרטיבי הגיטו". על הדלתות כתבות: „היום למכירה תפוחי־אדמה קפואים, 3 ק"ג לאיש. חצי קילוגראם גזר וקילוגראם סלק לכרטיס־מזונות".

לפני כל חנות קטנה עומד תור. תפוחי־אדמה קפואים אף הם בגדר סחורה הם. רוחצים אותם כראוי, מרסקים אותם ומכינים מהם כעין פשטידה. ובלבד שלא לרעוב.

בחצרות עומדות נשים וכובסות לבנים באבקת־הכביסה הגיטואית, העשויה מאפר. נמתחים חבלים ועליהם מתנופפים הכבסים.

במשרדי היודנראט רותחת העבודה. כותבים, רושמים, מחלקים כרטיסים, מטילים חותמות.

מסדנאות הגיטו מגיעה הלמות פטישים. במנסרת־הגיטו רועשת מכונת־הנסירה. יוצאות מתוכה קרוניות טעונות גזרי עצים, מנוסרים לקיסמים קטנים. אל כל קרונית כזו רתומים ילדים של בריגאדת־ההובלה המכונה „ילדים". על־יד קופת בית־המרחץ עומדות שורות. קונים כרטיסים, הולכים לדזינפקציה.

מחצרות אחדות מגיע ניגון־גמרא. בחורי־הישיבה לומדים. מחצרות אחרות בוקעת ועולה שירת ילדים. בבתי־הספר העממיים מלמדים את הילדים פרק בזמרה. ומחלונו של בית־ספר עממי, שלא נסגר כהלכה, עולה קולו של מורה:

— ובשעה שהרומאים שמו מצור על מ ס ד ה — — —

א ח ת־ע ש ר ה ל פ נ י־ה צ ה ר י ם:

ביודנראט נשמע צלצול פעמון־האזעקה הנסתר, משער הגיטו. פירושו של צלצול זה ידוע הוא: מוּראָר הולך!

שוטרי־הגיטו רצים מחצר לחצר: — מ ו ר א ר הולך!

במהירות־הבזק נעלמים מן הרחובות כל רוכלי־החליפין, כל היהודים עם הקופסאות; כל יהודי מחוסר־„תעודה"; כל שיש לו שערת־שיבה בזקנו.

פתאום משתררת דממת־מוות בכל הרחובות. הזקנים ומחוסרי התעודות רצים אל המלינות. החצרנים מטאטאים בחפזה את החצרות. מפקדת הבית מתרוצצת על־פני החדרים:

— טאטאו! רחצו! נקו את החדרים! שיהא הכל מסודר כראוי! מ ו ר א ר הולך.

והחיים נפסקים.

ואחר־כך נמסרת מחצר לחצר, מבית לבית, הידיעה:

— ה„מם" היה ביודנראט ובסוהר־הגיטו. הוא לא לקח אתו איש משם.

— ה„מם" הלך לו!

ושוב זורמים יהודים לרחובות. יהודים בעלי־קופסאות עושים מסחר, שוב ניצבות שורות־תור, שוב נוסעות קרוניות ומחלונות בתי־הספר עולה שירת־ילדים.

שתים־עשרה בצהרים:

במטבחים העממיים צפיפות רבה. ארוחת־צהרים. היום: מרק־כרוב וגם דיסה של תפוחי־אדמה קפואים!

— לכמה זמן תתן ארוחה זו כוח לסחוב את הרגלים?

מחוסרי־האמצעים מתושבי הגיטו והגלמודים סועדים במטבחים; בעלי־המשפחה לוקחים את המרק לתוך איזה כלי־בישול ונושאים אותו לבתיהם. מוסיפים עליו תבשיל משלהם, מבושל בתנור הגיטואי הקטן. וסועדים — בבית.

שעה אחת בצהרים:

הפסקת־צהרים. ברחובות — שקט. במשמרות־השער אין גרמנים ניראים. שעת „הארוחה" היא. רק שוטרים ליטאים אחדים, שהם משוחדים וכבר באו על שׂכרם, עומדים בשער.

ופתאום, כמו מתחת לאדמה, צצה עגלה; מבחוץ היא מכוסה סמרטוטים וגזרי עצים. במהירות־הבזק נפתח שער הגיטו והעגלה נבלעת בחצר הקטנה, הסמוכה לשער. חיש מהר פורקים מעליה תפוחי־אדמה, גזר ושני שׂקי־קמח. העגלה חוזרת טעונה אשפה.

שקט מסביב. אנשי ס. ס. אינם נראים.

ועגלה שניה מגיעה לגיטו. מבין גזרי העצים מוציאים חצי גופת־שור ושׂקים אחדים של קמח ואפונה.

הערב יוזל הלחם בגיטו.

ארבע אחר־הצהרים:

מתחדשת התנועה על־יד שער הגיטו. פלוגות־העבודה הראשונות, הקרובות, מזדרזות לשוב.

האנשים משונים כל־כך כולם, כפופים, מכורבלים וצולעים על ירכיהם. קצתם כרכו תפוחי־אדמה מסביב לרגליהם וקצתם עטפו את חזם במחוכי־קמח.

החוזרים מתקרבים אל השער ועיניהם מבוהלות. מונים אותם. המספר מתאים ונכון הוא. הבדיקה אינה נערכת אלא למראית־עין. הם ממהרים לעבור.

בגיטו, בשערי החצרות הסמוכות, כבר מחכים להם הילדים ובני־הבית.

— אבא, עברת בשלום? מה הבאת היום?

— הבאתי שתי פרוסות־לחם, מרק־תפוחי־אדמה בקלחת ושני סלילי־חוטים שגנבתי.

— מחכה לך מרק־סלק רותח, נוסיף עליו את המרק שהבאת. במחיר החוטים נקבל כמה קילוגראמים לחם. טוב, אבא, לא כן!

— טוב, בני, ובלבד שחיים אנו...

שעה שש:

הפועלים החוזרים מעבודתם עומדים בשורות לאין קץ מחוץ לגיטו. עיכוב בשער. הגיעו אנשי ס. ס. גרמנים למקום והבדיקה מדוקדקת. השוטרים ממששים, מחטטים ומוצאים אצל האחד תפוחי־אדמה ואצל האחר — לחם.

השוטר לאוואס עומד ואלת־גומי בידו והוא מכבד בה כל מבריח שנתפש.

והנה עוברת אשה. עבה היא. בודקים אותה. ופתאום קופץ ופורח תרנגול מתוך החזה שלה; הוא רץ וקורא: קו־קו־רא־קו! —

לאוואס רודף אחר האשה באלת־הגומי שבידו.

השוטרים היהודים, הליטאים והגרמנים רודפים אחר התרנגול. זה רץ, מהדס, מתעופף, קופץ אל פני אחד האנשים. מהומה. לשער, שנשאר פתוח, מתפרצים בינתיים כמה יהודים, נעלמים עם חבילה שהבריחו.

— סוף כל סוף... העברנו... חבילה ברוכה... יבוא יומך ותופיעי!..

שעה שבע:

רחובות הגיטו נחים.

הפועלים שחזרו מעבודתם מוסרים ידיעות:

— אכרים עוברים סחו כי הסובייטים כבר קרובים מאוד.

— מאחורי לידה הופצץ גשר.

— הרכבות נשאו היום „תפוחים קפואים" (כינוי לגרמנים שנקפאו בחזית הרוסית).

— בתחנה עבר היום משלוח גדול של „כרוב קצוץ" (פצועי־מלחמה קשים).

— אצלנו, במתפרה, נערך היום חיפוש. בדקו את כולנו. אצל אשה אחת נמצאה פקעת־חוטים גנובה; הוליכוה לבית־הסוהר.

— מפקח־העבודה הגרמני שלנו לחש לי היום בסוד: מלט את נפשך, ברח! את כולכם ישמידו.

— תבוא שנת־פורענות עליו: למה הוא זורה מלח על פצעיך? אנה אפשר לברוח? מי יכניסנו? יהיה אשר יהיה.

ברחוב שפיטאלנה עומדת חבורה של אסטרטגי־הגיטו. בתווך — הד"ר יאשפאן. הוא מפרש את חדשות היום.

— זה עתה הגיעה ידיעה כי הדיוויזיה הגרמנית השלוש־עשרה נמחצה כולה.

— מנין ידיעה זו?

— מה איכפת לך? אומרים לך הגיעה — משמע הגיעה. הקורפוס העשרים ושלושה הוקף. הדיוויזיה העשרים ואחת נתונה בקלחת, במיצר. אין לה מוצא. אין לה מנוס.

— הוי, דוקטור, תבוא בריאות לראשך! מי יתנני לחיות עוד ירחים מספר, כדי שנראה במפלתם...

ברחובות שאוואלסקה וסטראשוון נעשה המסחר העיקרי בשעות הערב. כל אחד מוכר את הסחורה שהצליח להבריח היום לעיר. גברים, נשים וילדים מהלכים ומכריזים על סחורתם:

— תפוחי־אדמה, תפוחי־אדמה, 23 רובל הקילוגראם!

— סא־חא־רין, אמיתי, מקורי!

— סלק גדול!

— צנון גדול כדלעת!

— מחטים, סיכות, שרוכי־נעלים!

— קמח־אפונה. טוב לאפיה, לבישול!

— סיגריות, סיגריות! גרמניות, פולניות, ספרדיות!

נערים ונשים עומדים ומכריזים על מיני סחורות מתוצרת הגיטו.

— פשטידות, פשטידות, פשטידות של כוסמת, של תפוחי־אדמה! פשטידות!

— מיני מאפה, עוגות־גזר, טובות כמו בשנות השלום!

— סופריות. שלושה רובלים הסופריה. „איריסים" — הנמסים בפה. ששה רובלים האיריס!

— סבון, אמיתי, טוב. מעלה קצף. עם הסמל המסחרי „צבי".

בקרן־זוית עומדים שני סוחרים גדולים, מן הידועים בגיטו.

— למי יש שעון־זהב בשביל פריץ פולני? אשלם תיכף במזומנים! נחוצה לי שמלת־חופה לבנה בשביל שוערת־ביתי לשעבר. תמורתה — קילוגראם לחם לבן ורבע קילוגראם חמאה. אני ערב לכך.

המסחר פורח בגיטו.

והנה ברחוב סטראשון, על־יד חצר הספריה של „חברת מפיצי השכלה", עומד נחומ'קה, נער בן שש־עשרה, ומציע בלחש לקהל היוצאים מן הספריה:

— מי יקנה ציאנקאלי? מי יקנה ציאנקאלי! המיתה באה כהרף־עין!

— אמיתי הוא, באחריות?

— יכול אתה לבדקו בבית־מרקחת!

— מה מחיר המנה לאיש אחד?

— אלף רובל המנה. בזול ובמהרה. ומשמש מפלט מפני פונאר.

עומד יהודי ומהרהר את הרהוריו בקול:

— לקנות ציאנקאלי לעצמי, הרי אין בכך ממידת היושר לגבי אשתי. ואילו לשנינו — הרי זו כבר הוצאה של אלפיים רובל. בסכום כזה אפשר להתקיים שני חדשים.

אומר לו נחומ'קה:

— עכשיו אתה חס על כספך ואומר לחטוף עוד חדשיים של חיים. אולם אחר־כך הלא מאוחר יהיה כבר. לא תוכל להשיג סחורה זו. כיצד תשתמט אז מהליכה לפונאר?

עומד היהודי, מהרהר, מהרהר ואומר:

— לקנות לי בעצם ידי את המוות? להיות „מאבד־עצמו־לדעת"? לברוח מן המיתה שנועדה לי? לא... במיתה שיעד לי גורלי בה אמוּת!..

לאחר זמן מצאתי את נחומ'קה זה באחד המחנות שבאסטוניה, כשהוא חולה למות במחלת הדזינטריה, מוכה ופצוע כולו בידי אחד ממפקחי־העבודה. הוא הכירני והתאונן באזני:

לכול מכרתי ציאנקאלי ולי לא השארתי כלום. צריך הייתי לפרנס את המשפחה. לאנשים מרובים כל־כך נתתי את האפשרות למות בשעה שהם רוצים, ואילו לי לעצמי — לא השארתי אף מנה אחת של ציאנקאלי, בשל הלחם ותפוחי־האדמה אף לא מנה אחת. — — —

בחצר היודנראט עומדת אשה ומספרת:

— שמעתי, שנהג פגש ע"י מינסק קבוצת יהודים מוילנה. הם עובדים על הכביש. מסיחים שגם הביא לאשה אחת מכתב מבעלה, אשר הוציאוהו בשעת אחת האקציות מן הגיטו. מן הנמנע הוא שהמיתו את כל המוצאים מן הגיטו. בטוחני, חלק מהם בחיים!

שכנתה שואלת אותה:

— ומי היא האשה הזאת? אני רוצה להיודע, אולי חי גם בעלי?

— אי אפשר לדעת מי היא האשה. בטח היא חוששת שלא יקנאו בה.

אשה צעירה רזה עם ילד חוור בן־שש על ידה, אומרת חרש:

— הם חיים! על יד וויטאבסק, או בסביבות מינסק, אי־שהוא, אולם בחיים! הם ישנם! הלילה ראיתי בחלום את בעלי שהוצא. הוא רמז לי באצבעותיו, ליטף את ראשו של הילד ואמר: בקרוב נהיה יחדיו כולנו!...

— מאי משמע, בקרוב נהיה יחדיו כולנו? — — —

שמונה בערב:

הנוער יוצא ל„טיול־הערב". בזוגות ובחבורות. הרחובות מלאים המון אדם רב. אין להדחק ולעבור בו.

הנוער — נוער הוא. לשעה קלה מסיחים בני־הנעורים את דעתם מן הגיטו. מחייכים הם ומצחקים. זורקים איש לרעהו מבט, מלה ובת־צחוק.

רחובות־הטיול הראשיים הם רודניצקה, שאוואלסקה וסטראשוז. כאן אפשר לסור גם לבית־קפה גיטואי ולכבד את בחירת הלב בכוס קפה־דגן שחור.

זוגות רומאנטיים הולכים לטייל בחצר היודנראט, ברחוב רודניצקה 6. כאן עומד עץ. אילן־הגיטו היחידי. בקרבתו נוח לשגות בחלומות ולהתגעגע. הרי הוא משמש במקום גן.

ברחוב סטראשוז נמצא מחסן עצים. מוטלות שם קורות בערמות ערוכות דיוטות דיוטות. שם נקודת־הכינוס לזוגות נאהבים. יושבים הם על גבי קורות־העץ, חולמים על ימי השחרור ומזמרים משירי הגיטו.

בתיאטרון־הגיטו — הצגה. בבית־קפה מסובים אנשים אל שולחנות קטנים, שותים קפה שחור ומסיחים איש לרעהו את היסורים והזוועות של היום שעבר. בבתי־המדרש מתפללים ערבית. באגודות — ישיבות־ועד של חוגי המחתרת. מן החצרות מגיעה שירת המקהלה העברית והמקהלה היהודית.

מיד אל יד נודדים עלוני־המחתרת עם ידיעות מהחזית; העלונים מוצאים ע"י תנועת־המרי.

תשע בערב:

החצרות והגזוזטראות מלאות אדם רב. אנשים עומדים בתור אל בתי־הכסא. נכנסים הם לדירותיהם הצפופות, לשנת־החנק. איש את רעהו שואל על שיחות־החדשות האחרונות.

— ובכן, מה דעתך? הלילה אפשר לישון במנוחה?

— שמע, לייבל, חיש וקפוץ אל בית המשטרה, והיודע אם אין גזרות חדשות צפויות לנו. האפשר להתפשט, או יש לישון בבגדים?

בחדרים פנימה, בצפיפות ובאפלה, עורכים את האצטבאות. פורשים שמיכות על השולחנות, על הכסאות. שוכבים לישון. מתלחשים:

— ובכן, בלבד שעבר עוד יום. מכל מקום יותר קרוב לסוף.

— אל תגיד „עבר". הן הלילה עודנו רק בתחילתו. — —

עשר בלילה:

הגיטו ישן. ישנים הרחובות. ישנות החצרות. ישנים החדרים. דממה. רק ממסתרי מרתפים ועליות־גג מגיעה המולה חרישית. חוגי פארטיזאנים מתאמנים בנשק. יהודים בונים מלינות בלילה.

משמרת־הלילה הראשונה יוצאת לעמדתה.

אחת־עשרה בלילה:

דומם ישנים הרקיעים. רק מזמן לזמן נשמע רחש רחוק חרישי, עמום, טסות סיעות אוירונים של בני־הברית.

— הרבו־נא, הרבו לכוס! החישו את שעת השחרור!

— אולם, לזה לא יפציצו את חומות־הגיטו? מדוע לא יפציצו את קרונות־התיל? את הכבשנים? את תאי־הגאזים?

מדוע?

דממה. רק ניטר־לילה אחד קורא למשנהו: הקשיבה! הקשיבה! ויש אשר נוטר־לילה יודע־סֵפֶר קורא לחבירו קריאה עתיקת־ימים:

— שומר, מה מלילה?

והלה עונה לעומתו:

— שומר, מה מליל?

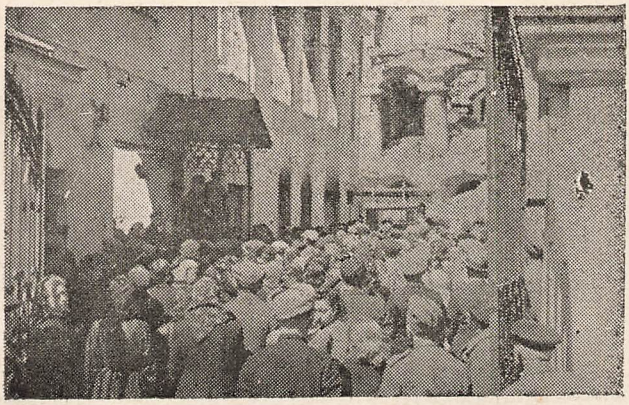
ושוב דממה.

חצות:

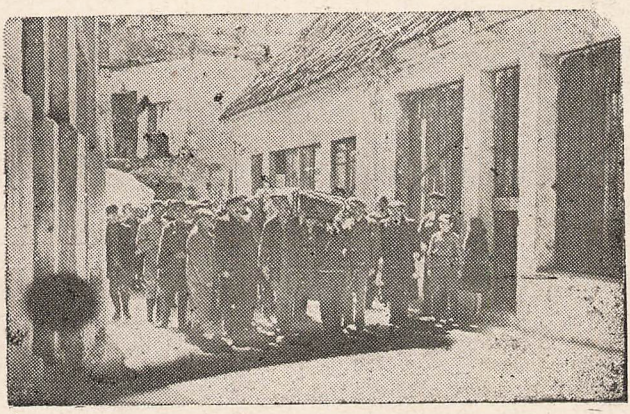
עברה יממה בגיטו.

חלק שלישי

בין קירות נופלים

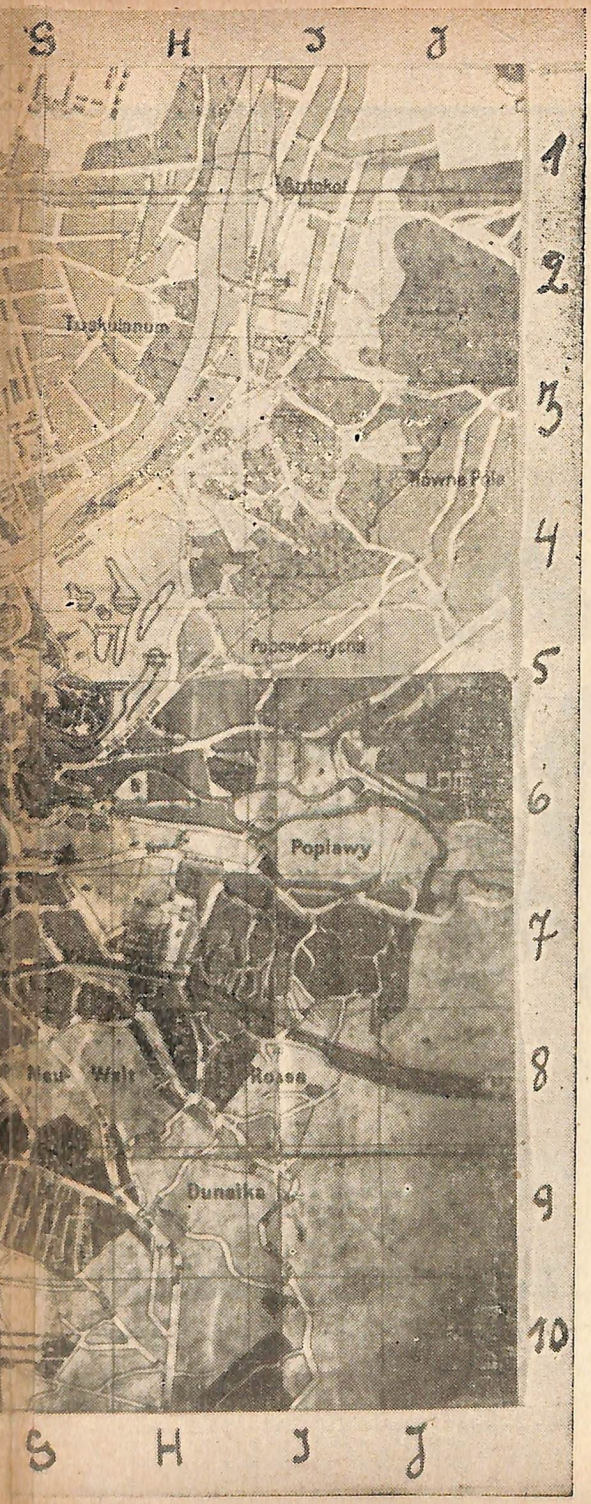

לוחית ספרי־התורה המחוללים על יד מגין „הגאון" ב־1945

לוחית ספרי־התורה המחוללים בסימטאות הגיטו ב־1945

A B C D E F
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
Snipischki
Schtanischki
Lukischki
A B C D E F

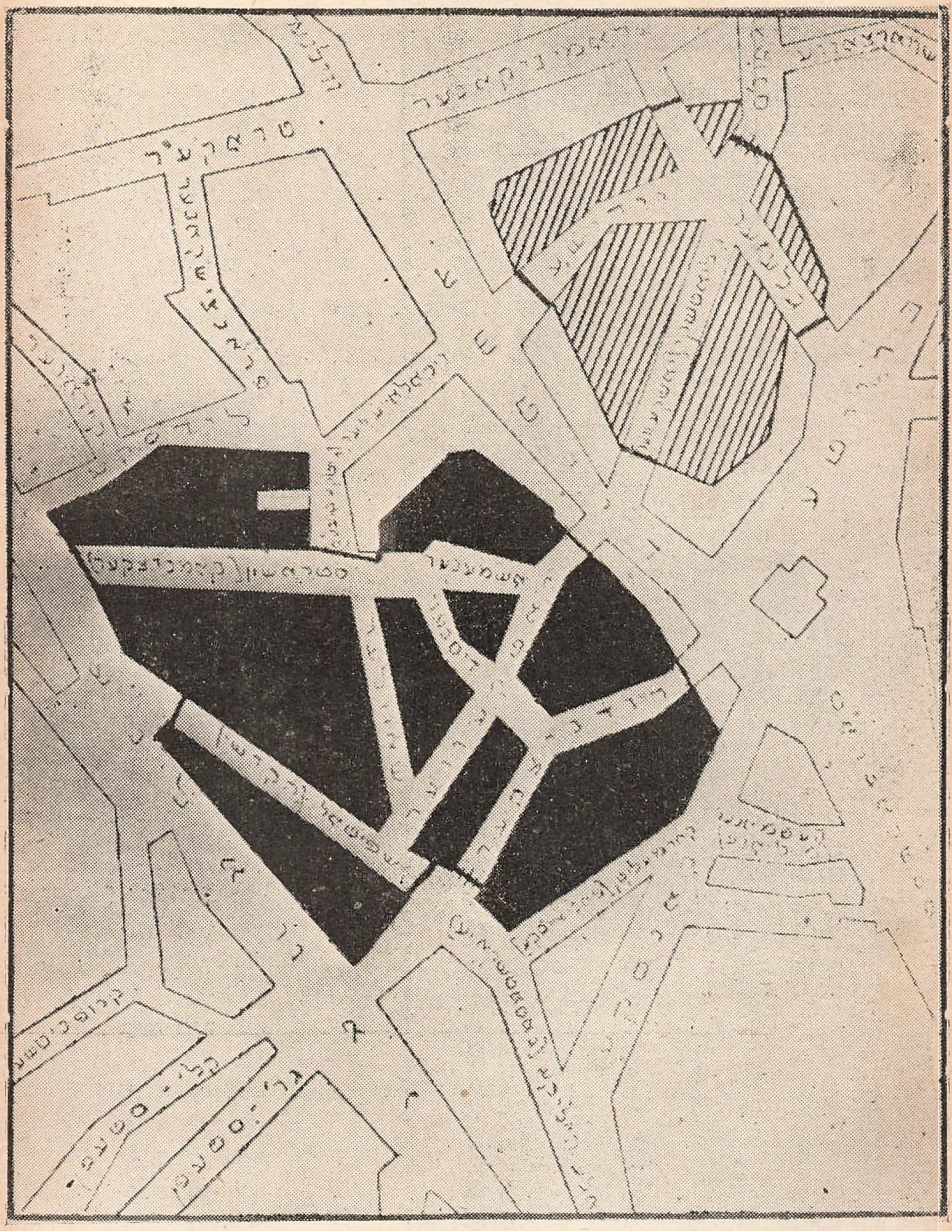

מפת העיר וילנה
והסביבה

בּיאוּרים

F	6	גיטו וילנה
B	8	פּוֹנר
A	5	יער זאַקרט
B	3	זויאַזינץ
D	7	נובגורוד
C	10	בּורבּישקי
F	8	תחנת הרכבת
D	5	בּית־הסוהר לוקישקי
J	8	רוֹסה

מפה של גיטו 1 וגיטו 2

בשחור — גיטו מספר 1; בקוים — גיטו מספר 2

התקוה ל„נס של פורים"

הגיטו נרגע כמעט. אמנם מזמן לזמן עוד נערכו „אקציות קטנות", אולם הללו לא נחשבו עוד. רק פעם אחת ב־17 ביולי 1942, כאשר הוצאו פתאום כמאה זקנים לפוספאשקי, ולא חזרו משם, נזדעזע הגיטו כולו. אבל גם למחשבה על „אקציה" בזקנים כבר התרגלו האנשים.

וכך עברה שנת 1942. בגיטו שרר שקט. התחילו חדשי־החורף הראשונים של שנת 1943.

— סוף־סוף, — התנחם כל איש בגיטו — הגיעו ימים שקטים.

אמנם גם עכשיו לא עבר אף יום אחד בלי שייאסרו כמה יהודים על כל מיני חטאים: על שכחם להעלות את הטלאי הצהוב על לבושם, על עלותם למדרכה, על הברחת מזונות ועל עשרות חטאים אחרים מסוג זה. יהודים למאות היו ניספים כך חודש־חודש; אולם על אלה היו הבריות אומרים כי ניספו בעוונם הם ולא בשעת „אקציה".

והשמועה על השקט שבגיטו ווילנה התפשטה על פני כל הסביבה. מן העיירות הסמוכות ומן הגיטאות שברוסיה הלבנה התחילו נוהרים פליטים לגיטו ווילנה. שם, ברוסיה הלבנה, התחילו אך זה עתה „האקציות", והשתתפו בהן חבורות מיוחדות של משטרה באֶלורוסית („עורבים שחורים" נקראו), והיהודים ברחו ונישאו בסכנת־נפשות ממש, דרך יערות ובכל מיני דרכים עקלקלות, ופניהם לגיטו ווילנאי.

ובו בזמן התחילו פתאום ענינים עולים על שמי הגיטו.

שבועות אחדים לפני פורים תש"ג נפוצו פתאום שמועות כי מרכזים את יהודי כל עיירות הסביבה כדי להביאם לגיטו וילנה. מפי מי באה השמועה — לא ידע איש; „החוגים הרשמיים" של הגיטו לא אישרוה, אבל בקרב הציבור הגיטואי עוררה בהלה איומה. כל אחד ידע יפה כי ריכוז היהודים מעיירות הסביבה ב ו א ר ש ה ובערים גדולות אחרות שימש בכל מקום פתיחה לרציחות־המונים גדולות. כמו־כן ידע כל איש כי כל עקירה של האוכלוסיה היהודית מעיר אחת לשניה, — ואפילו היא נעשית בלי כוונת־רצח — גורמת להשמדתם של יהודים רבים ולאבדנם „הטבעי" של התשושים, החולים, הזקנים והתינוקות.

לב אנשי הגיטו ניבא להם רעות. נפוצו שמועות כי קומנדאנט־הגיטו

משתדל לפני הגסטאפו לבטל את הגזרה. לעתים קרובות ראוהו האנשים יוצא מן הגיטו והיו מחכים בקוצר־רוח, מתוך עצבנות, לשובו.

כשהיה חוזר בבת־צחוק על פניו היתה מיד מתפשטת בגיטו הידיעה:

— גאֶנס מחייך. סימן טוב הוא. הגזרה נתבטלה...

אולם אם חזר מעונן והלך ישר לביתו, בלי להתעכב לשם שיחה עם העוברים והשבים, היתה נפוצה מהר הידיעה:

— פני גאֶנס קודרים... לא טוב הדבר... ענינים תלויים מעל לגיטו...

בערב פורים כבר ידע הקהל בוודאות, כי ריכוז היהודים מעיירות הסביבה בגיטו וילנה — עובדה היא, ובימים הקרובים יוצא לפועל. יצאה כבר הפקודה לחסל גיטאות: סואֶנציאַן, אושמיאַני, מיכיילישוק וסול. כל איש ביקש לנחם את רעהו ולבטל את נבואות־הלב הרעות. אם כי בסתר לבם ידעו האנשים כי זהו הצעד הראשון לחיסולו של גיטו וילנה.

בערב נהרו המוני יהודים לקריאת המגילה. בית־הכנסת שברחוב האטליזים נתמלא עד אפס מקום. חושך ואפלה, רק על־יד הבימה דלק נר קטן. צפופים ודחוקים עמדו האנשים וכאילו ממרחקי מרחקים הגיעה לאזניהם בת־קולו של בעל־הקריאה:

— שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה...

והפסוקים הישנים, שבמשך שנים רבות היו האנשים חוזרים עליהם כמצוות אנשים מלומדה, קיבלו פתאום בחדר הזה משמעות חיה. דומה היה כאילו איזה קול מסתורי בוקע ועולה מן המחתרת:

— „להיקהל ולעמוד על נפשם. להשמיד להרוג ולאבד את כל חיל עם ומדינה הצרים אותם!" —

— „הרב את ריבנו והדן את דיננו והנוקם את נקמתנו והמשלם גמול לכל אויבי נפשנו". — —

המורה גולדברג נושא נאום: התאוששו־נא! התאמצו להחזיק מעמד! ספורים הירחים, השבועות עד למפלתו של המן, והוא שר עם כל הקהל „שושנת יעקב": — „תשועתם היתה לנצח — ותקותם בכל דור ודור — — —

פתאום בוקע ועולה קול מאפלת בית־המדרש:

— יהודים, אַל יפול רוחנו! הבה נשיר את „התקוה"!

וכל הציבור שר את „התקוה" כתפילה, בית אחר בית. פעם, פעמיים, שלוש פעמים. בהתלהבות מסתורית, בכליון־נפש, כתפילת נשמה טרם צאתה.

למצב: שקט

לא פעם נזדמן לנו כבר להתריע ב„ידיעות־הגיטו" שלנו נגד מצבי־הרוח של בהלה, התוקפים פתאום את קהל־הגיטו, על־פי־רוב בגלל פטפטנים נטולי־אחריות, או

בשל הסברות מפולפלות של תקנות השלטונות שלא הובנו כהלכה. כל פעם, שהאישים העומדים בראש הגיטו שלנו קראו לשקט, הוכיחו החיים כי לא היה כל מקום לבהלה, כי הדרך הטובה ביותר היתה להמשיך במנוחה את העבודה היום־יומית ולחוס על העצבים.

אבל במשך השבוע האחרון הגיע צבור־הגיטו שלנו למצב־רוח עצבני, שוב פעם ללא כל יסוד ובגלל ליקויים בידיעת הסיבות הנכונות, שגרמו לפעולות ידועות של השלטונות. המדובר הוא בענין דלקמן: בהתאם לפקודתם של השלטונות הגרמניים. שהוצאה עוד לפני זמן מה, אסורה על היהודים הישיבה באזור של 50 קילומטרים לאורך הגבול של רוסיה הלבנה. בהתאם לפקודה זו התחילו להוציא את היהודים מארבעת הגיטאות הקטנים, הנמצאים בחבל וילנה, דהיינו: מסואנציאן, אושמיאני, מיכיילישוק וסול. קצתם מועברים לגיטו וילנה וקצתם למחנות־עבודה שונים. יש להעיר, כי העברתם של היהודים הללו מבוצעת בעזרתה של המשטרה היהודית מן הגיטו שלנו ותחת השגחתה. עושים את הכל כדי לארגן כל כמה שאפשר את ההעברה ולהקל עליה.

במצבו של הגיטו שלנו לא נשתנה לחלוטין כלום ואין כל סכנה נשקפת לו!

על כן אין אנו יכולים אלא לעוץ לאנשים לבל יקלקלו את עצביהם בשל השערות בלתי מיוסדות לחלוטין. יכולים אנו לחזור עוד הפעם:

יהא כל אחד עושה את עבודתו. יהא שוקט וירגיע את סביבתו!

(מאמר ראשי ב„ידיעות־הגיטו" גל. 31, פורים תש"ג, גיטו וילנה 21.III.1943).

המלכודת

קובנה — פונאר

ויום אחד לפנות־בוקר התחילו עגלות נכנסות לגיטו ווילנה. בזו אחר זו בשורות ארוכות באו העגלות, טעונות צרורות; על כל צרור וצרור כתובים באותיות גדולות שם בעליו ושם עיירתו. עגלות מאושמיאני, סול, מיכאלישוק וכו'.

עגלונים נוצריים נהגו בעגלות. הללו סיפרו:

— היהודים יבואו אחר־כך. הם מחולקים לחלקים: חבורה אחת לווילנה, אחת למחנות־עבודה ואחת לקובנה. היוצאים לקובנה ישתהו יותר בעיירותיהם עד אשר יסודר המשלוח.

לאחר כמה שעות באו יהודי העיירות. חומים, מלאי־כוח, שזופים בשמש. רבים מהם כבר נדדו ועברו כל מיני גלגולים מגיטו למשנהו, שש ושבע פעמים. ומהם שטעמו רק עתה, בפעם הראשונה, את טעם החיים בגיטו. הם כונסו ברחוב רודניצקה 7, בבנין הגדול של הבנק העממי לפנים. שם הוקמו בחפזה כמה דיוטות של אצטבאות. הבאים עשו שם זמן קצר, עד אשר עבר כל אחד מהם לביתו של איזה בן־משפחה או מפר. בין הבאים היה מורה אחד שערך להם כעבור ימים אחדים נשף להומור על החיים בגיטאות.

הזקנים והתשושים שבין הבאים כונסו לבנין ברחוב שאוואלסקה מס. 1. שם היו מבודדים ושוטרי־הגיטו שמרו עליהם. הקומנדאנט של הגיטו יעקב גאנס קרא את ד"ר ל. אפשטיין ואותי ופקד עלינו לבדוק את הזקנים והחלשים הללו ולקבוע מי מהם מסוגל לעבודה. חששנו מה יהא בסופו של מיון זה, ולמה צפויים אלה שאינם מסוגלים לעבוד; לפיכך נמסרה ממנו הודעה לגאנס כי אין ביכלתנו לקבל עלינו את הבדיקה, מכיוון שאחד ממנו הוא רופא־ילדים ואינו מומחה לבוגרים, והשני הוא רופא סאניטארי, ומשום זה הוא אינו בקי בקביעת דיאגנוזות של כושר־עבודה.

בין החלשים היה בחור אחד, כבן שלושים, שרגליו משותקות; יושב היה בעגלה קטנה ומוכר סיגריות. פדיונו היה טוב. הכול היו חומלים עליו וקונים ממנו.

בין באי העיירות מרובים היו הבחורים והבחורות.

— חסונים כאלונים! — היו האנשים אומרים עליהם בהנאה, למראיהם.

הצעירים הללו מצאו להם מהר עבודה והתגוררו יחד בדירות משותפות. בערבים היו הרחובות הומים מהמיית שירתם. בלילות היו יוצאים לחצרות ומרקדים יחד „הורה".

— האדמה רועדת תחת רגליהם! — היו יהודים אומרים בקורת־רוח.

— ובלבד שנשארו עוד קצת „יאטים"! ירקדו להם להנאתם, הם יזכו לשנים טובות מאלו!

*

פתאום נודע: כל היהודים מגיטו וילנה שיש להם קרובי משפחה בקובנה יכולים להרשם, כדי לצאת לקובנה עם מסע היהודים מן העיירות. כן נודע כי גם יעקב גאֶנס נוסע אתם יחד. סופר כי הוא מכין ניירות, כי כבר קיבל רשיון לבוא לקובנה יחד עם המסע וכי בגיטו קובנה מכינים בשבילם חמשת אלפים מקומות. לפי השמועות היו החיים בגיטו קובנה יותר קלים, הדירות יותר מרווחות, האכילה יותר טובה, היחס יותר טוב, השחיטות יותר קטנות. על־כן מיהרו אנשים להירשם לקובנה.. בעיקר נזדרזו להרשם בני־הנעורים שהגיעו מן העיירות: קרובי משפחה לא היו להם בווילנה, הרי שקובנה עדיפה, גם רחוקה היא יותר מפוֹנאריי.

יחד עם גאֶנס צריכים היו לנסוע: חבר שוטרים, רופאים אחדים ואחיות. גם טראפידו, מנהל מחלקת־ההזנה, עתיד היה לנסוע אתו. הוא קובנאי הנהו ורצה להשתמש בהזדמנות שבאה לידו לשוב ולראות את קובנה.

באתי לביתו של טראפידו ביום הנסיעה ל ק ו ב נ ה, בשעה שתים־עשרה בערך. הוא אורז את חפציו ושרוי בקדחת־נסיעה. מוסר אני על־ידו מכתב לידידי שבקובנה. טראפידו מבטיח לי להביא תשובה. בשובי ראיתי מחנות של נוער מערי־השדה נוהרים עם צרורותיהם אל שער הגיטו. עליזים הם, שמחים: נוסעים הם לקובנה! נקודת־כינוס שימש להם השער, ששמרו עליו אנשי ס. ס. גרמנים. שוטרי הגיטו הבדילו את „היוצאים לקובנה" מעל שאר הקהל. שמירה זו לשם מה? הלא האנשים נוסעים מרצונם הטוב. אף־על־פי־כן יצא המסע לקובנה במצב־רוח טוב ובזמירות.

בערב, בעלית־הגג, נזדמן לי חבר. הוא שרוי בדאגה.

— התדע, מסדנות הגיטו נקראו הפחחים, והם חוסמים בחוטי־ברזל את החלונות והדלתות של הקרונות. יובילו את היהודים בקרונות חתומים בחתימות־עופרת. דבר־מה יצוק בזה. לבי מנבא לי רעות.

בחצות הלילה נקראתי אל ילד חולה. אביו, העובד כפועל פשוט ביחידת הגסטאפו, מספר בין השאר:

— בגסטאפו היתה היום תנועה רבה. הקלעים הליטאים שתו לשכרה. זה זמן רב לא היו מבוסמים במידה כזו. הובאו גם חביות באוטובוסים...

אני חוזר לעליית־הגג שלנו ומספר את אשר שמעתי. מנוחתי ניטלה ממני. כיוון שהחיילים הליטאים שותים לשכרה הרי זה סימן ל„אקציה". והחביות שהובאו — מי יודע אם אין אלו חביות מלאות כלור, שנוהגים לשפכו לתוך בורות־הקברים לאחר ה„אקציה". מה עומד כאן להתרחש?

*

חמישה באפריל 1945. לפנות־בוקר באתי אל מחלקת־הבריאות. הכול שרויים במרה־שחורה ומתלחשים. מפה לאוזן נמסרות ידיעות:

— משהגיעו רכבות־היהודים מן העיירות הסמוכות ונצטרפו אל החבורה הוילנאית, העבירו את כל השיירה למסילה אחרת, לא לקובנאית.

— גאַנס בא בלילה, מרוגז, ובנזיפות רוסיות גירש את הרופאים ואת האחיות מן הקרונות. מה פירושו של דבר?

ואחר־כך הגיעה ידיעה:

— ג א ַ נ ס נאסר!

עברה עוד שעה קלה, וידיעה עברה את הגיטו, פשטה כלבת אש, והוציאה במשך רגעים מספר את הכול לרחובות; הגיטו רתח מתוך בהלה. חרדת־עצבים ויאוש.

— כל חמשת אלפי היהודים הובאו לפוֹנאר...

מי הביא את הידיעה לגיטו — לא ידע איש. שוטרי הגיטו היו חיוורים חיוורון־מוות, ומנהלי קומיסריוני־המשטרה עמדו על־יד שער הגיטו ועיניהם כבויות.

אחר־כך בא גאַנס. יגע, בעינים מורדות, הלך ישר אל חדרו בלי לדבר עם איש, ולא נראה יותר לעין. עתה ידעו הכול: נכונה השמועה. נסיעת־ק ו ב נ ה נסתיימה ב פ ו נ א ר... המנצח על פעולה זו היה הד"ר וולף, הקומיסאר של חבל וילנה.

יגון קודר השתרר בגיטו. הרי שהתחילו שוב „אקציות". הכאב היה רב. והאנשים היו טוענים איש באזני רעהו:

— בחורים כאלה, חזקים כאלונים, בעצמם באו אל המלכודת. חמשת אלפים הלכו למוות מרצונם הטוב!... ואנו כולנו ראינו במו עינינו את מלאכת ההרשמה, ולא התרינו בהם ולבנו לא ניבא לנו, כי יש כאן תרמית איומה. היכן הוא שכלנו היהודי? איך נסתרה ביגתנו?...

ואנשים, שעד אז רחוקים היו מכל מחשבת־מרי, התחילו מדברים ביניהם:

— שוב לא ניתן להוליכנו שולל; לא נלך לשום מסעות. נמות כאן או נצא ליער.

רבים נצטרפו אז אל תנועת־המרי, ורבים התחילו מחפשים, על דעת עצמם, דרכים לצאת בהן בחבורות מן הגיטו אל היער, אל הפארטיזאנים.

*

בששה באפריל, בהשכמת הבוקר, בא מארטין ווייס לגיטו וקרא לשוטרים היהודים, כי ילכו לפונאר לקבור שם את המתים. עשרה שוטרים הלכו לשם. הגיטו חיכה להם בקוצר־רוח:

— הישובו השוטרים חיים מפונאר? או שלאחר קברם את המתים יירו גם הם בידי ווייס?

— אם יומתו השוטרים הללו ייקבר אתם סודה של פונאר, — דיברו האנשים. אבל אם יתנו להם לשוב, הרי פירושו של דבר שהגיטו כולו נידון למוות, ואין השלטון הגרמני רואה עוד כל צורך להסתיר דבר.

בלילה חזרו השוטרים עייפים עד מוות ולבם רע עליהם. כל יתר שעות הלילה שתו יי"ש, עד כי השתוללו משכרות.

למחרת היום הזמין הגסטאפו פועלים פשוטים, בעלי־מלאכה ופועלי־הובלה יהודים מן הגיטו, לעשות סדר בפונאר. גם הם שבו, אך כמעט שאי־אפשר היה להכירם. פניהם השחירו ובעיניהם הוצתה אש שלאחר־יאוש. הם לא שתו, לא השתכרו. בחריקת־שינים סיפרו לבני הבית את אשר ראו.

אותו ערב שחזרו הפועלים, נקראתי אל תינוק חולה; אביו סיפר:

— אף אני הייתי בין חבורת־הפועלים שם בפונאר. לפני בואנו עבדו שם יום תמים השוטרים היהודים, אבל הם לא יכלו לעשות את כל המלאכה עד תומה. על־פני שטח רחב מאחורי פונאר, כדי יותר מקילומטר, התגוללו חללים, חללי יהודים שנורו בנסותם לברוח מפונאר. קצתם היו מוטלים על־יד פסי־הרכבת ממש. הפסים הוליכו עד לכיכר גדורה בתייל, ושער בה ומעליה כתובת: „הכניסה אסורה איסור חמור גם לקצינים גרמניים!" הככר היתה מכוסה כולה חללים. מהם היו מוטלים בערמות, שכלור נשפך עליהן. הרוח טלטלה על־פני השדה שטרות־כסף קרועים. ממון שאנשים קרעוהו לפני מותם, לבל יפול בידי הגרמנים. אספנו את החללים המפוזרים וערכנו אותם בשורות. אחד מאתנו הכיר את אחיו מן העיירה מיכאלישוק. בכיסו מצא צילום; הוא נשק לצילום ולקחו אתו.

לאחר שוויים, המנצח על מלאכתנו, התרחק מעלינו קצת, קם אחד מאתנו ואמר „קדיש". „קדיש" אחר המתים, המונחים בקברי פונאר, ואחר כולנו, שנכונו לנו הבורות הכרויים באדמה. כולנו עניינו אחריו: „אמן".

כעבור ימים מספר דרשה הרשות הגרמנית מאת הנהלת הגיטו, לשלוח עגלות. הרשות הגרמנית נותנת מתנה לגיטו: את חפציהם של החללים. החפצים הטובים ביותר נבחרו ונלקחו לגסטאפו, השאר, הגרועים, נשלחו לגיטו. ריטון עבר בקהל: שלא לקבל את החפצים. אולם כפי הנראה פחדה הנהלת הגיטו לדחות את מתנת הגסטאפו — והעגלות נשלחו.

בדומיית־מוות שרויים היו רחובות הגיטו. כמו בהלווית־מת נכנסו לשער העגלות הטעונות בחפצי החללים. ערמות של אדרות, בגדים, קלחות, קומקומים, ככרות־לחם, טליתות, מטפחות, סודרים תורפיים, מצנפות־ילדים קטנטנות. צרורות רבים משל יהודי סויר ומיכאלישוק לא היו פתוחים, ומעליהם התנוססו שמות בעליהם. יהודים עמדו וקראו חרש את השמות הללו וידעו מי נספה בפונאר. היודנראט מינה הרבה אנשים, בעיקר נשים וזקנים, שיממיינו את חפציהם של המתים: שמלות לחוד, אדרות לחוד וסדינים לחוד. העזרה הסוציאלית שעל־יד היודנראט התחילה מחלקת את החפצים בין מחוסרי־האמצעים שבגיטו. מתחילה מיאנו האנשים לקבלם: כיצד יעלו על בשרם את בגדיהם של הנרצחים? אבל אחר־כך התרגלו לרעיון.

אלה שהחליטו לקבל את החפצים הללו היו אומרים: אם לא נקחם אנחנו, יקחום אחר כך הגרמנים. ימים קשים ממשמשים ובאים; בגד יכול להיות לתועלת רבה, בימי הקור, ובימי הרעב אפשר גם למכרו. המתים מרוצים יהיו אם דבר־מה מעזבונם יסייע בידי יהודים להתקיים בתקופת הגיטו. והאנשים החלו להירשם בתור לקבלת החפצים.

*

ימים מספר לאחר ה„אקציה של קובנה" נפוצה שמועה בגיטו:

— ישנם אנשים שניצלו מפונאר; יש שברחו, והם מסתתרים ביערות, ומהם גם נכנסו אל הגיטו.

ביום הרביעי לאחר הפעולה באה אל המרכז המדיציני של בתי־הספר אשה, גולדה תפוח, ושני ילדים עמה, ילד בן שמונה וילדה בת שתים־עשרה. האשה אמרה:

— הבאתי בזה שני ילדים שברחו מפונאר. בני אחותי הם. עוצו לי עצה איך להאכילם, שלא יודע הדבר למשטרת הגיטו ושלא תקחם ממני...

והילדים סיפרו:

— נסענו מן העיירה סול. על־יד החלונות המרושתים של הקרון עמדו יהודים והביטו להיכן אנו נוסעים. פתאום התחילה הרכבת נעצרת: שמא תחנה היא זו?... האנשים המציצים בחלון קראו מרחוק איזו כתובת ונזעקו בחרדה: פונאר!... התחילה יללה. האנשים מרטו את שערות ראשם,

בעטו ברגליהם, רוצצו את ראשיהם אל כתלי הקרון, כדי לפרוץ להם דרך לברוח. אנחנו היינו באחד משלושת הקרונות שהגיעו ראשונים לפונאר. פתאום נפתחו דלתות הקרונות ואנו גורשנו מתוכם. על פסי־המסילה ראינו לפנינו רכבת ארוכה, מרובת קרונות; על־יד כל קרון, משני עבריו, עמדו חבורת של ליטאים מזוייניים ורוביהם בידיהם. ראינו: רע הדבר. אין תקוה. הבינונו: כאן יירו בנו. מפונאר אין אנשים חוזרים חיים...

התחילו החיילים מכנסים אותנו בקתות רוביהם ובמגלביהם למגרש גדור בחוטי־תיל. פתאום נעקר בחור אחד ממקומו, נשא את רגליו והתחיל רץ. אנשי הגסטאפו והליטאים ירו אחריו. אמא צעקה:

— ילדים, הבה נרוץ!

תפסה אותנו בכפות ידינו ונשאה רגליה לכיוון הפוך משל הבחור. אותו רגע התחילו גברים, נשים וילדים רצים לכל העברים. התחילו יריות. כדורים רדפו אחרינו וזמזמו על סביבנו, על־יד רגלינו. אנשים נפלו. אנשים רצו. כדור פגע באמא תוך כדי מרוצתה. היא נפלה וצעקה:

— ילדים, רוצו הלאה!

הוספנו לרוץ. וכשהיו הכדורים מזמזמים היינו גוחנים וזוחלים על ארבע בין הדשאים והשיחים הקטנים. כך הגענו עד ליער. היום כבר החשיך. ישבנו באפלה, צפופים איש לרעהו. מרחוק התנועע דבר־מה. קולות של יהודים הגיעו לאזנינו. מסביב התהלכו יהודים בורחים.

לפנות־בוקר ראינו הרבה יהודים תועים ביער הקטן, והרבה ילדים ביניהם. במשך כל היום הסתתרנו בין השיחים העבותים, ובלילה המשכנו בהליכתנו. לילה תמים תעינו ביערות. בבוקר ראינו כי לא הרחק מאתנו מהלכים פולנים, גברים ונשים. הסתתרנו שוב: יראנו, שמא ימסרונו הללו לידי הגרמנים. רעבים היינו ויגעים. והנה נראה לנו איכר אחד זקן, הגורר בעמל את רגליו. אמרנו בלבנו: הוא לא יעשה לנו רע... ניגשנו אליו וסיפרנו לו כי ילדים יהודים אנחנו שברחנו מפונאר. התבונן האיכר על סביבו, הושיט לנו פרוסות־לחם ואמר:

— ילדים, לא־הרחק מכאן נמצא מקום המכונה פורובאנק. שם מתעכבים הרבה אוירונים. עובדים שם מאות רבות של יהודים מן הגיטו הוילנאי. אנשיכם ידעו איך לעזור לכם.

הוא הראה לנו את הדרך שעלינו ללכת בה. מרחוק ראינו יהודי שטלאי צהוב על בגדו, הולך לשאוב מים. הוא הרגיש בנו, חמל עלינו והביא לנו אוכל מאכלו. אחר־כך באו עוד יהודים אחדים, מפועלי פורובאנק, החליפו את בגדינו, כדי שנהיה נראים כמבוגרים, והבריחו אותנו עם חבורת יהודים לתוך הגיטו.

*

במשך זמן קצר הגיעו לגיטו מאות נמלטים, רובם ילדים. כנראה היה קל יותר לילד לברוח, בלי שירגישו בו בדרכים. בגיטו אמדו את מספר הבורחים בחמש־מאות איש, בערך. מספרים מדויקים לא היו ידועים, שהרי הבורחים „נעלמים" היו, והיו יראים מפני שוטרי־הגיטו, שמא יסגירום לידי הגרמנים לכשידרשו הללו את הבורחים מפונאר.

לאחר ה„אקציה של קובנה" הבינו כל היהודים כי גורלו של הגיטו נחרץ. בזו אחר זו נתפקעו ההזיות והיו לאַל:

אין העבודה בשביל הגרמני יכולה להציל, והראיה — בין הניספים ב„אקציה של קובנה" היו רק פועלים שעבדו ביחידות הגרמניות: הרי שאין הם זקוקים לעבודה היהודית. הגיל הצעיר אף הוא אין בו כדי להציל, שכן היה רובו המכריע של המשלוח ל„קובנה" — בני־נעורים בגיל הפריחה. מכאן ראיה כי הגרמני רוצה להפטר לא רק מן הזקנים, התשושים והילדים, אלא גם מן היהודים הצעירים והבריאים. ביהודי הצעיר הוא רואה, כנראה, סכנה לעצמו: זה עלול להתקומם. גאַנס אינו יכול להציל. אם ידעו גאַנס ושוטריו כי „קובנה" היא פונאר, הרי הם בוגדים מתועבים ביותר! ואם לא ידעו, וגם אותם רימו — הרי הם חסרי־מגן ככל יתר היהודים. ואין לאל ידם לעזור לשום איש ואף לא לעצמם.

לאחר זמן קצר היה נפוץ בפי אנשי הגיטו כולו זמר עממי עצוב: „קובנה — פונאר" בניגון של השיר הרוסי קוצ'גאַר (המסיק). מחברו של הזמר אינו ידוע. וזה לשון השיר:

ארויס איז אין ווילנע א נייער באַפעל
צו ברענגען די יידן פון שטעטלעך.
געבראכט האט מען אלע פון יונגע ביז אלט,
אפילו אויך קראַנקע אויף בעטלעך.

צונויפגעשפארט האט מען דעם לאגער,
מען האָט זיי געגומען פאַרמירן.
אַשמענער יידן — אין ווילנע צו בלייבן,
און סאַלער — אין קאַווונע צו פירן...

ארויסגעפירט האָט מען דעם לאגער...
יונגע און פרישע קרבנות...
אַריינגעשפארט האָט מען זיי אלעמען גלייך,
אין די זעלבע פאַרמאַכטע וואגאַנעס.

דער צוג איז זיך לאַנגזאַם געפאָרען...
געפייפט און געגעבען סירענעס.
סטאַנציע פאָאר... דער צוג שטעלט זיך אָפּ.
מען טשעפעט דאָרט אָפּ די וואַגאָנעס.

זיי האָבן דערזען, אַז מען האָט זיי פאַרפירט,
מען פירט צו דער שרעקליכער שחיטה.
זיי האָבען געבראָכן די טיר פון וואַגאָן,
געגומען אליין מאכן פליטה.

זיי האָבן געוואָרפן זיך אויף דער געשטאַפּאָ,
און זיי די קליידער צעריסן,
געבליבן איז ליגן לעבן די יידן
עטליכע דייטשן צעביסן.

ס׳האָבן די יידן פון דער פראָווינץ
געגעבן פינף טויזענט קרבנות...
ס׳האָבן די דייטשן אין געטאָ געשיקט
די זאכן פון זיי אַלס מתנות...

יצאה בוילנה פקודה חדשה :
להביא יהודי עיירות — דבר הצו הוא ;
כולם הובאו, מנער עד סב,
גם חולים על ערשם לא נעזבו :

דחוקים וצפופים עמדו במחנה ,
עתה למיינם התחילו :
יהודים מאושמיאני — בוילנה מקומם
ואשר מסול — לקובנה יובילו.

הוצא הוציאו את כל המחנה...
קרבנות רעננים ; עלומים...
דחקום וכלאום, כולם כאיש אחד,
באותם הקרונות החתומים.

לאט הרכבת נוסעת,
צופרת ביללה ושורקת.
תחנת פונאר. המסע נעצר,
שורת הקרונות נתקת.

ראו היהודים כי שולל הוליכום,
הביאום אל ערות המטבח,
קמו ופרצו את דלתות הקרונות
ונשאו רגליהם לברוח...

השתערו על אנשי גסטפו,
מדיהם עליהם קרעו...
רמנים אחדים נשוכים ופצועים
על יד היהודים שם נמצאו...

כה הקריבו יהודי העירות
חמשת אלפי קרבנות...
והגרמנים לגיטו שלחו
את בגדי המתים מתנות.

מרי המובלים

1 באוגוסט 1943 לפנות ערב. ליד שער הגיטו עומדים כרגיל המונים ומחכים לפועלים החוזרים מן העבודה. פתאום חוזרת אחת הפלוגות ובשורה רעה בפיה:

— פיטרו את כולנו מן העבודה.

ואחריה פלוגה שניה ושלישית. בזו אחר זו הן חוזרות, ואותה הבשורה בפיהן:

— כולנו פוטרנו מן העבודה...

*

כקול הפעמון המכריז על שריפה כן הזעיקה הידיעה מיד את הגיטו כולו. הכל חשו לרחובות וזרמו לחצר היודנראט, אל גאֶנס:

— הכל פוטרו. הווה אומר, אין עוד צורך בעבודת יהודים...

— כל שאינו עובד אין לו זכות לחיים...

חרדה אחזה את הגיטו.

אצל גאֶנס התיעצויות. נתכנסו אצלו כל ראשי משטרת־הגיטו, הברי־גאדירים, מנהלי המחלקות הראשיות של היודנראט. בחצר וברחובות מחכים אלפי יהודים.

פתאום מתפרץ ד. קפלן־קפלנסקי:

— יהודים, עוד לא הכל אבד. חלק מן היהודים יילקחו שוב לעבודה. תיווצרנה יחידות חדשות.

הגיטו שאף רוח מעט וחיכה למאורעות הבאים.

ואמנם, מספר־יהודים מועט קיבל עבודה ביחידות אחדות. הרוב המכריע של פועלי הגיטו נשאר בלי עבודה.

מקץ ימים אחדים באה הודעה מאת משרד־העבודה של הגיטו, לאמור: ליד תחנת־הרכבת ובאוירודרום „פורוּבאנאק" מצרפים יחידות־עבודה יהודיות גדולות. אפשר להירשם. האנשים יצאו דחופים, להירשם מהר ככל האפשר להיות מן הראשונים המבקשים ללכת לעבודה. לא להיות „בלתי־מועיל" בגיטו, להשיג חותמת על התעודה, אשר תעיד עליך כי עובד אתה.

הפלוגות יצאו לעבודה. משטרת־הגיטו ומשרדי־העבודה התחילו לבדוק

בקפדנות, אם כל הנרשמים הלכו אמנם לעבודה, ולהכריז על ענשים קשים לנעדרים.

התחילו הבריות לרנן בגיטו: מה פירושו של דבר? תחילה פיטרו הגרמנים את הכל, באמרם שאין צורך באיש... ועכשיו הרי הם חרדים כל־כך, שאיש לא ייעדר מן העבודה. אין זאת כי יש כאן איזו מזימה... איזו מלכודת...

בגיטו החלו להתלחש בסודי סודות:

— מכינים משלוח לאסטוניה, או לריגה. האנשים ב„תחנת־הרכבת" וב„פוֹרוּבאנאק" יהיו הקרבנות הראשונים.

*

יום אחד לפנות־ערב סח לי חבר:

— מהלכות שמועות נאמנות כי מחר יארע משהו לפועלים שנרשמו. אני בין הנרשמים. לא אלך מחר לעבודה. עוץ עצה, איך אחלה מהר. חום גבוה למקרה של בקורת מצד המשטרה ישמש לי כסות.

העצה היא קצרה: זריקת־סתר של נסיוב הטיפוס. ישנן צנצנות של נסיוב כזה בתחנה הרפואית של בתי־הספר. כשיעלה החום לארבעים מעלות יש לקרוא לרופא — „העזרה המהירה". הוא יתן אישור־למחלה וכתב־שחרור מן העבודה.

אותו ערב נקראתי אל הרבה חולי־פתאום... צנצנות־„הטיפוס" פעלו בהצלחה...

ראיתי בסמטאות רופאים רבים ממהרים, ותיק־הרופאים עמם. אותו לילה היתה מגיפה ממש של עליית־חום פתאומית, של התקפות אבני־כליות, אבני־מרה, אפנדיציטים... „העזרה המהירה" היתה בתנועה כל הלילה...

*

למחרת בבוקר יצאו הפועלים לעבודה כרגיל; כרגיל פקדו אותם, כשהם ערוכים בקבוצות ובשורות. לאחר שעה קלה עבר פועל־רכבת נוצרי באופניים על פני שער הגיטו ומילט דברו בשער:

— ליד הרכבת אין הדברים כשורה...

הלך־רוח של צפיית־דכאון השתרר בגיטו. פתאום התפרצה לשער קבוצת אנשים ונשים בקולות וזעקות. משמר־השער הליטאי ניסה לעצרם, אולם המתפרצים בקעו להם דרך באגרופיהם ונכנסו לגיטו ונתפזרו על פני הסימטאות והבתים. הם סיפרו:

— יצאנו כרגיל לעבודה. בקרן רחוב קיוב הושם עלינו משמר כבד של אנשי ס"ס, מזויינים מכף רגלם ועד קדקדם באקדחים, רובים ואלות של גומי. אחרי־כן התחילו להוליך אותנו, קבוצות־קבוצות, אל תחנת־הרכבת.

שם עמדו קרונות מוכנים, שחלונותיהם חסומים בתיל, כקרונות ששימשו בשעת „האקציה קובנה־פונאר". הכיכר היתה מוקפת אנשי ס.ס. גסטאפו, חיילים ליטאים, לאטווים, אסטונים. התחילו לדחוף את הקבוצות הראשונות לתוך הקרונות. מבין השורות נשמעו צעקות:

— יהודים אל ניתן להובילנו למוות!

— למות במקום! לא ללכת לקרונות!

— יהודים! נמלט על נפשנו, נרוצה!

התחילו לרוץ בצעקות־טירוף. המשמרות חוסמים את הדרך, מכים בקאראבינים, במגלבי־גומי. התחילה היאבקות ביניהם הבלתי־מזויינים ובין אלפי הגרמנים, הליטאים, האסטונים, הלאטווים. אנחנו באגרופים, והם בנשק. הם ירו בקאראבינים שלהם והפילו מהבורחים חללים, פזורים על פני פסי־המסילה, על פני הכיכר, וכן על גבי התיל הדוקרני המקיף את הכיכר. אנו ברחנו מאחורי הקרונות. אין אנו יודעים כיצד הצלחנו להגיע אל הגיטו...

*

גברים, נשים וטף התהלכו ברחובות, בכו, פירכו ידיהם, תלשו שער ראשם.

עד כה היתה כל „אקציה" עוברת תמיד תוך כדי דומיית־מוות. גזרה היא ואין לשנות; אם אין לי תעודה הריני מסתתר; אם נתפסתי — הרי אני הולך למוות; אם תעודה לי או שהצלחתי להיסתר — מזלי הוא ששיחק לי.

והנה הפעם פקע משהו בהלך־רוח פאסיבי זה של בטרם־מוות. עמדו יהודים ופירכו ידיהם:

— מה לעשות? מה לעשות? אין כל ישועה. אם לא תלך לעבודה — יקחוך למוות; אם תלך לעבודה — תילקח לגירוש. ולאן פני המשלוח מיועד?

אשה אחת עמדה והיללה:

— בעלי אמר: משהו זוממים כאן, אין אני רוצה ללכת לעבודה. אמרתי לו: כלום נשים לב לכל מה שהבריות מסיחים! ליד הרכבת תוכל להשיג מיד איכר קילוגראם תפוחי־אדמה. חבל שלא להשתמש בהזדמנות זו. בשל קילו תפוחי־אדמה קיפחתי את בעלי...

קבוצה אחר קבוצה רצו אנשים אל שער הגיטו. פתאום הגיעו שתי מכוניות מלאות אנשי גסטאפו וחיילים אסטוניים. משטרת הגסטאפו קיבלה פקודה לעצור את הבורחים ולהעלותם במכוניות.

מהומה קמה בגיטו.

— משטרת־הגיטו שלחה את היהודים במרמה לגירוש, ועכשיו היא דוחקת למכוניות את הבורחים.

רצו האנשים, התקהלו ליד שער הגיטו, כדי למלט את הבורחים. האסטונים החלו לגזור בחרבות שלופות על ימין ועל שמאל. רבים נפצעו. אף על־פי כן הצליח חלק להימלט מיד המשמר, לקפוץ מעל המכונית ולנוס אל הגיטו.

ומשטרת הגיטו טענה מהר לחם ובקבוקי־מים בעגלות והובילה את אלה אל הרכבת.

*

בערב כבר נודע: על פני ככר התחנה ומסביב מוטלים כשלוש מאות הרוגים, שנפלו בהיאבקות ונורו בשעת בריחה. מאות נמלטו, נעלמו; השאר הוטענו לקרונות. כיון שחסר מספר יהודים למיכסת־המשלוח הדרושה, הקיפו הגרמנים את הפלוגות היהודיות הבודדות „הבטוחות", שעבדו בעיר, והוציאו אותן לגירוש.

סיפרו:

גאַנס בא בלוית שוטריו לרכבת, הביא את הלחם והמים. הוא נשא נאום מרגיע באזני היהודים הטעונים בקרונות. הבטיח להם כי אין מובילים אותם למוות, כי אם לעבודה באסטוניה. בקרוב יבואו בניהם ונשיהם אליהם. היהודים שבקרונות יידו בו בקבוקים. בערב הביאה משטרת־הגיטו פתקאות רבות מן הרכבת, כתובות יהודית:

— אני, פלוני ופלוני, נמצא ברכבת. אומרים שמובילים אותנו לאסטוניה.

הפתקאות לא היו מזוייפות. הכרתי כתב־ידם של רבים ממכירי.

בו בערב ולמחרת הובאו לבית־החולים של הגיטו פצועים רבים שנמצאו בככר התחנה ובסביבה. המוני יהודים צרו על בית־החולים, בחפצם לדעת אולי נמצא גם איזה קרוב שלהם בין הפצועים. בשער בית־החולים נדבקה רשימת „החולים הכירורגיים" שהגיעו זה עתה... הקהל ידע למי ומי הדברים מכוונים.

למחרת פרסמה משטרת־הגיטו הודעה:

הנוסעים בשיירה לאסטוניה יצאו בלי אדרות, בלי לבנים חמים וצרכי־מזון. הם לא היו מוכנים. שאריהם יכולים להביא בגדים ומזונות בחבילות עד חמשה־עשר קילו, לרשום על החבילה את שמו ואת שם משפחתו של היוצא — לפי הכתובת ווייוארה, וכן את כתובתו של הקרוב „השולח".

גם אני הבאתי למשטרה חבילה בשביל קרוב שלי, שורה לאנדוי. כשולח רשמתי שם בדוי. חששתי להודיע את שמי: מי יודע לשם מה נאספות החבילות הללו.

*

גאַנס נשא נאום מעל הגזוזטרה. הרגיע את הקהל. זה חדשים שהגרמנים דורשים ממנו פועלים לאסטוניה ולריגה, והוא דחה אותם כל הזמן בהשתמטויות. וכיוון שלא נמצאו מתנדבים, לקחו הגרמנים את האנשים בעל כרחם. אולם לעבודה נלקחו, ולא למוות. בקרוב יבואו מכתבים מהם, דרישות־שלום. ילכו איפוא האנשים מעתה ברוח שקטה לעבודה. לא יוסיפו לחטוף עוד. לעומת זאת תעצור המשטרה את כל המוכשרים לעבודה, אשר ישתמטו מעבודתם...

מספר מועט של יהודים חזר לעבודה, השאר היו מסתתרים במלינות.

בקוצר־רוח היו האנשים מחכים יום־יום לעובדים לעת שובם מן העבודה מתוך חשש שמא אירע שוב דבר־מה. התחילו לבוא גם בורחים „מאוחרים" וביניהם גם קרובי לנדוי. כל הנמלטים הפכו להיות „נעלמים" בגיטו.

לאחר כמה ימים מסרו נהגי הרכבת בסתר מפה לפה:

— שעה שעברה הרכבת דרך היערות העבותים של רוסיה הלבנה, נפרצה פתאום שורה שלמה של קרונות. יהודים קפצו תוך כדי הלך הרכבת. כדורים גרמנים רדפו אחריהם. אף על־פי כן הצליחו מקצתם להימלט היערה.

הנמלטים הצטרפו ביערות לקבוצות הפארטיזאַנים.

„ישועות" מאסטוניה

בתחילה לא ידעו בגיטו ברור: מי הלך במשלוח לאסטוניה, מי ברח, מי נעלם. על ידי־כך נוצרה אפשרות לצאת ליער, בלי שיוטל עונש קולקטיבי על המשפחה והשכנים. הנוער התחיל לנהור היערה.

אך על־ידי הרשמה חדשה ועל פי החבילות שנשלחו לווייוארה ערכה משטרת־הגיטו את רשימת היוצאים לאסטוניה לקרוביהם.

והנה הודיעה המשטרה כי לפי פקודת הגרמנים חייבים כל קרוביהם של „הולכי־אסטוניה" להתייצב מרצונם כדי להישלח לשם.

בינתיים הגיעו מאסטוניה מכתבים לעשרות כתובים יהודית, והכותבים הודיעו כי הם נמצאים בווייוארה, עובדים עבודה גופנית. יום־יום מקבלים הם מרק, קפה, 350 גרם לחם, נתח מרגרינה, לפעמים ריבה. באחד המכתבים הוגנב משפט: „הדוד בעל השפם עובד במרחק שמונים קילומטר מאתנו", פירושו של דבר ב„שפת־הגיטו" היה כי צבא הסובייטים (סטאלין — הדוד בעל השפם) נמצא במרחק שמונים קילומטר מווייוארה. המכתבים לא היו מזוייפים. במכתב של מכר אחד שלי היה משפט: „בשעת העבודה הריני אומר תפילת „שמע־ישראל". זה היה משפט מוסכם ביני לבינו בימים ההם כשנחטפו אנשים לעבודת־כפיה בוואַרז'באלובה, שאם נכתוב איש לרעהו בהזדמנות, יעידו המלים „שמע ישראל" כי תוכן המכתב הוא אמיתי ולא כפוי.

חוגי המשטרה הפיצו שמועות בדויות, כי הגיע מכתב מווייוארה ובו פסוק האומר: „לו היו לי גלגלים יכול הייתי לסור אל הדוד יוסף". ופירוש הדברים הוא, שבמטבעות־זהב אפשר להבריח את הגבול הסובייטי. מתוך כך נתלהב דמיונם של אנשים רבים...

קמה מבוכה. היו אנשים בגיטו שהיו סוברים כי כדאי לנסוע לאסטוניה וכי טוב להקדים בכך; אחרים חשבו כי אסטוניה היא פח טמון, מעשה־אונאה, ואחרי־כן ישמידו שם את הכל; ועוד אחרים סבורים היו, כי אמנם אין משמידים שם באסטוניה, ואולם שוררת שם „קאטורגה", ומוטב לדחות את הנסיעה לשם ככל האפשר...

הקול עבר בגיטו:

— הגיע איש מאסטוניה!

ואמנם בא הבריגאדיר היימאן. מעל גזוזטרת דירתו של גאַנס שבחצר היודנראט נשא היימאן נאום אל קהל־הגיטו. הוא סיפר:

„אף אני הלכתי לאסטוניה עם קבוצת „הרכבת". היהודים עובדים שם עבודה קשה, אבל מקבלים הם מזון מספיק". הוא סיפר כיצד הם עובדים שם ומה הם אוכלים, וכי הם שרויים שם במנוחה יותר מבכאן. הם מחכים לכם. סוף־סוף תבואו כולכם שמה, מי שיקדים ומי שיאחר. כבר מוכנים שם צריפים גדולים לכל; הכינו לבנים חמים, כי לבקרים קר שם. אני חוזר לשם. אהיה שם בריגאדיר.

דבריו עשו רושם רב.

— הרי הוא מדבר אמת, — טענו רבים, — יש להתכונן לנסוע לאסטוניה. אמנם לעבודה קשה, אך גם לחיים.

— הרי זה פּרוֹבוֹקאטוֹר, מקורבו של גאַנס; אם טוב לו שם, יסע לו. אותנו אין הוא צריך לשדל— טענו אחרים.

והנה בא יום „משלוח הקרובים". כל „הקרובים" קיבלו הזמנות אישיות בכתב לבוא לנקודת־הריכוז. רבים התיצבו מרצונם; חלק הסתתר. המשטרה חיפשה את אלה במלינות ומקצתם נמצאו. אנשי „העולם התחתון" עזרו למשטרה בכך. גאַנס הבטיח להם כי בשכר זה לא יגעו בהם ובקרובי משפחתם. כעבור ימים מספר קיבלו הזמנות כאלה בכתב גם כל היהודים „באי־חוץ", כלומר מערי־השדה המחוסלות: אושמיאני, שוואַנציאני, סול, סמורגון וכדומה — גברים, נשים וטף. הם הורשו לקחת עמם את כל מטלטליהם, כלי־מיטה, מזונות ובגדים. אשר לא יבוא ויסתתר — חפציו יוחרמו. אשר יימצאו אצלו חפצי איש מסתתר — יגורש לאסטוניה. פטורים מן המשלוח רק אותם היהודים מערי־השדה התופסים משרות חשובות במוסדות היודנראט.

התחילו לצאת שיירה אחר שיירה לאסטוניה, כמה מאות אנשים בכל אחת. „חיסולים חלקיים" קטנים.

היהודים בגיטו התרגלו למחשבה כי הכל צפויים למשלוח לאסטוניה. בתיאטרון הקל של הגיטו היו שרים אז פזמון:

פאַק זיך איין, פאַק זיך איין,
ס'וועט פון אונז שוין גאָרנישט זיין,*

---

* „קום ארוז את כליך, ארוז — וחסל,
תם ונשלם, אין שריד לנו כלל.

היינט הערסטו נאָך אַ סימפאָניע
מאָרגן ביסטו שוין אין עסטאָניע
טאָ פּאַק זיך איין, פּאַק זיך איין*.

והאנשים ארזו מטלטלים והכינו עצמם למשלוח.

התיאטרון, הריוּוּ, הקונצרטים הסימפוניים, ההרצאות — הכל היה כרגיל, התנהל באורח נורמאלי באותם ימי המשלוחים. והיו אנשים רבים שהיו מבקרים בערב האחרון בתיאטרון — ולמחרת התיצבו למשלוח.

אותה השעה היו הולכות ומגיעות מהחזית ידיעות מעודדות ומשמחות על מפלותיהם של הגרמנים. קהל הגיטו היה מרדים את עצמו ערב ההיגלות בתקוה, שעוד מעט וגם הגרמנים „יארזו" את חפציהם. הפזמון שר:

פּאַק זיך איין, פּאַק זיך איין,
ס'וועט דער סוף בעסער זיין.
דאָס מאל וועט זיי נישט געלונגען
מירן זיי דאָס לידל זינגען
פּאַק זיך איין, פּאַק זיך איין!**

*

הפארטיזאנים הזהירו מפני „אשליות אסטוניה", ניבאו מראש על הכליון הצפוי שם. אבל רוב הציבור בגיטו ראה באסטוניה קרן כלשהי של תקוה להשאר בחיים. גם לא היה כל סיכוי ליציאת המונים ליער. אלפי האנשים בגיטו לא היו מזויינים כלל. וגם זיונם של מאות הפארטיזאנים היה מועט. כן אבדו כבר מנהיגי תנועת המרד הפּוּפּוּלריים: יוסף גלאזמאן ויצחק וויטנברג. על־כן ראה רוב הציבור שבגיטו כל קרב כמעשה־התאבדות, אשר אליו אך ישאו הגרמנים עיניהם. והפולנים והליטאים, הלא הם לבטח לא יבואו לעזרה.

אמנם אלפים נשאם לבם היערה. אבל כיצד יגיעו שמה! משמר משגיח

---

* עוד היום תשמע סימפוניה
ולמחר אתה באסטוניה,
ארוז, איפוא, כליך — וחסל.

** קום ארוז כליך, קום ארוז
בא עולה אלינו יום מעוז.
עוד גלגל יחזור, נעלוז!
ואנו חרוז להם נחרוז:
קום ארוז כליך, קום ארוז,

על שער הגיטו; פלוגות־העבודה נתונות למשמר; משמר גם בדרכים. כל פולני או ליטאי אשר ייקרה לך בדרך יכול להסגירך.

בחוג הפארטיזאנים נהגו זהירות רבה בכל הרוצה להצטרף, אם הוא מהימן למדי, ושמא הוא סוכן משטרת־הגיטו או שליח הגסטאפו. אי אפשר היה ללכת היערה בלי נשק. נדרש לפחות אקדוח אחד לשני אנשים. אוי לך, אם יחטפוך בדרך, בלי נשק, זקיפים גרמנים, בודדים או פארטיזנים פאשיסטים. כן סיפרו בגיטו, שגם הפרטיזנים הסובייטים אינם רוצים לצרף לשורותיהם את הבא אליהם בלי נשק. ולאחר שנתקבלת לקבוצת פארטיזאנים, וגם נשק לך, הרי אתה צריך להיות מוכן לצאת ביום מסויים ליער, להפקיר את אביך, את אמך, את ילדך ואשתך ולעזבם לנפשם בשעות־גיטו קשות. והיו רבים הנכונים למלחמה ולמסירות־נפש שלא יכלו להשלים לעזיבת המשפחה ובשעת ההכרעה האחרונה תש כוחם. בגיטו נוצרה אז הדעה, שההליכה היערה אל הפארטיזאנים נותנת את הסיכויים הגדולים ביותר להשאר בחיים. והאיש שיש לו האפשרות ללכת היערה נחשב כבר־מזל, מאושר. ובכדי להבין את מהלך־המחשבות בימים הללו, ואת הסיבות שעיכבו רבים לפרוץ היערה, יש גם לספר שלא תמיד ראו בני־המשפחה — האב והאם, האח והאחות, והרעיה — לוחמי־חרות ואידיאליסט בקרובם האומר לצאת היערה; יש שחשבוהו רק כמי שמבקש למלט את עורו, בלי תת לבו למשפחה כולו, להציל אך את נפשו...

אם בכוח האלימות הגרמנית מפרידים ביניהם, היו הבריות אומרים, לא בידנו להושיע. גורל הוא. גזירה משמים. אבל להיפרד מרצוננו? לאו. יחדיו בצער, יחדיו בשמחה; יחד בחיים, יחד במוות.

חלק ידוע מן הגיטו, שלא ראו כל אפשרות ממשית לצאת ליער, לא הסכימו, בכל־זאת, ללכת לאסטוניה. הללו בנו במרץ רב מלינות, שתהא אפשרות להיסתר בהן משך חדשים.

כך נוצרו אז שלושה כיוונים בגיטו: א. אלה שהיו מוכנים ל ל כ ת לאסטוניה (מקצתם חשבו בכל־זאת כי יש לדחות את ההליכה כמה שאפשר); ב. אלה שהתכוננו להיסתר ימים רבים במלינות; ג. המאורגנים בתנועות הפארטיזאנים; קבוצות פליטים מערי־השדה, וכן בודדים, צעירים מחוסרי־משפחה, שביקשו דרכים היערה.

אכן, כל תושבי הגיטו ראו לפניהם את המאורעות הגדולים המכריעים העומדים להתרחש.

*

באותם הימים חיבר ר. ברוידא, המשורר העממי של הגיטו, את שירו „משה, החזק מעמד":

משה, האַלט זיך
נישט פאַרליר זיך
און געדענק מען דאַרף אַרויס...

משה, האַלט אויס
גליטש זיך ניט אויס
געדענק מען דאַרף ארויס...

משה, האַלט זיך, האַלט זיך משה.
עס איז ניט ווייט
עס שלאגט שוין באלד די שעה די גרויסע.*

---

* משה החזק מעמד
משה היה איתן
וזכור: יצוא תצא...

משה עמוד בנסיון
משה אַל תיכשל
וזכור: יצא תצא...

משה, החזק מעמד; החזק מעמד, משה,
כבר פועמת ובאה
השעה הגדולה, — המקווה — —

מגע ראשון עם היער

חוגים שונים בגיטו, מאורגנים ובלתי מאורגנים, חיפשו דרכים כיצד לבוא במגע ומשא עם „היער".

„יער" — היה מתחילה מושג בלתי מדויק ביותר. בשביל הבלתי מאורגנים היה פירושו: לדחות איך שהוא את הימים במחבוא של יער, לחפש מזונות, עזרה והגנה אצל איכרים רחמנים. למאורגנים היה פירושו של יער: להתקשר עם הפרטיזנים ולנהל ביחד את המאבק נגד האויב.

מי הוא פרטיזן? אף זה היה מתחילה מושג בלתי ברור, שהרי ביערותיו של חבל וילנה הסתובבו חבורות שונות של אנשים, שניתן להם השם הכולל פרטיזנים. ביניהם היו: צנחנים סובייטיים. חיילים של הצבא האדום, שנשארו לאחר נסיגת הסובייטים מליטא ומרוסיה הלבנה; נוער פולני וליטאי, שברח מנקודות־הגיוס הגרמניות לצבא ולעבודת־כפיה. רובם של הבורחים היו פאשיסטים, ריאקציונרים ואנטי־שמיים. ביערות שוטטו גם כנופיות־שודדים סתם, שהיו מתנפלות על עוברי־אורח בסביבה.

בתקופה הראשונה של הגיטו, עוד בספטמבר 1941, התחילו יהודים לעזוב חרש בלילות את הגיטו. היו שחיפשו דרכים לגיטאות אחרים (נדמה היה ששם התנאים נוחים יותר); היו ששמו פעמיהם לכפרים ועיירות סמוכים, בכדי לחפש מקלט אצל איכר מכר (בביתו, באורוותו, או בפינת־יער סמוכה לאיכר־המכר); היו גם הרבה מקרים שיהודים יצאו סתם ליערות לחפש מוצא וישועה — אולי יאיר להם המזל והם ימצאו איזו פינת־סתרים. רובם לא נודעו עקבותיהם. מקצתם היו שבים בפחי־נפש, אחרי תעיה בדרכים־לא־דרכים, בהן נשקפה להם סכנה כל יום וכל שעה.

* *
*

באביב 1942 פשטו ידיעות בגיטו, שביערות הסמוכים — אי־פה, אי־שם — נמצאים פרטיזנים סובייטיים, שהסתננו דרך הגבולין, או שהוצנחו מאוירונים. מי הביא את הידיעה? — כנראה היהודים שעבדו במחנות־הכבול ע"י היערות שבסביבות וילנה. איפה הם אותם צנחנים? — איש לא ידע. איפה יבקשום? — זו היתה בעיה־חידה. אך היתה בגיטו הכרה בלתי־מופרכת: ביערות ישנם פרטיזנים. כן סיפרו מפה אל פה: יש יהודים המחפשים קשר אליהם; ויגעת — מצאת. והיו גם שמועות: יש יהודים

שכבר יצאו היערה ונספחו לפרטיזנים. מי ומי? — איש לא ידע. אך אף פעם לא התאים בדיוק מספר היוצאים לעבודה, משערי הגיטו עם שחר, עם מספר החוזרים לפנות ערב; ומי שלא חזר, אפשר, אפשר והוא כבר בדרך היערה. — —

גרעיני פלוגת־המאבק של יחיאל חיפשו דרך לקשור קשרים עם הפרטיזנים ביערות שבסביבות וילנה: הפ. פ. א. עשה אף הוא כך; יהודים בגיטאות שבעיירות מסביב לוילנה, שהתחילו להתארגן בחבורות־מחתרת וכן יהודים סתם, בלתי מאורגנים הן בגיטו וילנה, והן בגיטאות שבעיירות התחילו לחפש על דעת עצמם קשר עם הפרטיזנים שביערות. כעין בולמוס מסתורי תקף את אנשי הגיטאות: היער! היער!

היו מקרים רבים, שיהודים מגיטו וילנה, אשר לא ידעו כלום על חבורות המאבק שבמחתרת, יצאו בעצמם ליער ושם נספו מידיהם של פרטי־זנים פאשיסטיים וכנופיות שודדים. במהרה הבינו גם אנשים פרטיים, בלתי מאורגנים, כי כדי לצאת היערה נחוץ נשק, צריך להתארגן לחבורות ויש להכין קשר עם היער. הדבר הזה גרם שיצטרפו אל חבורות המאבק הקיימות בגיטו. מערי־השדה היהודיות נמשכו בלי הרף יחידים וחבורות ליער; ועת שהביאו את היהודים מערי־השדה לגיטו וילנה נצטרפו רבים מהם לאירגון הפרטיזנים המאוחד ואל קבוצת המאבק של יחיאל. ורבים מהם יצאו על דעת עצמם ליער, מופקרים לגורלם.

עשרות אלפים יהודים בגיטאות ליטא ורוסיה הלבנה יצאו בדרך ל י ע ר; חבורות, חבורות מהם הגיעו ליער. ורבים, רבים מאוד שילמו בעד חלומם זה במחיר חייהם; הם נתפשו בדרך בידי הגרמנים והשכנים הנוצרים, ולמחוז חפצם לא הגיעו. — —

*

קבוצות יהודים שעבדו במחנות־הכבול מחוץ לגיטו וילנה, בסביבות היערות, שמשו גשר ראשון לאיכרים מהסביבה, שלהם היו הקשרים הראשונים עם הפרטיזנים.

מחנות שכאלה היו בביאלובקה (14 ק"מ מוילנה), סורוק־טטרוב (15 ק"מ מוילנה) ראשה (15 ק"מ מוילנה) באזדאן (25 ק"מ מוילנה). בכל מחנה היו כמה מאות יהודים וילנאים. במחנות ההם גם קמו קבוצות שיצאו היערה, הן על דעת עצמם, הודות לקשריהם עם האכרים, והן בשיתוף עם אירגוני המאבק שבגיטו וילנה.

מחנות־הכבול ביאלובקה וסורק־טטרוב נמצאו בשכנות קרובה זה לזה. לא רחוק מהם מתחיל יער עבות, ה"פושטשא" של רודניקי, שהפך במשך הזמן אחד הבסיסים החשובים של תנועת הפרטיזנים ביערות רוסיה הלבנה.

מחנות אלה היוו נקודות־קשר של ארגון המאבק של יחיאל. יהודי המחנות התוודעו עם האכרים הטטרים רומקו קוזמינסקי וניקולייטשוק, שמסרו להם את הידיעות הראשונות על הפרטיזנים בסביבה.

במחנה ביאַלובקה נמצא חבר פלוגת המאבק של יחיאל מיצקא באסטומסקי ומשפחתו. באסטומסקי היה לפני המלחמה סוחר יערות, והכיר היטב את האכרים בסביבת וילנה. הוא התוודע גם אל רומקו וניקולייטשוק. בגיטו וילנה נמצא שאר־בשרו של באסטומסקי — בעל־המאפיה ואַרשאַווי־צ׳יק, ושני בניו לולקה והרשקה, שהיו חברים בפלוגת המאבק של יחיאל. כך הלך וקם הקשר. האכר רומקו בא תכופות אל הגיטו, (היה מוביל עצים למאפיה) ומקשר את מיצקא באַסטומסקי הנמצא בביאַלובקה עם חבריו לפלוגת המאבק והרשקה ואַרשאַווי׳יק.

*

בקשירת הקשר בין פלוגת־המאבק של יחיאל ובין הפרטיזנים סייע בהרבה חיים סולץ, המכונה „חיים העבה"; זה היה יהודי פשוט מן העיירה אולקניק, שיצא ליער בימי הטבח באולקניק. שם מצא חבורת פרטיזנים, שבאה למקום בחורף 1941 ובראשה עמד חברו גרוילובסקי, איכר בן־שבעים, שהפרטיזנים היו מכנים אותו באטיא. חיים סולץ בא אל הגיטו, התודע אל יחיאל שיינבוים והציע לו עזרה בהולכת היהודים ליער.

ה„באַטיאַ" היה אישיות אגדתית בין הפרטיזנים הבילורוסיים. בימי הסובייטים היה מפקד המשטרה בעיירה אולקיניקי; עם בוא הגרמנים הלך היערה והיה מראשוני הפרטיזנים בסביבה. על גבורתו ספרו הרבה אגדות ביערות.

רומקו ובאַטיאַ עזרו במשך הזמן להעביר את קבוצות־המאבק היערה ולקשירת קשרים עם הפרטיזנים. הם עזרו גם ליהודים בודדים, בלתי־מאורגנים להגיע לפרטיזנים ביערות.

* *
*

קשה לקבוע מתי יצאה קבוצת־יהודים ראשונה מגיטו וילנה אל הפרטיזנים. הקבוצה המאורגנת הראשונה מפלוגת־המאבק של יחיאל יצאה ב־20 לאפריל 1943.

הקבוצה המאורגנת הראשונה מפ. פ. א. יצאה ב־25 יולי 1943.

אבל יש לחשוב בביטחה שקבוצות בלתי־מאורגנות מגיטו וילנה הקדימו לצאת על דעת עצמן, ביניהם חברי מפלגות שונות ויהודים סתם.

אחת הקבוצות הנ"ל יצאה מגיטו וילנה עוד בקיץ 1942. חבריה היו זלמן דוקשטולסקי („גורדוניה"); צבי רוז'נוביץ (השוה"צ); בורקה שטוּל ודוד לוין (חברי פוע"צ־התאחדות בביניאַקוני); מיכה יעקב לוין (ביניאַקוני); לייבקה חפץ (מראַדון) ואשתו; לובה כץ וגרושקה גורביץ.

ז. דוקשטולסקי מסר לי פרטים על יציאת הקבוצה הנ"ל: מגיטו וילנה הם יצאו כפועלים לביאַלובקה, ושם קשר אותם חברם מיצקה באסטומסקי עם האכר רומקו קוזמינסקי, והודות לו השיגו כמה אקדחים ורובים. רומקו קוז'מינסקי הוביל אותם דרך יערות לאיישישקי. ולייבקה חפץ (יליד המקומות הנ"ל) הובילם עד יערות נאַטשה; שם פגשו בפרטיזן יהודי יוסף חמרסקי מאיישישוק, שהפגישם עם יהודים מוורוניבה, איישישקי, ראַדון, שנמצאו ביער הנ"ל קבוצות, קבוצות. מקודם הסתפחו לקבוצה בת 20 איש, שבראשה עמד אֶלקה אֶליאַשביץ מראַדון (חבר „החלוץ הצעיר"). אחר־כך השתייכו לקבוצת פרטיזנים מאורגנת ביערות נאטשה, שבראשה עמד סטאַנקביץ' (מורה בילורוסי, צנחן, מסביבות שטשוטשין).

כעבור ארבעה־חמשה חדשים הגיעה לשם עוד קבוצת־יהודים שיצאה מגיטו וילנה בעזרתו של מיצקה באסטומסקי. ביניהם מישקה בורשטיין צדוק באַסטומסקי, ב. גאַלברשטט. לשם הגיעה בימים ההם גם אמו של גרשון גורביטש.

באחד הימים הגיעה לשם בחור מגיטו וילנה — משה הנוך, שנפגש עם סטאַנקביץ' והודיע לו על קיום מחתרת מזוינת בגיטו וביקש ממנו שישלח אנשים מהיער שיעזרו להוציא אנשים מהגיטו. סטאַנקביץ' הבטיח לו שאנשים מהיער יצאו לגיטו וילנה למלא שליחות זו, שנמסרה לקבוצת יהודים מגיטו וילנה ומהסביבה, שנמצאו בפלוגתו של סטאנקביץ'.

בהתחלת אפריל 1943 יצאה מהיער לגיטו וילנה בשליחות זו הקבוצה דלקמן: ז. דוקשטולסקי, דוד לוין, דוב שטול, מיכה יעקב לוין, ראובן מיכלובסקי (מאיישישוק), ניומקה רוגובסקי (מראַדון), חיים יצחק ברקוביץ' (מאיישישוק), יעקב בנימין אסנר (מהעיירה נאטשה), יוסף חמרסקי, צבי רוזנוביץ ומשה הנוך.

רוב חברי הקבוצה נשארו ביער על־יד ביאלובקה, ורק ברקוביץ', רוגובסקי, רוזנוביץ', הנוך ודוקשטולסקי נכנסו אל הגיטו בשעות הערב, יחד עם פועלים שחזרו מהעבודה. בלילה נאספו ע"י המשטרה דוקשטולסקי, ברקוביץ', ורוגובסקי והובאו אל דאַפלר. היו חילופי דברים בין דאַפלר והפרטיזנים:

— למה באתם אל הגיטו?

— לקחת אנשים אל היער!

— לא אתן, אתם מביאים אסון על הגיטו!

— אתה הוא המביא אסון על הגיטו, שאינך נותן לאנשים לצאת. אולם אם לא תשחרר אותנו, ינקמו בך חברינו הפרטיזנים!

הם שוחררו ופנו אל כינה בורובסקה ושמואל קפלינסקי מפ. פ. א. שיתנו להם אנשים להוציא היערה לפרטיזנים, אבל הם מאנו לשמוע בקשתם, כי עמדת פ. פ. א. בימים ההם היתה נגד עזיבת הגיטו. אז התקשרו שליחי־היער עם אנשי פלוגת המאבק של יחיאל, שחיכו זה זמן רב לאפשרות הראשונה להוצאת חברים היערה, והקבוצה יצאה.

בלילה שבין 20 ו־21 באפריל 1943, עזבה חבורה בת 28 אנשים, מאירגון המאבק של יחיאל, את גיטו וילנה דרך עלית גג שברחוב הגרמני 21. בראשה של החבורה עמד בּוּרְיָא פְרִידְמָאן וליוה אותה מִיצְקָא בָּאסְטוֹמְסְקִי. עם חבורה זו נמנו אנשים ממפלגות שונות, וגם יהודים סתם; זו היתה קבוצת־הפרטיזנים המאורגנת הראשונה, שיצאה מן הגיטו.

רצה המקרה, והקבוצה הפרטיזנית המאורגנת הראשונה יצאה מגיטו־וילנה, בליל פרוץ המרד בגיטו־וארשה.

*

בּוּרְקָא פְרִידְמָאן היה חברי לבית־הספר בוילנה, ששם נשתייכנו שנינו לאגודה ספרותית אחת. אחר־כך נפרדו דרכינו למפלגות פוליטיות שונות.

בגיטו היה מתחילה שוטר, ואחר־כך יצא ממשטרת־הגיטו — כי לא יכול להשתתף בשיטות הברבריות שלה. בגיטו היינו מזדמנים לעתים קרובות. בתור רופא הייתי מבקר גם את ילדו. בפגישה אחת שלנו בחורף 1941 עלה על דעתנו הרעיון להקים „ברית עברית". מני אז עבד במרץ רב בברית העברית ובעיקר הקדיש את זמנו למקהלה העברית. אחר־כך התחיל מהלך כשקוע במחשבות ובסודות. אז נתערערה גם ידידותו עם גלאזמאן בן־מפלגתו מסיבות שאינן ידועות לי בדיוק, והוא נתידד מאד עם יְחִיאֵל שִׁיינְבּוֹיְם, שהיה מטיף בהתלהבות לרעיון של פלוגות־מאבק יהודיות עצמאיות ביערות; פעם אחת, בבוקר 20 באפריל 1943 סר אלי לנקודה הרפואית של בתי־הספר, קראני החוצה באמצע עבודתי ואמר:

— שמע נא! היום יוצאת חבורה מארגון־המאבק ליער. אינני יכול לשאת עוד את תנאי־הקיום בגיטו. את האשה והילד אקח מפה אחר־כך. כי עתה יכולים ללכת רק גברים. השג תיכף ומיד חמרים סניטריים לחבורתנו. אבל היזהר שלא ידעו ולא ישערו בגיטו לאיזה צורך אתה לוקח את החמרים.

בּוּרְקָא נשאר בנקודה הרפואית של בתי־הספר, אני הלכתי לעלית־הגג שברחוב זאוּאלנה 44, לקחתי חפיסה מוצנעת של צמר־גפן, אגדים, יוֹד, טבליות, מחטי־זריקה, צלוחיות; אחר נכנסתי לבית־החולים הגיטואי, אמרתי

כי יש לי התקפה של אבני־כליות, קבלתי כמה שפופרות של מורפיום להפגת הכאבים והבאתי את כל אלה לבורקא פרידמאן.

— אלה הם הדברים הנחוצים ביותר להחשת עזרה ראשונה. הלואי שלא יהא צורך להשתמש בהם.

— שתדאג לבריאותו של ילדי. לאשתי תגיד כי אני אעבירנה ליער.

*

למחרת היום ידע הגיטו: קבוצת פרטיזנים יצאה ליער. מפה לפה נמסרה הידיעה בין כל אנשי העיר. הכול היו מקנאים בהם: הם יחיו עתה או ימותו כאנשים חפשיים.

יעקוב גאָנס מתח באספות בקורת על היוצאים, כינה אותם בשם פחדנים ובוגדים, שברחו על מנת להציל את חייהם ואילו את משפחותיהם השאירו בגיטו.

מה היתה מנת גורלה של חבורה ראשונה זו? כפי שנודע אחר־כך עברה החבורה בדרכה את ביאלובקה, שבה נצטרפו אליה ששת היהודים מביאלובקה ובידיהם הרובים ששדדו מן הליטאים. בורקא פרידמאן צריך היה לשלוח ידיעה ע"פ סיסמה שנקבעה מראש. אבל עברו כמה שבועות ושום ידיעה לא נתקבלה. אז שלחה פלוגת המאבק של יחיאל את החברים מיצקא ליפנהולץ והירשקה וארשאוצ'יק אל רומקו. הם חזרו ובפיהם הידיעה כי בורקא פרידמאן הגיע למקום שנקבע ביער. יותר לא שמעו כלום על בורקא פרידמאן.

צאתה של חבורת הפרטיזנים ליער גרמה לתגמולי עונש מצד משטרת־הגיטו; בין האחרים פוטר אז ליאו ברשטיין ממשרתו כמנהל מחלקת־התרבות.

*

כעבור זמן רב היו מספרים על גורלה של חבורת־הפרטיזנים הראשונה את הפרטים דלקמן: הם הגיעו ליער בימי־מצור. הם שוטטו בכפרי הסביבה עד שהגיעו לחוה אחת, סמוכה ליער, שבה עשו זמן רב. בעל החוה, פולני, הכניס לביתו, כקרובי משפחה, פרטיזנים פולנים פאשיסטיים. התלקח קרב, שבו נספתה כמעט כל חבורת הפרטיזנים היהודים. בין הנופלים היה גם בורקא פרידמאן.

בעת שמספר הפרטיזנים היהודים ביערות גדל, באה חבורת פארטיזנים לנקום את נקמת דמה של חבורת־הפרטיזנים היהודית הראשונה. את אנשי החוה הבוגדנית המיתו ביריות ואת הבית העלו באש.

לפי דברי ז. דוקשטולסקי יצאה הקבוצה הזאת מגיטו וילנה לביאלובקה, שם נספחו אליה המקשרים מהיער, שחיכו לקבוצה, וכן קבוצת יהודים מביאַלובקה. משם יצאו היערה חבורות חבורות. בדרך הותקפה החבורה של ב. פרידמן. יחד עם ב. פרידמן נפלו אז בקרב גם הירשקה רוזנוביץ ומשה

הנוך. (סוף אפריל — התחלת מאי 1943). החבורות שלא הותקפו הגיעו ליערות נאטשה ונסתפחו לפרטיזנים. (לפי שמועות אחרות הותקפה הקבוצה ונהרגה באוגוסט 1943).

בפברואר 1942 הגיעה לגיטו הידיעה, כי ביערותיה של סביבת ו י ל נ ה, לא הרחק מ ב י א ל ו ב ק ה, ירדה חבורת צנחנים: ו י ט נ ב ר ג הלך לביאלובקה ונתקשר עם חבורה זו. הם הכירו באירגון הפרטיזנים המאוחד, כבקבוצת פרטיזנים, המצטרפת לתנועת־הפרטיזנים הסובייטית הכללית.

אז החלט, כי אירגון הפרטיזנים המאוחד יבצע פעולות־ריגול בכל הנקודות הגרמניות החשובות מבחינה אסטרטגית ומשקית ויביא לצנחנים את הידיעות שיקבל, כמו כן יארגן אירגון הפרטיזנים המאוחד ביחד עם הצנחנים בסיס של חבלנים פרטיזניים, וכי הצנחנים יחישו עזרה לאירגון הפרטיזנים המאוחד שבגיטו.

חבורת הצנחנים נמסרה אחר־כך בידי האיכרים הבוגדים של הסביבה לידי הגרמנים.

*

אירגון הפרטיזנים המאוחד שלח אז את ס ו נ י ה מ א ד י י ס ק ר ואת צ ס י ה ר ו ז נ ב ר ג לחפש דרכים איך לחצות את קו החזית הסובייטית־גרמנית ולהגיע ל מ ו ס ק ב ה, כדי למסור שם ידיעות על טירור־הדמים של הגרמנים ולקשור קשרים עם מרכזיה של תנועת הפרטיזנים. אבא קובנר וחיה'קה גרוסמאן הכינו להם תעודות מזויפות. הם צויוד בחומר אינפורמטיבי על הטירור הגרמני וכן גם באינפורמציה צבאית. על יד העיר פ ו ל ו צ ק נאסרו; הם הצליחו לברוח. על־יד וליקי־לוקי, במרחק שנים־עשר קילומטרים מן החזית, נעצרו עוד הפעם, ברחו שוב לפולוצק, שם נעצרו שוב בידי חבורת־שוטרים אחרת והובאו ל ו י ל נ ה, ושם עלה בידם להעלם מתחנת מסילת־הברזל. וכך נכשל נסיונו של אירגון הפרטיזנים המאוחד להתקשר עם מוסקבה.

*

אירגון הפרטיזנים המאוחד וקבוצת יחיאל חתרו להתקשר עם תנועת המחתרת הפולנית. אבל לתנועה זו היה אופי אנטי־סוביטי ואנטישמי מובהק. בעלונה „עצמאות" („Niepodleglosc") היה מסופר תוך ציניות קרה על ערים פולניות שהנן כבר טהורות מיהודים. כל פעם שעלון כזה היה מתגלגל לגיטו, היה מעורר יאוש ואכזבה, שכן היה מוכיח להם ליהודים כי בודדים הם במאבקם, ללא כל סיכויים לעזרה מצד האוכלוסיה הפולנית.

הפ. פ. א. קשר אז, בסיועו של ו י ט נ ב ר ג, קשרים הדוקים עם המפלגה הקומוניסטית המתהוית ועם תנועת־המרי הקומוניסטית בעיר, שבראשה עמד ו י ט א ס, שהיה בתקופת הסוביטים נשיאה של מועצת־העיר

הוילנאית. אז הוקם מטה משותף לפעילות פרטיזנית בשטחיה של ליטא, עם ויטאס בראשו. ויטנברג השתתף בו כנציגו של פ.פ.א.

באביב 1943 הגיעו ידיעות, כי ביערות פעילה בריגדת פרטיזנים של רוסיה הלבנה תחת פיקודו של מארקוב, ובריגדה ליטאית תחת פיקודו של יורגיס. מטה הפרטיזנים של וילנה, תחת פיקודו של ויטאס, קשר עם הקבוצות הנזכרות לעיל קשרים, שמתחילה היו קלושים מאד.

מטהו של פ. פ. א. קיבל מכתב מאת מארקוב, שבו קרא לנוער הגיטו לצאת היערה ולהצטרף אל הבריגדה שלו. אבל עמדתו של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" היתה — מרי בגיטו גופא, ורק לאחר המאבק לפרוץ דרך אל היער.

נציגיו של פ. פ. א. דרשו ממטה הפרטיזנים שבוילנה, שיכין מקומות־מחבוא בעיר, למקרה שיהא צורך להחביא שם את הלוחמים — וכמו כן להכין חבורות־מאבק בלתי־יהודיות, שתבצענה בשעות המאבק בגיטו פעולות־חבלה בעיר ועל־ידי כך תעזורנה לנלחמים בתוך הגיטו.

לפי המסופר מסר מטהו של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" סכום כסף לויטאס, על מנת לקנות נשק ולהחביא לוחמים יהודיים בעיר. ככל הידוע לי לא נקנה כל נשק וגם לא הוכנו בעיר שום מחבואים ללוחמים היהודים.

בינתיים אסר הגסטאפו את קוזלובסקי, שאיפשר את המגע ומשא בין „אירגון הפרטיזנים המאוחד" ובין ויטאס. אחר־כך נאסר גם ויטאס, שבבית־הסוהר תלה את עצמו, כדי שלא למסור בשעת עינויי הגסטאפו את חבריו. הגסטאפו מצא את עקבותיה של תנועת־המרי בוילנה, וחיפש את מנהיגיה גם בעיר וגם בגיטו.

הגיעו ימי־הכרעה לתנועת־המרי בגיטו. שני זרמים היו לה לתנועה זו: „אירגון הפרטיזנים המאוחד" (פ.פ.א.) שעמדתו העיקרית היא: מאבק בגיטו; ו„פלוגת־יחיאל" שעמדתה העיקרית היא: מלחמת פרטיזנים ביער. הנוער בגיטו רצה במזיגתם של שני הכוחות. כוח־מניע לביצועה של מזיגה זו שמשה מפלגת „פועלי־ציון־התאחדות", שלה היו חבורות חברים גם בפ. פ. א. וגם ב„אירגון־המאבק" של יחיאל, והיא חשבה כמשימה דחופה לעצמה את איחודה של תנועת־המרי בגיטו.

ליאו ברנשטיין, שהשתתף במשא ומתן על האיחוד, מספר עליו את הפרטים דלקמן:

— — המשא־ומתן הראשון נתקיים בחודש מאי 1943 בחדרי. מצד פ. פ. א. השתתפו חיאנה בורובסקה ויצחק ויטנברג. מצד פלוגת־המאבק „יחיאל" — החברים יחיאל שיינבוים, שלמה בראנט ול. ברנשטיין.

— — — דרישותיו של פ. פ. א. היו: פירוקה של פלוגת־המאבק

„יחיאל", מסירת הנשק למחסן־הנשק הכללי של פ. פ. א. והפסקתן של קניות־הנשק המיוחדות. תמורת זאת מתחייב „אירגון הפרטיזנים המאוחד", לאחר בדיקה מדוקדקת של רשימת „קבוצת־יחיאל", לצרף את החברים כיחידים לחמישיות שונות של פ. פ. א.

דרישותיה של פלוגת־המאבק „יחיאל" היו: צרופה של פלוגת־המאבק ל„אירגון הפרטיזנים המאוחד" כבטליון עצמאי עם זכויות אבטונומיות בשטח האירגון, האימונים, זכות חפשית לקבלת חברים חדשים ולקנית נשק מיוחדת, וכן גם למשלוח שני חברים כצירים למטהו של „אירגון הפרטיזנים המאוחד".

המשא־ומתן נמשך כמה ימים והודות להשפעתו המוסרית הרבה של ויטנברג ורצונו הטוב של יחיאל הגיעו לידי ההחלטה דלקמן:

לאחר ש„אירגון הפרטיזנים המאוחד" בדק את רשימת חבריה של פלוגת יחיאל, הריהי מצטרפת לאירגון הפרטיזנים המאוחד כבטליון עצמאי, שזכויות אבטונומיות לה בשטח האירגון ורשאית היא לקבל חברים חדשים שעליהם יש להודיע בכל פעם למטהו של „אירגון הפרטיזנים המאוחד"; קנית־הנשק תהא מתואמת במידת האפשרות; המטה של פלוגת־המאבק „יחיאל" ממנה מקשר בינו ובין מטהו של „ארגון הפרטיזנים המאוחד", לשם אינפורמציה הדדית, ובכל העניינים החשובים משתפים אותו גם בישיבות המטה של „אירגון הפרטיזנים המיוחד". הנשק, שיש לה לפלוגת המאבק „יחיאל", נשאר ברשותה. הנשק הנקנה בשותפות מתחלק באופן פרופורציונלי.

נגעו גם בענין יציאת פרטיזנים ליער. ויטנברג מסר הודעה, כי הדבר תלוי בהחלטותיה של המפלגה הקומוניסטית בעיר. קבוצת יחיאל בקשה להודיע למפלגה הקומוניסטית, כי ישנן קבוצות הרוצות לצאת ליער, לנהל שם את המאבק. לא ידוע אם קבל ו י ט נ ב ר ג תשובה מפורשת; הבעיה נשארה פתוחה. ובמהרה אירעו מאורעות שבהכרח של ברזל קבעו הם עצמם את העניינים. — — —

י ח י א ל נעשה המקשר בין שני אירגוני המאבק ואחר־כך גם נציגו של אירגון־המאבק השני במטהו של אירגון הפרטיזנים המאוחד.

*

בימים ההם, בסוף חודש אפריל, שנת 1943, באחת משעות הערב, התפשטה פתאום ידיעה בגיטו, כי הרדיו של המחתרת הפולנית „סויט" („שחר") מסר באחד משידוריו: „האלו! האלו! אנו מודיעים לעולם כולו: הגיטו הוארשאי גוסס — הגיטו הוארשאי עומד על סף הכליון — מתגוננים ונאבקים שם בכל רחוב, בכל ככר, בכל בית — הגיטו הוארשאי נופל בקרב, כבוד לגבורים — — —!"

הידיעה הסעירה את כל הגיטו. היא כללה בקרבה אימה וגאון.

סימטאות הגיטו הצרות נתמלאו. האנשים האמינו ולא האמינו. הם שאלו וחזרו ושאלו איש את רעהו: תחנת הרדיו „סויט"? הגיטו הוארשאי נלחם! אבל מהיכן לקחו האנשים נשק? מי מסייע בידם? האמת הדבר?! יהודים נלחמים נגד הגרמנים! מרד בגיטו הוארשאי? מרד? מרד!! כל יהודי וארשה נספים! ומה יהיה בכל הגיטאות? — —

*

באחד במאי 1943 נערכה בבית־הטה העממי שברחוב שאולסקה 1 חגיגת מאי בשם התמים „חג־האביב". שם הוכרזה בדברים ובזמרה סיסמת המאבק והמרי. שם חולק כבוד למורדים של גיטו וארשה. „חג־האביב" של גיטו־וילנה נהפך לעצרת מרד גיטו וארשה.

*

באותם הימים חיבר הירשקה גליק את הימנון הפרטיזנים: „זאג נישט קיינמאל אַז דו גייסט דעם לעצטן וועג" *). השיר והמנגינה, היה בהם משהו מיוחד, שדיבר אל לבבות אנשי הגיטו. עברו ימים מועטים — וכל הגיטו שר את דברי התקוה והמרי והאור.

הימנון הפארטיזנים.

אַל נא תאמר: „הנה דרכי האחרונה,
את אור היום הסתירו שמי הענגה"!
זה יום נכספנו לו עוד יעל ויבוא
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

עמוד השחר על יומנו אור יהל,
עם הצורר יחלוץ תמולנו כמו צל,
אך אם, חלילה, יאחר לבוא האור —
כמו סיסמה יהא השיר מדור לדור.

מארץ התמר עד ירכתי כפורים
אנחנו פה — במכאובות ויסורים
ובאשר טיפת־דמינו שם נגרה
הלא ינוב עוד עוד־רוחנו בגבורה.

בכתב הדם והעופרת הוא נכתב
הוא לא שירת צפור הדרור והמרחב,
כי בין קירות נופלים שרוהו כל העם,
יחדיו שרוהו, ונגאנים בידם.

אל־נא תאמר, איפוא: „דרכי האחרונה
את אור היום הסתירו שמי הענגה".
זה יום נכספנו לו, עוד יעל ויבוא,
ומצעדנו עוד ירעים: אנחנו פה!

---

*) תרגום עברי — א. שלונסקי; הטכסט באידיש הובא בעמוד 273.

ימים גורליים

יוסף גלאזמאן, איש מרץ ורצון, בא לגיטו מעבודות הכבול אשר בראשא ליד וילנה, ונעשה סגן־המפקד של משטרת הגיטו. יעקב גאנס הגה אליו בראשונה אמון בלי־גבול והוקיר אותו כאדם בעל כשרונות־ארגון יוצאים מגדר הרגיל. אבל עד מהרה התחיל נראה פרץ בין יוסף גלאזמאן לבין שאר ראשי המשטרה היהודים, שהיו מחניפים לגאנס ומיעצים לו להוציא לפועל, ללא ערעור, את פקודות הגרמנים.

אנשי ה„פמליה" של יעקב גאנס היו מלחשים על אזנו:

— אתה, יעקב גאנס, הנך ראש־המשטרה שאינו אהוב על הבריות, מי שמוליך למוות; ואילו יוסף גלאזמאן, הסגן שלך, הוא האהוב, „עסקן־התרבות".

ואמנם פופולריותו של גלאזמאן בגיטו הלכה וגדלה. איש הגיטו היה אומר:

— גלאזמאן, אף כי איש המשטרה הנהו, בכל־זאת הוא נבדל לטובה מכל שאר אנשי המשטרה.

והשיחות הללו היו מגיעות לאזני גאנס. ואף אמנם חרה לו הדבר. סבור היה כי אף כהונתו, אשר נכתמה בדם רב כל־כך, אף היא יש בה משום עשיית שליחות יהודית. יעקב גאנס היתה לו יראת־כבוד רבה בפני מקצוע ההיסטוריה. והוא גם עזר הרבה לאיסוף התעודות ההיסטוריות של הגיטו. והכאיבה המחשבה: למה זה יכנס הוא, יעקב גאנס, להיסטוריה כאיש־הדמים של משטרת־הגיטו ואילו יוסף גלאזמאן — כ„יסוד ציבורי" טוב במשטרת־הגיטו. התחיל גאנס עוין את יוסף גלאזמאן. הרחיק אותו ממשרת הסגן של המשטרה ועשהו מנהל מחלקת הדירות.

אחרי ה„אקציה" באושמיאני קראו גאנס ודאסלר את גלאזמאן אליהם והציעו לפניו לנסוע לשוונציאני הישנה ולהכניס סדר בשאלת הדיור. גלאזמאן הבין כי המשטרה מתכוונת בזה לשתפו שלא במישרין בתכנית של „אקציה". והרי הוא מסרב לנסוע. גאנס דורש ממנו זאת דרישה קטיגורית. גלאזמאן אינו נענה לפקודה. גאנס מכנס אסיפת המשטרה, ושם הוא מדבר במרירות על ה„אינטליגנציה הבואשת", המפריעה בביקרתה את עבודת המשטרה. אחרי־כן נאסר גלאזמאן.

יצחק ויטנברג וחיאנה בורובסקה הלכו אל גאנס להתערב בעניין

ולדרוש ממנו את שחרורו של גלאזמאן. גאַנס ודאַסלר נתנו דעתם על הדרישה הזאת מצד וויטנבערג ובּוֹרוֹבסקה, כי לא רצו לעורר עליהם את חמת הקומוניסטים (ההתקפה הסוביטית היתה כבר במלוא עצמתה...), והם שחררו את גלאזמאן.

לאחר ימים אחדים קיבל גלאזמאן פקודה מאת ראש־המשטרה כי עליו לעזוב מיד את הגיטו ולצאת בלווית־שוטרים אל מחנה־הכבול אשר בראַשא, מקום עבודתו בתקופה הראשונה של הגיטו. יוסף גלאזמאן סירב ללכת לראַשא. הודיעו לדאַסלאַר כי יוסף גלאזמאן מסרב למלא אחרי הוראת המשטרה. בכן פקד דאַסלאַר להוציא את גלאזמאן מן הגיטו בכוח. חמשה שוטרים מגויינים מגלבי־גומי וכפפות של ברזל באו אל גלאזמאן ולקחוהו בעל־כרחו. הוליכוהו על פני סימטות־הגיטו אל משטרת־הגיטו והכוהו. מיד נפוצה הידיעה וחישמלה את הגיטו. מטה הפּ. פּ. א. החליט מיד לגייס את כל חברי פּ. פּ. א., כדי להציל את גלאזמאן מיד משטרת הגיטו. בינתיים כבלה המשטרה את גלאזמאן, העלתה אותו לעגלה והובילה אותו אל שער הגיטו. התנפלו חברי פּ. פּ. א. על השוטרים ושחררו את גלאזמאן והובילוהו בתשואות רבות לבית מס' 6 ברחוב סטראשון.

זו הפעם הראשונה שיהודים התקוממו למשטרת־הגיטו החוסה בצל הגסטאפו.

רחובות הגיטו המו מאנשים. יהודים הביעו שמחתם:

— נמצאו יהודים אמיצי־לב שהתיצבו בפני משטרת־הגיטו.

אחרים טענו:

— אבל מה יהא עכשיו בגיטו לאחר שיוודע הדבר לגסטאפו? כלום תחריש?

*

י. שטול, אחד המשתתפים בפעולת שחרורו של גלאזמאן סיפר לי:

„בכל קרני הרחובות עמדו חברי פּ. פּ. א. הם קיבלו ידיעה ממטה פּ. פּ. א., לאמור:

— גלאזמאן כבול. יוציאוהו בעד שער הגיטו. תפקידכם לשחרר אותו".

קרוב לשתים אחר־הצהרים יצאה עגלה מאצל קומיסאריון המשטרה שליד היודנראט, אסרה את גלאזמאן בשלשלאות בהשגחת המשטרה וכבלה אותו אל העגלה; רוח־מלחמה אחזה את הבחורים. אחדים מהם היו להם אקדחים בכיס. אבל הפקודה ממטה פּ. פּ. א. אמרה: לא לירות! הבחורים התנפלו על העגלה. אחד מהם עצר אותה. אני עליתי למעלה, וחבר שלישי, שוטר, ראש בריגאדות־ההובלה „ילדים" חש לסדנאות הטכניות, חתך שני משורים לניסור ברזל, אחד בשבילו ואחד בשבילי, והתחלנו לנסר את הכבלים. אותה שעה שעסקנו בניסור היה גלאזמאן קורא באזני החברים:

— לא לירות!

קפלינסקי וקבוצת חברים עמו עזרו לשחרר את גלאזמאן מן העגלה. באו שוטרים מקומיסארוני הגיטו למנוע את שחרורו של גלאזמאן. תפס אחד הבחורים, הירשקה גורדון, את המשור הניף אותה הנה והנה בהגינו על החברים העסוקים בשחרורו של גלאזמאן. לאחר ששוחרר הלך גלאזמאז בלווית חברי פ. פ. א. לבית 6 ברחוב סטראשון.

*

לשעה קלה שלטו אנשי פ. פ. א. בגיטו. יעקב גאַנס נעדר אותה שעה מן הגיטו. האם רק מקרה היה זה, או מתוך כוונה להוכיח כי אין הוא אחראי

יוסף גלזמן

למכות שהוכה גלאזמאן בהיאסרו? מקץ חמש דקות חזר גאַנס, ירה באויר, כדי לפזר את הקהל. אבל משטרת־הגיטו לא קיבלה פקודה להיכנס לרחוב סטראשון 6 ולקחת משם את גלאזמאן בכוח.

אחרי־כן קרא אליו גאַנס את נציגי פ. פ. א., הבטיח להם כי מוליכים את גלאזמאן לראַשא ולא לשום מקום אחר, ביקש כי ילך לשם מרצונו. שאם לא כן הרי זה חותר תחת כבוד משטרת־הגיטו, ואיש לא ימלא את פקודותיה. הוא התרה, כי אם לא יסתלק גלאזמאן לראַשא יעזבו הוא ודסלר את הגיטו, ויכנסו אז אנשי ס"ס ויתקינו סדרים. האשמה תחול על ראש פ. פ. א...

הבקשה וההתראות פעלו את פעולתן. על פי החלטת פ. פ. ז. יצא גלאזמאן „מרצונו החפשי" לראָשא, שלא להחריף את המצב בגיטו.

יחד עם גלזמן נאסר באותו יום יאַנק פאָוסט מפלוגת המאבק של יחיאל, והוגלה יחד עם גלזמן לעבודת הכבול בראָשה.

באותה עגלה, אך לא כבול הפעם, יצא גלאזמאן דרך שער הגיטו לראָשא, אל עבודות הכבול. לאחר זמן־מה חזר משם לגיטו, כן חזר גם י. פאוסט; דסלר לא הגיב על כך.

כבר הוכן קרבן אחר.

*

הגסטאפו חיפשה את יצחק וויטנברג, מפקד הפ. פ. א.

ב־29 ביולי אסרה הגסטאפו שני קומוניסטים, את וויטאס, מזכיר הועד העירוני של המפלגה הקומוניסטית בווילנה, ואת חבר הועד קוזלובסקי.

למחרת מאסרם בא הנאצי קיטל לגיטו ודרש להביא לפניו את יצחק וויטנברג לחקירה. נפוצו שמועות כי בשעה שקוזלובסקי התענה בעינוּיי הגסטאפו הסגיר את השם וויטנברג. השיבו לקיטל כי וויטנברג מת.

אסר קיטל אחד משוטרי הגיטו, אוירבוך, החזיק אותו שעות ארוכות בגסטאפו, ולאחר חקירה שלחהו לחפשי. המאסר והשחרור עורר חשדות בלב רבים. ראו בכך פרובוקציה מצד הגסטאפו, אשר חפצה להוכיח כי היא שולחת אנשים לחפשי אחרי חקרה אותם. בדרך זו היא אומרת להעלות אחרי־כן בחכתה את מנהיגי הסתדרויות־המרד.

*

ב־16 ביולי 1943, בדמדומי שחר אפורים־כהים, העירני קול המייה והמולה בגיטו. אנשי הבית הקיצו משנתם:

— משהו מתרחש בגיטו.

אני חש ויורד לרחוב. תנועה. משטרת־הגיטו מתרוצצת ברחובות, על פני חצרות הבתים בגיטו וקוראת בקול:

— מפקד הגיטו יעקוב גאָנס קורא את כל הגברים לבוא לחצר היודנראט. סכנה מרחפת על הגיטו!

זרמי יהודים נמשכו מכל החצרות לחצר היודנראט. בדרך עוצרני חבר ואומר:

— דברים משונים מתרחשים כאן. בלילה קרא יעקוב גאָנס אליו חברים אחדים ממטה פ. פ. א. לשיחה: את יצחק וויטנברג, חיאָנה בורובסקי, אבא קובנר, אברשה כבויניק. באמצע השיחה יצא דסלר אל מחוץ לגיטו וחזר משם בלווית שוטרים ליטאים בודדים. השוטרים נכנסו בחימה לחדר, אסרו את וויטנברג וכבלו אותו. מכיון שפ. פ. א. חשדה מראש כי יש כאן איזו מזימת־התנכלות, העמידה מראש חברים על המשמר. ובשעה שהמשטרה

הובילה את וויטנברג הכבול התנפלו חברי פ. פ. א. על השוטרים ושחררוהו. הוא נמלט, ועתה מחפשים אותו.

*

חצר היודנראט האפילה מהמון יהודים נבהלים, שעוררום בלב־הלילה ואשר הרגישו בשעה הקשה הטראגית המתקרבת. גאַנס עמד על גזוזטרת ביתו ונשא נאום אל הקהל:

— בעיר נתפס ביד הגסטאפו קומוניסט פולני בשם קוזלובסקי. בשעת

יצחק וויטנברג

החקירה סיפר כי עמד במגע עם אחד וויטנברג בגיטו, וכי בגיטו נמצא בית־דפוס חשאי המדפיס כרוזים בשביל המפלגה הקומוניסטית שבעיר. הגסטאפו דורשת את וויטנברג. היא נתנה אולטימאטום למשטרת־הגיטו להמציא את וויטנברג משך שעות אחדות, ולא — ייכנסו הטאנקים הגרמנים לגיטו; אוירונים ירעישו בפצצות את סימטות הגיטו.

וגאַנס פנה אל הקהל:

— מה יש לעשות עכשיו? להקריב את חיי כל תושבי הגיטו למען האחד, או להסגיר את האחד ולהציל את הכל?

מתוך הקהל נשמעו קולות:

— להסגיר את וויטנברג! להציל את הגיטו!

וגאַנס אמר:

— הרי הוא מסתתר. חפשוהו! חפשו היטב!

„העולם התחתון", המאורגן על־ידי דסלר, יצא לבקש את וויטנברג. במקלות ובאבנים התנפלו על הבית 31 ברחוב האשכנזי, בו נמצאו ראשי התנועה הפארטיזאנית. נשמעו יריות. סיפרו כי ראשון ירה השוטר שפירא, פרובוקאטור. בגיטו קמה בהלה איומה. הכל, מטף ועד זקן רצו למלינות בזעקות:

— שעתו האחרונה של הגיטו הגיעה!

הגיטו היה מיואש: בגלל איש אחד ייספה עתה הגיטו כולו! וזה בזמן שהידיעות מן החזית הולכות הלוך וטוב מיום ליום. הגרמנים נסוגים מרוסיה; באיטליה תבוסה; בעוד שבועות אחדים, ולכל היותר בעוד כמה חדשים — הסוף למלחמה. — הרי שנחוץ להידחק איך שהוא, בכל האמצעים, דרך מיצר הזמן הזה. ובכן, האם יאבדו עתה, עשרים אלף יהודים, בגלל האחד?!

ודעת הקהל היתה: להסגיר את יצחק וויטנברג!

*

ארגון הפארטיזאנים מסר את סיסמת־הגיוס, להתכנס לנקודות הקבועות. מנהיגי התנועה הפארטיזאנית עמדו בפני בעיה טראגית: להסגיר את מפקד התנועה ולהרחיק על־ידי כך את מועד החיסול המתקרב, או להתנגד ולהביא מתוך כך לחיסול הגיטו בו ביום. כן ידעו הפארטיזאנים שרוב הגיטו סבור כי יש להסגיר את וויטנברג. הגיטו לא יצטרף לקרב בגלל היחיד. ויהא צורך להילחם באחיהם.

עד מהרה נודע בגיטו כי מטה הפארטיזאנים מסכים להסגרת וויטנברג, כדי להציל את הגיטו והרי הם מחפשים אותו, אלא שאינם יודעים את מקומו.

גם יחיאל שיינבוים קיבל את הפקודה לגייס את הגדוד שלו. הוא פקד לחלק נשק לפלוגת־הקרב שלו, והן תפסו את הנקודות אשר נועדו להן. כך באה לידי ביטוי בפעם הראשונה הפעולה המתואמת והסולידריות בין פלוגת־הקרב יחיאל ובין פ. פ. א.

*

אותו רגע באה אלי אשתו של וויטנברג עם ילדו.

— הצילוני, הסתירו אותי עם הילד! מחפשים את בעלי, ובינתיים עלולה המשטרה היהודית לתפוס אותי וילדי כבני־תערובות.

אני מעלה את האֵם ובנה למלינה שברחוב זאוואלנה 44. זו מלאה מפה אל פה אנשים מגרי החצר, עד למחנק. שואלים:

— את מי הבאת, זרים?

כאמור, כל מלינה ומלינה בגיטו ודיירים שלה; מפני זר עובר־ושב יראים, שמא יסגיר את סוד המלינה. והרי אני אומר:

— אל תיראו, משלנו הם!...

אותו רגע נשמע בחצר קול שוטר:

— יהודים בבתים, במלינות, הקשיבו! עזרו למצוא את וויטנברג. הצילו את הגיטו! הוא מסתתר לבוש בגדי אשה: בשמלה שחורה ובמגבעת־נשים בהירה. התבוננו סביבכם בבתים, במלינות: אולי ביניכם הוא? יהודים את נפשכם הצילו! עוד שעות מספר והגיטו יושמד!

אני משאיר את אשתו של וויטנברג ובניו בצערם ובסודם ואני יורד לרחוב סטראשון. שם מתכנסים רבים. והנה ידיעה:

— וויטנברג ברח לבית 21 ברחוב האשכנזי. שם עתה התיעצות של מטה פ. פ. א.

שעות רודפות שעות. ושוב ידיעה:

— על פי החלטת מטה הפארטיזאנים מוסר עצמו וויטנברג בידי הגסטאפו!

*

ניסן רזניק, חבר המטה הפרטיזני של פ. פ. א. סיפר לי:

— בבוקר היתה דעת המטה לא להסגיר את וויטנברג, והתחילו לחלק נשק לחברי פ. פ. א. מאוצר־הנשק, להיותם מוכנים לקרב ולהתגוננות. יעקב גאַנס שלח מתווכים, לנהל משא־ומתן. מנהיגי הקבוצה הקומוניסטית נועצו ומצאו כי אין לסכן את הגיטו בגלל חיי וויטנברג. הם הודיעו את דעתם למטה והשפיעו עליו כי יקבל אותה, סוניה מאדייסקר וניסן רזניק באו לוויטנברג, למקום מחבואו ברחוב סטראשון 15. סוניה, חברתו־למפלגה, מסרה לו את דעת מטה פ. פ. א. אולם הוא לא ניאות להיענות לה, ונעלם מן הבית. התחיל מטה פ. פ. א. לחפש אותו. המגע עמו פסק והם לא ידעו היכן הוא. ראשי החברים בפ. פ. א. לא ידעו לשית עצה בנפשם. אברהם כוויניק הציע: לצאת לרחוב ולהתאבד באקדחים שבידם.

בינתיים עצרה משטרת־הגיטו את וויטנברג ברחוב, כשהוא מתחפש בשמלת־אשה, הוא נחלץ מיד השוטרים, כשהוא יורה באקדחו, והתפרץ לבית 21 ברחוב הגרמני.

היתה ישיבה טראגית ממושכת של מטה־הפארטיזאנים בהשתתפותם של יוסף גלאזמאן, אבא קובנר, כבויניק, סוניה מאדייסקר, ניסן רזניק, הוחלט להודיע לוויטנברג כי עליו להסגיר את עצמו. סוניה מאדייסקר, אבא קובנר, יוסף גלאזמאן באו להודיעהו. אולם הוא לא הסכים לעמדתם ואמר:

— בין כך ובין כך עומד הגיטו בפני חיסול. רוצה הגסטאפו לחסל קודם את מנהיגי ההתנגדות ואחר־כך את הגיטו כולו.

על זאת השיבו חברי מטה־הפארטיזאנים:

אין תושבי הגיטו סבורים כי כבר הכל אבד וכי הגיעה השעה האחרונה. אין תושבי הגיטו רוצים לקרב את שעת החיסול, אין הם רוצים עכשיו בקרב.

גם אנאטול פריד, טראפידא, מינה סווירסקה, ד"ר מילקאנוביצקי באו לנהל משא־ומתן עמו, לשדל אותו. הם גם מסרו לו כי גאַנס מבטיח לעשות הכל בשביל לחלץ אותו מיד הגסטאפו.

דסלר היה מצלצל בטלפון לרגעים והיה שולח שליחים להתרות, כי עוד מעט והגסטאפו תכנס בטאנקים לגיטו.

לבסוף ניאות יצחק וויטנברג לדעת מטה־הפארטיזאנים ואמר:

— אם רצונכם הוא, הנני ללכת. קם והלך.

*

ליד השער חיכתה מכונית הגסטאפו. דומם צעד וויטנברג אל השער, ומאחריו שוטרי הגיטו באקדחים מונפים למען תחשוב הגסטאפו: משטרת הגיטו תפסה את הפושע... המכונית נשאה אותו אל מרתפי הגסטאפו.

למחרת היה וויטנברג מת. אין לדעת אם עינוהו למוות בשעת חקירה, או שהתאבד בציאנקאלי אשר היה עמו...

*

יצחק וויטנברג נולד בשנת 1907 בווילנה, שם גמר בית־ספר עממי. תפר היה לפי אומנותו, פעיל במפלגה הקומוניסטית; חבר מועצת האגודות המקצועיות בווילנה. בשנת 1940, בימי שלטון הסובייטים שימש נשיא האגודה המקצועית של פועלי העור. בגיטו — מנהיג לקבוצה הקומוניסטית, אחרי־כן חבר הנשיאות של ועד־העזרה הציבורי בגיטו. אחד ממארגני התנועה הפארטיזאנית. הוא עבד בגיטו כמתכנן בתחנת החיטוי הסאניטארית.

*

דומם ולאט, מבוישים יצאו האנשים בערב מן המלינות ושבו לחיי הגיטו כבראשונה. דומה, התביישו האנשים להביט איש בפני רעהו. הנה הסגירו הכל קרבן מאת הקהל. ולא עוד אימת הכליון מרחפת היום על הגיטו. מי יהיה הקרבן הבא? מתי יעלו אש המזבח לגיטו כולו?

*

יום הששה־עשר ביולי, הטרגדיה של יצחק וויטנברג, היה יום משבר ומיפנה בהלך־מחשבתם של הפארטיזאנים ובטאקטיקה שלהם.

הסוד נתגלה. פקעה חשאיותו של הארגון. משטרת־הגיטו כבר יודעת ברור כי יש כוח־התנגדות מזויין בגיטו. היא יודעת מי ומי הם המנהיגים; משום כך אין זה עוד סוד גם בשביל הגסטאפו. יש להניח כי מחר תדרוש הגסטאפו את המטה ואת כל החברים העומדים בראש פ. פ. א. הוחלט שיוסף גלאזמאן ועמו קבוצה של עשרים איש יצאו ליער אל הפארטיזאנים.

*

ב־22 ביולי 1943, לפנות בוקר, יצאו מן הגיטו, כפלוגה היוצאת לעבודה. כל אחד קיבל נשק. הדרך היתה על פני וילייקה־חדשה אל יערות נארוטש. בווילייקה־חדשה הצטרפו אליהם עוד ארבעה־עשר יהודים. כשהגיעו אל גשר קטן הנטוי על פני נהר וילאַנקה החליט יוסף גלאזמאן לשלוח לפניהם קבוצת־סיור. פתאום התחילו יריות מצד הגרמנים. התפתח קרב. קבוצת־הסיור נפלה. סיפרו כי שניים מן הקבוצה נתפסו חיים והובלו לפונאר. עוד שני חברים נעלמו. השאר מצאו מסתור בביצות שבקרבת יער סמוך ולנו שם. בבוקר סיפרו להם צעירי־איכרים מן הכפר הסמוך כי בכל הסביבה נערך ציד־פארטיזאנים. ישנם פצועים גם מבין הגרמנים.

האיכרים הוליכום לעמקי היער, הביאו אוכל, ולפנות ערב העבירום בסירות על פני נהר וילאנקה.

חמשה ימים הלכו עד שהגיעו ליערות נארוטש. כאן יסד יוסף גלאזמאן את קבוצת הפארטיזאנים „נקמה". בשעת מילוי תפקיד הותקף הוא ושנים עשר חבריו על־ידי ליטאים. בקרב שהתחולל נפל גלאזמאן עם רוב חבריו.

בגיטו היו מסיחים, כי לפני הנץ החמה, כשיצאו יוסף גלאזמן וחבורתו, הודיע על כך ד ס ל ר תיכף ומיד לגסטאפו. למחרת המאבק הקשה על־יד לאוארישוק, בא נויגבאואר לגיטו והביא את מספרי־הפח, שנמצאו על גופותיהם של הפרטיזנים שנפלו. לפי המספרים הללו קבע הגסטאפו בכרטיסית־הגיטו את שמותיהם של הפרטיזנים שנפלו. לפי הבדיקה בשער ידעו כמה אנשים חסרים בשובם ומאיזו בריגדה. אז הוציא נויגבאואר פקודה למסור לו את משפחותיהם של כל אלה שיצאו מן הגיטו וכן גם את המפקדים היהודיים (ה„בריגדירים") של הפלוגות, שעליהן נמנו הבורחים, ביחד עם משפחותיהם. כשלושים ושנים אנשים הוצאו אז בחצי הלילה ממעונותיהם והובלו לסוהר־הגיטו שברחוב הלידאי, ומשם לפונאר.

אחר־כך פרסם נויגבאואר פקודה על א ח ר י ו ת ק ו ל ק ט י ב י ת: תמורת כל יהודי שברח נלקחת משפחתו. באם אין לו משפחה נופלת האחריות על דיירי־חדרו; באם לא ימצאו הדיירים — יומתו ביריות כל אנשי החצר. כל היהודים, ההולכים לעבודה, מחולקים לעשיריות; באם יחסר אחד בשובם מן העבודה תומת כל העשיריה ביריות. האנשים התחילו מפחדים איש מפני רעהו; האנשים התחילו שומרים בשעת העבודה איש את צעדי רעהו, לבל יתרחק, לבל יברח.

— אין אני רוצה ליהרג בגללך!

בערב היו מפקדי־החצרות, מפקדי־הבתים, מפקדי חטיבות הבנינים בודקים לפי רשימות אם לא חסר מי מן האנשים. בלילה, בצאת מי מן החדר לחצר, לצרכיו, היו הנשארים מחכים לו בקוצר־רוח, שמא ברח.

מפקדות־חדרים נבעתות היו מעירות בחצי הלילה את שכניהן לחדר ובודקות, אם לא התחמק מי־שהוא באפלה. המשטרה קבעה „פנקסי־רישום" מדויקים — באמצע הלילה היתה עורכת בדיקות, לדעת אם נמצאים כל הנרשמים במקומותיהם.

חוק האחריות הקולקטיבית חסם בתקופה ההיא את הדרך ליציאה ליער. כל היוצא ליער מוסר למות את משפחתו ואת שכניו...

*

ב„ידיעות־הגיטו" הופיע אז מאמר, שנכתב מפיה של משטרת־הגיטו, ובו היו בין השאר הדברים דלקמן:

„— — — ברור, כי הקרבנות היו מיותרים, מותם מוטל על מצפונם של אלה, שבהתנהגותם הבלתי־אחראית הביאו לידי כך, שאנשים חפים מפשע יכפרו בחייהם עוונות לא להם. — — —

— — ישמש הדם השפוך התראה אחרונה לנו. יהא מזכיר לנו, כי אין דרך אחרת, מלבד דרך־העבודה — ישמש הדם השפוך התראה לבריגדירים, למפקדי־הטורים, למפקחי־העשיריות ולכל פרט יהודי, שיהיו מודיעים תיכף ומיד בכל מקרה שיעדר איש מן היחידה, מן הבית, מן החדר. כאן אין מקום לרגשנות ולרגשי־משפחה. זו היא שאלת־חובה. כל איש, כקצין המפקד על בטליון, חייב להודיע על כל הופעה, העלולה לגרום לנו אסון. הודעה כזו אינה בגדר הלשנה, כפי שסבורים רבים, ששולטים בהם מושגי־גלות מסורסים. זו היא חובתו של כל אחד מתושבי־הגיטו. — — —

מותו של יחיאל שיינבוים

ב־1 בספטמבר 1943 הקיפו פתאום אנשי הגסטאפו, ס״ס וחיילים אסטונים את הגיטו סביב — אין לצאת ואין לבוא.

— מתחיל החיסול! —

רצו האנשים בצעקות אל המלינות. אני חש אל הרחוב בלווית אשתי ואחותי שפרה. התנועה נותקה. אנשים נחטפים ברחובות. אנו חודרים איך שהוא מחצרנו אל החצר הסמוכה של בית־החולים הגיטואי. כאן נודע לנו כי הגרמנים דורשים עשרה — חמשה־עשר אלף איש לאסטוניה. שמועות שונות מהלכות, הסותרות אלו את אלו, מבית־החולים שברחוב סטראשון אנו פורצים שלושתנו, דרך חצרות־מעבר, אל מקום־הכינוס של תנועת־ההתנגדות.

כאן אני נתקל בניסן רזניק, חבר מטה־הפארטיזאנים, ואני אומר לו:

— באתי לכאן יחד עם אשתי ואחותי. אף הן מצטרפות לתנועה. קבע לי עמדה בנקודה, ותן לי נשק מן האוצר.

רזניק משיב:

— לך מיד אל בית־החולים, שם מקומך כעת.

— ניסן! הרי זה עתה באתי משם!

— יום חמור היום. יש לשער כי מאורעות־דמים יהיו. הנשק מועט מאוד. לך מיד אל בית־החולים, שם מקומך, שם זקוקים לרופאים.

אני מבקיע לי שנית מעבר דרך חצרות וחוזר אל בית־החולים. מיד מגיעה ידיעה מפי שוטר עובר:

— הגרמנים נכנסו לגיטו, חוטפים...

ואחריה ידיעה:

— ברחוב שפיטאלנה נתפסה קבוצת יהודים, ופארטיזאנים בתוכם.

ושוב ידיעה:

— פורצים מלינות. הפארטיזאנים התבצרו במיתרסים ברחוב סטראשון.

אחרי־כן באו ידיעות נוספות:

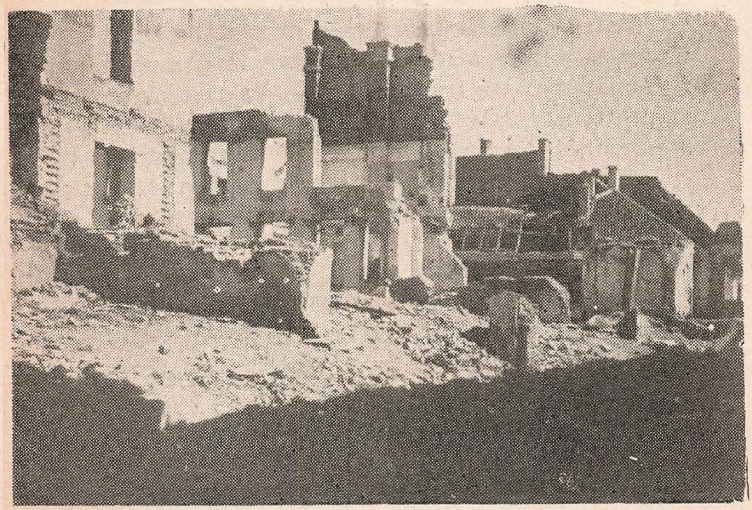
— משטרת־הגיטו מהלכת על פני החצרות, קוראת לכל לצאת מן המלינות, מאיימת כי הבתים יופצצו בדינאמיט.

מקץ זמן קצר נשמעו קולות פיצוץ. שמשות החלונות בבית־החולים הורעדו. הידיעות אמרו:

— הופצץ אגף־בית ברחוב סטראשון 15.
— הופצץ הבית מס' 12 ברחוב סטראשון.
— ישנם חללים ופצועים למאות.

*

חשנו מבית־החולים באלונקות, ומבין ההריסות העשנות, מבין מכיתות הזכוכית ועיי־המפולת של המרתפים התחלנו להעלות גוויות כחולות של חנוקים וגוויות שותתות־דם של חיים־למחצה. כל הלילה ההוא עבדו הרופאים והסניטארים בהעלאת־המתים והפצועים, במתן עזרה ראשונה, בניתוחים

הבוייקדה ברחוב סטראשון 12

דחופים. כל חדרי בית־החולים ומסדרונותיו היו מלאים פצועים. חדר־המתים – מלא הרוגים.

בין ההרוגים היה גם יחיאל שיינבוים, ראש החלוץ וחבר ועד המחתרת של פועלי־ציון — התאחדות בגיטו.

*

כשעזב מרדכי טננבוים־תמרוב את גיטו ווילנה בדרכו לביאליסטוק־ווארשה, נתכנסו לחדר אפלולי בסדנות הגיטו חברי החלוץ

יחיאל שיינבוים

ופועלי־ציון — התאחדות, במחתרת, להיפרד מעליו. בשעת־שחר אפורה ליוויתיו אל שער הגיטו; שאלתיו:

— מרדכי, מי יבוא במקומך בראש „החלוץ" בגיטו?

— יחיאל שיינבוים יבוא במקומי, השיב מרדכי.

אף אמנם מילא את מקומו: כי דרך אחת היתה להם. כדרכו של מרדכי בביאליסטוק כן דרכו של יחיאל בווילנה. דרך אחת וגורל אחד...

צעיר היה יחיאל ויפה־קומה, ובת־צחוק גלבבת, מקרבת, על שפתיו. נמרץ, עקשן, חרוץ במילוי תפקיד; הוא השתקן בחיי יום־יום, היה מסתער לשמע המלה „התנגדות".

— אותי לא יקחו הגרמנים חי, — היה חוזר ואומר תמיד. ואמנם לא לקחוהו.

*

פסיה ספרה לי:

יחיאל שיינבוים נולד ב־2 בדצמבר 1914 באודיסה. במלאת לו שנתיים יצאו הוריו, אביו פנחס ואמו זלאטה, מאודיסה לקובאל. שלושה בנים היו: הוא, יחיאל, ושתי אחיות. אחת מהן, אורה, היא בארץ־ישראל בקיבוץ יגור; האב היה בעל־אחוזה ובעל חנות סיטונאית גדולה לגאלאנטריה. הוא היה מתנגד חריף לציונות. דודיו של יחיאל היו עורכי־דין מתבוללים. בהיות יחיאל בן שלוש חלתה אמו במחלה אנושה אשר מתה בה, והיא אז בת כ"ח. סבתא של יחיאל, אֵם אביו, היתה לו מעתה לאֵם. בן שתים־עשרה עזב יחיאל את בית־אביו ועבר לגור אצל סבתא. הוא למד בבית־ספר של „תרבות" והצטרף לתנועת „פרייהייט" („דרור"), סניף קובאל. בן שש־עשרה ברח לקיבוץ קלוסוב. מבנה גופו החלש לא יכול לעמוד בעבודה הקשה והוא חלה. אביו ואחותו באו להחזירו הביתה. אבל הוא התעקש וסרב לשוב.

כשהגיעה שעתו לשרת בצבא למד בהתמדה את מלאכת הקרב וההגנה והגיע למעלת קצין. אבל לעתים קרובות הוא נענש במאסר צבאי על שום שהוא מתגנב ונעלם מן הקסרקטין ומבלה שעות בסניף התנועה בלובומיל, מקום שירותו.

מן הצבא חזר לקיבוץ קובאל והיה נוסע ועובר בווהלין כולה ואחרי־כן בפולין הקונגרסאית, כדי לארגן סניפי „פרייהייט" במקומות. בשנת 1938 השתתף בועידת־האיחוד של „פרייהייט"—„החלוץ הצעיר"; ב־1938—1939 יי"ד בקיבוץ בורוכוב בלודז. פעמים הרבה עמד לעלות לארץ־ישראל. אולם המרכזי לא הרשהו לעלות, כי דרוש היה לפעולת הארגון והחינוך.

ב־1939 עסוק יחיאל בהעברת חברים מפולין הכבושה בידי הנאצים, דרך ווהלין, לווילנה. יחד עם חברים אחרים הוא מקים את סניף „פרייהייט" ומתמסר באהבה לחינוך הילדים. בשנת 1940 כאשר מרבית חברי קיבוץ

„שחריה" עוזבים את וילנה, מחליט המרכז כי על יחיאל להשאר במקום ולסייע ביד החברים הנשארים לנהל את העבודה.

לוויתו של יחיאל שיינבוים

ואז פרצה המלחמה. יחיאל משתתף בפגישות החברים בחווה „שחריה" בוואלאקומפה וביער זאקראֶט. רעיון הפארטיזאנקה עולה על לבו.

ב־6 בספטמבר 1941, שעה שגורשנו כולנו לגיטו, אמר לי יחיאל:

— חובה היא היום להסתלק ליער.

אולם אני ביקשתי ממנו להצטרף אל כל היהודים ההולכים לגיטו, באין אתנו כל נשק ובאין לנו כל מגע עם התנועה הפארטיזאנית.

גרשו אותנו מרחוב וויוולסקה, מקום מגורינו, דרך רחוב נובגורוד. פתאום פותח יחיאל בשיר חלוצי. הכל מסתכלים בו, רואים אותו כמטורף... הרי הוא מתחיל בשיחה עם היהודים המהלכים:

— יהודים, הביטו־נא, הבינו־נא מה שנעשה בנו! אל תאמינו בנסים...

*

ליאון ברנשטיין כתב לי במכתבו הראשון אחרי השחרור.

באותו יום ה־6 בספטמבר 1941 פנה יחיאל אל החברים ואמר:

— אני לא אלך לגיטו. ליער אלך. להילחם. בואו גם אתם כולכם.

האנשים משכו בכתפיהם. הרעיון נראה אז דון־קישוטי. המגמה בעת ההיא היתה: להינצל על־ידי הגיטו. — הוא התחיל לעבוד ביחידה גרמנית. מלאכתו: אלקטרוטכנאי. מנהלו הגרמני היה מעיר עליו באזני שאר הפועלים היהודים: אין היהודי הזה מוצא חן בעיני. אין שומעים הגה מפיו. אין רואים בת־צחוק של שפתיו. עיניו־מפיקות שנאה. אני אגרש אותו! אך לפני שהלה הספיק לגרשו, עשה יחיאל בכל אשר מצאה ידו, להסיר חוטי־חשמל, לגרום מקרי־קצר, לנתק חיבורי־טלפון.

וכן היה מספר:

רוח ההרס שלי לא ידעה גבול. אף כף־מנעול של דלת היתה ענין בשבילי...

בינתים הצליח יחיאל להכניס לגיטו אוצר של נשק, אקדחים וכדורים, ולארגן תנועה חזקה של לוחמי־מחתרת בגיטו.

אוגוסט 1943, אחרי ה„אקציה קובנה־פונאר". יחיאל עובד במרץ קדחתני. הוא מכנס סביבו חלוצים ומארגן אותם. אבל יקר לו גם כל יהודי המבקש להלחם על כבוד־יהודים. לילות רצופים הוא מלמד את הקבוצות. הוא הנהו מפקד של באטאליון. הוא כבר שלח ליער למעלה ממאה ושמונים איש. הוא מגייס את הפארטיזאנים שלו בעיקר מתוך ההמונים. את שורותיו ממלא הנוער מערי־השדה, שהגיע הנה זה לא כבר מן המחנות. אף הוא חותר ליער. אולם חברי־המטה משיבים על כך: אנו נלך האחרונים.

ב־1 בספטמבר 1943, בחמש לפנות בוקר, שעה שהגרמנים התנפלו פתאום על הגיטו, הוזעק יחיאל מיד לפעולה. בזריזות ובבטחון של איש צבא מובהק נתן פקודות, כינס קבוצות, העלה את הנשק מן המרתפים והעליות. לאחר התיעצות קצרה עם מטה פ. פ. א. קיבל עליו יחיאל את עמדת־ההגנה ברחוב סטראשון 12. כאן הוא שוכב ליד החלון ומחכה בלב הולם להתפתחות המאורעות.

כאן בבית מס׳ 12, ברחוב סטראשון היתה עמדת החלוץ במערכת הקרב. נמצאה כאן קבוצת לוחמים בת ארבעים איש. מהם כעשרה מקבוצת־הקרב יחיאל ועשרים חבר מקבוצת חיים רובאשוב (קבוצה שאמרה עוד קודם לצאת ליער, והצטרפה לפני ימים אחדים לפ. פ. א.). כעמדת־הגנה שניה נקבע הבית מס׳ 7 ברחוב סטראשון, בחדר־דירתו של יחיאל. בראש העמדה הזאת עמד חבר המטה של פ. פ. א. זיסקוביטש. נקודת־המגן השלישית היתה ברחוב סטראשון מס׳ 8. החזיקו בה חברי קבוצת־הקרב יחיאל, ועמד בראשה חנן מגיד, מפקד מחלקה בבאטאליון של יחיאל. בבית מס׳ 6 ברחוב סטראשון נתרכזה העמדה הראשית של פ. פ. א.; מפקד המטה של פ. פ. א. היה אז אבא קובנר. עמדת־המגן ברחוב סטראשון מס׳ 12 לא היתה מזויינת כראוי והיתה חשופה מאד כלפי האש. יחיאל דרש ממטה פ. פ. א. מכונת־יריה. הובטח לו למלא את בקשתו.

הגיטו נאנק וגוסס. יהודים, משפחות־משפחות, הולכים אל שער הגיטו, אל הגרמנים; יהודים רצים למלינות, נסגרים שם; יהודים עומדים ברחובות חסרי־ישע, חסרי־אונים, מבלי דעת אי חיים ואי מוות.

יחיאל צופה ורואה כל זאת. אשתו הכורעת על ידו (היא היתה המקשרת של שאר הנקודות המתורסות) מספרת:

— הוא קדח, ידיו רעדו בחזקה — אך עדיין לא באה הפקודה לירות. הוא היה נסער מאד ברוחו, דיבר על ארץ־ישראל ואמר:

— אם נצא חיים היום הזה, נצא עוד הלילה ליער; אי־אפשר להמתין עוד.

ראו הגרמנים שהיהודים אינם הולכים בהמון לשער והתחילו לפוצץ במוקשים את הבתים. לקרבן ראשון בחרו בבית מס. 15 שברחוב סטראשון, אשר ממול מס׳ 12. נשמע קול התפוצצות איומה וזעקות־נואשים.

הגרמנים עשו את מלאכתם ויצאו במרוצה לרחוב. משראה אותם יחיאל, פתח באש.

הוא הזדקף מלוא קומתו ליד החלון וירה כמשתולל. הגרמנים השיבו בנשק אבטומאטי. כדור אחד פגע בצווארו של יחיאל וזרם דם נשפך על אשתו. היא הספיקה עוד לעצום את עיניו ולהימלט. כי עוד מעט השתערו הגרמנים על המצודה, אשר מפקדה ניטל ממנה, בזזו את הבית ופוצצוהו.

אחרי־כן, כאשר היתה הדממה, לאחר שנעקרו ששת אלפים יהודים מתוכנו, מלבד אלה שניספו תחת חרבות הבתים המופצצים, כאשר דממו עם המתים גם החיים, השרידים, — מצאנו את גוויתו של יחיאל. הוא היה מוטל על פני גל אבנים עשנות, גופו שלם, רק בנוגה הפנים שהצהיבו קפאה ארשת ההתרגשות ושכרון הנקמה.

השכבנוהו בארון ונשאנו אותו אל השער. שארית לוחמי־הגיטו וכל הגיטו כולו חלקו לו כבוד אחרון.

בקיץ 1944, כאשר חזרנו מן היער, הקימונו מצבה בבית־הקברות הווילנאי הישן וזו הכתובת החרותה עליה:

פ. נ. החלוץ יחיאל שינבוים, נולד בשנת 1914 באודיסה
נפל בקרב ההגנה בגיטו הווילנאי, 1.9.1943.

מצבת יחיאל שיינבוים

מושיע השקר

חידת־הגיטו היה יעקוֹב גאֶנס, מפקד הגיטו וראשה של המשטרה הגיטאית.

הוא היה אדם מלא סתירות. אנשים רבים בגיטו ראו בו בוגד ומתעה, ואחרים האמינו, כי טועה הוא, אשר כוונת כל מעשיו היא להציל.

בדרך כלל התיחסו אנשי הגיטו בשנאה עמוקה ובגועל נפש לאותן שמה עשרות הבחורים, שהלכו למשטרה. קראו להם „טמאים" „חסרי נשמה יהודית". צדדו מהם כמאנשים, אשר הוטל עליהם חרם. ראו בהם סנבלטים, שמכרו את נפשם לשטן. יעקב גאֶנס ידע את כל זאת, והיה משתדל לעתים תכופות להצטדק ולהצדיק את מעשיו ואת כוונותיו.

יעקוֹב גאֶנס היה מתנדב ליטאי, שלחם לעצמאותה של ליטא. כשנכנסו הגרמנים לוילנה, רצו חוגי־הממשלה הליטאים להציל את יעקוב גאֶנס ולשם כך מינוהו לראש המשטרה הגיטואית. הליטאית אנה שימאיטה ספרה לי עליו את הפרטים דלקמן:

— ליעקוב גאֶנס היתה אשה ליטאית. עת שבאו הגרמנים נתגרש ממנה באופן רשמי, כדי שהיא לא תסבול בגלל יהדותו. לכשהוקם הגיטו אמר לה: „את לכי לגור מחוץ לגיטו — אני הולך אל הגיטו". היתה לו בת, שאחר־כך נרשמה כבתה של אחות־אשתו, ליטאית. היו לו אפשרויות להתחבא אצל ידידים ליטאים. אבל הוא החליט ללכת אל הגיטו.

יעקוב גאֶנס היה מנהל בעצמו את עקירות היהודים מן הגיטו. בעצמו היה עומד על־יד השער ומנצח על הפעולה, מונה את פלוני למות ואת אלמוני לחיים. את כל פקודות הגסטאפו, שהיה מקבל, היה מוסר לידי משטרת־הגיטו לבצען.

ומאידך גיסא היה יעקוב גאֶנס זה גופא, המנצח על עקירות היהודים, מסייע בכל כוחותיו לבנות את התעשיה ואת הסדנאות בגיטו; מסייע לעתים קרובות לכל מוסדות־התרבות, ומתאמץ להשיג כמות רבה ככל היותר של תעודות ומקומות־עבודה בשביל אנשי־הגיטו.

זכורני כי בשעת חלוקת פרסי הגיטו למשורר ישראל דימנטמאן, בעד רשימתו „עד השער", ולמשוררת לאה רודניצקה בעד שיריה „חורבן ליטא", שנתקיימה בבית־הקפה הגיטואי ברחוב רודניצקה 13, נטל יעקב גאֶנס את רשות הדבור ופתח בדברי וידוי:

— רבים מכם חושבים אותי לבוגד, ורבים מכם תמהים: מה אני עושה ביניכם באספות הספרותיות של הגיטו? אני, גאַנס, מוציא אתכם למיתה; ואני, גאַנס, רוצה להציל יהודים ממוות. אני, גאַנס, מצוה להפציץ „מלינות"; ואני גאַנס, משתדל להשיג תעודות, עבודה ותועלת לגיטו. אני עושה את חשבון הדם היהודי ולא את חשבון הכבוד היהודי. לכשמבקשים ממני אלף יהודים — הריני נותנם; יען כי אם אנו היהודים לא נתנם בעצמנו — יבואו הגרמנים ויקחום בכוח; אז יקחו לא אלף אלא אלפים, הרבה אלפים — והגיטו כולו יהא הפקר. במאות — אני מציל אלף. באלף שאני נותן — אני מציל רבבה. אתם הנכם אנשי הרוח והקולמוס. אתם אינכם נוגעים בזוהמתו של הגיטו. אתם תצאו נקיים מן הגיטו. ואם תשארו

יעקוב גאַנס

בחיים לאחר הגיטו תגידו: אנחנו יצאנו במצפון נקי. אבל אני, יעקוב גאַנס, אם אשאר בחיים, אצא מלוכלך וידי תהיינה מגואלות בדם. ואף־על־פי־כן אעמוד בעצמי למשפט. למשפט היהודי. אני אגיד: עשיתי את הכול כדי להציל מספר רב יותר של יהודים מן הגיטו ולהוציאם לחפשי; וכדי שתשאר לפחות שארית מעטה של יהודים מוכרח הייתי להוליך בעצמי יהודים למיתה, וכדי שיצאו אנשים בעלי מצפון נקי — מוכרח הייתי להתקע בבוץ ולעשות מעשים ללא־מצפון.

אנה שימאיטה סיפרה לי:

— פעם, בהיותי בגיטו אמר לי יעקוב גאַנס: הבריות מאשימים

אותי בשכרות, בהוללות. הנה עומדת עוד בזה הכוסית, שממנה שתיתי זה עתה יין עם אנשי הגסטאפו, אבל הודות לכך הצלתי ממוות את בוגראנסקי. האם את דנה אותי לכף חובה, על שאני שותה לשכרה ומתהולל? אני עומד בשער ומונה. אבל היודעת את כמה קשה לי הדבר? האנשים שואלים להיכן מוליכים אותם. אני אינני אומר — יען כי יודע אנוכי לאן מוליכים אותם. אבל רוצה אני להציל ולו רק מעט, ובמידה שאפשר, את הטובים ואת רבי־החשיבות מביניהם, שיוכלו לחדש את העם.

*

בגיטו סיפרו: בימי פעולת התעודות הצהובות, כשיעקוב גאָנס היה מפקח על גילוי המלינות ומסירת היהודים מתוכן, חטף הוא שוטר אחד, שגילה ומסר בלי ידיעתו לידי השלטונות מלינה אחת, והוכיחו על כך תוכחה קשה מאד. השוטר התאונן על יעקוב גאָנס באזני אנשי הגסטאפו הנוכחים במקום, שידועות לו מלינות שונות והוא מעלים את הדבר מן הגרמנים. יעקוב גאָנס אמר לו:

— כלב הנך! והריני הורג אותך ביריה כהרוג כלב.

והמיתו ביריה לעיני הגרמנים.

הגרמנים, שבאו אל הגיטו, כינו את יעקוב גאָנס בשם „היהודי הגאה". החיילים הליטאים, שהיו עומדים בשער, היו מפחדים מפניו, ומדי עברו בשער היו מצדיעים לפניו.

בלילה של התקפת־אויר בוילנה, עת שנפלו פצצות בעיר ובגיטו לא פגעו הפצצות, התפרצו כמה אנשי צבא גרמניים לתוך הגיטו בצעקות:

— היהודים אותתו לטייסים.

יעקוב גאָנס גרשם ביד חזקה מן הגיטו והביאם לעמדת־ג'נדרמים גרמנית בתור מפריעי־סדר.

היו מספרים: יעקוב גאָנס חשד כי במשטרת־הגיטו היהודית נמצאים כמה שוטרים, העובדים בגסטאפו והם מרגלים אחריו ומוסרים עליו ידיעות לגרמנים. ספרו, כי פעם נודע לו על אודות שוטר אחד, שהוא יוצא ונכנס בגסטאפו; הוא קראו אליו ואמר לו:

— אני יודע כי עובד הנך בגסטאפו. מה אתה עושה? כסבור הנך כי עליך יחוסו ואותך ישאירו בחיים? כלך לך ממני.

*

הגיטו שנא את משטרת־הגיטו היהודית, אבל ביעקוב גאָנס רצו רבים לראות אדם ישר, יוצא מן הכלל בתוך טומאת המשטרה, שהוא עצמו הקימה, והיו שמחים כל פעם שנזדמן להם לשמוע על איזו מעשים טובים של יעקוב גאָנס. הם בקשו לפתות את עצמם, כי בראש הגיטו עומד יהודי אמיץ־לב, הדואג בלב תמים ונאמן לטובת הגיטו, להגנתו ולבטחונו. כל אחד מהם רצה

באשליה, כי ישנו אדם השומר על הגיטו —וכי יעקוב גאֶנס הנהו „שומר הגיטו" הלזה. האחד היה מנחם את חברו:

— אולי יעלה בכל זאת בידי גאֶנס לפעול דבר־מה ברגע האחרון.

— אולי יצליח להציל לפחות איזה חלק? ואולי נמנה אנחנו על וילק זה שינצל?

האמונה והבטחון ביעקוב גאֶנס נעלמו לאחר מעשה ק ו ב נ ה, עת שהוא הוליך את האנשים לקובנה — ומנת גורלם היתה פונאר. היהודים היו שואלים אז איש את פי רעהו:

— האם גאֶנס בוגד־מדעת הנהו, פרובוקטור, סוכן גסטאפו שבהכרה ברורה רימה את חמשת אלפי היהודים והוליכם שולל לפונאר, וכל מעשיו עד כה היו רק לגנוב את דעת אנשי הגיטו, לרכוש אמונם בכדי להקל לגסטאפו לבצע את מזימת השטנים שלה? — או שמא נפל הוא עצמו כקרבן לאמונתו התמימה שהאמין בגרמנים וסמך על דבריהם?

בוגד או קרבן הזיות של מושיע שקר? מתעה או תועה? בין כה וכה והאגדה על תקיפותו וכוח־הישע של יעקוב גאֶנס נמסה ונתנדפה אז, כמו אשליות־גיטו אחרות.

האם ידע יעקוב גאֶנס כי ק ו ב נ ה פירושה פ ו נ א ר? — —

יהודים מגיטו קובנה סיפרו, כי גיטו קובנה קיבל פקודה להכין מקומות לחמשת אלפים יהודים, העתידים להגיע לשם מוילנה ומחבל וילנה. המקום הוכן — אבל היהודים לא באו.

כעבור שבועות מספר שאלה מועצת־היהודים הקובנאית את הפקיד הגרמני י ו ס ט:

— היכן הם חמשת אלפי היהודים מוילנה?

— פתאום נודע כי שודדים, קומוניסטים ופרטיזנים הם והמיתו אותם ביריות — היתה התשובה.

(האם יש להעלות על הדעת, כי מתחילה באמת ניתנה פקודה להביא את היהודים לקובנה, ורק פתאום בוטלה הפקודה?).

*

א נ ה ש י מ א י ט ה ספרה לי:

בשלישי ובריבעי לאפריל 1943, זאת אומרת יום לפני עקירתם של חמשת אלפי היהודים, ובו ביום שהוצאו מן המקום — באה לבקר את אשתו הליטאית של יעקוב גאֶנס. יעקוב גאֶנס היה שמח ורוחו היתה טובה עליו. בתו בקשתו שיקח אתו למשלוח „קובנה" מכר אחד שלה, סטודנט יהודי מגיטו וילנה, שיש לו קרובי משפחה בקובנה. הוא לא הספיק להרשם בעוד מועד. יעקוב גאֶנס ענה לה: — הייתי ממלא את בקשתך זו. אבל כעת זקוק הנני לא לגברים סתם אלא לשוטרים, שילוו את המשלוח. חוץ מן האנשים האלה

אינני לוקח אתי איש! — יעקוב גאֶנס אמר אז לאשתו כי הוא יסדר במקומה ענינים שונים בקובנה והוא יבקר שם את המכרים. הוא ביקש להכין לו צידה לדרך, והאשה הכינה מזונות בשבילו ובשביל השוטרים. לכשנסע לא יכלה אשתו למצוא מקום לעצמה והיתה טוענת: האופטימיות שלו אינה נראית לי.

(האם ידע יעקוב גאֶנס מה צפוי לו למשלוח זה?).

כעבור ימים מספר סיפרה אשתו של יעקוב גאֶנס לאנה שימאיטה:

— לכשנסע גאֶנס התחיל לבי מנבא לי רעות. לא יכולתי למצוא לי מקום ונפשי נתמלאה חרדה. אחר־כך נרדמתי. בשנתי ראיתי חלום: פונאר. הרבה קברים. ואני מהלכת ביניהם ושואלת:

— היכן הוא קבר בעלי?

ואיזה קול עונה לי:

— איך אפשר למצוא קבר בפונאר?

— קמתי ויותר לא יכולתי להרדם. בבוקר נגשתי אל שער הגיטו, ושם נודע לי כי בעלי וחלק משוטרי־הגיטו היהודיים נתעכבו בגסטאפו. שעות על שעות חכיתי על־יד שער הגיטו. אחר־כך בא. בראותו אותי אמר:

— לכי הביתה. אני אבוא.

והוא הלך אל הגיטו. אחר־כך כשבא אל אשתו הביתה, אמר, כי הוא הוליך את היהודים מקובנה ביחד עם השוטרים. לכשהגיע לפונאר נפתחו דלתות הקרונות והם ראו כי משני עבריו של כל קרון נמצאים שוטרים גרמנים וליטאים ובידיהם רובים טעונים, מוכנים ליריות. בפונאר בערו מדורות והאור היה רב מאד. משם הוליכו אותו ואת שוטרי הגיטו היהודיים מיד אל הגסטאפו, ששם היה עצור כשתים־עשרה שעות, ואחר־כך שחררו אותו ואת שוטרי־הגיטו היהודיים והם חזרו אל הגיטו.

(האם ידע יעקוב גאֶנס בעוד מועד להיכן הוא מוליך את היהודים?).

*

היו מספרים: בערב שלפני יום הוצאתם של היהודים מן העיירות שמסביב לווילנה, הגיע יעקוב גאֶנס לאושמיאני. נודע לו כי נוער העיירה מתכונן לצאת בהמוניו ליער, אל הפרטיזנים. אז נשא לפניהם נאום, שלא ילכו אל היער, כי שם שוררים עתה קור ושלגים. הם יספו שם. מוטב להם שיבואו לווילנה, יחכו בה עד האביב ורק אז יוכלו לצאת ליערות.

(האם נתכוון יעקוב גאֶנס בזדון לרמות ולהתעות את הנוער — או הוא האמין בדבריו?).

ואף־על־פי־כן היו מבין הפרטיזנים שספרו כי יעקוב גאֶנס היה תומך בתנועת הפרטיזנים; היה יודע על האנשים היוצאים ליער והיה מסייע אפילו בידם. כמו כן היו מספרים כי הוא נתן כסף לקנית נשק.

לכשדרש הגסטאפו את ויטנברג, ראש מטה הפרטיזנים, ציוה יעקוב גאַנס לאסרו. וכשהפרטיזנים הוציאוהו בכוח מידי משטרת הגיטו ושחררוהו, קרא אחר־כך להמון העם למצוא את ויטנברג (16 ביולי 1943). אז נספה ויטנברג. וכשאחר־כך דרשו הגרמנים יהודים למשלוחים היוצאים לאסטוניה, היה יעקוב גאַנס המנצח על מלאכת החטיפות והוא היה מארגנם של משלוחי־הכפיה; גס ונטול־רחמים היה בשעת החטיפה והמשלוח, ובה בעת היה מנחם את האנשים ומבטיח להם, כי לחיים הם יוצאים. בפרק הזמן ההוא היה פוסע במשך ימים תמימים על־פני חצרותיה של מועצת־היהודים ומזרז את הכנות השיפוץ לסדנאות חדשות. חשבו שגאַנס כנראה מקווה כי לפחות היהודים שיעבדו בסדנאות ישוחררו מן המשלוחים.

כחידה היה היום האחרון בחייו.

מספרים: הגסטאפו קרא לו ליעקוב גאַנס. אחד מאנשי הגסטאפו הודיע לו כי דינו נחרץ למוות ויעץ לו שלא ילך, שיסתתר, שיצא מן הגיטו. אבל הוא אמר:

— אם אני, מפקד־הגיטו, אברח מן הגיטו, ישלמו אלפי יהודים את מחיר בריחתי בראשיהם.

יעקוב גאַנס כינס את שוטרי־הגיטו, סיפר להם מה צפוי לו, מינה את ממלאי מקומו והלך אל הגסטאפו. יותר לא חזר עוד.

ספרו: יעקוב גאַנס נאשם לפני הגסטאפו כי הוא מקיים קשרים עם תנועת הפרטיזנים ומגיש לה עזרה. הוא נורה ביום 15 לספטמבר 1943 בידי איש־הגסטאפו גויגבאואר.

הפרטיזנים יוצאים ליער

בחבורות, בזו אחר זו, הלכו הפרטיזנים ליער. מתחילה היו אלה חבריה של פלוגת־המאבק „יחיאל", שעמדתה היתה מבוססת מרגע התהוותה על עיקרון ההליכה ליער. כעבור זמן הלכו לשם גם חבריו של פ.פ.א., לכשהתחיל איסול הגיטו הוילנאי על־ידי הוצאת המשלוחים לאסטוניה וללאטביה.

אני מפרט בזה את שמותיהם של הפרטיזנים, שיצאו ליער, במידה שעלה בידי לאספם מתוך שיחות עם אנשים מגיטו וילנה.

1. הקבוצה הראשונה המאורגנת של לוחמים יצאה בכיוון ליער הרודניצקי אור ליום 21 באפריל 1943. היא היותה חלק מארגון הלוחמים „יחיאל". בראשה עמד בורקא פרידמן; ליוה אותה מיצקא באסטומסקי.

על קבוצה זו נמנו: בורקא פרידמן, מיצקא בוסטומסקי, פרידא ואשתו, בתיה לוין, פסח מגיד, חייקה ואביה, „מנקה הארובות" ואחרים.

גורלם: כולם נספו — מלבד מיצקא בוסטומסקי, פסח מגיד ולייבל הטבח.

2. הקבוצה השניה, „קבוצת ליאון", על שמו של ויטנברג שבראשה עמד גלאזמן, יצאה ביום 25 ביולי 1943 בכיוון נארוץ'. זו היתה הקבוצה הראשונה מפ. פ. א. שיצאה היערה:

עליה נמנו: יוסף גלאזמן, זונדל לייזרסון, צבי ולייבל גורדון, יצחק מאצקוין, חיים לאזאר, טבקה הלפרין, מולקה חזן, ישראל דושינסקי, פרלה דרוזגניק, ברל שרשנבסקי, רוזה שרשנבסקה, רחל בוראקישקי, חיה'קה טיקוצ'ינסקי, דויד קוסקה, חיים ספוקויני, גרשקה גיטלזון, ישראל לובצ'אנסקי, שלמה קנטורוביץ, דוד וידוצקי.

מהם נשארו חיים: חיים לאזאר, ברל שרשנבסקי, דויד קוסקה, טבקה הלפרין, גרשקה הסנדלר.

3. שבוע לאחר צאתו של גלאזמן, יצאה מאירגון־המאבק של יחיאל אל היער הנארוצ'י קבוצה של עשרים וחמשה איש עם לייבל באס בראשה. כמעט כל חבריה של קבוצה זו נספו בקרבות היער. לייבל באס נפל ששה שבועות לפני השחרור. לא ידוע אם נשאר מי מאנשי הקבוצה הזאת בחיים.

בפרק הזמן שמן הששי לאוגוסט (הגירוש הראשון לאסטוניה) עד לראשון בספטמבר (גירוש ההמונים הגדול לאסטוניה) יצאו שתי חבורות של קבוצת־המאבק „יחיאל".

4. הקבוצה הגרודנאית, שמנתה בערך כעשרים איש ובראשה עמד מאיר זאמושצ'אנסקי, יצאה לנארוץ. היו צריכים לצאת יחד עם קבוצתו הראשונה של בורקא פרידמאן, אבל הם נאסרו בידי משטרת־הגיטו ונכלאו בסוהר־הגיטו. מתחילה הם היו בפלוגת „נקמה" בנארוץ, אחר־כך בפלוגתה של ברית הנוער הקומוניסטי, ואחר־כך בפלוגת קאלינין, כמעט כולם נשארו בחיים.

נמנו עליה: מאיר זאמושצ'אנסקי, צפורה בריזמאן, אילקא, צבי ליפשיץ, אהרן דראצ'ינסקי, ליזה נוסבוים, רזניק, אליק טראכטנברג, ראובן לוביץ, לוטק שניידר (נספה), לייזר זאלצמאן (נספה).

5. קבוצת עקיבא עם שלום זילבר בראשה. גורלם היה טרגי. בדרך נחטפו בידי המשטרה הליטאית. ארבעה בחורים נפלו בו במקום במאבקם. שני בחורים ושתי בחורות הצליחו לברוח ולשוב לגיטו. נמלט גם המלוה של הקבוצה, ואלטר זיסר, שהוא היחידי הגיע למקום המיועד ביער הנארוצ'. בשעת המאבק המית שני שוטרים ליטאים. יתר אנשי הקבוצה נלקחו חיים והובאו לגסטאפו וילנה, ושם עונו עינויים נוראים, מתוך כוונה להוציא מפיהם את שמות האנשים שאירגנו אותם. הם נשאו בגבורה את עינוייהם ולא מסרו איש. ביום 23 בספטמבר 1943, יום חיסול הגיטו, הומתו הנשים של קבוצה זו ביריות; חלק של הגברים הוצא למחנות.

נמנו עליה: שלום זילבר ואשתו צ'סיה, שושנה אסטרמאן, אהרון הסנדלר ואשתו איזיה ואחרים.

אחר מותו של יחיאל שיינבוים יצאו שלוש קבוצות מאירגון־המאבק של יחיאל.

6. ביום 11 בספטמבר יצאה ליער הרודניצקי חבורה בת עשרים וחמשה איש, עם יצחק צ'וז'וי בראשה ובלויתו של חיים העבה (סולץ).

נמנו עליה: חיים סולץ, יצחק ואבראשא צ'וז'וי ואמם פייגה, הירשקה וארשאוצ'יק, ליולקה וארשאוצ'יק, חנה סולץ, בתיה פרידמן, בנימין יעקובסון, נתן צלניק, אברהם צלניק, פלה צלניק, יצחק אלפר, ולפקא סאלין, יוסף גוברסקי, אפשטיין, גיגוז'ינסקי, זלמן טוקר.

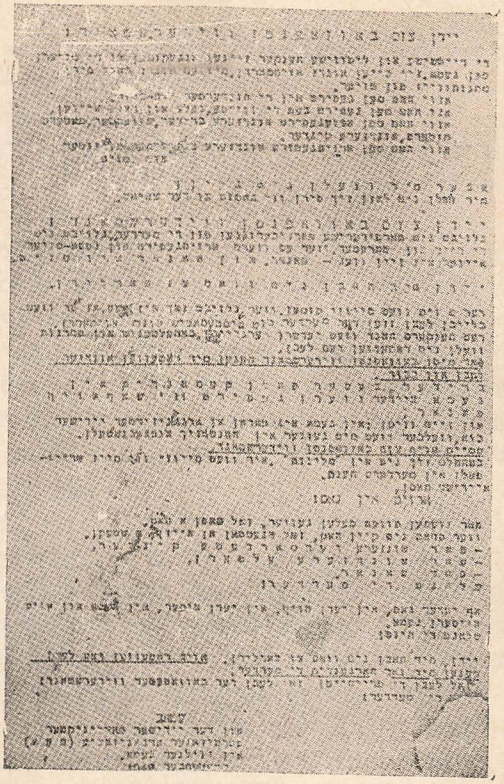
מקבוצה זו נפלו: ליולקא וארשאוצ'יק, פרטיזן גבור שקבל אותות הצטיינות בפלוגה רוסית; אפשטיין, ולפקא סאלין, פרטיזן אמיץ־לב, טנקיסט.

7. ביום 13 בספטמבר 1943 יצאה חבורה בת שלושים איש עם אלחנן מגיד בראשה ובלוית מיצקא בוסטומסקי אל היער הרודניצקי.

ביניהם: אלחנן ובתיה מגיד, יאנק וצמרת שומוביץ־מרסיק, אבראשא פנאוסוב ואשתו, אחיו בוריא והוריו שמואל וז'ניה פנאוסוב, רוזה פיינמאן, מאיר ושושנה ליכטנזון,

מאיר, זלמן ופאניה וולוזיני, סאנקה, שמואל שפירא, רסיה שפירא, ישראל רוזין, בן אשר. בנימין בן־אשר, דויד סוירסקי, בלומקה לוין, שוב, יענקלה גיוורש, רווזב, אליהו פופקו. איפקוביץ'.

נפל: שבידא שמואל.

כרוז הפרטיזנים

8. ביום 15 בספטמבר יצאה הקבוצה האחרונה של אירגון המאבק „יחיאל".

עליה נמנו: ליאו ברנשטיין, פסיה שיינבוים, מיצקא ליפנהולץ, ניסן רויטבארט, לייזר וז'ניה בארט, י. וייס, שלמה ומאשה בראנט, ז'ניה ברקוביץ', יאנק וריטה פויסט, הוגו גרונר, מאשה שניידר.

שלוש הקבוצות הקימו את בסיס־הפרטיזנים היהודי הראשון ביער

הרודניצקי. שם מצאו בפלוגות הרוסיות את חיים לאזאר, טבקה הלפרין וברל שרשנבסקי.

מ„אירגון הפרטיזנים המאוחד" יצאו עד יום 14 בספטמבר חמש קבוצות לנארוץ, אל בריגדת מארקוב מרוסיה הלבנה. ביחד כמאה וחמישים איש.

בראשה של הקבוצה האחת עמד שורקא קאצנבויגן. בראשה של השניה משה קאלכהיים. בראשה של השלישית עמדו משה יודקה רודניצקי וניסל רזניק. בראשה של הרביעית — זיסקוביץ, ויאנינפקי; בראשה של החמישית — פישמאן (מסונציאני).

אז קיבל „אירגון הפרטיזנים המאוחד" — באיחור של שבוע ימים, הודעה מאת מטה הפרטיזנים של הבריגדה הליטאית, שעליהם לצאת אל הבסיס של היער הרודניצקי.

ביום חיסול הגיטו עזבו כששים איש של „אירגון הפרטיזנים המאוחד", מחולקים לחבורות, את הגיטו דרך צנורות הביוב. הם נתכנסו במרתף של ארמון־פושקין ברחוב סובוץ. בדרך לנקודת הכינוס עיכבה משמרת גרמנית את שני חברי המטה של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" יעקוב קפלן ואבראשא חבויניק ואת מקשרת הבטליון אסיה ביק. לפי המסופר פתחו השלושה ביריות. מכדוריהם נפל מאכס גרוס, חוקר עניני הפרטיזנים מטעם הגסטאפו הוילנאי. הם נתפשו חיים והובאו לככר רוסא, שעליה הקים קיטל שלוש תליות, לתלותם.

אברהם חבויניק נולד בשנת 1907 בעיירה רוז'ינוי הסמוכה לסלונים. למד בגימנסיה בביאליסטוק. גמר את הפקולטה למשפטים של אוניברסיטת וילנה. משנות נעוריו חבר ה„בונד" בביאליסטוק ובוילנה, בימי המלחמה היה פעיל בועד של הפועלים־הפליטים היהודים. בגיטו עמד ביחד עם יוסף גלאזמאן בראשה של מחלקת השיכון. אחד היוזמים של ועד־העזרה הצבורי. חבר המטה של „אירגון הפרטיזנים המאוחד". היה לבבי וידידותי מאד בהליכותיו עם הבריות, עממי בדבורו. (לאברהם חבויניק העניקה הממשלה הפולנית הזמנית אחר מותו, בשנת 1945, את אות־ההצטיינות לגבורה צבאית, („Virtuti Militari").

אסיה ביק נולדה בוילנה בשנת 1922, גמרה את הגימנסיה הריאלית היהודית הוילנאית.

יעקוב קפלן נולד בוילנה בשנת 1913. היה פעיל בשטח בתי־הספר היהודיים החילוניים בוילנה ובערי־השדה. בגיטו הוא מרכז ביחד עם משה אוליצקי את בתי־הספר בחטיבת הבנינים „קיילים" שמחוץ לגיטו. חבר המפלגה הקומוניסטית בגיטו, אחר־כך המזכיר שלה. אחר מותו של ויטנברג נכנס למטהו של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" כנציגם של הקומוניסטים.

בארמון־פושקין חיכו החברים של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" לידיעה מאת טייבל גלבלום, שיצאה לבדוק את הדרכים המוליכות ליער הרודניצקי. למחרת היום הגיע שליח מן היער ואנקא, ובפיו ידיעה כי טייבל גלבלום נתפשה על סף היער בידי משמר ליטאי.

לאחר דרך קשה, רעבים ויגעים למות, הגיעו החברים של „אירגון הפרטיזנים המאוחד" אל היער הרודניצקי, ששם חיכו להם הפרטיזנים שיצאו בקבוצות הקודמות.

יומי האחרון בגיטו

...לילה תמים, אור ל־2 בספטמבר לא פסקו מלהביא את המתים והפצועים לבית־החולים של הגיטו, שנראה היה כמין בית־מטבחיים. חלוקים לבנים התהלכו בין החרבות, בחפשם את החללים. לילי־שימורים היה הלילה לרופאים, לסניטארים ולאחיות־המטפלות. ידוע היה כי יהודים למאות עודם מוטלים בין החרבות.

אחרי־חצות הגיעה ידיעה:

— עוד הלילה תצא משטרת הגיטו לפוצץ בדינמיט מלינה אחר מלינה. עליה לספק עוד אלפים יהודים למשלוח היוצא לאסטוניה.

באפרורית השחר חרגתי מבית־החולים. בפרצות המחברות חצר אל חצר הגעתי אל חדר־אמי הקטן אשר ברחוב זאוואלנה. מצאתיה שוכבת על משכב־הקרשים באדרתה השחורה, שערה מפוזר, מבטה אֵבל ותועה במרחק. על־ידה שקיק מוכן, ובו קצת דברי־מזון ובגדים. את אלה היא לוקחת עמה תמיד בלכתה למלינה. אני מתבונן בה היטב, חורת כל תו ותו מדמותה בזכרוני. לבי מנבא לי:

— זו לי פעם אחרונה לראותך, אמא.

אני אומר לה:

— אמא... אל־נא תהיי לבדך, הנה הצרור ולכי למלינה, תשבי שם עם כל האנשים יחד.

היא משיבה:

— כבר היינו הך...

— חמקתי לרגע מבית־החולים. שם גם אשתי והאחות. את יודעת מה שנעשה אתמול בגיטו?

— אני יודעת הכל, טוב שאתם יחד.

— הבטיחי כי תלכי למלינה!

— אלך.

— אמא, רוח כבדה היום בגיטו. מי יודע מה עלול להתרחש? נאמר־נא שלום זה לזה...

אמי קמה, מושיטה לי דומם את ידה המצוננה ומביטה בי מקרוב בעיניה החרישות.

מחשבה עוברת בי: הצלחתי לשמרך אמא עד ימי הגיטו האחרונים, ועתה...

אני ניתק ממקומי; מבט אחרון!

— היי שלום, אמא.

ועדיין רודף אחרי קולה של אמא:

— אתה תבוא עוד? — —

בדלת הפתוחה עולה אלי קולה של אמא מן המסדרון האפל:

— העוד אראה אותך?

הנני רץ לבית־החולים של הגיטו. מחצר לחצר, דרך חורים בקירות. הנני נושא בתוכי את דמותה של אמא.

*

בבית־החולים הלך־הרוח מעוצבן. מספרים:

— הקומנדאנט של הגיטו משתולל היום, שכור הנהו, מריץ אנשים בחבורות. יהודי אחד לא מיהר ביותר ללכת, והוא הרג אותו במקום. משטרת הגיטו קיבלה נשק, כדי שתוכל לבצע את האקציה.

*

הקשר בין בית לבית בגיטו ניתק. כל השערים ננעלו. כל מעברי־החצרות נסגרו. משנראה איש ברחוב הרי הוא נחטף למשלוח. משטרת־הגיטו אורבת. בית־החולים מנותק מן הגיטו.

ובבית־החולים: הבעלים מחלקים עם נשיהם כל אשר לאיש תחת ידו. אני עומד במסדרון עם אשתי ואחותי. אנו מתקינים צרורות לדרך־נדודים. אנו קובעים ביניינו מין לשון סודית, שבעזרתה נוכל לתת אותות זה לזה אם ביער ואם בעבודה, באשר יטלטלנו הגורל לשם.

באופן אוטומטי עוד עושים תחבושות. יוד. צמר גפן. גזה. הפצועים נאנקים ושוב תחבושות, תחבושות.

*

פתאום נפער שער בית־החולים של הגיטו. יעקב גאַנס וקבוצת שוטרי־הגיטו נכנסים במרוצה:

— על כל הנשים לעלות מיד אל האולמים למעלה. על כל הרופאים והרוקחים לרדת למטה למיפקד.

מכל צד אצים הרופאים והרוקחים בחלוקים הלבנים...

— להתייצב בשורותיים!

יעקב גאַנס עובר על פני השורות. נותן פקודות. ריח של י"ש עולה ממנו. הוא בורר לו קבוצה של עשרה רופאים ומציבם הצדה לחוד. לשאר הוא מצוה:

— לפשוט את החלוקים!

עקב גאַנס מוציא מהר אקדח וטוען אותו. השוטרים, באקדחים הטעונים בידיהם, מקיפים את הרופאים סביב.

מחלונות בית־החולים מציצים מבטים נבהלים של נשים. גם אשתי בתוכם.

גאַנס מתיצב באמצע החצר:

— הקשב! למלא אחר הוראותי; שמאלה פנה! אשר יזוז מן המקום יירה.

בכי־נשים עולה מכל החלונות. גאַנס מצעק:

— גרשו את הנשים מעל החלונות.

אני משתער אל ההלון. אשתי עושה איזו תנועה ולרגלי נופלת סכין גדולה. סכין־הבית. אני נושא עיני: אשתי עושה תנועת־ידים לפרידה. שוטרי־הגיטו מגרשים מאצל החלונות...

הנני שואל את עצמי: למה הסכין?

אנו יוצאים מבית־החולים. רחובות מתים. מובאים אנו אל חומת הגיטו. שם: יעקב גאַנס, דסלר, שוטרי־הגיטו, ס"ס, אנשי גסטאפו, מכונית־משא.

גאַנס מודיע לקיטל:

— רופאים מבית־החולים של הגיטו.

— מהר למכונית!

צוחות. אנו מתישבים במכונית. מרחוק: נוסעות מכוניות טעונות יהודים. מבט אחרון על סמטות־הגיטו, על השער, הכתובת הגרמנית: „סכנת־מגפות". מרחוק מזדקרת כרזה גדולה על הצגת המחזה: „היהודי הנצחי".

רצה המכונית, ועמה רצים ההרהורים:

מה קרה? כיצד? לאן? חטפו לפתע. מאי משמע לפתע? הן זה שנתים שידעת: יבוא אותו רגע... טראנספורט, הובלה... לאן? ואמי, ואשתי? לא אמרתי אפילו: שלום... בלי ברכת פרידה... למה ככה רימה אותנו גאַנס? הוא צריך לספק מכסה... אבל למה לא נתן אפילו להפרד... הסכין, לשם מה? מורפיום אתי... שתי מנות־מוות... הן לא רצו ליטול את חלקן... שקט. מובילים יהודים... והן חשבתי שאחר יהיה סופי... ואולי אין זה עדיין הסוף... הדרך הארוכה תחילה, ואולי כבר היום — המוות? למה כה שקט הנני? כה שקט כבשעת הרדמה... אולם איני יכול להשיג את מרוצת־המחשבות...

המכונית רצה. סימטאות. שדרות ירוקות. אילנות. היו שלום סימטאות! היו שלום אילנות! כאן בילדותנו הלכנו, טיילנו, שרנו שירים...

*

כיכר רוסא. קול נשמע: לרדת!

אלפי יהודים. מסביב־מסביב אנשי גסטאפו, ס"ס, מכונות־יריה.

אני מוצא פנים מוכרים, מ„עמך" שבגיטו. בקבוצה משל פ.פ.א. מספרים:

— מאתמול אני כאן. כל רגע באות שיירות חדשות.

— עדיין אין זה חיסול גמור של הגיטו.

— עוד ישארו כעשרת אלפים יהודים.

— אין כל קרב נערך. הקהל אומר: מסיעים לעבודה — ולא למות.

— שוטרי־הגיטו יראים מפני הפארטיזאנים. אין הם ניגשים לחצרות שבהן הסתגרו הפרטיזאנים במיתרסים.

— מזל להם — הולכים הם היערה.

מן הגיטו מגיעים דודים למקום, ובהם מים שעין החום להם ולחם פרוס. נשים יהודיות, העובדות במטבחי הגיטו מחלקות קפה, מלוא התרוד לנפש, פרוסות־לחם. הקהל משתער על הלחם והמים. חוטפים מן הידים:

— עוד לגימת מים, עוד לגימת מים...

בין המחלקות נמצאת אחות בית־החולים גראדא־קלזפפיש. היא אומרת לי:

— שלום לך מאשתך. אנו באות זה עתה מן הגיטו. גאנס מסר כי הנשים אפשר להן להירשם מחר למשלוח. אשתך ואחותך נרשמו מרצונן. הנשים ארזות מטען לגברים. יישלח קרון נושא מטען.

*

מוטלים אנו שעות רצופות על הארץ. פתאום פקודה:

— לקום!

אנו מובאים אל הרכבת. קרונות חתומים, קרונות־משא לבהמות, מרושתים. כמו באותה רכבת „קובנה־פונאר". הקהל חושש להכנס. ליד פתחי הקרונות עומדים שוטרי־הגיטו ומחלקים לכל איש קופסת־שימורים, בקבוק מים, נתח־לחם:

— „צרכי־אוכל ליום".

הקהל נרגע. נכנסים לקרונות. דוחקים ומכניסים 50—70 איש לקרון. שוטרי־גיטו צעירים באים במרוצה:

— כתבו מהר מכתבים קצרים, אנו נקח אתנו ונחלק בגיטו.

פיסות־נייר מעתונים ישנים, מפספורטים ונכתבות אגרות. השוטר עובר ומאסף את כל אלה — לתוך כובעו.

בעד האשנב המרושת רואה אני: וילנה, וילנה הישנה, היפה. מרחוק מצהירים הבתים הקטנים, החרישים, השאננים; עומדים בדממה הרי גאדימין. אל טל ואל מטר עליכם הרי הגלבוע! ראשים צהבהבים רצים בשמחה על פניהם וקוראים בהנאה:

— מובילים יהודים למוות...

„ילדי חמד" כאלה... „אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע".
פתאום מגיפים את דלתות הקרונות בבריחים. סוגרים בתיל. מסוגרים אנו. הרוח כבדה.

המחשבה: מובילים לפונאר.

יהודי אחד משמיע:

— אם לפונאר, הרי זה מות בן־רגע; במחנה הריכוז המיתה ממושכת. הרכבת זזה פתאום. אני עומד ליד האשנב המרושת. העיר חולפת לפני עיני.

— היי שלום, ירושלים דליטא: לא אשוב עוד לראותך. ואם אשאר בחיים? לא! לא אשוב עוד וילנה לראותך!

חרש דופקים גלגלי־הקרון. הנני שומע קול. קולה של אמא, ההולך ומגיע אי־שם מסמטא בגיטו:

— אתה תבוא עוד? העוד אראה אותך?

*

הרכבת מאיטה את מהלכה. יהודי אחד קורא בבהלה:

— יהודים! אנו מתקרבים אל פונאר...

דומית־מות. נשמע קול הלמות הלבבות. עינים מלאות פחד. יהודים באים בימים מתחילים ללחוש תפלה. אני ממשש בכיס־סתר שלי: המורפיום כאן... אני מוציא את הסכין לבקע את קרשי הקירות בקרון. הרכבת נעה לאט־לאט. צעירים מתחילים לבקע את קרשי הרצפה. הרכבת נעצרת לגמרי. סכינים ופטישים עובדים בקדחנות.

— לברוח, לא ללכת אל המוות.

ולפתע. הרכבת זזה בתנועה נמרצת. פונאר מאחורינו... היתה זה מעשה לצון אחרון ביהודי־הגיטו שחמדו להם הגרמנים.

וכעבור רגע עברה רוח טובה על הכל:

פונאר מאחורינו...

יהודי אחד, אופטימיסט, קורא:

— נפטרנו מפונאר... מן הראוי שנקח עתה משהו אל פינו. עוד יהי הכל כשורה. —

הקהל פותח צרורות; אוכלים לחם בשימורים; מקנחים במים, ומשיבים את נפשם במה שלקחו עמם מן הגיטו. בחור צעיר שר את שיר־הגיטו: „משה, החזק מעמד":

אחד משמיע:

— יהודים, עת צרה היא ליעקב. נהיה נא מלוכדים יחד. יחד נלך לעבוד. יחד נאכל. אנו נבלה אותם. משה החזק מעמד!

יהודי שאידית מגורמנת בפיו משיב לו:

— אני מגרמניה אני, יודע אני, מה פירושו של מחנה־ריכוז... עוד תראו ותוכחו אם אפשר להיות מלוכדים שם. איש איש יוציא מחברו את בלעו מפיו. לחיות תדמו. את צלם האדם תאבדו. ואל תמהרו כל־כך לשתות את מימיכם, עוד תישרפו מצמאון...

שעות עוברות. האויר בקרון דחוס. הנשימה קשה. יהודים מתלחשים: „אנוס אני לצורך־מה"... אבל היכן?

ושוב עוברות שעות. הרכבת נעצרת. הקרונות נפתחים. ככר פתוחה, מוקפה גרמנים למאות, ורוביהם לפניהם.

קול ניחר של גרמני מצעק:

— חמישה־חמישה לרוץ. מהר!

אנו רצים חמשה־חמשה. הגרמנים מכים במגלבי־גומי. הקהל שבקרונות מתקיצים עצמם מראש. הגרמנים מפקדים: אחת, שתים, שלוש — נגמר! ושוב הם מריצים את החמשיות הבאות: בחפזון! וביתר שאת! אנשים רצים חזרה ומשיחים צערם: לא הצלחנו.

כבר שבו הכל. אנשי ס"ס נראים בפתחים:

— למסור כל כסף, תכשיטים, דברי חפץ. אשר ימצא בידו — יירה! נמסרים שעונים, שיני־זהב, כספים של נייר, הם מסתלקים. הרכבת זזה.

אחד מעיר:

— לו הייתי אני איש ס"ס, הייתי גם בודק מחדש, ועוד הייתי מוצא די מאשר לא נמסר...

שעות טסות. האויר מעובה, עד כי העינים ממצמצות. כל פנים נסוכים זעה דביקה.

היכן משיגים מים? לגימת־מים! הבקבוקים נתרוקנו מכבר. נאמר כי ליום אחד, והנה כבר היום השני, השלישי...

הרכבת נגררת. לילה. שוכבים אנו מעולפים. ראש על גבי ראש, כמו מורעלים. בדממה נשמע כאילו מישהו גומע מים:

אותו יהודי זהיר היה והיה גומע רק גמיעות קלות. על כן עוד היה עמו לשתות. שכנו מתחנן לפניו.

— תן לגימת־מים, לחם אתן לך...

הלה נותן בידו את הבקבוק, הוא חובק אותו ואינו ניתק ממנו. היהודי קורא בהול:

— אתה שותה את כל המים!

מהומה בקרון. — מים! — לגימת מים! — לגימת־מים! — קולות מעברים. נאבקים על הבקבוק. אך המים כבר אזלו...

ליטא, לאטוויה, אסטוניה — היום הרביעי. הרכבת מאיטה את מהלכה. בעד האשנב המרושת רואה אני שדות רחבים, ביצות לאין־קץ, צריפים, קרוניות נושאות־חול, חצץ, פחם. ליד פסי־הרכבת נראים צללים, נושאים שקי מלט, מוליכים עפר במריצות, איזה קול יהודי בוקע לתוך הקרון:

— מי הנוסעים? יהודים? —

אני קורא בעד האשנב החוצה:

— יהודים!

קמה תנועה בקרב הקהל המעולף:

— הרי שישנם יהודים באסטוניה?

תקוה חדשה נעורה בעינים. איש מעיר את חברו:

— קומו, קומו! כבר הגענו למקום!

מבחוץ נשמעים קולות של יהודים:

ס'איז צום לעבן! (אתם לחיים?).

הרכבת נעצרת:

ווייוואראַ. — — —

מתחילה הפרשה הנעלמה, האיומה: מגילת אסטוניה.

חורבות אחת הסינטאות

בימי החיסול

את הימים האחרונים בגיטו לא עשיתי עוד שם. כבר הייתי אז במחנה־הריכוז ווייווארא. היהודים האחרונים המוצאים מווילנה, שהגיעו לשם, סיפרו:

— לאחר שהוצאו לאסטוניה הגברים הנחטפים באחד, בשני ובשלישי לספטמבר 1943, פנו הרבה נשים אל היודנראט ואל משטרת־הגיטו בהודעה, כי הן מבקשות לנסוע מרצונן אל בעליהן שבמחנה הריכוז.

בין אלה היו גם אשתי מרים ושפרה אחותי.

ב־4 בספטמבר הוחל במשלוח הנשים, קרוב לאלפיים נפש. הן חולקו לקבוצות: נשים בלי ילדים, נשים שילד אחד להן, נשים עם כמה ילדים. ואמנם הגיעה רכבת מלאה נשים מן הגיטו הוילנאי לתחנת ווייווארא, מרחק קילומטרים אחדים ממחנה־הריכוז ווייווארא. הרכבת עמדה שם שלושה ימים. אחרי כן פולגו הנשים האלה לשתי קבוצות. האחת — ימינה, נשים בלי ילדים — הוסעה לעבר ראַוואל; אחרי־כן נודע, כי הובאה למחנה־הריכוז קלוֹאוגה, שליד ראַוואל. קבוצה שניה — שמאלה, נשים עם ילדים, — נשלחה במגמה לא ידועה, אחר־כך סופר כי הובאה לאוֹשוואַנצים.

ידעו הנשים־האמהות את הצפוי לילדים ולהן — באם תלכנה יחד עם הילדים — אולם לא הכחישו כי אמהות הן; ואלפי נשים מסרו את נפשן, באותו מעמד, למען קדושת המשפחה — בכדי למות יחד עם הילדים. בחיים ובמוות — לא נפרדו.

*

יעקב גאַנס פקד כ׳י עובדי ה.ק.פ. („האַראַס־קראפט־פארק״), במספר שלוש מאות וחמשים איש, יעזבו את הגיטו ויעברו עם משפחותיהם (כ־800 איש בערך) לשני גושי־בתים שמחוץ לגיטו, לסובוטש 37 (לשעבר מקום־מגורי הקבוץ „שחריה״).

ב„ידיעות־הגיטו״ נכתב אז, כי בסך־הכל הוצאו לאסטוניה שבעת אלפים מאה ושלושים נפש, וכי בגיטו נשארו עשרת אלפים ומאתים נפש, ואנש ה.ק.פ. בכלל.

ב־5 בספטמבר הודיע גאַנס כי המשלוחים לאסטוניה פסקו. היהודים לא יוסיפו לצאת לעבודה אל מחוץ לגיטו. הם יעבדו רק בסדנאות של הגיטו.

ואולם אותם היהודים העסוקים בכמה נקודות חשובות יגורו מעתה מחוץ לגיטו.

הגיטו היה אפוא מעתה סגור ומסוגר, ומסביב לו, מבחוץ, כמה גושי־ה.ק.פ. כשמונה־מאות נפש.

„קייליס" (בית־החרושת לפרוות), אלף מאתים והמשים נפש.

בית־החולים הצבאי קרוב לשבעים איש.

גסטאפו (פועלים פשוטים), ששים איש בקירוב.

ארבעה מחנות־ריכוז אלה נתקיימו עד יולי 1944, והם חוסלו רק ימים אחדים לפני שחרורה של וילנה. סופר כי מספר היהודים ב„ה.ק.פ." וב„קייליס" עלה אחרי חיסול הגיטו והגיע ל־1500 בכל מחנה. כי נוספו עליהם יהודים רבים, אשר הסתתרו במלינות בעת חיסול־הגיטו.

החיים בגיטו נרגעו במקצת. הסדנאות בגיטו התחילו לקלוט אנשים. כן היו הלימודים בטכניון של הגיטו כמקודם. נראו בגיטו סימנים בולטים של התרוששות ורעב. המטבחים התחילו לחלק ששת אלפים מנות מרק ביום.

ב־6 בספטמבר באה לגיטו ועדה של ארגון־טודט (מפעלי בניה) ונשאה־ונתנה בדבר פתיחת בית־חרושת לטוֹל. הידיעה עוררה בגיטו תקוות חדשות.

ב־14 בו קרא אליו נויגבויאר את יעקב גאַנס ואת ס. דסלר, ומקץ שעות אחדות חזר דסלר לבדו ומסר כי גאַנס נורה בידי נויגבויאר.

דסלר שחשש כי סופו יהיה כשל גאַנס נעלם כעבור ימים אחדים מן הגיטו.

ב־23 בספטמבר בא היום המכריע של חיסול הגיטו.

*

באותם הימים חל מפנה מוחלט בטאקטיקה של פ.פ.א., שמתחילה שאפה ל מ ל ח מ ה ב ת ו ך ה ג י ט ו. לאחר הגירושים לאסטוניה, שהיהודים ראו אותם כגירושים לעבודה ולא למוות, נוכחה פ.פ.א. כי לא תצליח למשוך את הקהל לקרב בגיטו, אשר סופו מוות בטוח, ביחוד בשביל אנשי הגיטו ש א י נ ם מ ז ו י י נ י ם. על כן החליטה פ.פ.א. לעבור מן הגיטו ליער.

כך הלכה פ. פ. א. בדרכה של פלוגת־המאבק יחיאל.

סיפר לי המהנדס ה. ליליינהיים:

— אחרי שקומנדאנט הגיטו יעקב גאַנס נורה בידי הגסטאפו, כבר ידע כל איש ואיש כי קץ־הגיטו קרוב. בעשרים ושלושה בספטמבר 1943, בחמש שעות בבוקר הגיע פתאום קיטל לגיטו. מיד אחרי־זה יצא באניאקוונס־קי לחצר היודנראט, אל הגזוזטרה, ונשא משם נאום לקהל. הוא הודיע כי הגיטו יחוסל. חלק מאוכלוסיו יועבר לוויוואַרא, וחלק לליטא. בווילנה ישארו

הפועלים היהודים ביחידת „קיילים", בה.ק.פ. ובבית־החולים הצבאי הגרמני. הוא סיים בהבטחה:

— גם אני נוסע עמכם.

קיטל הראה אותות־ידידות באותם הרגעים... יהודים שניגשו אליו לשאול שאלות נענו ברוח מתונה.

הפקודה היתה: להתכנס בשתי שעות אחר הצהרים ליד שער הגיטו, כדי לצאת משם אל המשלוחים. הקהל היה אובד עצות. היו שחשבו להסתתר במלינות. כי הן המלחמה לא תימשך עוד אלא כמה חדשים, ואפשר היה להתקיים איך־שהוא. הקהל השתער לשדוד את חנויות המכולת שבגיטו. אין להשאיר את המזונות לגרמנים. יהיה צורך בהם, אם לדרך, ואם למלינה. בגיטו שרר כבר זה כמה שבועות רעב גדול. והנה עם השוד בחנויות נתברר כי נמצא שם מלאי רב של קמח ושאר מצרכי־מזון.

באחת־עשרה בבוקר נכנסו משמרות של ליטאים לגיטו. בארבע אחר הצהרים באו אוקראינים, והיו רצים על פני הבתים, להניס את היהודים אל שער־הגיטו.

התחילו היהודים לנהור עם משפחותיהם אל השער, והצרורות על הכתפים. משם הלכו לככר ראסא. בכל הדרך ניצבה משני העברים חומת אנשי ס"ס ואוקראינים, מזויינים בנשק אבטומטי. באמצע הדרך התחילו פתאום ל פ ל ג את ההולכים: את הגברים שלחו בראש, ואת הנשים לצד שמאל, אל ככר שמאחורי בית־חומה. כאן חלה חלוקה נוספת: נשים קשישות עם ילדים לצד ש מ א ל, צעירות ובריאות — ל י מ י ן. הגברים כונסו לרחוב אחד. משהגיע הערב באה מכונית, נושאת פטפון ורם־קול. מכוניות האירו את המקום בזרקורים. המגפונים השמיעו נגינות־ג'ז מודרניות.

היה לילה. נוטרים אוקראינים שוטטו ביניהם וניסו לשדוד שעונים, כספים ושאר חפצי ערך. כל הלילה נשמעו קולות ריצה, יריות, קללות רוסיות. בבוקר בא ווייס, והתחילו להציב ארבעה סולמות אל אחד מבתי־החומה. הד"ר טאובנהויז שעמד על ידי, אמר חרש:

— ראה, מכינים תליה־בהמון.

פתאום נשמעה קריאה:

— מי כאן שען?

מישהו מן השורות ענה:

— יש כאן שען — לוין.

לוין נקרא לצאת מן השורות. הכל סבורים היו, כי מיד ישוחרר וכי יישלח אל ה.ק.פ. — אחרי־כן ניתנה פקודה למסור סכינים ושאר מכשירים חדים ונערם גל גבוה של סכינים וכלים חדים. עתה התהלך פקיד גרמני גבוה בין השורות והורה באצבע מי חייב לצאת. אימת־מוות נפלה על הנשים.

כי האיש הצביע על זקנים, ילדים קטנים ועל אנשים חלושי־מראה. החלשים החלו להסתתר מאחורי גבם של החזקים, שלא ירגישו בהם. אולם הגרמני התהלך בין השורות ותר אחרי קרבנותיו. כך הוצאו משמונים עד מאה איש, בערך. הם נדחפו לתוך מכוניות, ולא נודעו עקבותם עוד.

אחרי כן יצא גרמני והודיע על פסק־דין: — אנשים אחדים יתלו על התקוממות, החזקת־נשק ונסיון לברוח אל הפארטיזאנים. ההמתה תיערך לעיני כל, למען יראו וידעו, מה דינה של התקוממות.

מיד ראינו: מוציאים ארבעה אנשים ומעלים אותם בסולמות: כוויניק, לוין, יעקב קפלן והנערה אסיה ביק.

משעלו הארבעה בסולמות, נראתה הנערה כשהיא מחייכת.

יעקב קפלן

אסיא ביק

*

הוצגנו בשני טורים ארוכים, וניתן האות לזוז. משני עברינו עמדו אוקראינים ואנשי ס"ס מזויינים. עברנו על פני הגויות — לעבר תחנת הרכבת.

הוכנסנו לתוך הקרונות. — — —

פונאר

פונאר, יער, עשבים ופרחים. שבעה קילומטרים מאחורי וילנה, על־יד הכביש הגרודנאי, סמוך למסילת־הברזל וילנה־וארשה. פונאר — אחת הפינות הנאות ביותר בחבל וילנה.

אליה היו נמשכות לפנים שיירות של מטיילים, מורים יהודים מוילנה ותלמידיהם, בני־נעורים וילדים. בלילות היו מעלים מדורות ושרים שירים יהודיים, מרקדים הורה ומחולות־מחניים. לפנים בפונאר...

ופעם, באחד מטיולי־פונאר שלנו, אמר בחור יהודי לאחר רקוד־הורה סוער:

— הבה נלך מכאן. האדמה בוערת תחת פונאר!

ובאיש משומעיו לא העלו דבריו אש חרדה; וגם הוא עצמו לא הרגיש בנבואה שיצאה מפיו.

רק בלילות־זועה בגיטו במלינה, היה מזכיר לנו את טיולי־החדוה לפנים בפונאר... ובאימת־מוות היה הוזר וזועק:

— מדורות בוערות בפונאר!

*

בפונאר נספה רוב מניינה של היהדות הוילנאית. ראשונים הובלו לשם, בקיץ 1941, אלה שנחטפו בידי „החוטפים", ובשעת הפוגרום בנובגורוד ובשניפישוק, ואלה שנצטוו לקחת אתם מגבת וסבון, כי לעבודה הם נוסעים. לכשפתחו אחר השחרור את קברי־ההמונים מצאו בתוכם את ההרוגים ואת המגבות והסבון. מספרים כי לרובם היו ידיהם קשורות אחורי גבם והגולגלות נקובות מיריות שנורו בהם מאחוריהם. (האם נאבקו ומשום כך נכפתו ידיהם? — סודה של פונאר הוא). אחר־כך הוליכו לשם את היהודים שנתפשו לאחר הפרובוקציה הראשונה (בראשון לספטמבר 1941) ואת קרבנות יתר הפרובוקציות; את יהודי הסימטה הלידאית; מן התפיסה שבלוקישקי; מן הגיטו השני; את אלה שנתפשו בימי „התעודות הצהובות", בימי „התעודות הורודות" ואת אלה שבקשו לנסוע לקובנה.

וגם אחר חיסול־הגיטו הוסיפה עוד פונאר להיות רעבה. הוליכו לשם יהודים שנתפשו במלינות, וכן גם תושבים וחולים ממחנה־הריכוז שבאסטוניה.

בשדות פונאר מוטלים יהודים לא רק מוילנה. במשרד־הדואר של הגיטו היו לעתים קרובות מתקבלות שאלות מגיטאות יהודיים שונים על גורלם של יהודים, שהוצאו ממקומותיהם לוילנה ועד וילנה לא הגיעו. הם נתעכבו במרחק שבעה קילומטרים מן העיר...

פועלים יהודים וילנאים ראו חבורות של יהודים צ'כיים שנסעו במסילת־הברזל לבושים לתפארה ומגבעות־צילינדר חבושות לראשיהם. שאלו אותם:

— להיכן אתם נוסעים?

— לעיר פונאר.

— פונאר אינה עיר אלא...

איש מיהודי החבורות הצ'כיות לא האמין.

שוטרי הגיטו היהודיים, שהביאו לקבורה את חללי פונאר לאחר „פעולת קובנה", ספרו כי הם מצאו שם דרכיות יהודיות מצרפת, הולנד וארצות אחרות. מזמן לזמן היה הגיטו מזדעזע כולו מידיעה:

— עבר מסע של יהודים.

— מהיכן? — לא ידע איש.

— להיכן? — ידעו הכל: לפונאר.

פונאר היתה משמשת מקום־השמדה גם בשביל לא־יהודים. לשם היו מוליכים שבויי מלחמה סובייטיים לאלפים ואת הנשים הסובייטיות שנאסרו בוילנה; את הכמרים של הסמינריון הקתולי בוילנה, וסתם אריים שנחשדו בפעולות מרי.

בקיץ 1943, כשהתחילה ההתקפה הנגדית הסובייטית הגדולה, עברו על־פני וילנה עשרות מסעות של גברים ונשים רוסיים, שנעקרו ממקומותיהם. פועלי־מסילה יהודיים היו פונים אליהם בשאלה:

— קודא? (להיכן?)

— נא רבוטו וו גורוד פונאר (לעבודה בעיר פונאר).

בו בקיץ הגיע לתחנה הוילנאית משלוח של ילדים רוסיים מבני שלוש עד עשר, שצריכים היו לצאת בכיוון פונאר.

פועלי־רכבת נוצריים פדו אותם מידי מליוהם הגרמנים במחיר

— חמשה־עשרה — חמשה־עשרה מארק לגולגולת...

בפונאר מונחים גם מאות רוצחי־יהודים ליטאים. ככלותם את עבודתם במלאכת השמדת היהודים, ציוו עליהם הגרמנים לצאת „כמתנדבים" לחזית הסובייטית. הליטאים מאנו לעשות זאת. לרצוח יהודים יותר נוח... אז התירו את חגורותיהם, ציוו עליהם לחתוך את כפתורי מכנסיהם, והוליכום

כשמכוסיהם משולשים על־פני עיר הבירה שלהם, אל מקום שם היו מונחים היהודים שנרצחו בידיהם.

לאחר חיסול הגיטו התחילו הגרמנים מוחקים ומטשטשים את עקבות רציחותיהם. הם הביאו לפונאר נוצרים מבתי־הסוהר וחבורה של יהודים, ציוו עליהם לשרוף את ההללים ולערבב את אפרם בחול. כל מת היה מכונה בפי הגרמנים „דמות", והאסירים היו מחולקים לפי המשימה שהוטלה עליהם ל„קוברי־דמויות", „נושאי־דמויות", „ספקי־עצים", „מבעירי־אש", „מנפי־אפר" ומטשטשי־סימנים".

המתים הוצאו מקברי־ההמונים והונחו שכבות שכבות בפירמידות גדולות, בכל פירמידה כשלושת אלפים חמש מאות דמויות. את המדורות היו מבעירים בפחילות טבולות בשמן ובנזין. המדורות היו בוערות עד עשרה ימים.

משמידי הדמויות היו מרותקים בכבלים ואסורים בבונקר בפונאר. הם כרו מנהרה תחת האדמה וחלק של האנשים הצליח להנצל ולצאת אל הפרטיזנים. על קברות ההמונים יצקו הגרמנים בטון והניחו עליהם פסי רכבת, לבל ישאר כל סימן.

בשדותיה של פונאר מונחים אפרם ועצמותיהם של מאה אלף הרוגים ויותר. שם שדה־הקבורה של ירושלים דליטא, שלא הובאה לקבר ישראל.

אזכרה בפונאר אחרי שחרור וילנה ב־1944.

גורלות...

שונה היתה דרכה של יהדות וילנה אחרי חיסול הגיטו. מאות הצליחו לצאת אל היער ולהצטרף אל הפארטיזאנים; מאות ספורות נשארו בגושי הבתים של ה.ק.פ. ו„קייליס" ועוד יחידות קטנות אחדות מחוץ לגיטו; השאר, רוב מניה ורוב בניה של יהדות וילנה, גורשו למחנות־הריכוז באסטוניה ולאטוויה.

ושונה היה גם גורלם של יהודי וילנה.

הפארטיזנים היהודים התרכזו בעיקר ביערות נארוטש, מרחק כמאה ושלושים קילומטר, בערך, מווילנה, וכן ביער הרודניצקי, מרחק ארבעים קילומטר בערך מווילנה, שם קמו פלוגות יהודיות: „קרב", „נקמה", „נצחון", „מות לפאשיזם".

ביערות נתלקטו סביבן גם היהודים מסוונציאן, קורניאץ, ווילייקה, סויר, דולהינוב, איליא, לידא, ושאר מקומות — יהודים שקיימו את נפשם ביערות וביקשו דרך אל הפארטיזאנים.

הפרטיזנים הוילנאים היהודים ביצעו הרבה מעשי חבלה בדרכי התחבורה של הצבא הגרמני, הפציצו קרונות־נשק, גשרים, מחסני־צבא; מביניהם יצאו גיבורי־מאבק ששמותיהם הפכו אגדה בין לוחמי־היערות.

מגילת המלחמות של ירושלים דליטא — עוד צריכה להיכתב.

הפרטיזנים היהודים השתתפו הן ביחידות יהודיות והן בפלוגות פרטיזניות כלליות במערכת שחרורה של וילנה, ונכנסו יחד עם אנשי הצבא האדום לעיר וילנה הגאולה; לוילנה — שחדלה להיות ירושלים־דליטא; לוילנה — בלי יהודים. ומשם — למודי־מאבק וצמאי־עצמאות יצאו רובם לשליחות הפרטיזנית היהודית — לדרך ההעפלה: הברחת גבולות, גישושים ביערות, נוע־ונוד בשבילים ובדרכים, מחנות, ספינות־חותרים בימים, קפריסין... ארץ ישראל — — —

*

הפועלים היהודים של ה.ק.פ. ו„קייליס" נשארו אחרי חיסול הגיטו בעיר וילנה, בתוך בניני־עבודתם. מגודרים תיל היו כאיים מבודדים בעיר הנאצית, ואימת תמיד מרחפת עליהם, כי צפויים הם לגורלם של יהדות וילנה כולה. 150 יהודים מן ה.ק.פ. גרו בסדנאות של „קסרקטין־השרינים". היהודים בה.ק.פ. וב„קייליס" התחילו לבנות את חייהם על פי דוגמת

הגיטו הווילנאי לשעבר; הקימו משרדים (לשיכון, לידיעות, לבריאות), וכן סדנאות (למסגרות, צבעות, אבטו־מיכניקה, חייטות, סנדלרות, מיכניקה עדינה, שענות וכיו"ב).

השרידים הללו של ירושלים דליטא ארגנו בתוך אייהם אלה בתי־ספר לילדים, מסותרים מעין הרוצח. כן ערכו חגיגות של יום־טוב; אספו חומר היסטורי, כתבו יומנים.

בערב־פסח תש"ד (27 במרס 1944) נצטוו היהודים בבתי־העבודה להביא את ילדיהם, מרוחצים ומצוחצחים, לבית־החולים, לשם זריקות נגד טיפוס. משם נחטפו הילדים (כמאתים ילדים) לתוך מכוניות והוצאו לבית־חולים גרמני שבקראקא. חלק מן הילדים הוצא דמם לשם צרכי עירוי לחיילים. חלק אחר מן הילדים שימש לניתוחים קוסמטיים. נפשט עורם מעליהם, כדי להעבירו אל פרצופיהם של גרמנים פצועים. אמהות רבות, שלא נתנו להוציא את ילדיהן, נורו יחד עם ילדיהן במקום.

בה.ק.פ. ניצלו מן השחיטה כמה עשרות ילדים שהוחבאו. הם הוכנסו לחדר סתום בקיר, והכניסה אליהם היתה דרך תנור של פח, שהיו מסיקים אותם כל היום, כדי שלא יעלה על דעת הנאצים, כי מעבר לו נמצאים אנשים חיים. במלינה זו שמעבר לקיר הוקם בית־ספר לילדים והמורה אוֹפּסקין ביים שם עם תלמידיו את שירו „היהודי האחרון במלינה".

שם בה.ק.פ. אירגן סאווא גוריאן קבוצת פארטיזאנים, שבאה במגע עם פארטיזאנים שביער *.

בסוף חודש מאי 1944 הוצאו מאתים איש מה.ק.פ. ל„קוזלובה גורא", שליד קובנה; שם חוסלו בסוף יוני.

ב־31 ביוני התמרדה קבוצה מאנשי ה.ק.פ. ניסרה את שריגי הגדרות וברחה מן המחנה; הגרמנים פתחו באש והרגו רבים מן המתמרדים, זרק בודדים מהם הצליחו להימלט מן העיר.

ב־2 וב־3 ביולי 1944 הוקפו מחנות ה.ק.פ. ו„קיילים"; רוב היהודים הוצאו לפונאר. מאות אחדות שהתקוממו נורו במקום. מספר מועט הצליח לפרוץ לו דרך אל העיר, או ליער, מספר מועט נשאר במלינות עד הגאולה.

אותו גורל נועד גם לקבוצת היהודים שעבדו כפועלים פשוטים בגסטאפו. הם הוצאו להורג בקובנה. היהודים שבבית־החולים הצבאי נרצחו ב־2 ביולי 1944, בימי חיסול יחידת „קיילים".

רק בודדים מהם נשארו בחיים.

---

* לקבוצה השתייכו המשורר לייב אופסקין, השחקן יעקב ברגולסקי, ליאון גור־ביטש, פסח כץ, משה קוטלר, מישא בן־ציון, ל. שפירא, טמקה שאַראַס, ש. רינדזונסקי, גמזר ועוד.

*

מספר־היהודים מועט נשאר אחרי חיסול הגיטו במלינות שנבנו במרתפי הגיטו. הגסטאפו חיפשה ומצאה אותם. המהסור במזון ובמים אילץ לפעמים את האנשים לצאת מן המלינה.

בודדים נשארו בחיים.

*

יש שביקשו מקלט בצנורות־הביוב, שהגיעו לגובה של 180 סנטימטר מתחת לרחובות הראשיים, ורק לארבעים סנטימטר מתחת לרחובות הקטנים. כאן חיו האנשים ברטיבות ובזוהמה וביקשו מגע עם החוץ. מתוך צנורות־הביוב נחפרו תעלות מתחת לחצרות־מגורים, וכאן, בעזרתם של נוצרים בודדים, מחסידי אומות העולם, הותקנו מלינות־דירות.

בודדים נשארו בחיים.

*

אנשים ספורים הצליחו בתקופת־החיסול לצאת בדרכים שמתחת לאדמה אל מחוץ לגיטו. כאן ביקשו מקום־מקלט אצל מכריהם הנוצרים. ומהם אמנם שמצאו מחסה בעיר גופא או בכפרים הסמוכים; אחרים נפלו עד מהרה ביד הגסטאפו. חודש רדף חודש, הגאולה טרם באה, סבלנותם של מחביאים רבים פקעה, הם דרשו כספים ובגדים בשכר־המחבוא, ומשתם הכסף ותמו הבגדים הוסגרו המוסתרים. היו שנתפסו בידי הנאצים בשעת ציד המונים שנערך בערים ובכפרים.

בודדים נשארו בחיים.

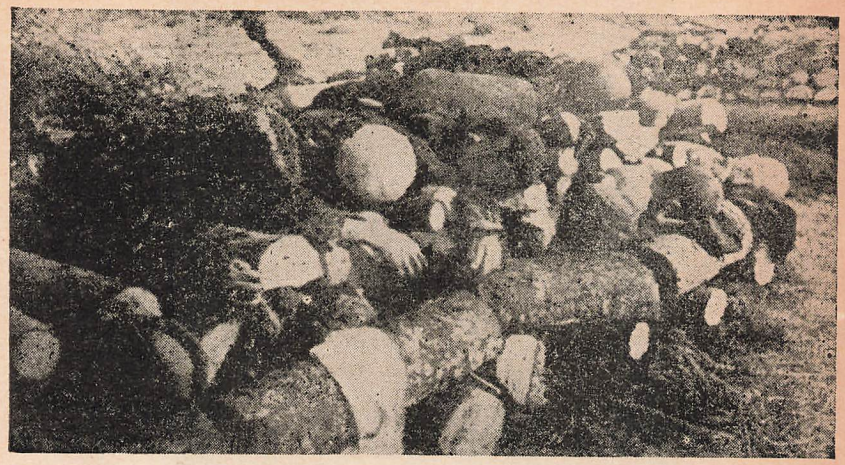
*

רוב יהודי וילנה גורשו, כאמור, למחנות־הריכוז שבאסטוניה, ומקצתם גם ללאטוויה. בין המגורשים לאסטוניה היה גם הבאטאליון השני של פ.פ.א.

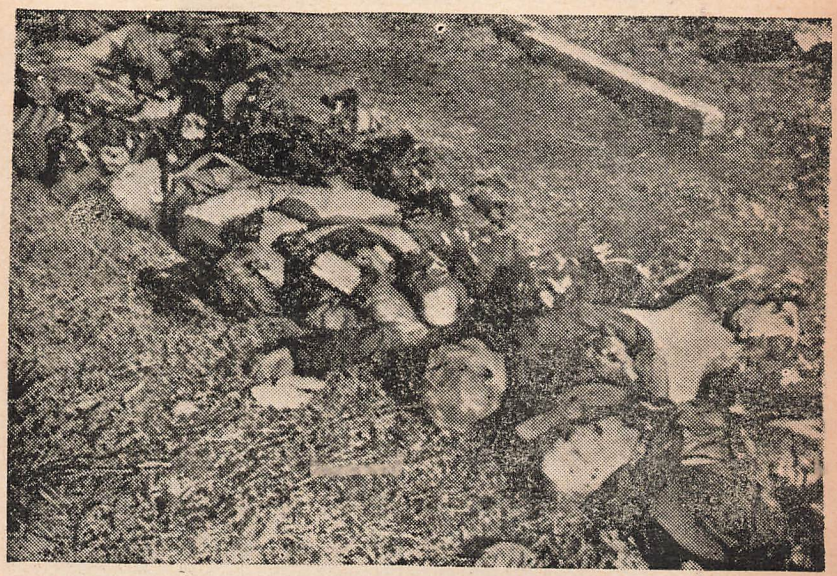
ידועים לי שמות של עשרים וחמשה מחנות באסטוניה, בהם נפוצו יהודי וילנה, ואחרי־כן גם חלק מיהודי קובנה:

1.	אֵילִיגוֹרְמָא	6.	וַיְוָואַרָא 2	11.	לַאגָאדִי	16.	אָרָאדַא	21.	קִינְיָאלִי 1
2.	אוּוָארִי	7.	וִיוִיקוֹנִי 1	12.	נַארְווָא	17.	פִּיאָטשׁוֹרָא	22.	קִינְיָאלִי 2
3.	אַזַארִי	8.	וִיוִיקוֹנִי 2	13	סוֹנְדָא	18.	פּוֹרְטקוֹנְדָה	23.	קִיאַרְסטוֹנָה
4.	גוֹלְדְפִּילְן	9.	וִיוָאֶנְבֶּארְג	14.	סַאקִי	19.	פּוּטְקִי	24.	קוֹרִימָה
5.	וַיְוָואַרָא 1	10.	יָאוִיָא	15.	סוֹסְקִי	20.	קָאוּאוֹגָה	25.	קוּנְדָה

תכופות העבירו יהודי מחנה אחד למחנה אחר ולהיפך, כדי שהיהודים לא יבואו במגע קרוב ביותר עם אוכלוסי הסביבה.

חללי מחנה הריכוז קלוגה ע"י ראוואל באסטוניה ב־19 בספטמבר 1944

ילדים חללי הטבח בקלוגה

קבר אחים במחנה הריכוז דאוטמרגן

קבוצת פרטיזנים „נקמה" יום אחרי שחרור וילנה

בלאטביה ידועים לי שמות של מחנות ריכוז, לשם שולחו יהודי וילנה:

1. אילגאָצחיים	5. שלאָק	9. שטראַסאָנהוף (ריגה)
2. אוליַינה	6. שפַּילוה (ריגה)	10. דינַה־וואָרק
3. לעָנטה (ריגה)	7. ביסה	11. וואַרניאַן
4. קניאָרוואַלד	8. סאַלאָספּיל	12. דונדאוגיאָן

באוגוסט 1944 הועברו היהודים מאסטוניה באניות בים הבאלטי לשטוטהוף שליד דאנציג. בערב המסע הזה בים ביצע הרופא הגרמני פון בוטמאן אקציה של מיון בכל המחנות. מעשרת אלפים יהודים שנמצאו באסטוניה הגיעו לשטוטהוף רק ארבעת אלפים, בערך.

מחנה קלוֹאוגה שליד ראַוואל, לא הוצא. שם נערכה שחיטה איומה ב־19 בספטמבר 1944. היהודים הוכרחו להשתטח על גבי קורות עץ, שלושים־שלושים איש, ונורו בידי הגרמנים. מעליהם נערכו שוב קורות, ועליהן יהודים שנורו. מי שניסה לברוח הוכה מכות רצח. כך נוצרו מערכות עצים ואנשים, שבע שכבות בכל מערכת, שהועלו באש על ידי הגרמנים. אלף ושש מאות יהודים הושמדו כך. מאות הסתתרו בעליות הגגות. מקץ שעות מועטות אחרי השחיטה נכנסו צבאות הסוביטים לקלוֹאוגה.

לשטוטהוף, מחנה שהכיל שמונים אלף אסירים מכל מיני אומות, הובאו היהודים מאסטוניה, לאטוויה וכן ממקומות רבים בפולין.

לכאן כונסו ילדי ישראל מווילנה וחלק מילדי קובנה. בוקר אחד הוצבו הילדים בשורות, ניתנו להם מנות כפולות של לחם בריבה, ציוו עליהם לשיר שירים, והוציאום מן המחנה לתחנת הרכבת — ומשם לקרונות, לדרך — אשר ממנה לא שבו עוד.

משטוטהוף הועברו יהודי וילנה וקובנה למחנות שונים בגרמניה. קבוצה כבת אלף איש הובאה למחנה־כליון מחריד: דאוטמאַרגאַן ליד שנבּרג, מחוז באַליגנן, מרחק שמונים ושלושה קילומטר משטוטגארט. רוב האנשים נספה שם ממכות, קור, זוהמה, כנים, רעב, צמא, דיסנטריה וטיפוס־ההרות. מכל המחנות נותרו רק יחידים או עשרות בחיים.

*

בחמשה מחנות באסטוניה הייתי, וכן בשטוטהוף ובדאוטמרגאן, עד ליום בריחתי מן המחנה בדרך לדאכאו — ועד הייתי לכליונם העגום ביותר של הרבה אלפים מעבודת־פרך, מרעב, זוהמה ומחלות.

עד הייתי לחזיונות־אור רבים לאין ספור של אהבת אב ואם, לנאמנותם של בנים, למסירותם של נשים ובעלים, — חזיונות שנתגלו במעשים של מסירות־נפש מאחורי התיל, בביצות־המוות, הקרויים מחנות־ריכוז.

עד הייתי לתנועות מחתרת וליזמה פּאַרטיזאַנית במחנות הריכוז ליהודים באסטוניה.

עד לנשפי־חנוכה, חגיגות של ההסתדרות ושל האחד במאי, לעריכת עתונים שבעל־פה, של ערבי־תרבות באידית ובעברית.

עד הייתי לתפילות שהתפללו יהודים בשעת העבודה, למצות שנאפו בלילות על צנורות־של־תנורים, על סדרי־פסח שנערכו בסתר, על לימוד תנ"ך וגמרא בתוך הזוהמה והאֶבל של חיי־המחנה.

עד לגרעיני התלכדויות פוליטיות וחליפת־דעות. עד לשירים וליומנים שנכתבו על נייר אריזה של מלט ושל חמרי־תחבושת.

עד למאבק אישי על־אנושי, ופעמים גם של מאבק קיבוצי בכל מיני צורות ודרכים — מאבק לחיים, להתגבר ולהגיע ליום הנקמה, ליום הגאולה.

עד לאותו מנגנון־רצח פראי ומתוכנן, של שעבוד־האנוש, לשבר את קוממיותו, התנגדותו ומוסרו ולשלול ממנו ערב־מוות את צלם־האדם; עד לכל זה, אשר — דומני — אלה שלא חזו את זאת עין בעין, לא ישיגו, ולא ישוו לפניהם — ואף אנו השרידים עומדים ושואלים את עצמנו, האם זה היה רק סיוט של דם ומוות, או מציאות; עד לאותו חזיון חד־פעמי בתולדות־האדם, אשר מחשבתך רוצה לברוח ממנו, והיא לנצח אליו מסומרת; וזוהי השליחות של הניצולים־השרידים להנציח את קלון ירידת־האנושיות בדמות־הנאצית, בכדי שלא יכבה בין השרידים ובדורות הבאים צמאון הנקמה ונכונות הקרב בעד חופש האדם וזוהפש העמים.

*

שונים היו צורות המערכה היהודית העל־אנושית בגיטו למען הקיום וכבוד־האדם; ושונים היו המשכי־המאבק במחנות־הריכוז, ההתנגדות —

זה היה הנס של הגיטו והמחנות. אך מאבקו של היהודי לא היה בכוחו להצילו מהאבדון במנגנון־ההשמדה הנאצית.

נס־ההצלה לא התרחש.

יתרון־הכוח של הטרור והרצח הנאצי בסיועם של חלקים גדולים מן השכנים, לאור אדישותם ושתיקתם של כה רבים בין האוכלוסיה הסובבת — ואת אומרת התנאים האוביקטיביים של תקופתנו האחרונה — גברו על התנגדות־הגבורה הסוביקטיבית והקולקטיבית של יהודי־הגיטאות.

כך בא האבדון לגיטו ירושלים דליטא.

כך היה היה בכל קהילות ישראל בפולין ובליטא.

זָכַר אֶת שׂוֹאַת יִשְׂרָאֵל, זְכֹר אֶת הָאָבְדָן וְאֶת הַמָּרִי,
וְהָיוּ לְךָ לְאוֹת וּלְלֶקַח לִשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר:

וְנִלְוָה הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה אֵלֶיךָ תָּמִיד — בְּלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ
וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ:

וְאֵרַשְׁתָּ לְךָ לְעוֹלָם זֵכֶר אַחִים אֲשֶׁר אֵינָם עוֹד:

וּבָא הַזֵּכֶר בִּבְשָׂרְךָ, בְּדָמְךָ וּבְצַצְמוֹתֶיךָ:

חַרֹק שִׁנֶּיךָ וּזְכֹר: בְּאָכְלְךָ אֶת לַחְמֶךָ — זְכֹר:
בְּשָׁתוֹתְךָ אֶת מֵימֶיךָ — זְכֹר: שִׁיר כִּי תִשְׁמַע — זְכֹר:
בְּזָרְחַ הַשֶּׁמֶשׁ — זְכֹר: וּבְבֹא הַלַּיְלָה — זְכֹר:
וּבְיוֹם חַג וּמוֹעֵד — זָכוֹר תִּזָּכֵר:

וּבַיִת כִּי תִבְנֶה וְהִשְׁאַרְתָּ בּוֹ פֶּרֶץ, לְמַעַן יִהְיֶה חָרְבַּן
בֵּית יִשְׂרָאֵל לְנֶגְדְּךָ תָּמִיד:

וְשָׂדֶה כִּי תַחֲרֹשׁ וַהֲקִימוֹתָ בּוֹ גַּל אֲבָנִים — גַּלְעֵד לַאֲחִים
אֲשֶׁר לֹא בָאוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל:

וְחָפָה כִּי תוֹבִיל אֶת בָּנֶיךָ וְהַצַּלְתָּ עַל רֹאשׁ שִׁמְחָתְךָ
אֶת זֵכֶר הַבָּנִים אֲשֶׁר לְחָפָה לֹא עוֹד יוּבָלוּ:

וְהָיוּ לְאֶחָד: הַחַי וְהַמֵּת: הֶחָלָל וְהַשָּׁרִיד: אֲשֶׁר הָלְכוּ
וְאֵינָם — וַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה:

שְׁמַע, אִישׁ יִשְׂרָאֵל, לְקוֹל הַקּוֹרֵא אֵלֶיךָ מִמַּצַמַקִּים:
אַל דָּמִי לָךְ, אַל דֹּמִי:

.25
R/82
JTS

דמורצקי

ירושלים
דליטא

בתרי
ובשואה